

ODSEVI PRETEKLOSTI

2

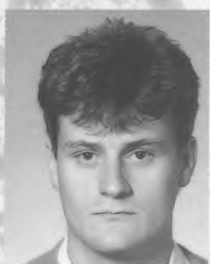
IZ ZGODOVINE CELJA
1848-1918

Bojan CVELFAR

Janez CVIRN

Branko GOROPEVŠEK

Bojan HIMMELREICH

Tone KREGAR

Žarko LAZAREVIĆ

VSEBINA

Tone Kregar UPRAVNI RAZVOJ CELJA V LETIH 1848-1918	5
Branko Goropevšek »VAŠI POMISLEKI MOREBITI NISO BILI POVSEM UPRAVIČENI, MESTO SE VENDAR RAZVIJA« Oris prostorske širitve celjskega mesta in predmestij od srede 19. stoletja do leta 1918	25
Janez Cvirn CELJE IN LETO 1848	59
Gorazd Stariha CELJE IN KRIMSKA VOJNA	73
Bojan Himmelreich CELJE V LETIH PRVE SVETOVNE VOJNE 1914-1918	87
Žarko Lazarevič RAZVOJ INSTITUCIJ FINANČNEGA POSREDNIŠTVA V CELJU DO KONCA PRVE SVETOVNE VOJNE	127
Milko Mikola RAZVOJ INDUSTRIJE NA OBMOČJU CELJA OD ZAČETKOV DO PRVE SVETOVNE VOJNE	155
Marija Počivavšek CELJSKA OBRT IN TRGOVINA PO SPREJETJU OBRTNEGA ZAKONA LETA 1859	187
Ivanka Zajc Cizelj DRUŠTVENO ŽIVLJENJE V CELJU DO LETA 1918	207
Jožica Vodeb CELJSKA NARODNA ČITALNICA 1862-1873	237
Ivanka Zajc Cizelj ŠOLSTVO V CELJU 1848- 1918	275
Ivanka Zajc Cizelj ZDRAVSTVO IN SOCIALNO VARSTVO V CELJU 1848- 1918	307
Bojan Cvelfar, Andrej Studen POSAMEZNOSTI IZ VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA V CELJU PRED PRVO SVETOVNO VOJNO	323

Tone Kregar

**UPRAVNI RAZVOJ CELJA
V LETIH 1848-1918**

Vloga in problemi avstrijske občinske samouprave v obdobju med revolucijo 1848 in razpadom monarhije

Preden se podrobneje posvetimo celjski upravni zgodovini ter značilnostim celjske občinske samouprave, velja slednji nameniti nekaj besed v širšem kontekstu. O liberalnih koreninah sprememb občinske zakonodaje bomo spregovorili nekoliko pozneje, na tem mestu pa bi želeli le opozoriti na nekaj poglobitvinih značilnosti avstrijske občinske samouprave, kakršna se je izoblikovala v drugi polovici 19. stoletja oz. na njen odnos do vrhovnih državnih oblasti ter (ne) prilagajanje hitrim gospodarskim in družbenim spremembam ter ostalim zahtevam časa.

Kot pravi češki zgodovinar Jiří Klabouch v uvodu svojega dela o občinski samoupravi v Avstriji med letoma 1848 in 1918, ki ga na tem mestu povzemamo,¹ se je občinska samouprava stare Avstrije organizirala v sedemnajstih po posameznih deželah zaprtih, med sabo nepovezanih kompleksih in je nosila ob centraliziranem mehanizmu političnih upravnih organov splošno priznani »državi sovražni« predznak. Od leta 1867 komunalna zakonodaja denimo sploh ni več v pristojnosti dunajskega državnega zbora.

Ne glede na to pa je po Klabouchu na občinsko samoupravo treba gledati kot na neločljiv, sestavni del javne uprave posameznih avstrijskih dežel. Poleg tega, da je vedno ostajala v navezi z deželnovladno politično upravo, je bila teritorialna samouprava v Avstriji (ter v njenih okvirih tudi občinska) že od samega začetka jasno koncipirana kot organsko dopolnilo centraliziranega birokratskega mehanizma, ki naj bi ublažilo ali celo odpravilo protislovje med enotnim vodstvom multinacionalne države ter različnimi gospodarskimi, kulturnimi, socialnimi in nacionalnimi odnosi njenih posameznih delov. Dualistični sistem javne uprave, se pravi njena delitev na organe politične uprave in avtonomna telesa, se je izkazal kot nujen izraz kompliciranih družbenih odnosov Habsburške monarhije, seveda pa se obeh komplementarnih delov avstrijske javne uprave ne da opazovati ločeno enega od drugega.

Kljub temu da so se avstrijski občinski redi ponekod ohranili še po razpadu monarhije, se da čas med letoma 1848 in 1918 v zgodovini občinske samouprave v Srednji Evropi obravnavati kot zaključeno obdobje. Občinska samouprava, kot se je v Avstriji izoblikovala v 60. letih 19. stoletja je bila sestavni del liberalne države in skupaj z njo produkt družbenih odnosov predmonopolnega kapitalizma, ki bi prenešana v drugačne pogoje z njimi prišla v protislovje. Zato je logično, da je kot prvotna družbena baza liberalne Avstrije, pretresena z nastajanjem monopolnega kapitalizma, postopoma začela izgubljati svoje notranje ravnotežje.

Od 90. let naprej se posamezne motnje začno stopnjevati v krizo občinske samouprave, ki svoj vrhunec doživi med prvo svetovno vojno. Čeprav je občinska samouprava ves čas kazala svoje specifične pomanjkljivosti, pa je njena kriza predvsem izraz krize celotnega avstrijskega ustavno-upravnega sistema in njene korenine ležijo v spremembah, ki jih je proti koncu 19. st. začela čutiti avstrijska država v celoti. Razcvet strojne, tovarniške

¹ Jiří Klabouch, Die Gemeindegeldverwaltung in Österreich 1848-1918, Verlag R. Oldenbourg München-Wien 1968, str. 7-10.

množične proizvodnje ter njegove posledice, kot so koncentracija gospodarskega življenja, spremembe v družbeni strukturi, okrepitev socialnih nasprotij, razvoj prometa itd. so privedle k temu, da se na polarnosti države in občine počivajoča liberalna koncepcija občinske samouprave ni več skladala s strukturo javne uprave, kakršno so ti novi odnosi terjali. Povečan angažma države na vseh področjih družbenega življenja ter predvsem njen aktiven poseg v ekonomijo je začel terjati tudi novo delitev dela v javni upravi med političnimi oblastmi ter samoupravo. Nesposobnost občin, da bi pod spremenjenimi pogoji izpolnjevale naloge, ki so jim pripadle po kompetenčni shemi liberalne zakonodaje, je prihajala do izraza na vseh področjih, še posebej na finančnem. Finančno gospodarstvo občin z rastočimi nalogami ni več držalo koraka, kar je seveda privedlo do finančne krize, ki se je po prelomu stoletja še stopnjevala ter med vojno dosegla katastrofalen obseg. Vzporedno s tem je bistveno oslabela tudi primarna funkcija občinske samouprave; zaščita specifičnih krajevnih interesov. Povečano gibanje prebivalstva ni bilo v skladu s principom zaprte občine ter na njej sloneče liberalistične ureditve domovinske pravice, personalna osnova avtonomne občine pa zategadelj ni bila več identična z dejanskim prebivalstvom. Še usodnejše je bilo dejstvo, da zaradi obstoječe ureditve občinske volilne pravice občinsko zastopstvo ni bilo več v položaju izražati resnične interese prebivalstva. Demokratični razvoj volilne pravice v avstrijski občinski samoupravi je bil že v njenih začetkih zavrt s Stadionovo oktroirano ustavo, »Dreiklassenwahlrecht« pa je ob koncu 19. stoletja že daleč zaostajala za vsemi družbenimi spremembami. Tako je bilo predvsem po mestih očitno, da so občinska zastopstva vedno manj sposobna zagovarjati resnične interese večine občanov, katerih družbena struktura se je zaradi novih družbeno-gospodarskih odnosov (zaton prostokonkurenčne ekonomije, proletarizacija srednjih slojev, porast delavskega gibanja...) bistveno spremenila. Medtem ko se je državnozborsko volilno pravo novim odnosom bolj ali manj uspešno prilagajalo s tremi volilnimi reformami, pa je demokratizacija občinske volilne pravice v Avstriji izostala. Nujna posledica tega je bila kriza občinske samouprave, ki je privedla do oslabitve njene podpore med prebivalstvom, občinsko zastopstvo pa je postopoma izgubljalo ugled.

Krize občinske samouprave se je del avstrijske politike dokaj hitro zavedel in napore za rešitev tega vprašanja opažamo že od 70. let 19. st. naprej. Dosežena naj bi bila z odpravo dualističnega sistema državne uprave ter njeno nadomestitvijo s sistemom mešane uprave, pri čemer naj bi se izvršila tudi nova razmejitev pristojnosti politične uprave in občinske samouprave v smislu ožjega integriranja slednje v državni mehanizem. Te pobude, ki so izhajale iz nemško-liberalne stranke in postopoma naletele na simpatije tudi ostalih nenemških strank, so bile v začetku 20. stoletja v glavnem akceptirane tudi med vladnimi krogi, vendar pa monarhija takrat že ni več razpolagala z zadostnimi notranjimi silami za kakršnekoli spremembe upravnega sistema tako po parlamentarni kot izvenparlamentarni poti.

Kot že rečeno, so med prvo svetovno vojno vsi krizni pojavi dosegli vrhunec, leta 1918 pa se z razpadom monarhije začne novo poglavje tudi v zgodovini občinske samouprave v Srednji Evropi, saj se reforme javne uprave že samostojno lotijo novonastale narodne države, vsaka seveda pod svojimi posebnimi pogoji.

Korenine in rojstvo moderne občine

Predstave in ideje o »moderni« občini, bolje rečeno občinski samoupravi v Avstriji, segajo v predmarčno obdobje, za katerega je bila značilna zelo centralizirana javna uprava nemadžarskih delov monarhije. Ob tem pa je bil z Dunaja vodeni upravni mehanizem zelo raznolik, vaška uprava se ni izvajala na enoten način, nižji upravni organi so se razlikovali po svoji sestavi, področju dela, načinih podrejenosti višjim oblastem ipd. Tudi termin »občina« kot skupna oznaka za različne skupine mest in vasi se je šele postopoma uveljavljal. Vendar pa te razlike niso igrale odločilne vloge, saj so nadrejene oblasti obdržale odločilen vpliv na upravo občin. Največja pomanjkljivost takšnega sistema je bila v nezadostnem sodelovanju prebivalstva, saj o samoodločbi občanov pri vodenju občinskih zadev ni moglo biti niti govora. Le-ti niso ne v mestih ne na deželi imeli odločilnega vpliva pri imenovanju občinskih funkcionarjev, ki so v praksi predstavljali le izvršilni instrument nadrejenih oblasti, prav tako pa tudi niso (mesta predstavljajo delno izjemo) mogli upravljati s premoženjem lastne občine. Takšne in podobne zadeve so ostajale v domeni gosposkih uradov na deželi oz. magistratov v mestih, seveda pod budnim nadzorom in po direktivah višjih oblasti.² Sistem vodenja občinske uprave je bil okoren, drag in odvečen, predpostavljeni uradi pa so z zavlačevanjem in formalizmom slabili uspešnost državne uprave in ji povzročali finančne izgube. Zato so takšni odnosi v sozvočju z rastočo samozavestjo meščanstva pripravljali ugodna tla ideji občinske samouprave.

Različni modeli njene praktične izpeljave so ponekod v predmarčni Evropi že obstajali. Tako denimo angleški »Selfgovernment« v Srednji Evropi ni bil neznan, še bolj pa je po monarhiji odmevala (preko južnonemškega liberalizma prenešana in modificirana) ideološka usmeritev, na podlagi naravnega prava nastala še pred francosko revolucijo, ki so jo v času restavracije ponovno oživili teoretiki francoskega liberalnega meščanstva in se je v 30. letih 19. stoletja uveljavila v komunalni zakonodaji Belgije ter deloma Francije.

Po tem nauku obstajajo občine kot lastne organske tvorbe neodvisno od države in imajo, podobno kot posamezniki, določene neodtujljive naravne pravice. Država jim mora zatorej v njihovih notranjih zadevah dopuščati popolno samoodločbo, ki ne sme biti ovirana in motena z nikakršnimi ukrepi zunanjih sil.

Takšne ideje so v 40. letih 19. st. postale že skoraj dogma meščansko-liberalne ideologije v Srednji Evropi in postopoma tudi sestavni del programa bližajoče se buržoazne revolucije.³ Njenega poteka, pomena in pridobitev na tem mestu ne bi ponavljali. Poudarimo le, da so z njo oz. s spremembo družbeno-političnih razmer, katere je povzročila, nastali tudi pogoji, v katerih je lahko nastala moderna občinska samouprava.

Moderno občino so organizirali na osnovi provizoričnega občinskega zakona, ki ga je obravnaval državni zbor v Kroměřížu in ga je absolutistična vlada v razgnanem parlamentu izdala v nekoliko okrnjeni obliki s cesarskim patentom z dne 17. 3. 1849, torej slabih 14 dni

² Prim: Aleksander Žižek, *Upravni razvoj Celja v letih 1748-1850*. Iz zgodovine Celja 1780-1848 (Odsevi preteklosti 1), Muzej novejšje zgodovine Celje, 1996, str. 12-20.

³ J. Klabouch, n. d., str. 13-15

po ustavi.⁴ Zakon je temeljil na načelu, da je osnova svobodne države svobodna občina, njegova temeljna določila pa so kljub novi občinski zakonodaji v ustavni dobi v glavnem ostala nespremenjena.

Občinam z voljenim vodstvom je bila dana samouprava glede upravljanja občinskega premoženja, skrbi za varnost osebe in lastnine, skrbi za občinske ceste in pota, živilskega nadzora, zdravstvene policije in drugih zadev. Nanje je bilo preneseno tudi opravljanje nekaterih državnih izvršilnih funkcij, predvsem pri vojaških zadevah, kot npr. sestavljanje spiskov vojnih obveznikov in pomoč pri novačenju. Glavni vir njihovih dohodkov so bile doklade k direktnim davkom, katerih pravico pobiranja so občine dobile z novim zakonom. Teritorialno so se občine naslonile na katastrske meje ter vključevale eno ali več katastrskih občin, ki niso smele biti razdeljene. Še posebej na Štajerskem so bile na ta način ponekod ustvarjene majhne, na eno samo katastrsko občino omejene občine, tak primer je tudi mesto Celje.

Občinska volilna pravica

»Občinska volilna pravica je bila, bi lahko rekli, navezana na davke in ne na človeka.«⁵ Imeli so jo tisti polnoletni občani moškega spola (avstrijski državljani seveda), ki so plačevali direktni davek, ob tem pa tudi ženske in otroci, če so bili davkoplaplačevalci, le da slednji preko svojih zakonitih zastopnikov oz. pooblaščenecv. Ne glede na plačevanje davkov je imela volilno pravico inteligenca, torej univerzitetno izobraženi ljudje, učitelji, duhovniki in uradniki.

Takšna omejena volilna pravica tudi ni bila enaka, saj je vse do razpada monarhije ostal v veljavi (iz Prusije preneseni) sistem treh razredov (nem. das Dreiklassenwahlrecht). Na njegovi podlagi so bili volilni upravičenci razvrščeni v volilni imenik po višini davka, po vrsti od najvišjega do najnižjega. Celotno vsoto direktnih davkov so razdelili na tri, po vsoti davkov enake dele (razrede ali kurije), v manjših občinah ponekod tudi na samo dva. Temu primerno je bilo v najvišjem razredu seveda najmanj volilcev, ki pa so bili najpremožnejši, medtem ko je tretji razred sestavljalo največ volilcev, ki pa so plačevali najmanj davkov.⁶ Bistvo takšnega, po premoženju urejenega volilnega sistema je bilo predvsem v tem, da je vsak od treh volilnih razredov volil enako število občinskih odbornikov. Njihovo število se je glede na velikost občine gibalo nekje med 12 in 30, med sabo pa so na prvi seji po volitvah izvolili občinskega predstojnika ali župana ter najmanj dva svetovalca. Takšna izvolitev je veljala za tri leta, vendar se je neomejeno lahko ponovila. Izvršilni organ občine je torej bil župan s svetovalci, obdan s pisarniškim, stražnim in pomožnim osebjem, ki se je po obsegu prav tako razlikovalo glede na velikosti in premoženje občine. Občinsko vodstvo je delovalo pod dvojnimi nadzorstvom. Medtem ko je za zadeve lastnega področja

⁴ Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, Celje, 1974, str. 19.

⁵ Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem*, Slovenska matica, Ljubljana 1965, str. 117.

⁶ *Zgodovina Slovencev*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979, str. 458.

dela odgovarjalo okrajnemu zastopu in deželnemu odboru, je nad zadevami prenesenega področja dela (zgoraj omenjeni posli za državo) bedelo okrajno glavarstvo.⁷

Za razliko od državne ter deželnih ustav, ki so ostale le na papirju, so občinski zakon začeli izvajati takoj, po njem organizirali občine ter izvedli prve občinske volitve. Ko je vlada s silvestrskim patentom 31. decembra 1851 ukinila marčno ustavo, nove občine sicer ni mogla več odpraviti, pač pa je omejila nekatere občinske pravice. L. 1852 je ukinila javnost občinskih sej in odredila, da mora župane potrditi politična oblast, s čimer je bila samouprava zelo zožena. Po preteku prve mandatne dobe so volitve odložili in stari občinski odbori so ostali vso dobo absolutizma, saj je do novih volitev prišlo šele z obnavljanjem ustavnega življenja v začetku 60. let 19. stoletja.

Celje kot sedež državne uprave

Spremembe, ki jih je prinesla revolucija, niso spremenile samo podobe občine, temveč je do njih prišlo tudi na področju državne uprave, ki se je po novem začela organizirati neodvisno od prejšnjih gosposčin.

Z novo upravno ureditvijo so bili odpravljeni gubernijski ter nadomeščeni z deželnimi namestništvii. Kot občinam nadrejeni organi so bila ustvarjena okrajna glavarstva, le-ta pa so bila podrejena na novo urejenim okrožjem. Dežela Štajerska je bila tako razdeljena na tri okrožja (Gradec, Leoben in kot bomo videli Maribor) ter 19 okrajnih glavarstev.

Vloga in položaj Celja v tej novi ureditvi od začetka nista bila povsem jasno določena, zato se za trenutek oddaljimo od celjske občinske samouprave ter osvetlimo spremembe, ki jih je mesto doživelo na upravno-političnem in sodnem področju.⁸

Kot smo omenili, je že v revolucijskem letu v deželnem zboru v Gradcu prevladalo načelo, da se dežela razdeli v okrožja, kar je sprejela tudi oktroyirana ustava. Ker naj bi Spodnja Štajerska obsegala eno samo okrožje, se je že na začetku postavilo vprašanje, kje naj bo njegov sedež. Zanj sta se namreč potegovali obe največji spodnještajerski mesti, Maribor in Celje. Nemci so agitirali za Maribor, Slovenci in del (predvsem celjskih) Nemcev pa za Celje ter v začetku septembra 1849 na Dunaju tudi izročili peticijo. Avstrijska vlada ter za to vprašanje merodajni notranji minister Aleksander Bach sta se odločila za Maribor, in sicer predvsem iz nacionalnih razlogov. Celje je namreč delovalo preveč slovensko, medtem ko je bil Maribor blizu narodnostni meji, v njem so imeli odločilen vpliv Nemci, njegovo področje pa je segalo tudi na srednještajerska tla z nemškim življenjem. Celjani so

⁷ Janko Orožen, Zgodovinski pregled teritorijev in oblik samouprave v celjski pokrajini. Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 4, 1968, str. 112.

⁸ Glej predvsem oba omenjena Orožnova prispevka v ČZN ter njegovo delo Zgodovina Celja in okolice, str. 12-18.

bili nad takšno odločitvijo razočarani⁹ ter so na Dunaj poslali še eno deputacijo, ki pa prav tako ni dosegla ničesar.¹⁰

Celje se je torej moralo zadovoljiti z nižjo upravno-politično enoto - okrajnim glavarstvom, ki je skupaj z okrajnimi glavarstvi v Mariboru, Ljutomeru, Ptujju, Slovenj Gradcu in Brežicah sestavljalo mariborsko okrožje in se mu podrejalo. Celjsko okrajno glavarstvo je imelo tudi ekspozičuri v Gornjem Gradu in Konjicah, ki pa sta bili konec leta 1851 ukinjeni. Tako okrožje kot tudi okrajna glavarstva so bila pristojna samo za politično-upravne zadeve, njihovi uradi pa so začeli delati 1. 2. 1850.

Sodišča

Vzporedno z upravno-političnimi spremembami je potekala tudi reorganizacija sodstva. Leta 1849 je vlada ustanovila posebno komisijo za organizacijo sodstva ter začela ustanavljati okrajna sodišča, kolegialna za težje in enoosebna (z enim sodnikom) za lažje zadeve. Sodišča, ki so začela poslovati istočasno z novimi političnimi uradi, so bila obenem sedež davkarjev, zato so njihovo ozemlje uradno označevali kot sodne in davčne okraje. Teh sodnih in davčnih okrajev je bilo v vsakem okrajnem glavarstvu več.¹¹

Višje od okrajnih sodišč so bila okrožna sodišča.¹² Prvotno je bilo mišljeno, da naj bi bilo okrožno sodišče tako v Celju kot Mariboru, vendar je nazadnje le pripadlo mestu ob Savinji (predvsem kot nadomestilo za izgubljeno okrožje) ter se tudi teritorialno skladalo s področjem mariborskega okrožnega urada. Novo okrožno sodišče je začelo delovati 1. julija 1850, ko so uslužbenci sodišča po opravljeni maši v farni cerkvi prvič zasedali na magistratu.¹³

Porote

Novost na sodnem področju je predstavljala uvedba porot pri okrožnih sodiščih in ravno v Celju je bila 11. 11. 1850 izvedena prva porotna sodba v celem cesarstvu. V dvorani celjske grofije, pripravljene posebej za porotno obravnavo, so po uvodnih govorih začeli soditi neki

⁹ Celjani naj bi novico o prestavitvi sedeža okrožja v Maribor prejeli 18. avgusta, na cesarjev rojstni dan in so, »ako ravno razžaleni«, v cesarjevo čast »krasno osvetlili« mesto. Ignac Orožen, Celjska kronika, Celje 1854, str. 214.

¹⁰ Deputacijo so sestavljali Vincenc Gurnik, Franc Herzmann, Tomaž Grilc, Janez Tapeiner in ptujski kaplan Davorin Terstenjak. N. d., str. 216.

¹¹ Na območju celjskega okrajnega glavarstva so do l. 1854 obstajali sodni in davčni okraji Celje, Vransko, Laško, Jelše, Gornji grad in Konjice. V sodni in davčni okraj Celje so spadale naslednje občine: Celje, Breg (poznejša občina Celje-okolica), Teharje, Sv. Lovrenc pri Prožinu, Žalec, Petrovče, Velika Pirešica, Vojnik, Višnja vas, Frankolovo, Nova Cerkev (Strmec), Dobrna, Lemberg pri Dobrni, Šmartno v Rožni dolini, Sv. Rozalija, Sv. Ahacij, Sv. Primož, Jurij pri Rifniku (Šentjur), Kostrivnica pri Planini, Svetina, Št. Peter v Savinjski dolini, Št. Pavel pri Preboldu, Janko Orožen, Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918, Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 2, 1971, str. 203-208.

¹² Nad okrožnimi sodišči je bilo višje deželno sodišče. Le-to je bilo najprej v Celovcu, s cesarsko odločbo z dne 4. 5. 1853 pa je bilo za Štajersko in Koroško ustanovljeno posebno višje deželno sodišče v Gradcu. J. Orožen, Zgodovina..., str. 13.

¹³ Andreas Gubo, Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart, Graz 1909, str. 372.

24-letni dekli s Ptuja, obtoženi detomora. Za njo so obravnavali še 12 drugih primerov, kar je povzročilo, da se je ta prva porotna sodba zavlekla vse do sredine decembra.¹⁴ Do ukinitve porot (skupaj z javnostjo sodnih postopkov ter oktroirano ustavo) 31. 12. 1851 so se v Celju zvrstile še tri porotne sodbe: 3. marca 1851 druga (tako kot prvič pod predsedstvom barona Ludvika von Azule) s 13 primeri, 2. junija pod vodstvom predsednika okrožnega sodišča Jožefa Raka tretja s 14 primeri. in 1. 9. četrta porotna sodba (zopet pod Rakovim vodstvom) z 12 obsojenci.¹⁵ Ignac Orožen, pisec Celske kronike, govori še o peti, zadnji sodni poroti z dne 1. 12. 1851, ki je pod Rakovim predsedstvom odločala o usodi 13 obsojencev.¹⁶

Reorganizacija

Zgoraj opisana upravno-politična in sodna organizacija ni bila dolgega veka. Razčlenjena organizacija je namreč presegala omejene finančne možnosti države, primanjkovalo pa je tudi (predvsem političnih) uradnikov. Vlada je zato napravila korak nazaj ter začela pripravljati reorganizacijo sodstva in uprave. Ta je stopila v veljavo 20. 10. 1854, v resnici pa so novi uradi v celoti začeli poslovati šele v začetku leta 1855. Z reorganizacijo, ki je ostala nespremenjena do leta 1866, so bila odpravljena okrajna glavarstva ter posebna nižja sodišča, njihovo delo pa je bilo združeno v (posebnih, mešanih, upravno-sodnih) okrajnih uradih. Na Štajerskem je bilo 64 novih okrajev, katerih uradi so bili kot upravne instance podrejeni okrožnemu uradu v Mariboru, kot sodne pa celjskemu okrožnemu sodišču. Celjski državni uradi so domovali v poslopju bivšega okrožnega urada, okrožno sodišče pa se je, kot rečeno, nahajalo v občinski hiši.

Po ponovni uvedbi ustavnega življenja ter pospešene demokratizacije in vseh področjih, se je v 60. letih vedno bolj uveljavljala misel o dosledni ločitvi sodstva od uprave. Ta misel je sovpadala z načelom o trojni delitvi oblasti. Zato so v začetku l. 1868 začela poslovati ločena okrajna glavarstva in okrajna sodišča. Celjsko okrajno sodišče, nastanjeno v magistratnem poslopju, se je imenovalo privilegirano mestno okrajno sodišče, za okrožno sodišče pa je občina kupila veliko poslopje, nastalo na mestu vzhodnega trakta nekdanjega minoritskega samostana.

Celjsko okrajno glavarstvo je bilo po številu prebivalstva (okr. 120.000) drugo največje v deželi, takoj za Gradcem, po površini pa je zaostajalo samo za goratima gornještajerskima Lienzom in Bruckom. Poleg tega je bilo, kljub načelu, naj okrajno glavarstvo obsega tri okrajna sodišča, v njegovem obsegu kar šest (zgoraj naštetih) okrajnih sodišč. Obsegu primerna je bila tudi količina dela in obveznosti, ki jih je moralo opravljati sicer maloštevilno uradništvo glavarstva. Zato so bile ves čas prisotne misli o odcepitvi obmejnih področij in ustanovitvi novih okrajnih glavarstev, predvsem na gornjesavinjskem (Gornji Grad oz. Mozirje) ter konjiškem koncu. Po raznih peticijah, prošnjah in zapletih je l. 1899 začela delovati posebna ekspozitura celjskega okrajnega glavarstva v Mozirju, čeprav je bil dolgo časa v igri tudi Gornji Grad. Eksponirani okrajni komisar je v nekaterih zadevah neposredno

¹⁴ Ibidem; I. Orožen, n. d. str. 222.

¹⁵ A. Gubo, n. d. str. 373, 374.

¹⁶ I. Orožen, n. d. str. 225.

poročal namestništvu, vendar je bil sicer podrejen okrajnemu glavarju in je bilo njegovo področje dela močno omejeno. Leta 1903 pa so za konjiški sodni okraj ustanovili posebno okrajno glavarstvo v Konjicah.

Okrožno sodišče za vso Spodnjo Štajersko je v Celju obstajalo do leta 1898, ko je začelo poslovati še drugo v Mariboru. Poprej enoten teritorij je bil razdeljen glede na vplivni področji obeh mest.¹⁷

Opisana politično-upravna in sodna razdelitev spodnještajerskega ozemlja se je brez bistvenjših sprememb ohranila vse do razpada monarhije l. 1918, nekatere njene temeljne značilnosti pa so v lokalni (samo)upravi na slovenskih tleh prisotne praktično še danes.

Mestna občina celjska in njena samouprava

Leta 1850 konstituirana celjska mestna občina je obsegala samo eno katastrsko občino in je bila po površini (289 oralov, 828 kv. sežnjev¹⁸) v celjskem okrajnem glavarstvu najmanjša. Katastrska občina Celjsko mesto je ob starem mestu (ob nastanku so govorili tudi še o Vodnem, Graškem in Ljubljanskem predmestju) zajemala še teritorialna podaljška na severu (Dolgo polje z meščanskimi njivami) in na zahodu (Otok, Glazija). V 90. letih je mestna občina pridobila nekaj ozemlja na račun okoliške občine (1892 - nad mestnim parkom, 1898 - na levem bregu Voglajne), ostali poskusi načenjanja jedra okoliških Gaberij pa so bili preprečeni.¹⁹

Volitve

19. in 20. 8. 1850 so v mestnem gledališču potekale prve volitve v nov mestni odbor.²⁰ Na njih so izvolili 18 odbornikov in 9 namestnikov.²¹ Odborniki so iz svoje srede že naslednji dan za župana izvolili Franca Maurerja, za svetovalce pa Kaindelsdorferja, Grilca in Endresa. V 50. letih sta županovala še Kaindelsdorfer (1852-58) ter l. 1858 od vlade potrjeni Tomaž Grilc, ki je občino vodil do l. 1860.

Do novih občinskih volitev (potekale so po določbah »predabsolutističnega« provizoričnega občinskega zakona iz marca 1849), prvih po odpravi absolutizma in uvedbi ustavnega življenja, je prišlo l. 1861. Na Slovenskem so potekale skoraj istočasno kot deželnozborske.

¹⁷ Novemu okrožnemu sodišču so pripadli sodni okraji Ormož, Sv. Lenart v Slovenskih goricah, Ljutomer, Maribor levi in Maribor desni breg, Marenberg (Radlje), Gornja Radgona, Ptuj in Slovenska Bistrica. J. Orožen, Zgodovina..., str. 15.

¹⁸ 1 oral = 57 arov, 1 kv. seženj = 3, 59 m².

¹⁹ Janko Orožen, Zgodovina..., str. 22, 23.

²⁰ Ignac Orožen govori o 9. in 10. avgustu. Celska kronika, str. 219.

²¹ Odborniki: Paul Keindelsdorfer, pek Ignac Karl Zima, poštar Vincenc Gurnik, slašičar Karl Endres, tovarnar Josef Wokaun, pivovarnar Janez Tapainer, tovarnar Franc Maurer, rudarski nadzornik Tomaž Grilc, usnjar Jožef Laznik, občinski uslužbenec Janez Kastelic, mizar Ignac Klančnik, odvetnik dr. Matija Foregger, svetnik deželne sodnije Karel Kleker, usnjar Franc Herzmann, gimnazijski učitelj Franc Schaffenhauer, tiskarnar Ivan Jeretin, okrajni komisar Ignacij Novak in tesarski mojster Franc Schmidt. Namestniki: usnjar Alojz Zabukovšek, hišni posestnik Karel Kurz, čevljarski mojster Jožef Winkler, trgovec Andrej Wogg, čevljarski mojster Gašper Gorišek, krojaški mojster Leopold Wambrechtsammer, železniški postajni načelnik Ferdinand Uhl, zdravnik Herman Eis in krčmar Karel Span. Janko Orožen, Zgodovina..., str. 23; A. Gubo, n. d. str. 373.

Odtlej pa do konca Habsburške monarhije so bile periodično se ponavljajoče občinske volitve sestavni del političnega življenja.²² Tega leta je bil za celjskega župana izvoljen odvetnik dr. Johann Mörtl, do pridobitve posebnega mestnega statuta pa so se zamenjali še trije župani, in sicer tesarski mojster Maks Stepišnik (1862-64), pivovarnar Friderik Mathes (1864) ter krojaški mojster Leopold Wambrechtsamer (1864-67).²³

Statut

5. 3. 1862 je izšel nov občinski zakon oz. »zakon, s katerim so začrtane osnovne določbe za ureditev občinskega življenja«, kot se je glasil njegov uradni naziv.²⁴ Posamezne dežele so dobile svoje deželne občinske rede in občinske volilne rede, med njimi pa 2. 5. 1864 tudi Štajerska.²⁵ Podobno kot zakon iz leta 1849 je tudi splošni občinski zakon iz leta 1862 določal, da dobe deželna glavna mesta in tudi druga pomembnejša mesta, ki se zanje potegujejo, svoje posebne statute, katerih izdajo je prepuščal deželnim zakonodajam.²⁶ Že leta 1850 so bili (na prostoru naših dežel) izdani posebni statuti za Trst, Gradec, Ljubljano, Celovec in Gorico, sedaj pa so na vrsto prišla še nekatera nova mesta (Maribor, Rovinj, Ptuj), med njimi tudi Celje. Tudi v celjskem občinskem odboru je namreč prevladalo mnenje, da je novo zakonsko določbo potrebno izkoristiti. Zato je na njegovo pobudo pravno-organizacijski odsek sestavil predlog, da naj se za mesto Celje po vzoru že sankcioniranega občinskega reda za Maribor²⁷ izdela poseben statut, ki naj se predloži deželnemu odboru, njegov prvi paragraf pa naj se glasi, da mesto Celje obsega notranje mesto in z njim združena Graško, Ljubljansko in Vodno predmestje. Predlog je 14. 7. 1866 sodnik Ivan Stuhec predložil občinskemu odboru, ki ga je soglasno sprejel, odseku pa naročil, naj izdela predlog statuta in volilnega reda. 10. 11. je občinski odbor oba predloga potrdil. Občinsko vodstvo ju je poslalo deželnemu odboru, deželni zbor pa je že na naslednjem zasedanju sprejel ustrezní deželni zakon, ki ga je cesar potrdil 21. 1. 1867.²⁸

Z novim občinskim statutom in občinskim volilnim redom oz. z izločitvijo iz skupnega štajerskega je celjska mestna občina stopila v novo obdobje svojega delovanja. Šlo je za veliko kvalitativno spremembo v ustroju in delovanje občine, mestno zastopstvo pa si je z njeno izpeljavo »*pridobilo neminljivo zaslugo za mesto*«²⁹. Mesto je postalo avtonomno, neodvisno od okrajnega glavarstva, ki je v tem letu zamenjalo prejšnji okraj. Občina je imela pravico, da preko svojega zastopstva izvaja ne le posle prve, temveč tudi druge instance (okrajnega glavarstva).

²² Zgodovina Slovencev, str. 470.

²³ J. Orožen, Zgodovina..., str. 23.

²⁴ Melik, n. d., str.115.

²⁵ Glej: Občinski red in občinski volilni red za vojvodino Štajersko, (»Po dr. Ivan Dečkovi prvi izdaji priredil dr. Anton Božič zagovornik v Celju«), Zvezna trgovina v Celju, 1909.

²⁶ Melik, n. d., str. 116.

²⁷ Maribor je dobil svoj statut 13. marca 1866.

²⁸ J. Orožen, Zgodovina..., str. 24-25.

²⁹ Thomas Fürstbauer, Cilli von 1867 bis 1892., Fünfundzwanzig Jahre selbständigen Gemeindewesens., Celje 1892, str. 3.

Kot vsaka druga občina je Celje imelo lastno in preneseno področje dela. Glede lastnega področja je bilo podrejeno deželnemu odboru, glede prenesenega (posli državne uprave) pa deželnemu namestništvu.³⁰ O pristojnostih občine smo zgoraj že pisali, vendar najpomembnejše predstavimo še enkrat. V lastnem okviru pristojnosti je tako:

- svobodno gospodarila z občinskim premoženjem
- skrbela za varnost ljudi in lastnine
- skrbela za občinske ceste, poti, mostove, reke in javna kopališča ter njihovo čistočo in promet
- skrbela za prodajo zdrave prehrane in nadzirala sejme in trge, še posebej uporabo mer in uteži
- skrbela za zdravje občanov
- urejala položaj služinčadi in delavstva
- skrbela za nравnost in javno moralo
- skrbela za reveže in dobrodelnne ustanove
- izdajala gradbena dovoljenja, nadzirala zidanje in upoštevanje stavbnega reda ter skrbela za požarno varnost
- skrbela za ureditev, vzdrževanje in financiranje ljudskih in srednjih šol pod občinskim patronatom
- sprejemala v svoje vrste nove občane
- izvajala poravnave ljudi, ki so se med seboj pravdali
- izvajala prostovoljne dražbe nepremičnin itd.

Pristojnosti in naloge prenesenega področja dela so občini določali državni in deželni zakoni.³¹

Pomembna novost je bila tudi to, da je občina imela svojo policijo, na katero ob poznejših nacionalnih napetostih Slovenci niso mogli računati. Kadar so potrebovali posebno žandarmerijsko zaščito, so se morali obrniti na okrajno glavarstvo ali pa na namestništvo.³²

Po novem je občinski odbor (v občinskih zadevah zakonodajni in nadzorni organ avtonomne mestne občine) štel 24 odbornikov in 12 namestnikov, volitve vanj pa so bile vsaka tri leta. Iz odborniške srede voljeni župan je za svoje delo (po dogovoru) prejemal nagrado iz občinskega proračuna, odborniki in namestniki pa so svojo funkcijo opravljali zastonj. Pristojnosti odbora so bile tesno povezane z zgoraj naštetimi pristojnostmi občine. Tako je denimo potrjeval občinski proračun, urejal kadrovsko politiko, določal plačilo, pokojnino in dopust občinskih uradnikov, skrbel za občinsko infrastrukturo, dajal ženitne privolitve, podeljeval domovinsko pravico, meščanstvo in častno meščanstvo, izdajal ukaze, veljavne

³⁰ Janko Orožen, Teritorij in uprava mesta Celja od davnih dni do danes, Kronika, časopis za krajevno zgodovino, IV, 1956, str. 151; Fürstbauer, n. d., str. 3-4.

³¹ Gubo, n. d., str. 388, 389.

³² J. Orožen, Zgodovina..., str. 25.

za vso občino in predpisoval kazni, razsojal v primeru pritožb na naredbe občinskega urada v zadevah, ki so spadale v pristojnost občine in še marsikaj.³³

Občinski odbor je sicer nastopal kot celota, za posamezna pomembnejša vprašanja pa je oblikoval odseke, tako denimo pravnega, gradbenega, finančnega, obrtnega in pokopališkega. Podobno kot v časih pred avtonomijo je bila posameznim odbornikom poverjena naloga nadzorstva nad določenimi zadevami (gozd, hranilnica, plinarna...), za mestne reveže pa je skrbel ubožni svet.³⁴

Občinski urad (mestna uprava)

Pod vodstvom in nadzorstvom mestnega občinskega odbora oz. župana je deloval občinski urad, upravni in izvršilni organ občine, ki je neposredno upravljal z občinskim premoženjem ter izvajal vsa občinska opravila razen tistih, ki so bila predana v sklepanje občinskemu odboru. Funkcija občinskega urada, bolje rečeno mestne (magistratne) uprave, ki zaradi izgube svoje nekoč najvažnejše funkcije – sodne, sicer ni dosegala obsega iz fevdalnih časov, je bila za funkcioniranje občine zelo pomembna. Še posebej položaj magistratnega predstojnika na njenem čelu, saj so za mestni teritorij na magistrat prenesli posle okrajnega glavarstva, ki so zahtevali ustrezno juristično znanje ter izkušnje. Število ostalih uslužbencev je bilo od začetka majhno ter omejeno na tajnika, blagajnika, dve slugi in nekaj policajev. V skladu s potrebami časa ter uvedbo specialnih služb so se jim postopoma pridružili še mestni zdravnik (fizik), živinozdravnik, inženir (gotovo med najbolj zaposlenimi), ekonom, gozdar in drugi uslužbenci ter delavci.³⁵

Samostojen del občinske uprave je bil tudi mestni šolski svet, ki je imel položaj okrajnega šolskega sveta. Predsedoval mu je župan, njegova duša in gonilna sila pa je bil mestni šolski nadzornik.³⁶

O občinski volilni pravici smo zgoraj že govorili³⁷ in poudarili, da so jo imeli vsi občani, ki so bili avstrijski državljani in so plačevali direktni davek, poleg njih pa še nekatere druge skupine. Celjski občinski statut je natančno določal tudi status občana. K občanom so se tako prištevali:

- meščani (Bürger), ki so imeli v občini domovinsko pravico, hišo oz. posest ali obrt
- domačinci (Gemeindeangehörige), ki so imeli domovinsko pravico, niso pa bili meščani

³³ Gubo, n. d., str. 390, 391; Hedvika Zdovc, Mestna občina Celje I. del 1850 - 1918, Inventarji 4, Zgodovinski arhiv Celje, 1994, str. 5, 6.

³⁴ J. Orožen, Teritorij in uprava mesta Celja..., str. 151

³⁵ Leta 1918 so bili na magistratu zaposleni uradni predstojnik (ravnatelj), mestni komisar, blagajnik, knjigovodja, vodja stavbnega urada, mestni zdravnik, ekonom, kanclist, živinozdravnik (ki je bil pri vojakihi), dve uradni slugi, nekaj pisarniških pomočnikov in devet policajev. Brez zaposlenih pri mestnih podjetjih je bilo torej na magistratu nekaj več kot 20 ljudi, ki so se med 1. svet. vojno soočili z veliko dela, saj je mestu pripadlo vodstvo celotne aprovizacije. J. Orožen, Teritorij in uprava mesta Celja..., str. 152; Več o nalogah in statusu občinskih uslužbencev glej: Zdovc, n. d., str. 8 - 10.

³⁶ J. Orožen, Zgodovina..., str. 28.

³⁷ Več o poteku volitev glej: Zdovc, n. d., str. 7, 8.

- občinski deležniki (Gemeindengenossen), ki niso imeli domovinske pravice, v občini pa so imeli hišo oz. posest ali pa so plačevali direktni davek³⁸

Občinske finance

Davščine so bile tudi glavni vir financiranja občine, čeprav niso bile previsoke. Tako so leta 1867 doklade na direktne davke znašale samo 50%, leta 1873 so jih znižali na 35%, leta 1884 pa celo samo na 32%. Gospodarstvo je mestni občini kljub temu dajalo dovolj sredstev, saj je sicer majhno Celje imelo veliko zaledje z več kot 200.000 prebivalci, ki so mestni trgovini, gostinstvu in obrti dajali dovolj zaslužka.

Občina je pridobivala sredstva še na druge načine. Za sprejem v občinsko (domovinsko) zvezo je bilo treba po letu 1881 plačati kar 200 goldinarjev. Hišni najemniki so morali plačevati najemniški krajcar (od leta 1884), ljubitelji psov so plačevali pasji davek (od leta 1863), mesto pa je prejelo tudi 15%-doklade od užitnine na meso, vinski in sadni mošt, pivo, žganje ter špirit. Lep dohodek so prinašale še mitnina, ki jo je avtonomno mesto pobiralo neposredno, ter sejemske in tržne pristojbine (še posebej po letu 1885, ko je bil izdan nov red).

Poseben položaj pri financiranju občine je zavzemala Mestna hranilnica, ki je v Celju začela delovati l. 1865. Mestu je letno dajala subvencije in nasploh vedno imela na razpolago sredstva za potrebe občinskega odbora. Zahvaljujoč vsemu temu je bilo mesto do 1. svetovne vojne brez dolgov, zadolžitve pri Mestni hranilnici pa so bile samočasne. Vojna je situacijo obrnila na glavo in prinesla mestu dolgov za nad 6,600.000 kron, kar je bila ogromna cifra, če pomislimo, da je vrednost vse mestne posesti (stavbe, zemljišča...) znašala cca. 4,000.000 kron.³⁹

Nacionalno v upravnem

Pri opisovanju in razumevanju celjske občinske samouprave se moramo vsaj bežno dotakniti mednacionalne problematike, ki je v obravnavanih desetletjih narodne prebujе in emancipacije na mestno življenje močno vplivala. V samo genezo in razvoj nemško-slovenskih odnosov in politike na Spodnjem Štajerskem oz. v Celju se na tem mestu ne bomo spuščali⁴⁰, za nas je zanimiva predvsem nacionalna struktura celjskih občinskih teles in razlogi zanjo.

Do občinskih volitev l. 1867 najdemo v večini mestnih in trških občinskih odborov na Spodnjem Štajerskem kar nekaj slovenskih odbornikov. Nekateri med njimi so tudi zelo aktivni pri obravnavi lokalnih problemov. Slovenske pobude v letu 1848 smo že omenili, prav tako vlogo sodnika Ivana Stuhca pri pripravi občinskega statuta, v 60. letih pa je

³⁸ Zdovc, n. d., str. 5; Gubo, n. d., str. 384, 385.

³⁹ J. Orožen, Zgodovina..., str. 41 - 43; Prim: Janez Cvirn, Gospodarska politika celjske občine 1890-1914, Zgodovinski časopis, letnik 44, 1990, št. 3, str. 436-437.

⁴⁰ O tem glej: Janez Cvirn, Trdnjavski trikotnik, Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914), Založba Obzorja, Maribor 1997.

bil v Celju pomemben odbornik predvsem dr. Štefan Kočevar.⁴¹ »Njihova dejavnost / Slovencev/ je v nekaterih primerih (npr. ob ustanovitvi celjske Mestne hranilnice 1864) dajala celo ton politiki občinskega odbora, glavna točka političnega razhajanja pa je bila vloga slovenskega jezika na celjski glavni šoli, ki je v drugi polovici šestdesetih let pripeljala do ostrejšje diferenciacije.⁴² Po prvih volitvah po novem občinskem volilnem redu l. 1867 se situacija spremeni in vse do razpada monarhije ne najdemo v celjskem občinskem odboru nobenega Slovenca. Kljub hitremu gospodarsko-socialnemu napredku od konca osemdesetih let so Slovenci prešibki, da bi lahko računali na uspeh na volitvah in se jih zato niti ne udeležujejo, upe in načrte pa stavijo na okoliško občino.⁴³

Prvi župan celjske avtonomne občine je bil (že leta 1861 za župana izvoljeni) dr. Johann Mörtl, ki je aprila 1868 odložil župansko mesto in se odrekel odborniškem mandatu. Sledil mu je odvetnik dr. Karl Higersperger, po volitvah 1870 pa je občinski odbor za župana izvolil zdravnika dr. Josefa Neckermanna.⁴⁴ Ta gotovo najpomembnejši celjski župan, s katerim se je začela »huda nemško-nacionalna era«⁴⁵, je na tem položaju ostal vse do svoje smrti l. 1893. Do razpada monarhije so mu sledili še trgovec Gustav Stiger (1893-1902), trgovec Julij Rakusch (1902-1906) ter odvetnik dr. Henrik Jabornegg pl. Altenfels.⁴⁶

Celjski občinski volilni red je, kot rečeno, ostal nespremenjen vse do razpada monarhije. Ker je kot takšen onemogočal upanje na slovensko zmago v kateremkoli volilnem razredu, je edino možnost za Slovence predstavljala demokratizacija volilnega sistema, ki bi uveljavila volilno pravico tudi za nižje sloje prebivalstva, nanjo pa so Slovenci pomislili šele tik pred izbruhom vojne.⁴⁷

Februarja 1914 je graški občinski odbor sprejel sklep o uvedbi proporcionalnega volilnega sistema, v štajerskem deželnem zboru so se pojavile zahteve socialdemokratov (ti so splošno volilno pravico in proporcionalni sistem za avtonomna štajerska mesta zahtevali že leto prej), schönerrancev in slovenskih klerikalcev o uvedbi podobnega sistema v ostalih avtonomnih spodnještajerskih mestih. Na zborovanju slovenske katoliške stranke v Celju 14. 2. so prisotni od slovenskih deželnih poslancev zahtevali, naj pristanejo na spremembo občinskega volilnega sistema za mesto Gradec le pod pogojem, da se spremeni tudi občinski volilni sistem v Ptuj, Mariboru in Celju. Celjski občinski odbor se je seveda silovito odzval ter na podlagi poročila predstojnika mestnega urada dr. Otta Ambroschitscha, ki je proporcionalni volilni sistem označil za neprimernega tako z nacionalnega kot komunalnega vidika, enoglasno sprejel odklonilni sklep.⁴⁸

Podobna sklepa sta sprejela tudi mariborski in ptujski občinski odbor, dokončno pa je poskus demokratizacije občinskega volilnega sistema na Štajerskem onemogočila

⁴¹ N. d., str. 61; Prim. J. Orožen, Zgodovina..., str. 24.

⁴² Janez Cvirn, Celjsko nemštvo in poskus demokratizacije občinskega volilnega sistema na Spodnjem Štajerskem 1914, Zgodovinski časopis, letnik 44, 1990, št. 1, str. 113-114.

⁴³ Ibidem

⁴⁴ Več o njem glej: Cvirn, Trdnjavski trikotnik..., str. 366, 367.

⁴⁵ J. Orožen, zgodovina..., str. 25.

⁴⁶ Ibidem

⁴⁷ Cvirn, Celjsko nemštvo in poskus..., str. 114.

⁴⁸ N. d., str. 114, 115.

nemška večina v deželnem zboru 2. 3. 1914. »Tako se je vse do razpada monarhije ohranilo popolno nemško gospostvo v celjskem občinskem odboru, ki je celjskemu nemštvu omogočalo vodenje radikalne protislovenske politike«. ⁴⁹

Občina Celje-okolica

Ob koncu našega pregleda smo dolžni nameniti par besed še celjski okoliški občini, ki je bila za razliko od mestne dosti bolj »slovenska«. Pod prvotnim imenom »občina Breg« je prav tako nastala l. 1850, pozneje pa jo srečujemo še pod imenoma »občina Okolica celjska« ter »občina Celje okolica«. ⁵⁰ Tej občini je razen katastrske občine Celje-mesto pripadlo vse ozemlje bivše fevdalne občine in še več. Zajela je namreč katastrske občine Spodnja Hudinja, Ostrožno, Medlog, Lisce, Košnica in Zagrad. Ob nastanku je štela 2372 prebivalcev ter merila 6255 oralov in 1386 kv. sežnje. ⁵¹ Na prvih volitvah 31. 8. 1850 so za župana izvolili dr. Viktorja Andreea, temu pa sta sledila Andrej Korun (1851) in pa zaveden narodnjak Matevž Gmajner (1853). Po njegovi smrti l. 1864 je občina (predvsem po zaslugi vodstva) ponovno dobila nemški značaj, položaj pa se je spremenil šele v sedemdesetih letih z novim županom Karlom Šahom (1874-78). V času njegovega županovanja sta bili ustanovljeni okoliška deška osnovna šola in okoliška dekliška šola šolskih sester. L. 1880 so uredili tudi posebno slovensko pokopališče na Golovcu. Osemdeseta leta so minila v očitnem slovensko-nemškem rivalstvu, ki je do izraza prihajalo še posebej ob volitvah. Šele z volitvami l. 1889, ko župan postane ugledni narodnjak Matevž Glinšek, se oblast v občini bolj trdno zasidra v rokah slovenske večine (kljub različnim poskusom Nemcev, ki so bili močni predvsem v 1. volilnem razredu) in tam ostane vse do razpada črno-žolte monarhije. Velika okoliška občina je zaradi svojega posebnega položaja opravljala dosti pomembnejše naloge kot ostale nemestne občine. Na njenih tleh se je pospešeno začela razvijati industrija, regulirati je morala Savinjo, nekatera njena naselja pa so začela dobivati mestni značaj. Kot smo že omenili je bila ves čas izpostavljena ozemeljskim zahtevam mestne občine, neprestano pa je tudi morala braniti svojo slovensko podobo in značaj. Z ohranjanjem in krepitvijo slednjega je tudi Slovincem in slovenstvu v mestni občini predstavljala veliko oporo in uteho, še posebej izraženo v prvem desetletju 20. stoletja. ⁵² Tudi, ali predvsem zato okoliške občine pri celostnem prikazovanju (upravne) preteklosti Celja ni moč izzeti.

⁴⁹ N.d., str. 116.

⁵⁰ J. Orožen, Zgodovina..., str. 86.

⁵¹ J. Orožen, Politični razvoj..., str. 203.

⁵² J. Orožen, Zgodovina..., str. 87-90.

DIE VERWALTUNGSENTWICKLUNG VON CELJE 1848-1918

Zusammenfassung

Die Bürgerrevolution 1848/49 bewirkte unter anderem auch die Entstehung der modernen Gemeinde, deren Konzepte auf liberalen Vorstellungen von der Gemeinde als eines eigenständigen Organismus beruhten, die unabhängig vom Staat ist und der (ähnlich wie den Menschen) bestimmte unantastbare Naturrechte zugrundeliegen. Die moderne Gemeinde wurde auf der Grundlage eines provisorischen Gemeindegesetzes gebildet, das vom Reichstag in Kremsier behandelt und von der absolutistischen Regierung (das Parlament wurde aufgelöst) in etwas geschmälerter Form durch das Kaiserpatent am 17.3.1849, also knapp 14 Tage nach der Verfassung, erlassen wurde. Das Gesetz beruhte auf dem Prinzip, daß die freie Gemeinde die Grundlage eines freien Staates bilde. Die Grundbestimmungen des Gesetzes blieben trotz der neuen Gemeindegesetzgebung der Verfassungsära im wesentlichen unverändert.

Zum autonomen Wirkungsbereich der Gemeinden mit gewähltem Vorstand gehörten: die Verwaltung des Gemeindevermögens, der Schutz von Personen und Eigentum, die Instandhaltung der Gemeindestraßen und -wege, die Viktualienaufsicht, die Gesundheitspolizei und andere Angelegenheiten. Auch die Ausübung einiger staatlicher Vollzugsfunktionen wurden ihnen übertragen, vor allem im militärischen Bereich, wie etwa die Zusammenstellung der Einberufungslisten und die Hilfestellung bei der Anwerbung. Haupteinnahmequelle der Gemeinden waren die Zuschläge zu den direkten Steuern. Das Recht zu deren Einhebung räumte ihnen das neue Gesetz ein. In territorialer Hinsicht stützten sich die Gemeinden an die Katastergrenzen und schlossen eine oder mehrere Katastralgemeinden ein, die nicht aufgeteilt werden durften. Insbesondere in der Steiermark wurden auf diese Weise mancherorts kleine, auf eine einzige Katastralgemeinde beschränkte Gemeinden gegründet. Das war auch der Fall bei der Stadt Celje.

Die Veränderungen, die die Revolution mit sich brachte, schlugen sich nicht nur in der Struktur der Gemeinden nieder, sondern auch in der Staatsverwaltung, deren Organisationsform nicht mehr von ehemaligen Herrschaften abhing. Als es zu einer neuen Kreisorganisation kam, bewarb sich Celje umsonst um einen Kreissitz. Aus nationalen Gründen wurde dieser Maribor (Marburg) zugeteilt, weil es ein stärker "deutsches" Gepräge zeigte. Die Stadt an der Savinja (Sann) mußte sich mit einer unteren Verwaltungsbehörde - Bezirkshauptmannschaft abfinden, die zusammen mit den Bezirkshauptmannschaften in Maribor (Marburg), Ljutomer (Luttenberg), Ptuj (Pettau), Slovenj Gradec (Windischgraz) und Brežice (Rann) den Mariborer Kreis bildete und ihm auch untergeordnet war.

Celje erhielt dagegen (vor allem als Ersatz für den verlorenen Kreis) ein Kreisgericht, das sich in territorialer Hinsicht mit dem Amtsbereich des Mariborer Kreisamtes deckte. Eine Neuheit im Justizbereich stellte die Einführung von Geschworenen bei Kreisgerichten dar, und gerade in Celje fand am 11. November 1850 die erste Geschworenengerichtsverhandlung in der ganzen Monarchie statt. In der Celjer 'Grafei', die eigens für diese Verhandlung hergerichtet wurde, begann man nach einleitenden Reden mit der ersten Gerichtsverhandlung gegen eine 24jährige Magd aus Ptuj, die des Kindsmordes angeklagt wurde.

Die in den fünfziger Jahren von der Regierung durchgeführte Umgestaltung der Verwaltungs- und Gerichtsorganisation bedeutet einen Rückschritt. Nach der Wiederaufnahme des Verfassungslebens in den sechziger Jahren setzte sich das Prinzip der Trennung von Verwaltung und Justiz zunehmend durch, endgültig durch die Trennung von Bezirkshauptmannschaften und Bezirksgerichten im Jahre 1868.

Die im Jahre 1850 konstituierte Celjer Stadtgemeinde umfaßte nur eine Katastralgemeinde und war ihrer Fläche nach (289 Morgen, 828 Quadratklafter) die kleinste der Bezirkshauptmannschaft Celje. Am 19. und 20. August 1950 fanden im Stadttheater die ersten Wahlen zum neuen Stadtausschuß statt. Es wurden 18 Ausschußmitglieder und 9 Stellvertreter gewählt, die am darauffolgenden Tag aus ihrer Mitte den Gemeindevorstand wählten. Die nächsten Wahlen wurden erst nach der Wiederaufnahme des Verfassungslebens im Jahre 1861 abgehalten. Die sich bis zum Untergang der Habsburgermonarchie periodisch wiederholenden Gemeindevahlen waren Bestandteil des politischen Lebens.

Einen bedeutenden Meilenstein in der Verwaltungsgeschichte von Celje bedeutet das Jahr 1867, als die Stadtgemeinde ihr Statut erhielt. Mit dem neuen Gemeindestatut und mit der Gemeindevahlordnung bzw. mit dem Ausschluß aus dem gemeinsamen steirischen Gemeindestatut begann für die Celjer Stadtgemeinde ein neuer Zeitabschnitt. Die Stadt wurde autonom, unabhängig von der Bezirkshauptmannschaft, die in diesem Jahr an die Stelle der aufgehobenen Kreisbehörde trat. Die Gemeinde hatte das Recht, über ihre Vertretung nicht nur die Geschäfte der ersten, sondern auch der zweiten Instanz (Bezirkshauptmannschaft) zu besorgen.

So wie jede andere Gemeinde versah auch die Stadtgemeinde Celje einen eigenen und einen übertragenen Wirkungskreis. Hinsichtlich des ersten war sie dem Landesausschuß, hinsichtlich des übertragenen (Geschäfte der Staatsverwaltung) der Statthalterei untergeordnet.

Das beschlußfassende und kontrollierende Organ der autonomen Stadtgemeinde war der Gemeindeausschuß; unter dessen Leitung bzw. unter der Leitung des Bürgermeisters wirkte das Gemeindeamt, das Verwaltungs- und Vollzugsorgan der Gemeinde, das unmittelbar das Gemeindevermögen verwaltete und alle Gemeindegeschäfte besorgte, mit Ausnahme derer, die auf den Gemeindeausschuß zur Beschlußnahme übertragen wurden. Der Zuständigkeitsbereich der beiden Institutionen war im Gemeindestatut genau festgelegt.

Die Gemeinde, die bis Anfang des Ersten Weltkriegs aus verschiedenen Einnahmequellen finanziert wurde, kannte keine größeren materiellen Probleme. Anders verhielt es sich mit den nationalen Gegensätzen, bzw. deutsch-slowenischen Auseinandersetzungen, die das sonst relativ ruhige Stadtleben der letzten Jahrzehnte der Monarchie seit Ende der sechziger Jahre in zunehmendem Maße erschütterten.

THE ADMINISTRATIVE DEVELOPMENT OF CELJE IN THE PERIOD 1848-1918

Summary

Among other changes, the bourgeois Revolutions of 1848-49 caused the birth of a modern municipality. It was grounded on liberal ideas of a municipality as an organic autonomous structure, independent of state, which is bestowed with certain inalienable natural rights (similar to the people). A modern municipality was organised on the basis of provisional Municipality Law, discussed in the Kremsin Parliament. With minor changes, it was issued by the absolutist government in the dissolved parliament as an Emperor's Patent of March 17th 1849 (less than two weeks after the constitution was adopted). The law was founded on the principle that the basis of a free state is a free municipality. In the constitutional period, the law's basic regulations remained unchanged despite new municipal legislature.

The municipalities with elected leadership became autonomous in matters concerning the management of property, public safety, the management of municipal highways and roads, food control, sanitary inspection, etc. They were responsible for some functions of the central executive bodies, particularly in military affairs, for example universal conscription and recruitment. They were financed mainly by extra direct taxes – the right of levying them was granted to the municipalities by the new law. The territorial boundaries of these new municipalities were organised on the basis of cadastres and consisted of one or more cadastral municipalities, which could not be split up. Particularly in Styria, the municipalities created in this way were therefore fairly small, restricted to only one cadastral municipality – as was the case in the city of Celje.

The changes wrought by the Revolution affected not only municipalities, but central administrative bodies as well. These were now organised independently of the former land estates. When the regions were re-organised, Celje didn't become its centre; that distinction went to the more "German" Maribor, mainly for national reasons. Celje had to be contented by becoming a lower administrative and political unit – a district board which was, together with the district boards of Maribor, Ljutomer, Slovenj Gradec, and Brežice, under the administration of the Maribor region.

As compensation for the lost region, Celje managed to become a seat of the judicial circuit, which had the same boundaries as the regional office of Maribor. In the field of justice, trial-by-jury was introduced to the courts. The first petty jury trial in the Empire was held in Celje on 11th November, 1850. After some inaugural speeches, the trial against a 24-year-old maid from Ptuj, accused of infanticide, started in the hall of the Celje mansion house, prepared particularly for the occasion.

In the 1850's the government took a step back with another reorganisation of justice and administration. After the renewal of constitutional life in the 1860's, the principle of strict separation of justice and administration was introduced. When in 1868 the district boards and the judicial circuits were split up, the principle was applied in practice.

The Celje-city municipality, established in 1850, occupied only one cadastral municipality, and was the smallest in size (289 acres, 828 square feet) in the Celje district board. The first elections to the new municipal council were held in the city's theatre on 19th and 20th August, 1850. 18 councillors and 9 deputies were elected; these same officials then elected a new mayor amongst themselves the very next day. The next elections were not held until the renewal of constitutional life in 1861. From that year until the fall of the Hapsburg Monarchy, periodical municipal elections were a normal part of political life.

An important turning point in the administrative history of Celje was the year 1867, when the municipality of Celje received its statute. The new municipal statute and new election regulations (i.e. it was not dependent on Styria anymore) represented a new period in the city's history. Celje gained its autonomy and became independent of the district board, which replaced the previous board in 1867. The municipality of Celje was granted the right to administer not only the matters of the regional level, but also of the local level (i.e. of the district board).

Like other municipalities, Celje had its own and subsidiary authorities. Its municipal authorities answered to the Provincial Committee, and for subsidiary matters (i.e. matters of national administration) it answered to the Provincial Deputy Office.

The Municipal Board was a legislative and supervisory body of the autonomous city-municipality. The Municipal Office, an administrative and executive body, was answered to this Municipal Board or to the mayor. It managed municipal property and performed all functions of the municipality except those which fell under the jurisdiction the Municipal Board. The responsibilities of both institutions were precisely stated in the municipal statute.

Until the beginning of World War I, the municipality was financed by different resources and did not have many financial problems. Celje, however, had to face many national tensions, particularly the German-Slovene conflict, which grew stronger from the late 1860s onwards, and disturbed the relatively peaceful life of the city in the last decades of the Monarchy.

Branko Goropevšek

**“VAŠI POMISLEKI MOREBITI
NISO BILI POVSEM
UPRAVIČENI, MESTO SE
VENDAR RAZVIJA”¹**

**Oris prostorske širitve celjskega
mesta in predmestij od srede
19. stoletja do leta 1918**

---

¹ Tako je 4. avgusta 1907 slovenskim zastopnikom na Plevni pri Žalcu, kamor so bili v zvezi s celjskim šolskim vprašanjem vabljeni v avdienco, dejal avstrijski ministrski predsednik von Beck. Besede so se nanašale na mesto Celje. (Vir: Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Iz zapuščine dr. Ivana Dečka, Shod zaupnikov v zadevi celjskega šolskega vprašanja...).

I.

Namesto uvoda

Vsako mesto je ob svojem času produkt geopolitičnih komponent. Naj že obravnavamo razvoj mest z izključno zgodovinskega ali z izključno geografskega vidika, povsod pridejo do izraza razvojni pogoji v tempu gibanja prebivalstva in topografske razširitve naselja, ki so posledica geografskih lastnosti zemlje ter časovnih, gospodarskih in političnih razmer. Tako je bilo tudi v celjskem primeru.²

Sredi 19. stoletja mesto še ni preseglo srednjeveške zasnove. Železnica, ki se je leta 1846 dotaknila Celja na njegovem vzhodnem robu, v tem obdobju še ni imela vloge pomembnejše razvojne silnice. Morala so preteči še tri desetletja, preden so se tudi v Celju začeli uveljavljati novi socialnoekonomski tokovi, ki so ustvarili pogoje, da se je mesto sploh lahko začelo širiti: razvoj obrti in industrije ter posledično rast prebivalstva in razvoj ostalih storitvenih dejavnosti.³

Tudi naravne razmere ob sovodnju Savinje, Sušnice in Voglajne niso bile najprimernejše za nastanek večjega mesta. Že na topografski karti mesta Celja, ki jo je leta 1847 izdelal okrajni inženir Friderik Byloff, je nakazana edina mogoča smer razvoja mesta, tj. proti severu. Svet med Savinjo in Sušnico na zahodu (današnji Otok) in ob sotočju Savinje in Voglajne je bil podvržen (pre) pogostim poplavam. Na razvoj mesta je vplivala tudi morfologija. Proti jugu je širitev mesta preprečeval Miklavški hrib.⁴

Pri večini mest v tedanji Srednji Evropi je obstajal problem mestne meje. Še posebej je mestna meja zanimiva pri Celju, kjer so se obmestna naselja Gaberje, Spodnja Hudinja in Zavodna kot popolnoma samostojen gospodarski iniciator topografsko strnila z mestom, tako da je pri Celju šele treba rešiti vprašanje, ali je razvoj obmestnih naselij in okolice resnična posledica razvoja mesta Celja. Zanimivost je še toliko večja, ker sta bila celjski mestni in predmestni prostor upravno ločena na dve občini. Da bi bila mera polna in težave pri razvoju sicer topografsko povezane naselbine še večje, pa je potrebno opozoriti še na dejstvo, da sta bili občini tudi »nacionalno« in kot posledično še politično povsem različni in razklani. To je povzročilo, da sta si pri geografskem razvoju mesta vse do leta 1918 nasprotovali gospodarska in politična komponenta. Prva je pogojevala, druga pa zavirala razvoj mestne aglomeracije, ki je bila z občinsko mejo razdeljena na dva dela. Tako sta se mesto in primestje v obravnavanem obdobju razvijala ločeno, brez prepotrebni komunalnih in prometnih povezovanj. Da je bila vloga predmestnih naselij pri razvoju mestne aglomeracije res velika, pove že podatek o rasti prebivalstva. Če je okoliška občina imela leta 1869 samo dve tretjini mestnega prebivalstva (2867 : 4224)⁵, je zadnje štetje

² Franjo Baš, Maribor, Časopis za zgodovino in narodopisje 1929, Maribor 1929, str. 143.

³ Branko Goropevšek, Prostorska širitev celjskega mesta do srede 19. stoletja.

Iz zgodovine Celja 1780-1848, Odsevi preteklosti 1, Celje 1996, str. 71-72.

⁴ ZAC, F. Byloff, Topografischer Plan von der K.u.k. Kreisstadt Cilli, 1847;

Glej: Goropevšek, n.d., str. 70-72.

⁵ Ortsreperitorium des Herzogthumes Steiermark, Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869 bearbeitet von k.k. statistischen Central-Commission, Graz, 1872.

Pogled na Celje z Miklavškega hriba, ok. 1900.
Osrednja knjižnica Celja, domoznanski oddelek.

obravnavega časa (1910) pokazalo, da je imela okoliška občina že za desetino več prebivalcev kot mesto.⁶ Vendar o tem več v nadaljevanju.

Ena ali dve mestni naselbini?

Mestna meja je črta, kjer mestna naselbina prehaja v podeželje. Ta temelji na številnih medsebojnih in vzajemnih vplivih naravnih in družbenih dejavnikov, ki lahko pozitivno ali tudi negativno vplivajo na razvoj mesta. »*Mestna meja ne nosi kakor mestni razvoj znakov preteklosti, ona izraža nasprotno izgleda za bodoči razvoj na temelju topografskih izrazov dosedanjega mestnega razširjanja.*«⁷

Za večino mest v takratni Avstriji je bilo značilno, da je življenjski interes kapitala, ki je v drugi polovici 19. stoletja prodiral tudi v naše kraje, s predmestnim prebivalstvom (potencialna delovna sila) na podlagi topografske sklenjenosti predmestij z mestom skozi desetletja ustvaril harmoničen gospodarski in življenjski organizem, ki je tudi upravno spadal v enotne roke (Gradec, Maribor, Ptuj...). V primeru Celja tega ne moremo potrditi, ker t.i. harmoničen gospodarski in življenjski organizem ni bil povezan tudi upravno in politično. Že v uvodu smo omenili, da sta bila celjski mestni in novonastajajoči mestni (v tem času še predmestni) prostor upravno ločena na dve občini. Ob tem se postavlja tudi vprašanje, ali gre porast prebivalstva celjskih predmestij pripisati priseljevanju ljudi z bližnjega podeželja v mesto ali pa so bili novi naseljenci iz bolj oddaljenih in »nedefiniranih« krajev. Odgovore bi lahko dali le raziskavi o izvoru celjskega predmestnega prebivalstva oziroma o tem, kako je krepitev mestnega življa vplivala na upadanje prebivalstva v bližnji in daljni okolici mesta.

Baš, ki je v dvajsetih letih pisal o takratni mestni meji Maribora, je prišel do zanimivih zaključkov. Pri tem je navedel več metod, kako lahko v nekem obdobju določimo mestno mejo. Večina je geografskih. Čeprav je največkrat težko postaviti točno razmejitve med mestom in podeželjem, saj je ta dejansko le prehodna, se je kot najprimernješa pokazala tista, ki je temeljila na sistemu urbanih oblikovnih elementov.⁸

Čeprav je v celjskem primeru občinska meja bila zaviralni moment pri širitvi mesta na sever, so se nekoč izrazito kmečke vasi izven mestnega pomerija (predvsem Gaberje, Zavodna in Spodnja Hudinja) pod vplivom hitrega razvoja industrije v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja in še intenzivneje po letu 1900, zrastle z mestom v eno, vendar ne upravno enotno selišče - mestno aglomeracijo. Iz starih kmečkih naselij so se rojevala nova industrijska naselja, ki so z množičnimi migracijami delavstva, s tipično gradbeno dejavnostjo in povsem drugačnim življenjskim vsakdanjkom začela počasi spreminjati tudi svojo zunanjo fiziognomijo. Mestna meja se je na ta način pomikala proti severu in vzhodu. Omenjena dejstva nam kažejo, da meja občine Celje - mesto in okoliške občine ne pomeni hkrati tudi meje topografskega mesta. Ali povedano drugače: če bi lahko še sredi 19. stoletja ugotavljali, da sta si bili meja mestne občine in mesta skoraj identični, za čas

⁶ Specialni krajevni repertorij za Štajersko, izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910, izdala c.kr. statistična Centralna komisija, Dunaj 1918.

⁷ Baš, n.d., str. 144.

⁸ Baš, n.d., str. 153-154.

pred razpadom rajnke monarhije to gotovo ne drži več. Zato ne bomo pretiravali v trditvi, da sta vsaj v zadnjih dveh ali treh desetletjih obravnavanega obdobja znotraj topografske mestne meje obstajali pravzaprav dve mestni (urbani) naselbini.

II.

Srednjeveški oklep počasi, a vztrajno izginja

V drugi polovici 19. stoletja je prišlo do spremembe v miselnosti Celjanov pri razvoju mesta, kar je bilo še posebej vidno po letu 1867, ko je Celje postalo statutarno mesto. Torej v času, ko se je uvajala nova upravna in sodna organizacija ter se liberaliziralo celotno poslovno življenje in ko se je mesto dokončno znebilo svoje srednjeveške ostaline, tj. zidnega obroča. Začelo se je širiti proti svoji občinski meji, se topografsko tesneje spajati s svojimi predmestji in tudi konceptualno hitreje slediti zahtevam svojega časa in prostora. Ta je narekoval modernizacijo prometa, industrializacijo obrtnih in manufakturnih dejavnosti, uvedbo in uporabo sodobnih energetskih virov (premog, plin)... To je tudi pogojevalo gradnjo objektov za omenjene dejavnosti, kar pomeni cestne in železniške objekte, industrijska podjetja, komunalne objekte, objekte za potrebe uprave, sodstva, zdravstva, prosvete, vojaštva, nastanek prvih večjih poslovnih in stanovanjskih (najemniških) objektov, higienizacijo mesta (premestitve pokopališč, izgradnja kanalizacije in vodooskrba), nastanek javnih nasadov (mestni park)... Vse to je vplivalo tudi na spremembo urbane zasnove, gradbene organizacije in vedutne podobe Celja.⁹

Vendar prva petdeseta leta tega še niso dala slutiti. Neugodne gospodarske, socialne in politične razmere po marčni revoluciji so bile povod za »zamudništvo« in provincializem na področju urbanizma in načrtnega urejanja prostora.¹⁰ Staro mestno jedro je vse do zrušitve mestnih vrat in delno tudi obzidja s svojimi ozkimi, težko prehodnimi ulicami in še nezasutimi jarki, predstavljalo kritično točko za vse pomembnejši cestni promet, ki je do okoli leta 1870 še vedno naraščal, nato pa zaradi vse večje konkurence železnice začel postopoma upadati.¹¹ Že takratni kronist Ignac Orožen je v svoji kroniki veliko pozornosti posvetil spremembam na mestnem obzidju, ki je že pol stoletja počasi izginjal pred očmi Celjanov in se umikal novim potrebam. Tako so že leta 1850 začeli zasipavati mestni jarek v graškem predmestju (današnji Cankarjeva in Vodnikova) in proti kolodvoru »*hiše stavljati*«,¹² leto kasneje pa so porušili še »*mauntno hišo*«. ¹³ Še v istem letu so padla tudi savinjska mestna vrata, avgusta 1853 pa so začeli z gradnjo novega lesenega mostu preko Savinje.¹⁴

⁹ Jože Curk, Slovenještajerski trgi in mesta v 19. stoletju, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1979, št. 1-2, str. 209.

¹⁰ Jelka Pirkovič-Kocbek, Kaj je urbanizem 19. stoletja na Slovenskem, Kronika 1983, št. 1, str. 29.

¹¹ Curk, Slovenještajerski trgi..., n.d., str. 218.

¹² Ignac Orožen, Celska kronika, V Celi 1854, str. 222.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

Radikalni posegi so počasi spreminjali zunanjo vidno podobo mesta. V obdobju, ko je prva faza razvoja sodobnega Celja dosegala vrhunec,¹⁵ je mesto še vedno kazalo kar precej znakov ruralnosti. Območje med mestom in novozgrajeno železnico (današnji Krekov trg), ki še vedno ni bil uravnan in je bilo še dobro vidno, kako se je svet pred prihodom železnice počasi zniževal proti Voglajni, so obroblyale same nizke stavbe z lopami. Nekoliko severneje so mesto obroblyali vrtovi meščanov in lesna skladišča, južni del (današnja Ulica XIV. divizije) pa je bil takrat še nepozidan. Podobno je bilo z novimi obmestnimi ulicami, ki so jih prav tako zaznamovale pritlične hišice z obzidanimi vrtovi.¹⁶

Še izrazitejši podeželski značaj je imelo graško predmestje. Ulica ob jarku (današnja Vodnikova), ki je nastala šele leta 1850 z zasutjem mestnega jarka, je še vedno pomenila močno cezuro med mestom in okolico, saj so se nasproti še vidnega obzidja razprostirali travniki, vrtovi, žaga, lesno skladišče in vmes posamezne stavbe. Severno od današnje Miklošičeve so stali hlevi in lesna skladišča, Dolgo polje pa je bilo še travniško. Tudi ostal svet v severozahodnem delu graškega predmestja, vključno z Otokom, je bil še izrazito podeželski, s travniki, vrtovi, njivami, kozolci in hlevi.¹⁷

Podobno je bilo tudi v samem mestu. Ulice so bile večji del še vedno neuravnane in obdane z manjšimi in za takratne čase nepomembnimi nizkimi hišami, hlevi, lopami in vmesnimi vrtovi. Isto je veljalo za nove ulice, ki so nastajale ob nekdanjem obzidju (današnje Linhartova, Lilekova, Gledališka...). Ob tem velja omeniti še velik vrt nekdanjega minoritskega samostana, ki je sredi 19. stoletja še vedno zavzemal velik kos mestnega ozemlja znotraj obzidja.¹⁸

Celjani so utrjevali in uravnavali ulice ter sanjali celo o "ringu"

Interes za pravilnejšo izgradnjo mesta pa je v tem času nenehno rastel in je leta 1857 dobil tudi zakonito podlago v štajerskem deželnem stavbnem redu za mesta in trge.¹⁹ Že ob koncu petdesetih let se je začela kazati potreba po posodobitvi starih hiš oziroma gradnji novih, kar je spremenilo podobo dotedanjih starih ulic in nastanek novih, predvsem zunaj starega mesta. Za ureditev stavb so morali skrbeti meščani sami, za ulice pa je skrbel občina.²⁰ Po letu 1860 so v Celju veliko pozornosti namenili prav izravnavi in utrjevanju mestnih ulic.²¹

Večje spremembe je doživelo zgolj notranje mestno jedro, predvsem njena glavna hrbtenica Poštna ulica (razširjen del Prešernove), ki jo je sprva ozek prehod še ločeval z današnjim Trgom Celjskih knezov. Vendar ni šlo vedno vse gladko.

¹⁵ Curk v gradbenem razvoju sodobnega Celja loči dve obdobji. Prvo se je pričelo po velikem požaru leta 1798 in zaključilo leta 1867, ko so napočili trije pomembni trenutki: vpliv železnice se je že dokončno uveljavil, pojavili so se prvi zametki drobne industrije in mesto je postalo avtonomna občina. Glej: Curk, Slovenještajerski trgi..., n.d., str. 225.

¹⁶ Jože Curk, Celje - urbanistično-gradbeni zgodovinski oris, Celjski zbornik 1963, str. 32.

¹⁷ Curk, Celje..., n.d., str. 33.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Janko Orožen, Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957, str. 13.

²⁰ Janko Orožen, Zgodovinski pregled gospodarjenja celjske občine do leta 1941, Celjski zbornik 1958, Celje 1958, str. 317.

²¹ Curk, Slovenještajerski trgi..., n.d., str. 226.

Tloris celjskega kolodvora z delom mesta.
Zgodovinski arhiv Celje.

Radikalni posegi so počasi spreminjali zunanjo vidno podobo mesta. V obdobju, ko je prva faza razvoja sodobnega Celja dosegala vrhunec,¹⁵ je mesto še vedno kazalo kar precej znakov ruralnosti. Območje med mestom in novozgrajeno železnico (današnji Krekov trg), ki še vedno ni bil uravnan in je bilo še dobro vidno, kako se je svet pred prihodom železnice počasi zniževal proti Voglajni, so obroblyale same nizke stavbe z lopami. Nekoliko severneje so mesto obroblyali vrtovi meščanov in lesna skladišča, južni del (današnja Ulica XIV. divizije) pa je bil takrat še nepozidan. Podobno je bilo z novimi obmestnimi ulicami, ki so jih prav tako zaznamovale pritlične hišice z obzidanimi vrtovi.¹⁶

Še izrazitejši podeželski značaj je imelo graško predmestje. Ulica ob jarku (današnja Vodnikova), ki je nastala šele leta 1850 z zasutjem mestnega jarka, je še vedno pomenila močno cezuro med mestom in okolico, saj so se nasproti še vidnega obzidja razprostirali travniki, vrtovi, žaga, lesno skladišče in vmes posamezne stavbe. Severno od današnje Miklošičeve so stali hlevi in lesna skladišča, Dolgo polje pa je bilo še travniško. Tudi ostal svet v severozahodnem delu graškega predmestja, vključno z Otokom, je bil še izrazito podeželski, s travniki, vrtovi, njivami, kozolci in hlevi.¹⁷

Podobno je bilo tudi v samem mestu. Ulice so bile večji del še vedno neuravnane in obdane z manjšimi in za takratne čase nepomembnimi niskimi hišami, hlevi, lopami in vmesnimi vrtovi. Isto je veljalo za nove ulice, ki so nastajale ob nekdanjem obzidju (današnje Linhartova, Lilekova, Gledališka...). Ob tem velja omeniti še velik vrt nekdanjega minoritskega samostana, ki je sredi 19. stoletja še vedno zavzemal velik kos mestnega ozemlja znotraj obzidja.¹⁸

Celjani so utrjevali in uravnavali ulice ter sanjali celo o "ringu"

Interes za pravilnejšo izgradnjo mesta pa je v tem času nenehno rastel in je leta 1857 dobil tudi zakonito podlago v štajerskem deželnem stavbnem redu za mesta in trge.¹⁹ Že ob koncu petdesetih let se je začela kazati potreba po posodobitvi starih hiš oziroma gradnji novih, kar je spremenilo podobo dotedanjih starih ulic in nastanek novih, predvsem zunaj starega mesta. Za ureditev stavb so morali skrbeti meščani sami, za ulice pa je skrbel občina.²⁰ Po letu 1860 so v Celju veliko pozornosti namenili prav izravnavi in utrjevanju mestnih ulic.²¹

Večje spremembe je doživelo zgolj notranje mestno jedro, predvsem njena glavna hrbtenica Poštna ulica (razširjen del Prešernove), ki jo je sprva ozek prehod še ločeval z današnjim Trgom Celjskih knezov. Vendar ni šlo vedno vse gladko.

¹⁵ Curk v gradbenem razvoju sodobnega Celja loči dve obdobji. Prvo se je pričelo po velikem požaru leta 1798 in zaključilo leta 1867, ko so napočili trije pomembni trenutki: vpliv železnice se je že dokončno uveljavil, pojavili so se prvi zametki drobne industrije in mesto je postalo avtonomna občina. Glej: Curk, Slovenještajerski trgi..., n.d., str. 225.

¹⁶ Jože Curk, Celje - urbanistično-gradbeni zgodovinski oris, Celjski zbornik 1963, str. 32.

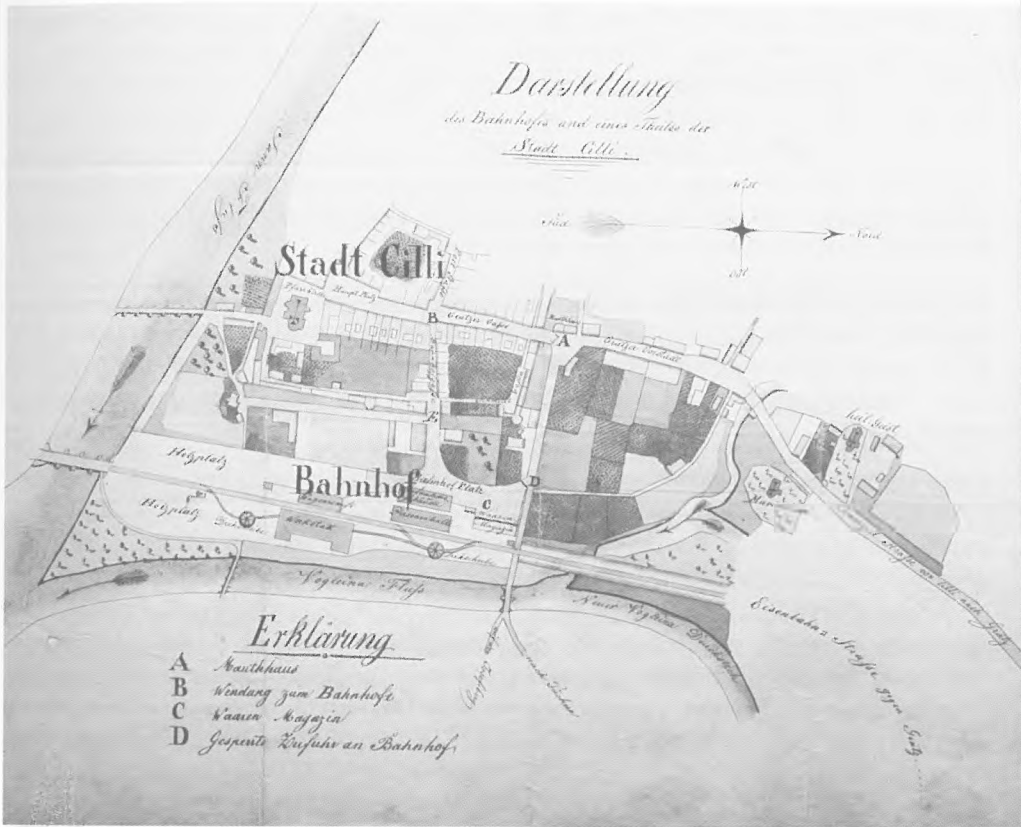
¹⁷ Curk, Celje..., n.d., str. 33.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Janko Orožen, Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957, str. 13.

²⁰ Janko Orožen, Zgodovinski pregled gospodarjenja celjske občine do leta 1941, Celjski zbornik 1958, Celje 1958, str. 317.

²¹ Curk, Slovenještajerski trgi..., n.d., str. 226.

Tloris celjskega kolocvora z delom mesta.
Zgodovinski arhiv Celje.

Vprašanje razširitve Poštne ulice v šestdesetih letih je bil povezan predvsem s triletnim sporom med sosedoma Jelenzem in dr. Schurbijem.²² Jelenz je hotel svoji dve hiši združiti v eno, vendar bi s tem hiša segala v ulico in ta se ne bi mogla razširiti po vsej svoji dolžini. Mesto mu je hotelo to preprečiti, vendar je Jelenzu ponudilo premajhno odkupnino oziroma pol manjšo, kot jo je lastnik posesti zahteval. Jelenzu je takratni župan Wambrechtsamer vseeno dovolil graditi brez umaknitve, vendar je temu ostro nasprotoval dr. Schurbi. Spor se je preselil na sodišče in v dveh letih, kolikor je postopek trajal, meščane dodobra razburil in razdelil v dva tabora. Spor je okrožno sodišče razsodilo v korist dr. Schurbija in zato razveljavilo sklepe župana. Toda Jelenz se je pritožil na namestništvo in ministrstvo, ki je razsodbo okrožnega sodišča razveljavilo, pravdo pa vrnilo v ponoven postopek. Kasneje je med tožečima strankama prišlo do poravnave. Ko je Jelenz dobil primerno odškodnino, so Poštno ulico končno lahko razširili in uravnali tudi v njenem zahodnem delu in tako napravili dovolj širok prehod na današnji Trg Celjskih knezov.²³ Poštna ulica je spremembo doživela tudi na svojem začetku, na mestu vzhodnega trakta bivšega minoritskega samostana. Med hišama Ivana Bočineka in trgovca Dereanija je občina sredi petdesetih let kupila vrtova in napravila proti Novi ulici (današnji Linhartovi) ulico, ki je omogočala prehod tudi z vozovi. Poimenovali so jo Samostanska ulica (danes Savinova).²⁴

Manj uspeha so imeli Celjani z načrtom, da bi povezali Gosposko ulico oziroma Cerkevni trg (danes Slomškov trg) s kolodvorom, saj se je zataknilo pri odkupu župnijskega vrta. Ker jim to ni uspelo, so se morali zadovoljiti le s povezavo preko Špitalske (danes Kocenove) ulice. To je imelo za posledico, da je bila Gosposka ulica poslej »za vse večne čase« *rešena večjih prometnih tokov*.²⁵

Celjani so se v želji po modernizaciji svojega mesta radi zgledovali tudi po večjih središčih, saj jim je železnica že nekaj časa omogočala pogostejše obiske obeh prestolnic, deželne in državne. Tako se je v petdesetih letih v glavah Celjanov porodila ideja o izgradnji Krožne ulice (nemško imenovane Ringstrasse), ki bi v današnji Razlagovi, Gubčevi, Cankarjevi, Vodnikovi, Gledališki..., dobila podoben ulični obroč, kot so si ga gradili na Dunaju. Vendar so morale biti celjske ambicije pri tem veliko skromnejše. Mesto ob Savinji je bilo precej manjše od avstrijske prestolnice, vrhu vsega pa je mesto ob Savinji imelo izrazito neugodno lego, saj je hudomušna reka onemogočala nastanek uličnega obroča na južni strani mesta, njen levi pritok Sušnica, ki si je našel pot ob južnem delu zahodnega obzidja, pa tudi del ringa v tem delu mesta.

Zunanjega videza pa niso spreminjale samo ulice, ampak tudi stavbni fond. Po več manjših hiš se je združilo v večje, dvignjene so bile v nadstropje, skoraj vse brez izjeme pa so glede na trenutno modo spreminjale fasadno dekoracijo. Vse bolj je do izraza prihajalo tudi socialno razlikovanje, ki se je kazalo prav v mestnem prostoru oziroma stavbah, ki so se ločevale na boljše oziroma slabše.²⁶

²² Posesti in zgradbe obeh tožečih se strank sta stali na mestu današnje Ljudske banke (bivši SDK).

²³ Orožen, Zgodovinski pregled..., n.d., str. 317.

²⁴ Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice. II. del, Celje 1974, str. 45.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Pirkovič-Kocbek, n.d., str. 33.

Kljub pospešeni gradbeni dejavnosti pa prve gradbene faze celjskega mesta, ki se je končala z letom 1867, vseeno še ne moremo označiti za dobo, ki bi jo zaznamovala načrtna regulacija in izgradnja sodobnega Celja.

Mesto se razvija po strogo določenih načrtih

Povsem drugače je bilo po letu 1867, ko je mestna občina postala statutarno mesto.²⁷ Občinski možje so začeli kazati posebno vnemo za bolj načrtno rast mesta in pri tem jim je bila v veliko pomoč mestna hranilnica, ki jo je občina ustanovila že tri leta pred tem (1864). Da bi se izognili stihijskemu razvoju mesta, so leta 1867 naročili izdelavo (prvega) mestnega načrta, ki ga je v dveh letih in v merilu 1:2880 izdelal Viljem Hallada. Ker pa so v tem času že pripravljali tudi prvi mestni razširitveni in regulacijski načrt, ki je določal potek novih in regulacijo starih ulic, so morali Halladov mestni načrt dopolnjevati, zato je bil sprejet šele leta 1872. Glavna zanimivost načrta je bila predvsem že omenjeno oblikovanje mestnega uličnega obroča na zunanji strani nekdanjega mestnega obzidja. Te ulice so bile v glavnem začrtane že prej, vendar so bile ob njih le manjše stavbe, ki so se počasi umikale novejšim.²⁸

Mestni načrt je bil že leta 1875 dopolnjen. Predvideval je oblikovanje ulic tudi na notranji strani nekdanjega obzidja, kjer so se oblikovale Ulica na okopih, Kocenova, Linhartova in Gledališka. Tako je v Celju v senci zunanega nastajal tudi notranji obroč. Ker pa je bila gradbena dejavnost izjemno živahna, se je tudi videz starih ulic hitro spreminjal.²⁹

Že leta 1882 je občinski odbor moral izdati nov regulacijski načrt, ki ga je bilo potrebno vedno znova dopolnjevati, saj se je mesto nenehno širilo in spreminjalo. Težišče načrta je bilo za razliko od prvega, ki je bilo namenjeno predvsem mestnemu jedru, usmerjeno zlasti v severni in severozahodni del mesta oziroma takrat še predmestje.³⁰ Izhodišče novega načrta je bil Wokaunov trg (danes Gledališki trg) in nova Karolinina ulica (danes Gregorčičeva), ki se je nakazala ob zgraditvi šemalske vojašnice (1884). Kmalu zatem sta se na Karolinino ulico naslonili Hermanova ulica (današnja Miklošičeva) in Gizelina ulica (današnja Ipavčeva), slednja se je oblikovala ob cesti, ki je vodila proti Lanovžu.³¹

Tretji regulacijski načrt je bil sprejet februarja 1889. Zajel je celotno mesto, čeprav je težišče ponovno padlo na severni in severozahodni del mesta, tj. med Karolinino in Gizelino ulico oziroma bolnišnico, saj so v načrtu predvideli delitev sveta med bolnišnico in Karolinino ulico na 22 stavbnih zemljišč, kjer bi se zgradila vilška četrt. Proti temu so ostro nastopili celjski obrtniki, ki so bili mnenja, da omenjeno področje zaradi bližine šemalske vojašnice

²⁷ Jože Curk je obdobje med leti 1867 in 1918 označil za drugo gradbeno fazo sodobnega Celja. Zanj je bila značilna načrtna rast mesta v smeri proti severu in zahodu.

²⁸ Curk, Slovenještajerski trg..., n.d., str. 227-228; Janko Orožen Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957, str. 13.

²⁹ Orožen, Posestna in gradbena..., n.d., str. 13.

³⁰ Curk, Slovenještajerski trg..., n.d., str. 227-228.

³¹ Orožen, Posestna in gradbena..., n.d., str. 13.

Mestni razširitveni načrt, 1889.
Zgodovinski arhiv Celje.

in bolnišnice, nedaleč stran pa so bile še obrtne delavnice, ni primerno za celjsko elitno četrt.³² Mnenje obrtnikov je z leti prevladalo, saj vil na tem območju, razen nekaterih izjem, niso gradili. Tako občinskemu odboru sedemnajst let kasneje (1906) ni preostalo drugega, kot da sprejme soglasen sklep, s katerim so ovrgli določbe regulacijskega načrta iz leta 1899 glede zazidave severnega dela mesta.

Začetki dvajsetega stoletja so bili v znamenju Otoka

Že v devetdesetih letih se je gradbena pozornost Celjanov usmerila proti zahodu, na ozemlje med Savinjo in Ljubljansko cesto, kjer je ostal pravzaprav še edini nepozidan svet v okviru mestne občine Celje. Zakaj je omenjeni predel prišel na vrsto zadnji, je jasno, saj je od gradenj na tem mestu ljudi odvrčala predvsem Savinja s pogostimi poplavami. Prvi, ki je začel graditi v zeleni okolici mesta na Otoku, kakor so predel poimenovali Celjani, je bil Jožef Pallos, ki je za potrebe trga od začetka devetdesetih let do konca stoletja zgradil pet vil.³³

Do konca stoletja se je kljub povečanemu stavbnemu fondu število hišnega prebivalstva v Celju nenehno večalo in prav tako tudi potrebe po novogradnjah. Ob tem velja upoštevati še dejstvo, da se je predvsem v urbanih sredinah dvignil stanovanjski standard, ker so ob najemniških začeli pogosteje graditi tudi individualne hiše, med njimi zlasti vile na obrobjih mest.³⁴ Ker je tem trendom sledil tudi občinski interes v Celju, je mestna občina odkupila vse zemljišče na Otoku, ga komunalno uredila in razdeljenega na parcele v obliki šahovnice razprodala posameznim lastnikom. V območju najemnih stanovanjskih hiš so bili z regulacijskim načrtom določeni potek in niveliteta ulic ter širina parcel ob ulicah.³⁵ O gradbenem pravilniku v zvezi z zidavo Otoka, ki je štel osemnajst točk in so ga sprejeli leta 1901, je veliko pisal že celjski zgodovinar Janko Orožen, zato na tem mestu samo povzemimo najpomembnejše sklepe občinskega gradbenega odbora. Vsaka ulica je morala biti široka 12 m. Vse hiše so morale imeti vrtove, na ulični strani široke vsaj 5 m. Graditi so smeli samo hiše v slogu takratnih vil in med sabo so morale biti oddaljene vsaj 6 m. V sklenjeni vrsti sta bili lahko le dve vili, ki sta morali imeti skupno fasado in sta lahko v dolžino merili največ 22 m. Pred vsakim objektom je moral biti železen ali iz struženih dilic narejen plot, stoječ na 1 m visokem zidnem temelju, ni pa bilo dovoljeno postavljati zidov. Za graditev pločnikov so morali lastniki dobiti dovoljenja, široki pa so morali biti 2 m, posuti s peskom in obrobjeni z granitnimi ali betonskimi robniki. Greznice in smetišča so morali biti zaprtega tipa, iz stavb pa je smela na ulico prihajati samo meteorna voda. Vse ulice so morale imeti drevorede. Hiše, ki so bile grajene v takrat modernem švicarskem slogu, so morale imeti lesene arhitekturne dele prebarvane z ognjevarnimi barvami.³⁶

Izdelavo zazidalnega načrta za Otok je mestna občina zaupala dunajskemu arhitektu Viktorju Thomki, ki je že ob koncu stoletja izdelal tudi elaborat o višinski profilaciji mestnih

³² Orožen, Posestna in gradbena..., n.d., str. 14.

³³ Orožen, Posestna in gradbena..., n.d., str. 14.

³⁴ Curk, Slovenještajerski trgi..., n.d., str. 210.

³⁵ Pirkovič-Kocbek, n.d., str. 30.

³⁶ Orožen, Posestna in gradbena..., n.d., str. 14.

Situacijski načrt Otoka, 1915.
Zgodovinski arhiv Celje.

Pogled na »zeleni« Otok, kjer so vilam ob bok v letih pred prvo svetovno vojno postavili evangeličansko cerkev in državno gimnazijo.
Osrednja knjižnica Celja, domoznanski oddelek.

ulic. Načrt je predvideval razdelitev zemljišča v obliki šahovnice na 25 stavbišč, ki pa so bila dovolj velika, zato občinskemu gradbenemu odboru lastnikom stavbišč ni bilo težko naložiti, da so za potrebe ureditve ulic dali pasove zemljišč brezplačno. Gradbeni kompleks je bil ulično ločen v šestih stavbnih blokih. Še istega leta je mestna občina dala dovoljenja za parceliranje na Otoku podjetju Traum & Stiger in kasneje še Rakuschu. Tako je bil v nekaj letih vzhodni del Otoka že pozidan. Zaradi gradnje evangeličanske cerkve (1905) in kasneje še gimnazije (1914) na Otoku, so prvotni načrt nekoliko spremenili, čeprav sta se obe stavbi morali držati že prej sprejetih linij.³⁷

Poleg nenehnih poplav pa je veliko težavo predstavljal tudi dostop na novonastajajočo elitno četrt Celja. Že leta 1895 se je občinski gradbeni odbor na predlog Pallasa moral odločiti, da bo glavni dostop na Otok preko Sušnice med Sernečevim posestvom in vojaško bolnico, v t.i. podaljšani Karolinini ulici, kajti neposredna ulična povezava z mestom s Trga cesarja Jožefa (današnji Trg Celjskih grofov) jim je spodletela zaradi načrtovane gradnje slovenskega Narodnega doma. Občinski odbor in magistrat, ki sta bila v nemških rokah, sta sicer poskušala ovirati gradnjo Narodnega doma, (vsaj enako močno tudi iz nacionalnih razlogov), vendar jima to ni uspelo.³⁸ Tako je preostala edina možna povezava Otoka z mestom že zgoraj omenjena pot, vendar so most preko Sušnice zgradili šele leta 1903.³⁹

Krekov trg, Lisce, Ljubljanska cesta, Dolgo polje

Že z zgraditvijo železniške postaje je mesto dobilo še eno jasno razvojno nalogo, nasuti padajoči svet med mestom in železniško postajo in ga nato zazidati ter s tem železnico z njenimi stavbami vključiti v mestno tkivo. Z zgraditvijo najstarejših modernih poslopij v mestu, palače Mestne hranilnice (1887), poštna stavba (1898), preureditve kompleksa današnjega hotela Evropa (1903) in Nemške hiše (1907) je bil trg, ki so ga leta 1900 poimenovali po umrlem nemškem kanclerju Bismarcku (današnji Krekov trg), zaokrožen, železniška postaja pa povezana z mestom. Trg je v tem času s pretežno upravnimi in poslovnimi objekti že sodil med najelitnejše predele Celja.

Gradbeno aktivni, vendar v bistveno manjšem obsegu, so bili Celjani v tem času tudi na mestnem zemljišču v Liscah, kjer so nad Seidlovim (danes Meškovicim) studentem zgradili nekaj prestižnih vil, pretežno v švicarskem slogu. Zazidava ob Ljubljanski ulici, kjer je leta 1903 ustanovljeno posebno gradbeno društvo želelo zgraditi več večjih hiš z najemniškimi stanovanji, pa se je neslavno končala, saj je društvo zgradilo dve hiši, nato pa se je zaradi nesložnosti razšlo.⁴⁰

Desetletje pred razpadom dvojne monarhije so se meščani vneli za gradnjo tudi na Dolgem polju, kjer so se se že pred tem nakazale prve ulice. Ob deški in meščanski šoli

³⁷ Prav tam.

³⁸ Matija Golner, Arhitektura Narodnega doma v Celju, Celjski zbornik 1997, Celje 1997, str. 137. Avtor navaja, da se je zaradi tega spremenil problem stroke – urbanizma v političen problem, ki so ga izkoriščali tako Nemci kot Slovenci.

³⁹ Orožen, Posestna in gradbena..., n.d., str. 14.

⁴⁰ Orožen, Posestna in gradbena..., n.d., str. 13-14.

(današnja Gimnazija-Center), ki je zrasla leta 1912 na vzhodnem delu Karolinine ulice, je do prve svetovne vojne proti severu zraslo nekaj vil, za katere je občinski gradbeni odbor že leta 1907 izdal predpise za gradnjo, ki so se docela ujemali z otoškimi, samo za vrtove so predpisali manjše mere.⁴¹

Temu zazidalnemu območju je sprva pripadal tudi svet, ki je ležal ob savinjski železnici, vendar se je kmalu preimenoval v ulico Huga Wolfa. Na tem območju je v letih pred vojno gradila leta 1911 ustanovljena celjska stavbna zadruga državnih uslužbencev.⁴² Zadruga je začela z gradbeno aktivnostjo že leta 1912, ko je od mestne občine odkupila tri gradbene parcele, ležeče ob savinjski železnici, in še istega leta začela graditi eno štiristanovanjsko in tri enodružinske hiše za svoje člane. Stavbe so bile končane poleti 1913 in stanovalci so se lahko vselili. Še isto leto so začeli graditi novi dve štiristanovanjski hiši. Prva je bila končana leta 1914, druga pa zaradi vojnih dogodkov šele leta 1917.⁴³

Rast stanovanjskega fonda v mestu

Do konca stoletja se je kljub povečanemu stavbnemu fondu število hišnega prebivalstva v mestu nenehno večalo, saj je migracijski pritisk iz okolice pljusnil tudi v mestno središče. Da bi se bivanjske razmere vsaj ohranjale, če ne že izboljšale, je poleg zasebnega kapitala in kapitala hranilnic, ki so posameznikom in korporacijam z ugodnimi krediti pomagale graditi poslovno-stanovanjske stavbe (pretežno najemna stanovanja), za izboljšanje stanovanjskega standarda skrbela tudi država. Z zakonom o državnem zakladu za izgradnjo malih stanovanj (1910) je omogočala kreditno pomoč oziroma je prevzemala jamstva za kredite, najete v drugih denarnih zavodih (denar se je v "zaklad" stekal iz državnega proračuna), tako javnim družbam kot stanovanjskim zadrugam. In ti so ugodnosti s pridom izkoriščali.⁴⁴

Kako so bili v tem oziru v Celju uspešni, nam kaže tudi primerjava gibanja števila prebivalstva in stanovanjskega fonda v Celju v obravnavanem času. Število prebivalstva se je v letih 1869-1910 povečalo za 49%, število hiš pa v enakem obdobju za 44%. (Glej prilogi št. 1 in 2) To pomeni, da se je število ljudi na hišo v Celju gibalo med 17,6 (1869) in 18,3 (1910), z izkazanimi viškoma 19,2 (1880) in 19,0 (1900). (Glej prilogo št. 3) Seveda je treba v isti sapi poudariti, da omenjeni podatki še zdaleč ne povedo, koliko ljudi je povprečno živelo v eni stanovanjski enoti, ker žal podatka o številu stanovanjskih enot v mestu nimamo. Prav tako ne moremo ugotoviti povprečnega bivanjskega standarda v mestu, ki pa se je proti koncu stoletja začel hitro izboljševati. O tem nas lahko prepričajo tudi novozgrajena

⁴¹ Orožen, Posestna in gradbena..., n.d., str. 16.

⁴² Več o namenu in delovanju stavbne zadruge glej: Janez Cvirn, Stavbna zadruga državnih uslužbencev 1911-1957, Celjski zbornik 1984, Celje 1984, str. 279-288. Celjska stavbna zadruga je bila ustanovljena 25. 4. 1911 in se je uradno imenovala "Gemeinnützungen Bau-und Wohnungsgenossenschaft in Cilli, registrierte Genossenschaft mit beschränkter Haftung". Po statutu je zadruga skrbela za zdrava in cenena stanovanja za svoje člane, bodisi za gradnjo stanovanjskih hiš ali nakupom stanovanj, bodisi z zagotovitvijo cenениh kreditov svojim članom, ki so se nameravali lotiti gradnje v lastni režiji.

⁴³ Cvirn, n.d., str. 281.

⁴⁴ Cvirn, n.d., str. 279.

najemniška stanovanja in številne lastniške individualne hiše oziroma vile. Lahko pa zgoraj omenjene kazalce primerjamo s kazalci v ostalih mestih na Spodnjem Štajerskem. Iz primerjalne tabele je razvidno, da je v Celju živelo v eni hiši povprečno dvakrat več oseb kot v ostalih mestih na Spodnjem Štajerskem. (Glej prilogo št. 3)

Doba gradbenih nasprotij

Ugodne gospodarske razmere v zadnji četrtini 19. stoletja so tudi Celju prinesle številne novosti. Trgovina, obrt in razvijajoča se industrija so imeli v bogati okolici, predvsem Savinjski dolini, močno zaledje, zato so mestu prinašali dovolj velike dohodke. Prenova starih in gradnja novih stavb ter urejenost mestnih ulic so Celje uvrščali med lepša provincialna mesta v tem delu »črno-žolte monarhije«.

Gradbeno aktivno je bilo domala vse obdobje od srede 19. stoletja, toda z gledovanja po drugih mestih in posnemanja so tudi v Celju spreminjala organizacijo notranjščine in zunanost hiše (bivalnega okolja), njen odnos do ulice oziroma mesta, čeprav sta parcelacija in ulična mreža v starem mestnem jedru ostali skoraj nespremenjeni. Zaradi prostorske delitve dela in bivanja so stare meščanske hiše zgubile svoj pomen, saj bivalni in delovni prostori niso bili več nujno združeni pod eno streho. Nasproti temu pa se je delitev mesta na področja za delo in na stanovanjske četrti udejanjala tudi na socialni osnovi (bolj ali manj elitna področja). Poleg objektov za bivanje in delo je bila zgrajena še vrsta drugih, javnih stavb za potrebe uprave, zdravstva, kulture, šolstva in vojaštva, komunalnih objektov..., ki so postali generator urbanosti.⁴⁵

Tako sta celjska mestna občina oziroma njen gradbeni odbor poskrbela, da je bilo v mestu zgrajenih več zgradb javnega značaja. Za potrebe osnovnega šolstva je občina že leta 1873 na dražbi kupila Staro grofijo in v njej uredila osnovno šolo. Leta 1905 je zgradila sodobnejšo stavbo za dekleško osnovno in meščansko šolo, leta 1912 pa še deško osnovno in meščansko šolo. Za potrebe mestnega gledališča so leta 1875 odkupili hiši Jakoba Smrekarja, ju kasneje podrli in na tem mestu leta 1885 zgradili novo gledališče, ki še danes služi svojemu namenu. V istem letu kot zemljišče za gledališče (1875) je občina odkupila tudi Hoferjevo hišo v tedanjem Ljubljanskem predmestju, in sicer ob cesti, ki je vodila proti Lanovžu. Hišo so adaptirali v bolnišnico. Osem let kasneje je bolnišnico v oskrbo prevzela štajerska deželna, ki je leta 1887 zgradila na mestu starega novo poslopje, ki še danes tvori jedro stare celjske bolnišnice. Nekako v istem obdobju je v Gregorčičevi ulici nastala šemalska vojašnica (1884). Deset let kasneje so rešili še »domovanje« domobranskega bataljona, ki je pred tem v mestu že večkrat zamenjal lokacijo. Na Mariborski cesti v Gaberjah so zgradili novo vojašnico (1894), kateri se je leta 1905 pridružila še vojaška bolnišnica.⁴⁶

Ob koncu dvojne monarhije se je takó mesto gradbeno razširilo do črte: Savinja – južna železnica – savinjska železnica – bolnišnica – Glazija – Otok – Savinja.⁴⁷ Fizična meja mesta

⁴⁵ Pirkovič-Kocbek, n.d., str. 33.

⁴⁶ Janko Orožen, Zgodovinski pregled gospodarjenja..., n.d., str. 315-316.

⁴⁷ Približno tu je potekala tudi meja med mestno in okoliško občino.

je počasi izginjala in spreminjalo se je tudi urbano tkivo, ki je šlo v smeri načrtno ureditve naselja. Zato lahko Celje v tem času postavimo ob bok podobno cvetočim, rastočim in razvijajočim se mestom, saj lahko opazimo prav vse elemente urbanizma, značilne za drugo polovico 19. stoletja.⁴⁸ To obdobje pa je bilo tudi "rušilno" in netolerantno, saj je pogosto povsem nesentimentalno odstranjevalo starejšo gradbeno zapuščino, predvsem pa tisto, ki se je upirala zmotnemu hotenju, da se sodobno in moderno življenje vsili v stara in v tradicijo obrnjena mestna jedra.⁴⁹

Vzporedno z modernizacijo se je izvajala tudi higienizacija mesta. Povečana komunalna dejavnost se ni omejevala samo na izgradnjo kanalizacije in regulacijo ulic, ampak je v želji po boljšem higienskem standardu v mestu uzakonila obilico predpisov in zgradila vrsto objektov (npr.: mestno plinarno (1873), mestno klavnico (1899), vodovod (1908), v ta okvir pa sodi tudi preselitev mestnega pokopališča iz mesta v Selce nad Čretom (ok. 1880) in ukinitvev evangeličanskega pri cerkvi sv. Andreja ob Koprivnici deset let kasneje), s katerimi so želeli zadostiti takratnim higienskimi standardom. Že v prvem letu mestne avtonomije so želeli urediti čiščenje ulic, zato je občinski odbor leta 1867 zavezal lastnike hiš, da na lastne stroške do sredine ulice dvakrat tedensko očistijo svet pred svojo hišo. Da pa bi ulice bile še čistejše, predvsem pa lepše, so jih leta 1871 začeli tlakovati s prodniki in škrlastimi ploščami. Dve leti kasneje (1873) so celjski mestni možje posegli tudi v vsakdanje življenje someščanov, saj so z razlogom, da očijo ulice, zapovedali odstranitev klopc, ki so si jih Celjani največkrat postavili kar po sredi ulic in ob toplih večerih na njih posedali. Kakšna je bila reakcija meščanov na to zapoved, ki je odstranila tudi precej stare mestne idile, ne vemo, gotovo pa so bili vsi veliko bolj zadovoljni ob rešitvi vprašanja greznic in odvoza fekalij istega leta; ta je namreč odpravil marsikatero neprijetno vonjavo. Ker je v osemdesetih letih vladala bojazen, da se bo iz vzhodnih dežel razširila kuga, je država predpisala preventivne ukrepe, ki so obsegali pregled sumljivih tujcev in po potrebi tudi karanteno. V Celju sta obstajali dve, prva je bila last mestne občine in so jo postavili nasproti sedanjemu poslopju Gimnazije-Center, druga, ki je stala na rtu ovinka Savinje na Bregu, pa je bila last okoliške občine.⁵⁰ Tudi zahteva po ožlebitvi streh leta 1889 ni bila zanemarljiva, če vemo, da je bila v mestu že vrsta dvonadstropnih stavb. V sklop higienizacije Celja gotovo sodi tudi občinska prepoved gradnje svinjakov iz leta 1895, ki hkrati zgovorno priča o počasni in trdoživi modernizaciji mestnega življenja.⁵¹

V sklopu modernizacije in higienizacije mesta ne smemo pozabiti ozelenjevanja mestnih ulic in parkov. Drevoredi so v drugi polovici 19. stoletja postali tako modni in prestižni, da jih je vsako kolikor toliko spodobno mesto moralo imeti. V celinskih mestih so bila za to najprimernejša kostanjeva drevesa.

Ker je bila vse do srede 19. stoletja okoli mesta gmajna, skupna last vseh meščanov, potrebe po parkovnih nasadih še ni bilo čutiti. Želja jim je začela hitreje rasti šele po tem, ko so mesto v notranjosti začeli modernizirati in se ravnati po drugih večjih mestih. Največ zaslug, da so tudi Celjani začutili potrebo po ozelenitvi mesta ima nedvomno Moravec

⁴⁸ Pirkovič-Kocbek, n.d., str. 35.

⁴⁹ Curk, Slovenještajerski trgi..., n.d., str. 213.

⁵⁰ Kolerič hiša, kot so jo imenovali Celjani, je bila porušena po poplavi septembra 1933.

⁵¹ Curk, Slovenještajerski trgi..., n.d., str. 227-228.

Celje. Drevored v mestnem parku

Kostanjev drevored v mestnem parku so zasadili že davnega leta 1858.
Osrednja knjižnica Celja, domoznanski oddelek.

Josef Wokaun. Že v petdesetih letih mu je uspelo prepričati mestno in cerkveno oblast, da so Jožefov hrib, kjer so dotlej na gmajni še pasli, zasadili s smrekami. Pozoren je bil tudi na gmajno na desni strani Savinje, ki so jo meščani imenovali Savinjski travnik ali Savinjska Glazija. Leta 1858 mu je v sodelovanju z vodjo deklinške šole Kodermanom in gimnazijskim profesorjem Hluščikom uspelo prodreti z idejo, da vzdolž travnika 3 metre proč od Savinje zasadijo kostanjeva drevesa. To letnico lahko štejemo za začetek celjskega mestnega parka. Trinajsto leto po tem (1871) pa je bilo za mestni park prelomno. Najprej je na severnem koncu parka Franc Hausbaum zgradil moško in žensko kopališče, občina pa prek Savinje t.i. promenadno brv, s čimer so park približali mestu. V istem letu je bilo na pobudo takratnega župana dr. Neckermanna ustanovljeno še mestno Olepševalno društvo, ki je vsa kasnejša leta dobro skrbelo za »mestna pljuča«. ⁵²

III.

Mesto sili v okolico

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je začela nad dotlej trgovsko-obrtnim mestnim organizmom z močno poudarjenim vrtičkarskim prizvokom prevladovati industrija, ki je v "naselbinskem vencu" okoli mesta postavila vrsto tovarn (cinkarno 1873, Majdičev mlin 1888, kemično tovarno 1890, mestno opekarno v devetdesetih letih, tovarno emajlirane posode Westen 1894...).⁵³ Te so postale močne aglomeracijske pospeševalke v okolici. Posledica tega so bila močno nenačrtno zgrajena predmestja, tako da ta potencirani razvoj v prostoru nikakor ni bil v korist tradicionalni harmoniji provincialnega mesteca ob Savinji, katerega predmestni obroč jo je načel. V tem primeru ne gre samo za prostorski razvoj, ampak je velik dotok ljudi nedvoumno vplival tudi na ostale razvojne in življenjske silnice celjskega mesta. Vztrajno se je namreč poleg gradbenega (urbanega) videza mestne aglomeracije spreminjala tudi gospodarska in družbena struktura prebivalcev. Tudi regulacijski načrti, ki so v mestno zasnovo vnesli urbani in gradbeni red, hkrati pa posegli v zunanji videz mesta, so širšo okolico prepuščali bolj ali manj stihijskemu razvoju.

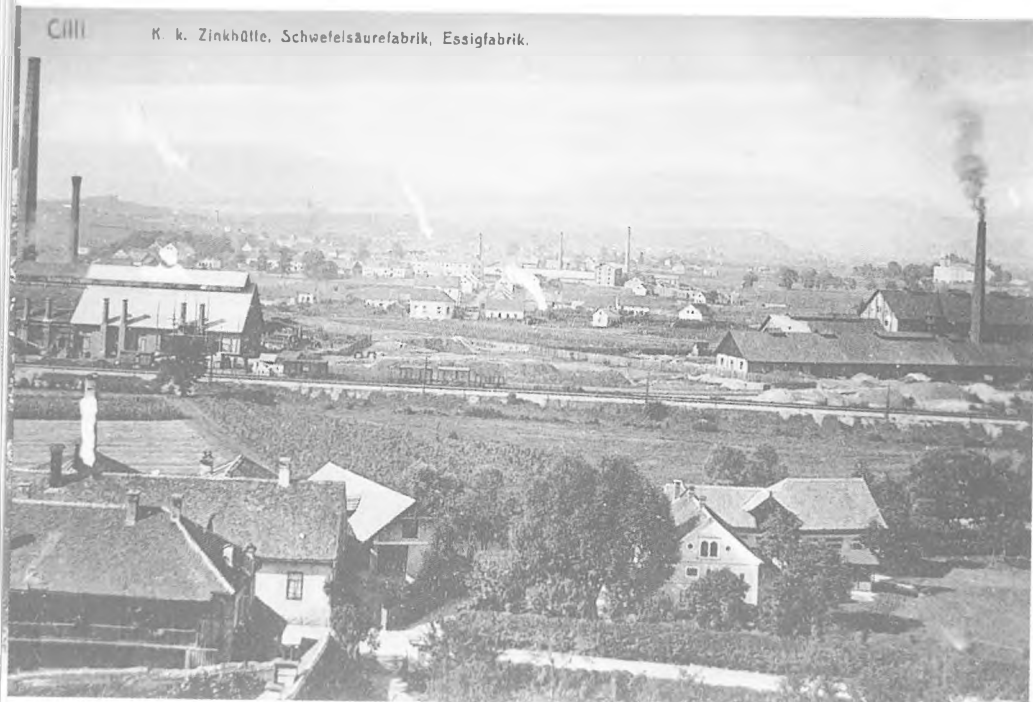
Okoliška občina, ki je prvih petnajst let obstoja nosila ime po najbolj sklenjeni naselbini v celjski okolici - Bregu,⁵⁴ je v tem času bila, z izjemo Brega, še pretežno ruralna, saj industrijskih obratov še ni bilo. Obstajalo je le nekaj manjših: trije mlini, dve usnjarni, opekarna, rudnik rjavega premoga in stara apnenica...⁵⁵

⁵² Janko Orožen, Celjski mestni park, Lepo mesto 1979, št. 1, str. 8.

⁵³ Milko Mikola, Stara industrijska podjetja na Celjskem, Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, Študije 2, Celje 1996.

⁵⁴ Na željo občinskega odbora je oblast dovolila spremembo imena v krajevno občino Celje okolica. To se je zgodilo 26. junija 1865.

⁵⁵ Janko Orožen, Gospodarsko življenje bivše občine Celje - okolica, Kronika slovenskih mest, I. VI (1939), št. 4, str. 215.

Cinkarna je bila prva znanilka industrijske dobe v Celju.
Osrednja knjižnica Celja, domoznanski oddelek.

Število prebivalcev in hiš v okolici narašča hitreje kot v mestu

Kasneje, ko so predvsem ob železniški progi nastajala prva industrijska podjetja, so le-ta prej kmetijskim Gaberjam in Spodnji Hudinji ter travniško zamočvirjeni Zavodni vse bolj dajala urbani značaj. Hitra rast števila prebivalcev je narekovala gradnjo novih delavskih bivališč, ki so bila po večini umeščena med same industrijske objekte. Tako so nastale prve delavske kolonije, katerih ostanke lahko še danes vidimo med staro Cinkarno in Mariborsko cesto, ob Tovarniški ulici in Cinkarniški poti. V naslednjih desetletjih, posebno po času, ko je nastala tovarna emajlirane posode Westen, pa se je gradbena dejavnost vse bolj selila v smeri proti severu, delavskim naselbinam pa so se pridružili še številni gostinski objekti in trgovine. Vse obdobje je bilo gradbeno intenzivno tudi ob Teharski cesti v Zavodni.

Najbolj skokovito rast v tem obdobju beležijo Gaberje, saj se je število prebivalcev z vsakim štetjem skoraj podvojilo. Še leta 1869 so premogle komaj 130 prebivalcev, ob zadnjem štetju pred prvo svetovno vojno pa se je število povzpelo že na 2006 prebivalcev. Rast prebivalcev je v letih (1869-1910) dosegla skoraj neverjetnih 1543 %. (Glej prilogo št. 2) Nekoliko manjšo rast, pa vendar še vedno izjemno visoko, beležijo še Spodnja Hudinja, kjer se je število prebivalcev v obravnavanem obdobju povečalo za šestkrat, Zavodna, kjer se je v tridesetih letih (1880-1910) število prebivalcev povečalo za triinpolkrat, in Breg, kjer se je prebivalstvo v tem obdobju podvojilo. (Glej prilogo št. 2) Omenjena naselja, z izjemo Brega, ki je še vedno ohranjal tradicionalno trško strukturo, so se v tej dobi že razvila v pravo industrijsko in delavsko predmestje Celja.⁵⁶

Prav tako so zanimivi (in mnogo povedo) podatki o prirastu stavbnega fonda. Tudi pri tem kazalcu najbolj odstopajo že zgoraj omenjena obmestna naselja. Najintenzivnejšo gradnjo v obdobju 1869-1910 beležijo Gaberje, kjer se je stavbni fond povečal za 540 % (1869 25 hiš, 1910 135 hiš).⁵⁷ Gaberjam sledijo: Spodnja Hudinja, ki je stavbni fond povečala za 372 %, Zavodna, kjer se je samo v tridesetih letih (1880-1910) število hiš povečalo za 307 %, medtem ko je bilo na Bregu leta 1910 "le" 71 % več hiš kot ob prvem uradnem štetju leta 1869 (Glej prilogo št. 1), za kar ima nedvomno največ "zaslug" njegova utesnjena lega med Savinjo in Miklavškim hribom.⁵⁸

Ob primerjavi obeh kazalcev, tako porasta števila prebivalcev kot tudi števila hiš, pridemo do zanimivih zaključkov. V okoliški občini so bile ob prvem ljudskem štetju najbolj "obljudene" hiše na Bregu. V eni hiši je leta 1869 živelo povprečno 10,6 oseb. Z naslednjimi štetji se

⁵⁶ Janez Cvirn, Nemci v Celju (1861-1914), doktorsko delo, Celje, 1991, str. 2.

⁵⁷ Veliko zaslug, da se je stavbni fond v Gaberju tako hitro krepil je imela veliko zaslug tudi stavbna zadruga Lastni dom, ki so jo na pobudo dr. Ivana Dečka ustanovili leta 1900, saj je v letih pred prvo svetovno vojno z njeno pomočjo bilo zgrajenih približno 45 enodružinskih hiš. Več o tem glej: Hedvika Verhovšek, Lastni dom registrovana delavska stavbena zadruga z omejeno zavezo v Celju 1900-1933, Celjski zbornik 1987, Celje, Celje 1987, str. 293-294.

⁵⁸ Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark, auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869 bearbeitet von der k.k. statistischen Central-Commission, Graz, 1872; Special Orts-Repertorium von Steiermark, herausgegeben von der k.k. statistischen-Commission, Wien, 1883; Special Orts-Repertorium von Steiermark, herausgegeben von der k.k. statistischen Central-Commission, Wien, 1893; Vorläufige Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, von k.k. statistischen Central-Commission, Wien, 1901.

Westnova tovarna emajlirane posode je po letu 1894 še dodatno pospešila industrijski razvoj v Gaberjah.

Osrednja knjižnica Celja, domoznanski oddelek.

je ta številka sicer dvignila na 13,4 oseb na hišo (1890), vendar se do zadnjega štetja (1910) številka ni bistveno spremenila, in je znašala 13,3 osebe na hišo. Razlogi za to so že bili omenjeni.

Povsem drugače pa je bilo v severnem delu naselbinskega venca. Pri tem so še posebej izstopale Gaberje, kjer omenjen kazalec še enkrat več dokazuje izjemno pospešeno poseljevanje celjskih predmestij. Če je v Gaberjah še leta 1869 živelo v eni hiši povprečno 5,2 oseb, se je ta številka leta 1890 že povzpela na 11,9, leta 1900 na 14 in 1910 na 14,8 oseb na hišo. Tudi obdobje najmočnejše rasti prebivalstva, to so bila leta med 1890 in 1990, daje še en dokaz več, da so Gaberje prav v tem času doživele najmočnejšo industrializacijo. Podobne trende kažejo podatki za naselje Spodnja Hudinja, kjer je ob prvem uradnem ljudskem štetju (1869) živelo v eni hiši 6,2 oseb, leta 1910 pa se je to število dvignilo že na 10 oseb. Manjši porast, a še vedno visoko nad okoliškim povprečjem, kaže tudi Zavodna, kjer je leta 1880 v eni hiši živelo v povprečju 7,6 oseb, trideset let kasneje pa 8,8.⁵⁹

Da se je težišče dogajanj okoliške občine preselilo na severno obrobje mestne aglomeracije, priča tudi odločitev občinskega odbora okoliške občine, da si v Gaberjah zgradi novo občinsko stavbo. Za to je od zadruga Lastni dom dobil zemljišče in v letih 1907/8 zgradil stavbo, v kateri so poleg občine prostore dobili še žandarmerija in občinski stražnik, ki je hkrati opravljal še vlogo občinskega sluga. Prvo nadstropje stavbe so preuredili v stanovanja, pritlični dvorišni trakt pa so prepustili gaberskemu otroškemu vrtcu.⁶⁰

Žal pa v »naselbinskem vencu« okoli Celja prostorski razvoj ni bil učinkovito kontroliran, zato je bilo vanj vnešenih precej stihijskih regulacijskih okvirov s pretežno kvantiteto prostora in prebivalstva ter s spremljajočimi komunalnimi in prometnimi težavami.

Okoliška občina je prav tako kot mestna skrbela za modernizacijo in higienizacijo svojih naselij, čeprav ne s tako intenzivnostjo in z velikim časovnim zaostankom. Tako je o gradnji kanalizacije začela razmišljati šele v prvih letih dvajsetega stoletja in jo na Bregu in v Gaberjah okrog leta 1910 tudi izvršila. Podobno je bilo z vodno oskrbo, s katero so zajeli Gaberje, Breg in Zavodno. Sprva so razmišljali o svojem vodovodu, ki bi imel zajetje v Hudičevem grabnu, kasneje pa so se odločili za priključek na mestni vodovod, ki je vodo črpal z vitanjskega zajetja.

Omenili smo že vlogo »kolere hiše« – izolirnice, ki so jo okoličani postavili leta 1892 na svojem svetu na Bregu ob Savinji in v njej podobno kot meščani v stavbi nasproti današnje Gimnazije - Center osamili bolnike z nalezljivimi boleznimi. Podobne težave kot meščani so imeli tudi s pokopališčem. Že v sedemdesetih letih so tedanje skupno pokopališče ob Maksimilijanovi cerkvi v okoliški občini opustili. Ker pa se občini o novem skupnem pokopališču nista mogla sporazumeti, si je okoliška občina na Golovcu zgradila svojega. Zaradi številnih novih priseljencev v naselja okoliške občine, pa je bilo pokopališče hitro

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Orožen, Gospodarsko življenje bivše..., n.d., str. 217.

premajhno, zato so ga morali že leta 1892 prvič povečati in ker tudi to povečanje ni zadoščalo, so ga leta 1908 povečali še drugič.⁶¹

Namesto zaključka: Ob koncu lahko ugotovimo, da se je celjska mestna aglomeracija do prve svetovne vojne že močno razširila preko nekdanjega obzidja v prostor okoliških krajev. Staro mestno jedro, ki se je moderniziralo po predpisanih regulacijskih načrtih je sicer ohranjalo tradicionalno gradbeno zasnovo, čeprav je bila ta močno spremenjena. Ob starem mestnem jedru je na vzhodu nastala reprezentančna četrt, s pretežno upravnimi in poslovnimi prostori, v zeleni okolici ob zahodnem delu na Otoku pa prvo celjsko "vrtno mesto" z vilami. Na povsem drugem koncu mestne naselbine, že v okoliški občini, pa sta nastajala industrija in posledično delavska naselbina Gaberje, ki se je do konca obravnavanega obdobja razširila še na Spodnjo Hudinjo in v Zavodno na levem bregu Voglajne. Razvidno je torej, da so se deli celjske naselbine v letih pred prvo svetovno vojno med sabo že ločili na socialne in funkcijske dele.

---

⁶¹ Orožen, Gospodarsko življenje bivše.... n.d., str. 215.

Število hiš v občini Celje-mesto in po naseljih v okoliški občini v letih 1869-1910 (po posameznih štetjih)

Občina Celje-mesto skupaj	1869	1880	1880	1890	1890	1890	1900	1900	1900	1910	1910	1910
	240	260	1869	319	1880	1869	321	1890	1869	345	1900	1869
Babno	20	22	110	21	95	105	23	110	115	24	104	120
Breg	21	20	95	21	105	100	29	138	138	36	124	171
Dobrova	24	24	100	26	108	108	30	115	125	33	110	138
Gaberje	25	37	148	43	116	172	81	188	324	135	167	540
Spodnja Hudinja	18	19	106	22	116	122	49	222	272	67	137	372
Zgornja Hudinja	30	29	97	31	107	103	45	145	150	54	120	180
Košnica	26	24	92	27	112	104	30	111	115	36	120	138
Lava	26	26	100	20	77	77	22	110	85	24	109	92
Lisce	33	35	106	31	89	94	37	119	112	48	130	145
Lokrovec	26	27	104	30	111	115	30	100	115	32	107	123
Ložnica	15	14	93	14	100	93	15	107	100	17	113	113
Medlog	26	28	108	30	107	115	37	123	142	39	105	150
Miklavški hrib	28	27	96	26	96	93	26	100	93	25	96	89
Ostrožno	40	45	113	53	118	133	66	125	165	69	105	173
Pečovnik	48	54	113	55	102	115	59	107	123	60	102	125
Polule	28	29	104	30	103	107	31	103	111	36	116	129
Zagrad	93	58	62	64	110	69	79	123	85	88	111	95
Zavodna	/	27	/	31	115	/	48	155	178*	83	173	307**
Občina Celje-okol. skupaj	527	539	102	575	107	109	737	128	140	906	123	172

* rast v letih 1880/1900

** rast v letih 1880/1910

Vir: Orts-Repetorium des Herzogthumes Steiermark, auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869 bearbeitet von der k.k. statistischen Central-Commission, Graz, 1872; Special Orts-Repetorium von Steiermark, herausgegeben von der k.k. statistischen-Commission, Wien, 1883; Special Orts-Repetorium von Steiermark, herausgegeben von der k.k. statistischen Central-Commission, Wien, 1893; Vorläufige Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, von k.k. statistischen Central-Commission, Wien, 1901; Specialni krajevni repertorij za Stajersko, izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910, izdala c.k. statistična centralna komisija, Dunaj 1918.

Razvoj prebivalstva v občini Celje-mesto in Celje-okolica v letih 1869-1910

(po številu, indeksi rasti po posamezni štetjih)

Občina Celje-mesto	1869	1880	1880	1890	1890	1890	1900	1900	1900	1910	1910	1910
	4224 (2153, 2080)	4993 (2527, 2466)	118	5810 (2813, 2997)	116	137	6105 (2909, 3196)	105	145	6311 (2982, 3329)	103	149
Babno	96 (31, 65)	104 (35, 69)	108	109 (43, 66)	105	114	140 (65, 75)	128	146	148 (76, 72)	106	154
Breg	223 (91, 132)	198 (88, 110)	89	281 (136, 145)	142	126	348 (155, 193)	124	156	480 (223, 257)	130	215
Dobrova	139 (65, 74)	143 (66, 77)	103	168 (80, 88)	117	121	190 (92, 98)	113	137	196 (96, 100)	103	141
Gaberje	130 (66, 64)	345 (164, 181)	265	512 (252, 260)	148	394	1152 (564, 588)	225	886	2006 (960, 1046)	174	1543
Spodnja Hudinja	111 (58, 53)	184 (96, 88)	166	203 (99, 104)	110	183	512 (250, 262)	252	461	671 (325, 346)	131	605
Zgornja Hudinja	124 (61, 63)	135 (64, 71)	109	166 (77, 89)	123	134	237 (113, 124)	143	191	287 (152, 135)	121	231
Košnica	167 (82, 85)	147 (75, 72)	88	156 (76, 80)	106	93	134 (58, 76)	86	80	219 (108, 111)	163	131
Lava	152 (77, 75)	185 (90, 95)	122	135 (66, 69)	73	89	154 (73, 81)	114	101	238 (110, 128)	155	157
Lisce	119 (66, 53)	130 (54, 76)	109	132 (57, 75)	102	111	143 (67, 76)	108	120	224 (94, 130)	157	188
Lokrovec	150 (78, 72)	168 (76, 92)	112	172 (81, 91)	102	115	196 (90, 106)	114	131	208 (95, 113)	106	137
Ložnica	68 (31, 37)	56 (26, 30)	82	79 (35, 44)	141	116	99 (45, 54)	125	146	106 (49, 57)	107	156
Medlog	125 (58, 67)	139 (66, 73)	111	152 (69, 83)	109	127	152 (70, 82)	100	127	193 (90, 103)	127	154
Miklavški hrib	137 (68, 69)	138 (61, 77)	101	142 (69, 73)	103	104	124 (56, 68)	87	91	124 (65, 59)	100	91
Ostrožno	258 (127, 131)	248 (130, 118)	96	303 (151, 152)	122	117	399 (189, 210)	132	155	445 (215, 230)	114	172
Pečovnik	281 (139, 142)	273 (122, 151)	97	261 (128, 133)	96	93	308 (153, 150)	118	110	290 (139, 151)	94	103
Polule	142 (68, 74)	137 (62, 75)	96	139 (69, 70)	101	98	135 (55, 80)	97	95	158 (69, 89)	117	111
Zagrađ	445 (208, 237)	251 (113, 138)	56	311 (144, 167)	124	70	381 (183, 198)	123	86	395 (193, 202)	104	89
Zavodna		204 (87, 117)	/	278 (125, 153)	141	/	374 (179, 195)	134	183	730 (328, 402)	195	358**
Občina Celje-okolica skupaj	2867 (1347, 1493)	3185 (1475, 1710)	111	3699 (1757, 1942)	116	129	5173 (2457, 2716)	140	180	7118 (3387, 3731)	138	248

* rast v letih 1880/1900

** rast v letih 1880/1910

Vir: Orts-Repetorium des Herzogthumes Steiermark, auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869 bearbeitet von der k.k. statistischen Central-Commission, Graz, 1872; Special Orts-Repetorium von Steiermark, herausgegeben von der k.k. statistischen-Commission, Wien, 1883; Special Orts-Repetorium von Steiermark, herausgegeben von der k.k. statistischen Central-Commission, Wien, 1893; Vorläufige Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, von k.k. statistischen Central-Commission, Wien, 1901; Specialni krajevni repertorij za Štajersko, izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910, izdala c.k. statistična centralna komisija, Dunaj 1918.

Število prebivalcev na hišo v občini Celje – mesto in po obmestnih naseljih v okoliški občini v letih 1869-1910 (po posameznih štetjih)

	1869	1880	1890	1900	1910
Celje-mesto	17,6	19,2	18,2	19,0	18,3
Breg	10,6	9,9	13,4	12,0	13,3
Gaberje	5,2	9,3	11,9	14,0	14,8
Sp. Hudinja	6,2	9,7	9,2	10,4	10,0
Zavodna	—	7,6	9,0	7,8	8,8

Vir: Orts-Repetorium des Herzogthumes Steiermark, auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869 bearbeitet von der k.k. statistischen Central-Commission, Graz, 1872; Special Orts-Repetorium von Steiermark, herausgegeben von der k.k. statistischen-Commission, Wien, 1883; Special Orts-Repetorium von Steiermark, herausgegeben von der k.k. statistischen Central-Commission, Wien, 1893; Vorläufige Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, von k.k. statistischen Central-Commission, Wien, 1901; Specialni krajevni repertorij za Štajersko, izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910, izdala c.kr. statistična centralna komisija, Dunaj 1918.

Število prebivalcev na hišo v spodnještajerskih mestih med leti 1870-1910

	1870	—	1890	—	1910
mesta	9	—	10,4	—	10,3

Vir: Jože Curk, Slovenještajerski trgi in mesta v 19. stoletju, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1979, št. 1-2, Maribor, 1979, str. 209.

"IHRE BEDENKEN WAREN VIELLEICHT NICHT GANZ BERECHTIGT ABER DIE STADT ENTWICKELT SICH DENNOCH"

Die räumliche Erweiterung der Stadt Celje von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Jahr 1918

Zusammenfassung

Jede Stadt ist zu gegebener Zeit Produkt geopolitischer Komponenten. Wie man die Stadtentwicklung auch immer betrachten mag, sei es ausschließlich vom historischen oder geographischen Standpunkt aus, überall lassen sich Entwicklungsbedingungen im Bevölkerungswachstum und in der topographischen Erweiterung des Ortes erkennen, die eine Folge der Raumeigenschaften und der zeitlichen, wirtschaftlichen und politischen Umstände sind.

Bei einem Großteil der steirischen Städte wurde im behandelten Zeitraum das Problem der Stadtgrenzen aktuell. Die Stadtgrenzen sind bei Celje besonders interessant, weil die Stadtrandsiedlungen Gaberje (Gabrie), Spodnja Hudinja (Unterkötting, Spodne Hodine) und Zavodna (Savodna) als völlig autonome Wirtschaftsinitiatoren topographisch mit der Stadt vereinigt wurden, so daß im Falle der Stadt Celje die Frage, ob die Entwicklung der Stadtrandsiedlungen und der Umgebung tatsächlich eine Folge der Entwicklung der Stadt Celje ist, noch beantwortet werden muß. Diese Frage ist umso interessanter, als der Stadt- und Vorstadtraum auch verwaltungsmäßig in zwei Gemeinden gegliedert waren. Damit das Maß voll und die Schwierigkeiten bei der Stadtentwicklung noch größer würden, ist auch die Tatsache von Bedeutung, daß sich die Gemeinden auch im "nationalen" Sinne, und damit politisch völlig unterschieden. Man könnte sogar die Behauptung aufstellen, daß sich bis zum Jahre 1918 bei der geographischen Stadtentwicklung die wirtschaftliche und politische Komponente gegenüberstanden. Die erste förderte, die zweite aber behinderte die Entwicklung der Stadtagglomeration, die durch die Gemeindegrenze auch politisch abgegrenzt war. Stadt und Vorstädte entwickelten sich in diesem Zeitraum folglich getrennt, ohne die dringend benötigten Verbindungen im Bereich der kommunalen Infrastruktur und des Verkehrs.

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts änderten die Celjer ihre Auffassung von der Stadtentwicklung. Das kam besonders nach 1867, als Celje Statutarstadt wurde, deutlich zum Ausdruck. Das ist die Zeit, wo man eine neue Verwaltungs- und Gerichtsorganisation einführte, das gesamte Geschäftsleben liberalisiert wurde und die Stadt endgültig von ihren mittelalterlichen Überresten, d.h. dem Mauerring, befreit wurde. Die Stadt begann sich gegen ihre Gemeindegrenzen zu erweitern, sich topographisch enger mit ihren Vorstädten zu verbinden und auch konzeptionell schneller den Anforderungen von Zeit und Raum zu folgen. Letztere geboten Modernisierung des Verkehrs, Industrialisierung von Gewerbe und Manufaktur, Nutzung moderner Energiequellen (Kohle) .... Dies bedingte auch den Bau von entsprechenden Anlagen (Straßen- und Eisenbahnobjekte, Industrieunternehmen, Stadtwerke, Verwaltungs-, Gesundheits-, Bildungs-, Militäreinrichtungen), die Entstehung der ersten größeren Geschäfts- und Wohn- bzw. Mietshäuser, die Maßnahmen zur Hebung des Gesundheitszustandes (Verlegung von

Friedhöfen, Bau eines Kanalisationssystems und eines Wasserversorgungssystems), die Entstehung von öffentlichen Grünanlagen (Stadtpark)... All dies wirkte sich auf die Urbanisation, Bauorganisation und Stadtphysiognomie von Celje aus.

Die Entwicklung Celjes zur modernen (urbanen) Stadt kann in dieser Zeit in zwei Perioden eingegliedert werden. Die erste Periode begann bereits am Ende des 18. Jahrhunderts und dauerte bis 1867, als drei bedeutende Momente eintraten: Der Einfluß der Eisenbahn setzte sich endgültig durch; in der Stadt werden erste Ansätze einer Kleinindustrie wahrnehmbar; die Stadt erlangt den bereits erwähnten Status der Stadtgemeinde. Durch den Ausbau der Eisenbahn wurde der Stadtorganismus vor eine klare Entwicklungsaufgabe gestellt: die Bebauung des Teils zwischen der Stadt und dem Bahnhof und die Einbeziehung der Eisenbahn mit ihren Bauten in den Stadtorganismus. Größere Veränderungen erfuhr auch der Stadtkern selbst, besonders seine Hauptader an der heutigen Prešeren-Straße, die zunächst durch eine enge Passage noch vom heutigen Platz der Fürsten von Cilli getrennt war. Die Stadt war nach der damaligen Mode bestrebt, einen Stadtring auszubauen, und zwar entlang der heutigen Razlag-, Cankar- und Vodnik-Straße. Die letztere wurde 1850 auf dem zugeschütteten Graben angelegt. Auch Stadthäuser erfuhren Veränderungen. Mehrere kleinere Häuser wurden vereinigt und um ein Geschoß erhöht, andere wiederum neu aufgebaut, fast alle änderten ihre Fassaden, der jeweiligen Mode folgend. Nach 1850 wurden auch die ersten Straßen außerhalb der alten Stadt angelegt.

Nach 1867 begann die Industrie die Oberhand zu gewinnen über den bis dahin vorherrschenden Handels- und Gewerbeorganismus mit starkem Schrebergarteneinschlag. Im Siedlungsring um die Stadt wurde eine Reihe von Fabriken errichtet (Staatliche Zinkhütte 1873, chemische Fabrik 1891, Emailgeschirrfabrik Westen 1894, Majdič' Dampfmühle, städtische Ziegelbrennerei ...), die einen starken Agglomerationsprozeß in der Umgebung auslösten. Seine Folge war eine in starkem Maße unplanmäßige Bebauung der Vorstadtlflächen, und diese potenzierte Entwicklung ging keineswegs zum Nutzen der traditionellen Harmonie dieses Provinzstädtchens an der Savinja (Sann) vor sich, das von seinem Vorstadtring beeinträchtigt wurde. In diesem Falle handelt es sich nicht nur um eine Raumentwicklung, sondern der starke Zuwanderungsstrom beeinflusste eindeutig auch andere Entwicklungs- und Lebenstendenzen der Stadt Celje. Außer dem Baucharakter der Stadttagglomeration änderte sich nämlich unaufhaltsam auch die wirtschaftliche und soziale Struktur der Einwohner. Auch die Regulationspläne, die Ordnung in die städtebauliche Erschließung brachten und zugleich in die Stadtphysiognomie eingriffen, überließen die weitere Umgebung einer mehr oder weniger unkontrollierten Entwicklung.

Der erste Stadtplan von Wilhelm Hallada aus den Jahren 1867-1868 wurde wegen verschiedener Korrekturen erst 1872 angenommen, dennoch hatte die Gemeinde bereits ein Jahr zuvor den ersten Erweiterungs- und Regulierungsplan erlassen, der den Verlauf neuer und die Regulation alter Straßen bestimmte. Interessant ist der Plan in erster Linie deswegen, weil darin ein Stadtring vorgesehen war (der äußere Teil der Stadtmauer), in seiner Ergänzung aus dem Jahre 1875 aber die Anlegung der Linhartstraße (Neu Gasse, Nova ulica), der Theaterstraße (Theater Gasse), der Kocenstraße (Spital Gasse, Špitalska ulica) und der Straße Na okopih (Schul Gasse, Šolska ulica) ("innerer Ring"). Der im Jahre 1882 angenommene Regulierungsplan, der später mehrmals ergänzt wurde, befaßte

sich vorwiegend mit dem nord- und nordwestlichen Stadtteil (damals noch Vorstadt), der Plan aus dem Jahre 1889 hingegen konzentrierte sich auf den westlichen Teil und erfaßte vor allem das Gelände zwischen der Gregorčič-Straße und dem Krankenhaus. Am Jahrhundertende erstellte Viktor Thomka noch ein Elaborat über die Höhenprofilierung der Stadtstraßen und entwarf zugleich einen Bauplan für den Stadtteil Otok (Auf der Insel). Otok war der letzte von der Bebauung noch nicht erschlossene Teil der Stadtgemeinde, die übrigen Bauplätze befanden sich bereits in der Stadtgemeinde Celje-Umgebung. Vor dem Untergang der Doppelmonarchie erreichte die Bebauung der Stadt die Linie Savinja/Sann — Südbahn — Sann-Bahn — Krankenhaus — Glazija/Glaxis — Otok/Auf der Insel — Savinja/Sann.

Ganz anders lagen die Dinge in der Umgebung. Hier unterlag die Entwicklung keiner wirksamen Aufsicht, und sie brachte in die Siedlungsagglomeration ziemlich unkontrollierte Regulierungsrahmen, wobei die Quantität von Raum und Bevölkerung die Oberhand gewann (der Wachstumsindex der Bevölkerung betrug 1869-1910 in Gaberje sogar 1543, in Spodnja Hudinja 605 und in Zavodna allein zwischen den Jahren 1880 und 1910 358).

“DESPITE YOUR SCRUPLES, WHICH MAY NOT HAVE BEEN ALTOGETHER JUSTIFIED, THE CITY CONTINUES TO DEVELOP”

The growth of the city of Celje from the mid-19th century to 1918

Summary

Every city at one time in its development becomes the product of various geopolitical components. Whether we treat the development of cities from an exclusively historical or geographical point of view, the predominant conditions for development are those determined by the tempo of population movements within the city and the expansion of settlements, both of which are the results of the geographical characteristics of the soil and the temporal, economic and political conditions of the time.

One of the problems that the majority of Styrian cities had to deal with in this time was determining their outer city limits. This is a particularly interesting issue in the case of Celje, where the settlements of Gaberje, Spodnja Hudinja and Zavodna, all of which are located on the city's periphery, were beginning to merge with the city of Celje as completely independent points of economic power. As a result of this, the question of whether the development of Celje's peripheral and surrounding settlements is truly a result of the city's growth is still unresolved.

The situation is even more interesting because the city of Celje and its surroundings were divided administratively into two municipalities. To add even more complexity to the city's development, the municipalities were also “nationally” divided and, as a result of this, both groups had entirely different political structures. One might even say that the geographical and political components of the city were in opposition to each other right until 1918. The former encouraged, while the latter obstructed the growth of urban agglomeration, which was also politically divided by the “border” delineating the municipalities. As a result of this, the city and its surrounding settlements each developed separately, without the much needed links between their municipal services and transportation networks.

In the second half of the 19th century, a change took place in the minds of the inhabitants of Celje regarding the development of their city. This was particularly evident after 1867, when Celje became a statutory city. It was a time when new administrative and judicial organisational structures were introduced and the entire business life of the city experienced a comprehensive liberalisation. The city also finally got rid of the last remaining vestiges of the Middle Ages, i.e. the fortress walls, and began expanding outward along its municipal borders, merging with its outer suburbs and also rapidly meeting the demands of the era and the region on a conceptual level. This entailed modernising the transportation system, industrialising small businesses, trades and factories, introducing and using more modern sources of power (coal), all of which necessitated the construction of the appropriate facilities for these activities, such as the road and railway network and all its ancillary buildings, industrial companies, municipal services facilities, administrative buildings and buildings for the use of the judicial, health care and education sectors, as well as the military. It was also a time of the construction of the first large-scale business and housing

premises (mainly for leasing purposes), the sanitation of the city (the relocation of city graveyards, the construction of canals and water-supply networks), the creation of public parks and gardens and other similar activities. All this caused significant alterations to the city's layout, architecture and overall appearance.

At this point, the development of the modern (urban) city of Celje can be divided into two periods. The first began at the end of the 18th century and lasted until 1867, the other began with the advent of three important achievements: the railroad and its far-reaching influences had finally become an established feature of the city, the first embryonic stages of the retail sector began to appear and the city acquired the autonomous status of a municipal community. With the construction of the railroad, it became evident that the next step of urban development the city was faced with would be to build up the area between the city proper and the railway station and to absorb the railway and the station buildings into the city's fabric. Neither did the very heart of the city survive this period unaltered, particularly the backbone (present-day Prešern Street), which was initially separated from the present-day square of Celjski knezi by a narrow passageway. The city, as was the fashion at the time, strove to form a ring road, which ran along what are now the streets of Razlagova, Cankarjeva and Vodnikova. The latter had to wait until 1850 for the long ditch running alongside it to be filled in and widened. Not only were the streets changed, but so too were the town houses. Often several small houses were united to form one big one. New storeys were added and sometimes even new houses were built, while almost all the city's houses had their facades altered. After 1850, the first streets also began appearing slowly outside of what is now known as the old town.

Following 1867, industry began gaining the upper hand over what was until then a trade and small business-oriented city economy with a strong emphasis on carefully tended market gardens. These new industrial companies proceeded to build a number of factories (the zinc factory in 1873, the chemical factory in 1891, the Westen enamelled crockery factory in 1894, The Majdič Mill and the city kiln), within a ring of peripheral settlements around the city. These became central points of agglomeration for the areas they were located in. As a result of this, the suburbs grew in a very haphazard way, and the heightened and rapid expansion of the city into its surrounding area disrupted the traditional harmony of what was until then a quiet, provincial town on the Savinja river. What we are dealing with in this case is not only spatial development, as the huge influx of people undoubtedly also had a great impact on the other factors contributing to and affecting the life and development of the city of Celje. The changes in the economic and social conditions of the city's inhabitants tenaciously kept pace with the changes in the city's architectural appearance. Yet even the regulation plans which introduced urban and constructional order into the layout of the city, while at the same time altering its appearance, left the broader city surroundings more or less to their own haphazard development.

The first city plans developed by Viljem Hallada in 1867-68 were adopted with some delay in 1872, following the addition of several alterations, although the municipal community did adopt the city's first plan of expansion and regulation (which determined the routes of the new city streets and regulated the old ones) one year earlier. The main item of interest in this plan was that it contained the blueprints for the construction of the city ring

(the outer part of the city walls). In the 1875 revised plan, the architectural design of the streets forming the "inner ring" (Linhartova, Gledališka, Kocenova and Ulica na okopih) was envisaged. The regulation plan adopted in 1882, to which numerous additions were later made, primarily focused on the northern and northeastern part of the city, both of which were still suburbs at the time, while the plan from 1889 turned its attention to the western part of the city and dealt mainly with the area between Gregorčičeva street and the hospital. Towards the end of the century, Viktor Thomka drafted a plan of the sectional elevations of the city's buildings in relation to the roads, as well as an urbanisation plan for the Otok section of the city. The Otok section was the last part of the municipal community where there were still vacant lots, as all the other land belonged to the surrounding municipal community, and as such, was under its domain. With the fall of the dual monarchy, the city expanded so that its buildings extended all the way to the geographical boundary demarcated by the Savinja River, the Southern railway, the Savinja railway, the hospital, the Glazija and the Otok sections of the city and the Savinja River.

The situation was completely different on the outskirts of the city, however, where urban development was not effectively regulated. The rather haphazard regulations governing the urban planning efforts carried out in the agglomerated settlements in the city's outskirts resulted in a surplus of both space and inhabitants (the population growth between 1869 and 1910 amounted to an incredible 1543 in Gaberje, 605 in Spodnja Hudinja and 358 in Zavodna between 1880 and 1910 alone). This was accompanied by inevitable problems with municipal services and traffic in this area.

Janez Cvirn

CELJE IN LETO 1848

*Vse za zalo Avstrijo, našega mladega Cesarja
in našo sladko domovino!**

Vesti o revolucionarnih dogodkih v Franciji in nemških deželah so v prvih marčevskih dnevih leta 1848 prebudile tudi najbolj "zasanjane zaspance" v Celju.¹ Ko pa je 16. marca 1848, v "četrtak po prvi postni nedeli, o 1. uri po poldne... s banderami okinčan hlapon vozovlak pripeljal v Cele", in so celjski meščani zvedeli, "da so cesar Ferdinand I. censuro vzdignili ino namestovanje ljudstva dovolili"², je vse sloje mestnega prebivalstva zajelo nepopisno navdušenje.

Novica o revolucionarnih dogodkih na Dunaju se je "ko blisk po mestu raznesla in vse je hitelo na kolodvor se tam resnice prepričat. Ob 3. uri po poldne so trije mestlani na kolodvoru vzdignili tri nagloma narete bandere ino so jih s turskoj musikoj in s glasnem vpitjem spremljajočega ljudstva v mesto nesli. Med muziko ino kričanje ljudstva so topovi iz šmiklavžkega hriba gromeli. Prišli so s banderami naj prej po velkem tergu gor do farne cerkve, kjer so banderjaši pred cerkvenimi vrati trikrat svoje bandere do tal pripognili; od farne cerkve so šli po gosposki ulici pred hišo krožnega poglavarstva, kjer so zapeli narodno pesem, ino potem pred svetovavnico, kjer so bandere shranili, gradjani pa s pukšami na stražo stopili... Zvečer tega dne je bilo mesto krasno osvetleno ino gradjani so s gorečimi baklami ino s turskoj musikoj mesto obhodili, ljudstvo je pa po mestu kričalo, da se je njega glas daleč okrog razlegal."³

Takšnega veselja v mestu ob Savinji že dolgo ni bilo. Po mestnih ulicah je glasno odmevalo: tiskovna svoboda in konstitucija, še večkrat pa je bilo slišati navdušene klice: "Živel cesar Ferdinand I."⁴ Očitno so - podobno kot drugod po Slovenskem - tudi celjski meščani v prvi vrsti razumeli napovedane spremembe kot dar premilostljivega cesarja, zato je bila

* Slovenske novine, 1. 6. 1849.

¹ Cillier Wochenblatt je v svoji prvi številki (1. 4. 1848) opisal razpoloženje meščanov z naslednjimi besedami: "Die Tage vom 8. bis 16. März wurden wie unter einer unheimlichen Gewitterschwüle durchlebt. An allen Orten bildeten sich Gruppen, welche die anlangenden Zeitungsblätter mit Haft durchflogen, das Ausbleiben derselben und die erste Nachricht, daß in Frankreich der König gestürzt, entflohen, und eine provisorische Regierung eingesetzt sei, weckte auch die träumerischen Schläfer aus ihrer Unthätigkeit. Die Nachrichten aus Baden, Württemberg, Baiern, Hessen, Sachsen, welche sich einstimmig für Preßfreiheit, Oeffentlichkeit und Mündlichkeit im Gerichtsverfahren und Vertretung des Volkes am Bundestage durch ein deutsches Parlament ausgesprochen hatten, die selbst vom Bundestage für alle deutschen Länder zugestandene Preßfreiheit, alles dieses wirkte wie ein Zauberschlag auf die Gemüther... Allgemein sah man ein, daß Oesterreich nicht zurückbleiben könne. Die Nachricht von der Abdankung des Staatskanzlers Metternich belebte die Hoffnungen aufs Neue, indem der Mann gestürzt war, welcher den von der Zeit gebothenen Fortschritt mit eisener Hand aufgehalten hatte. Aus Graz und Wien langten Berichte ein von der Bewegung, welche alle Classen der Bewohner ergriffen hatte; mit ängstlichem Bangen harrete man auf die Lösung, endlich am 16. um 1 Uhr Mittags langte der Grazer Train an, geschmückt mit den Nationalfahnen und brachte die freudenvolle Nachricht von Aufhebung der Censur und die am Vortage im Theater zu Gratz verkündete Ertheilung einer zeitgemäßen Volksvertretung."

² Ignac Orožen, Celska kronika, Celje 1854, str. 203.

³ Ignac Orožen, Celska kronika, Celje 1854, str. 204; prim. tudi Cillier Wochenblatt, 1. 4. 1848.

⁴ Cillier Wochenblatt, 1. 4. 1848.

na njihovo prošnjo že naslednjega dne (17. 3. 1848) v farni cerkvi "peta maša v zahvalo za prejete nove pravice."⁵ Podobno kot po večjih mestih in trgih na Slovenskem pa so si še istega dne ustanovili narodno stražo, na čelo katere so postavili celjskega poštnega mojstra Vincenca Gurnika.⁶

Celjska narodna straža, ki je videla svoj glavni cilj "im Vereine mit dem Militär die öffentliche Ordnung, Ruhe und Sicherheit zu wahren, und die festen Stützen unseres erhabenen Thrones zu bilden",⁷ pa v prvih tednih revolucije ni imela pravega dela. Zaradi "strašljivih" novic z Dunaja in Gradca ter alarmantnih vesti o nemirnem podeželju so si Celjani namreč iskreno prizadevali ohraniti trezne glave in so tudi javno podpirali prizadevanja štajerskih deželnih oblasti za pomiritev duhov.⁸ Vse do "mačje muzike", ki so jo 10. julija zvečer zagodli železničarski delavci peku J. W. in pekarici A. W., ker sta pekla prelahek kruh⁹, v mestu ob Savinji ni bilo omembe vrednih socialnih konfliktov, zato pa se je na moč razcvetelo politično življenje. Politika je čez noč postala meščanska moda, lakota po novicah iz domovine in tujine je dobila neslutene razsežnosti. Tiskani letaki, kakršna sta bila Castellijev Was ist denn jetzt g'schehn in Wien? ali Rossekov Was ist denn jetzt g'schehn in Gratz? Eine Erklärung für die guten steirischen Landleut außer Gratz, so tudi Celjane spodbujali k razmišljanju in razpravi o aktualnih političnih problemih časa, že 1. aprila 1848 pa je v Jeretinovi tiskarni zagledala luč sveta prva številka lista Cillier Wochenblatt (s podnaslovom: Zeitschrift für Belehrung und Vertretung des Bürger- und Bauernstandes), ki si je - po besedah obeh urednikov, gimnazijskega profesorja Vinzenza Prascha in uradnika Josefa E. Ganserja - zadal za svojo glavno nalogo "unter Wahrung der deutschen Nationalität, in einer gemeinfaßlichen Sprache die großen und wichtigen Fragen der Gegenwart mit Freimuth und Wahrhaftigkeit zu erörtern, Belehrung und wahre Aufklärung unter die sogenannten mittleren und niederen Stände zu verbreiten, insbesondere die Zustände des Bürger- und Bauernstandes zu beleuchten, und diese in den Stand zu setzen, durch richtigen Gebrauch der ihnen gewordenen Zugeständnisse ihre Angelegenheiten nach Recht und Gesetz zu vertreten."¹⁰

⁵ Ignac Orožen, str. 204; prim. tudi Cillier Wochenblatt, 1. 4. 1848: "Am folgenden Tage versammelten sich alle Classen der Bevölkerung mit Einschluß der Behörden in der Stadtpfarrkirche zu einem feierlichen Dankamte. Cilli hat somit dem Ruhm, dem großen Geschenke zuerst, ohne auf höheren Befehl zu warten, aus freiem Antriebe das Siegel religiöser Weihe aufgedrückt zu haben."

⁶ Cillier Wochenblatt, 1. 4. 1848; Ignac Orožen, str. 204.

⁷ Cillier Wochenblatt, 1. 4. 1848.

⁸ Tako je 25. 3. 1848 prof. Vinzenz Prash v imenu Celjanov izročil štajerskemu deželnemu guvernerju Wickenburgu prisrčno zahvalo, ker je med nemiri v štajerskem glavnem mestu Gradcu vseskozi deloval pomirjevalno in preprečil nepotrebno prelivanje krvi. Prim. Cillier Wochenblatt, 1. 4. 1848.

⁹ Ignac Orožen, str. 209: "10. julia ob 9. uri zvečer so delavci večidel iz tukajšnjega kolodvora mačjo muziko zagodli J. W., peku, ino vdovi A. W., pekarici, ker jim nista kruha po volji pekla, zraven so pa s gorjačami tako po nju vratih ino oknah vrezavali ino kamenje po nju hišah lučali, da so precej veliko škodo naredili. Narodna straža, ki se je naglo sbrala, je razpodila te mačje godce." Prim. tudi Celjske Slovenske novine, 15. 7. 1848: "V pondelek 10. t. m. Je nekaj delavcov na rotovš prišlo ino tirjalo, naj komisija napravi, de bodo peki bolji ino težej kruh pekli ino prodajali. Ker se pa ni hitro vse po njih volji zgodilo, so delavci zvečer ob 9. prišli in per dveh pekah maččno muziko napravili. Tako so živžgali in se derli, de je bil strah, zraven pa kamene po hišah lučali in s gorjačami po voknih in vratih bili, de smo mislili, de bodo vse razdrobili. Narodna straža perhiti, nekaj nar tih hujših polovi - druge razpodí in tako mir zopet napravi."

¹⁰ Cillier Wochenblatt, 1. 4. 1848; prim. tudi Ignac Orožen, str. 205.

Naloga, ki si jo je zadal celjski nemški list, pa ni bila prav nič lahka, saj so si zlasti kmetje spremembe razlagali po svoje. Tako je Cillier Wochenblatt že v svoji prvi številki objavil oklic štajerskih deželnih oblasti na podeželsko prebivalstvo, ki je kmetom poskušal razložiti pravo bistvo napovedane ustavne preobrazbe monarhije: "Seine k. k. Majestät haben mit Allerhöchstem Patente vom 15. d. M. Geruht - in Berücksichtigung der Wünsche seiner getreuen Völker - der österreichischen Monarchie eine Constituion, das ist, - eine Staatsverfassung auf viel freierer Grundlage als die bisherige, zuzusichern. Damit jedoch die Ausdrücke Constitution oder freie Verfassung nicht verstanden oder als gänzliche Ungebundenheit ausgelegt werden, glaubt man dieselben näher bezeichnen zu müssen. Der Unterschied der zugesicherten Constitution von der bisherigen Verfassung besteht vorzüglich darin, daß in Folge selber das Volk durch Personen, die es selbst wählt, und denen es sein Vertrauen schenkt, vertreten wird, daß diese die Wünsche des Volkes unmittelbar Sr. Majestät vortragen, an der Gesetzgebung Theil nehmen und die Verwaltung und Beausgabung der Finanzen überwachen, - nicht aber etwa darin, daß die dermal bestehenden Verpflichtungen gegen den Staat und seine Behörden, dann Grundobrigkeiten oder dritte Personen erlöschen."¹¹ Kljub opozarjanju, da fevdalna razmerja še niso odpravljena, pa se je list - pač v skladu s svojo usmeritvijo - že na samem začetku zavzel tudi za interese "četrtega stanu". Tako je v svoji prvi številki objavil dopis poveljnika celjske narodne straže Vincenca Gurnika z dne 28. 3. 1848, ki je deželnim stanovom predlagal takojšnjo odpravo nekaterih kmečkih bremen (zlasti desetine in činž) ter ukinitve podložniškega kazenskega patenta.¹²

Seveda pa je bilo v ospredju zanimanja celjskih meščanov vprašanje ustavne preobrazbe monarhije. Celjani so zlasti nasprotovali poskusu štajerskih deželnih stanov, da bi se - sicer v nekoliko razširjeni sestavi - izdajali za predstavnike dežele. Na novico, da se je 28. 3. 1848 na Dunaj odpravila deputacija stanov, razširjena z nekaj predstavniki meščanov in kmetov, da bi v prestolnici zastopala interese dežele, je uredništvo Cillier Wochenblata odločno pribilo: "Verwundert müssen wir die Frage aufwerfen: Auf welche Constitutionelle Grundlage stützen sich diese, wenn gleich noch so erenwerthen Repräsentanten des Bürger- und Bauernstandes? Wer hat sie mit Instructionen versehen? Wie können sie der Ausdruck der ganzen Provinz seyn, oder sollten sie nur die Hauptstadt vertreten und jede stimmberechtigte Stadt mit Petitionen einzeln und sheu sich nach und nach einfinden? Wir ehren mit Dank die Großmuth unserer Stände welche sie seit Jahren insbesondere im Unterrichtswesen an den Tag legten; allein es wäre Verrath an uns und unseren Enkeln, wenn wir die großmüthigen Geschenke des Monarchen nicht selbstständig zu benützen verständen."¹³ Težnjo po samostojni izrabi "darila monarha" pa so Celjani demonstrirali tudi tako, da so na seji razširjenega občinskega odbora¹⁴ (7. 4. 1848) odločno zahtevali, da se deželni stanovi reorganizirajo v pravo ljudsko, "vse razrede obsegajoče in na številu

¹¹ Cillier Wochenblatt, 1. 4. 1848.

¹² Cillier Wochenblatt, 1. 4. 1848: "Möge auch dem Landmanne eine materielle Begünstigung ohne Verzug gegeben werden: die Entschädigung dafür wird es sich dann gerne gefallen lassen, wenn er nur einmal faktisch derselben versichert ist. Möge in den ersten Reihen dieser Begünstigungen die Aufhebung des Zehents, der Zinsgaben und des Unterthans-Strafpatentes stehen."

¹³ Cillier Wochenblatt, 1. 4. 1848.

¹⁴ Cillier Wochenblatt, 8. 4. 1848: Celjski občinski odbor se je na seji 7. 4. 1848 razširil z novimi člani iz vrst dotlej "nezastopanih razredov". Iz kmečkih vrst so v občinski odbor povabili Martina Skraberja, Jurija Lipovška,

prebivalstva utemeljeno predstavništvo" in da notranje ministrstvo ne prizna delovanja obstoječega stanovskega predstavništva, saj le-to ne izraža želja cele dežele.¹⁵

Toda na začetku aprila je v ospredje političnih debat že stopilo nacionalno vprašanje. Razpis volitev v frankfurtski parlament in (sicer na moč previdna) agitacija za zedinjeno Slovenijo¹⁶ sta tudi v mestu ob Savinji razburkala duhove. Večina celjskih meščanov se je nedvoumno opredelila za Frankfurt,¹⁷ redki posamezniki - kot celjski opat Matija Vodušek -, ki so opozarjali na nevarnost razpada Avstrije in se celo zavzemali za program zedinjene Slovenije, pa so bili razglašeni za prenapeteže.¹⁸

Ko je 22. 4. 1848 Cillier Wochenblatt objavil oklic "na slovenske brate", v katerem je neznan dopisnik z Dunaja (podpisan s kratico V. S...k.) Slovence svaril pred vključitvijo v nemško državo in jih pozval, naj vztrajajo pri programu zedinjene Slovenije¹⁹, mu je celjski odvetnik dr. Mathias Foregger odgovoril, da je v danem političnem položaju združena Nemčija potrebna iz političnih razlogov. Poudaril je, da bodo lahko Slovenci prej in bolje kot v gospodarsko in politično šibki zedinjeni Sloveniji svoje nacionalne interese uresničili v mogočni, demokratični in vsem narodom pravični Nemčiji.²⁰ Še odločneje pa je Foregger zavrnil zahteve po povezavi zedinjene Slovenije s sosednjo Hrvaško, saj bi po njegovem mnenju takšna tvorba pomenila civilizacijski korak nazaj: "Kranjska in slovanski del Štajerske sta v primerjavi z inponiranimi sosednjimi ozemlji očitno prešibki za politično samostojnost in jima preostaja samo priključitev k Hrvaški ali Nemški zvezi. Prvo bi pomenilo silno nespametno nazadovanje. In kdo sploh hoče svojo narodnost povezati z narodnostjo,

---

Franca Ostrožnika in Mihaela Goriška; iz vrst meščanov Endresa, Herzmanna starejšega, Lašniga, Tschampo, Sabukoschegga, Wagnerja in Winklerja; iz vrst industrialcev Gurnika, Ignaza Novaka in Maurerja; iz vrst razumnikov pa prof. Prascha in odvetnika dr. Mathiasa Foreggerja.

¹⁵ Cillier Wochenblatt, 8. 4. 1848.

¹⁶ Čeprav je lavantinski škof Anton Martin Slomšek v pismu Matiju Vodušku (6. 4. 1848) odsvetoval, da bi spodnještajerska duhovščina podprla akcijo Matija Majarja za zedinjeno Slovenijo, je bil v prvih tednih revolucije prav celjski opat glavni inspirator protifrankfurtske agitacije in glasen zagovornik ideje zedinjene Slovenije v Celju. Fran Kovačič, Slomškova pisma, AZN I, str. 104-105.

¹⁷ Matija Vodušek je 29. 3. 1848 v pismu Muršču zapisal, da so nas s frankfurtsko agitacijo "v Celju... čisto poderli, prevrešali ino premagali, ino zadnič de nisim sam ostal, se tud podkrižal, ter mislii, kar vbraniiti ne moram, saj vtiniti se ne smejem... Nam za zdaj obstojnost Austrianske države veliko više velja ko Slovensko, če ovo obstoji, bo tudi toto živelo." Fran Ilesič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, v. Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, Slovenska Matica, Ljubljana 1904, str. 160.

¹⁸ Tako je Davorin Terstenjak 13. 4. 1848 v pismu Muršču zapisal: "Tudi Vodušeka čejo ponemčenjuh Celski proč spraviti, ino so petitio dali na Ministerium". Fran Ilesič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, v. Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, Slovenska Matica, Ljubljana 1905, str. 3. Anton Martin Slomšek pa je v pismu Vodušku 2. 5. 1848 omenil, da je izvedel, kako da je želel Vodušek s pomočjo študentov odvrniti kmete od volitev, imel protifrankfurtski govor, za kar da so ga Nemci proglasili za izdajalca. Prim. Fran Kovačič, Slomškova pisma, AZN I, str. 104-105.

¹⁹ Med drugim neznan pisec pravi: "Vereinigen wir Slovenen uns zu Einem großen Bunde! Führen wir in allen unseren Schulen und in allen Ämtern unsere Muttersprache ein; laßen wir uns nicht dem deutschen Bunde einverleiben, dieß wäre unser Todesstoß; als freies, selbstständiges Volk wollen wir dem Deutschen unsere Hand zum ewigen, unverbrüchlichen Bunde reichen, aber einverleiben dem deutschen Bunde lassen wir uns nicht!"

²⁰ Foregger meni, da bi Slovenci morali poslati svoje poslance v Frankfurt že zaradi tega, ker so tudi slovenske dežele del Nemške zveze, še bolj pa zaradi obrambe lastnih nacionalnih interesov. Cillier Wochenblatt, 22. 4. 1848.

ki so jo celo Madžari postavili pod vprašaj, še posebno sedaj, ko nam svobodomiselnost ustava zagotavlja tiste prednosti, brez katerih, če jih ne bi bilo, bi lahko bila priključitev k Hrvaški celo vabljiva. Priključitev k Nemški zvezi, v skupnost nemško-avstrijskih provinc z varstvom in upoštevanjem slovanskih narodnosti in jezika, pa ponuja vsem možnost za trajno, srečno prihodnost in s tem naj bi bili interesi germanistov in slavistov v glavnem popolnoma skladni."²¹

Takšna stališča so prevladala tudi na pravolitivah v frankfurtski parlament (26. 4. 1848), ko jih je bilo na volišču na Glaziji le malo, "ki so si prizadevali sbranemu ljudstvu dokazovati, kako nevarno ino nespametno je za austriance, poročnike pošiljati v frankobrodski parlament. Zoper te se je vzdignilo mnogo mestlanov, ki so modrovali od velke sreče, ki nam bode iz Frankobroda došla, da, nekega dijaka, ki je iz Dunaja sem h volitvi došel, ino je tudi za frankobrodski parlament ves vnet bil, so neki mestlani na svoje roke vzdignili ino ga na mizo postavili, od kodar si je prizadeval dopovedati, kako bode vse razpadlo, ako se ne bode za Frankobrod volilo; onim pa, ki so pred volitvoj svarili, so bili neki mestlani ta dan mačjo musiko namenili, kojo je pa velitel narodne straže zabranil."²²

Kljub zavzemanju za sodelovanje na volitvah v frankfurtski parlament, agitaciji za močno, demokratično združeno Nemčijo, v okviru katere si bodo Nemčija in Avstrija, Germani in Slovani zagotovili lepšo prihodnost²³, je bila velika večina celjskega meščanstva v odnosu do vprašanja nemške združitve - seveda z redkimi izjemami - izrazito avstrijsko usmerjena. Takšno stališče je povsem prevladalo v Društvu za posredovanje med slovansko in nemško narodnostjo (Verein zur Vermittlung der slavischen und deutschen Nationalität)²⁴, ki so ga ustanovili 16. maja 1848 na pobudo dr. Mathiasa Foreggerja. Društvo, ki si je zadalo za cilj spravo med obema narodoma, se je v svojem programu zavzelo za močno in enotno Avstrijo, v kateri bodo vsi narodi popolnoma enakopravni: "Pred vsem pa je seveda zedinjenje vsega nasprotujočega v Avstriji, kar je potrebno za utrditev, lahko tudi rečemo, za stvaritev Avstrije, kajti ideja domovine Avstrije je rojena popolnoma na novo in je pravzaprav zaživela šele v zadnjih nekaj tednih. - Zedinjenje mora biti zato cilj našega energičnega stremljenja, biti mora tehtnica naših besed, usmerjevalka naših dejanj.

²¹ Ibidem.

²² Ignac Orožen, str. 205-206. Na pravolitivah so za volilce izvolili: okrožnega komisarja Johanna Schmelzerja, poštarja Vincenca Gurnika, pravnika Mathiasa Foreggerja in Andreasa Schoenerja, lastnika trboveljske steklarne Franza Maurerja, slaščičarja Karla Endresa, teharskega mlinarja Franca Ostrožnika, pivovarnarja Johanna Tappeinerja, usnarja Franza Herzmanna in mestnega župana Johanna Kasteliza. Le-ti so na volitvah (3. maja 1848) za poslanca izvolili profesorja prava na graški univerzi Gustava Schreinerja, za njegova namestnika pa profesorja na isti fakulteti Franza Edlauerja ter tajnika štajerske deželne vlade viteza Josefa Freydenecka. Ker pa sta bila tako Schreiner kot Edlauer izvoljena v drugih volilnih okrajih, Freydeneck pa je prejel premalo glasov, so se celjski volilci 13. maja zopet podali na volišče in za poslanca v frankfurtski parlament izvolili doktorja prava Hermanna Mulleya, za njegova namestnika pa lastnika mislinjskih fužin Antona pl. Bonazzo ter Moritza Blagotinschka pl. Kaiserfelda.

²³ Tako Foregger v odgovoru zapiše: "Lassen wir daher allen Zank bei Seite, reichen wir uns brüderlich die Hand, und arbeiten wir mit vereinten Kräften an dem großen Aufbaue, unter dessen schirmenden Dache Deutschland und Oesterreich, Germanen und Slaven einer schönen Zukunft entgegen sehen, wo der Unterschied der Nationalität nicht das Gefühl des Haßes und der Friedschafft sondern die Brüderlichkeit in die Herzen unserer Nachkommen wecken wird." Cillier Wochenblatt, 22. 4. 1848.

²⁴ Cillier Wochenblatt, 18. 5. 1848.

Enakopravnost narodov je velika duhovna sila, ki edina vodi k zedinjenju, in ki bo postavila državi Avstriji neminljiv oltar v srcih vseh nemških in slovanskih prebivalcev. - In sedaj z besedo in dejanjem v boj za vzvišeni namen: Povzdignjenje Nemcev in Slovanov v Avstriji na podlagi načela 'enake pravice za obe narodnosti'. Da bi za ta namen lahko delovali z najboljšimi, četudi šibkimi močmi, smo ustanovili društvo, ki si je zadalo predvsem nalogo, da bo narodnosti spravilo med seboj, da bo na svetlo postavilo in združilo prave interese, da bo posredovalo pri nasprotjih, uredilo napačna stališča in še posebno, da se bo s silo postavilo po robu prizadevanjem vsake strani, ki bi poskusila karkoli storiti zgolj za svoje, enostranske koristi."²⁵

V skladu z omenjenim programom si je društvo, po mnenju Ignaca Orožna navadna "nemška sleparija", s katero hočejo "Slovenecam usta in oči vezati ino jih pri nosu tako dolgo voditi, de bodo v' Frankforti nas v' jarm perpregli",²⁶ predvsem prizadevalo paralizirati peticijsko gibanje za zedinjeno Slovenijo, ki med celjskimi meščani ni našlo pravega odmeva. Do zahtev peticije²⁷ pa niso bili skeptični le nemški, temveč tudi slovenski Celjani, saj se je na začetku junija 1848 dr. Štefan Kočevar zaman trudil, da bi za podpis peticije pregovoril nekaj uglednih slovenskih meščanov. Ali kot je v pismu Jožefu Muršcu (7. 6. 1848) zapisal Ignac Orožen: "Naše prošnje po našim okrozi nič kaj prav ne podpišujejo, kir se za našo reč nihče skoraj ne potegne kakor duhovniki, katirih je pa tud veliko preboječih. V' Saboto je bil dr. Kočevar tukej, ki mi je povedal, da ni pole s' prošnjam h' podpisovanju prejel. Dal sim mu jih 6, pa pravi, da bi jih več potreboval. Morebit morete mu jh neki poslati. V' Celi jih bode malo, ki se bodo podpisavali. Ker je Dr. Kočevar povsodi tukej znan in visokospoštovan, sim mu rekel, naj skusi nekaj gospodov nam perkupiti. Alj ni mu bilo mogoče. Gornik je djal, da 3. prošnja mu ni všeča, drugi pa pravi, da se mu 1. ne dopade. Kočevar mi je djal, da mesto naj v' miru pustim. Pa nekaj se jih že bode podpisalo. Veliko pa govoriti ne smem, ker mestlani pravjo, da vse, kar slovenšino zadene, od Vodušeka izhaja ino potem njega še bolj čertijo."²⁸

Po 1. juliju 1848, ko so pod uredništvom prof. Valentina Konška začele izhajati Celjske Slovenske novine, pa se je začel tudi v Celju nekoliko bolj vnemati "slovenski duh"²⁹, čeprav agitacija za "slovensko stvar" očitno ni bilo najbolj lahko opravilo. Neznani dopisnik

²⁵ Program je objavljen kot priloga k Cillier Wochenblatt, 18. 5. 1848.

²⁶ V istem pismu (7. 6. 1848) je Orožen komentiral dejavnost Društva za posredovanje med nemško in slovansko narodnostjo ("Celski zbor"): "Od našiga zbora sim kmalo od začetka mislil, da ni kaj drugiga, kakor nemška sleparija; ino tako se tudi res kaže. Neki nemci hočejo s' tem zborom sanjo le Slovenecam usta in oči vezati ino jih pri nosu tako dolgo voditi, de bodo v' Frankforti nas v' jarm perpregli. Nisim jim upal, zato tu se nisim zboru perpisal. Jezijo se silno Nemci tukej, de Slovence tako spodbadamo. Včeraj je Dr. Foregger predsednik Celskiga zbora pismo bral, v' katirimu vse Slovence svari, naše prošnje /ne/ podpisati. Od perve prošnje je pisal: Königreich Slovenien - das ist die Schlange, die im Grase lauert. To pismo je hotel natisniti dati ino povsodi razposlati. Pa nekteri so se mu vstavljali ino tako mende ne bo se natisnilo". Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, v. Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, Slovenska Matica, Ljubljana 1905, str. 69.

²⁷ Peticija je vsebovala tri zahteve: 1. "da bi se u treh gubernijah: ljubljanski, graški in teržaški raztreseni slovenski narod v eno kraljestvo pod imenom 'Slovenija' z svojim deželnim zborom sklenil: 2. da bi se slovenski jezik u šole in u kanclije uvedel; in 3. Da se Slovenija z nemško zvezo ne zjedini".

²⁸ Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, v. Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, Slovenska Matica, Ljubljana 1905, str. 69.

²⁹ Celjske Slovenske novine, 1. 7. 1848. S 3. 10. 1848 se je list imenoval Celske novine, z novim letom 1849 pa se je preimenoval v Slovenske novine.

Celjskih Slovenskih novin je v članku Mi Slovenci nemoremo se za čisto svobodne držati (22. 7. 1848) ogorčeno ugotavljal, kako Nemci že vsakomur, ki je vnet za napredek slovenščine, hitro prilepijo oznako panslavista: "Či je gdo za slovenšno vnet, tega majo za panslavista, za takšiga človeka, kateri bi rad vse Slavjane (Slovence, Horvate, Dalmatince, Slavonce, Serble, Božnjake, Bolgare, Čehe, Polake, Ruse) pod eno kraljestvo spravil. Saj tega nobeden Slovenc ne želi, vendar nemci to od nas mislijo, morebiti zato, ker sodijo, da smo mi takši ljudi, ko so oni, kateri niso mira meli, dokler niso vse nemške dežele v eno nemško cesarstvo zjediniili... Če mi za našo slovenšino govorimo, či smo za njo vneti, pa nas nemci za panslaviste, za puntarje in za svoje neprijatelje majo, al se moremo za čisto svobodne držati? Kteri narod je svoboden, či za svoje niti govoriti nesmije? Mi gotovo nismo tak svobodni, ko so nemci!"³⁰

A kmalu po sklepu štajerskega deželnega zbora (9. 8. 1848) o nedeljivosti Štajerske in o nemščini kot jeziku obravnav deželnega zbora³¹, se je v Celjskih Slovenskih novinah začelo pojavljati vse več dopisnikov, ki so se zavzemali za zedinjeno Slovenijo kot edino pravo rešitev za dosego nacionalne enakopravnosti. Sklep štajerskega deželnega zbora, za katerega so glasovali tudi slovenski poslanci,³² so mnogi razumeli kot poskus nemške nadvlade nad Slovenci in neki J. J. U. ga je v celjskem slovenskem listu (30. 8. 1848) komentiral z besedami: "Tako Slovencu nova svoboda malo pomaga, ki vse pravice Nemci le za se obdržijo. Kjer se kolj oglasimo nas povsod prekosijo. Zato smo prosili svetliga cesarja, de bi vsm Slovencam na Štajerskim, Koroškim, Krajnskim ino Primorskim dovolili, zediniti se, ino svoj posebni slovenski zbor imeti, komur bi se Nemci nebi vtikali. Tako bi tudi mi pod našim milim cesarjem bili ravno tistih dobrot deležni, kakor Nemci, ter cesarska beseda bi se dopolnila, de imajo vsi narodi v avstrijanskem cesarstvu enake pravice. Pa Nemci so se zbal, de ne bi mogli dalej z nami gospodovati, zato so hitro sklenili: Štajerska je nerazdruživo vojvodstvo, to se pravi, de Slovenci se ne smejo od Nemcov ločiti. Alj pa ne vejo, de mi tudi nekdej k nemški Štajarski spadali nismo?... Kaj ne ostanemo vsi pod našim cesarjem? Saj mi nemškimi Štajercam tudi ne branimo, ako se z nemškimi Korošci zedinijo, temuč še želimo jim, ker bi bili po tem močnejši. Pa naj za sebe napravijo, kakor hočejo; mi svojimu cesarju hočemo vselej zvesti ostati, z Nemci želimo v prijaznosti živeti, v svoji deželi pa nočemo terpeti, de bi nam kdo pravice krajšal".³³

Toda takšna in podobna razmišljanja so bila očitno v manjšini. Zdi se, da je bila tudi večina tistih, ki so si iskreno prizadevali za povzdigo slovenskega naroda (jezika), bolj ali manj zadovoljna z novo deželno ustavo. Delila je mnenje poveljnika celjske narodne straže in deželnozborskega poslanca Vincenca Gurnika, ki se je v deželnem zboru sicer goreče potegoval za enakopravnost slovenščine z nemščino, toda program zedinjene Slovenije

³⁰ Celje Slovenske Novine, 22. 7. 1848.

³¹ Celjske Slovenske Novine, 16. 8. 1848.

³² Prvi člen nove deželne ustave ("Štajerska je enotna in nerazdružljiva vojvodina") je bil sprejet soglasno in šele naknadno je proti njemu protestiral slovenski poslanec Jakob Kreft z zahtevo po zedinjeni Sloveniji. Prim. Viktor Vrbnjak, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru, v: Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 392.

³³ Celjske Slovenske Novine, 30. 8. 1848.

se mu je zdel nerealen in nepraktičen. Strinjala se je z njegovo razlago, zakaj da so na seji deželnega zbora 9. 8. 1848 tudi slovenski poslanci glasovali za nedeljivost štajerske dežele: "Združeni smo bili veliko stoletj z Nemškimi bratami pod enim vladarjam; srečo in nesrečo smo skupej nosili. Veže nas vezilo prijaznosti in požlahtnosti; bojvali smo se zoper občnega sovražneka zedinjeni, ino smo se na to prijazno zaderžanost tako navadili, da bi nam ločitev gotovo teška bila. - Mi smo se poozerli na to, da nas imajo Nemški Štajerci za prijatle, na ktere se zanesti smejo; in da nas radi imajo, se je na zboru skazalo, kir se ni le eden poslancov iz gorne Štajerske v odborstvo vzel, in zadovolni so nam gorni Stajerski brati zagovor svojih koristov prepustili. - Mi smo se poozerli, da bi kupčija z vinam, žitam, železom i. t. d. Zastala, ako bi se Slovenci od nemcov odcepili, in da bi skuz to obrača z denarjam in z njoj premoženje dežele poškodovano bilo. Mi smo se tud na to ozerli, da ima Štajerska dežela lepo premoženje, ktero se ne da razdeliti, ker bi se za razdelitev ne mogla pravična razmerja iznajti, in ker bi tisti, ki bi se svojovolni odcepili, po pravici na premoženju nobenga deleža ne imeli."³⁴ Moč tradicije in pragmatični razlogi so bili očitno močnejši od modernega nacionalnega principa, saj so bili tudi mnogi slovenski "rodoljubi" prepričani - podobno kot celjski (nemški) poslanec dr. Mathias Foregger, ki se je v štajerskem deželnem zboru zavzel za oblikovanje nacionalno oblikovanih okrožij³⁵ -, da bo novooblikovano mariborsko okrožje za slovenski del Štajerske zadostno poroštvo za jezikovno (nacionalno) enakopravnost. Svoje je naredil tudi očitke separatizma, ki ga je nemška stran naslavljala na Slovence. Tako je Škrebe v Celskih novinah 18. 10. 1848 takole odgovarjal na očitke nekega nemškega Celjana, češ da se Slovenci hočejo odcepiti. "Na Štajerskem zboru se je sklenilo edinoglasno, da je Štajersko vojvodstvo edino in nerazdelivno; tode pod tem se zastopi, da mora Štajerska dežela edino nerazdelivo vojvodstvo Austrianske vstavne države biti. Za prosto in mogočno Avstrijo in za našega Cesarja hočemo zadno kaplo kervi prelit. Dokler Avstrija stoji, stojimo tud mi s našim Nemškim bratami eden za vse, vsi za enega. Če pa Avstria pade, in če bi bili Nemci tega krivi, tedaj pa z bogam! Od severja se bomo k jugu obrnili in se po drugih bratih ozirali. Težka bo scer ločitev, pa Nemci bodo nje krivi, ne mi. Tega pa misliti nesmejo, da nas bodo lahko podjarmili. Vstopimo se tedaj Slovenci in Nemci, okolj našega cesarja. Ne sunite nas z merzloj rokoj od vas in nihče ne bo mislil na ločitev. Na Celskih vratih, ki jih je cesar Ferdinand pred 4 sto leti izzidal stoji napisano A. E. J. O. V. In to mi tako beremo: Austrii Edinost Jasno Obeta Vreme. Živila Austria prosta in mogočna, živila vstava, živio Cesar Ferdinand!"³⁶

³⁴ Celske novine, 3. 10. 1848.

³⁵ Peter Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49. Zur Problematik des Parlamentarismus im alten Österreich. Graz-Köln 1962. str. 127. 'Die politische Eintheilung wird sich dem nationalen Leben fügen müssen; es werden Flüße und Berge als Grenzen... im Innern des Landes in den Hintergrund treten müssen, und dafür wird eine politische Eintheilung nach Nationalitäten in s Leben treten'.

³⁶ Celske novine, 18. 10. 1848.

Močne štajerske in avstrijske zavesti Celjanov, ki sta prišli do polnega izraza že ob blagoslovitvi zastave celjske narodne straže (4. 9. 1848)³⁷, ni omajal niti izbruh in krvavi zaključek oktobrske revolucije na Dunaju. Ko je 9. 10. 1848 ob 11. zvečer nek dijak iz Cmureka v mestni hiši poskušal prepričati narodno stražo, naj gre na pomoč Dunajčanom zoper Hrvate, "koje je bil ban Jožef baron Jelačić pred Dunaj pripeljal", je med Celjani naletel na gluha ušesa. "Po kratkem razgovoru je... velitel Gurnik stražarom izustil svoje mnenje, da bi Celanom ne bila čast nad sosede verne Horvate, ki so svoje meče za cesarja potegnili. Tako so tudi menili skoraj vsi tukajšnji stražari ino mu niso hoteli dovoliti, da bi se bilo pri cerkvah zvonilo ino tako ljudstvo vkup klicalo, zatorej se je moral poslanec zopet po noči nazaj v Gradec povrniti, brez da bi bil tu kaj opravil. Le dva sta bila, eden ingénieur assistant na kolodvoru, drugi pa dijak, ki sta drugi dan od tod šla Dunajčanom na pomoč."³⁸

Celjski nemškilist, ki se je s 1. 7. 1848 preimenoval v Cillier Zeitung, s podnaslovom Zeitschrift für Stadt und Land, mit besonderer Rücksicht auf deutsche und slavische Interessen³⁹, se je kot organ Društva za posredovanje med slovansko in nemško narodnostjo še naprej dosledno zavzemal za svoj osnovni programski cilj⁴⁰, za bolj ali manj centralizirano, močno, demokratično in na nacionalni enakopravnosti temelječo Avstrijo, pri čemer je odločno nasprotoval vsem predlogom, ki so predvidevali federalizacijo Avstrije na podlagi nacionalnega principa. Tako je uredništvo nedvoumno zavrnilo razmišljanja dr. Juliusa Galbe, ki je že konec julija 1848 v članku Oesterreich und seine Verfassung nasprotoval centralizaciji in se zavzel za federalizacijo monarhije na podlagi nacionalnega principa⁴¹. V komentarju članka istega avtorja z naslovom Das nationale Prinzip, v katerem se je Galba -

³⁷ Ob blagoslovitvi zastave celjske Narodne straže je njen poveljnik Vincenc Gurnik gardiste "v nemškem ino slovenskem nagovoru opominjal to bandero nositi za domovino, pravico ino za ljubljenega cesarja." Ignac Orožen, str. 210.

³⁸ Ignac Orožen, str. 211; prim. tudi Celjske Slovenske Novine, 18. 10. 1848.

³⁹ Izhajal je dvakrat tedensko (ob torkih in petkih) pod uredništvom Vinzenza Prascha. Zadnja številka je izšla 22. 12. 1848.

⁴⁰ Cillier Zeitung, 4. 7. 1848. "Als Organ des Vereines zur Vermittlung der deutschen und slavischen Interessen wird unsere Zeitschrift die beiderseitigen Nationalitäten zu wahren und Versöhnung anzubahnen trachten, jedem Separatismus aber mit aller Kraft entgegen arbeiten".

⁴¹ Galba je med drugim zapisal, da pri takšni množici narodov in narodičev centralizirana Avstrija ne bi bila smiselna: "Das Zusammenpressen verschiedener Nationalitäten mit widersprechenden Bedürfnissen in eine einzige Staatsform ist wibernatürlich, das gemeinsame Fürstenhaus ist oft das einzige schwache Band, und die Bedrohung durch äußere Feinde gibt erwünschte Gelegenheit sich von dem gehaßten Verbands loszureißen. - Österreich wird daher nur dann die Wohlfahrt seiner Völker auf die Dauer begründen, wenn es den gemeinsamen Reichstag in Wien nur über die wahrhaft gemeinsamen Angelegenheiten wie Handel, Münze, Maß und Gewicht, Heerwesen und die Vertretung nach Außen entscheiden läßt, dagegen die Gesetzgebung über jene Angelegenheiten wie die Kirchen und Schulformen, die Gerichtsverfassung, die Besteuerung, die Ablösung der Urbarialien bedingt sind, besondern Nationalparlamenten in Prag, Lemberg, Wien, Laibach, Agram und Pest einräumt". Na koncu je poudaril: "Würde Österreich als Bundesstaat nach dem nationalen Principe constituirt, so müßten Steiermark und Kärnten durchschnitten werden. Der nördlich von der Drau gelegene Theil Steiermarks und Kärntens müßte sich mit Ober- und Niederösterreich und dem größeren Theile Tirols, der südlich von der Drau gelegene Theil Steiermarks und Kärntens dagegen müßte sich mit Krain und dem Küstenlande vereinigen, weil der Draufuß die durchschnittliche Gränze der deutschen und slovenischen Bevölkerung bildet". Cillier Zeitung, 28. 7. 1848.

iz razlogov pravičnosti⁴² - zavzel za prepustitev Lombardije in Benečije Italiji ter za dosledno upoštevanje nacionalnega načela, pa je uredništvo poudarilo: "Pravi kozmopolitski poklic cesarstva lahko tiči samo v enakopravnosti provinc, v načelu bratstva; katere tendence pa bomo sledili pod hinavsko krinko narodnosti, ki bo po tej cesti vodila domovino proti prepadu, dokazujejo s krvjo prepojena polja Srema in žal še mnoga druga."⁴³

Tudi ob koncu jeseni 1848, ko se je pozornost Celjanov usmerila v delo kromeriškega parlamenta, je Cillier Zeitung ostala zvesta svojim stališčem. Med različnimi predlogi reorganizacije Avstrije, ki so bili v ospredju razprav v Kromerizu, se ji je zdel daleč najboljši program stranke (nemškega) centra, ki si je prizadevala za centralizirano, vendar interese posameznih dežel in narodov upoštevala Avstrijo (Avstrijo, ki naj ne bi bila nobenemu narodu mačeha),⁴⁴ odločno pa je zavračala vse predloge, ki so predvidevali federalizacijo monarhije. V tem pogledu je celjski nemški list zagovarjal diametralno različna stališča kot Celjske novine, ki so se ob novicah iz Kromeriza večkrat zavzele za takšno federalistično preobrazbo monarhije (v skladu s predlogi L. Löhnerja in F. Palackega), v kateri bi tudi Slovenci dosegli nacionalno enakopravnost.

Zdi se, da so razprave o bodoči državnopравни ureditvi Avstrije v kromeriškem parlamentu spet okrepile moč ideje zedinjene Slovenije. Ko je v Celjskih novinah dr. J. Krajnc 20. 12. 1848 "drage Slovence" poskušal prepričati, da so na začetku oktobra v Celjskih Slovenskih Novinah objavljena stališča V. Gurnika o nujnosti in koristnosti "enovite Štajerske", napačna in zavajajoča,⁴⁵ je tudi marsikateri celjski Slovenec spregledal, da lahko Slovenci dosežemo popolno enakopravnost, le "če se vsi... zedinimo po jeziku, narodu ino imenu".⁴⁶ Toda takšna stališča je še vedno delila le manjšina.⁴⁷ Slovenske novine, ki so po prenehanju izhajanja Cillier Zeitung⁴⁸ ostale edini politični časnik v Celju, so se izogibale zagovarjanju programa zedinjene Slovenije⁴⁹ in si prizadevale le, "da bi se Slovec za Slovenca spoznal ino si prizadeval se z svojim pomočkami omikati, namre(č) po svojem jeziku".⁵⁰ Celjski slovenski list se je poskušal v svojih sestavkih izogniti "vsake besedice, ktera bi znala nemški narod razžaliti",⁵¹ kar je bila v veliki meri posledica nenehnih nemških očitkov o "dvomljivji politiki"

⁴² Galba je med drugim zapisal: "Ich liebe als Deutscher mein Vaterland aus der Fülle meines Herzens, aber noch höher achte und liebe ich die Gerechtigkeit". Cillier Zeitung, 1. 9. 1848.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Cillier Zeitung, 5. 12. 1848. Programm des Centrums.

⁴⁵ Krajnc je upravičeno zavrnil Gurnikovo opozorilo glede težav pri delitvi deželnega premoženja, češ da so k njemu prispevali tudi Slovenci. In dodal: "Če pa se zdaj od Nemcov ločimo, potegnemo del naših denarov za seboj, namreč čez 6 milijonov rajniš srebra. Koroški Slovenci bodo tudi nekatere milijone prinesli, ino pri Krajncih je tudi nekaj. Glejte, kako veselo juterno (doto) bi se spravli za našo Slovenijo - ino to bi vsi resnično ino edino za naš narod, za naš prid, ino za - nam tako silno potrebne nove naprave bilo! ktere bi našo narodnost čerstvo gojile, krepile ino zedinjenemu narodu veselo prihodnost zagotovile". Celjske novine, 20. 12. 1848.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Prim. Vasilij Melik, Celje in leto 1848, ZČ 36, 1982/3, str. 215.

⁴⁸ Glej op. 38.

⁴⁹ Prim. Melik, n. d., str. 214.

⁵⁰ Slovenske novine, 1. 3. 1849.

⁵¹ "Mnogo poslanih sostavkov v naši pisarni mizi leži, ktere nismo natisniti dali, da bi se le naši sosedi Nemci ne razjezili; mnogo sostavkov smo popravili, skoro bi raj rekli - pokvarili, ino smo besede, ktere bi Nemcam merzeti znale, zbrisali. Slovenske novine, 1. 3. 1849; prim. tudi Melik, n. d., str. 214.

in nehvaležnosti ("ker smo se prederznili prositi, da bi se v šole ino v pisarnice domači jezik vpeljal)"⁵², pa tudi iskrene želje po nacionalni koeksistenci. Spričo prizadevanja, "za vsako ceno ljubi mir vmed sosednima narodoma ohraniti", pa je bil list nemalokrat deležen tudi kritičnih očitkov s slovenske strani.⁵³

Toda kmalu po razglasitvi oktroirane ustave, ki so jo celjski meščani sprejeli "z manjšim veseljam", kakor prejšnjo⁵⁴, so takšni in drugačni očitki pojenjavali. Razmere v Avstriji so se začele spreminjati.

---

⁵² Ibidem.

⁵³ "Po takim ravnanju se scer iskrenim Slovincam nismo prikupili, pa hotrli smo za vsako ceno mir vmed sosednima narodoma ohraniti". Ibidem.

⁵⁴ Slovenske novine, 15. 3. 1848.

CELJE UND DAS JAHR 1848

Zusammenfassung

Der Fall des gehaßten Metternich, die Abschaffung der Zensur und das Versprechen (und die Verkündung) einer Verfassung bewegten das politische Leben in der Stadt an der Savinja (Sann). Die meisten Celjer Bürger waren an einer Umgestaltung Österreichs zur Verfassungsmonarchie interessiert, in der auch dem Dritten und dem Vierten Stand politische Rechte anerkannt würden. Gleichzeitig strebten sie die völlige nationale Gleichberechtigung an. Die Celjer Deutschen, die die Wahl in das Frankfurter Parlament mit Begeisterung begrüßten, waren ausgesprochen österreichisch orientiert. Dieser Standpunkt gewann bei dem Mitte Mai 1848 gegründeten *Verein zur Vermittlung zwischen der deutschen und der slawischen Nationalität* sowie in seinem Organ, der *Cillier Zeitung*, die Oberhand. Der Verein bemühte sich um eine Umgestaltung Österreichs in einen starken, mehr oder weniger zentralisierten, doch die Interessen aller Nationen wahrenen Staat. Auch unter den Celjer Slowenen gab es nur wenige Anhänger des austroslawistischen Programms des Vereingten Slowenien. Vielen aufrichtigen Patrioten, die sich für die Gleichberechtigung der slowenischen Sprache einsetzten, schien das Programm nämlich zu radikal und unpraktisch. Bei vielen war das Landesbewußtsein sehr stark.

CELJE AND THE YEAR 1848

Summary

The fall of the hated Metternich, the abolishment of censure and the promise (and proclamation) of the new constitution, stirred the political life in the city by the Savinja. The majority of the inhabitants of Celje advocated the transformation of Austria into a constitutional monarchy, in which political rights would be granted also to the "third" and "fourth" estates. At the same time, there was also a movement to achieve complete equality amongst the nations. Yet although the Germans in Celje greeted the elections for the Frankfurt parliament enthusiastically, their sympathies were markedly pro-Austrian. This was also the prevalent view of the Society for Mediation Between the German and the Slavic Nationalities (founded in 1848) and in the Ciller Zeitung newspaper, which also advocated the transformation of Austria into a strong and fairly centralised state which would, at the same time, take into account the interests of all the nations in the empire. Even amongst the Slovenes in Celje, there were few supporters of the Austro-Slavonic programme of a united Slovenia, as many sincere patriots who were otherwise in favour of equality for the Slovene language found the programme too radical and impractical. In fact, many of the Slovenes in Celje at the time had a strong attachment to their region.

Gorazd Stariha

CELJE IN KRIMSKA VOJNA

Vojna velikih sil na daljnem Krimu je prizadevala tudi naše kraje. Ljudje so jo najbolj občutili skozi pomanjkanje hrane in draginjo, nekateri pa so znali iz potreb za oskrbovanje vojske potegniti tudi dobiček. Najprej pa na kratko pogledjmo, kako je bilo z vojno na Krimu.

“Krimsko vojno”, prvi vojni spopad med evropskimi silami po Napoleonovem padcu, so povzročile osvojevalne težnje ruskega carja Nikolaja I. po turškem imperiju. Car je svoje zahteve skušal zakriti z versko preobleko in je januarja 1853 zahteval pravice pravoslavne Cerkve v svetih krajih v Palestini ter sultanovo priznanje, da je Rusija zaščitnica vseh podložnikov krščanske vere in slovanskega porekla.

Na Nikolajev manifest, v katerem je sporočil ljudstvu, da so se prisiljeni boriti za zaščito svetih pravic pravoslavne Cerkve, so se Rusi odzvali domoljubno in slavjanofili so grozeči spopad pozdravili kot obljubo osvoboditve Slovanov izpod brezbožnih Turkov in Avstrijcev. Eden vodilnih slavjanofilov, pesnik Fjodor Tjutčev, je vzneseno zapisal:

“In pod pradavnim svodom Svete Sofije v znova rojenem Bizancu bo spet stal Kristusov oltar. Poklekni predenj, o car Rusije, in vstani nato kot car vseh Slovanov.”

V nasprotju s tem pa je izgnani “zahodnjak” Aleksander Hercen grenko pripomnil, da je rusko uradništvo, ki drvi v spopad, “bedasta družčina brez zastave in brez imena in z vrvjo suženjstva krog vratu... ter z domišljavimi zahtevami po bizantinskem cesarstvu”.¹

V tem ruskem posegu po osmanskem cesarstvu se je Avstrija postavila proti svoji zaveznici Rusiji. Če bi Franc Jožef sprejel predlog Nikolaja I., da bi si razdelila ostanke osmanskega imperija, bi tvegala spor z velesilama Anglijo in Francijo, ki bi, oz. sta, reagirali na rusko ofenzivo proti Bosporju in Dardanelam in na poseg v svoje sredozemske interese. To pa bi lahko pomenilo zelo neugodne posledice na Ogrskem in v Italiji, prav tako pa bi nevarnost pomenile tudi narodne države, ki bi nastale na vzhodu v coni pod ruskim nadzorom in v katerih bi avstrijski južni Slovani imeli zgled.

Avstrija se je torej odločila za neke vrste “aktivno nevtralnost”, saj je bila odkrito na strani zahodnih sil, vendar pa vojaško ni sodelovala (Vlaško in Moldavijo je zasedla julija 1854 po umiku ruskih sil, kar so Rusi naredili na poziv Dunaja, da se ne bi morali bojevati še na drugi fronti).²

V navodilih, ki jih je vlada z Dunaja narekovala tisku³, tako pojasnjuje, da v rusko-turški vojni Avstrija nastopa samostojno in v svojem imenu, seveda v soglasju z obema zahodnima silama in še posebej v soglasju s svojo posebno zaveznico, Prusijo, s katero je 20.4.1854 sklenila poseben sporazum. S takim stališčem naj bi bila Avstrija odvezana vsakršnega posredovanja v tedanji vojni, oz. da bi jo kdo vključeval v svoje načrte. Avstrija da bo zastopala predvsem splošne nemške interese, kot je bilo sklenjeno v sporazumu s Prusijo in nasprotovala krivičnim posegom na Vzhodu in Jugovzhodu.

¹ Mojstri klasične glasbe in njihova dela. 18, Ruski festival, Mladinska knjiga, 1994, str. 26-29.

² Jean-Paul Bled, Franc Jožef, Mladinska knjiga 1990, str. 185-189.

³ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond: Deželno predsedstvo za Kranjsko, zaupni in strogo zaupni spisi (Dež. preds. za Kranjsko, zaupni spisi), dokumenti z dne 25. 1., 1. 6., in 3. 9. 1854.

Tisk naj poudarja željo po trdnem, častnem miru, ogiba naj se strasti, naj ne pogreva notranjih nesoglasij med zavezniki, ampak naj upa na soglasje.

Pišejo naj odločno, vendar nikakor strastno in ostro proti Rusiji. Namere zahodnih sil naj ocenjujejo dobrohotno, obenem pa naj zagovarjajo nemške interese, ki jim ustreza mir. O šibkih straneh pruske vzhodne politike (in ostalih nemških držav) naj pišejo prizanesljivo (Prusija je bila dosledno nevtralna in ne s skritimi nameni, kot Avstrija, ki si je hotela prilastiti Vlaško in Moldavijo).

Bleiweis je ves napor časnikaarjev, ki so poročali o krimskih dogodkih, degradiral takole: *»Na turško-rusovskem bojišču se še ni nič posebno važnega zgodilo. Če človek prebira več časnikov, bo mislil da je zvedil novic na kupe; ko pa vzame druge v roke, vidi, da je bral večidel le prazne kvante, s kterimi se zdaj pitajo novičarji eden družega kakor je stranka, ki derži z Rusom ali s Turkom. Kakor se vojska bolje zapletuje, toliko bolj se kujejo laži. Tako se žalibog! zgodovina piše, ne s peresom resnice, ampak s peresom stranske razkačenosti.«⁴*

Iz poročil o razpoloženju ljudstva, ki so jih zbirali deželni namestniki in jih pošiljali na Dunaj (in katerih najboljše del predstavlja "obnova domačega branja s pravilno razlago" - namestniki so želeli narediti vtis na vlado, da prebirajo časopise in sledijo dogodkom ter si jih pravilno razlagajo, v skladu z navodili), je mogoče razbrati, da ljudem vojna neposredno ni segala ravno do srca in da so dogodke na Krimu premlevali bolj tako, ob pijači, za kratek čas.⁵ Vsa poročila o razpoloženju ljudstva iz tega časa pa tožijo nad pomanjkanjem živil in nad draginjo, za kar je bila, poleg slabih letin, kriva vojna na Krimu.

Štajerski namestnik, grof Michael von Strassoldo, iz Gradca v poročilu z dne 31. 12. 1853⁶ opozarja, da je zaskrbljujoča predvsem naraščajoča draginja in da bi njena posledica, torej pomanjkanje, lahko privedlo do nemirov. Kljub ostri zimi in draginji pa da še ni večjih kraj in vlomov. Glede slednjega je čez dve leti dopisnik iz Celja objavil v ljubljanskih Novicah⁷, da je *»nastopila ojstra zima, ... ob tem je dragina vsih potrebnih stvari vedno huja, pomanjkanje denarja pa večje in večje. To uzrokuje menda, da so se v našem mesticu reči prigodile, o kterih smo do zdaj le brali o časopisih, da se drugej primerjajo, namreč siloviti napadi ponoči domu gredočih ljudi. Tako je bil nedavno nek mestjan, ne pozno (med deveto in deseto uro na večer) domu grede in ne daleč od hiše svoje iznenada napaden od nekega hudobneža, ki mu je po njegovi uri segel in mu jo po sili vzeti hotel. Napadeni se je pa vendar srečno ubranil. Malo dni potem je spet en ponoču nekega tergovca napadel, tudi na večer in blizo mesta, in ga oropati hotel, pa tudi tega je premagal napadenec. Res je, beda in potreba ste velike po naših krajih, vendar nas Bog varuj takih dogodb.«*

Draginjo so še posebno občutili uradniki in delavci, katerih stalni dohodki se niso zviševali z draginjo,⁸ zato so morali za uradnike sčasoma uvesti draginjski dodatek.⁹

⁴ Novice kmetijskih, obertnijskih in narodskih stvari (Novice), 27.5.1854.

⁵ Dež. preds. za Kranjsko, zaupni spisi: poročilo policije namestništvu z dne 13.7.1853.

⁶ Štajerski deželni arhiv v Gradcu (Št. dež. arh.), fond: Statthalterei Präsidium (Statt. Präs), 5-462/1854.

⁷ Novice, 19.12.1856.

⁸ Št. dež. arh., Statt. Präs, 5-462/1854, 28.2.1854, 5.7.1856.

⁹ Novice, 2. 1. 1856.

Tudi mariborski okrožni predstojnik Ritschl v svojih sicer bolj skopih poročilih piše, da se ljudje povsod pritožujejo zaradi draginje, pomanjkanja denarja, zastoja trgovanja in da bi bila nujno potrebna dobra letina,¹⁰ nejevoljo pa da povzročajo tudi prisilne izterjave dajatev (davkov).¹¹

Pri tem sta zanimivi izjavi graškega namestnika, da je v draginji najbolj občutna podražitev mesa, "tega glavnega prehrabnega artikla srednjega ljudskega razreda", ki je dne 1. 7. 1855 v Gradcu dosegla nezaslišano ceno 15,5 krajcarja za funt (0,56 kg)¹² in da "čeravno so tožbe o pomanjkanju denarja in dela že skoraj stereotipne, pa to kot se zdi nič ne ovira pustnega veselja. Veselice da so na veliko obiskane, tako kot v prejšnjih letih, kot da ljudje v tem iščejo pozabo na tegobe vsakdana."¹³

Naše dežele so torej krimsko vojno najbolj občutile skozi draginjo in pomanjkanje, predvsem hrane. Dunajski vladni časnik, Österreichischer Correspondent je ocenil, da so vzroki draginje »srednje ali celo slabe letine v Evropi, vojska in z vojsko sklenjena prepoved izvožnje rusovskega žita. Dragina žita podraži vse drugo; če si mora ljudstvo drago kruha kupovati, ne more tudi noben delavec dober kup delati, in tako se podraži vsako blago, potrebno in nepotrebno.«¹⁴

Še večjemu pomanjkanju hrane pa se je pridružila še ena nevarnost, in sicer nakupovanje oz. pokupovanje živine, sena, krompirja, pa tudi drugih pridelkov za zavezniško armado na Krimu. Prekupčevalci, polni denarja so hodili po naših deželah in kmetje so jim za gotov denar radi prodajali kar so le mogli, da so lahko poplačali svoje dajatve državi. Poleg slabih letin je bilo tako hrane še manj in draginja se je seveda večala.

Tako so zakolno živino nakupovali predvsem za francosko armado in junija 1854 so se mesarji pritožili predsedniku kranjske deželne vlade, grofu Chorinskyju, da imajo veliko škodo, ker da je veliko nakupovanje živine za Francoze zelo dvignilo ceno le-te, mesarji pa da se morajo držati določenih cen pri prodaji mesa.¹⁵ Poročila o velikem odkupovanju živine so prihajala iz cele dežele in Chorinsky je o tem, že kar alarmantem pokupovanju, obvestil notranjega ministra, barona Alexandra von Bacha.

Bach je v svojem odgovoru dejal, da je sicer res, da vse to francosko pokupovanje draži meso v deželi in da lahko ogrozi domačo preskrbo, vendar pa si v trenutnem položaju Avstrija ne more privoščiti, oz. ne pride v poštev, da bi uradno prepovedala izvoz živine, saj bi bil tak ukrep v dani situaciji usmerjen izključno proti (zaveznici) Franciji, zato bi prišel v poštev šele v zares skrajnem primeru.

¹⁰ Št. dež. arh., Statt. Präs. 5-462/1854, 30. 4. 1854.

¹¹ Št. dež. arh., Statt. Präs. 5-462/1854, 30. 6. 1855.

¹² Št. dež. arh., Statt. Präs. 5-462/1854, 1. 7. 1855. Na Dunaju pa se je meso še dražilo: *Govejo meso na Dunaji je spet dražje, funt velja ta mesec 17 krajc. Kam bomo prišli z dragino!* (Novice, 8. 9. 1855). *Kar je na Dunaji meso tako drago (17 kr. funt), pokoljejo na teden le kakih 170 volov ali še manj, pred so jih poklali 200 pa še več.* (Novice, 24. 10. 1855).

¹³ Št. dež. arh., Statt. Präs. 5-462/1854, 28. 2. 1854.

¹⁴ Novice, 28. 11. 1855.

¹⁵ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond: Deželno predsedstvo za Kranjsko, splošni spisi (Dež. preds. za Kranjsko, splošni spisi), št. 2194/1854, 4. 6. 1854, 12. 6. 1854 in 13. 6. 1854; št. 2376/1854, 5. 6. 1854 in 9. 6. 1854.

Zunanji minister pa naj bi francoskega poslanika vseeno obzirno opozoril, da bo Avstrija pač prisiljena prepovedati izvoz, če bo francoski odkup prehud. Upal je tudi, da bodo Francozi razumeli položaj in primerno zmanjšali vnemo za avstrijsko živino. Če se zadeva le ne bi umirila, pa bodo potrebovali čim bolj točne podatke o odkupih, zato da naj jih kar zbirajo in pošiljajo na Dunaj.¹⁶

Za živino je prišlo na vrsto seno. Minister Bach je novembra 1855 pisal kranjskemu deželnemu predsedstvu, da so mu javili, češ da iz jadranskih pristanišč izvažajo seno na Vzhod v tolikšni meri, da je upravičena zaskrbljenost, da se bo živinska krma v notranjosti prekomerno podražila. Bach da sicer ne misli uvajati prohibicijskih ukrepov proti naravnemu razvoju trgovskega prometa, zaradi morebitnega pravočasnega ukrepanja pa je treba ugotoviti, v kolikšni meri poteka odkup sena za izvoz in kako lahko to glede na košnjo tistega leta vpliva na stanje živine (glede na odkupovanje živine, bi moralo biti seno kaj kmalu zadosti!).¹⁷

Na Štajerskem pa je odkup sena zaskrbel poveljstvo 12. žandarmerijskega regimenta v Gradcu, ki je obvestilo namestništvo, da je Jud Jakob Ehrmann začel zbirati 20 000 centov (1120 ton) sena za zavezniško armado na Krimu. Glavna odkupna centra sta se nahajala v Celju in Zidanem Mostu, kamor so kmetje iz vse okolice vozili svoje zaloge sena. Seno so stiskali v bale, težke dva in pol centa do tri (140-170 kg), potem pa pošiljali po železnici v Ljubljano in od tam v Trst na barko.

To, za vojaške državne zaloge škodljivo početje, so z žandarmerije naznanili namestništvu.

Obvestilo iz Celja z dne 15. maja 1855 pa pravi, da so do tedaj v Trst odposlali približno 900 centov (51,3 tone) sena. Odkupovanje da zaenkrat še ne vpliva na zviševanje cene, ker je seno dovolj.

Na Kranjskem in v Istri naj bi se taki nakupi sena za Krim že dogajali in se še, pa tudi pred Ehrmannom da so se že drugi špekulanti ukvarjali s tem.

Tudi iz Laškega so potrdili, da Jakob Ehrmann res odkupuje seno. Prav tako so vedeli povedati, da naj bi pred časom v Trstu sklenil pogodbo za nabavo sena za francosko vojsko. V pogodbi količina sena ni bila zapisana, ampak je bila družba v Trstu pripravljena odkupiti toliko sena, kolikor bi ga Ehrmann lahko preskrbel. Do takrat je poslal v Trst 1000 centov (56 ton) sena, 500 centov (28 ton) pa ga je še ležalo v Celju, kjer je za te Ehrmannove posle skrbel konjederec Moser¹⁸ (v tem "nečastnem" grabežu sta se torej združila Žid in mrhovinar!).

¹⁶ ARS, Dež. preds. za Kranjsko, splošni spisi, št. 2376/1854, 28. 6. 1854.

¹⁷ ARS, Dež. preds. za Kranjsko, splošni spisi, št. 4111/1854, 24. 11. 1855.

Liberalno načelo glede nenormalno povečanega odkupovanja za Krim je razglašal tudi dunajski vladni časnik Ost. corr.: *Da bi pa dalje segla (vlada), da bi prepovedala izvožnjo domačega žita, - da bi prisilila prodajo nakupičenih žitnih zalog, - da bi za žito določila ceno, čez katero se ne sme prodajati in da bi tako prosto barantanje overala, ne bo noben pameten od nje terjal, kateri le količjak zapopade živlinskega trgovstva, zakaj znano je, da po takih prepovedih se zgodi ravno nasprotno tega, kar se doslej in še ipōjja in barantija morate pravico imeti se prosto gibati: vlada se ne sme vtikati v moje in vaše. (N. J. 28. 11. 1855)*

¹⁸ Št. dež. arh., Statt. Präs. 5-1404/1855.

“Uradni” spremljevalci tega odkupovanja so od vsega začetka z nejevoljo gledali na velike odkupe, dopisnik Novic iz Celja pa je bil pri dopisu o odkupovanju sena maja 1855 še kar optimističen. Pisal je torej, da so Angleži naročili nakup sena za njihove konje na Krimu in da »je prevzel tedaj tukajšni mestnjani in posestnik gosp. T. (Appeiner) nakup 20 000 centov (1120 ton) sena. Kmetovavcem celjske okolice in Posavinja sploh je to naročilo dobro došlo, ker zamorejo svoje seno spečati, ki so ga lani veliko pridelali, pa ga niso vsega potrebovali, pa tudi ne mogli ga prodati, ker živine sploh pomanjkuje. (sic!) Od vsih strani vrejo tedaj kmetje v Celje, sena ponujat in prodajat. Plačuje se jim pa cent (56 kg) po 45 do 48 krajc. Kupljeno seno potem v posebni pripravi terdo vkup stlačijo in narede velike čveteroglate naramke, vsaka je 250 in več funtov težka (140 kg), in z vervo močno vkup zvezana, da bo seno manj prostora na kolah in ladjah potrebovalo in se lagleje v Terst peljalo, odtod pa na barkah jadralo v Balaklavo. Kdo bi si bil še pred kratkim le domišljeval, da bojo kadaj angležki konji na rusovski zemlji štajarsko seno hrustali!«¹⁹

Jeseni pa je tudi dopisnik, pred prihajajočo zimo, že spremenil ton pri komentiranju odkupov živil: »...Vse se pripravlja na zimo. Kakor beremo v časnikih, bo tudi angležka in francozka vojska zimovala to leto v Krimu, pa zopet bo revna celjska okolica pomagala, da zimovanje njima bo preterpljivo na negostoljubnem polotoku. Kakor je namreč lani lesene kolibe poslalo Celje v Krim, letos pa angležkim konjem z obilnim štajarskim senom postreglo, tako bo to jesen previdilo Angleže tudi z nekim živežem, ki ga pa dan današnji mi sami potrebujemo bolj, in kterega bi raje obderžali v svoji domovini.

Naročili so namreč Angleži semkaj, da naj se jim nakupi pa pošlje v Krim 5000 centov (280 ton) krompirja. Neki barantač je prevzel to naročilo, ter hoče po Štajarskem skupljevati toliko ljubega krompirja, ter ga pošiljati v Terst, od koder bojo parobrodi odnesli pridelk slovenske zemlje na črnomoško bregovje. Bodi Bogu milo. Kaj ostane na zimo tukajšnemu revnemu kmetu, če se te hrane znebi? Veliko pomagal mu ne bo pičli denar, ki ga bo skupil za prodani živež; občinstvu, posebno v mestih, se pa še večja škoda godi po takem početji: kajti to nevgodno barantanje podražuje že tako drago hrano, in terpeti jih mora veliko, da obogatijo nekateri.«²⁰

O odkupovanju sena in krompirja za Krim na Spodnjem Štajarskem so vedeli tudi na Kranjskem, kjer se jim je godilo enako in so o tem stalno obveščali Bacha na Dunaju, ki pa je tudi naročal, da ga morajo stalno obveščati.²¹

V enakem tonu je napisano tudi poročilo “od savinske doline”, ki je sledilo čez en teden. Dopisnik je najprej hvalil letino, pa takoj nato potožil: »Vendar je kruh majhen in dragina ne poneha! Odkod izvira to? Od pokupljevanja in zavlačanja poljščin v tujino in od podraživnega barantanja z žitom sploh. Skupljujejo namreč nesramni dobičkarji poljščino, posebno krompir, sočivje in žito, ter pošiljajo velike vozove teh stvari v Terst, odkodar gre vse to Bog ve kam po širocem morji. Kratkovidnemu kmetu ni

¹⁹ Novice, 9. 5. 1855.

²⁰ Novice, 17. 10. 1855.

²¹ ARS, Dež. pred. za Kranjsko, splošni spisi, št. 372/1856, 31. 12. 1856, 17. 1., 18. 1., 25. 1. 1856.

veliko pomagano, ko se pusti po barantačih omamiti (včasih celo prej vpijaniti), da jim pridelke svoje po nizki ceni prodaja. Ker nekoliko sadežev mora prodati, bolje mu jih plačujejo mestijani, kakor nezvesti predkupovavci, ki ubogega pa neumnega kmeta derejo, kolikor morejo. (Res je, da kmetje dandanašnji potrebujejo več denarja za mnoge plačila; ko bi pa le tudi poplačevali, kar so dolžni! Veliko skupljenega blaga se verže koj kerčmarjem v žrelo, na zimo pa ni ne dnarja, ne živeža).

Bi li ne bilo mogoče, da bi se to nevgodno skupljanje in zavlačevanje živeža koj ustavilo ali saj omejilo v današnji dobi, v kateri ljudstvo samo nima hrane dovolj? Morebiti bi slavne županstva ali kmetijske družbe zamogle sprožiti kaj o tej važni zadevi na dotičnem mestu? Gotovo bi jih slavilo za to hvaležno občinstvo.»²²

V gornjem poročilu je bilo omenjeno, da je poslalo Celje na Krim lesene kolibe za angleško vojsko. Tudi o tem je Novice obveščal dopisnik iz Celja: »*Kar bi si nikdo nikoli ne bil domišljeval: da bodo kadaj v Celji hiše za daljne čezmorske dežele napravljali - zdaj se to tukaj izpeljuje. Naročili so namreč Angleži tudi sem, da naj se lesene hiše ali kolibe napravijo, ktere se bodo berž ko berž angležki armadi v Krim poslale. Prevzel je tukajšni verli tesarski mojster Štepišnek²³ naročilo za 80 kolib, ktere ima do konca t. m. dogotoviti. Vsaka koliba mora biti 4 sežnje (7,6 m) dolga, 3 (5,7 m) široka, domerno visoka in prostorna za 20 mož (43,32 kv. m - torej dobra dva kvadratna metra na moža). Se ve da mora biti tako narejena da se razstavlja. Veljala bo vsaka koliba 300 fl. Omenjeni mojster z brojnimi tesarji dela zdaj noč in dan, ob delavnikih, pa tudi - po dovoljenju cerkovne oblasti - ob nedeljah in praznikih clo. Od vsih strani navozili so, in dopeljujejo vedno še vozniki mnogo potrebnih dil, lat, tramov in druge lesovine in mnogoverstne železnine. Veliko tesarišče mergoli pridnih rok, in gibljejo se marljivi tesarji, delavci in pomagavci, kakor da bi imeli v malo dneh veliko novo vas postaviti. Zanimivo je to delavnost gledati, posebno ponoči, ko številne baklje okoli plamtijo, ter obširno tesarišče razsvetlujejo. Popotniki po železnici, ki od severne strani (od Dunaja ali Gradca) ponoči v naše mesto prihajajo, čudijo se jako ti nenavadni svečavi.»²⁴*

Še v decembru so začeli voziti razstavljene kolibe po železnici v Ljubljano in nato z vozmi v Trst, kjer so jih nalagali na barke, kmalu po novem letu pa je prispela vest, da »*perve lesene hiše, ki so bile v Celji izdelane za angleško armado v Krimu, so že prišle tje 3 t. m.*»²⁵ Iz Balaklave, kamor so pripeljali lesene kolibe, pa so po besedah dopisnika iz Carigrada zaradi pomanjkanja konj imeli težave s prevozom do položajev angleškega tabora.²⁶

S sestavljivimi kolibami sta na Krim odpotovala iz Celja tudi dva "monterja", da bi jih tam sestavljala, vendar pa je na koncu ostalo vse le pri demonstraciji: »*Minulo leto so, kakor smo bili svojim bravcem povedali, v Celji 80 lesenih kolib (hiš) za angleško vojsko v Krimu napravili. S timi kolibami sta tudi dva tesarja od tukej bila odposlana, da bi jih v angležkem taborišču v Krimu sostavila. Dan sv. Štefana sta iz Tersta po morji odrinila ter srečno v Balaklavo dospela.*

²² Novice, 24. 10. 1855.

²³ To je bil verjetno tesarski mojster Maks Stepišnik (Stepischnegg), ki je bil kasneje, leta 1861, svetovalec župana, od leta 1862 do 1864 pa župan (Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, II. del, Celje 1974, str. 23).

²⁴ Novice, 16. 12. 1854.

²⁵ Novice, 27. 12., 30. 12., 1854, 17. 1. 1855.

²⁶ Novice, 7. 2. 1855.

Minuli teden sta ta dva tesarja spet nazaj v Celje prišla. Ne vesta ravno veliko povedati od potovanja svojega - kar tudi od priprostih ljudi ni pričakovati - vidila pa tudi nista nič veselega.

Od Tersta do Carigrada pripovedujeta, sta jadrala 10 dni; odtod do Balaklave pa 6 dni. Balaklava je velika luka polna vojnih ladij; na bregu je pa majno selišče, kjer je nek 6 - 8 bajtic tako bornih, da niso vredne, da stoje. Od Balaklave do Angleškega taborišča je nek 3 ure hoda, pa pot do tje je brez poti, blato do kolen, vprežne živine celo nobene, da je popolnoma nemogoče, iz luke kaj v taborišče peljati. Okolica, kakor deleč oči nesejo, je neizrečeno pusta in žalostna; ne germa, ne drevesica ni viditi; le kamenje; mlakuže in blato se nahaja tam.

Zima v Krimu ni bila ravno ojstra, timveč prav toplo je bilo. Tri tedne sta bila moža v Balaklavi, pa le eno samo kolibo sostavila; druge kolibe so nek v ladjah ostale!»²⁷

Pri tem naročilu kolib za angleško vojsko je potrebno omeniti, da je bila angleška armada na Krimu očitno zelo slabo pripravljena in da so reševali zadrege kar sproti, kolikor so jih seveda mogli, rešitve pa so zato prihajale prepozno. Takó je bilo s sestavljivimi kolibami, ki bi jih morali imeti na Krimu prejšnjo, hudo zimo, prav tako so začeli z nakupom kožuhovine za prezimovanje šele pozimi. Kožuhovino sta pokupila dunajska trgovca Veličkovič in Sablak po Ogrskem, Moravskem, Češkem, Poljskem, Štajerskem in Kranjskem, vedo povedati Novice,²⁸ ki tudi nekoliko ponosno pripomnijo, da »*kdo bi si kadaj mislil, da se bo v kožuhu, krajnskega kmeta kadaj angleški vojak v Krimu košatil!*»²⁹

O problemih angleške vojske na Krimu so Novice tekoče seznanjale bralce: »*Angležki vojskovodji so nek za svojo armado celo malo skerbeli, da je brez obleke, brez obuval; hudo jih očitujejo tedaj doma časniki in jim naravnost pravijo, da njih zanikernost je kriva o tolikšni pogubi čverstih vojakov. Prej ob deževju, sedaj pa ob mrazu nimajo pravega zavetja.*»³⁰

Angleži so bili za zimo na Krimu zelo slabo pripravljene, zelo so jih pestile tudi bolezni, »*katere večidel izvirajo iz tega, da je armada angleška slabo oskerbljena in ji manjka vsega, česar armada zlasti ob zimski vojski potrebuje, ali pa je prepozno, od vsih vetrov sveta, skupej nanešeno bilo (tako kožuhi iz Kranjskega, lesene hiše iz Štajerskega itd.).*

Sami Angleži zdaj spoznajo, da njih vojaška osnova ni nič vredna, po kateri le gospodje žlahtnega ali zlo premožnega stanu zamorejo oficirji in poveljniki biti; da pa se um ne kupi z žlahtnim stanom ali kupom denarja, se očitno vidi - pravi Times - v nadlogah, v katerih je zdaj naša sicer pogumna armada, za katero niso umne glave skerbele ob pravem času, kakor so skerbeli Francozi; bolniki leže na tleh v svoji obleki, k večem imajo po dva koltra, in neki zdravitelj piše, da v vsem skup imajo 5 zdravil za vse mnogoverstne bolezni.»³¹

²⁷ Novice, 3. 3. 1855.

²⁸ Novice, 30. 12. 1855.

²⁹ Novice, 27. 12. 1855.

³⁰ Novice, 6. 1. 1855.

³¹ Novice, 27. 1. 1855.

»Vsi angleški ministri so odstopili. Vzrok tega odstopa je bil predlog poslanca Roebucka: naj državni zbor sklene, da se mora oestro preiskati žalostni stan angleške armade v Krimu, in kdo je tega kriv. Deržavni zbor je s 305 glasovi zoper 148 poterdil ta predlog, ki zapopada ob enem grajo zoper ministre, in na to so vsi odstopili.«³²

Tudi konjev je Angležem manjkalo na Krimu. Te so kupovali v Španiji³³ in tudi "razprodaja" na Avstrijskem jim je prav prišla: »Vprežni cesarski konji se bojo v zgornji in spodnji Austrii, na Českem, Marskem, Šleskem, Ogerskem, Erdeljskem, v Bukovini, Vojvodini, Galiciji, na Štajerskem, Koroškem in Krajnskem na določenih krajih po očitni dražbi kmalo (kdaj, še ni povedano) prodajati začeli... Angleži so za potrebe na Krimu kupili 2000 teh "cesarskih" konj.«³⁴

Poleg vsega drugega je Angležem manjkalo tudi žganja: »...Sedaj bo prišla versta še na naš ljubi brinjevec; že so prišli v Požun (Pressburg) Angleži, kateri v ondašnjih žganjarijah nakupujejo brinjevca za armado v Krim.³⁵ Novice pa so tudi zapisale, da sami angleški časniki tožijo, da njih armada v Krimu tako pijančva, da je groza.«³⁶

In nenazadnje je Angležem manjkalo na Krimu tudi ljudi: »Mnogo Bukaranov in družih Horvatov, ki so poprej tukaj pri arsenalu delali, je šlo, ker je delo začasno večidel ustavljeno, na Turško. Vdinjali so se pri angl. konsulatu v Terstu za delavce v podkopih pri Krimu, proti temu, da bodo plačani vsaki dan po 3 fl. - al komaj so se odpeljali - tako se govori - so jim oblekli rudeče hlače in jih meštrali po vojaško. Čudo bi to ravno ne bilo. Angleži v tacih zadevah niso pretanjke vesti in ubogi Horvatje bodo nehote "Kanonenfutter" zoper Ruse.«³⁷

Angleži so med drugim nabirali tudi prostovoljce za krimsko vojno celo v Združenih državah, kar seveda ameriški vladi ni bilo všeč in je Angleže glede tega zelo resno opominjala.³⁸

Posledica tega stihijskega oskrbovanja pa je bila, da so angleški vojaki dva meseca pred koncem vojne imeli vsega preveč: »Kar so lani angleški vojaki v Krimu premalo imeli, imajo letos preveč. Čujte, kakošno zimsko oblačilo vsaki letos ima: Vsak ima debelo suknelo, s kožuhovino podvlečeno suktnjo; čez to suktnjo ima še z ovčjimi kožami obšiti plajšč; vsak ima dva para debelih suknenih hlač, dve jopi, rokavice, opasnik zoper kolero, en par škornjic do steginj, skozi ktere ne more moča, en par dolgih volnatih nogavic, dva para pa kratkih, in kučmo z ušesi.«³⁹

Sicer pa sta premirje in konec vojne presenetila marsikoga. Iz Trsta so še 1. 3. 1856 pisali, da »tukaj v Terstu je očitno viditi, da tergovcu res ni za ničesa družega mar kot za svoj lastni dobiček. Živeža mnogoverstnega gre čez morje za Francoze in Angleže tako na debelo, da se je čuditi, kako so naše dežele kos, toliko teh, jim doma potrebnih stvari

³² Novice, 3. 2. 1855.

³³ Novice, 17. 2. 1855.

³⁴ Novice, 8. 8., 22. 9. in 3. 10. 1855.

³⁵ Novice, 8. 9. 1855.

³⁶ Novice, 14. 11. 1855.

³⁷ Novice, 27. 6. 1855.

³⁸ Novice, 21. 7. 1855 in 13. 2. 1855.

³⁹ Novice, 5. 1. 1856.

*pogrešati. Sena na kuve (Würfel) stlačenega, krompirja, moke se v Terst za Krim vsaki dan toliko dovaža, da je čuda: od kod vse to pride; ni pa čuda, od kod dragina doma izvira.*⁴⁰ Že 26. 3. pa so Novice objavile, da je v Carigradu prišlo več tergovcov na kant, ker se je plajšč po vetru miru mahoma obernel. Cena slame, merve in ječmena, s katerim je bila naj večja barantija, je zlo padla.⁴¹

Vrnimo pa se še malo nazaj v vojni čas in poglejmo, s kakšnimi problemi se je še ukvarjal celjski mestni svet.

Vsaka vojna potrebuje ogromno denarja in tako je zaradi stanja na Krimu tudi v naših deželah primanjkovalo denarja, o čemer je tožil tudi dopisnik "od savinske doline": »Čedalje bolj pomanjkuje tukaj gotovega dnarja; hira tergovina in noben človek skoraj ne more plačevati dolgov svojih; med tim pa pokupujejo lakomni barantači razun živežev tudi še tu pa tam zahranjene cekine, ter jih pošiljajo v ptujino. Gotovo gre tudi naše zlato čez ogromno morje, ter se zgubivlja s kervjo vred v pustinjah bregovitega Krima.«⁴² Država pa je za sodelovanje v krimski vojni "mobilizirala" tudi male varčevalce - razpisala je državno posojilo. Po različnih manj uspešnih poskusih v letih 1849-53, je bilo prvo uspešno, veliko posojilo leta 1854, za časa krimske vojne.⁴³

Tako so o državnem posojilu razpravljali tudi na zasedanju celjskega občinskega sveta 16. 7. 1854, ko je župan Paul Kaineldsdorfer predlagal v posvet o tem, na kakšen način in kako se misli mestna občina udeležiti državnega posojila. Takrat so sklenili, da bo župan pri naslednjem zasedanju podal predlog, kako, s kakšnim zneskom in iz katerih sredstev se bodo udeležili državnega posojila.⁴⁴

Na naslednjem zasedanju je župan svétnike seznanil s pismom mariborskega okrožnega predstojnika, ki je izrazil nezadovoljstvo glede pripravljenosti mestne občine Celje, da se udeleži novorazpisanega državnega posojila z 2000 gld. Županu je priporočil, da naj se kar najbolj zavzame, da bo razpisano višje posojilo, občinskim razmeram bolj primerno. Okrožni glavar je "primernost" ocenil na 10.000 goldinarjev.

Povod za ta ukaz okrožnega glavarja je bilo županovo pismo, ki je na podlagi posvetovanja z dne 16. 7. pisal v Maribor, češ da se Celje lahko udeleži posojila samo z 2000 gld.

⁴⁰ Novice, 5. 3. 1856.

⁴¹ Novice, 27. 2. 1856.

⁴² Novice, 17. 11. 1855.

⁴³ Državna posojila so plod demokratizacije državnega kapitalizma, ko klasični davki niso več zadostovali. Prispevke, oz. vsote, ki so jih morali prispevati posamezniki so določile kar oblasti, in sicer so kot minimum določili sedemkratni letni prispevek direktnih davkov. Minister Bach je bil v tej, za državo novi metodi pridobivanja denarja uspešen, kar pa se nekako ni zdelo častno nekaterim, kot recimo Kübecku, ki je demagoške in teroristične Bachove metode glede propagande in pobiranja drž. posojila najgloblje preziral in jih označil kot nevedne za konzervativno državo. Vendar pa je bilo drž. posojilo s čisto finančnega stališča velik uspeh. Vsega skupaj so podpisali za 506 788 477 goldinarjev posojila. (Christoph Stölzl: Die Ära Bach in Böhmen, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, 1971, str. 73-75).

⁴⁴ Zgodovinski arhiv Celje, fond: Mestna občina Celje 1850-1918, AŠ 1, zapisnik z dne 16. 7. 1854.

Odborniki so se branili očitka, da bi se bili na prejšnji seji izrekli za vsoto 2000 gld, tudi iz zapisnika se je bilo razvidno, da se niso (župan je očitno kar sam določil znesek in ga sporočil). Na drugi seji, posvečeni državnemu posojilu, pa je odbor enoglasno sklenil, da bo mestna občina prispevala za državno posojilo 5000 gld. Če občina tega zneska ne bi zbrala, so se gospodje odborniki Kaineldsdorfer, Grillz, Forregger in Wokaun obvezali, da bo vsak prispeval 500 gld, skupaj torej 2000 in tako pomagali izpolniti prevzeto obvezo.

Pod drugo točko je župan poročal o stanju obresti od občinskega kapitala; zaostanek (plačila) le-teh je ocenil na blizu 4000 gld.

Odbor je sklenil, da je potrebno te obresti izterjati z vsemi napori in dr. Forregger je bil pripravljen poskrbeti za to brez plačila, samo s povračilom sodnih stroškov, kar je bilo s hvaležnostjo sprejeto.⁴⁵

Poleg vseh opisanih nadlog, ki jih je povzročala rusko-turška vojna, pa sta Celje in okolica trpela tudi zaradi nastanjanja vojske. Od 13. 4. do 16. 7. 1853 je bila v Celju, Žalcu, Vojniku in Konjicah nastanjena brigada generala Urbana, od 16. 7. do 12. 9. 1853 pa brigada generala barona von Rusa; obe sta prišli iz Hrvaške.⁴⁶

Podpis miru v Parizu 30. 3. 1856 so Novice komentirale z besedami: »Tako je "bela nedelja" končala silno pravdo, ktera je požerla strašno veliko ljudi in dnarja, in svetu prinesla zaželjeni mir. Težko so zapopasti besede, ki se cesarju Napoleonu podtikujejo, da jih je (ako je res) govoril nekim svojim naj boljim prijatelom rekoč: Mir ne bo dober, al potreben nam je vsem. Ugotovile so tudi, da se kažejo dobri nasledki miru. Rusovska vlada je oklicala, da žito vsake sorte se sme iz rusovskega cesarstva kamor koli brez vsega zadržka voziti.«⁴⁷

Po sklenjenem miru so začele vojske odhajati s Krima in sledila je splošna razprodaja nakopičenega blaga. Zavezniki so ob odhodu poceni prodajali konje in mule (mule so radi odkupovali Rusi). Angleški in francoski trgovci so pod ceno prodajali vino - steklenica žlahtnega vina Sherry je stala 20 kr.⁴⁸

Tako se je še enkrat končala vojna, pred vrati zgodovine pa so že čakale naslednje. Razmere tega obdobja na stari celini je Bleiweis takole ocenil: »Mir je sicer sklenjen - pravijo - pa ne medli podlagi; ta se boji angleškega upljava na Turškem, uni francozkega; enemu delate skerb podonavski knežii, drugemu Černagora; ta kaže na Laško, uni na Španjsko; enega strašijo zadrege na Francozkem, drugoga Šlezvik - Holstein in pa Neuenburg; ta se spodtika nad tem, da na Gerškem in Rimskem stoje še zmiraj ptuje armade, uni spet nad tem, da na Napolitansko silijo angležke in francozke vojne ladije; enemu je Sardinec preglasen, drugemu Rus sedaj pretih itd.«⁴⁹

⁴⁵ Zgodovinski arhiv Celje, fond: Mestna občina Celje 1850-1918, AŠ 1, zapisnik z dne 30. 7. 1854.

⁴⁶ Andreas Guho, Geschichte der Stadt Cilli, Graz 1909, str. 378.

⁴⁷ Novice, 30. 3. 1856.

⁴⁸ Novice, 21. 5. 1856.

⁴⁹ Novice, 11. 10. 1856.

CELJE UND DER KRIMKRIEG

Zusammenfassung

Im Jahre 1853 begann der russische Zar Nikolai I. mit der Besetzung der zwei Donau-Fürstentümer Walachei und Moldau den Eroberungskrieg gegen die Türkei. Zur Teilung des Osmanischen Imperiums rief er auch den österreichischen Kaiser Franz Josef auf, der jedoch einen Konflikt mit den westlichen Mächten, die in diesem Streit die Türkei unterstützten und ihre Interessen verfolgten, nicht wagen wollte und sich lieber für militärische Neutralität entschied.

Trotz der österreichischen Neutralität schlug sich der Krimkrieg auch in den slowenischen Ländern nieder. Das Volk wurde vor allem durch den Nahrungsmangel betroffen, hatte es doch gerade in den Jahren vor dem Krieg und während des Kriegs Mißernten gegeben. Im Frieden konnte das durch die Einfuhr von russischem Getreide kompensiert werden, der Krieg machte dies jedoch unmöglich. Der Nahrungsmangel wurde noch zusätzlich vergrößert durch das Aufkaufen von Vieh, Heu, Kartoffeln und anderen Produkten in den slowenischen Ländern zur Versorgung der Alliiertenarmee auf der Krim. Die Regierung erfüllte das mit Besorgnis, dennoch wagte sie nicht, ein Verbot der Ausfuhr von Nahrungsmitteln von Österreich auf die Krim zu verhängen.

Die Bauern selbst verkauften gern alles, um die Abgaben an den Staat bezahlen zu können, doch der Verkauf großer Mengen von Nahrungsmitteln für die Krim trieb deren Preis im Inland in die Höhe. Das bekam vor allem die Stadtbevölkerung zu spüren. Wegen des Nahrungsmangels wuchs unter anderem auch die Kleinkriminalität in den Städten, besonders in den Wintermonaten, als die Erwerbsmöglichkeiten noch geringer als sonst waren.

Bei der Versorgung der Krimarmee (vor allem mit Nahrungsmitteln) sticht besonders der englische Auftrag zur Herstellung von Montage-Baracken hervor, die als Winterquartiere der englischen Armee auf der Krim dienen sollten. Der Auftrag wurde vom Celjer Zimmermeister Maks Stepišnik übernommen. In Celje wurden 80 Baracken hergestellt, dennoch wurde infolge des milden Winters nur eine auf der Krim aufgestellt. Das war eigentlich der einzige kommerzielle Auftrag, der den Einwohnern von Celje und Umgebung etwas Arbeit und Verdienst ohne "negative Nebenwirkungen" brachte.

Außer dem Nahrungsmangel drückten in dieser Kriegszeit auch die Steuern schwer auf die Bevölkerung von Celje. Zu den Steuern kam noch die "freiwillige" Staatsanleihe und die Unterbringung der Armee in Stadt und Umgebung.

Den Prestigekrieg auf der fernen Krim bekam man also auch im Raum Celje zu spüren (so wie in anderen slowenischen Ländern auch). Auf der einen Seite herrschte Nahrungsmangel, auf der anderen verkauften die Bauern Nahrungsmittel an Zwischenhändler, die sie wiederum auf die Krim ausführten.

Eine Besonderheit bei der Versorgung der Armeen auf fernen Kriegsschauplätzen stellt der erwähnte Auftrag zur Herstellung von Montage-Baracken für die englische Armee dar.

CELJE AND THE CRIMEAN WAR

Summary

In 1853, the Russian Tsar Nicholas I invaded two principalities, Moldavia and Wallachia, then part of the Ottoman Empire, and thus started a war of aggression against Turkey. The Tsar called for the partition of the Ottoman Empire also to the Austrian Emperor Francis Joseph. He, however, feared the conflict with the Western powers, which supported Turkey and defended their own interests in the war. Thus, Austria decided to be neutral.

Despite Austrian neutrality, the Crimean war left its mark on the conditions in Slovene lands.

Following poor crops before and during the war, the inhabitants suffered food shortages. In peace, these could have been compensated by wheat imports from Russia, which were hindered by the war.

Great purchases of beef cattle, hay, potatoes and other foodstuffs, which were bought in Slovenia and then sold as provisions to the Allies in the Crimea, only increased food scarcity. The government looked at these purchases with great concern. However, it could have not afforded to put a ban on the food exports of the Allies from Austria to the Crimea.

The farmers wanted to sell their goods to pay the taxes, they, however, caused a sharp increase in food prices at home. The one who suffered most were the cities. Here, food shortages caused an increase in minor crimes, particularly in winter when the opportunities to earn money were smaller.

One of the most interesting items of information from amongst the supply lists of the Allies in the Crimea is an English order for prefabricated barracks. The order was placed with a carpenter from Celje, Maks Stepišnik. Eighty barracks for winter quarters of English soldiers were made in Celje. Due to mild winter, only one was built in the Crimea.

This interesting order was the only which could be seen as "businesslike" - Celje and its surroundings received at least some opportunities for work and earning money.

Beside food shortages, the people were stricken by taxes, a "voluntary" state loan, and soldiers that were stationed in the city and its surroundings.

To sum up, the war for power that broke out in the faraway Crimea, influenced the conditions in Celje and its surroundings, as well as in other Slovene lands. On one hand it brought food shortages, and on the other the farmers sold their produce to the retailers who exported it to the Crimea.

One of the most interesting information from amongst the supply of the soldiers in the far-off country is the English order for prefabricated barracks.

Bojan Himmelreich

**CELJE V LETIH PRVE
SVETOVNE VOJNE
1914 – 1918**

Prva svetovna vojna ali velika vojna, kot so jo - glede na dotlej še ne dosežene razsežnosti uporabe morilskih orožij in posledice le-teh, glede na število vpletenih držav in množice sodelujočega vojaštva - poimenovali sodobniki, je prenesla mnoge tegobe, ki so jih v dotedanjih vojnih spopadih prestajali le vojaki na bojnih poljih, tudi na civilno prebivalstvo. Čeravno v svojem posegu v življenje civilistov ni dosegla totalitarnosti druge svetovne vojne, je v mnogočem vplivala na njihov vsakdan. Če pustimo ob strani vojno psihozo, ki je prevečala javnost, mobilizacijo, stalno prisotnost vojakov, povečan nadzor države nad državljani, vesti o izgubah, negotovost otrok, katerih šole so zasedli mobiliziranci in s front pripeljani ranjenci ali motnje v celotnem gospodarstvu, je pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebščin tisto dejstvo, ki predstavlja rdečo nit življenja v mestih vojskujočih se držav. Zgodovina dotedanjih vojn ni ponujala nobenih tovrstnih primerov, prva svetovna vojna pa je zlasti v taboru centralnih sil - torej tudi v Celju - pomenila pomanjkanje hrane, oblačil in kurjave tudi v krajih, oddaljenih stotine kilometrov od frontnih črt.

***

Po sarajevskem atentatu na avstrijskega prestolonaslednika 28. junija 1914 je v celi Avstro-Ogrski in na Slovenskem zavel val protisrbskega razpoloženja. "*Srbe na vrbe*" je bilo moč prebrati v tedanjem časopisu. A kot je razvidno iz sodnih spisov, so bili tudi posamezniki, ki se niso pridružili enodušnemu obsojanju atentata in srbske politike, ki da je kriva zanj, saj niso sodelovali pri ustvarjanju pozitivnega mnenja o upravičenosti vojne. Posredi so bili različni vzroki: naklonjenost Srbom, beri Slovanom, ("*Srbi so naši bratje*", "*Živijo Srbija*") ali prepričanje, da Avstro-Ogrska ne more premagati Srbije ("*Srbi so hrabri vojaki...*", "*Srbije Avstrija ne bo premagala*"). Nekomu je bilo povšeči le to, da "*...tam (v Srbiji) lahko streljajo zajce, pri nas ne...*". Atentat so opravičevali z očitki, da je prestolonaslednik bil "*farovski podrepanik*", "*bolj na nemško kakor na slovensko stran*", da so "*taki ... vsi za pobit*", ker da "*samo jejo, mi pa delamo*". Nekdo je v gostilni ob pijači obžaloval, ker Gavrilu Principu ne more ponuditi kozarca vina in zato dobil osem mesecev ječe. Tudi cesarjev ugled v očeh nekaterih tedaj ni bil na zavidljivi ravni, mnogi so ga označevali kot nevrednega, da se zanj bori toliko vojakov. Delavci v Avstriji nimajo nobenih pravic, dobri so le, ko oblast potrebuje vojake, se je pridušal nekdo. Drugi je cesarja poimenoval z imenom živali in jo v primerjavi z zgoraj omenjeno kaznijo kar poceni odnesel z enim mesecem, a potem, ko je že presedel dva v preiskovalnem zaporu.¹ V kasnejših vojnih letih obsodbe zaradi takšnih prestopkov izginejo. Za to sta možna dva vzroka: da jih ni bilo več, kar je malo verjetno, ali pa je oblast, ko se dogodki na frontah niso odvijali, kot je bilo zamišljeno, bila bolj tolerantna in zamižala ob - v veliko primerih v pijanem stanju - izrečenih besedah. Vzrokov zanje je bilo v naslednjih letih negotovosti in pomanjkanja kar veliko.

Tudi na Celjskem so avstrijske oblasti ob začetku vojne zaprle posameznike slovenske narodnosti, v katerih lojalnost do države so dvomile. Vendar naj bi bilo na tem področju njihovo število majhno, ker naj bi bil okrajni glavar baron Müller človek blagega značaja.² Toliko manj naklonjenosti Slovincem, s katerimi je živela v mestu, pa je izkazovala celjska

¹ Zgodovinski arhiv Celje (dalje ZAC), fond Okrožno sodišče Celje (dalje Okrožno), AŠ 81, spisi Vr 647, 676, 701, 703, 730, 749, 756, 796 iz leta 1914.

² Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, II. del (1849-1941), Celje 1974 (dalje Orožen), str. 310.

nemška občinska oblast. Z odredbo z dne 3. novembra 1914 je zaradi "zaščite javnega miru in reda" prepovedala nošenje belo-modro-rdečih zastav, ki jih razglas sicer imenuje "slovanske", a v njegovem osnutku se je avtorju zapisalo "slovenske". Prepoved so utemeljevali z dejstvom, da se te barve ujemajo z barvami zastav sovražnih držav Srbije, Črne Gore in Rusije. V tem času so množice vojakov, ki so z vlaki potovale skozi Celje, bile okrašene s trakovi ali zastavami v narodnih barvah posameznih vojaških enot, na čelu čet ali bataljonov, ki so zapuščali mesto, so vojaki nosili velike zastave v slovenskih ali nemških barvah. Skupina celjskih meščanov slovenske narodnosti je to dejstvo navedla v svojem protestu, ki ga je naslovila na namestništvo z zahtevo po takojšnji odpravi mestne odredbe, in ugotavljala, da prav gotovo še nihče ni pomislil, da slovenski vojaki zapuščajo svoje domove okrašeni z rusko ali srbsko zastavo.³ Odgovor namestništva ni znan (prepoved je veljala vsaj še do maja 1916), ohranilo pa se je poročilo celjske varnostne straže, ki je mogla, nemočna, ker se nje pristojnost ni raztezala tudi na vojaške osebe, le evidentirati, koliko "sovražnikovega" in koliko "patriotičnega" dekorja so imele vojaške enote. Nad dejstvom, da je nekega dne januarja leta 1915 pri celi četi, ki je korakala skozi mesto, pri vsakem vojaku v puški, za kapo ali v roki videl slovensko trobojnico, kakršno je - le da "tri metre dolgo in meter široko" - nosil tudi vojak na čelu, je mogel stražnik le ugotavljati, da "je takšna dekoracija vojakov z oznakami, popolnoma enakimi sovražnikovim, pri gledalcih zbuja tolikšen gnus in prizadela njihovo domoljubje, da so se rajši oddaljili kot pozdravljali vojake na običajen način".⁴ Okoliški prebivalci se niso ozirali na takšna odklonilna stališča celjske občinske oblasti, ki je bila gluha na tisto uho, pri katerem so ji celjski slovenski prebivalci razlagali, da so barve srbske in ruske (le mornariške) zastave drugače razporejene, in fantje so še naprej nosili nacionalne zastave, ko so prihajali na nabor v Celje. Kljub prepovedi jih je nabornikom prodajal trgovec Stermecki, mestna straža pa jim jih je plenila.⁵ Vse kaj drugega kot izguba krone ali dveh je doletelo celjske dijake, ki so jih septembra 1916 zaprli zaradi petja prepovedane pesmi Hej Slovani, ki so jo zaključili z vrstico: »...črna zemlja naj pokrije vse nemčurje.«⁶

Ena prvih opaznih sprememb, ki jih je prinesel začetek vojne v Celje, so bili možje, ki so ob začetku mobilizacije dan za dnem polni navdušenja korakali po mestnih ulicah. Tedaj je bilo v Celju nastanjenih povprečno po 4000 mož. Ker je primanjkovalo javnih prostorov zanje, so jih nastanili po šolskih in drugih poslopijih. Po njihovem odhodu so jih s svojo številčnostjo nadomestili ranjenci.⁷ V Celje so namreč namestili garnizonsko bolnišnico iz Trsta, dve rezervni bolnišnici in okrevališče s skupno 3300 posteljami. V grofiji je bilo nastanjenih še od 900 do 1500 mož, kar je skupaj z oddelkom za zaščito železnice in sanitejci predstavljalo 2000 vojakov.⁸ Ranjenci in zdravi so poleg treh vojašnic zasedli

³ ZAC, fond Mestna občina Celje 1850-1918 (dalje MOC I), AŠ 162, št.14.346/14.

⁴ Prav tam, poročilo mestne straže, 19. januar 1915.

⁵ ZAC, MOC I, AŠ 175, 5585/16, poročilo mestne straže, 2. maj 1916.

⁶ ZAC, MOC I, AŠ 181,15,822/16, poročilo mestne straže, 9. oktober 1916. V literaturi je navedeno, da so jih odpeljali v Gradec. Orožen, str. 310.

⁷ Skozi Pragersko, torej tudi skozi Celje, so že septembra vsakodnevno vozili vlaki z ranjenci. ZAC, fond Občina Hrastnik-Dol (dalje OHD), AŠ 24, sign. 212, dopis odbora za krepčanje ranjencev, 21. september 1914.

⁸ ZAC, MOC I, AŠ 12, zapisnik sestanka mestnega odbora, 29. januar 1915.

*Billi, sloven. Slovohrski kofarinski gremij in der
Gongring des Handwerkers in Billi unterzeichnet
den gegen den, verif. - Akt - aus?*

O. kr. nemestništvo

Opisno.

mentni urad v Celju je z ukazom od 7. t. m.
18. 12. 1914 razglasil, da je prepovedano v mestu
nositi barve " belo, modra, rudače ", kar se barve
slogiščajo z zastavami Rusov in Srbov, v katerih
so naša država vojskuje .

Proti temu razglasu in prepovedi se mi podpisani
oproti uje mo :

1. Ker je rucer, ki imajo Srbi in Srbovci barve
" rudače, modra, belo ", pa barve naše gotovo niso
odločilne .

2. Na Srbovski, kakor na srbski zastavi so
nabije vladarske znamenje v modri barvi, sošice se
nosijo slovenske barve, ki so naše narodne barve,
nobenega daljnega pomenja in za potem takem naš
slavonski in za vsakega Slovaka razumljivo realizirajo
na srbskih in Srbovskih zastav .

3. To trditvo je natem takim nerazumljiva .

4. Ker je da vrsta naših slovenskih barv " belo,
modra, rudače ", tedaj tudi v tem oziru različne .

5. Naša vojna zastava je celih posebnost drugačna,
edino le rubeke trapezke začrtava nosi barve, " belo,
modra, rudače " .

608

Ki protestujemo proti temu ukazu in proroimo,
da se naj nevbena prepoved takoj in sicer brezovna
ostem razveljavi in mentuam brudu v Celju ukaže,
da mora prekliči to prepovedi takoj javno rozglasiti.

C. K. L. U. K., dne 14. novembra 1914.

*slav. kof. pol. društvo
p. za celjski pol. obrat
v mestu Celje*

dr. prof. Ivan Babič

Anton Gorenec

Anton Gorenec

Anton Gorenec

Anton Gorenec

Anton Gorenec

Anton Gorenec

Anton Gorenec

Anton Gorenec

Anton Gorenec

Anton Gorenec

Anton Gorenec

Anton Gorenec

Goran Gorenec

Goran Gorenec

Goran Gorenec

Goran Gorenec

Goran Gorenec

Goran Gorenec

Goran Gorenec

Goran Gorenec

Goran Gorenec

Goran Gorenec

Goran Gorenec

Goran Gorenec

Pritožba zaradi prepovedi nošenja slovenskih nacionalnih barv v mestu, 1914. Zgodovinski arhiv Celje.

novi poslopji današnjih Gimnazije - Center in I. gimnazije, dekliško šolo šolskih sester (starejša zgradba današnje Srednje ekonomske šole), dekliško meščansko šolo (današnja 3. osnovna šola), obrtno šolo (današnja Gimnazija - Center) in okoliško osnovno šolo (v Razlagovi ulici⁹), poleg tega pa še nemški študentski dom v Gaberjah, deloma tudi Nemško hišo in Narodni dom, gostišča Beli vol, Zeleni travnik in Gozdno hišo. Z začetkom pouka sredi septembra se je šolskim vodstvom seveda postavilo vprašanje, kam z učenci. Najslabše se je godilo obrtni šoli, na kateri so začeli s poukom šele v šolskem letu 1916/17 in še to le z dvema razredoma, ki so ju nastanili v privatnem stanovanju.¹⁰ V ostalih šolah so si otroci delili prostore z vojaki, deloma pa so imeli pouk v starem posloppju gimnazije, uporabili so tudi prostore mestnega urada in, kot že rečeno, privatna stanovanja.¹¹ Mestna oblast je nameščanje vojaštva uporabljala tudi kot sredstvo nagajanja. Tako so dekliški šoli šolskih sester, kljub temu da si je pri vojaških oblasteh izborila odhod vojakov iz njenih prostorov, odredili, da mora del prostorov izprazniti in jih nameniti za vojaške potrebe.¹² Te "pozornosti" je bila ta šola deležna, ker je bila edina slovenska v nasprotju z vsemi javnimi šolskimi zavodi v mestu, ki so bili v tem času nemški. Decembra 1914 so v del njenih prostorov namestili rekonvalescente, za nastanitev ranjencev so uporabili tudi ostala šolska poslopja. Januarja 1915 je bilo v Celju na zdravljenju 2500 ranjencev, v okolici pa veliko okrevajočih.¹³ V letu 1916 se je število v Celju nastanjenih ranjencev povzpelo na 3500, kar je ob primerjavi s številom prebivalstva (7000) izredno veliko.¹⁴ Zanje, kot tudi za ostalo vojaštvo, so severno od savinjske železnice ob podaljšku današnjih Kersnikove in Kosovelove ulice postavili barake.¹⁵ Bolniške barake za 2000 mož so stale na mestu današnje Stritarjeve ulice, izolirna vojna bolnišnica pa južno od železnice, v bližini mestne bolnišnice. Slednja je bila potrebna zaradi pogoste griže in tudi kolere med vojaki.¹⁶ Zaradi nove električne, vodovodne in kanalizacijske napeljave v novozgrajene objekte in dodatne v že obstoječe (npr. v mestni vojašnici in t.i. šemalski v Gregorčičevi ulici) je občina utrpela velike stroške. Le za nastanitev vojaških oddelkov in ustanov je do avgusta 1916 izdala 30.000 kron.¹⁷

Nekateri ranjenci so v Celju tudi ostali za večno. Že ob začetku mobilizacije je tedanji celjski župan dr. Heinrich Jabornegg odredil, da naj umrle pripadnike avstrijske vojske pokopavajo na mestnem pokopališču v Čretu, umrle srbske in ruske vojne ujetnike pa na bolniškem pokopališču v Črnem gozdu. Mestna oblast je za čas po koncu vojne predvidevala postavitev spomenika v čast svojih vojakov in neprimerno se ji je zdelo

⁹ Imena ulic v tedanjem času glej v Metka Plank, Imena celjskih ulic in trgov do leta 1945, Celjski zbornik 1987, str. 349-357.

¹⁰ ZAC, fond Obrtno-nadaljevalne šole, AŠ 40, sign. 41, zapisniki konferenc.

¹¹ ZAC, MOC, AŠ 178, 9424/16, poročilo mestnega urada o dejavnosti med vojno.

¹² ZAC, fond Mestne šole Celje, dekliška šola šolskih sester, (dalje MŠC, šolske sestre) AŠ 59, sign. 488, zapis v šolski kroniki za šolsko leto 1914/15.

¹³ ZAC, MOC I, 164, 475/15, dopis MOC namestništvu, 14. januar 1915. Ranjence in bolnike so dajali tudi v domačo in drugo zasebno oskrbo. OHD, AŠ 24, sign. 212, dopis okrajnega glavarstva v Celju, 4. oktober 1914.

¹⁴ ZAC, MOC I, AŠ 178, 9424/16, poročilo mestnega urada o dejavnosti med vojno.

¹⁵ O natančni lokaciji barak v ZAC, MOC I, AŠ 63, gradivo o zakupu zemljišč za vojaške barake.

¹⁶ Orožen, str. 35-36 in 170. Na slednjem mestu tudi več o delu mestne bolnišnice med vojno.

¹⁷ ZAC, MOC I, AŠ 178, 9424/16, poročilo mestnega urada o dejavnosti med vojno.

Städtische Sicherheitswache VIII J. Okt. 1916

A. W. N. 333

Kostomaj Frank Proboj
 Projnik Johann
 Kojajner Gottlieb
 Flies Josef
 Horon Anton
 Samov Gimmuf
 Confidentti Georg

Mißbräutig am Feindschloßkuten.

7/10 Kostomaj
 1/10 Projnik
 1/10 Kojajner
 1/10 Flies
 1/10 Horon
 1/10 Samov
 1/10 Confidentti

Meldung

NR. _____
 ER. _____
 me. 1/10/16

Am 16. Sept. um 5 Ubr. auf dem Weg
 nach der Hauptkassette im Gasthaus
 "Horn" haben wir gelegentlich einen
 Feindschloßkuten ^{Flies Horon} das geübte Lied, mit
 dem "Schloßkuten, erna zemlja naj justnijsje
 ose nemerjaj", fangen.

Das Lied wurde heimlich ^{ziff} gesungen, wobei
 der Schloßkuten ~~in~~ feindschloßkuten ~~den~~
 im Winterfeld wurde.

Die Feindschloßkuten sind die
 waren:

Kostomaj Frank, geb. 19. I. 1900 in Lepovce
 Gimmuf Johann, geb. 18. Juni 1899 in Podock
 bei Prastava, Gimmuf Johann, geb. 18. Juni 1899 in Podock

mešanje grobov domačih in sovražnikovih vojakov.¹⁸ Prve so torej pokopavali na južnem pobočju pod mestnim pokopališčem na t.i. pokopališču herojev. Nanj je bila mestna oblast zelo ponosna, saj ga je zaradi "čudovite lege" imela za enega najlepših pokopališč v cesarstvu.¹⁹ Do konca leta 1916 so na njem pokopali 708 vojakov, število grobov do sredine naslednjega leta (preko 900) je zapolnilo celotno površino prvotnih 6700 m² in zato ga je bilo nujno potrebno razširiti. Avgusta 1917 je mestna občina od kongregacije pri Sv. Jožefu kupila zemljišče (v velikosti 4144 m²), ki je na zahodni strani mejilo na obstoječe vojaško pokopališče. Nujnost povečevanja so utemeljevali s povečano umrljivostjo ranjencev v Celju zaradi nove italijanske ofenzive na soški fronti in zaradi pokritja bodočih potreb. Vojaške oblasti so za vzdrževanje grobov na tem in na bolniškem pokopališču mestni občini izplačevale pavšalni znesek.²⁰ Do konca vojne so na prvem pokopališču pokopali 1287 vojakov, na špitalskem pa 47 ruskih in srbskih vojnih ujetnikov.²¹

Njihovi grobovi kažejo, da so njihovo delovno silo ob pomanjkanju moške delovne sile uporabljali tudi v Celju. Služili so pri posameznih celjskih meščanih. Oktobra 1915 jih je bilo 8 (4 v skladišču piva Puntigamer, po dva pri tvrdkah Stiger in Pelle). Vsak uporabnik njihove delovne sile je moral sam poskrbeti za njihovo nastanitev in preskrbo, a leta 1916 jih je občina nastanila v poslopju slovenske gimnazije.²² Število vojnih ujetnikov v mestu se je gibalo med 10 v februarju 1916 in 62 dve leti kasneje.²³ Kadar zapisi omenjajo njihovo narodnost, jih označijo kot ruske, vedno pa navajajo, da jih uporabljajo pri poljedelskih delih, le enkrat predlagajo tudi njihovo uporabo pri regulaciji Savinje.²⁴

Povečano število mož, odtrganih od svojih domov, je plodno okolje za dejavnost poklicnih prodajalk ljubezni. Prostitucije v Celje seveda ni prinesla vojna, prav gotovo pa je bila prisotnost velikega števila vojaštva dejstvo, ki jo je spodbujalo. Poveljstvo 5. armade je zato odredilo, da se morajo vsi vojaki, ki obiščejo javno hišo na njenem področju (kamor je sodilo tudi Celje), pred odhodom obvezno dezinficirati. V ta namen je morala vsaka javna hiša odstopiti prostor, kjer je sanitetni podoficer v času, ko so smele javne hiše obratovati (od četrte ure popoldan do četrte zjutraj), hkrati izvajal kontrolo glede razširjenosti spolnih bolezni pri vojaki. V edini evidentirani celjski javni hiši, ki je bila v Giselini (danes Ipavčevi) ulici 20, je v letu 1916 delalo povprečno osem prostitutk.²⁵

¹⁸ ZAC, MOC I, AŠ 12, zapisnik sestanka občinskega odbora, 29. januar 1915.

¹⁹ ZAC, MOC I, AŠ 178, 9424/16, poročilo mestnega urada o dejavnosti med vojno.

²⁰ ZAC, MOC I, AŠ 47, 135. V sklopu konvoluta o mestnem pokopališču govore o vojaškem pokopališču dokumenti s št.1568/16 in 8094/17 ter nekaj nedatiranih.

²¹ ZAC, fond Okupacijska občina Celje (dalje OOC), AŠ 20, sign. 442, zapis o številu grobov vojakov iz 1. svetovne vojne. Del imen pokopanih na mestnem in bolniškem pokopališču iz tega časa je ohranjen v ZAC, fond Mestna občina Celje 1919-1941 (dalje MOC II), AŠ 50b, 6390/32, ureditev vojaških grobov v Celju.

²² ZAC, MOC I, AŠ 196,14.001/18 in AŠ 168, 7669/15, poročilo mestne straže, 4. oktober 1915. V Celju so bili že najmanj decembra 1914. Od takrat namreč izvira prva omemba groba vojnega ujetnika na bolniškem pokopališču. MOC II, AŠ 50b, 6390/32.

²³ ZAC, MOC I, AŠ 175, 5523/16; AŠ 192, 3083/18, poročili o številu vojnih ujetnikov.

²⁴ ZAC, MOC I, AŠ 12, zapisnik sestanka občinskega odbora, 27. avgust 1915.

²⁵ ZAC, MOC I, AŠ 179, 11.826/16, dopis namestništva, 8. september 1916; AŠ 191, št.16.975/18, dopis občinske straže. Razširjenost spolnih bolezni pri civilnem prebivalstvu v Celju, porast v vojnih letih, zlasti pa v letu 1919,

Števila v mestu živečih niso povečali le vojaki različnih uniform, temveč tudi civilni begunci. Mestna občina je junija 1915, potem ko je v Celje prišlo večje število beguncev iz Trsta, Istre in Primorja (po ocenah občine se je tu nastanilo okoli 300 ljudi), naslovila na namestništvo prošnjo, naj Celje zapre za begunce, dotlej nastanjene pa naj iz mesta "oddalji." Ta predlog je utemeljevala z velikim pomanjkanjem nastanitvenih možnosti, saj je bilo Celje zaradi lege ob glavni prometnici že polno vojaštva, med begunci pa so se skrivali tudi posamezniki, katerih prisotnost ni bila zaželeno. Mestna oblast je bila v vojnih razmerah nemočna, begunci so bili v Celju še v drugi polovici leta 1918 (junija jih je še 506, nato pa se je njihovo število postopoma zmanjševalo na 242 oktobra), od tega 69 beguncev iz Gorice in Gradiške, ki pa se niso hoteli vrniti na svoje domove.²⁶

Kje pa so služili v vojsko vpoklicani Celjani? Avstroogrsko vojsko so izpopolnjevali teritorialno, torej so v posameznih vojaških enotah bili samo vojaki z določenega ozemlja. Celjani in okoličani so sestavljali moštvo 87. pehotnega polka, ki se je v prvi svetovni bil na vzhodni in soški fronti ter na Tirolskem in v Dolomitih. Veljal je za enega najboljših polkov celotne armade.²⁷ V zaledju so lokalne oblasti sprožale akcije, s katerimi so nabirale prispevke za vojake "svojih" polkov na fronti. Okrajno glavarstvo Celje je tako pred božičem leta 1915 pozvalo prebivalstvo, naj daruje "božična ljubezenska darila", npr. "sredstva za obvarovanje pred mrazom, smodke, cigarete, okrepčila, kotelčke za čaj, pipe, ognjene priprave (samoužigalnike)", skratka vse, kar je vojakom na bojnem polju v olajšanje in veselje.²⁸

Vojna vpliva na gibanje števila prebivalstva ne le z morijo na bojnih poljih, temveč tudi posredno, s padcem števila rojstev ali s povečanjem stopnje umrljivosti zaradi pomanjkanja v zaledju. Spodnja tabela²⁹ nam prikaže, kako je to vplivalo na število prebivalstva v Celju, ki so ga v letih vojne cenili na okoli 7000.

prikaže tabela (zajeti so podatki le dveh zdravnikov, ki sta delovala ves obravnavani čas), ZAC, MOC II, AŠ 8, 8627/19, poročila zdravnikov o številu veneričnih boleznih v Celju.

1912	66	1916	88
1913	63	1917	74
1914	67	1918	95
1915	72	1919 (do 1. 7.)	145

²⁶ ZAC, MOC I, AŠ 167, 6944/15, 3. junij 1915; AŠ 195, 11.311/18, poročili MOC namestništvu; AŠ 195, 11.047/18, poročilo mestne straže.

²⁷ Janez J. Švajncer, *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1992, str. 99, 113-115. *Deutsche Wacht*, Celje (dalje DW), prinaša 10. oktobra 1914 pismo pripadnikov tega polka s srbske fronte.

²⁸ ZAC, OHD, AŠ 25, sign. 225, razglas okrajnega glavarstva Celje, 3. oktober 1915.

²⁹ Tabela je izdelana po podatkih v ZAC, MOC I, AŠ 166, 5040/15, letna poročila o sanitetno – statističnih razmerah v mestu Celje.

Leto	Poroke	Rojeni	Umrli						
			Skupaj	Po starosti					
				0-5	5-15	15-30	30-50	50-70	nad 70
1914	133	170	262	37	16	25	38	75	71
1915	61	152	317	33	12	50	55	98	69
1918	97	113	559	39	43	135	155	105	82

Očiten je izreden padec sklenjenih porok v drugem letu vojne, kar ni presenetljivo ob odsotnosti velikega dela moške populacije. S tem je povezan, čeravno ni tolikšen kot pri porokah, tudi padec števila novorojenih (temu je sledila v povojnih letih prava eksplozija števila rojstev). Pri umrlih so le mali premiki pri najmlajših in najstarejših. Ti skupini, ki sta najbolj občutljivi, sta bili deloma deležni posebne oblastne obravnave pri prehrani (obroki mleka), prav gotovo pa tudi v odnosu svojcev. Večja rast umrljivosti je pri skupinah 5-15 in 50-70 let, največja pri osrednjih dveh (15-30 in 30-50 let). Njun delež v celoti vseh umrlih je bil leta 1914 24 %, leto kasneje 33 %, zadnje leto vojne pa kar 52 %. Na prvi pogled bi bil vzrok za povečanje zelo enostaven: to so pač letniki, iz katerih so se rekrutirali vojaki. A ni tako. Pri omenjenih številkah gre le za civilne umrle prebivalce Celja. Padle vojake s prebivališčem v Celju so vpisovali v matične knjige pri njihovih enotah, v celjskih vojaških bolniških ustanovah umrle ranjence in bolnike pa tam.³⁰ Omenjene številke se nanašajo torej le na stalne prebivalce mesta. Podatki matičnih knjig umrlih v mestu za omenjena leta namreč prinašajo drugačne (višje) številke.³¹ Upoštevajo tudi umrle begunce in v celjski bolnišnici preminule prebivalce drugih krajev. Po teh podatkih se je umrljivost v Celju v vojnih letih povečala, saj je povprečje petih predvojnih let (1909-1913) 433,8 umrlih letno, povprečje petih vojnih let (1914-1918) 492,8, leta 1919 pa znova pade na 454. Del povečanja smrtnosti je povzročilo pač večje število prebivalstva (begunci), a to le ni mogel biti edini vzrok. So ga povzročile slabše razmere v prehrani, oblačenju, ogrevanju, higieni? Gotovo, a v kolikšni meri in zakaj se smrtnost izrazito dvigne v skupinah najbolj vitalnega dela prebivalstva (15-50 let)? Na slabšanje razmer kaže tudi porast števila mrtvorojenih otrok. V štirih letih pred vojno (1910-1913) so predstavljali v številu vseh smrti povprečno 1,81 %, v štirih letih vojne (leto 1914 je izvzeto, saj tedaj odstotek mrtvorojenih izrazito izstopa) pa 2,60 %.³²

³⁰ Ema Umek, *Cerkvene matične knjige, str. XXXII-XXXIII, Vodnik po matičnih knjigah za področje SR Slovenije, I, Ljubljana 1972.*

³¹ Leto 1914: 400; leto 1915: 439; leto 1918: 551. Matične mrliške knjige za leta 1906-1914 in 1914-1920 pri Upravni enoti Celje.

³² Odstotek mrtvorojenih otrok v predvojnih in vojnih letih:

Leto	%	Leto	%	Leto	%
1910	1,52	1914	5,0	1915	2,50
1911	1,04			1916	2,45
1912	2,43			1917	3,24
1913	2,27			1918	2,54

Vor- und Zuname: *Frau Krulec*
 Charge: *1st. Lt.*
 Truppenkörper (U.A.): *Inf. Reg. 117.*
 Grundbuchblatt-Nr.: *1895.*
 Assentjahrgang: *Tuchern, Billi*
 Heimatzuständig: (Ort, Bezirk, Land) *Steiermark*
 Geburtsjahr: *1873*
 ist gefallen (gestorben) am: *4. VII. 1918.*
 und beerdigt am: *5. VII. 1918.* Ort: *Valle dei Ronchi Provinz: ...*
Mil. Seelsorge Jes. Unterschrift des Seelsorgers: P. Elias Lukovc f. d. M.
K. u. k. Infanterieregiment Nr. 117

Osolje 19. Julij 1915

Bredoggažena!

Se vedno sem tuljaj pri grofu sin
 in odnar. Slovga ni me. Brat srine
 porodrav ocetu in materi in vsem
 znanem najbolj pa Sebi

Svoy
 ndani mož
 Franc.

Fr. Kr. vojni ujetnik
 pri gr. Orlu Dardelu
 selo Osolje Sibiriska gub.
 Sibiranski ujezd Rusko (Rusland.)

Sporočilo o smrti vojaka, 1918 in dopisnica Slovenca iz vojnega ujetništva v Rusiji, 1915.
 Zgodovinski arhiv Celje.

Uspešnost žetve smrtne kose pokaže tudi primerjava razmerja med moškim in ženskim delom prebivalstva v Celju. Z 1 : 1,11 v letu 1910 se je dvignilo na 1 : 1,26 v letu 1920, obakrat v korist žensk. Izdelano na podlagi podatkov specialnega krajevnege repertorija avstrijskih dežel, Dunaj 1918, str. 2 in podatkov o popisu prebivalstva v ZAC, MOC II, AŠ 84, 3917/20.

V gospodarstvu je vojna seveda pomenila zastoj. Kljub temu da v mestni in okoliški občini ni bilo veliko industrijskih (razen tovarne posode in cinkarne) ali obratov velike obrti, se je občinska oblast v začetku vojne bala odpuščanja v omenjenih obratih,³³ a neopravičeno, saj je kasneje delavcev še primanjkovalo. Vojna je sicer na razvoj Westnove tovarne posode vplivala izjemno neugodno. Obseg proizvodnje vseh vrst posode se je zmanjšal skoraj za polovico, saj je bil onemogočen izvoz na Balkan in Bližnji vzhod. Veliko tovarniških delavcev je bilo mobiliziranih in do konca leta 1914 je število zaposlenih padlo za 150 (leta 1913 jih je 1005), do konca vojne pa še na 762, od tega pretežno žensk. Proizvodnjo posode je tovarna nadomestila z izdelki za vojsko, ki ji je dobavila milijon jeklenih čelad in večje količine porcij in čutaric.³⁴ Vsaj enkrat je morala po navodilih trgovskega ministrstva svojo proizvodnjo emajlirane posode dati na razpolago (za dva meseca) neki dunajski družbi, ki jo je razpečevala po navodilih omenjenega ministrstva.³⁵ Dela sta zaradi pomanjkanja delovne sile morala omejiti tudi gradbeni podjetji Alois Kaiser in Michael Werndl, na tri dni pa je skrajšal delovni teden tudi Franz Pachiaffo.³⁶ Usihanje aktivnosti na določenih področjih gospodarstva kaže tudi upad novonastalih zadrug. V petih predvojnih letih (1909-1913) so jih v združni register v Celju na novo vpisali povprečno po 6,6 letno, v štirih letih in pol od začetka vojne do konca leta 1918 pa vsega skupaj samo štiri.³⁷

Kot še vedno dotlej, so tudi ob izbruhu vojne leta 1914 ljudje menili, da vojna ne bo dolga. V vseh državah so pričakovali, da bodo hitro izbojevali odločilne bitke in v kratkem času dosegli zastavljene cilje. Vsakdo je predvidoma kratko vojno nameraval preživeti s svojimi zalogami: vojska naj bi imela dovolj orožja in municije, civilisti dovolj hrane in ostalega, kar je bilo v zalogah trgovin. Pričakovanega razpleta ni bilo, vojna se je zavlekla, zalog je začelo primanjkovati. Od številnih in nepredvidenih problemov, s katerimi so se ob začetku vojne začele spopadati vlade vojskujočih se držav, ni bil noben akutnejši in večji kot preskrba s prehrano. Ko je postalo jasno, da bo vojna trajala in da bodo v njej prizadeti celi narodi in njihovi materialni potenciali, je bilo potrebno vzpostaviti celotne sisteme oskrbe, ki jih dotlej še ni bilo. Pognati je bilo potrebno zaradi mobilizacije ohromljeno proizvodnjo, ne le za vojaške namene, temveč tudi za preskrbo (predvsem s prehrano) civilnega prebivalstva. Tembolj so bila zato medvojna prizadevanja vojskujočih se strani usmerjena v smislu čim boljše preskrbe z osnovnimi artikli.

Petindvajsetega julija 1914 so v Avstro-Ogrski objavili cesarski ukaz, ki je za čas trajanja z vojnim stanjem povzročeni razmer določil ukrepe za preskrbo z nujno potrebnimi stvarmi (kot tako so določili blago, ki je zadoščalo življskim potrebam ljudi, krmila za domače živali in stvari, iz katerih so izdelovali tako blago). Prinaša že del ukrepov, ki so predstavljali temelj vseh dejavnosti, s katerimi so si oblasti v vojnem času prizadevale organizirati preskrbo prebivalstva. Redni popisi zalog nujno potrebnih stvari pri izdelovalcih, trgovcih, v skladiščih in prevoznikiških podjetjih so imeli namen uvesti nadzor nad količinami blaga in so dali upravnim oblastem pravico brez napovedi zahtevati od posameznikov ali podjetij

³³ ZAC, MOC I, AŠ 161, 12.143/14, poročilo namestništvu.

³⁴ Janez Cvirn, tipkopis o zgodovini tovarne Emo v ZAC, str. 6-7.

³⁵ ZAC, MOC I, AŠ 196.12.665/18, dopis okrajnega glavarstva Celje, 9. oktober 1918.

³⁶ ZAC, MOC I, AŠ 160.10.340/14, poročilo mestnega urada, 17. avgust 1914.

³⁷ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče v Celju, Zadržni register II.

poročilo glede njihovih zalog. Deželne upravne organe in tudi po njem določene okrajne je ta zakon pooblastil, da morejo od proizvajalcev in trgovcev zahtevati zaloge nujno potrebnih artiklov za preskrbo občin, če le-teh ne bi bilo mogoče zagotoviti na drugačen način. Če omenjeni ne bi izvrševali v tem smislu zaukazanih dobav, bi jim grozile stroge kazni. Te so bile določene tudi za draženje. Kdor bi izredne razmere zaradi vojne izkoristil za "očitno čezmerno draženje", bi poleg denarne in zaporne kazni tvegal tudi zaplembo zalog in izgubo obrtne pravice. Vsako treh naslednjih let vojne je prineslo nove dopolnitve tega ukaza; njegov obseg je s prvotnih 13 členov zrastel na 62.³⁸

V omenjenem ukazu navedeno obvezo dobave so v praksi izvajali na sledeč način: okrajni glavar v Celju je obvestil predstojništvo ene občine, da druga občina z lastnimi zalogami ne more zadovoljiti svojih potreb po krompirju. Zato bo okrajno glavarstvo iz zalog lastnikov v prvi občini zaplenilo vagon krompirja po najvišjih določenih cenah, ki ga morajo poslati v drugo občino v petih dneh. Za pravočasno izvedbo ukaza je bil osebno odgovoren župan. Ob primerih upiranja naj bi takoj zaprosil za pomoč pri najbližji žandarmerijski postaji.³⁹

Ukaz je le eden prvih v množici, ki so v času vojne v Avstro-Ogrski uravnavali promet s surovinami in artikli vsakodnevne porabe. Na primeru enega (glede žita in mlinskih izdelkov) si oglejmo njihovo izvajanje. Od dneva razglasitve prvega so bili vse žito in iz njega pridobljeni izdelki pod zaporo, zaseženi v korist države. Vsako razpolaganje s pod zaporo postavljenimi živili je bilo prepovedano, izjeme so le omejena poraba za prehrano ljudi in živali ter za setev. Njihov dotedanji lastnik z njimi ni smel več prosto razpolagati (jih porabiti zase več, kot je bilo dovoljeno, jih prodati, podariti itd.). S popisi zalog pri vseh lastnikih so ugotavljali njihove količine. Na podlagi teh popisov so oblasti uravnavale porabo. Ukaz je uvajal tudi pojem prisilnega odkupa. Z uvedbo obveznega odkupa so zavezali vsakega lastnika, da je dolžan na poziv oblasti prodati (obvezno omlačeno) žito ali mlinske izdelke po določeni ceni. V nasprotnem primeru so mu jih zaplenili, zanje pa je dobil 10% manj, kot je bila določena cena. Za odkup in za gospodarjenje z žitom je bil določen Vojni prometni zavod za žito.⁴⁰ Država se je torej znašla v vlogi posrednika na poti blaga od proizvajalca do potrošnika. To svojo funkcijo je izvrševala s telesi, t.i. centralami, ki so s popisi zalog ter kontrolo pridelovanja in proizvodnje imele nadzor nad razpoložljivimi količinami posameznih artiklov in so na tej podlagi mogle odrediti količine v razdelitev in porabo. Kako pa so sploh prišle v posest blaga, ki so ga delile? V korist države zaplenjeno blago so v imenu central odkupovali njihovi nakupovalci. Popisi zalog so bili v večini primerov nekakšna predhodnica uvedbe nakaznic, tako kot pri moki, kasneje tudi pri kavi in sladkorju; ko je prišlo do njih, je to bil znak, da so količine tako male, da bo v oskrbo z njimi posegla država.

³⁸ Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru (dalje Državni), 194/14, 228/15, 261/16 in 131/17. Kasnejšo poplavo odredb glede preskrbe s prehrano ilustrira dejstvo, da je z njo povezanih kar 40% vseh odredb, objavljenih v štajerskem deželnem uradnem listu v letih 1915-1918.

³⁹ ZAC, fond Občina Šempeter v Savinjski dolini (dalje OŠSD), AŠ 8, dopis Okrajnega glavarstva Celje št. 61.715/15, 18. december 1915.

⁴⁰ Državni 41/15.

V tednih po atentatu v Sarajevu, ko je vojna šele visela v zraku, sledeča ultimatum in vojna napoved pa sta bila le dodatni gibali draginje, so cene prehrabnih artiklov tudi v Celju hitro rasle.⁴¹ Deloma je to bil normalen odziv ponudbe na povečano povpraševanje, ko so si ljudje v pričakovanju vojne in s tem potencialnega pomanjkanja želeli ustvariti domače zaloge, deloma ga je povzročila vojna uprava z nakupovanjem prehrabnih artiklov za svoje potrebe, deloma popolna zasedba železniških povezav, ki so bile polno obremenjene s transporti vojaštva ali vojaške opreme in so otežili redno oskrbo civilnega prebivalstva, v določeni meri pa je bilo povišanje cen tudi plod špekulacij trgovcev. Slednje je namestništvo skušalo omejiti 29. julija s seznamom maksimiranih cen za vsakodnevno preskrbo potrebnih predmetov. S tem je želelo preprečiti oderuško dvigovanje cen, pozvalo pa je tudi podrejene oblasti, še zlasti potrošnike, naj vsak tak primer prijavijo.⁴² Kasnejše omembe pričajo, da tega pojava kljub temu ni bilo moč zatreti. Glede možnosti uporabe železnic za civilne potrebe so železniške uprave dobile navodila, naj - glede na dopustnost - omogočijo transport pomembnih artiklov (pšenica, moka, živina, meso, krmila, mleko, sladkor, sol, premog, les ipd.), če občinske uprave potrde, da je omenjeno blago potrebno za aprovizacijske namene mest. Na Štajerskem se je to nanašalo le na pet mest, med njimi tudi na Celje.⁴³

Do konca prvega vojnega leta se med prehrabnimi artikli v Celju v arhivskem gradivu in lokalnem časopisu največkrat omenja moka, oz. žitarice. Z njo so se celjski peki (konec novembra 1914 se jih omenja 9, v začetku januarja 1915 pa še 7) mogli oskrbovati pri dveh velikih mlinih: pri mestnem v Gaberjah in pri mlinu Petra Majdiča na Hudinji, že v občini Celje-okolica. Kdor je pekel kruh sam, je mogel moko zanj v mestu kupiti pri (vštevši mestni mlin) 11 trgovcih.⁴⁴ Popis žita in moke 15. oktobra 1914 je pokazal, da je na področju mesta bilo v zalogah okoli 880 ton različnih vrst žit (največ pšenice: 777 ton), 841 ton pšenične (našteti je 11 vrst) in v primerjavi z njo še nekaj zanemarljivo malih količin ostalih vrst moke.⁴⁵ Obrtniki in trgovci Celja so seveda imeli v teh količinah le malenkostne deleže, ogromno večino (90 % pri žitu in ne dosti manj pri moki) so predstavljale zaloge mestnega mlina. V tem obdobju je moč zaznati veliko pozivov k varčnejši uporabi moke, od konca leta pa je ta tudi oblastno predpisana: od 1. decembra dalje so peki smeli peči kruh le iz mešanice moke, ki je vsebovala še samo 70 % pšenične ali ržene, kot ostanek so smeli uporabiti ječmenovo, koruzno ali krompirjevo. Mlini so že novembra dobili omejitvena navodila glede vrst mok, ki naj bi jih proizvajali. Pšenično krušno moko so smeli prodajati le v zmesi iz 67 % pšenične in 33 % ječmenove moke ali 70 % pšenične in 30 % koruzne moke ali krompirjeve valjane ali riževe fine moke.⁴⁶ Mestni mlin je upošteval ukaze in začel proizvajati odgovarjajoče mešanice sredi decembra,⁴⁷ mlin Petra Majdiča pa je v tem času ustvil

⁴¹ DW, 1. avgust 1914; ZAC, MOC I, AŠ 160, 11.084, dopis prvega mestnega mlina mestnemu odboru v Mariboru, 14. avgust 1914.

⁴² DW, 1. in 14. avgust 1914.

⁴³ DW, 8. avgust 1914.

⁴⁴ Podatek iz začetka januarja 1915.

⁴⁵ ZAC, MOC I, AŠ 22, predsedstveni spisi, 159/14, popis žit in moke na dan 15. oktobra 1914.

⁴⁶ Državni 324/14.

⁴⁷ ZAC, MOC I, AŠ 164, 941/15, dopis mestnega mlina MOC, 21. januar 1915; vendar povsod niso upoštevali te odredbe, saj namestništvo še sredi januarja 1915 poziva k uporabi mešanice. ZAC, MOC I, AŠ 164, 677/15, dopis MOC namestništvu, 5. februar 1915.

obratovanje. S to ustavitvijo je povezan še en poskus napada celjske mestne občine na Petra Majdiča, ki ji je že v preteklost predstavljal trn v peti. V dopisu iz začetka januarja 1915 ga je obtožila, da je v trenutku, ko bi moral začeti izdelovati omenjene mešanice, namerno in brez tehtnega razloga ustavil proizvodnjo. S tem naj bi v Celju povzročil pomanjkanje moke, ker mestni mlin sam pač ni mogel pokriti vseh potreb lokalnih odjemalcev.⁴⁸ Podlago za te obtožbe je občinski urad gradil na peticiji celjskih pekov, ki so trdili, da jim bodo najkasneje v tednu dni pošle zaloge. Prebivalstvo Celja je v tem času porabilo 165 kg pšenične moke (za bolnišnice, vojašnice, rekonvalescentne centre, skratka za vojaške potrebe: 90 kg), 325 kg moke za kuho (155 kg), 390 kg predpisane mešanice krušne moke (745 kg) in 275 kg ržene moke (1215 kg). Za dnevno oskrbo (večinoma proizvodnjo kruha) so celjski peki torej tedaj potrebovali 3360 kg moke, od tega približno tretjino (1155 kg) za civilno prebivalstvo in kar dve tretjini (2205 kg) za vojaštvo. Podatek je presenetljiv le na prvi pogled, saj je že bilo navedeno, da je v januarju leta 1915 bilo v Celju na oskrbi že 2500 ranjenih, v okolici pa veliko okrevajočih.⁴⁹ Vojski so dobavljali kruh vsi peki (razen enega), največ (več kot polovico) pa Jožef Kürbis sam.⁵⁰

Navedbo mestne občine o pomanjkanju moke in torej Majdičevi krivdi zanjo je ovrgla namestništvu dana izjava solastnika mestnega mlina Rakuscha: prenehanje obratovanja Majdičevega mlina, do katerega naj bi prišlo zaradi pomanjkanja surovin (o takih težavah je mlin poročal že 14. avgusta 1914, torej v času, ko je oskrbo motila zasedenost železnic ob mobilizaciji, poleg tega pa še navaja, da mu je nekatere že kupljene količine pšenice država zaplenila že pri dobavitelju⁵¹), ni povzročilo nikakršnih motenj v oskrbi.⁵² To potrdi tudi popis zalog žitaric na območju mesta: poleg posameznih trgovcev, katerih zaloge so znašale še od nekaj deset do nekaj tisoč kilogramov, je mestni mlin imel vskladiščenih 35 vagonov pšenice, 69 vagonov ječmena, 9 vagonov rža in 1 vagon koruze.⁵³ Zanimiva je sprememba razmerja med količinami pšenice in ječmena v zalogah. Ravno omenjenemu (350 ton pšenice in 690 ton ječmena) postavimo za primerjavo tistega iz slabe tri mesece prej izvršenega popisa. Takrat je ob 777 tonah pšenice bilo v mestu 30 kilogramov (!) ječmena⁵⁴.

MOC si je z naslonitvijo na mestni mlin zagotovila redno oskrbo z moko in je mogla v začetku marca 1915, torej v času, ko so ponekod po Avstriji že prehajali na razdeljevanje moke in kruha z nakaznicami, zadovoljno ugotoviti, da njenim prebivalcem omenjenega ne primanjkuje. Nadzorovanega razdeljevanja torej še niso uvedli, vseeno pa so sprejeli predpis, s katerim so omejili količino enkratnega nakupa, mlinarji in trgovci z moko pa so bili obvezani voditi evidenco.⁵⁵ Trgovci so to določilo seveda kršili, občina pa je pod drobnogled zopet najbolj vzela Petra Majdiča. Kar dvakrat ga je mestna straža prijavila

⁴⁸ ZAC, MOC I, AŠ 163, 203/15, dopis MOC namestništvu, 9. januar 1915

⁴⁹ ZAC, MOC I, AŠ 164, 475/15, dopis MOC namestništvu, 14. januar 1915.

⁵⁰ Ta se omenja tudi kot dobavitelj kruha za 15.000 ljudi begunskega taborišča Wolfsberg na Koroškem. ZAC, MOC I, AŠ 163, 203/15, dopis MOC namestništvu, 9. januar 1915.

⁵¹ ZAC, MOC I, AŠ 160.11.084, prepis dopisa P. Majdiča mariborskemu mestnemu svetu, 14. avgust 1914.

⁵² ZAC, MOC I, AŠ 163,195-203/15, dopis MOC namestništvu, 13. januar 1915.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ ZAC, MOC I, AŠ 22, predsedstveni spisi,159/14, popis moke in žita na dan 15. oktobra 1914.

⁵⁵ ZAC, MOC I, AŠ,165, 2504/15, dopis MOC mestni občini Wolfsberg, 3. marec 1915.

zaradi prekoračitve količinskih okvirov pri prodaji moke v njegovi zalogi na Rotovški (danes Prešernovi) ulici.⁵⁶

Kot kažejo primeri prošenj mestnega mlina, je bilo za razpolaganje z njegovimi zalogami pristojno namestništvo (za razpošiljanje moke občinam, trgovcem, ustanovam in podjetjem je potrebovalo dovoljenje), po objavi cesarskega ukaza o uravnavanju prometa z žitom in mlinskimi izdelki februarja 1915 nekaj časa tudi MOC, maja pa zopet zasledimo podatke, da z zalogami v mlinu razpolaga namestništvo,⁵⁷ ki je po svoji presoji odobravalo predloge mlinov (mestnega in Majdičevega, ko je ta znova začel obratovati) za prodajo. Če potrebe v deželi niso bile pokrite, ni dovolilo izvoza in predlagalo, naj navedene količine ponudita okrajem v deželi.⁵⁸ MOC je pri mestnem mlinu naročala količine za peke, vendar so morala biti nujna naročila namestništva izpolnjena prednostno. Maja se je to prvič tudi zgodilo, brez moke je ostal en pek.⁵⁹ A to vsekakor ni imelo posledic za oskrbo mesta Celja; resda sta zalogo moke v mestu v času neposredno pred uvedbo prodaje na karte imela le še oba mlina,⁶⁰ vendar kljub pomanjkanju pšenice, rža in ječmena na deželnem nivoju, ki ga je pokazal popis zalog 28. februarja 1915 in zato iz dneva v dan slabši oskrbi z moko, čemur se je pridružila še popolna ustavitev uvoza iz Ogrske,⁶¹ občinsko vodstvo ni bilo zaskrbljeno, saj je v maju ugotavljalo, da ima v zalogi mestnega mlina zagotovljen del za oskrbo mestnega prebivalstva do začetka avgusta, torej do nove žetve.⁶² Iz te količine so prejeli moko tudi peki, ki so poleg rednih mirnodobskih količin za civilne ustanove prevzeli dobavo kruha tudi za vojaške potrebe (tako vojašnicam kot vojaškim bolnišnicam, velik prirastek pa je predstavljala tudi oskrba povečanega števila pacientov, zopet iz vojaških vrst, v civilni bolnišnici). Mestni mlin je sicer aprila izrazil bojazen, da bo zaradi oskrbe vojaštva zmanjkalo moke za v Celju živeče civiliste,⁶³ vendar je čas pokazal, da je bil strah - vsaj v času do prve žetve - neupravičen.

Pomanjkanja moke marca 1915 sicer še ni bilo, vendar je prebivalstvo že zadela omejitev porabe na 240 g moke dnevno, obvezno mešanje pšenične s slabšimi, omejitev časa peke kruha za peke in določba, da smejo le-ti peči le kruh (ne pa več npr. drobnega peciva). Slednje je lokalni časopis zagrenjeno komentiral, da *"bomo (...) namesto običajne žemlje imeli ob jutranji kavi kos črnega kruha."*⁶⁴ Toda tudi ta kruh je bil zaradi čedalje večje količine dodatkov vse slabši. Od konca januarja 1915 je veljal ukaz, po katerem je smelo testo za kruh vsebovati le 50 % pšenične ali ržene moke. Razširili so tudi seznam nadomestkov zanj; poleg že omenjenih ječmenove, koruzne in krompirjeve moke so to bili še ovsena in riževa moka, krompirjeva kaša in sladkor (slednji le do 5 %). Tudi glede priprave velikonočnih potic in kruhkov oblast ni popustila in je za njihovo peko zahtevala uporabo mešanice mok.

⁵⁶ ZAC, MOC I, AŠ 165, 3474/15, dopis občinske straže MOC, 20. marec 1915.

⁵⁷ ZAC, MOC I, AŠ 167, 6293/15, dopis mestnega mlina MOC, 22. maj 1915.

⁵⁸ ZAC, MOC I, AŠ 166, 4983/15, dopis namestništva MOC, 24. april 1915.

⁵⁹ ZAC, MOC I, AŠ 167, 6293/15, dopis mestnega mlina MOC, 22. maj 1915.

⁶⁰ ZAC, MOC I, AŠ 166, 3586/15, dopis MOC namestništvu, 10. april 1915.

⁶¹ ZAC, MOC I, AŠ 166, 4261/15, dopis namestništva MOC, 8. april 1915.

⁶² ZAC, MOC I, AŠ 166, 4895/15, dopis MOC namestništvu, 8. maj 1915.

⁶³ ZAC, MOC I, AŠ 166, 4304/15, dopis MOC namestništvu, 17. april 1915.

⁶⁴ DW, 30. marec 1915.

Enajstega aprila 1915 je v Celju, kot drugod po Štajerskem, stopil v veljavo predpis, na podlagi katerega je bilo moč kupiti moko in kruh samo na podlagi uradnih izkaznic (popularno so jim rekli karte). Izdajalo jih je namestništvo, prebivalstvu pa so jih delile občine, po večjih krajih tudi iz zaupnih mož sestavljene krušne komisije. Ukrep je bil napovedan že vnaprej in oblasti so, da bi preprečile špekuliranje pred začetkom veljavnosti kart, nakup moke omejile na 1 kg, in še to le posameznikom, ki je niso doma imeli več kot 2 kg. Omenjeni ukrep je imel trojni smisel: določil je dovoljeno dnevno količino porabe moke ali kruha na osebo, uvedel izkaznice za nakup, sočasno pa je bil izveden tudi popis zalog, saj je vsakdo ob prevzemu kart moral navesti količino svoje zaloge. V krajih, ki jih predpis o uvedbi kart ni zajel, so izbiro načina omejevanja porabe prepustili občinskim predstojništvom.

Uvedba kart je veljala le za mesta in za kraje z močnejšo industrijo, na Celjskem jih je predpis predvideval le za mesto in za naselji Gaberje in Breg v občini Celje-okolica. Dejansko pa jih je celjsko okrajno glavarstvo uvedlo na celem svojem območju, ki je štelo skoraj 165.000 tisoč prebivalcev.⁶⁵ A karte, uvedene na območju okrajnega glavarstva Celje, niso bile enotne: na področju občine Celje-okolica so bile v veljavi uradne, po namestništvu izdane, karte za nakup moke in kruha, v ostalih 21 občinah pa na imena se glaseče karte za moko in žito. Slednje so veljale 30 dni in so v skladu s splošno omejitvijo dopuščale porabo 200 g moke ali 300 g pšenice dnevno, torej so se glasile na 6 kg moke ali 9 kg žita. Izdajale so jih občine in imetniki so mogli z njimi kupiti željeno blago tako v celjski mestni kot okoliški občini. Razen v teh dveh za nakup kruha torej drugod karte še niso bile potrebne.⁶⁶

Sistem nakupa s kartami namestništva je poznal tri vrste le-teh: cele, zmanjšane in dnevne. Prve so vsakemu posamezniku za en teden (vsakič so bile tiskane v drugačni barvi) omogočile nakup 1400 g moke ali 1960 g kruha, druge pa 1000 g moke ali 1400 g kruha. Karte so imele odrezke (polne po 56, zmanjšane, ki so jih dobili tako, da so polnim odstrigli levo stran, pa 40), glaseče se na 25 g moke ali 35 g kruha. Peki so od 4. aprila dalje smeli peči kruh le v teži 35, 70 ali 140 dag; s tem so omogočili lažjo prodajo, saj je 10, 20 ali 40 odrezkov na karti odgovarjalo enemu hlebcu ustrezne teže. Prvi teden so vsi prebivalci dobili le zmanjšane karte, v naslednjih pa glede na to, kolike zaloge mlinskih izdelkov so prijavili ob prvem prejemu kart. Kdor je prijavil zaloge moke, večje kot dva kilograma, je prejemal zmanjšane karte, dokler se njegova domača količina ni zmanjšala pod to mejo, vendar je vprašljivo, koliko ljudi jih je v polni količini (če sploh) prijavilo ob hkratni praktično nični možnosti kontrole. Seveda je vsak smel tudi iz lastnih zalog porabljeni le predpisanih 200 g moke na dan. Posebne omejitve so bile predvidene tudi za tiste z domačimi zalogami nad 8 kg. Sistem uradnih kart je torej poskušal ob dovoljeni količini porabe upoštevati tudi domače zaloge. Obstajale so tudi dnevne karte z odrezki za 35 g kruha; prejemali so jih tisti, ki so se začasno zadrževali v občini, v kateri so bile v uporabi karte.⁶⁷ Po uvedbi kart so občinske oblasti kontrolirale porabo moke pri pekih, po izsledkih prvega tedna (zbrane odrezke kart so vsi, ki so prodajali moko in kruh, morali vrniti občini) so dodeljevali moko tudi naprej.⁶⁸

⁶⁵ Podatek je iz leta 1910.

⁶⁶ DW, 21. april 1915.

⁶⁷ DW, 31. marec 1915; več podatkov o kartah še v DW, 3., 7. in 10. april 1915.

⁶⁸ ZAC, MOC I, AŠ 166.4895/15, dopis MOC namestništvu, 8. maj 1915.

Razdeljevanje kart, opravljala ga je mestna občina v svoji stavbi na današnji Prešernovi ulici, in tudi prodaja z njihovo pomočjo ni prinesla nikakršnih (zabeleženih) nasprotovanj prebivalstva. Pokazale pa so se druge slabosti: že ob koncu drugega tedna kontrolirane prodaje se je izkazalo, da določeni sloji prebivalstva z njim niso mogli biti zadovoljni, saj je bila oskrba z ostalimi živili (zlasti z mesom) zaradi visokih cen zelo otežkočena in so torej bili prisiljeni zadovoljevati potrebo po hrani predvsem s kruhom, katerega poraba pa je bila sedaj tudi omejena. Na drugi strani pa tisti, ki so si še zmogli kupiti kakšen dodatek, niso porabili vseh krušnih kart. Mestna občina je tako nastali primanjkljaj na eni in presežek na drugi strani skušala izravnati. Ko se je po drugem tednu uporabe kart pokazalo, da so na območju mesta privarčevali 90 kg moke, so sklenili ta presežek v naslednjem tednu razdeliti med revne, ne da bi presegli za Celje določeno količino moke.⁶⁹

Sredi junija so na Štajerskem razširili obveznost prodaje kruha in mlinskih izdelkov na podlagi kart na vso deželo.⁷⁰ Ta predpis je prinesel novost, neprijetno za imetnike domačih zalog. Vsako gospodinjstvo, ki je imelo več kot 7 kg moke, ni dobilo kart, dokler se ni ta količina zmanjšala pod to mejo, za peko svojega kruha pa tudi ni smelo porabiti več kot ostali, to je nad 1400 g na teden na osebo. Kruh so morali peči sami, če pa so doma imeli samo pšenično rženo moko, so jo morali zamenjati za odgovarjajočo, dovoljeno za krušno peko, ali pa jo prodati. Ta predpis je obdržal isto dnevno količino, poznal pa je splošne, dnevne, razširjene in zmanjšane karte. Vse so lahko z odvzemom dela odrezkov ali z ustreznim pretiskom spremenili v poljubne količine ali omejili njihovo veljavnost le za kruh. Razširjene so bile namenjene delavcem v kmetijstvu in so se glasile na 1750 g moke ali 2450 g kruha.

Sprva so torej s spreminjanjem količin, določenih na kartah, želeli slediti stanju zalog. V začetku julija 1915 so ob izboljšanju razmer ob žetvi količino kruha povečali na 2646 gramov (1960 gramov moke), vendar se je kasneje na kartah - preračunano na teden - pojavljala enaka količina kot pred tem (1960 gramov kruha na teden) vse do januarja 1918. Tedaj so tedensko količino zmanjšali na 1150 gramov moke. Od februarja 1916 so karte veljale dva tedna, delili pa so jih na dve vrsti: za večje in manjše kraje.⁷¹ Vendar so občinske oblasti zmogle oddajati na kartah zapisane količine le, če so z njimi razpolagale. V Celju so se določene količine občasno precej razlikovale od dejansko razdeljenih.

Vedno večje težave pri preskrbi (omejen uvoz, skrivanje zalog, rast cen) s hrano so v posameznih občinah pripeljale do nastajanja posebnih odborov, ki so si v sodelovanju z oblastnimi organi prizadevali stisko čim bolj omiliti. Po zgledu drugih je občinski odbor v Celju ustanovil takšen "*odbor za življenske potrebščine*" 29. januarja 1915.⁷² Višje oblasti so v razmerah vse večjega pomanjkanja na takšno samoiniciativno organiziranje seveda gledale z naklonjenostjo in so ustanovitev podobnih teles (imenovali so jih sosveti) priporočile konec marca še povsod tam, kjer jih dotlej ni bilo, tudi na deželnem in okrajnem nivoju.⁷³ V tem času so bile priprave na prehod na razdeljevanje omejenih količin moke in

⁶⁹ DW, 24. in 28. april 1915: ZAC, MOC I, AŠ 166, 4895/15, dopis MOC namestništvu, 8. maj 1915.

⁷⁰ Deželni zakonik in ukazni list za vojvodino Štajersko (dalje Deželni), 38/15.

⁷¹ Deželni 48/15, Državni, 16/18 in 15/16.

⁷² ZAC, MOC I, AŠ 12, zapisnik seje mestnega odbora, 29. januar 1915.

⁷³ ZAC, MOC I, AŠ 166, 3967/15, dopis namestništva, 27. marec 1915.

kruha na podlagi živilskih izkaznic ("kart") že pri koncu in namestništvo je verjetno imelo v mislih realizacijo le-tega po občinah, ko je 10. aprila poslalo obvestilo, da bodo sosvetom kmalu naložili pomembne naloge. Vanje naj poleg predstavnikov oblasti pritegnejo tudi večje zemljiške posestnike, kmete, mlinarje, predstavnike industrije in konzumentov.⁷⁴

Konec leta 1915 (najverjetneje novembra) je ob uvedbi nove organizacijske strukture za razdeljevanje mlevskih izdelkov nastal tudi aprovizijski odbor za področje okrajnega glavarstva Celje. Ob določitvi manjših, na njegovem področju delujočih t.i. oskrbnih okrajev, so v celjskega, poleg mesta (ki je v upravnem smislu predstavljalo samostojno enoto) prišteli še bližnje občine Celje-okolica, Petrovče, Škofja vas, Teharje, Sv. Lovrenc pri Prozinu in kraj Tremarje v občini Sv. Krištof. Morda gre pri prvi omembi obsega tega okraja za pomanjkljivost, morda pa so bili dodani šele kasneje, vsekakor se v kasnejših virih omenjajo kot sestavni deli njegovega teritorija še občina Svetina ter kraja Rifengozd in Lopata. Prebivalci tega oskrbnega okraja so mogli kupovati moko in kruh pri domačem trgovcu, ki je bil pooblaščen za prodajo, ali pa v Celju. Število njegovih prebivalcev je v navedbah do konca vojne variiralo od 26 do 30 tisoč, najpogosteje se omenjajo številke blizu slednji. Do konca leta 1915 je glavni odbor političnega okraja nakupil za dobrih 12.000 kron moke, ki jo je v večini posredoval pekoma Kürbischu in Janiču.⁷⁵

Z uvedbo racionalizacije moke so se pri njej najhujšemu izognili za slabo leto, do začetka leta 1916, a sporadični primeri pomanjkanja posameznih živil so se kazali že v času pred tem. O tem je le malo omemb, pojavljale so se le takrat, ko je posameznega artikla povsem zmanjkalo (značilno je, da časopis ni pisal o tem). Prvi takšen primer je iz januarja 1915, ko je občina prosila za takojšnjo pošiljko soli, ker so bile vse zaloge izčrpane. Tudi skladišče soli v lasti erarja na železniški postaji je bilo prazno.⁷⁶ V Celju in okolici naj bi porabili letno 500 vagonov soli, iz soline v Ausseeju pa so jih v treh mesecih prejeli le pet.⁷⁷ Pomanjkanje soli v mestu se omenja tudi v marcu 1915,⁷⁸ kasneje je ta problem izpričan še konec oktobra 1917, ko trgovec Zangger potoži, češ da že tedne v Celje ni nobene pošiljke soli, kar da v času, ko je potrebno konzervirati zelje in repo, lahko povzroči veliko škodo.⁷⁹

V Gradcu in ostalih večjih mestih na Štajerskem je mleka in masla primanjkovalo že marca 1915, hkrati pa naj bi v drugih delih dežele mleko še vedno uporabljali za krmljenje živine.⁸⁰ Glede slednjega za podeželsko okolico Celja ni podatkov, o stanju v mestu pa pove dovolj dejstvo, da mu je namestništvo dovolilo za pokritje svojih potreb zaseči vse zaloge in bodočo proizvodnjo mleka, jajc in krompirja na področju okrajnega glavarstva Celje (seveda z izjemo količin, potrebnih za vojaštvo in lokalne potrebe).⁸¹ Omenjeno določilo je v praksi

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ ZAC, MOC I, AS 174. 2250/16, vabilo glavnega aprovizijskega odbora pri okrajnem glavarstvu Celje predsedujočemu aprovizijskega odbora za oskrbni okoliš Celje, 21. februar 1916.

⁷⁶ ZAC, MOC I, AŠ 164, 475/15, dopis MOC namestništvu, 14. januar 1915.

⁷⁷ ZAC, MOC I, AŠ 165, 2278/15, dopis namestništva MOC, 20. februar 1915.

⁷⁸ ZAC, MOC I, AŠ 165, 3417/15, dopis namestništva MOC, 17. marec 1915.

⁷⁹ ZAC, MOC I, AŠ 190, 14.438/17, dopis F. Zanggerja MOC, 26. oktober 1917.

⁸⁰ ZAC, MOC I, AŠ 165, 3116/15, dopis namestništva MOC, 9. marec 1915.

⁸¹ DW, 17. november 1915

pomenilo, da jajc, mleka in krompirja prebivalci Celja niso mogli več kupiti od branjevka na tržnici, temveč le na prodajnem mestu MOC. Za vsako pošiljko, poslano drugam kot na naslov mest Celje ali Gradec, so proizvajalci ali trgovci potrebovali dovoljenje MOC, ki pa je gotovo dala soglasje k prodaji šele, ko so bile zadovoljene njene potrebe. Mesto je bilo torej v privilegiranem položaju, saj so mu bili podrejeni tudi posamezniki, ki teritorialno sicer niso sodili pod njegovo pristojnost. Če se omejimo na mleko: zaplembi namenjene količine ji proizvajalci seveda niso sami ponujali, mestna oblast se je trudila mleka pridobiti čim več, in to z angažiranjem posameznih kmetov ali zadrug. Decembra 1916 ga je na Šentjurskem zbirala tamkajšnja mlekarna po 40 krajcarjev za liter. Ker pa so toliko že pri proizvajalcu plačevali zanj begunci z juga in vzhoda monarhije iz begunskega taborišča Blagovna, je morala mestna oblast ponuditi več. Hkrati so se zmanjšale tudi razpoložljive količine mleka, ker ga je za begunce zbiralo tudi okrajno glavarstvo Celje. Mestna občina je predlagala dogovor in tako sta se z okrajnim glavarstvom sporazumela za delitev količin mleka iz občin Šentjur in Šentjur-okolica na polovico.⁸² Navesti pa je potrebno količino: mesto je na ta način od tam dobilo 30-50(!) litrov mleka. Spomladi leta 1917 so v sodelovanju z okrajnim glavarstvom v širši okolici mesta z rekvizicijami nabrali 2000 litrov na teden. Večji del te količine je šel v bolnišnice, mleko so dobili še otroci pod 6 let in bolni, le delček ga je preostal za gospodinjstva. Sicer so na oskrbo z mlekom vplivale tudi zaplembe sena v občini Celje-okolica, v kateri se je mesto večinoma oskrbovalo z mlekom. Od tod tudi izvira prošnja mesta na namestništvo, naj omeji zaplembe sena.⁸³ Pomanjkanje že tako slabe krme je do septembra istega leta zmanjšalo količine prejetega mleka na 800 litrov in do januarja 1918 so iz oskrbe morali izključiti najprej gospodinjstva, nato bolne in na koncu male otroke. Kmetom, ki so še bili pripravljeni nositi mleko v mesto, so obljubili otrobe, vendar je tudi teh kmalu zmanjkalo.⁸⁴

Jajca so do zaplembe v mestu prodajale branjevke in trgovci, za kasnejši čas pa so ohranjeni podatki, da se je mesto oskrbovalo z njimi tudi pri trgovcih iz širše okolice (Žalec, Zibika, Pristava). S tem v zvezi je ohranjen tudi spomin na izsiljevalsko politiko mestne občine do omenjenih trgovcev. Ti so za pošiljke jajc, ki so jih prodajali na Dunaj, v Gorico, Trst in drugam, potrebovali transportna dovoljenja, ki jih je izdajala MOC. Ta pa je izdajala le-teh pogojevala z dobavo jajc tudi na njen naslov.⁸⁵

V zvezi z zgoraj omenjenim navijanjem cen še dve podrobnosti: v prvih mesecih po izbruhu vojne so šle cene jajc nepretrgoma navzgor in v novembru dosegle skoraj trikratno ceno glede na avgust 1914. V Celju so bile tedaj tržne cene jajc višje kot npr. na Dunaju, a sodišče, ki je obravnavalo dve branjevki, češ da sta navijali ceno in izkoriščali vojne razmere, je obe oprostilo. Prvo z argumentacijo, da je znano, da so jajca iz Spodnje Štajerske večinoma težja in boljše kakovosti kot drugo, drugo pa z navedbo: "*So namreč na svetu obljubeni*

⁸² ZAC, MOC I, AŠ 177, 9163/16, dopis MOC okrajnemu glavarstvu Celje, 1. december 1916; dopis MOC občini Šentjur, 13. december 1916.

⁸³ ZAC, MOC I, AŠ 181, 15.915/16, dopis MOC namestništvu, 28. november 1916.

⁸⁴ ZAC, MOC I, AŠ 12, zapisnik sestanka občinskega odbora, 18. januar 1918.

⁸⁵ ZAC, MOC I, AŠ 173,1786/16, dopis MOC F. Založniku v Zibiki; MOC I, AŠ 174, 2252/16, dopis MOC E. Zupanecu v Pristavi, februar 1916.

kraji, kjer kokošjereja sploh ni znana.", torej jajca niso nujno potrebna sestavina prehrane, saj ponekod dobro živijo tudi brez njih!

Kot je bilo že omenjeno, je leto 1916 prineslo precejšnjo zaostritev položaja v oskrbi s prehrano. Tega leta so prebivalci Celja začeli prejemati manjše količine moke in kruha, kot bi jim pripadale. O velikem pomanjkanju govori že poročilo iz prve polovice januarja (hkrati še izvemo, da so bile dotlejšnje razmere v Celju - v avstrijskem okviru - še kar zadovoljive, saj je takšno stanje, ki je tedaj zajelo Celje, drugod (navedeni so Gradec, Dunaj in Češka), trajalo že mesece).⁸⁶ Celjane je prizadela tudi zamenjava kart za moko in kruh. Od 20. februarja dalje so bile v veljavi dvotedenske, ki so se ločile glede na velikost kraja, v katerem so veljale. V manjših krajih niso prinesle nobenih sprememb.⁸⁷ Njihov lastnik je z njimi mogel kupiti za dva tedna 3920 g kruha ali 2800 g moke, v večjih mestih pa po 3920 g kruha ali 2520 g kruha in 1000 g moke. To je prebivalce Celja, Brega in Gaberij zelo prizadelo, ker so zlasti v gospodinjstvih malih meščanov in industrijskih delavcev od začetka vojne sami začeli peči kruh, saj se je to izkazalo za bolj gospodarno.⁸⁸ Pomanjkanje je bilo hudo še v drugi polovici marca, ko so ljudje iz drugih oskrbnih okrajev drli v Celje, da bi dobili moko.

Na enak način kot pri moki so organizirali prodajo na karte tudi pri sladkorju, kavi ter masti, olju in maslu. Vse so uvedli v leto 1916. Za sladkor so prišle v uporabo sredi marca in so se glasile na 1 kilogram za štiri tedne, naslednji mesec pa je namestništvo uvedlo dve vrsti (A in B) sladkornih kart. Mesta in kraji z industrijskimi delavci so dobila prve, ki so imele po 10 odrezkov po 125 gramov, ostali prebivalci pa takšne z osmimi odrezki (1000 gramov) za štiri tedne.⁸⁹

Julija so začele veljati karte za kavo, ki so jo posamezniku vsakih osem tednov dodelile 250 g. Tudi pri slednjih je veljalo, da so bili prebivalci mest, trgov in industrijskih središč deležni večjih deležev, posamezniku so omogočile nakup 375 g. Dobili jih niso otroci pod 4 leti starosti in gospodinjstva, ki so imela zaloge večje od enega kilograma.⁹⁰ Z uvedbo kart so vzpostavili več reda na trgu s kavo, saj je npr. v marcu njena cena zrasla za 120%, verjetno pod vplivom govoric, in tedaj so bolje stoječi pokupili velike količine, kar je povzročilo njeno pomanjkanje.⁹¹

Na primeru kave se je moč podrobneje poglobiti še v en vidik naporov oblasti za čim bolj nemoteno oskrbo prebivalstva, v iskanje nadomestkov za živila. Teh so ob pomanjkanju pravih uporabljali kar celo vrsto. V zvezi s tem se je pojavil pojem "*nategovanje*" ("*Streckung*"), ki je označeval dodajanje nadomestnih (praviloma manj vrednih) snovi artiklu, ki ga je primanjkovalo, z namenom nategovanja, podaljševanja obdobja, ki se ga je dalo preživeti s tako povečanimi (a kvalitetno osiromašenimi) količinami. Že omenjeno mešanje pšenične moke s slabšimi vrstami in dodajanje krompirja ali drugih primesi je prvi primer, kasneje so se pojavljali še novi. Ob pomanjkanju sladkorja so si pomagali s

⁸⁶ DW, 12. januar 1916.

⁸⁷ Deželni, 15/16.

⁸⁸ DW, 23. februar 1916.

⁸⁹ DW, 12. april 1916.

⁹⁰ DW, 24. junij 1916; Deželni 63/16.

⁹¹ ZAC, MOC I, AŠ 174, 3188/16, dopis mestne varnostne straže MOC, 21. marec 1916.

saharinom ali umetnim medom. Glede prvega to pač ni nič nenavadnega, saj je čisto običajen nadomestek za sladkor, a le z današnje perspektive. Do takrat pa je bilo trgovanje z njim prepovedano, dostopen je bil le z receptom v lekarnah, ker so ga imeli za nevarnega zdravju. Takšno zastraševalno stališče so najbrž pomagali ustvarjati tovarnarji sladkorja, a vseeno je v času vojne saharin začel nadomeščati sladkor.⁹² Ob pomanjkanju zelenjave so v prehrani uporabljali tudi liste kopriv, ki pa je bila bolj razširjena kot surovina za vlakna, iz katerih so tkali blago. Maja 1917 so na Štajerskem začeli prodajati t.i. vojno margarino, ki naj bi nadomestila dotlej uporabljani *„jedilni loj“*. Prodajali so jo po 240 gramov, za kuho naj bi bila *„posebno primeren izdelek“* in naj bi v ostalih deželah že doživela ugoden odmev.⁹³ V zadnjem letu vojne je Urad za prehrano sprožil akcijo zbiranja, v kateri bi *„veliki in mali“* kot čajne nadomestke zbirali listje jagod in robid,⁹⁴ kot surovine za pridobivanje olja pa pečke melon, kumaric, jabolk in hrušk ter koščice češpelj in marelic.

Največ omemb, tako v zakonodaji kot v upravnih in časopisnih virih, je bilo namenjeno kavi oz. njenim nadomestkom. Glede na to, da gre za blago, čigar oskrba je bila povsem vezana na uvoz, je kar presenetljivo dejstvo, da je bila le-ta vse do začetka leta 1917, čeprav v pičlih količinah, dokaj redna.⁹⁵ Tedaj pa so se njene zaloge tako zmanjšale, da so jo morali začeti mešati z dodatki. Marca 1917 so se odločili za dodajanje surovega sladkorja, prodajo prave kave pa so ustavili.⁹⁶ Tedaj še ne omenjajo nobenih drugih dodatkov kavi. Nove karte za kavo, veljavne od srede aprila, so sicer še veljale za 125 gramov prave kave ali 250 gramov mešanice (za osem tednov), vendar so prodajo prve avgusta istega leta prepovedali.⁹⁷ Urad za prehrano se je kasneje odločil za mešanico, sestavljeno iz 80 % karameliziranega surovega sladkorja, 10 % moke iz repe in 10 % zrn kave. Zaradi pomanjkanja sladkorja in kave so mešanico večkrat spremenili (novembra 1917: 70 % karameliziranega sladkorja, 15 % volčjega boba, 10 % želodove moke in 5 % kave), marca 1918 so dodajanje kave sploh ukinili in mešanica je od tedaj bila sestavljena le iz 55 % karameliziranega sladkorja in 45 % drugih dodatkov.⁹⁸ Kot ti so nastopali fige, slad, želod, ječmen, repa, cikorijska moka, moka iz sladkorne pese in kupci so mogli piti želodovo, figovo, sladno... kavo.⁹⁹ Prebivalci so tudi po letu 1918 mešanico na karte vedno mogli kupiti.

Z začetkom oktobra 1916 so uvedli prodajo masti in slanine na karte: vsak jo je mogel dobiti 12 dag na teden, težaki pa 15 dag. Splošne karte so omogočile nakup masti (surove ali topljene), slanine, masla ali olja, posamezniki z zalogami, večjimi od enega kilograma za odrasle ali pol kilograma za otroka od 1-3 leta, so dobili le karte za maslo.¹⁰⁰ Pomanjkanje maščob so skušali krotiti z obveznim oddajanjem surove slanine pri vsakem klanju. Količina je bila odvisna od teže zaklane svinje, posameznik ali obrtnik, ki je zaklal 100-150 kilogramov težko, je moral za oskrbo dežele obvezno, proti plačilu, oddati 4 kilograme. Te

⁹² DW, 10. februar 1917.

⁹³ DW, 19. maj 1917.

⁹⁴ DW, 16. maj 1918.

⁹⁵ Hans Loewenfeld - Russ, Die Regelung der Volksernährung im Kriege, Dunaj 1926, (dalje Die Regelung), str. 270

⁹⁶ DW, 24. marec 1917

⁹⁷ DW, 11. avgust 1917

⁹⁸ Die Regelung, str. 271

⁹⁹ Državni, 96/18.

¹⁰⁰ DW, 4. in 14. oktober 1916.

obveznosti so bili oproščeni le tisti nekmeti, ki so imeli eno svinjo.¹⁰¹ Leta 1918 je moral vsakdo, ki je zaklal svinjo, oddati že šest kilogramov slanine.¹⁰²

Ob vstopu Romunije v vojno avgusta 1916 so bile pošiljke moke in pšenice od tam na hitro odpravljene in v začetku septembra je bilo v Celju na razpolago le še 1000 kilogramov moke. Tako majhne količine niso mogli enakomerno porazdeliti in so zato, da bi se izognili večurnemu čakanju, med čakajoče pri mestnem mlinu, kjer so moko izdajali, razdelili številke, s katerimi so potem dobili pripadajoči del moke. Številke seveda ni bilo dovolj za vse lastnike kart, saj bi v tem primeru (glede na število prebivalcev v oskrbnem okraju Celje-mesto) vsak dobil 33 gramov. Čez nekaj dni se je oskrba z moko izboljšala in so mogli številke razdeliti vsem imetnikom krušnih kart in s tem zmanjšali pritisk na trgovino. Ko je sredi septembra zopet nastopilo pomanjkanje moke, je MOC tehtala, ali naj zopet razdeli številke le delu imetnikov kart ali pa naj ustavi izdajo moke, dokler si ne ustvarijo takšne zaloge, ki bi omogočila enakomerno oddajo. Po izkušnjah s prvo izdajo številke (zamera tistih, ki jih niso dobili, je bila gotovo velika) so se odločili za slednje in moke nekaj dni niso prodajali. Prejemali so jo le peki za zagotovitev najnujnejših potreb.¹⁰³ Nato so ponovno prešli na sistem številke. Imetniki kart so jo dobili na magistratu in z njo so mogli ob točno določenem dnevu in uri kupiti pripadajoči jim del moke. Kasneje so sistem razdeljevanja še bolj poenostavili: številko vrstnega reda dviga moke so dobili napisano že kar ob dvigu kart.¹⁰⁴ Ob koncu oktobra je bilo v mestu 1500 številke (vsi člani istega gospodinjstva so imeli le eno), v okolici pa 2000. Nekaj časa so ločevali čas nakupov s kartami iz mesta ali iz okolice, vendar so to že ob koncu oktobra odpravili. Vsi prebivalci občin, pripadajočih oskrbnemu okraju Celje, so mogli kupiti moko na dan in ob uri, ki sta bila določena in razglašena v časopisu in v izložbi pri oddajnem mestu pri mestnem mlinu v Gaberjah. Opremljanje krušnih kart s številkami gospodinjstev je bilo kljub poenostavitvam še vedno dolgotrajno, čakanje za stranke v zimskem času pa še posebej mučno, zato kart niso več razdeljevali posameznim gospodinjstvom, temveč le lastnikom ali oskrbnikom hiš za njihove stanovalce.¹⁰⁵ Sistem številke se je ohranil verjetno do konca vojne (omenja se še v februarju 1918). Gospodinjstva v mestu so uredili po abecedi in vsako je dobilo svojo številko, s katero so označili vsako karto za vsa živila, ki so pripadala temu gospodinjstvu. Prebivalci ostalih občin iz oskrbnega okraja Celje so poleg tega imeli še legitimacijo, s katero so se morali izkazati pri dvigu artiklov s kartami, izdanimi v njihovih občinah.¹⁰⁶

Septembra 1916 so prebivalci Celja mogli z eno karto dobiti 1 kilogram, naslednji mesec pa le 0,8 kg moke. Kruh so lahko dotlej kupovali pri pekih, ki so jim dodeljevali moko, a ob koncu oktobra so to možnost odpravili. Da bi omogočili enakomerno oskrbo prebivalcev vsega oskrbnega okraja, so za kruh odprli enotno prodajno mesto na Glavnem trgu. Peki kruha niso smeli več sami prodajati, temveč so ga morali po določenih cenah dobavljati

¹⁰¹ DW, 9. december 1916.

¹⁰² ZAC, MOC I, AŠ 192, 1495/18, dopis posestva Rakusch na Spodnjem Lanovžu MOC, 11. februar 1918.

¹⁰³ DW, 16. september 1916.

¹⁰⁴ DW, 4. oktober 1916.

¹⁰⁵ DW, 22. november 1916.

¹⁰⁶ ZAC, MOC I, AŠ 192, 1504/18 dopis MOC občini Iglau, 6. februar 1918.

temu prodajnemu mestu. Mestna oblast jih je nadzirala: s primerjavo količin dodeljene jim moke in iz nje izdelanega kruha so ugotavljali, kdo se drži predpisanega razmerja, da mora 5 enot moke dati 7 enot kruha.¹⁰⁷ Za dva dneva je na karto pripadlo 175 gramov kruha, poleg tega še 120 gramov kruha ali 100 gramov moke dnevno.¹⁰⁸ Dvotedensko torej 2905 gramov kruha ali 1225 gramov kruha in 1400 gramov moke, kar je v razkoraku z v februarju istega leta določenimi (in še ne razveljavljenimi) količinami za večje kraje (3920 gramov kruha ali 2520 kruha in 1000 gramov moke). Prebivalcem oskrbnega okraja, ki so živeli v oddaljenejših krajih, takšna odločitev že ni bila povšeči, saj nakupovanje kruha v Celju gotovo ni bilo prijetno.

Novembra so mesečno količino moke za oskrbni okraj Celje zmanjšali na 12 vagonov, čeprav so bile potrebe na podlagi izdanih kart 22 vagonov. To je omogočilo oddajo le 4 kilogramov na osebo namesto določenih 5,6. Primanjkljaj se je pojavljal tudi pri drugih artiklih. Čeprav bi po ključu 125 gramov na osebo dnevno Celje potrebovalo do aprila 50 vagonov krompirja, ga je do novembra dobilo le 12 vagonov. Politični okraji Celje, Slovenj Gradec, Brežice in Ptuj bi morali dobiti 21 vagonov sladkorja, dejansko so jih le 14. Pomanjkanje sladkorja se je pokazalo kot problem predvsem pri malih otrocih, ker niso dobivali pripadajočega jim deleža kruha, mleka je primanjkovalo, brez sladkorja pa niso mogli piti tudi kave. MOC je ob takem stanju prosila namestništvo za povečanje količine moke in hkrati izvzetje nekaterih vojaških oseb, ki so se oskrbovale iz civilnih zalog.¹⁰⁹

V zvezi z zmanjševanjem količine moke, ki so jo dobivali prebivalci, so ohranjeni tudi zapisi o goljufanju. Karte so bile seveda tiskane glede na uradno veljavne polne količine, a v obdobjih, ko teh ni bilo moč dejansko razdeliti prebivalcem, je občina določen del odrezka na njih uničila z modrimi črtami. Ljudje so te črte radirali in pri nakupu uveljavljali več odrezkov, kot bi smeli. To kaže na veliko stisko: v goljufijo so se podali, čeprav je bilo veliko možnosti, da jih odkrijejo, saj so vse karte imele številke in že ob površnem pregledu odrezkov se je moglo ugotoviti, kdo je goljufal.

Konec l. 1916 je prišlo tudi do spremembe v oskrbi industrijskih delavcev iz okolice Celja z moko. Od tedaj se le-ti z njo niso več oskrbovali v javni zalogi moke v Celju. Karte je dobilo podjetje in tam je tudi tekla delitev moke.¹¹⁰

Pomanjkanje sladkorja, ki je vladalo v drugih krajih že dolgo časa in za katerega nakup so bile že od marca potrebne karte, je sredi novembra zajelo tudi Celje. Vzrok zanj je bil v določbi, da smejo tovarne sladkorja predelovati le 80 % predvojnih količin in na drugi strani tudi v pomanjkanju prevoznih zmogljivosti na železnici. Dostave so zato zamujale: Celju določena količina, ki bi jo morali prejeti v začetku meseca, je bila napovedana šele za njegov konec.¹¹¹ Obrtnikom, ki so za delo potrebovali veliko

¹⁰⁷ ZAC, MOC I, AŠ 182.477/17, dopis MOC peku Janiču, 10. januar 1917. V letu 1917 je delovalo 7 pekov, ki so v celem letu predelali po od 51 do 79 ton moke. MOC I, AŠ 192, 2168/18, dopis MOC okrajnemu glavarstvu, 4. marec 1918.

¹⁰⁸ DW, 31. oktober in 4. november 1916.

¹⁰⁹ ZAC, MOC I, AŠ 180.13.961/16, dopis MOC namestništvu, 18. november 1916.

¹¹⁰ ZAC, MOC I, AŠ 180, 14.954/16, dopis občine Celje-okolica, 9. november 1916.

¹¹¹ DW, 18. november 1916.

sladkorja, so določali obseg dobav glede na količine, porabljene v zadnjem letu pred vojno.¹¹²

Oddaja sladkorja v celjskem in nekaterih drugih nanj meječih okrajih je bila od začetka julija 1915, ko je oskrba z njim v državnem okviru prešla na centralo za sladkor na Dunaju, do začetka leta 1917 v rokah Celjske družbe za kolonialno blago Union, tedaj pa jo je za celjski oskrbni okoliš prevzel v svoje roke mestni urad. Sladkor so prodajali v isti trgovini kot kruh (na Glavnem trgu), ob koncu februarja 1917 so ga dobili prebivalci mesta in celjske okoliške občine po 1 kilogram, v ostalih občinah oskrbnega okraja pa le po 800 gramov.¹¹³ Glede poslovanja Uniona so se pojavljale pritožbe, da slabo oskrbuje trgovce in da prodaja sladkor prekupčevalcem. V juliju 1916 so iz politične ekspoziture celjskega okrajnega glavarstva v Mozirju na namestništvo poslali pritožbo, da so že 60 dni brez sladkorja in da se morajo ljudje zato voziti ponj v Celje, medtem ko delo na poljih stoji.¹¹⁴

Februarja 1917 je bilo za civilne potrebe cele Štajerske namenjenih mesečno 177 vagonov sladkorja. Celjska družba Union je za področje okrajnega glavarstva Celje in mestne občine Celje dobila 12 in 1,5 vagona sladkorja, ki ga je delila, kot je v svojem načrtu rajonizacije odredilo (gotovo v sodelovanju z MOC) okrajno glavarstvo Celje. Namestništvo je namreč z navodilom 15. januarja 1917 priporočilo, naj se pri rajonizaciji delitve sladkorja izognejo ustvarjanju novih in se naslonijo na že obstoječa območja razdeljevanja drugih artiklov.¹¹⁵ Okrajno glavarstvo se je tega držalo, saj je uradno mesto za prodajo sladkorja v Celju bilo zadolženo za isto področje, kot ga je obsegal oskrbni okraj za moko, oz. kruh, torej so prebivalci MOC, OCO in še 6 sosednjih občin kupovali sladkor v Celju. Za potrebe ostalih občin okraja so sladkor delili posamezni lokalni trgovci in delavski konzumi. Sladkor so izdajali enkrat mesečno, težki delavci ter prebivalci Celja in občin oz. krajev Celje-okolica, Trbovlje, Žalec, Braslovče, Vransko, Vojnik in Šmarje pri Jelšah-trg so dobivali po 125 dag, drugod le 80 dag na osebo. Uradna prodajna mesta so delila sladkor tako, da so najprej prišli na vrsto težki delavci, nato prebivalci naštetih krajev in občin, na koncu podeželani. Šele ko so naštetih dobili zanje določene kvote, so sladkor odobrili tudi gostilničarjem.¹¹⁶

Najpomembnejše živilo, pri katerem je država direktno, torej ne le posredno z omejenim razdeljevanjem, skušala zmanjšati porabo, je bilo meso. Od maja 1915 sta bila uvedena dva t.i. brezmesna dneva (na Štajerskem torek in petek), ko je bilo prepovedano prodajati surovo ali pripravljeno meso, a ne še tudi njegovo uživanje, kar je bilo določeno julija 1916 in še istega leta v septembru razširjeno na tri dni tedensko (ponedeljek, sreda, petek).¹¹⁷ Prepoved uživanja se je nanašala tudi na privatna gospodinjstva in je v takšnem obsegu ostala v veljavi do konca vojne. Brezmesnih dni so se držali tudi ob praznikih. Urad za prehrano je v času od 21. marca do 30. aprila 1917 sicer ukinil tretji brezmesni dan in s tem v zvezi se je ohranil zapis, da je ta omilitev le začasna, ker odprava tretjega dne stanje

¹¹² ZAC, MOC I, AŠ 181,15.813/16, dopis Ane Petritschek MOC, 29. november 1916.

¹¹³ DW, 28. februar 1917.

¹¹⁴ ZAC, MOC I, AŠ 177.8560/16, dopis namestništva MOC, 3. julij 1916.

¹¹⁵ ZAC, MOC I, AŠ 182.922/17, dopis namestništva, 15. januar 1917.

¹¹⁶ ZAC, MOC I, AŠ 182.1278/17, dopis okrajnega glavarstva Celje MOC, 24. januar 1917.

¹¹⁷ Deželni 39/15; Državni 218/16 in 289/16.

klavne živine na Štajerskem na mesec obremeni z dodatnimi 1427 glavami.¹¹⁸ Avgusta 1916 je mestni urad celjske občine sklenil z dvema osebama kontrolirati vsa privatna gospodinjstva, če upoštevajo to prepoved.¹¹⁹ O tem ni kasnejših omemb, a nedvomno bi bilo zanimivo zvedeti, kako so gospodinjne reagirale, če sta se kontrolorja hotela podrobneje seznaniti z vsebino njihovih loncev.

Ker za april leta 1917 ni bilo napovedanih večjih pošiljk krušne pšenice, se je pojavila ob koncu marca potreba po izdaji večjih količin mesa. Zato se je vlada v sodelovanju z družbo za vnovčenje živine odločila za oddajo cenejšega govejega mesa manj premožnim in revnim. Prvi so ga smeli kupiti po 4, slednji po 2 kroni, a le pol kilograma na osebo tedensko.¹²⁰ V tem času se v Celju že omenjajo karte za nakup mesa,¹²¹ vendar to verjetno niso bile trajne, ampak z omejeno veljavnostjo, za konkretno, enkratno razdeljevanje, ob koncu aprila pa so določili, da je mogel posameznik kupiti 15 (s kostmi 18) dag mesa na mesni dan,¹²² ob upoštevanju treh brezmesnih dni tedensko torej 60 dag na teden. Vprašanje pa je, koliko je bilo to uresničevano v praksi, saj so že omenjane karte iz aprila omogočale nakup le 50 dag govejega mesa tedensko.¹²³ O zmanjšanju prometa z mesom priča tudi podatek, da je število mesarjev v Celju padlo z devet v oktobru leta 1914 na vseh tri v juliju 1917.¹²⁴

V času pomanjkanja moke in kruha je višanje cen mesa posebej prizadelo manj premožne dele prebivalstva. Vlada se je zato namenila izravnati presežek med bogatimi prebivalci in bedo širokih množic. Vpeljan naj bi bil t.i. strasburški sistem. Njegov temelj je v razdelitvi prebivalstva glede na višino dohodkov v več skupin, vsaka od teh bi važnejše artikle kupovala z njeni kupni moči prilagojenimi cenami. Srednje premožni bi plačevali tedanje običajne cene, premožnejši višje, s tem presežkom pa bi zmogli zagotoviti nižje cene za manj premožne. Tak sistem ni bil uveden v praksi, njegove enostranske zametke lahko vidimo v prodaji mesa z nižjimi cenami manj premožnim. Na takšen način je MOC delila meso svojim prebivalcem v oktobru 1916.¹²⁵ V zadnjih mesecih istega leta sta tudi mesarja J. Leskovšek in J. Rebeuschegg prodajala cenejše meso za revnejše, tedensko do 400 kilogramov, a sta s 1. januarjem 1917 prenehala.¹²⁶

Od konca februarja 1918 je bilo na območju mesta in okoliške občine moč dobiti meso le še na karte. Uvedba kart kaže na pomanjkanje mesa: po razdelilnem načrtu je bilo za mestno in okoliško občino Celje za 4 tedne predvideno 33.000 kilogramov mesa. Dejansko jih je MOC v februarju dobila le 17.000 kg. Poraba v obeh občinah naj bi bila po izračunu MOC z dne 1. marca 24.800 kilogramov za gospodinjstva in 7500 kilogramov za gostilne,

¹¹⁸ ZAC, OŠSD, AŠ 8, 15268/17, dopis okrajnega glavarstva Celje občini Šempeter, 23. marec 1917.

¹¹⁹ DW, 2. avgust 1916.

¹²⁰ DW, 28. marec 1917.

¹²¹ MOC, AŠ 185, 5757/17, dopis namestništva MOC; DW, 31. marec in 4. april 1917.

¹²² DW, 28. april 1917. O kartah glej tudi DW, 2. marec 1918.

¹²³ ZAC, MOC I, AŠ 185, 5757/17, dopis Viktorja Zimiča namestništvu, 27. april 1917.

¹²⁴ ZAC, MOC I, AŠ 163, 15.683/14, poročilo mestne straže; MOC I, AŠ 187, 9887/17, dopis J. Rebeuschegga vojaškemu poveljstvu v Celju 4. julij 1917. Rebeuschegg je ves vojni čas oskrboval tri vojaške bolnišnice v Celju, bolnišnico RK in vojaško kuhinjo v splošni bolnišnici in tudi največji del civilnega prebivalstva.

¹²⁵ DW, 25. oktober 1916.

¹²⁶ DW, 30. december 1916.

računajoč 10 dag mesa na osebo na mesni dan,¹²⁷ a ker so ji dobavili skoraj polovico mesa manj, moremo sklepati, da so se prebivalci morali zadovoljiti s približno 5 dag na dan.

Tudi v naslednjih mesecih je govedo za preskrbo prebivalstva z mesom v mestno in okoliško celjsko občino prihajalo neredno in v zmanjšanih količinah, še znatno manjših kot poprej. Marca 1918 so za en teden dobili le 17 glav (1400 kilogramov), v začetku maja le 18 (2000) namesto 55 (8000).¹²⁸ MOC si je pri tem pomagala s prodajo prekajene govedine, ki jo je konzervirala v lastni režiji; še v maju je nakupila nekaj živine v ta namen. Tudi sicer je med vojno večkrat omenjeno, da MOC sama kupuje prehrabene izdelke (v ta namen ji je bil odobren tudi kredit). Kupovala in konzervirala je zelje, repo, buče in že omenjeno meso, kar vse je v pretežni meri porabila vojna kuhinja. Te stvari so oddajali tudi prebivalstvu, a ob pomanjkanju moke in masti (za slednjo določenih 5 dag tedensko so ob začetku 1918 zmanjšali na 3¹²⁹) si prebivalstvo iz našete zelenjave ni moglo pripraviti krepkih jedi.

Enajstega februarja 1917 je začela delovati celjska vojna kuhinja (v gostišču Krell v Vodnikovi ulici). V Celju so v tem pogledu bili pozni. Namestništvo je že konec julija 1916 pozvalo občine, naj v razmerah vedno višjih cen in pomanjkanja poskrbe, da bodo ogroženi sloji prebivalstva dobili cenejšo hrano in hkrati pripomnilo, da so nekatere to že storile.¹³⁰ Dela pri njenem odprtju sta v Celju vodila Leopoldina Rakusch in Lepold Wambrechtsammer. Materialno osnovo za njeno delo so nudili prispevki mestnega urada v obliki prehrabnih artiklov in že pred tem obstoječi fond za ljudsko kuhinjo, ki je zbiral prispevke občanov in dobrodelnih prirediteljev. Njen namen je bil nuditi poceni obroke čim širšemu krogu prebivalcev (zlasti revnim in manj premožnim), v začetku delovanja le kosila, sestavljena iz juhe, zelenjave in mesa. Seveda tudi tega obroka ni mogel dobiti nihče brez obveznih kart. V maju 1917 je ljudska kuhinja za plačilo oddala 6527 juh, 8175 zelenjavnih jedi in 3773 mesnih obrokov, ob tem pa še 3490 brezplačnih, skupaj torej 22.010. Julija je ta količina zrastle na 28.203, mesec kasneje pa še bolj (29.209). Leta 1918 se je pojavil tudi predlog za posebno vojaško kuhinjo za otroke, vendar zaradi pomanjkanja prehrabnih artiklov ta ideja ni bila realizirana.¹³¹

Zaradi omejitve dovoza so v prvi polovici junija 1917 zopet zmanjšali količine moke pri nakupu. V tednu od 10. do 16. junija so prebivalci mogli kupiti le 25 dag moke in 70 dag kruha. Nekaj upanja je Celjanom dal obisk predsednika Urada za prehrano ljudi (ki je bil hkrati tudi minister za prehrano) konec julija. Zaradi dobav romunskega žita je za september obljubil povečanje obrokov moke na polne količine, torej 1,4 kilograma na teden. Res so jih oktobra dobili, a že naslednji mesec je bilo kot pred tem (1 kilogram na teden).¹³²

¹²⁷ ZAC, MOC I, AŠ 192, 2293/18, dopis MOC graški podružnici avstrijske živino- in mesovnovčevalne družbe.

¹²⁸ DW, 23. marec in 4. maj 1918.

¹²⁹ ZAC, MOC I, AŠ 12, zapisnik sestanka občinskega odbora, 18. januar 1918.

¹³⁰ V okviru oskrbe za manj premožne mnogo obeta naslov knjižice Die Kriegsfürsorge für die notleidende Bevölkerung in der Steiermark, ki jo je izdalo namestništvo leta 1916, a zajema le področje Gradca.

¹³¹ ZAC, MOC I, AŠ 12, zapisnik sestanka občinskega odbora, 18. januar 1918.

¹³² Prav tam.

Leto 1918 je prineslo še novo zmanjšanje dejansko prejetih količin na 75 dag tedensko. Ker so že takrat vedeli za načrtovano zmanjšanje uradno določene količine moke s 1400 na 1150 gramov tedensko, so v občinskem odboru ironično sklepali, da mora biti prebivalstvu ob zmanjšanju pravzaprav veselo, saj bo torej dobilo več moke kot dotlej. Hkrati pa so v odboru izrazili zaskrbljenost, saj bi zmanjšanje dejansko prejetih 750 gramov na 500 pomenilo za prebivalce nekaj povsem nevzdržnega, zlasti v oskrbnem okraju Celje, kjer je bila kar približno četrтина prebivalcev težkih delavcev. Podobno je bilo stanje tudi z drugimi artikli. Za mesto Celje so določili 80 kilogramov krompirja na osebo za celo oskrbno leto (skupno 60 vagonov), kar so nato zmanjšali za desetino (ob tej količini bi osebi pripadlo 1,5 kilograma na teden), še kasneje na 40 vagonov, dejansko pa so jim do januarja poslali 20 vagonov, od tega osem poljskega v slabem stanju, ki ga je prebivalstvo vseeno rado sprejelo.¹³³

Če strnemo naštetu, vidimo, da so prebivalci v Celju morali začeti zmanjševati porabo osnovnih prehrambenih artiklov kar takoj ob začetku vojne, se pri moki in mesu držati predpisanih količin ali dni dovoljene priprave od 1915., pri sladkorju, kavi in masti pa od 1916. leta. Tedaj se začno pojavljati tudi poročila, da ni osnovnih živil niti za zadovoljitev prodaje predpisanih količin, v času do konca vojne pa so se razmere samo še zaostrovale. V začetku 1918 je posameznik prejemal 750 gramov moke, 30 gramov masti in 550 gramov krompirja na teden ter 750 gramov sladkorja na mesec. Temu pa moramo še dodati težko dostopnost mleka, jajc in soli.

MOC je bila od jeseni 1915, od nastanka oskrbnih okrajev za oskrbo z moko, zadolžena za organizacijo preskrbe prebivalcev le z njo, sčasoma pa so nanjo prešle tudi zadolžitve glede ostalih artiklov. Medtem ko je moč obseg racionalizacije prehrane v celoti rekonstruirati iz predpisov, njeno dejansko izvedbo (saj se namreč razhajata) pa vsaj deloma iz upravnih in časopisnih virov, si za rajonizacijo preskrbe za obdobje od konca leta 1915 do oktobra 1917 na podlagi omenjenih virov ni moč ustvariti slike. Izjemi sta le glede sladkorja (od februarja 1917) in moke. Od 1. oktobra 1917 je MOC izvajala polno oskrbo svojega oskrbnega okraja s prehrano. Osnovo za to so ji v večini nudile dobave t.i. central, če pa je bilo mogoče in če je prišlo do res akutnega pomanjkanja, se je trudila kupiti dostopno blago tudi sama. V zakonodaji se namreč večkrat omenja dolžnost sodelovanja občin pri preskrbi prebivalstva s prehrano, vendar le-te tega gotovo niso izvajale le v smislu izpolnjevanja določb predpisov, temveč iz resničnega interesa zaščite ljudi na svojih območjih.

MOC je bila odgovorna za oskrbo okraja, ki je presegal njene meje in je segal v njeno okolico na teritorij okrajnega glavarstva Celje, zato je morala sodelovati z njim, toliko bolj, če vemo, da je ravno ta okolica bila tesno povezana z mestom. Predstavljala je njegovo zaledje, ki ga je oskrbovalo s kmetijskimi izdelki ter v obratni smeri v njem kupovalo tista živila, ki jih ni samo pridelala. MOC je morala prebivalcem oskrbnega okraja nuditi enako(merno) dostopnost živil, vendar je vsaj v nekaterih primerih mogoče zaznati, da je dajalo prednost mestnemu prebivalstvu. Pri tem ne mislimo na zakonsko določene večje deleže za mestne

¹³³ Prav tam.

prebivalce, na kar občina pač ni imela vpliva, temveč na politiko (ločenega) razdeljevanja živil in na odnos občinskih uradnikov do okoličanov, glede katerega je ohranjenih več pritožb.

Na oskrbo mestnega prebivalstva je ugodno vplivalo, vsaj v prvem letu vojne, dejstvo, da je v Celju deloval mestni mlin, ki je imel dovolj zalog, da je blažil kakršne koli motnje v dobavi moke, ki bi jih prebivalstvo sicer čutilo. Ta položaj se je spremenil, ko prosti trg ni več deloval in so bile upravne enote čedalje bolj in glede čedalje širšega spektra živil odvisne od centralistično določenih dobav. Le-te so bile v začetku redne in so tudi količinsko ustrezale določenim, vendar od januarja 1916 to ni bilo več pravilo. Dotlej ni nobenih poročil o tem, da bi prebivalci ne mogli dobiti količin moke, ki so jim bile določene na kartah. Tedaj pa se je situacija spremenila, količine moke, ki jih je dobival oskrbni okraj Celje, so se začele manjšati, čeprav se število izdanih kart ni spremenilo. Leto 1916 pomeni prelomnico, ko država ni bila sposobna zagotavljati niti določenih minimalnih zajamčenih količin mlinskih izdelkov, tega leta so uvedli tudi karte za sladkor, kavo ter mast, olje in maslo. Do takrat (torej v času prve tretjine vojne) je bilo pomanjkanje večine osnovnih živil še znosno (čeprav je primer soli in mleka to že zanikal), potrebe po osnovnih živilih pa so redno zadovoljevali, kar je še dajalo videz stabilnosti. Od takrat, torej od druge vojne zime, do konca vojne se je preskrba z živili vidno poslabšala. Kot je moč razbrati iz virov, sta količina in kakovost živil padali skladno z dolžino vojne. Prebivalstvo se v takšni situaciji ni oziralo na propagandne poteze države, katere pozivi na domoljubje in zavest državljanov so bili zaman. Nasprotno. Že na robu lakote si je skušalo najnujnejše priskrbeti tudi mimo predpisov.

Poraba je tisto področje, na katerega ima oblast najmanj vpliva, saj se najbolj izmika njeni kontroli in je najbolj odvisno od discipline prebivalcev. A tudi izvajanje drugih predpisov, ki so regulirali zgoraj naštetih zapovedi in prepovedi, je zahtevalo precej napora. Država bi morala imeti velikanski kontrolni sistem, ki bi nadziral, ali se občani dosledno drže njenih zapovedi. Brez ohranjenih poročil, ki bi se izrecno ukvarjala z odnosom prebivalstva do pomanjkanja hrane in načinov njenega reševanja, je moč odzive ljudi ugotavljati le s posrednimi viri. Eden od teh so kazenski postopki proti kršiteljem predpisov v zvezi z oskrbo s prehrano. Obravnava kršitev večine tovrstnih pravnih določil je bila v domeni okrajnih oblastnih organov, medtem ko so kršilcem zoper cesarske ukaze z izjemami sodila okrajna (in deloma okrožna) sodišča.¹³⁴ V veliki večini so to bili prestopki, povezani z navijanjem cen (*izrabljanje po vojnem stanju povzročenih razmer* za *postavljanje očitno pretirane cene*) in zoper določbe glede zapore prometa z žitom (skrivanje ali prodaja zaplenjenih zalog). Sodišča se v razmerah, ko niso veljale normalne tržne zakonitosti (mnogi, ki so imeli zaloge, so se skušali okoristiti s težkim položajem kupcev in so postavljali izredno visoke cene), niso togo držala določb omenjenih ukazov ter namestniških in odločb okrajnih glavarstev, ki so sproti določale dovoljene cene za posamezne artikle. Kaznovala so le tiste prodajalce, ki so postavljali glede na časovni in krajevni okvir pretirane cene in si s tem obetali nadpovprečen dobiček. Zato niso redke oprostilne sodbe z utemeljitvijo, da je zahtevana cena pač enaka ali le malenkost višja tudi pri drugih prodajalcih; večina izrečenih

¹³⁴ Glej ZAC, spisi V. U in VI. U (1914-1918) Okrajnega sodišča (fasc. 329-332), spisi Vr (1914-1918) Okrožnega sodišča (fasc. 81-86).

obsodilnih sodb je mila. Tudi rok zastaranja za te prekrške ni bil dolg.¹³⁵ Okvir te splošne slike prestopajo nekateri primeri pretiravanja pri strogoti, ki so povzročili posredovanje namestništva junija 1915. Menilo je, da je živinoreja res v težavah, vendar da je kaznovanje kmetov (zaradi zahtevanega krajcarja ali dveh čez dovoljeno ceno za mleko) z visokimi denarnimi ali celo zapornimi kaznimi res prestrogo.¹³⁶

Pred začetkom vojne so bili dohodki in cene dokaj stabilni, letno rast mezd so v času poldruga desetletja pred njo izračunali kot 2,6 %¹³⁷, vojna pa je materialni položaj zaposlenih izredno poslabšala. Cene so se od začetka vojne že do konca leta 1915 v Avstro-Ogrski več kot podvojile,¹³⁸ zaposleni pa so se morali zadovoljiti s poviški, ki niso bili v sorazmerju z dvigom cen in draginjo, ki je v zadnjem obdobju vojne naraščala še hitreje kot poprej. Industrijski delavci so v Celju v mesecih pred začetkom vojne imeli od 2,3 (dnevničarji, pomožni delavci z nižjo izobrazbo) do 4 krome (predelavci, mojstri) dnevnega zaslužka, torej 57,5 do 100 kron mesečno, pri zaposlenih v obrti je ta razpon malo širši (od 2 do 4 krome dnevno, torej 50 do 100 kron mesečno),¹³⁹ povprečne uradniške plače s sredine uradniške lestvice - seveda ne le v Celju, saj so bile določane centralno - pa so bile 433 kron.¹⁴⁰ Navedbe iz zaključnega leta vojne prinašajo podatke o delavskih mesečnih mezdah v višini od 100 do 480 kron,¹⁴¹ torej predstavljajo njihove višine izboljšanje za v najboljšem primeru manj kot 400 %.¹⁴²

Pregled sprememb zaslužkov zaposlenih v občini Celje-okolica v letih vojne pokaže sledečo sliko (v kronah):¹⁴³

mesec / leto	tajnik	blagajnik	uradnik	redar	cestar
december 1913	175	125	100	75	60
december 1918	245	258	205	135	95

¹³⁵ Primer Državni 93/17 in 413/17.

¹³⁶ ZAC, MOC I, AŠ 169,10255/15, dopis namestništva MOC, 31. julij 1915.

¹³⁷ France Kresal, Mezde in plače na Slovenskem od novele obrtnega reda 1885 do kolektivnih pogodb 1991, Prispevki za novejšo zgodovino, 1995, str.11.

¹³⁸ Poročilo c. kr. statističnega urada govori o njihovi povprečni rasti za 104%. Delavec, 6. januar 1917.

¹³⁹ ZAC, MOC I, AŠ 150, letak z razglasom o določitvi višine dnevnih zaslužkov zaposlenih v obrti in industriji z dne 17. decembra 1912.

¹⁴⁰ Poročilo Začasne delavske zbornice za Slovenijo za leta 1922 do 1925, Ljubljana 1925, str. 42; Delavske novice, 22. julij 1922; Jutro, 26. februar 1922.

¹⁴¹ Delavec s štirimi otroki v vojni industriji ima junija 1918 480 kron mesečne plače, v Kemični tovarni v Celju ima delavstvo 150-200 kron mesečno. Naprej, 17. junij in 13. avgust 1918.

¹⁴² Naša moč, 19. marec 1919.

¹⁴³ ZAC, fond Okoliška občina Celje 1850 - 1935 (dalje OCO), AŠ 30/7-8, plače uslužbencev občine.

Gewinne

Über Allerhöchste Ermächtigung Seiner k. u. k. Apostolischen
Majestät veranstaltet die k. k. Generaldirektion der Staats-
lotterien eine

außerordentliche
k. k. Staatslotterie
deren Reinertrag
Kriegsfürsorgezwecken
gewidmet ist.

Diese Lotterie enthält 21.146 Gewinne in barem
Gelde im Gesamtbetrage von 825.000 Kronen.

Ein Los kostet 4 Kronen.

Die Ziehung erfolgt am 28. Jänner 1915, um 6 Uhr abends.

Die Lose können bei der k. k. Generaldirektion der Staatslotterien in Wien, III., Vordere
Zollamtsstraße 5 (Abteilung für Wohltätigkeitslotterien), sowohl in Partien als auch
einzeln bezogen oder schriftlich unter Einschluß des entfallenden Geldbetrages bestellt
werden. Ferner sind dieselben zu haben bei den k. k. Lottoämtern, in Loskollektären,
in Tabaktraffiken und Wechselstuben, dann bei den Steuer-, Post- und Telegraphen-
ämtern, bei Eisenbahn- und Dampfschiffahrts-Stationen, und zwar in allen Städten
und bedeutenderen Ortschaften.

Višina prejemkov omenjenih občinskih uslužbencev se je vsaj dvigovala (v omenjenem obdobju za od 40 do 106 %), medtem ko se plače druge primerjalne skupine, učiteljev, v vojni niso prav nič spremenile. Draginjske doklade učiteljev se niso do leta 1918, kljub izredni rasti cen, prav nič povečale glede na stanje v letu 1914.¹⁴⁴ Delno izboljšanje učiteljevega položaja so sicer prinesle *doklade "iz povoda izrednih razmer, ki jih je ustvarila vojna"*, ki so jih prvič prejeli vsi državni uslužbenci 1. januarja 1916. Uslužbenec v najnižjem plačilnem razredu (1600 - 2200 kron letno) z družino s štirimi ali več člani je imel pravico do 300 kron letne doklade.¹⁴⁵ Do konca vojne so to doklado za isto kategorijo uslužbencev še večkrat dvignili in ob zadnji uskladitvi (bolje rečeno, zadnjem poskusu uskladitve) z draginjo je znašala 3000 kron.¹⁴⁶ Dvig višine same doklade je na prvi pogled kar ugoden (za 900 %), a skupen dvig prejemkov ob nespremenjeni plači in rednih draginjskih dokladah je le 128 %.¹⁴⁷

Navedena povečanja prejemkov niso mogla slediti rasti cen. Omenili smo že več kot 100 % rast cen do zaključka leta 1915, v dobrem letu (od novembra 1915 do januarja 1917) pa so se cene osnovnih prehrabnih artiklov še dvignile: mleku in mlečnim izdelkom za 45 %, krompirju za 63 %, jajcam za 154 %, goveje meso se je v poldrugem letu po začetku vojne (do januarja 1916) podražilo celó za dobrih 300 %.¹⁴⁸ Preprost izračun porabe sredstev za živila (a brez najpomembnejšega, namreč moke) pokaže, da je petčlanska družina na prehodu iz leta 1916 v 1917 po uradnih cenah, ki so vedno zaostajale za dejanskimi tržnimi, dajala mesečno zanje 33,5 kron, kar predstavlja skorajda polovico povprečne predvojne plače zaposlenega v obrti ali industriji¹⁴⁹ ali 138 % več kot pred začetkom vojne (14,1 kron). Rast cen najpomembnejših artiklov se je nadaljevala tudi kasneje, vse do zaključnih mesecev vojne leta 1918: goveje meso se je podražilo od 1,6 krone decembra 1913 na 10 kron istega meseca 1918.¹⁵⁰ A to so uradne, določene cene, nanje se je dobilo, če je bilo na razpolago, le meso na nakaznice. Neuradne cene so bile nekajkrat višje (20 - 30 kron),¹⁵¹ zato moremo govoriti o 1250 do 1875 % podražitvi. Cena svinjskega mesa je dva meseca pred koncem vojne bila za 1428 % višja kot leta 1914 (2,24 : 32 kron), masti za 3011 % (2,25 : 60-80 kron), krompirja za 2122 % (0,09 : 2 kroni), moke za 280 % (0,4 : 1,12 krone), sladkorja za 2525 % (0,8 : 21) Moška obleka se je v istem času podražila s 30 - 60 na 400 - 800 kron (1333 %), moške hlače od 6-8 na 100 kron (1250-1666 %), tona

¹⁴⁴ Višina enkratnih letnih draginjskih doklad je bila med 83 in 590 kronami (ZAC, fond Mestne šole Celje, Dekliška mestna šola, fasc. 21/5).

¹⁴⁵ Državni, 33/1916. Uslužbenci v najvišjem plačilnem razredu z enakim številom družinskih članov so prejeli 900 kron mesečnih doklad.

¹⁴⁶ Državni, 333/1918.

¹⁴⁷ Izračun je narejen na primeru uslužbenca z letno plačo 1800 kron. Ob uveljavitvi novih doklad leta 1916 je bil njegov mesečni dohodek $175 / (1800 + 300) : 12/$, ob njihovevi zadnjem povišanju leta 1918 pa $400 K / (1800 + 3000) : 12/$. Sicer pa so bili državni uslužbenci razvrščeni v sedem plačilnih razredov (od 1600-2200 do 10.000-14.000 kron), ki so jim decembra 1916 dodali še osmega (14.000-18.000).

¹⁴⁸ ZAC, MOC I, AŠ 172, št.14994/15, seznam cen v Celju; AŠ 183, št.1489/17, cene v celjskem okraju; AŠ 12, zapisnik sestanka odbora mestne občine z dne 26. januarja 1917. Navedene so višine cen, kot so bile oblastno določene, dejanske cene so bile še višje.

¹⁴⁹ Izračun temelji na obrokih, ki so jih prejeli v zadnjem letu vojne na osebo: 200 gramov krompirja dnevno, 750 gramov sladkorja mesečno, 0,25 litra mleka dnevno, 150 gramov mesa tedensko.

¹⁵⁰ ZAC, MOC I, cene mesa v posameznih letih.

¹⁵¹ Naprej, 31. avgust 1918.

premoga od 14 na 177 kron (1264 %), od tega samo v letu dni od oktobra 1917 (41 kron) do oktobra 1918 za 431 %.¹⁵²

Že bežna primerjava navedenih cen z odstotki povečanja zaslužkov pove, da se je standard prebivalstva izredno poslabšal. Primerjava mesečnih stroškov, ki jih je imel posameznik z nakupom le osnovnih petih živilskih artiklov (krompirja, moke, masti, mesa in sladkorja) leta 1914 (9,8 kron) in mesecih pred koncem vojne leta 1918 (174,8), pokaže v skupnem znesku 17,8-kratni nominalni dvig.¹⁵³ Ker pa predstavlja prehrana le del izdatkov (glede na višino dohodkov približno od polovice navzgor), moremo, ob pomanjkanju natančnih podatkov o izdatkih za stanovanje, ogrevanje, razsvetljava, obutev in obleko, izraziti le odnos izdatkov za teh pet prehrabnih artiklov glede na skupno plačo. Leta 1914 je ta bil (upoštevajoč najvišjo mezdo industrijskega delavca - 5,5 kron) približno 1 : 14 v korist mezde, leta 1918 pa se to razmerje zniža na 2,7. Delavec bi moral plačati kar petkrat toliko, če bi si hotel kupiti enake količine naštetih živil kot pred vojno. Upoštevalo bi spremembo glede realne vrednosti delavčeve plače v odnosu le do živil, bi torej mogli grobo oceniti, da se je standard prizadetih v času vojne poslabšal za petkrat, upošteva izdatke za ostalo pa bi to številko zmanjšali le za malenkost, saj delni podatki kažejo, da so se obleka, obutev in kurjava podražili povprečno za 14,2-krat,¹⁵⁴ stanovanjske najemnine pa so bile v letih po vojni enake kot pred njo.¹⁵⁵ Z veliko mero ironije lahko rečemo, da so prebivalstvu racionirani obroki hrane pravzaprav prinesli olajšanje, ker mu zanjo ni bilo treba toliko plačevati.

Začetek vojne je, razumljivo, spremljala silovita propaganda, ki se je tedaj le v manjši meri nanašala tudi na varčevanje s prehrano kot obliko prispevka k zmagi. V prvem mesecu vojne se je pojavilo geslo *“vojna je skupno podjetje celotnega naroda Avstro-Ogrske”*, večkrat je moč zaslediti tudi pojem *“gospodarska mobilizacija”*. Ko je pritisnilo pomanjkanje, so postali pogostejši tudi pozivi k varčevanju in racionalnejši izrabi živil. Ciljni objekt propagande so postale v veliki meri gospodinje. Ob pomanjkanju pšenične in ržene moke je februarja 1915 namestništvo pozvalo kuharske in gostinske šole, naj za gospodinje organizirajo predavanja o varčevanju z moko. Spoznale naj bi nadomestke za pšenično in rženo moko ter ustrezne recepte in se v praksi preizkusile v peki. Izdali so tudi posebno kuharsko knjigo za vojne čase.¹⁵⁶

Precejšnjo pozornost so namenjali mladini. Že v začetku avgusta je ob mobilizaciji deželni šolski svet pozival šolarje k pomoči v kmetijstvu. Mladino so z omenjanjem angleškega ladjevja, ki da jih z blokado želi ugonobiti in s čustvenimi opisi vojakov na frontah, ki se tudi v pomanjkanju bore zanje, skušali motivirati za čim večje varčevanje. Po šolah so delili opomnike z navodili in pozivi k varčevanju (*“ne zavrzi niti koščka kruha, tudi če ni svež”*, krompir *“najprej skuhaj in šele potem olupl”*). Oblasti so računale tudi na vpliv otrok na starše. Akcije so neprestano obnavljali.

¹⁵² Delavec, 7. september 1918; Naprej, 31. avgust 1918 in 22. april 1920.

¹⁵³ Izračun je narejen na podlagi količin porabe tričlanske ručarske družine.

¹⁵⁴ Upoštevani so stroški za dve moški obleki, dvoje hlač, en par čevljev in 2,4 tone premoga, razdeljeni na mesec.

¹⁵⁵ Naši zapiski, leto 1922, štev. 1-2, str. 5.

¹⁵⁶ ZAC, MOC I, AŠ 164.1521/15; MOC I, AŠ 165. 3416/15, dopisa namestništva.

Marca 1915 je bil razlog za ponoven apel k varčevanju - po mnenju oblasti - pomanjkanje dojemanja resnosti položaja pri delu prebivalstva.¹⁵⁷ Ob uvedbi živilskih nakaznic za moko in kruh v aprilu 1915 se je namestništvo, meneč, da dotedanja pojasnila niso rodila uspehov, zopet oglasilo z razlago, da se morajo tako kot vojaki na frontah tudi v zaledju boriti, tokrat predvsem gospodinje. Angleški načrt izstradanja, ki da je namenjen ravno ženskam in otrokom, je potrebno zavrniti. *"Ne bomo lačni, vendar moramo spremeniti prehrano in se omejiti na to, kar imamo. Potrebno je omejiti obroke in paziti, da ne bo šlo nič stran."*¹⁵⁸ Vendar pa mora namestništvo že kmalu, konec julija, naročiti podrejenim oblastem, naj ljudi podučijo, naj ne bodo - ob žetvi na Ogrskem - preveč optimistični glede odprave prehrabmenih problemov.¹⁵⁹

Propagandna dejavnost se je osredotočala tudi na spodbujanje uporabe samoniklega rastlinja, ki je bilo dosegljivo in bi lahko nadomestilo pomanjkanje kulturnih rastlin (kostanj, koprive, lišaji, listje različnih grmovnic in dreves...) ali širše gojenje in uporabo dotlej manj razširjenih vrst živil. Večkrat so priporočali večjo uporabo koruze. Njeno primernost za težka dela so podpirali s trditvami, da italijanski gradbeni delavci velikokrat živé le od polente.¹⁶⁰ Propagirali so kokošjerejo po mestih in izdelovanje čajev iz domačih surovin. V zvezi s priporočanjem pridelovanja posameznih pridelkov je opazno sezonsko nastajanje in ponavljanje nekakšnih sloganov, ki naj bi se ob stalnem pojavljanju ljudem vtisnili v spomin (*"Zelenjava nadomešča krompir, torej sejte zelenjavo!"*)

Pri motiviranju ljudi za premagovanje težav vojne (primanjkovalo je ne le prehrane, temveč vseh za nemoteno življenje nujno potrebnih dobrin: obutve, oblačil, kurjave, razsvetljave, pogonskih sredstev¹⁶¹) so si oblasti pomagale tako, da dejanskega stanja niso vedno prikazovale v pravi sliki. Značilno je, da so pomanjkanje kakšne reči praviloma označevali kot začasno, prehodno, kratkotrajno, obljubljali so, da bo kmalu bolje in da se tudi prebivalstvu v nasprotnikovem taboru ne godi nič bolje. Prebivalci so to taktiko seveda kmalu spregledali, a ob pomanjkanju verodostojnih informacij so se rodile mnoge govornice o nameravanih potezah oblasti. Tako se je med kmeti v drugi polovici leta 1916 razširila neresnična vest, da bodo oblasti zaplenile svinje, težke nad 40 kilogramov, zato so jih klali, preden so dosegle to težo.¹⁶²

Koncentracija pozivov k varčevanju in nasvetov prebivalstvu glede vojne prehrane se zdita kot nekakšen barometer stanja v preskrbi v času vojne: več jih je zaslediti v njenem prvem letu, npr. v januarju 1915, tik preden so bile uvedene karte, torej v času stopnjevanja pomanjkanja. Propagiranje varčevanja pa po drugi strani tudi pove, da je prebivalstvo še imelo rezerve, saj pozivi k omejeni porabi sicer ne bi bili potrebni. V tem smislu se omenja

¹⁵⁷ Prav tam.

¹⁵⁸ ZAC, MOC I, AŠ 166, 4058/15, dopis namestništva, 31. marec 1915.

¹⁵⁹ ZAC, MOC I, AŠ 169, 10.212/15, dopis namestništva, 31. julij 1915.

¹⁶⁰ ZAC, MOC I, AŠ 166, 4058/15, dopis namestništva, 31. marec 1915.

¹⁶¹ Omeniti je potrebno tudi pomanjkanje raznovrstnih surovin, potrebnih (zlasti vojni) industriji. Glede kovin so organizirali *"patrijotične zbirke"*. Pri odvzemih cerkvenih zvonov so upoštevali njihovo starost in umetniško vrednost. Tako se je topilnici izognil veliki zvon iz Jožefove cerkve iz leta 1697, ki ga omenjajo še leta 1943. ZAC, OOC, AŠ 20, sign. 460, dopis župana deželnemu svetniku v Celju, 7. december 1943.

¹⁶² DW, 4. november 1916.

podeželsko prebivalstvo, ki naj bi porabljal več, kot je bilo predpisano. Slednje je bilo tudi ena od treh, poleg šolske mladine in gospodinj, ciljnih skupin propagande, katere namen je bilo spodbujanje racionalnejše porabe živil. V kasnejših obdobjih vojne pozivi k varčevanju poniknejo, saj bi bili v stanju splošnega pomanjkanja brezpredmetni.

Celjske meščane je prizadelo tudi pomanjkanje sredstev za razsvetljavo, kuho in ogrevanje. Pošiljke premoga za proizvodnjo plina v celjski plinarni, ki je v normalnih razmerah prejela iz premogovnika v Ostravi na Poljskem 150 vagonov mesečno, so se zmanjšale zaradi onemogočenega transporta in zmanjšanja izkopa. Julija 1914 so prejeli le še 10 vagonov, v naslednjih mesecih ni bilo nič bolje, zato so do novembra zaloge premoga pri plinarni zadostovale le še za teden dni. Mestna oblast je začela biti plat zvona, a pozivi ministrstvu za javna dela, centralnemu transportnemu vodstvu pri vojnem ministrstvu in štajerskemu namestništvu so pripeljali v Celje le majhne količine premoga, ki ga je primanjkovalo tudi za ogrevanje. Pomanjkanje so blažili s sicer manjvrednim, a še zadovoljujočim premogom iz Stranic. Tudi sicer je mesto moralo v letu 1915 še kar redno prejemati premog za predelavo v plin, saj poročilo mestne plinarne kaže drugačno sliko kot tožbe mestne uprave. V poslovnem letu 1915 so oddali celo večjo količino plina kot leto pred tem. Vzrok je bil v povečanju porabe plina za kuho zaradi pritiska beguncev z jugozahoda in v podražitvi petroleja. Decembra 1915 je mestni urad prosil, naj jim v naslednjih mesecih iz Ostrave dobavljajo vsaj od 14 do 20 vagonov mesečno (torej le od 9 do 13 % predvojne količine), sredi leta 1916 pa je plinarna sklenila pogodbo, ki je te količine še znižala na 9-18 vagonov mesečno. Pozimi 1916/17 so z naporu vzdrževali obratovanje plinarne s premogom iz Saarbrückna, februarja 1917 so mogli plin dobavljati le še javnim službam, zlasti pošti in železnici ter vojaškim bolnišnicam, v omejenih količinah podjetnikom, popolnoma pa so odpravili ulično razsvetljavo (na najpomembnejših mestih je plin nadomestilo 7 električnih žarnic) in porabo v gospodinjstvih. V tem času bi morala plinarna prejemati iz Ostrave 10 vagonov premoga mesečno, a ji tudi te minimalne količine niso pošiljali v celoti. V prvih šestih mesecih leta 1917 so od tam prejeli le 27 vagonov. Zato so julija zaradi bojazni, da ne bodo imeli dovolj premoga za zimske potrebe, povsem ustavili delo plinarne in do njenega ponovnega zagona 13. decembra zbrali zalogo premoga za tri mesece obratovanja. Hkrati so uvedli še ostrejše varčevalne ukrepe. V septembru in oktobru tega leta sta osrednja vlada in nato še namestništvo omejila uporabo plina, elektrike in goriv¹⁶³ (kot primer navedimo omejitev uporabe grelcev vode - tudi v gospodinjstvih - le na soboto, popolno prepoved razsvetljave izložb, omejitev uporabe plinske razsvetljave le na nekaj ur dnevno - šest decembra in januarja, aprila le tri, prepoved uporabe plina za ogrevanje; v stanovanjih, ki so jih razsvetljevali s plinom, je smela goreti plinska luč le v enem prostoru), mestna oblast pa je določila kazni za posamezne odjemalce plina, ki so prekoračili okvir dovoljene porabe (15 m³ mesečno). Popolna zaustavitev dobave plina je zelo prizadela industrijske in obrtne obrate (npr. tovarno bižuterije in zlatih izdelkov Franza Pacchiaffa in tiskarno Celeja). Leto 1917 predstavlja v proizvodnji plina v celjski plinarni resnično velik padec. Pridobili so ga le 184.436 m³,

¹⁶³ Državni, 370/1917.

(leto pred tem 389.381 m³, l. 1915 434.457 m³).¹⁶⁴ Tega leta so dobili iz Ostrave in Stranic 9 ton premoga namesto dogovorjenih 2100 ton. Rešitev so iskali tudi v premogu iz bližnjih premogovnikov (Zasavje, Velenje, Zabukovica), a razen ene same omembe neznatne količine ni poročil, da so ga prejeli.¹⁶⁵

Stanje na področju oskrbe z elektriko, ki jo je mesto prejelo iz elektrarne v Westnovi tovarni, je bilo boljše. O tem pričajo že manj restriktivne varčevalne določbe, sklep, da ob ustavitvi dela mestne plinarne plin za javno razsvetljavo nadomestijo z elektriko, a tudi številke o količini porabljene električne energije na območju omrežja Mestne elektrarne Celje med vojno.¹⁶⁶

Že v mirnem času veliko ljudi nasede različnim prevarantom in goljufom, vojni čas pa jih zaradi stisk naredi še bolj dovzetne za dejavnosti posameznikov, ki ob nesreči ostalih kujejo dobiček. Poleg primerov neupravičeno visokih cen, ki jih je v sodnih spisih za čas svetovne vojne dokumentiranih na pretek, je ohranjenih nekaj prav posebnih cvetk. Če nekdo od žene, ki je pogrešala svojega moža-vojaka, izmami precejšnjo vsoto denarja z obljubo, da ga bo spravil iz Rusije ali če nekdo ponaredi dokumente z namenom prikazati drugo osebo kot mrtvo, da bi odnesel njen vojaški kovček, se ne more pohvaliti s toliko izvirnosti kot Ivana Jerovšek. Ta je že januarja 1914 bila kot Vodiška Johanca v Ljubljani obsojena zaradi goljufije, ki jo je poskušala štiri leta kasneje izvesti tudi v Celju. Tja je v iskanju službe prišla v začetku leta 1918. Med boleznijo je nato ležala pri svoji stanodajalki Neži, ki je opazila, da je Ivana večkrat krvava pri srcu, na nogah in drugod. Neža je to imela za čudež in o tem govorila s patrom Ladislavom. Ta se je začel zanimati za Ivano, jo obiskal in opazoval. O tej stvari je celo poročal škofu, ki mu je naročil previdno obnašanje in nadaljnje opazovanje. Previdnost cerkvenih oblasti je bila razumljiva, saj so Cerkev leta 1914 napadali, ker je ljubljanski knezoškof Jeglič obiskal Johanco, preden je bila prvič razkrinkana.¹⁶⁷ Zato je pater obtoženki priskrbel stanovanje pri svoji sestri. Tudi tu je Ivana večkrat na videz potila kri in s tem hlinila Kristusovo trpljenje. Po skoraj dvomesečnem opazovanju je pater ugotovil, da ima Ivana pri sebi stekleničko živalske krvi. Z njo je, kadar se ji je zahotelo, delala čudeže, a z njimi si je prislužila dva meseca strogega zapora, poostrelega z enim trdim ležiščem vsakih 14 dni.¹⁶⁸

***

¹⁶⁴ O poraznih posledicah vojne govori tudi podatek, da se je odstotek izgubljenega plina v količini proizvedenega povečal skoraj za dvakrat.

¹⁶⁵ Več o delu plinarne in dobavi plina v času 1914-1918 glej v ZAC, MOC I, AŠ 162, št. 14.671/14; AŠ 17 št. 13.826/15; AŠ 172, št. 14.803/15; AŠ 178, št. 11.032/16; AŠ 179, št. 11.765/16; AŠ 189, št. 13.678/17.

¹⁶⁶ Bojan Himmelreich, Začetki elektrifikacije mesta Celja, Celjski zbornik 1991, str. 76.

leto	kwh	leto	kwh
1914	67.000	1917	187.558
1915	87.000	1918	242.100
1916	146.000		

¹⁶⁷ Glej Igor Grdina, Razkritje Vodiške Johance, Slovenska kronika XX. stoletja, 1. del (1900-1941), Ljubljana 1995, str. 142.

¹⁶⁸ ZAC, Okrožno, AŠ 85, spis Vr 322/18.

Neposredni in posredni vplivi vojne na življenje mesta so se poleg na naštetih kazali še na vrsti drugih področij življenja. Kot primer navedimo družabno in kulturno udejstvovanje meščanov, ki se je v času vojne gotovo zmanjšalo,¹⁶⁹ a tudi na njegovo vsebino so vplivali dogodki na frontah.¹⁷⁰ Posledice vojne so se kazale še neposredno po njenem koncu – pomanjkanje prometnih sredstev je bilo razlog za težko železniško nesrečo, ki se je zgodila 23. decembra 1918 na celjski železniški postaji, ko je v večstoglavo množico zavozil vlak¹⁷¹ - ali še vrsto let kasneje: uradni listi so še dolgi niz let objavljali sklepe sodišč o začetku postopkov za razglasitev za mrtve tistih, ki so izginili v vojaških vrstah.¹⁷² A kakorkoli: 6. novembra 1918 so v Celju praznovali praznik svobode s slavnostnim sprevodom. S hiš so visele trobojnice, zbrala se je *"nepregledna množica ljudstva"*. Pripravili so mimohod Sokolov, Orlov, skupin kmečkih fantov na konjih, v množici so bile žene in deklice v narodnih nošah, razna društva, skupine okrašenih vozov iz okolice. Vsa množica je prisegla zvestobo Jugoslaviji, godba je igrala narodno himno Lepa naša domovina.¹⁷³

¹⁶⁹ Glej za primerjavo: Dragan Matič, Kuturni utrip Ljubljane med 1. svetovno vojno, Kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913/14-1917/18, Ljubljana 1995, str. 331-332.

¹⁷⁰ Šestindvajsetega junija 1915 so praznovali padec Lvova in po ukazu deželnega šolskega sveta tega dne ni bilo pouka. ZAC, MŠC, šolske sestre, AŠ 59, sign. 488, zapis v kroniki za šolsko leto 1914/15.

¹⁷¹ Tega dne je med šesto in sedmo uro zvečer na vlak proti Mariboru, ki je imel približno uro zamude, čakalo veliko potnikov, kasneje so njihovo število cenili na okoli 300. Ker je takrat vozilo malo vlakov (v to smer le dva dnevno in vsak je pripeljal v Celje že poln) in je bilo ravno pred božičnimi prazniki, so bili čakajoči zelo nestrpni in vznemirjeni. Stali so tudi na tirih, ker so na spredaj stoječe pritiskali potniki iz ozadja. Ves kolodvor je bil zaradi pomanjkanja razsvetljave v poltemi. Ob žvižgu prihajajočega vlaka so čakajoči še bolj silili proti tirom. Priča dogodka je zatrjevala, da so železničarji oznanili prihod vlaka na tir 3, dejansko pa je pripeljal po drugem. Zavozil je v množico in do smrti povozil sedem ljudi. Za nesrečo so okrivili strojevodjo, češ da je na postajo pripeljal s preveliko hitrostjo, vendar ga je sodišče oprostilo. ZAC, Okrožno, AŠ 86, spis Vr 955/18.

¹⁷² Primer: sklep Okrožnega sodišča v Celju v Uradnem listu ljubljanske in mariborske oblasti št. 99 iz l. 1928.

¹⁷³ ZAC, MŠC, šolske sestre, AŠ 59, sign. 188, zapis v kroniki za šolsko leto 1918/19.

CELJE IN DEN JAHREN DES ERSTEN WELTKRIEGS 1914-1918

Zusammenfassung

Der Erste Weltkrieg bedeutete, anders als die bisherigen militärischen Auseinandersetzungen, einen tiefen und langdauernden Einschnitt in das Leben der weit von den Frontlinien entfernten Zivilbevölkerung, und Celje (Cilli) stellte diesbezüglich keine Ausnahme dar. Ähnlich wie anderswo auf national gemischten Gebieten verschärfte die Behörden die Aufsicht über vermutlich nichtloyale Bürger slowenischer Nationalität, der Gemeinderat nützte die Kriegszeit schlicht und einfach zu einem Verbot des Zeigens der slowenischen Fahne. In den Gerichtsakten sind Beweise zu finden, daß die österreichisch-ungarischen Behörden auf jegliche Sympathiekundgebung für die Serben sehr drastisch reagierten.

Die öffentlichen Gebäude in Celje waren seit den ersten Tagen der Mobilmachung vom Militär beschlagnahmt. Die Schulgebäude, der Narodni dom, das Deutsche Haus, das Waldhaus, die 'Grafei', die Gaststätten und das Schülerheim waren über kürzere oder längere Zeit von Tausenden von Rekruten, Soldaten auf dem Durchmarsch, Verletzten oder Rekonvaleszenten angefüllt. Für sie wurden auch neue Baracken auf dem Lanovž (Lahnhof) errichtet. Durch ihre große Zahl prägten sowohl die österreichischen Soldaten als auch die Kriegsgefangenen den Alltag bereits durch ihr Marschieren, durch den Besuch des öffentlichen Hauses in der Gisela-Straße, durch Hilfe bei Arbeiten, auch durch ihren Tod. An der Südseite des Stadtfriedhofs entstand in den Kriegsjahren ein Militärfriedhof, wo 1287 in den Celjer Krankenhäusern oder während des Transports gestorbene Verletzte und Kranke begraben wurden; auf dem Krankenhausfriedhof auf dem Golovec (Galgenberg) wurden 47 serbische und russische Kriegsgefangene beigesetzt.

Die Zahl der Stadtbevölkerung (etwa 7000 Menschen) wuchs durch den Flüchtlingsstrom an und ging andererseits infolge geringerer Natalität und größerer Mortalität zurück. Außer einigen feststellbaren Gründen (Mangel an Lebensmitteln, Kleidung, und Heizung sowie verschlechterte hygienische Verhältnisse) bleibt ungeklärt, warum die Zahl der Verstorbenen (um mehr als die Hälfte) gerade bei der Altersgruppe der 15-50jährigen am meisten anstieg.

Einen deutlichen Rückgang verursachte der Krieg im Wirtschaftsbereich. Kriegsverhältnisse bedeuteten den Abgang eines Großteils der männlichen Arbeitskräfte aus den Fabriken, Senkung oder Umorientierung der Produktion (wie etwa im Falle der Emailgeschirrfabrik Westen und der I. Steiermärkischen Bijouteriefabrik Pachiaffo).

Das akuteste Problem während des Krieges in Celje war der Mangel an Grundlebensmitteln, von der Nahrung, Kleidung, Heizung, Beleuchtung bis zu Hygieneartikeln. Die österreichischen Behörden vernachlässigten vor und bei Kriegsausbruch die Frage der Versorgung, in der Hoffnung auf einen kurzen Krieg. Diese Frage wurde durch die Dauer des Krieges sehr akut, vor allem angesichts der Tatsache, daß der österreichische Teil der Monarchie hinsichtlich der Versorgung vor allem vom ungarischen Teil und vom Ausland abhängig war. In der Frage der Versorgung hinkte die österreichische Gesetzgebung der Versorgungslage hinterher, anstatt selbst die Versorgung aktiv zu lenken. Zur Durchführung

der Versorgungsmaßnahmen wurden eine Reihe von Zentralstellen geschaffen, die die Politik der Versorgung im Staat bestimmten. Auf lokaler Ebene übertrug man die Sorge für die Güterverteilung den Gemeinde- oder Approvisionierungsausschüssen, die für die einzelnen Gebiete, meistens im Rahmen der Gemeinden, zuständig waren. Die Stadt Celje bildete zusammen mit der Gemeinde Celje-Umgebung und einigen Nachbargemeinden und Orten einen Stadtversorgungsbezirk, dessen Versorgung vom Stadttamt geleitet wurde, das Wirtschaftsamt der Bezirkshauptmannschaft Celje war hingegen für die Versorgung der übrigen Gemeinden der Bezirkshauptmannschaft zuständig.

Nach den ersten amtlichen Rationen folgten diese dann rasch aufeinander. Durchgeführt wurden sie mit Hilfe von Lebensmittelkarten, die nur beschränkte Einkäufe zu bestimmter Zeit zuließen. Die ersten wurden im April 1915 eingeführt und schränkten den Ankauf von Mehl und Brot ein. Mit ihnen konnte eine Person nur 1400 gr Mehl oder 1960 gr Brot pro Woche kaufen. Es folgte die Rationierung der wichtigsten Lebensmittel im Jahre 1916, sie erstreckte sich in den darauffolgenden Jahren auch auf Zucker, Kaffee, Fett, Fleisch, Kartoffeln, Seife, Tabak, Kleidung. Immer häufiger kam es vor, daß die Bevölkerung auch die rationierten Mengen nicht mehr kaufen konnte. Zu Anfang des letzten Kriegsjahres gab es pro Kopf 750 gr Mehl, 30 gr Fett und 550 gr Kartoffeln pro Woche sowie 750 gr Zucker pro Monat.

Die Menschen litten nicht nur Hunger während der Kriegs, sondern sie mußten auch frieren. Im Vergleich zu der Vorkriegszeit wurde die Stadt nur mit geringen Mengen von Kohle und Holz versorgt. Die städtischen Gaswerke, deren Produktion von der Menge der angelieferten Kohle abhing, mußten die Gasversorgung zunächst einschränken, in der zweiten Hälfte des Jahre 1917 aber ganz einstellen.

Dafür versuchte die Stadtbehörde die Bevölkerung durch Propaganda zu ermuntern und sie zu überzeugen, daß es bald besser sein würde. Die Propaganda bemühte sich um eine Senkung des Verbrauchs und eine Steigerung der Erträge sowie um die Erschließung neuer Rohstoffquellen (z.B. Sammelaktionen wildwachsender Pflanzen und wiederverwertbarer Stoffe).

Der Krieg bedeutete eine große Belastung für die Bevölkerung auch wegen des Auseinanderklaffens von Preisen und Löhnen. Während die Preise der Grundnahrungsmittel bis zu 3000% anstiegen, wurden die Löhne im Vergleich zu diesen nur unwesentlich angehoben, so daß der Lebensstandard der Bevölkerung etwa ein Fünftel vom früheren betrug.

CELJE DURING WORLD WAR I (1914-1918)

Summary

Unlike other wars, World War I had a profound and far-reaching influence on the lives of civilians far away from the front lines. Celje was no exception. As in other nationally mixed countries, the Celje authorities intensified their control over the allegedly disloyal Slovene citizens, and the municipal council used the wartime situation to ban carrying the Slovene flag. As legal documents show, the Austro-Hungarian authorities reacted very negatively to any sympathetic feelings for the Serbs.

From the first days of mobilisation onward, public buildings in Celje harboured soldiers. The schools, the National House, the German House, the Forestry House, the mansion, several inns, and the boarding house were filled with thousands of recruits, troops, wounded soldiers and convalescents for a short and long term stays. New barracks were built for them at Lanovž. Great numbers of soldiers, whether Austrian soldiers or prisoners of war, influenced everyday life in the city by marching, visiting a brothel on Gizelna Street, helping in public works, many of them in the last days of their life. During the Great War, a new burial ground was created to the south of the city's cemetery, where 1,287 soldiers were buried; some of them died during transport, the others were wounded or were patients who died in one of Celje's hospitals. Another 47 Serbian and Russian prisoners of war were buried at the hospitals' cemetery on Golovec.

Celje had about 7,000 inhabitants. During the war, a rise in population due to the flood of refugees was offset by falling birth rates and higher mortality. Besides some well-known reasons (i.e. a scarcity of food, clothes, heating, and poor sanitary conditions), it is not yet clear why the number of dead increased most sharply in the 15-50 age group, by more than a half.

The war caused a sharp decline in economy of Celje. In the war years, a lot of men were not able to work in the factories, and production was reduced or reoriented (e.g. the Westen kitchenware factory and Pacchiaffo Goldsmiths).

The most serious problem that Celje's inhabitants faced in the war years was the shortage of staple foods, clothes, heating, lighting, and sanitary supplies. The Austrian authorities expected the war to be short. Thus, the problem of a potential lack of supply was completely set aside before the war and when it broke out. The problem became almost insurmountable during the war because the Austrian part of the monarchy was dependent on supplies from the Hungarian part and from foreign countries as well. During the war, the Austrian legislature only investigated the lack of supplies, instead of trying to create better conditions. The state authorities established several central supply committees which planned the consumption policy in the country. On a local level, the responsibility for staple food distribution was given to municipal or provisions committees, which were responsible for certain territories, mostly based on municipal boundaries. The city of Celje, together with the Celje outskirts and some neighbouring municipalities and townships, was under the jurisdiction of the city's supply district, which was managed by the city's

office. The commercial office of the Celje district board was responsible for the supply to other municipalities in the district.

At the beginning of the war, the authorities limited food supply for the first time, and the emergency measures taken became practice. Rations were carried out with so-called food ration cards, which allowed limited shopping at a certain time of the day. The first food ration cards were introduced for flour and bread in April, 1915. They allowed only 1,400 grams of flour or 1,960 grams of bread per person a week. In 1916, the shortages of staple food became very severe, and in this and following years new rations cards were introduced for sugar, coffee, fat, meat, potatoes, soap, tobacco, and clothes. It was not unusual when the citizens could not buy even the allowed quantities. At the beginning of 1918, 750 grams of flour, 30 grams of fat and 550 grams of potatoes were allowed per person each week, while only 750 grams of sugar was allowed per person each month.

During the Great War, the hungry were also cold. Compared to the pre-war period, Celje was supplied with a very small quantity of coal and woods. The city's gasworks, which was dependent on coal from the north, had to restrict the supply of gas, and in the second half of 1917 it had to be closed down.

Thus, the authorities tried to enlighten the life of the inhabitants through propaganda, which aimed at persuading them of better future. It promulgated the decrease in consumer goods, the increase in produce, and the use of new methods of subsistence (e.g. ways of gathering different wild plants or gathering refuse).

The war was also a great burden on the citizens because the difference between inflation and wage growth was enormous. The staple food prices rose by 3,000%, but the rise in wages, on the other hand, was only slight. Thus, the standard of living fell by about five-fold.

Žarko Lazarević

**RAZVOJ INSTITUCIJ
FINANČNEGA POSREDNIŠTVA
V CELJU DO KONCA PRVE
SVETOVNE VOJNE**

Značilnost druge polovice devetnajstega stoletja je naglejši gospodarski razvoj, kakor ga zaznavamo v prejšnjih obdobjih. V okviru splošnega gospodarskega napredka se je občutno razvil finančni sektor. Razvoj finančnega posredništva, kar navsezadnje, poleg drugih funkcij, prvenstveno opravljajo denarni zavodi v različnih organizacijskih oblikah (kreditne zadruga, hranilnice in banke) je bil nujen. Finančni zavodi so z opravljanjem posredniške vloge pospeševali varčevanje gospodinjestev, saj so bile hranilniške ali bančne vloge varnejše oziroma manj tvegane, kakor bi bilo neposredno posojanje prihrankov.¹ Zbirali so torej prosta likvidna sredstva pri prebivalstvu in jih usmerjali v posojila in druge finančne naložbe. S tem pa so omogočali, pospeševali in lajšali investicijsko dejavnost v drugih gospodarskih sektorjih:² industriji, trgovini, obrti in kmetijstvu.

V taistem obdobju se je v celjskem gospodarstvu zgodil pomemben preobrat. V procesu prestrukturiranja tradicionalne gospodarske podobe je Celje poleg trgovskega in obrtnega središča širšega okoliša postajalo tudi industrijski center. Ohranjanje gospodarskih zmogljivosti na doseženi ravni, ravno tako pa tudi širitev ali postavitve novih so terjali znatna finančna sredstva. Zlasti je to veljalo za drobni gospodarski sektor (trgovina, obrt, kmetijstvo), ki je prevladoval v celjski gospodarski strukturi in bil za razliko od velikih industrijalcev in trgovcev le v mali meri vključen v sistem finančnega posredništva. Taka gospodarska sestava pa je terjala urejen sistem financiranja, kajti v dotedanjih razmerah so bila posojila zaradi premajhne ponudbe prostih denarnih sredstev draga. Visoka obrestna mera, ki je bila odraz tveganja posojilodajalcev, je bila samo zunanji odraz takega stanja z velikimi negativnimi posledicami za gospodarski razvoj. Zaradi prevelikega odtujevanja njihovega premoženja³ je bil, celostno gledano, onemogočen hitrejši gospodarski vzpon tako posameznikov kakor tudi širšega gospodarskega prostora.

Navedene značilnosti so pogojevale oziroma spodbudile tudi razmah finančnega posredništva in denarnih zavodov kot izvajalcev te dejavnosti. Ta inovacijski proces, kakor ga je označil Toussaint Hočevar v skladu z ekonomskim izrazoslovjem, je bil sestavni in neločljivi del gospodarskega prestrukturiranja v Celju. V končni posledici so rezultati tega procesa celjskemu mestu dodali še en gospodarski atribut. Celje je namreč pridobilo novo vlogo – postalo je zaokroženo gospodarsko središče; poleg upravnega, prometnega, trgovsko-obrtnega in industrijskega je namreč postalo tudi finančno središče svojega vplivnega področja.

Proces ustanavljanja in izgrajevanja finančnih institucij v Celju je bil počasen in dolgotrajen. Potekal je v soodvisnosti s splošnim razvojem, a tudi v odvisnosti z napredkom v posameznih gospodarskih vejah, pač v skladu z enovitostjo gospodarskega razvoja. Kakor drugod tudi na Celjskem lahko sledimo razvojni liniji, ki se je cepila v tri smeri oziroma sektorje: na javne (različne oblike hranilnic: mestna in občinske), zasebne (izpostave bančnih delniških

¹ Toussaint Hočevar, "Slovensko poslovno bančništvo kot inovacijski dejavnik 1900–1930". Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987, str. 61.

² Toussaint Hočevar, "Začetki slovenskega poslovnega bančništva 1900–1912". Bančni vestnik, december 1983, str. 335.

³ Hočevar, Slovensko poslovno bančništvo, str. 66.

družb) in zadružne (kreditne zadruge) denarne zavode. Razlikovanje navedenih treh tipov je utemeljeno v statusni razliki posameznih zavodov oziroma v obliki lastništva. Tako so bili javni zavodi v lasti javnopравnih oseb (občine, okraj, dežela, država), zasebni in zadružni pa v lasti fizičnih pravnih oseb. Velja pa pri tem opozoriti, da je poslovanje zadrug potekalo v drugačnih, specifičnih zakonskih okvirih, ki so bistveno drugače kot status delničarja opredeljevali status zadružnika.

V nadaljevanju bomo našo pozornost usmerili na javni in zadružni sektor, kajti ta dva sta bila daleč najpomembnejša, vzniknila sta zaradi potreb Celjanov in sta služila prvenstveno njim. Izmed zasebnih denarnih zavodov, to je bančnih delniških družb, so bile v Celju prisotne le njihove izpostave. Da pa ne bi ostale prezrte, jih bomo vendarle že na tem mestu omenili. Tako so na celjskem območju poslovale podružnice češke Union banke (1907) in Ljubljanske kreditne banke (1912), proti koncu obravnavanega obdobja pa je do Celja prispela tudi Hrvatsko-slavonska parcelizacijska banka.⁴

Celje je pravzaprav vzorčni primer, ki ponazarja oblikovanje dveh gospodarskih sfer z jasno ločnico v nacionalnem. Ponazarja namreč oblikovanje nemškega in slovenskega gospodarskega sistema, ki je najbolj izrazito obliko dobil ravno pri denarnih zavodih. Vzporedno s politično emancipacijo Slovencev in slovenstva je šla tudi gospodarska uveljavitev. Politično gibanje je nujno terjalo tudi materialno zaslombo. To pa je bilo mogoče doseči le z aktivno udeležbo politično izpostavljenih mož tudi v gospodarskih zadevah. Od tod tudi pojasnilo, zakaj se slovensko denarništvo razvije najprej ravno v zadružništvu oziroma drugih oblikah javnega sektorja. Nastajanje dveh konkurenčnih sistemov na finančnem področju je samoumevno imelo tudi otipljive posledice v vsakdanjem življenju Celjanov pri njihovih denarnih tegobah, navkljub več kot očitni politični razdvojenosti. Paleta ponudb raznovrstnih posojil in različnih možnosti za vlaganje denarja ter večanja prihrankov so se povečale, denarni zavodi so morali svojo poslovno politiko prilagajati okolju in željam strank neprimerno bolj, kakor bi jo v primeru odsotnosti resnih tekmecev.

***

Primat med celjskimi, ne samo javnimi denarnimi zavodi, zagotovo pripada Mestni hranilnici. To je bila prva institucionalna oblika, ki je na organiziran način pristopila k financiranju tako mestnih investicij kakor tudi zasebne gospodarske pobude v Celju. Obenem pa je bila tudi med prvimi delujočimi mestnimi hranilnicami v slovenskem prostoru. Pobuda za njeno ustanovitev je dolgo tlela, prvo je sprožil v daljnem letu 1846 občinski svetnik dr. Matija Foregger, ki je predlagal, da naj bi celjska občina ustanovila hranilnico na podlagi oblastno predpisanih pravil za tovrstne zavode iz leta 1844. Pobuda, ki vsekakor priča o razumevanju potreb mestnega gospodarstva, saj so mestni poslovneži marsikdaj zapadli v denarne zagate, ki so jih lahko reševali le z lastno iznajdljivostjo pri iskanju upnikov. Vse to pa je bilo povezano z višjo obrestno mero, kakor bi bila v primeru organiziranega posredovanja denarnih sredstev. Navkljub dobremu namenu in obstoječi pozitivni zakonodaji pa je

⁴ Janko Orožen, Denarništvo v Celju. Ljubljanska banka, Podružnica Celje, Celje 1973, str. 36.

misel na mestno hranilnico v Celju tlela še skorajda 20 let, preden je vendarle prišlo do ustanovitve.

A nastopil je čas, ko so bile razmere bolj naklonjene in občinski odborniki neprimerno bolj razumevači za tovrstne pobude. V letu 1862, na eni od septembrskih sej, se je oglasil tudi celjski pivovarnar Tappeiner in predlagal ustanovitev mestne hranilnice. Da zadeva ne bi zaspala, je izkoristil odobravanje prisotnih odbornikov in v isti sapi predlagal tudi takojšen pristop k delu. Izvolili naj bi poseben pripravljalni odbor in ga zadolžili, da pripravi potrebne listine: vlogo za ustanovitev, statut in pravilnike. Predlog je padel na plodna tla, odborniki so predlog soglasno sprejeli in imenovali štiričlanski pripravljalni odbor.⁵ Imenovani odbor je naloženo mu delo vzel zelo resno; že teden dni kasneje so mestnemu svetu podali svoja stališča. Pripravljalni odbor je menil, da je najenostavneje, če Celjani prevzamejo statut mariborske mestne hranilnice in ga spremenijo le v določilih, ki govorijo o jamstvih. Tu so menili, da je najprimernejše, če Celje vpiše hipoteko na magistratno poslopje.

Kmalu zatem je celjska občina sprožila potrebne korake za ustanovitev in registracijo hranilnice. Predlog statuta in vlogo za ustanovitev so poslali na deželno namestništvo, ki je po dveh mesecih sporočilo svoj načelni pristaneek, vendar je terjalo natančno določitev jamstva, kar je bila ena od temeljnih zahtev pri ustanovitvah vseh denarnih zavodov, in dokazila o mestnem premoženju. Občina je tej zahtevi namestništva ugodila; izdala je listino, s katero je določila jamstveni sklad v višini 10.000 goldinarjev in intabulacijo te vsote na magistratno poslopje.

Odločitev o intabulaciji je bilo pomembno določilo. Intabulacija, eden od inštrumentov v dolžniško-upniških razmerjih, namreč pomeni zemljiško-knjižno zavarovanje terjatve, ki jo upnik terja, da si zagotovi zanesljivo poplačilo dolga. V primeru dolžnikove nesposobnosti servisiranja dolga, upnik dobi poplačilo svoje terjatve bodisi s prodajo ali prevzemom dolžnikove nepremičnine, na katero je bila intabulirana hipoteka. V vsakdanjem življenju hranilnice je intabulacija hipoteke pomenila sredstvo zavarovanja vlog prebivalstva. V primeru nelikvidnosti ali celo stečaja hranilnice bi se iz te vsote izplačale upniške terjatve, med njimi tudi vlagateljem, ki se zaradi svojih vlog v denarnih zavodih uvrščajo med upnike. S takó določenim jamstvom si je bodoča hranilnica utrjevala ugled in zaupanje prebivalstva.

Po dopolnitvi vloge pa je trajalo skorajda dve leti, da je celjska mestna hranilnica dobila dovoljenje za delo. Po prispeltem dovoljenju je mestni svet v septembru 1864 imenoval tudi 16-članski upravni odbor, v katerega je s štiriletnim mandatom imenoval vidne celjske može.⁶ Upravni odbor je nato iz svoje srede izvolil 8-člansko ravnateljstvo⁷ in predsednika ravnateljstva,⁸ ki je operativno vodil delo hranilnice. Da bi preprečili kakršnokoli okoriščanje

⁵ V pripravljalni odbor so bili imenovani predlagatelj Ivan Tappeiner, predsednik okrožnega sodišča Jožef Rak, zdravnik dr. Štefan Kočever in krojač Leopold Wambrechtsamer.

⁶ Člani upravnega odbora so bili poleg predsednika dr. Avgusta Schurbija še dr. Karel Hiegersperger, Friedrich Mathes, opat Matija Vodušek, Jožef Humer, Johan Tappeiner, Karel Hartinger, Jožef Wokaun, Franc Kapus, Anton Ferjen, dr. Štefan Kočever, Gustav Gollitsch, Josip Pečnak, Maks Stepischnegg, Josip Sanderly in Rajmund Raza.

⁷ V ravnateljstvo so bili imenovani oziroma izvoljeni Mathes, Tappeiner, Kapus, Kočever, Wokaun, Hiegersperger, Schurbi in Hartinger.

⁸ Prvi v dolgi vrsti predsednikov uprave celjske hranilnice je bil Friedrich Mathes.

oziroma zlorabo položaja, so s pravili izrecno določili, da člani uprave in uslužbenci nikakor ne morejo dobiti posojila pri hranilnici. Vanjo so smeli le vlagati svoje denarno premoženje.⁹

Ob ustanovitvi je hranilnica dobila tudi pravila, ki so bila v naslednjih desetletjih še dvakrat posodobljena, v svojem bistvu pa se niso vidneje spreminjala. Tako so leta 1879 določili, da je predsednik številčno okrepljenega upravnega odbora vedno župan, število članov ravnateljstva pa so povečali še za enega člana. Spremenil se je izvajalec nadzora poslovanja hranilnice. Če je bilo po ustanovitvi nadzorovanje v rokah deželnega namestništva, pa je po letu 1879 ta pravica prešla na posebnega državnega komisarja. Prvotna pravila, ki so začela veljati s prvim poslovnim dnevom 3. januarja 1865, so določala najmanjši polog na 25 krajcarjev, najvišji pa je bil omejen s 500 goldinarji. Obrestna mera je bila določena stopenjsko, zniževala se je z višino hranilnih vlog, vendar razpon ni bil velik. Najvišje, s 4 %, so bile obrestovane majhne vloge do 500 goldinarjev, vsote do 5000 goldinarjev so obrestovali s pol odstotne točke nižje, 3 % obrestovanja pa so bili deležni imetniki vlog, ki so presegle 5000 goldinarjev. Višino pasivnih obrestnih mer je določal upravni odbor, objavljalo pa ravnateljstvo. Poslovno načelo višjega obrestovanja majhnih vlog priča o želji po pritegnitvi drobnih prihrankov malih, prej revnih kakor premožnih ljudi, ki so bili v Celju in njegovi okolici daleč najštevilnejša populacija.

Zanimive so tudi določbe o izplačevanju vlog, pri čemer je ravno tako izrazita nelinearna obravnava vlagateljev. Imetniki vlog do 100 goldinarjev so lahko terjali svoj denar od hranilnice kadarkoli. Povsem drugače pa so morali ravnati bolj premožni vlagatelji. Če so želeli dvigniti do 500 goldinarjev so morali svoj namen najaviti hranilnici tri dni pred dvigom; za vsote do 1000 goldinarjev je hranilnica zahtevala štirinajstdnevno napoved; za vloge prek 1000 goldinarjev pa so posamezniki morali čakati kar mesec dni. Za današnji čas sicer neobičajna merila so bila povsem v skladu s tedanjo, a tudi kasnejšo poslovno prakso. Omejevanje nenadzorovanih dvigov je bil samo eden od obrambnih mehanizmov denarnih zavodov pri ohranjanju likvidnosti. K vsemu temu se je pridruževala tudi previdnost pri dodeljevanju posojil. Hranilnica je posojila sicer dodeljevala za različne namene, potrebna pa so bila trdna jamstva: hipoteka, zastava hranilnih knjižic, različnih vrednostnih papirjev, zlatnikov in srebrnikov. Nenezadnje pa je hranilnica kot jamstvo sprejemala tudi menice, če so njihovi izdajatelji – običajno so bili to trgovci in obrtniki – živeli v Celju, kar je bistveno olajšalo vnovčevanje menic, saj je imela hranilnica vse možnosti preverjanja plačilne sposobnosti izdajateljev.¹⁰

Vloga mestne hranilnice je bila v gospodarskem življenju podjetnih Celjanov znatna, vendar nam je ta dimenzija za zdaj še skrita, saj nimamo podatkov, ki bi nam govorili o strukturi posojiljojemalcev in namenu uporabe sposojenih sredstev. Zlasti bi bili povedni podatki o razmerju med kratkoročnim in dolgoročnim kreditiranjem strank, saj bi na njihovi podlagi že lahko sklepali o namenu uporabe kreditov: ali je šlo zgolj za premoščanje trenutnih likvidnostnih težav ali za investicije, ki so se amortizirale na daljši rok. Posojilna dejavnost

⁹ Orožen, nav. delo, str. 16-17; Aleksander Videčnik, Denarništvo v Celju. Od hranilnice do banke. Ljubljanska banka, Splošna banka Celje, Celje 1989, str. 28.

¹⁰ Orožen, nav. delo, str. 18.

je morala biti obsežna, če sodimo po strmem naraščanju hranilnih vlog, o čemer priča spodnja preglednica.¹¹

Leto	Vloge	Indeks
	v goldinarjih	
1865	29.276	100
1870	440.830	1505
1875	518.684	1771
1880	603.974	2063
1885	920.765	3145
1890	3.148.922	10.755
	v kronah	
1900	8.411.073	14.365
1914	10.908.397	18.630
1918	16.687.328	28.500

Hranilnica, kot kapitalsko močan zavod za slovenske razmere, pa pri svojem delu ni pozabljala tudi na svojega ustanovitelja in lastnika. Dela znatnih sredstev, ki so se stekala in se nabirala v hranilnici v teku dolgih desetletij, niso porabili samo za gradnjo lastnega poslojja (1887), prav tako so bila na voljo tudi mestni občini. Zatrdimo lahko, da je mesto vedno našlo finančno oporo pri ravnateljstvu. Tako je hranilnica občini ob vsakoletnih računskih zaključkih v okviru možnosti dodeljevala dotacije, ki jih je občinski svet nato porabil za izgradnjo mesta in mestnih komunalnih naprav. Tako rekoč nobene pomembnejše investicije ni bilo, da pri izvedbi ne bi sodelovala hranilnica ali s posojilom ali z nepovratno podporo.

V okviru Mestne hranilnice je od 1885 delovalo tudi posebno kreditno društvo (Vorschussverein), katerega namen je bilo posojanje manjših vsot siromašnim ljudem, hitro in brez običajnih formalnih postopkov.¹² Pri celjski posojilnici so bili do ustanovitve tega društva ravnodušni. Prepričani so bili, da gre samo za prelivanje fondov iz enega predala v drug, v bistvu pa se nič ne spreminja. Po njihovem naj bi bil osnovni motiv ustanovitve društva v zagati, v katero je zašla Mestna hranilnica, ker je posojala velike vsote meščanom v obliki osebnega kredita, šlo naj bi za 100.000 goldinarjev. Ker ji to ni več ustrezalo, predvsem zaradi morebitnih izgub, je ustanovila društvo, v katerega so se včlanili vsi tisti, ki so imeli pri njej osebni kredit. Tako je kreditno društvo prevzelo vse terjatve iz osebnih kreditov in iz tega sklada nato podeljevalo nova posojila. Edina sprememba, ki je nastopila s preoblikovanjem, je bila ta, da so morali poslej vsi člani kreditnega društva jamčiti za vsa posojila in za morebitne izgube.¹³ Po nekaterih vesteh je mogoče sklepati, da se je to kreditno društvo na prelomu stoletja preoblikovalo v neke vrste združno organizacijo pod imenom "Spar- und Vorschusskassenverein" ter včlanilo v nemško revizijsko zvezo "Südmärkische Volksbank und Spargenossenschaft für die Alpenländer".¹⁴

¹¹ Orožen, nav. delo, str. 21, 35.

¹² Orožen, nav. delo, str. 20.

¹³ Zadruga. Glasilo Zveze slovenskih posojilnic, št. 1/1885, str. 3.

¹⁴ Ivan Mohorič, "Razvoj kreditnega združništva". Veda 1913, str. 152-153.

***

Drugi pomemben javni finančni zavod v Celju je bila Južnoštajerska hranilnica. Če je mestna hranilnica sodila v vplivno območje nemško opredeljenih Celjanov, pa čeprav je delovala v korist vseh meščanov, je bilo pri Južnoštajerski hranilnici povsem drugače. Ne samo, da je bila izrazito slovensko usmerjena, tudi porojena je bila iz čisto političnih nagibov, vendar s precejšnjimi gospodarskimi in neizogibno tudi političnimi posledicami. Vzroki ustanovitve in njeno delovanje so tipični primer mešanja politike in gospodarstva, oziroma izrabljanja gospodarskih ustanov za politične cilje.

Vzrok ustanovitve je bil v kontekstu slovensko-nemških nacionalnih bojev v celjskem mestu. Ko je namreč avstrijska vlada dovolila zemljiško-knjižne vpise tudi v slovenščini, celjska mestna posojilnica (a tudi drugi nemško usmerjeni zavodi) ni želela beležiti intabulacij terjatev v zemljiško knjigo v slovenščini. To je seveda vzbudilo silno ogorčenje med Slovenci. Kaj hitro je sledil ustrezen odziv. Po ustrezni politični akciji je pet okrajev (Vransko, Gornji Grad, Sevnica, Šoštanj in Šmarje pri Jelšah) sprožilo pobudo za ustanovitev hranilnice, ki ne bi samo izvajala slovenskih vpisov v zemljiško knjigo, temveč bi tudi upravljala »pupilarne vloge«, to je vloge oseb pod skrbništvom. Sodišča so namreč tak denar smela poveriti le javnopravnim finančni ustanovam. Dovoljenje za delovanje so dobili leta 1889, ko je Južnoštajerska hranilnica tudi začela poslovati v Narodnem domu. Ta hranilnica se sicer ni mogla takoj kosati z Mestno hranilnico, a je vztrajno in počasi napredovala. O tem govori tudi dejstvo, da se je leta 1911 preselila v lastno stavbo. Pa tudi glede vsote vlog se je vzpenjala, do začetka prve svetovne vojne je že dosegla skorajda polovico vlog pri mnogo starejši in neprimerno bolj uveljavljeni Mestni hranilnici.¹⁵

***

V okviru zadružnega sektorja, ki je na finančnem področju za Slovence v Celju pomenil to, kar so nemško opredeljeni someščani že imeli z Mestno hranilnico, se velja še posebej pomuditi pri dveh institucijah. In sicer pri celjski posojilnici z uradnim imenom Posojilnica v Celju ali Posojilnica Celje in pri Zvezi slovenskih zadrug/Zadružni zvezi v Celju. Poleg gospodarskih učinkov sta obe v celjskih zaostrenih slovensko-nemških nacionalnih nasprotjih imeli tudi izrazito politično konotacijo. Obe, čeprav sta imeli različen namen, sta bili izraz krepitve in uveljavljanja slovenske skupnosti tako na političnem kot gospodarskem področju.

Zamisli o ustanovitvi zadružne posojilnice v Celju so krožile nekaj let, vendar do uresničitve ni prišlo. Premaknilo se je šele v letu 1880, ko je prišlo do spleta dozorelih razmer in ustreznih delavoljnih ljudi. Tega leta se je v Celje ob upokojitvi preselil Mihael Vošnjak. Namesto zasluženega počitka pa se je v njegovem življenju začela nova, zelo plodna doba. Vošnjak je nameravane mirne upokojske dni zapostavil in aktivno posegel v celjsko gospodarsko in politično življenje. Že kmalu po njegovem prihodu so se začele intenzivne priprave za ustanovitev slovenske zadružne posojilnice/kreditne zadruge v Celju. Za ustanovitev zadruge je govorilo več razlogov, najmerodajnejši pa je tičal v zakonodaji.

¹⁵ Orožen, nav. delo, str. 33–34.

Kreditno zadrugo je bilo namreč mogoče ustanoviti tudi mimo volje lokalnih oblasti, kar v Celju ni bilo nepomembno. Če je bilo zadoščeno zakonski diktiji o zadružništvu iz aprila leta 1873, je moralo sodišče vlogo sprejeti in zadrugo vpisati v register.¹⁶ Ni bilo potrebnih nobenih dovoljenj, mnenj in podobnega, kar bi nameravano podjetje lahko upočasnilo ali celo onemogočilo.

Pri snovanju organizacijske strukture za celjsko Posojilnico se je Vošnjak naslonil na že uveljavljena načela v zadružništvu, ki jih je zastopal nemški liberalni teoretik in praktik zadružništva Franz Herman Schulze-Delitsch.¹⁷ Vendar Vošnjak ni docela prevzel Schulze-Delitschevega principa, temveč ga je nekoliko prikojil.¹⁸ V prvotni verziji je predvidel enotne deleže po 50 goldinarjev in enakost članov, ravno tako pa tudi posojanje denarja nečlanom. Pred dokončno uskladitvijo pravil pa je ob izteku 1880. leta državni zbor sprejel zakon o davčnih olajšavah za društva in posojilnice, ki so poslovanje omejile samo na članstvo. Vošnjak je zato nemudoma izrabil priložnost in že napisana pravila spremenil v toliko, da je zadostil črki zakona. Zadostiti črki zakona pa je pomenilo odmik od temeljnega zadružnega pravila: dosledne statusne enakosti članov. Vošnjak je tako uvedel dve vrsti deležev, in sicer glavne v višini 100 goldinarjev in opravilne, pri čemer je pri slednjih tudi ločil dva tipa: opravilne I. vrste po 10 goldinarjev in opravilne II. vrste po 1 goldinar.¹⁹ Seveda so bili opravilni deleži namenjeni vsem tistim, ki jih resno članstvo v posojilnici ni zanimalo, temveč so želeli le dobiti posojilo.

S to spremembo je še vedno ohranil prvotni namen, ustanoviti finančno krepak zavod, kajti členitev deležev in njih različna višina - aktivno in pasivno volilno pravico so imeli le imetniki glavnih deležev - niso služili samo večanju glavnice, temveč so bili predvsem zagotovilo, da bo vodstvo posojilnice v trdnih in zanesljivih "narodnih rokah". Vošnjak je ravno tako predvidel izplačevanje delnin (dividend) oziroma obrestovanje zadružnih deležev, a samo glavnih, in plačane funkcije. Vse to naj bi spodbujalo varno poslovanje. Zavedal se je, da zaupanja prebivalstva, ki je bilo še kako pomembno v kosanju z Mestno hranilnico, ni moč graditi samo na narodno in moralno trdnih zadružnikih, temveč predvsem na preglednem, varnem in vestnem poslovanju.

Tako pripravljena pravila, ki so bila prva v avstrijskem okviru z upoštevanjem zakonskih določil iz decembra 1880, je Vošnjak po sodni odobritvi v februarju 1881 predložil pripravljalnemu odboru.²⁰ Nato pa je sledila še registracija oziroma vpis v zadružni register²¹ in iskanje primernih poslovnih prostorov. Zadeve so se dokaj hitro uredile in celjska

¹⁶ O zadružni zakonodaji glej podrobneje Emil Čeferin, "Pregled zadružnega prava, zlasti o kmetijskih zadrugah v sto letih na slovenskem ozemlju", Zbornik Biotehnične fakultete Univerze v Ljubljani, zvezek 24, Ljubljana 1975, str. 37–62.

¹⁷ Več o Schulze-Delitschevi doktrini glej Jurij Perovšek, "Schulze-Delitscheva zadružnogospodarska doktrina kot liberalni odgovor na socialno vprašanje v 19. stoletju". Prispevki za novejšo zgodovino št. 1/1997, str. 17–34.

¹⁸ Nekoliko več se bomo pomudili pri tem vprašanju, ker je bil to kasneje organizacijsko-strukturni vzor za veliko slovenskih posojilnic, vse do prevlade Raiffeisenovega zadružnega principa.

¹⁹ Dolfe Schauer, Prva doba našega zadružništva. Samozaložba, Ljubljana 1945, str. 53–56.

²⁰ Člani pripravljalnega odbora so bili dr. J. Sernec, Franc Kapus, Franc Kameroner, dr. L. Filipič in dr. J. Hraševac.

²¹ V zvezi z vpisom v zadružni register je povezana tudi zanimiva anekdota, ki nazorno izpričuje duh časa. Po vpisu v register naj bi predsednik celjskega sodišča Heinricher izjavil: "Das Kapital und die Intelligenz in Untersteier sind deutsch und müssen deutsch bleiben." Veliko let kasneje, ko so bili slovenski denarni zavodi že do dobra utrjeni

posojilnica je naznanila javnosti, da odpira svoja vrata za stranke 6. aprila 1881. Prvotne poslovne prostore, natančneje eno samo sobo, so našli v centru mesta, na Glavnem trgu. Veselje in zadovoljstvo ob prvem poslovnem dnevu pa je bilo skaljeno, saj je ravno na ta dan moral Vošnjak iti na sodišče. Nemško čuteči sodnik Heinricher je namreč poskrbel, da je bil Vošnjak "izžreban" za porotnika na sodišču, kar je bila sicer njegova ustaljena praksa.²²

Le iz skromnih zametkov lahko nastane kaj velikega in pomembnega. Čeprav je celjska posojilnica začela uradovati zelo skromno, le v eni sobi, pri čemer je prvi dve leti vse pisarniške posle in predsedstvo opravljajal brezplačno sam Vošnjak, pa se je obseg dela kmalu povečal do te mere, da ga Vošnjak ob drugem delu²³ ni več zmožal. Zato so v letu 1884 zaposlili stalnega tajnika.²⁴ Ko pa je bil Vošnjak v letih 1884 in 1885 najprej izvoljen za deželnozborskega in nato še za državnozborskega poslanca mu je dokončno zmanjkalo časa za celjsko posojilnico. Zato je odložil ravnateljstvo na pleča dr. J. Serneca. Zaradi rasti obsega poslovanja, večjega števila zaposlenega osebja ter strank je postala prvotna soba veliko pretesna, prostorska stiska je že močno krnila kakovost dela. Nujno je bilo misliti na preselitev, kar so storili leta 1888 z najemom Klobučarjeve hiše, ki je stala poleg lekarne na Glavnem trgu.²⁵ A tudi ta rešitev je bila začasna, dokler si posojilnica ni zgradila lastnega posloplja in si z Narodnim domom zagotovila svoji dejavnosti primerne reprezentančne prostore.

Novi, večji, skorajda razkošni prostori so že na daleč izražali pridobljeno zaupanje prebivalstva, ki se je izražalo z vzpenjanjem števila članov/zadrušnikov, ravno tako je vedno več posameznikov zaupalo posojilnici svoja prosta denarna sredstva v hrambo in nadaljnje plemenitenje. Prihranki so se plemenitili z obrestovanjem za imetnike, posojilnica pa jih je v lastno dobro večala s posojanjem. V letu 1884 je bila ponudba denarnih sredstev hranilnici dokaj velika, tako da so lahko znižali obrestno mero pri posojilih na 6 %. Znižanje aktivne obrestne mere pa ni pomenila tudi znižanja pasivnih obrestnih pribitkov, to je obrestovanja vlog, še nadalje so ostali v nespremenjeni višini 5 %.²⁶ Tudi v naslednjih letih se obrestna mera ni bistveno spreminjala, deset let po ustanovitvi so obresti pri posojilih znašale med 5,5 in 6 %, pri vlogah pa 4,5 %. Šele v prvem desetletju 20. stoletja so nekoliko padle. Pri posojilih so takrat znašale med 5 in 5,5 %, vlagateljem pa je posojilnica ponujala za vloge 4,25 % obresti.²⁷

---

in v razcvetu, pa so si nekateri privoščili tudi take komentarje Heinricherjeve tako rekoč programske izjave: 'Ako bi zdaj vstal Heinricher iz svojega groba in zagledal razvoj našega denarnega združništva in pa našo narodno inteligenco: rad bi se zopet vrnil v svojo gonilo.' Slovenska zadruga št. 5/1904, str. 37-38.

²² Ravno tam.

²³ Vošnjak je bil obenem tudi predsednik Zveze slovenskih posojilnic.

²⁴ Prvi v dolgi vrsti tajnikov je Maks Veršec.

²⁵ Slovenska zadruga št. 6/1904, str. 46.

²⁶ Zadruga. Glasilo Zveze slovenskih posojilnic, št. 4/1884, str. 16.

²⁷ III. Letopis slovenskih posojilnic 1892. Sestavil po naročilu načelstva Zveze slovenskih posojilnic Ivan Lapajne, šolski ravnatelj v Krškem. Celje 1893, str. 8-28; XI. Letopis slovenskih posojilnic za leto 1900. Sestavil Franjo Jošt, tajnik Zveze slovenskih posojilnic. Celje 1901, str. 44-57; XVI. Letopis Zadrुžne zveze v Celju, registrovane zadruge z omejeno zavezo (poprej Zveza slovenskih posojilnic) za leto 1905. Sestavil ravnatelj Franjo Jošt. Celje 1906, str. 42-63.

Kakšni pa so bili dosežki poslovanja v četrtoletja poslovanja celjske posojilnice? Odgovor nam ponuja spodnja tabela.²⁸

Leto	Število deležev	Indeks	Vsota deležev	Indeks	Vloge	Indeks	Posojila	Indeks
v goldinarjih								
1883	595	100	11.516	100	90.756	100	120.373	100
1884	756	127	9.518	82	162.478	179	172.890	143
1885	922	154	11.722	101	245.123	270	244.304	202
1892	2136	358	32.216	279	895.983	987	700.785	582
v kronah								
1900	4627	777	89.449	405	4.465.816	2460	3.031.613	1259
1905	4214	708	94.433	410	6.098.211	3354	4.575.178	1904

Pozorno branje v tabeli navedenih podatkov nam predочи nekaj zelo jasnih tendenc v poslovanju posojilnice. Če si najprej podrobneje ogledamo deleže in njih vsote opazimo, da število deležev v indeksi primerjavi prehiteva rast vsote. Razlog za to tiči v organizacijsko-strukturni podlagi posojilnice. Te številke namreč zelo nazorno izražajo posledice uvedbe več vrst deležev. Porast števila članstva si je moč razlagati s tem, da so se številni včlanjevali samo zaradi nujnosti, ker v nasprotnem primeru niso mogli dobiti posojila. Seveda so taki v postopku odobravanja posojila vplačali le najmanjši možni delež, to je opravljeni, v višini 10 ali enega goldinarja. Za primer vzemimo stanje iz leta 1892, ko je celjska posojilnica imela 2371 deležev – deležnikov je bilo sicer nekaj manj, ker so nekateri imeli po več deležev, zlasti glavnih – , pri čemer je bilo le 110 glavnih deležev (100 gld.) in kar 2261 opravljenih deležev prve (10 gld.) in druge (1 gld.) vrste. To je pomenilo, da so glavni deleži predstavljali le 4 % vseh deležev, njihovi imetniki pa so vplačali tretjino deležev. Če si priključimo v spomin, da so samo imetniki glavnih deležev imeli pasivno in aktivno volilno pravico na občnih zborih, kaj hitro ugotovimo, da je bila posojilnica pod kontrolo, glede na članstvo, sorazmerno ozkega kroga imetnikov glavnih deležev. Ne samo, da so bili oni tisti, ki so odločali o poslovni politiki, nekateri izmed njih pa jo tudi aktivno vodili, temveč so si za svoje deleže iz vsakoletnega dobička tudi izplačevali delnine (dividende). Te resda niso bile velike, v navedenem letu 1892 so znašale, nekoliko navzdol zaokroženo, 5,5 goldinarja na glavni delež,²⁹ vendar pa so pričale o odstopanju od avtentičnega združnega pravila enakosti članov, tako v dolžnostih kakor v pravicah.

Taka organizacijska struktura in razmerje med člani-zadružniki nas neizogibno spominja na strukturo delniške družbe z navadnimi in prednostnimi (preferenčnimi) delnicami. Ta združna forma izpričuje neko drugo dejstvo. Govori namreč o tem, da so pri celjski posojilnici stremeli po banki,³⁰ a kaj ko za pravo bančništvo še niso imeli dovolj kapitala,

²⁸ Podatke smo črpali iz zgornjih del, navedenih v dveh predhodnih sklicevanjih.

²⁹ Preračunano po podatkih iz III. Letopisa slovenskih posojilnic 1892, str. 8.

³⁰ Potrditev te teze nam dokazuje dogajanje po prvi svetovni vojni. Organizacijska struktura celjske posojilnice, ki je bila zelo blizu delniški družbi, ji je namreč omogočila, da se je v prvih letih po nastanku jugoslovanske države z lahkoto prelevila v klasično bančno delniško družbo. Tudi pri tem dejanju je bila Celjska posojilnica prva na Slovenskem, tako kot leta 1881, ko je s svojimi pravili in uvedbo več vrst deležev narekovala notranjo strukturo znatnega dela slovenskih kreditnih zadrug, vse do prevlade Raiffeisenovega sistema.

izkušenj in ustrezno izobraženih ljudi, če seveda odmislimo dolgotrajni upravni postopek pridobivanja koncesije in registracije takega zavoda.³¹ Zadrúžna forma je bila torej najbolj optimalna možnost za zadovoljevanje tako gospodarskih kot političnih potreb celjskega slovenskega meščanstva. Meščansko okolje, bolj prežeto s pridobitniškim duhom, manj obremenjeno s skupnostjo, bolj individualizirano, premoženjsko bolj diferencirano, je pač narekovalo prevzem ustrezne organizacijske forme, ki je zadovoljevala navedene gospodarsko-socialne značilnosti.

Rubrika v tabeli o vlogah je tudi zelo povedna, saj kaže, kako hitro je napredoval slovenski finančni sektor v Celju. Če naredimo primerjavo med posojilnico in mestno hranilnico, vidimo, da gre v obeh primerih za strmo naraščanje, pri čemer v sami rasti prihrankov v relativni primerjavi posojilnica nekoliko zaostaja. Ko pa k posojilnici pridružimo še, prav tako slovensko, Južnoštajersko hranilnico, lahko tvegamo oceno, da so se slovenski denarni zavodi v Celju ob prelomu stoletja po finančni moči, kljub zaostanku v letih delovanja, že izenačili z neprimerno starejšo, utrjeno in bolj izkušeno celjsko mestno hranilnico, kar je Slovencem v celjskih političnih bojih nedvomno dajalo več kot potrebno samozavest.

Rubriko z vlogami je pri tolmačenju tabele potrebno brati vzporedno s stolpcem o gibanju vrednosti posojil. Že na prvi pogled opazimo, da je pri indeksih določen razkorak. Vloge namreč po rasti relativno prekašajo vsoto posojenega denarja. Razen v letih 1883-1885, ko so bile vloge nominalno manjše oziroma izenačene s krediti, se je v nadaljnjih letih tendenca obrnila. To dejstvo si je mogoče razlagati večplastno. V prvih letih delovanja je posojilnica verjetno usmerila vsa možna sredstva v posojila, da bi si pridobila ugled v javnosti, ker je hitro in dobrohotno reševala življenjske stiske ljudi. Kasneje, ko je ponudba posojil postala večja, mogoče se je znižalo tudi povpraševanje, pa je iskala druge, hitrejše in kratkoročno donosnejše načine angažiranja njej zaupanih sredstev.

Da je moč najti argumente za to trditev, nam govorijo bilance celjske posojilnice, zlasti struktura aktivne strani bilančnih računov. Ko se poglobimo v serije skorajda nepreglednih števil, ugotovimo zelo zanimiva in povedna dejstva. Vzemimo zopet kot vzorčni primer bilanci za leti 1900 in 1905. Podatki, navedeni v tabeli, jasno izpričujejo tako nominalno kot relativno zaostajanje posojil za vlogami. A to je samo navidezno, kajti priče smo samo relativnemu zaostajanju klasičnih posojil: osebnih, na zadolžnico in hipotekarnih. Opazovanje različnih postavk v aktivni namreč razkrije drugačno dimenzijo; izkaže se, da je posojilnica proti koncu devetnajstega stoletja spreminjala svojo poslovno politiko, z znatnim deležem sredstev se je preusmerjala od klasičnih posojil k drugim finančnim instrumentom. V tem okviru sta zanimivi zlasti dve postavki: naloženi denarji in vrednostni papirji. Ti dve postavki sta iz leta v leto rasli na račun klasičnih posojil, pa tudi razmerje med njima se je spreminjalo v korist naložb v različne vrednostne papirje. To tendenco ilustrirajo

³¹ Poučna je izkušnja – resda iz kasnejših časov – ljubljanske Zadrúžne zveze, ki si je vse od 1910. leta dalje prizadevala ustanoviti zadrúžno banko, vendar je bila v svojih prizadevanjih neuspešna vse do nastanka jugoslovanske države, ko so v spremenjenih političnih razmerah brez posebnih ovir uresničili staro željo in ustanovili Zadrúžno gospodarsko banko.

podatki, da je v letu uvedbe kronske veljave celjska posojilnica imela za 874.294 kron denarnih naložb v drugih zavodih, najverjetneje v bankah in drugih kreditnih zadrugah v okviru Zveze slovenskih posojilnic/Zadružne zveze v Celju, znotraj katere je dolgo časa izvajala vlogo osrednje denarne centrale. Seštevek vsot vrednostnih papirjev, spravljениh v posojilnično blagajno, pa je znašal le slabo dvajsetino denarnih naložb v druge zavode. Pet let kasneje, ko so se ljudje na krone že dodobra navadili, so bila razmerja že povsem drugačna, kajti vsota naložb v vrednostne papirje se je povečala za dvajsetkrat, neposredne denarne naložbe v druge institucije pa so se znižale za polovico.³² Pri vrednostnih papirjih velja opozoriti na strukturo te postavke. Večino med vrednostnimi papirji v lasti celjske posojilnice so namreč predstavljale menice, saj slednja ni kreditirala drugih zadrug na osnovi tekočega računa, kar so sicer počele druge zadružne denarne centrale, temveč je uporabljala menični inštrumentarij. Ti podatki ne samo pritrjujejo navedeni trditvi o preusmerjanju poslovne politike celjske posojilnice, temveč tudi pritrjujejo tezi, da so bile velike in finančno trdne kreditne zadruge Slovencem nadomestilo za banke, saj so enako ali zelo podobno poslovno politiko ubirale tudi velike posojilnice v drugih slovenskih krajih.

Pri podeljevanju posojil so celjski posojilničarji izoblikovali posebna načela, ki so jih kasneje prevzele številne posojilnice. Vsak ponedeljek zvečer se je sestalo načelstvo – prisotni so morali biti najmanj trije člani – in obravnavalo prošnje za posojila. Dejavniki, ki so vplivali na pozitivno odločitev, so bili: osebnost prosilca, zanesljivost porokov in število zemljiško-knjižnih intabulacij. Zelo pomembno pa je bilo tudi mnenje "zaupnih mož", neke vrste "tajnih sodelavcev" ali bolje rečeno "obveščevalcev" posojilnice, ki so podali svoje mnenje o prosilcu. Ti "zaupni možje" so bili javnosti neznan, poznalo jih je le načelstvo, "nastavljeni" pa so bili na celotnem področju delovanja posojilnice. Podeljevanje posojil ni vedno potekalo na osnovi objektivnih kriterijev. Marsikdaj so katerega od dejavnikov prezrli, npr. bremenske vpise v zemljiško knjigo, če je ob zanesljivih porokih tudi "tajni sodelavec" jamčil za prosilca. Dosledno pa so odklanjali vse tiste, ki so jih "obveščevalci" označili za nezanesljive in negospodarne. Takim prosilcem ni bilo v pomoč niti dejstvo, da so mnogi med njimi za posojilo ponujali v zastavo tudi svoje posesti in dovoljevali vknjižbo hipoteke na prvem mestu. Posojilnica se je tudi držala načela, da kmetom ni posojala denarja na osnovi menic, temveč samo na zadolžna pisma.³³

Zanimivi bi bili podatki o strukturi posojilojemalcev, namenu in višini posameznih posojil. Žal stakimi podatki za zdaj še ne razpolagamo, na voljo pa so nam podatki o višini povprečnega posojila. Tej govorici povprečij bomo sicer pustili do besede, kljub pomislekom, da so povprečja le matematično izračunana srednja vrednost, ki jo je v življenju moč le redko srečati v izraziti obliki. Ko izvemo, da je povprečno posojilo na prelomu stoletja ob 3641 posojilojemalcih znašalo 832 kron, pol desetletja kasneje pa nekoliko več, 1142 kron pri 4004 dolžnikih namreč,³⁴ spoznamo, da so bila v večini primerov posojila nizka in

³² XI. Letopis slovenskih posojilnic za leto 1900, str. 52–53; XVI. Letopis Zadružne zveze v Celju za leto 1905, str. 58–59.

³³ Zadruga, št. 3/1884, str. 10.

³⁴ XI. Letopis slovenskih posojilnic za leto 1900, str. 52–53; XVI. Letopis Zadružne zveze v Celju za leto 1905, str. 58–59.

kratkoročna, namenjena premoščanju trenutno najbolj perečih denarnih težav. Obenem nam te številke o povprečni vrednosti posojil tudi pojasnjujejo naglo rast števila članstva.

Pri dodeljevanju in izterjavi posojil je v letu 1885 prišlo do pomembnega ter kakovostnega premika v vsakdanji posojilniški praksi. Če je bilo dotlej odplačevanje posojila stvar dogovora med posojilojemalcem in uradniki v posojilnici, poslej ni bilo več tako. Na svoji redni seji 9. marca je načelstvo sklenilo dosledno uveljaviti amortizacijske načrte pri odplačevanju posojil. Določili so, da mora vsak dolžnik pri polletnem vplačilu obresti nujno odplačati tudi del glavnice, in sicer 5 %, da bi bilo posojilo poravnano najdlje v desetih letih. Izjemo so naredili pri prvovrstnih dolžnikih, to je pri tistih, kjer je imela posojilnica knjiženo hipoteko na prvem mestu. Njim so znižali odplačilo glavnice v poletnih obrokih na 2 %, ³⁵ posojilo je bilo torej amortizirano v 25 letih. S takim ukrepanjem je posojilnica lajšala bremena tako sebi kakor dolžnikom. Obroki so bili za dolžnika enakomernejši in s tem nekoliko manjša tegoba. Posojilnica pa si je zagotovila preglednost prilivov in možnost stvarnejšega načrtovanja kreditne politike in drugih finančnih operacij.

***

Zgoraj smo že bežno omenili, da je bila celjska posojilnica dolga leta osrednji denarni zavod, neke vrste denarna centrala Zveze slovenskih posojilnic. S tem dejstvom je pomen in vloga celjske posojilnice znatno preraščala lokalne celjske okvire. Posojilnica je tako postajala pomemben denarni zavod tudi v slovenskih razmerah, saj je v hrambo sprejemala denarne viške manjših posojilnic, istočasno pa jim je s kreditiranjem pomagala preseirati pomanjkanje denarnih sredstev. Tak položaj ji ni pripadel samoumevno, dobila ga je v spletu okoliščin, ki so tesno povezane s pobudniki zadružništva ter z nastankom in nadaljnjim razvojem slovenskega kreditnega zadružništva v njegovi pionirski etapi. V tem procesu pa celjska posojilnica ni igrala samo pozitivne vloge, temveč tudi negativno. A o tem več v nadaljevanju, kajti najprej si je potrebno ogledati okoliščine nastanka Zveze slovenskih posojilnic, ki je s preimenovanjem in funkcijsko spremembo prerasla v Zadružno zvezo v Celju.

Dogodki so ubirali sledečo pot. V letu 1883 je delovalo 14 slovenskih kreditnih zadrug in vse te zadruge je Vošnjak januarja tega leta povabil v Celje, kjer naj bi ustanovili "Zvezo slovenskih posojilnic". Vabilu se je odzvalo le pet posojilnic iz Celja, Maribora, Mozirja, Šoštanja in Žalca, kar ni ravno govorilo o navdušenju za tesnejše sodelovanje. Zlasti bije v oči odsotnost kranjskih posojilnic. Z izjemo mariborske so se sestanka udeležili predstavniki posojilnic iz okolice Celja, ki so že pred tem tesno sodelovale s Celjsko posojilnico. ³⁶ Namen Zveze slovenskih posojilnic, prve slovenske zadružne zveze in tretje v avstrijskem okviru, je bil poleg enotnega predstavnštva nasproti oblastem in javnosti predvsem medsebojno povezati, uskladiti in poenotiti notranje poslovanje posojilnic, da bi dosegli primerljivost uspešnosti. Obenem pa naj bi zveza, ki ji je že od začetka predsedoval M. Vošnjak, tudi pospeševala ustanavljanje novih zadrug z nudenjem tehnične in organizacijske pomoči pri uresničevanju pobud, da bi prepredli slovensko ozemlje z mrežo posojilnic (posojilnico vsaj v vsak slovenski okraj). Ta mreža posojilnic naj bi poleg pospeševanja gospodarskega

³⁵ Zadruga, št. 3/1885, str. 12.

³⁶ Schauer, nav. delo, str. 61-62.

napredka istočasno predstavljala tudi močno finančno oporo slovenskemu narodnemu gibanju. Vendar so pravila zvezo močno onemogočala pri njeni dejavnejši vlogi, prvotno je bila celo predvidena le za dobo dveh let, a so jo že naslednje leto spremenili v trajno združenje. Obenem pa prva pravila tudi niso podrobneje in obvezujoče določala načina financiranja zvezine aktivnosti, ker sta bila članarina in njena višina prepuščena prosti volji posameznih članic. Zveza tako ni bila utemeljena kot čvrsta in enotna organizacija, temveč kot ohlapna, posvetovalna združba. Pravila nasploh pričajo o neki čudni medsebojni nezaupljivosti, iz njih veje duh ljubosumnega varovanja samostojnosti posameznih članic, kakor jih je označil Dolfe Schauer.³⁷

Zveza slovenskih posojilnic je bila organizirana kot društvo, kar je bila posledica združnega zakona iz 1873. leta, ki ni predvideval zadruga, katere člani bi bile pravne osebe. To so omogočili šele kasnejši zakoni o reviziji in združnih zvezah. Schauer trdi, da je bilo to dejstvo Vošnjaku, v ozračju nezaupanja, verjetno celo dobrodošlo. Poznavajoč razmere, naj bi Vošnjak vedel, da bo načelstva posojilnic lažje pridobil za vstop v društvo, zlasti ker tega ni spremljala denarna obveznost. Če bi zvezo organizirali v obliki zadruga, bi namreč vse članice morale vplačati deleže in prevzeti jamstvo. Slaba stran društvene oblike zveze je bila v tem, da si je morala pridobiti dovoljenje avstrijskega notranjega ministrstva, kar je postopek registracije društva nekoliko zavleklo. Vzrok za to je bila določba v pravilih, da se področje delovanja Zveze slovenskih posojilnic razteza po vsem slovenskem ozemlju. Ministrstvo je tako pred privolitvijo zahtevalo mnenje oblastev iz Trsta, Gradca in Celovca. Ta so bila seveda negativna, saj so bodoči zvezi že vnaprej pripisovali prvenstveno politično delovanje. Kljub odklonilnim predlogom je Josipu Vošnjaku, ki je bil v tem času državnozborski poslanec za celjski okraj, uspelo pri tedanjem predsedniku vlade Taaffeju izposlovati dovoljenje za delovanje na osnovi predloženih pravil.³⁸ Zveza slovenskih posojilnic je kmalu opravičila svoj obstoj, saj so na njeno pobudo ali z njeno tehnično in organizacijsko pomočjo na Slovenskem začele hitro nastajati nove posojilnice.

Zanimivo je, da je Zveza slovenskih posojilnic prehodila dolgo pot do trdne organizacije. Med njenimi članicami so namreč prevladovale posojilnice, ki so same razpolagale z znatnimi sredstvi in se zato čutile dovolj močne za samostojno delovanje. Ravno to je dolgo časa preprečevalo, da bi se Zveza slovenskih posojilnic preoblikovala v nekakšno denarno centralo svojih članic in bi se tako zveza spremenila v trdnejšo organizacijo z bolj dejavno vlogo tudi na finančnem področju.³⁹ Šlo je pravzaprav zato, da bi se na enem mestu zbirala presežna sredstva posojilnic, ki bi jih nato zveza dodeljevala posojilnicam s pomanjkanjem prostolikvidnih sredstev. To vprašanje je začelo buriti duhove v celjski zvezi že kmalu po njeni ustanovitvi, prvič se je zastavilo na občnem zboru 1886. leta. Dotedanje delovanje posojilnic je že pokazalo, da marsikatera med njimi ne razpolaga s primernimi sredstvi, da bi lahko zadostila povpraševanju po posojilih. Ta problem bi lahko

³⁷ Nav. delo, str. 66.

³⁸ Nav. delo, str. 68-69.

³⁹ V nasprotju z njimi teh problemov zaradi strukture članic (majhne posojilnice, ki potrebujejo zunanjo organizacijsko in finančno oporo) niso imeli v Ljubljani, kjer so že od začetka delovanja svojo združno organizacijo zasnovali tako, da je bila na vrhu piramide zadrug tudi denarna centrala, ki je skrbela za enakomerno porazdelitev presežkov v skladu s potrebami članic.

rešila "zveza med posojilnicami," ki bi imela nalogo denarne izravnave. Ob tem predlogu je Josip Sernec opozoril na nujnost, da posojilnice javno razglasijo stanje presežkov in primanjkljajev, kajti le tako bi bilo "finančno podhranjenim" mogoče pomagati s primernimi posojili. Dr. Glančnik je predlagal ustanovitev informacijske pisarne, ki bi zbirala tovrstne podatke. Dr. Filipič pa je šel še korak dlje in menil, da je potrebno ustanoviti "realno zvezo" vseh posojilnic, tako da bi nato slednja za vse posojilnice skupaj iskala ugodne kredite pri večjih zavodih. Na tem mestu je v razpravo posegel dr. Dečko, ki se je strinjal z ustanovitvijo informacijske pisarne za posredovanje kreditov, a obenem opozoril na zelo pomembno dejstvo, da je medsebojno kreditiranje posojilnic zaradi varnosti naložb možno le ob natančnem poznavanju poslovanja kreditiranih ustanov. Nadzor nad poslovanjem posojilnic bi po njegovem mnenju vsekakor morala izvajati zveza oziroma, kakor se je sam izrazil, "centralno vodstvo". Tovrstno razmišljanje udeležencev je izzvalo M. Vošnjaka, ki je v repliki zavrnil predloge predgovornikov, rekoč, da je oblikovanje centralnega denarnega zavoda "nekoliko nemška" ideja. V Nemčiji so namreč poskušali ustanoviti centralni denarni zavod za posojilnice, vendar so pri realizaciji te pobude mnoge posojilnice odklonile sodelovanje. Slovenske posojilnice naj bi si že toliko opomogle, da ne potrebujejo denarne centrale, ker si lahko same med seboj pomagajo, če ena drugi naznanjajo presežke oziroma potrebe. Vošnjak se je uprl tudi predlogu, da naj bi zveza nadzorovala poslovanje posojilnic, ker naj bi to "čuden vtis napravilo". Kljub temu pa se je strinjal, da je zaradi varnosti kreditiranja določen nadzor posojilojemalk navsezadnje nujen, vendar takega nadzora ne bi smela izvajati zveza. Vsaka posojilnica, ki bi kreditirala drugo, bi imela pravico do vpogleda v njeno poslovanje pred podelitvijo oziroma do vračila posojila.⁴⁰ Ideja o skupni denarni centrali tako ni prodrla, denarno zadrego naj bi posojilnice reševale z medsebojnim obveščanjem in izmenjavo presežnih sredstev.

Kljub dokaj skromnim sklepom pa je bil vendarle storjen korak naprej k učvrstitvi zveze z dopustitvijo medsebojnega nadzora poslovanja na relaciji kreditodajalec - posojilojemalec. S tem pa se je zastavil tudi problem preglednosti oziroma poenotenja poslovanja posojilnic, kajti le enoten način poslovanja in knjiženja je omogočal presojanje ali primerjanje uspešnosti poslovanja posamezne zadruge z enotnimi kriteriji. Tako so že dve leti kasneje na zvezinem občnem zboru sklenili, da naj zveza poskrbi "za enotno in redno poslovanje slovenskih posojilnic." Ker je bila zveza na začetku zastavljena sila skromno, tudi ni razpolagala s potrebnimi močmi, da bi opravljala revizije poslovanja. Pomanjkanje ustreznih revizorjev so premostili z dogovorom, da bodo nadzor opravljali uradniki posameznih posojilnic, pri čemer bi zveza po nekem vrstnem redu določila revizorja, čas revizije in posojilnico, kjer bi se revizija opravila. S posebno okrožnico so nato prosili članice, da naj se reviziji prostovoljno podvržejo in poslanemu revizorju ustrezljivo predložijo vse zahtevane podatke.⁴¹ V nekaj letih je postala revizija poslovanja "normalna in običajna zadeva". Navkljub temu pa vendarle niso uspeli zagotoviti povsem enotnega poslovanja, ker so se ob redkih revizijah uporabljali sila različni kriteriji. Zato so začeli razmišljati o nastavitvi stalnih revizorjev, ki

⁴⁰ Zadruga št. 2/1913, str. 34-35. Glej tudi Spominski spis Zadružne zveze v Celju ob priloiki štiridesetletnice njenega delovanja. Zadružna zveza v Celju, Celje 1923, str. 26 in Schauer, nav. delo, str. 110.

⁴¹ Zadruga št. 2/1913, str. 36; Spominski spis Zadružne zveze v Celju, str. 26.

bi pregledovali poslovanje po skupnih, vnaprej določenih merilih. V letu 1891 so pod prisego za stalnega revizorja nastavili tajnika mariborske posojilnice Pavla Simona, ki je tudi izdelal načrt zapisnika o revizijah z vsemi relevantnimi postavkami. Na občnem zboru v tem letu pa so nekateri zaradi obilice dela predlagali nastavitve dveh revizorjev, vendar te pobude niso uspeli vnesti med sklepe. Pač pa je uspelo doseči sklep, da se morajo vse članice obvezati, da pristajajo na revizijo lastnega poslovanja. K tej obveznosti so pridružili tudi zahtevo, da se kopije revizijskih zapisnikov pošljejo zvezi ter načelstvu in nadzorstvu prizadete posojilnice. Z nadaljnjim razvojem obsega dela na revizijah je zveza sčasoma nastavila tudi lastne revizorje, ki so bili zaposleni v zvezinem uradu.⁴² Tako je bilo vprašanje nadzora posojilnic rešeno, resda prostovoljno, saj vse do leta 1903 država ni predpisovala obvezne revizije poslovanja.⁴³

Veliko večjih ovir in nasprotovanj pa je bila deležna druga pobuda za ustanovitev zvezinega centralnega denarnega zavoda. Po razpravi na občnem zboru 1886, ko je Vošnjak avtoritarno zavrnil tako idejo, je ostalo pri tem, da je predvsem celjska, a tudi mariborska posojilnica, kot kapitalsko najmočnejša ustanova, pomagala premoščati denarne težave manjšim posojilnicam in tako izvajala omejeno vlogo denarne centrale. Vendar ti dve posojilnici nista mogli zadostiti potrebam, zlasti zato, ker je naraščalo število manjših posojilnic. To je spodbudilo Ivana Lapajneteta, ki je imel dober vpogled v stanje in potrebe zadružništva, da je 1890. na občnem zboru predlagal, naj se Zveza slovenskih posojilnic preoblikuje v "skupno denarno zadrugo, v katero bi se stekali odvišni novci posameznih posojilnic in katera bi manjše posojilnice zalagala s hranilnimi vlogami ali posojili." Po živahni debati, v kateri so Lapajnetovi pobudi nasprotovali predvsem predstavniki večjih posojilnic, se je doseglo soglasje o trenutni nepotrebnosti centralne posojilnice, ker posredniško vlogo opravljajo večje posojilnice, zlasti celjska in mariborska. Dokončnega sklepa niso sprejeli, raje so si vzeli čas za razmislek in nadaljnjo razpravo odložili do naslednjega občnega zbora.⁴⁴ Lapajnetova pobuda ni bila pomembna samo za krepitev organizacijske in finančne trdnosti slovenskega posojilništva, temveč bi tudi zvezi sami z denarnimi transakcijami omogočila finančno osamosvojitve, zveza se je namreč financirala le s prispevki članic. Že pri tej razpravi se je pokazalo, kasneje pa še mnogokrat, da predstavniki večjih posojilnic nikakor ne mislijo pristati na odpravo svojega prvenstva in se odpovedati koristim, ki jim jo je ta vloga prinašala. V tem početju so izstopali zlasti odposlanci celjske posojilnice, ki so dolga leta načrtno preprečevali uresničitev vsakršne pobude o osrednjem denarnem zavodu. Vzroki za tako ravnanje so bili že v samem ustroju posojilnic, saj so kapitalsko dobro utemeljene ustanove imele dovolj samozavesti, da niso pristajale na podreditev neki osrednji zadružni ustanovi. Seveda so v ozadju stali povsem materialni interesi, saj so se pri večjih posojilnicah natekala sredstva manjših, s katerimi so potem gospodarili po lastnem preudarku. Z delovanjem osrednje blagajne pa bi se ta naloga prenesla na zvezo.

⁴² Spominski spis Zadružne zveze v Celju, str. 26.

⁴³ Tega leta je izšel zakon o obvezni reviziji zadrug in drugih društev.

⁴⁴ Zadruga št. 3/1913, str. 61-62; Spominski spis Zadružne zveze v Celju, str. 27; Schauer, nav. delo, str. 110-111.

Na naslednjem občnem zboru je Lapajne sodelujoče ponovno spomnil na denarno centralo, v svojih izvajanjih je ponovil in obširno razložil potrebo denarne centralizacije v okvirih zveze. Tudi tokrat ni naletel na razumevanje, saj so njegovo idejo odklonili z izgovorom, da čas še ni dozorel za taka podjetja. Ivan Dečko je npr. izjavil, da bi bila le kaka češka banka sposobna odpreti izpostavo na Slovenskem, ki bi nato pod svoje okrilje vzela slovenske posojilnice. Končno so sklenili, da naj zveza vodi natančno evidenco o stanju presežkov in potreb pri posojilnicah in naj v skladu s tem povezuje posamezne posojilnice.⁴⁵ A Lapajne je bil vztrajen mož in se ni hitro vdal. Da bi olajšal odločitev za svojo idejo, je pripravil načrt pravil in delovanja takega zavoda, ki ga je namenjenega širši javnosti objavil v Slovenskem narodu.⁴⁶ Za strokovno javnost pa je v zvezinem letopisu za 1891. leto napisal članek "o skupni denarni zadrugi ali centralni posojilnici", v kateri je tehtno izpostavil dobre strani svojega predloga. Lapajne je trdil, da naloga Zveze slovenskih posojilnic ne more biti omejena samo na moralno oporo, temveč mora posojilnice tudi materialno podpirati. Tako bi nove in slabše stoječe posojilnice podpirala s potrebnimi sredstvi v obliki hranilnih vlog. Centralna posojilnica bi potrebna sredstva pridobivala od članic v obliki deležev in od presežkov, ki bi jih te nalagale pri njej kot hranilne vloge. Glede argumenta, s katerim se je javno odklanjala podpora Lapajnetu, se je slednji strinjal, priznaval in odobral, da starejše in uglednejše posojilnice podpirajo nove ali slabše stoječe. Pri tem pa Lapajne ni pozabil povedati, da je ta pomoč za večino posojilnic predraga, kar bi kot zadnji v vrsti plačal individualni posojilojemalec. Manjše posojilnice, ki so si denar sposojale, so morale pristati na 5-6 % obresti, na poti do končnega uporabnika pa se je cena dvignila še za kakšen odstotek. Tak stvarno obstoječ način izmenjave denarja je po Lapajnetu na eni strani omejeval širši razmah majhnih posojilnic, na drugi pa tudi gospodarsko pobudo združnikov. Glede drugega razloga za odklonitev, češ da bi osrednji kreditni zavod bila sposobna ustanoviti le močna češka banka, je imel obilo ugovorov. Slovenske posojilnice so bile že dovolj krepke, da bi s skupnimi močmi lahko same ustanovile in vodile tak zavod. Če bi iniciativo prepustili drugim, bi se morali zavedati, da bi si ta prizadeval predvsem za lastni dobiček. Četudi bi bila to češka banka, ki bi jo pri tem vodili dobri nameni, pomagati "svojim slovanskim bratom", bi še zmeraj ostalo dejstvo, da bi Slovenci prostovoljno prepuščali dobiček tujcem, kajti tudi Čehi so bili vendarle Neslovenci in torej tujci.⁴⁷

S temi besedami je Lapajne nastopil tudi na občnem zboru v letu 1892, ko je bil tretjič zavržen. Josip Sernec iz Celjske posojilnice ni direktno nasprotoval "skupni denarni zadrugi", vendar je menil, da še ni nastopil ugodni čas za tak zavod. Lapajnetu je podučil, da se na Češkem združništvo razvija že petdeset let, šele dodobra finančno okrepljeno je ustanovilo svojo banko. Sernec je bil prepričan, da bodo Slovenci dočakali dan ustanovitve "narodne banke", dotlej pa naj pridno snujejo nove posojilnice in krepijo obstoječe. Priporočal je stalno gojitev Lapajnetove zamisli, da bi do uresničenja docela dozorela. Tudi Fran Jurtela je nasprotoval centralizaciji denarnih sredstev, zlasti pa združni obliki. Ko bi

⁴⁵ Zadruga št. 4-7/1913, str. 121

⁴⁶ Schauer, nav. delo, str. 111.

⁴⁷ Zadruga 4-7/1913, str. 135-136.

čas dozorel, naj bi ustanovili "narodno banko," dotlej pa naj bi skrbeli za izobraževanje potrebnega osebja in se trudili k sodelovanju pritegniti kakšno češko banko. Beseda odposlancev večjih posojilnic, skupaj s tistimi, ki so jim potihem pritrjevali, je tudi tokrat zalegla. Sklep občnega zbora se je glasil, da obstoječim razmeram ustreza medsebojno kreditiranje posojilnic, pri čemer so posebej izpostavili vlogo Mestne hranilnice ljubljanske, Južnoštajerske hranilnice iz Celja in večje posojilnice kot celjske, mariborske ter ptujske.⁴⁸

Z razpravo na tem občnem zboru se je za dolga leta prenehalo misliti na tako preureditev zveze, da bi ta opravljala vlogo osrednjega denarnega servisa za svoje članice. Toda potrebe po osrednji denarni organizaciji ni bilo moč v nedogled prezirati. Tako se je v zadnjem letu devetnajstega stoletja, v pričakovanju zakona o obvezni reviziji in revizijskih zvezah, razvila zanimiva razprava o prihodnji organiziranosti Zveze slovenskih posojilnic, ki ni izključevala preoblikovanja slednje v osrednjo denarno zadrugo. V tem letu so namreč nastale dolgo pričakovane razmere, ko so v Ljubljani ob pomoči češke Živnostenske banke ustanovili Ljubljansko kreditno banko. Nakup njenih delnic je celjska zveza svojim članicam toplo priporočala, ker je Živnostenska banka izvajala vlogo osrednje denarne ustanove češkega združništva, ta vzorec pa so mnogi želeli prenesti tudi na slovenska tla. Zaradi tega je bila na občnem zboru predvidena tudi razprava o centralnem denarnem zavodu, o sicer že stari zahtevi, ki pa jo je v spremenjenih razmerah terjalo čedalje več posojilnic. Že v uvodu v to točko dnevnega reda je Vošnjak zborujoče opozoril, da stojijo pred dilemo, ali naj se zveza preoblikuje v denarni zavod, ki bi moral imeti sedež v trgovskem, z današnjimi besedami rečeno, v finančnem središču, kot sta bila Ljubljana ali še bolje Trst, ker bi bili v takem središču boljši pogoji za hitro obračanje denarja. Druga možnost pa je bila, da večje posojilnice še naprej opravljajo nalogo centrale ob pomoči Ljubljanske kreditne banke. Kako so si predstavljali sodelovanje med Ljubljansko kreditno banko in slovenskimi posojilnicami, je zborovalcem razložil njen ravnatelj Čeh dr. Pečanka, ki je predlagal prevzem preizkušene češkega modela. Banka in posojilnice naj bi pod okriljem banke ustanovile diskontno društvo, ki bi posojilnicam podeljeval kredite preko tekočega računa na osnovi navadnih menic.

Navkljub opozorilom o nesmotnosti take povezave – sozvočje sta motila Lapajne in Tuma – je ideja o sodelovanju z Ljubljansko kreditno banko pri večini udeležencev naletela na ugoden odziv, prevladalo je soglasje, da naj ta banka postane osrednji denarni zavod slovenskega posojilništva. Pri takem utemeljevanju so prednjačili predvsem predstavniki večjih posojilnic (Serbec, Jurtela), saj se je to ujemalo z njihovo idejo, da lahko osrednjo vlogo opravlja le finančno močna ustanova z velikimi stalno razpoložljivimi sredstvi, kar naj bi Ljubljanska kreditna banka glede na njeno češko zaledje zagotovo bila.⁴⁹

Centralizacija denarnega prometa s pomočjo banke, od katere so si tako veliko obetali in kateri bi velike posojilnice bile pripravljene prepustiti svoje prvenstvo, očitno ni imela uspeha. Vtis o izjalovljenih upih in namerah nam potrjuje tudi dejstvo, da je v letu 1903

⁴⁸ Zadruga št. 8-10/1913, str. 200.

⁴⁹ XI. Letopis slovenskih posojilnic za leto 1900. Zapisnik občnega zbora, 30. 8. 1900, str. 75-78; Zadruga št. 6-8/1914, str. 144-149.

ponovno postalo aktualno vprašanje statusa zveze. V avgustu tega leta je začel veljati zakon o obvezni reviziji zadrug in revizijskih zvezah. Določila tega zakona so bila stroga; ta je predpisoval obvezno revizijo zadrug. Če le-te niso bile članice nobene zveze, je njihovo poslovanje nadzirala oblast. Najmanj petdeset zadrug pa je lahko osnovalo zadržno zvezo s pravico do revidiranja svojih članic. Zveza slovenskih posojilnic je bila tako ponovno prisiljena premisliti lastno vlogo. Na voljo je imela dve izbiri: ali se registrirati kot zveza po društvenem zakonu ali pa po zadržnem. V primeru registracije po društvenem zakonu iz leta 1867 bi si pridobila samo pravico do revizij poslovanja svojih članic, a bi brez dvoma lahko obdržala tiskarsko koncesijo. Druga izbira, to je registracija zveze kot zadruge po zadržnem zakonu iz leta 1873, pa je ponujala veliko več možnosti delovanja, predvsem možnost denarnega poslovanja, saj bi se zveza spremenila v denarno centralo svojih članic, kar je terjalo mnogo posojilnic. Te zahteve so bile pospremljene tudi z grožnjami o izstopih in prebegih h konkurenčni organizaciji v Ljubljani. V precepu so se na občnem zboru za leto 1903 odločili, da naj zvezin odbor poskrbi za nemoteno preobrazbo zveze v zadruzo oziroma denarno centralo, ki naj članicam nudi odprti kredit brez posebnih formalnosti. Naivno bi si bilo misliti, da je bila taka odločitev sprejeta brez odpora večjih posojilnic, ponovno je izstopala zlasti celjska. Njen predstavnik J. Serbec je imel obilo pripomb že na sam zakon, še več pa na preoblikovanje zveze v zadruzo in denarno centralo, motilo ga je predvsem jamstvo posojilnic. Menil je, da je obstoječa ureditev, ko vlogo denarne centrale z uporabo menic in ne tekočega računa opravljajo večje posojilnice (izpostavil je katero drugo kot celjsko), še najbolj ustrezna. Kljub vsemu pa ni mogel drugega kot priznati, da preoblikovanje zveze v osrednji denarni zavod tudi zvezi sami prinaša korist, saj bi zveza z obračanjem denarja imela določen dobiček, s katerim bi financirala svoje delovanje in bi tako odpadli večni vzroki nezadovoljstva, ker članice niso redno izpolnjevale svojih obveznosti. Cela razprava je izzvenela v sklepni odločitvi, naj vodstvo zveze pripravi vse potrebno, določneje rečeno - predlog preureditve Zveze slovenskih posojilnic v zadruzo oziroma zadržno zvezo.⁵⁰

In res se je vodstvo lotilo priprav za preoblikovanje organizacije v zadržno zvezo z denarno centralo vred. Posojilnicam so razposlali tudi že izdelan osnutek načel in pravil delovanja nove tvorbe, da bi se njihovi delegati pripravili za razpravo na izrednem občnem zboru, ki je bil sklican dva dni pred začetkom veljavnosti revizijskega zakona. S tem se je prvič zgodilo, da je postala osrednja vloga celjske posojilnice, in spremljajočih materialnih koristi, resno ogrožena. Javna opozorila njenih predstavnikov niso zalegla, saj je vedno več posojilnic pritiskalo na zvezo in zahtevalo preoblikovanje. Vodstvo celjske posojilnice je želelo na vsak način preprečiti pretečo konkurenco, ki bi jo predstavljala nova denarna centrala. Upravičeni zahtevi večine posojilnic je bilo pač težko javno nasprotovati, zato so njeni predstavniki spremenili način vplivanja in se zatekli k zakulisnemu prepričevanju, k početju, ki je bilo vse prej kot jalovo. V pripravah na izredni sklic občnega zbora jim je uspelo doseči, da so v razpravo uvrstili tudi, v njihovi režiji pripravljen, alternativni predlog ureditve denarnega prometa v zvezi. Po njem naj bi Zveza slovenskih posojilnic še vedno

⁵⁰ XIII. Letopis slovenskih posojilnic za leto 1902. Sestavil Franjo Jošt, tajnik Zveze slovenskih posojilnic. Celje 1903. Zapisnik občnega zbora 4. junija 1903, str. 142-143.

ostala le društvo v obliki revizijske zveze, kakor je to zahteval zakon iz leta 1903. Denarnega prometa tako ne bi opravljala zveza, organizirana v obliki zadruga, temveč bi za to tudi uradno pooblastili celjsko posojilnico, ki se je s pogodbo obvezala prevzeti tudi zvezino uradništvo.

V uvodnih besedah na začetku občnega zbora je Vošnjak zborovalce opozoril, da morajo sprejeti dokončno odločitev. Sam je priporočal drugo varianto, ki je ohranjala oziroma tudi uradno potrjevala celjsko posojilnico za denarno centralo. Nadejal se je, da bo tak način dela zaradi utečenosti uspešnejši kakor ustanavljanje nove organizacije z vsemi začetniškimi težavami. Kot bistven nagib, ki ga je vodil k tej odločitvi, je navedel morebitno nevarnost izgube tiskarske koncesije, če bi zveza nehala obstajati kot društvo in se preoblikovala v zadrugo. Glede na njegova stališča iz prejšnjih let, ko ni nikoli kazal velikega razumevanja za preoblikovanje zveze v osrednjo denarno zadrugo, njegova odločitev ni bila presenetljiva. Zlasti zato ne, ker je druga inačica v bistvu predstavljala kompromis med hotenji po urejenem sistemu kreditiranja manjših zadrug in ohranitvi obstoječega stanja, v katerem je celjska posojilnica neuradno veljala za denarno centralo. Dokaj harmonično razpravo je motil samo neutrudni Ivan Lapajne, ki je še vedno vztrajal na preobrazbi zveze v zadrugo. Če pa se to že ne bi zgodilo, naj bi zveza denarne posle poverila njegovi Centralni posojilnici slovenski, ki bi nemudoma prenesla sedež iz Krškega v Celje. Lapajnetova prizadevanja so bila kakor dotlej povsem zaman, zavrnili so ga več ali manj vsi, kot zadnji pa precej avtoritarno predsedujoči Vošnjak. Ta je nadaljnje razpravljanje prekinil in zaključil z besedami, da bo vsem potrebam in zahtevam zadoščeno že z uradno določitvijo celjske posojilnice za denarno centralo, v čemer mu je pritrjevala večina zborovalcev.⁵¹

S tako odločitvijo je bil za dobo dveh let obvarovan položaj celjske posojilnice kot osrednjega denarnega zavoda v zvezi. Vendar vodstvu celjske posojilnice le ni bilo usojeno dolgotrajno veselje nad doseženim, saj so pri zvezi in posameznih članicah kaj kmalu spoznali, da je nujno misliti na drugačno ureditev, kajti poslovanje preko uradno določene posojilnice navsezadnje ni potekalo v splošno zadovoljstvo. Prav daleč od resnice najbrž nismo, če zapišemo, da je celjska posojilnica lastne cilje predpostavljala skupnim interesom oziroma, da si je druge članice in zvezo samo podredila svojim interesom. Splošno nezadovoljstvo je izviralo tudi iz dejstva, da celjska posojilnica članicam ni omogočala stalno odprtega kredita preko tekočega računa brez procedure prošenj, utemeljevanja in čakanja,⁵² kakor je bilo to recimo običajno pri drugih združnih zvezah. V razmerah vsesplošne in upravičene jeze članic, dotlej molčeče in neopredeljene večine, se je na seji zvezinega odbora (27. 8. 1905) tehničar navkljub silovitemu odporu celjske posojilnice končno nagnila v prid preoblikovanja Zveze slovenskih posojilnic iz društvene oblike v "golo gospodarsko podjetje" oziroma centralno zadrugo.⁵³ Odločitev vodstva zveze je bila dokončno potrjena na izrednem občnem zboru v oktobru, ko jo je zelo odločno podprl tudi vplivni Vošnjak.

⁵¹ XIII. Letopis slovenskih posojilnic za leto 1902. Zapisnik izrednega občnega zbora Zveze slovenskih posojilnic z dne 8. avgusta 1903, str. 146-147.

⁵² Slovenska zadruga št. 12/1905, str. 83-84.

⁵³ Slovenska zadruga št. 11/1905, str. 75.

Med najbolj zadovoljnimi je bil vsekakor Ivan Lapajne, ki je po dolgih letih razočaranj vendarle dočakal uresničitve svoje, že več kot desetletje stare, vztrajno zavračane pobude. Po poenotenju stališč so zaključili občni zbor in takoj nadaljevali z ustanovitvenim zborom nove zveze, ki so jo brez posebne domišljije poimenovali "Zadružna zveza" z dodatkom "v Celju", da bi s tem dosegli razlikovanje od konkurenčne ljubljanske zveze enakega imena. Za prvega predsednika so z aklamacijo izvolili Vošnjaka. Začetek delovanja celjske Zadružne zveze kot zadruga, ki so ji tako kot drugim zvezam dodelili opravljanje revizije in denarnega prometa, pa ni prekinil obstoja društva Zveze slovenskih posojilnic.⁵⁴ Iz strahu pred izgubo tiskarske koncesije je še naprej obstajala kot lastnica tiskarne, ki je s tiskovinami zalagala članice Zadružne zveze.⁵⁵

Glede organizacijske zasnove je zanimivo, da je bila tudi Zadružna zveza organizirana po enakem principu kot celjska posojilnica. Se pravi, da so članice lahko imele glavne in pravilne deleže, prvi so znašali po 1000 kron, drugi pa po 100 in 10 kron. Najbrž je odveč pripomniti, da so bila tudi razmerja pri vodenju Zadružne zveze povsem enaka, kakor so bila med člani/zadružniki pri celjski posojilnici. Na tej podlagi organizirana Zadružna zveza je s svojo denarno centralo začela poslovati na začetku 1906. leta, v najetih prostorih, v prvem nadstropju stavbe na Schillerjevi cesti št. 3, in to vsak dan z deljenim delovnim časom, tako da so uradniki lahko v vmesnem času odšli na kosilo in zaslužen odmor. Uradne ure so bile od 8. do 12. dopoldne in od 14. do 18. popoldne. V tem času je denarna centrala sprejemala denar v obrestovanje na tekočem računu ali pa kot hranilne vloge. Na zahtevo jih je takoj izplačevala po pošti. Zadružna zveza je svojim vlagateljicam tudi plačevala rentni davek za vloge, shranjene pri njej. Denarni tok pa ni bil enosmeren, saj je zveza tudi kreditirala svoje članice, ki so lahko pri njej dobile bodisi posojilo iz naslova tekočega računa ali v obliki običajne kreditne pogodbe. Domet poslovanja denarne centrale je mogoče meriti šele po letu 1906, kajti predhodnica Zadružne zveze – Zveza slovenskih posojilnic – denarnih transakcij, kot smo že spoznali, ni opravljala, vzdrževala se je samo iz članarin. Tako kot v prejšnjih prikazih denarnega poslovanja, si bomo tudi tukaj pomagali z razvrstitvijo gore števil v ustrezne rubrike v tabelaričnem pregledu, v dvoletnih zaporedjih.⁵⁶

⁵⁴ Slovenska zadruga št. 12/1905, str. 83-84.

⁵⁵ Anton Kralj, "iz zgodovine slovenskega zadružništva. Slovenci v desetletju 1918–1928. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 542-544

⁵⁶ Poročila in računski zaključki Zadružne zveze v Celju, registrovane zadruga z omejeno zavezo, za leta 1906, 1908, 1910, 1912, 1914, 1916 in 1918.

Leto	1906	1908	1910	1912	1914	1916	1918
v tisočih kronah							
Promet	14.170	15.322	14.884	7.327	4.610	34.327	63.128
Indeks	100	108	105	51	32	242	445
Vloge na TR*	1.419	2.494	1.830	1.223	1.376	3.469	9.390
Indeks	100	175	128	86	96	244	661
Posojila na TR	1.626	2.485	2.448	1.728	1.299	684	1.006
Indeks	100	152	150	106	79	42	61
Naložbe	10	137	193	29	137	2.772	8.407
Najeti krediti	89	-	623	334	15	-	-
Rezerve	-	51	64	66	37	40	56
Deleži	113	127	129	97	90	88	86
število							
Članic	169	200	135	126	128	129	127

Prebiranje podatkov, navedenih v tabeli, je zelo poučno, kajti govorijo o svetlih in senčnih plateh poslovanja zveze. Najprej si oglejmo svetle plati, pri katerih opazimo, da so vrsto let krediti presegali vloge, kar priča o obsežni posojilni dejavnosti zveze, o želji po čim večji ustrežljivosti do strank, članic zveze, o resnem izvrševanju poslanstva zveze. Razliko med tema postavkama so pokrivali na različne načine: z izposojanjem sredstev pri drugih denarnih zavodih, z nalaganjem lastnih sredstev v bankah za višje obresti in s trgovanjem z vrednostnimi papirji. Za izravnavo postavk (posojila in vloge) so porabili tudi vplačane deleže in državne podpore.

Pri senčnih plateh pa se postavijo v ospredje dejstva, ki nam pripovedujejo zgodbo o počasnem zatonu celjske Zadrúžne zveze. Govorica števil je neizprosna, več kot očitno priča, da se je zaton začel s koncem prvega desetletja našega stoletja. O tem govorijo praktično vse postavke. Očitne znanilke zatona so bile zelo negativne in zaskrbljujoče tendence pri nezadržnem padanju obsega skupnega prometa, rezerv, vlog in kreditiranja članic ter naložb. Vzporedno pa so se na drugi strani neizogibno vzpenjale postavke, nezaželene spremljevalke poslovnih težav, to je zadolževanje in nagel upad naložb.

Strmo upadanje višine sredstev, ki jih je obračala Zadrúžna zveza v Celju, je bilo posledica poslovnih težav, v katere je zveza zašla zaradi dveh polomov svojih članic, Glavne posojilnice iz Ljubljane in Posojilnice v Šoštanj ob koncu leta 1910 oziroma v letu 1911. K temu pa se je pridruževalo še vsesplošno nezaupanje prebivalstva, ki je bilo posledica odmevnih polomov nemške zadrúžne zveze iz Celovca in ljubljanske blagovne zadrúge Agro-Merkur. Prebivalstvo se je v strahu postavilo v vrsto in terjalo izplačilo svojih vlog, kar so zadrúge le s težavo zmogle, prišlo je do znatnega odliva sredstev. Prebivalstvo je svoje vloge preneslo v druge denarne zavode, največkrat banke ali pa je denar tezaviralo

* Tekoči račun

doma.⁵⁷ Če zanemarimo splošne razmere – le-te vendarle niso bile osnovni vzrok poloma Glavne in šoštanjske posojilnice, so pa k njemu pripomogle –, je bil osnovni vzrok velikih težav omenjenih posojilnic v dejstvu, da sta obe porabili vsa prosta sredstva za nakup nepremičnin,⁵⁸ poleg tega pa sta nepremišljeno visoko kreditirali tudi svoje člane in si precej tudi izposodili, med drugim tudi pri zvezi. K trdnosti zveze, resda na nižjem nivoju, so v teh letih največ pripomogle male posojilnice, ki so zvezi ostale zveste, v nasprotju z velikimi. Slednje so zasledovale predvsem lastni interes, na odgovornost do skupnosti in solidarnosti do zveze so v strahu za lastno "finančno zdravje" pozabile. Bile so med tistimi, ki so med prvimi potegnile z računov pri zvezi precej velike zneske.⁵⁹ Izgubo, ki jo je zveza utrpela pri polomu svojih dveh članic, se je odrazila v velikem odpisu kapitala zaradi neizterljivosti terjatev. Končno je bila izguba knjigovodsko sanirana šele desetletje kasneje iz treh virov: z izplačili iz stečajne mase, z državno podporo, preostali del pa z odpisom lastnih sredstev.⁶⁰

Počasno usihanje celjske zveze je oznanjalo tudi padanje števila članstva, vendar to ni bila samo posledica finančnih težav zveze, dodatni – verjetno bolj odločujoči razlogi – so tičali drugje. Vedeti je namreč potrebno, da je v letu 1907 v Ljubljani nastala nova zadrúžna zveza – "liberalna" Zveza slovenskih zadrug namreč, s katero si je celjska zveza razdelila članstvo na teritorialni podlagi, pri čemer so se Ljubljančanom priključile dotedanje kranjske in primorske zadrúge – članice celjske zveze. Koroške in štajerske zadrúge pa so ostale zveste Celjanom. Istočasno pa je v njenem predverju silno okreplila svojo dejavnost tudi "katoliška" Zadrúžna zveza iz Ljubljane, ki je z ustanovitvijo štajerskega pododbora tudi spodbudila številne zadrúge k prebegu iz celjskega okvira.⁶¹ Vse to dogajanje je bilo posledica prenašanja političnega razkola tudi v zadrúžništvo. Jasno se je pokazalo, da vztrajanje na pozicijah načelnega »narodnjaštva«, v obdobju izrazite politične razklanosti, v vsakdanjem življenju ni zagotovilo trajnega uspeha.

Če še naprej sledimo govorici števil v različnih periodah poslovanja celjske Zadrúžne zveze, že na prvi in površen pogled opazimo, da je prva svetovna vojna prinesla drastično rast obsega poslovanja, indeksi rasti so naravnosti impozantni. To pa je bila posledica splošnih, moderno rečeno makroekonomskih razmer v avstrijski državi, ne pa stvarnega izboljšanja položaja in spretnosti uprave zveze. Zvezo lahko v tem primeru izpostavimo kot vzorčni primer poslovnega vijuganja med Scilo in Karibdo inflacijskih razsežnosti, o čemer navsezadnje pričajo navedena razmerja. S tem tudi poravnamo dolg, ki nam je ostal pri obravnavi predhodnih celjskih denarnih ustanov, ko smo ta vidik prezrli. Tudi oni so beležili zelo podobna razmerja v obsegu poslovanja.

⁵⁷ Miloš Štibler, "Vzroki krize". Zadruga št. 5/1911, str. 118–120.

⁵⁸ "Občni zbor Zadrúžne zveze v Celju." Zadruga št. 7/1912, str. 152.

⁵⁹ Nav. delo, str. 156.

⁶⁰ Letno poročilo in računski zaključek Zadrúžne zveze v Celju, registrovane zadrúge z omejeno zavezo, za XIII. upravno leto 1918. Celje 1919, str. 4.

⁶¹ Več o zadrúžništvu in njegovih političnih delitvah glej Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi v Sloveniji. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 1994, str. 26–32; isti, "Zadrúžništvo v Sloveniji v dobi kapitalizma (Sistemi in organizacije)". Arhivi št. 1–2/1994, str. 12–19 in v teh dveh delih navedeno literaturo.

Pred izpostavitvijo finančnega uspeha zveze med prvo svetovno vojno si v grobih obrisih oglejmo še finančno politiko avstrijske države v tem času, ki nazorno upraviči silovit skok postavk denarnega poslovanja. Strelji v Sarajevu so ozneli konec mirnodobnega gospodarjenja in načrtovanja na dolgi rok. Takoj se je zastavilo vprašanje financiranja vojne. Pri tem pa avstrijska država ni bila izvirna, kakor mnoge druge je financirala vojaške potrebe sila enostavno - s povečanjem davkov oziroma uvajanjem novih. Ker to ni zadostovalo, pa še z najemanjem kreditov na trgu kapitala, s kar serijskimi vojnimi posojili in zadolževanjem pri emisijski banki. O obsegu potreb govori dejstvo, da je bil zadnji avstrijski mirnodobski proračun kar šestkrat manjši kot v zadnjem poslednjem vojnem letu. Taka politika zadovoljevanja vojaških materialnih potreb in podeljevanja vojnih podpor delu prebivalstva je seveda enormno povečala denarno maso v obtoku.

Denarni zavodi so se srečevali z dotlej neslutnimi težavami presežne likvidnosti. V prejšnjih obdobjih neznane zagate - v letih pred samo vojno je kapitala prej primanjkovalo kot ne - so premoščali z vedno novim vpisovanjem vojnih posojil, kar je vodilo v neke vrste začaran krog, saj se je izločeni denar nemudoma spet pojavil v denarnih zavodih v obliki hranilnih vlog. Obrestne mere za kredite, po katerih razen z državne strani tako rekoč ni bilo povpraševanja, ker so bile investicije ustavljene, so se znižale kot še nikoli poprej. Prav tako so bile zelo nizke tudi obresti za hranilne vloge - le 3 %.

A vsaka palica ima dva konca. Če je skokovita rast vseh vrst cen, zlasti pa življenjskih potrebščin, v sistemu neurejenega razdeljevanja živil mestno prebivalstvo prignala dobesedno na rob lakote, pa so na podeželju vojno s te plati občutili drugače. Kmetje so prišli do denarja, izpeljala se je samodejna razdolžitve kmetov. Dolgov pa se niso znebili samo oni, temveč tudi drugi stanovi, pa čeprav je država ob začetku vojne razglasila moratorij na dolgove vseh oseb, ki so bile na kakršenkoli način v vojaški službi. Ta sicer hvalevredna skrb države se je kaj kmalu izkazala za preuranjeno, saj je bilo denarja na pretek.⁶²

Probleme presežne likvidnosti je zveza reševala ali s širokogrudnim podeljevanjem posojil zainteresiranim, ki pa jih je bilo precej malo, ali pa tako kot drugi denarni zavodi, z vpisovanjem vedno novih serij vojnih posojil. O tem nam priča velika rast sredstev na račun naložb, za vojni čas so to pretežno le vojna posojila. Pri vplačevanju vojnih posojil se je zelo angažiralo tudi vodstvo zveze, ki je o smotnosti takega početja po "domoljubni dolžnosti prepričevalo" članice s pismi, objavami v svojem glasilu Zadruga in s posebnimi, v ta namen sklicanimi sestanki. Uspeh ni izostal, pa čeprav so tožili, da številke, ki jih bomo navedli v tabeli docela ne izražajo stvarnega vpisovanja vojnih posojil, ker članice niso redno sporočale natančnih vsot - "vsled indolence nekaterih članic pri poročanju", kakor so sami zapisali. Po zbranih nepopolnih podatkih so članice Zadrugne zveze do konca leta 1917 na račun sedmih vojnih posojil vpisale sledeče zneske.⁶³

⁶² Jože Šorn, Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919-1924. (uredila Neven Borak in Žarko Lazarevič). Ljubljana, Cankarjeva založba, 1997, str. 27-29.

⁶³ Letno poročilo in računski zaključek Zadrugne zveze v Celju, registrovane zadrugne z omejeno zavezo, za XII. upravno leto 1917, Celje 1918, str. 7.

1. vojno posojilo	1,500.000 Kron
2. vojno posojilo	847.600 Kron
3. vojno posojilo	1,511.700 Kron
4. vojno posojilo	1,861.900 Kron
5. vojno posojilo	2,369.000 Kron
6. vojno posojilo	1,578.200 Kron
7. vojno posojilo	1,937.000 Kron
Skupaj	11,605.400 Kron

Zveza pa članic ni samo prepričevala o "nujnosti" vpisovanja vojnih posojil, temveč je tudi sama, za vzor, iz lastnih sredstev vpisovala vojna posojila. Tako je v ta namen za 6. in 7. serijo vojnih posojil vplačala prek tretjine skupne vsote, ki so jo sešteli za zvezo kot celoto.

V zvezi z vojnimi posojili in drugimi vrednostnimi papirji avstrijske države ali pravnih oseb z nemškega področja velja omeniti, da je zveza ob koncu vojne poskrbela tudi za njih. Ni jih obdržala v svojem portfelju, temveč jih je uspela zamenjati za gotovino pri nemških zavodih. Ravno tako je skorajda vse denarne naložbe pri avstrijskih bankah prenesla v slovenske banke.⁶⁴ Vidimo torej, da je celjska Zadrúžna zveza v svojem ravnanju docela upoštevala priporočilo Gospodarskega odseka Narodnega sveta v Ljubljani, ki je nekajkrat – nazadnje še 25. oktobra 1918 – pozval pravne in fizične osebe, da naj finančno premoženje iz nemških prenesejo v slovenske denarne zavode, naložbe v avstrijske državne vrednostne papirje pa zamenjajo ali za vrednostne papirje delniških družb v tujini ali pravnih oseb iz Slovenije, oziroma naj jih prodajo, ker nova država za njih ne more jamčiti.⁶⁵

⁶⁴ Letno poročilo in računski zaključek Zadrúžne zveze v Celju, registrovane zadrúge z omejeno zavezo, za XIII. upravno leto 1918. Celje 1919, str. 9.

⁶⁵ Šorn, nav. delo, str. 67.

DIE ENTWICKLUNG DER GELDINSTITUTE IN CELJE BIS ZUM ENDE DES ERSTEN WELTKRIEGS

Zusammenfassung

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts erfuhr das Wirtschaftsleben Celjes eine intensive Umstrukturierung. Den bisherigen Wirtschaftsaktivitäten gesellten sich neue hinzu. Das Verwaltungs-, Handels- und Gewerbezentrum seines Einflußbereichs wurde Celje auch zum Industrie- und Finanzzentrum. Gerade in den letztgenannten Bereichen war die Entwicklung am intensivsten. Geldinstitute gliederten sich, wie anderswo auch, in drei Gruppen: in öffentliche (verschiedene Formen von Sparkassen: Stadt-, Gemeinde-, Bezirks- und andere Sparkassen), in private (Außenstellen der Bankaktiengesellschaften) und genossenschaftliche (Kreditgenossenschaften). Die Entwicklung dieser Institutionen bedeutete eine wichtige Errungenschaft, wurde doch von den Instrumenten der finanziellen Vermittlung ein Großteil der Bevölkerung erfaßt. Von besonderer Bedeutung waren sie für die Kleinbetriebe (Bauern, Händler und Handwerker), die bisher von diesem Prozeß größtenteils ausgeschlossen waren. Wirtschaftsinitiativen wurden in Celje von diesen Institutionen in reichlichem Maße gefördert und unterstützt.

Celje liefert eigentlich ein Musterbeispiel für die Herausbildung von zwei wirtschaftlichen Sphären, zwischen denen scharfe nationale Grenzen bestehen. Es handelt sich um die Entwicklung eines deutschen und eines slowenischen Wirtschaftssystems, das sich gerade in den Geldinstituten am deutlichsten manifestiert. Mit der politischen Emanzipation der Slowenen und des Slowenentums ging nämlich auch die wirtschaftliche Emanzipation einher. Die politische Bewegung bedurfte dringend auch einer wirtschaftlichen Stütze. Dies war nur durch das Engagement politisch exponierter Männer auch in wirtschaftlichen Angelegenheiten zu erreichen. Hier ist auch die Erklärung dafür zu suchen, warum sich das slowenische Geldwesen zunächst gerade im Genossenschaftswesen bzw. in anderen Formen des öffentlichen Sektors entwickelt hat. Die Entstehung zweier konkurrierender Systeme im Finanzsektor hatte selbstverständlich auch konkrete Folgen für das Alltagsleben der Celjer im Hinblick auf ihre Geldschwierigkeiten - und das trotz der überaus deutlichen politischen Zwietracht. Die Zahl verschiedener Kreditangebote und Geldanlagemöglichkeiten sowie der Umfang der Ersparnisse wurde vergrößert. Die Geldinstitute selbst mußten bei ihrer Geschäftspolitik in viel größerem Maße der Umgebung und den Kunden Rechnung tragen als bei einem Fehlen einer ernsthaften Konkurrenz notwendig gewesen wäre.

Die Herausbildung zweier national scharf abgegrenzter Finanzsphären manifestierte sich im Alltagsleben in der Weise, daß die *Stadtsparkasse (Mestna hranilnica)* unter dem Einfluß der Deutschen stand, die *Südsteierische Sparkasse (Južnoštajerska hranilnica)* und die genossenschaftlichen Geldinstitute hingegen sich in Besitz der slowenischorientierten Celjer befanden. Wenn man die Finanzkraft unter die Lupe nimmt, stellt man fest, daß beide Sektoren ungefähr gleich stark waren. Bereits an der Jahrhundertwende konnten sich die slowenischen Geldinstitute im Hinblick auf den

Umfang der Geldgeschäfte mit der Stadtparkasse messen, obwohl sie ihre Tätigkeit erst zu Anfang der achtziger Jahre des 19. Jahrhunderts aufgenommen hatten, also beinahe zwanzig Jahre später als die Stadtparkasse.

THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL BROKERAGE INSTITUTIONS IN CELJE UNTIL THE END OF WORLD WAR I

Summary

In the second half of the 19th century the economy of Celje underwent extensive restructuring. In addition to its previous economic attributes, Celje acquired new ones. Apart from its status as the administrative, transport, trade and small-business centre of a very influential region, the city was rapidly becoming an industrial and financial centre as well. It was in these two areas, as a matter of fact, that the city made the greatest strides in its progress. The development of financial brokerage institutions in Celje, as elsewhere, was divided into three forms: public institutions (encompassing various forms of savings banks, from municipal banks, to community and regional banks, etc.), private institutions (branches of joint stock companies); and cooperative institutions (credit unions). The development of these institutions was an important achievement, as these instruments of financial brokerage represented most of the population and were of particularly great value to the small business sector (farmers, merchants, and small business owners), which until then had been predominantly excluded from the city's financial development. These institutions extensively supported and facilitated the new economic initiatives in Celje.

Celje is actually a model for the development of two economic spheres divided by a clearly delineated, nationality-based demarcation line. It illustrates the separate formations of the German and Slovene economic systems, the development of which was most markedly distinct in the case of financial institutions. The political emancipation of the Slovenes and the acceptability of Slovene nationality took place in parallel with the economic growth of the Slovene community, as a solid economic base providing financial support was imperative for the success of its political emancipation movement. This could be achieved only with the active participation of politically prominent men in the economic sector, which also explains why the Slovene monetary system developed first in cooperative institutions, as well as in other areas of the public sector. The development of two competing systems in the financial sector naturally also had tangible effects on the everyday lives of the inhabitants of Celje, alleviating their financial difficulties in spite of the more than apparent political division in the city. The scope of loans, investment possibilities and opportunities for increasing savings grew and the financial institutions were forced to adapt their business policies to the structure and wishes of the population that constituted their clients to a far greater extent than they would have in the absence of serious competition.

The formation of these two financial spheres, separated clearly by the national demarcation line, was outwardly visible in that the Mestna hranilnica (Municipal Savings Bank) was under the influence of the Celje Germans, while the Južnoštajerska hranilnica (South Styrian Savings Bank) and cooperative institutions were firmly in the hands of Celje's pro-Slovene population. A study of the growth of financial power within the two sectors leads us to the conclusion that both were equally matched. By the turn of the century, the turnover recorded by the Slovene financial institutions equalled that of the Mestna hranilnica, despite the fact that the Slovene financial sector began operating at the beginning of the 1880's, almost twenty years later than the Mestna hranilnica.

Milko Mikola

**RAZVOJ INDUSTRIJE V CELJU
OD ZAČETKOV DO PRVE
SVETOVNE VOJNE**

Nekatere splošne značilnosti

Na območju Celja se je industrija začela razvijati dokaj pozno in je v tem oziru to območje zaostajalo za širšo celjsko okolico. Medtem ko so v širši okolici Celja prva industrijska podjetja začela nastajati že v prvi polovici devetnajstega stoletja, so na območju Celja in njegove bližnje okolice začela nastajati šele v njegovi drugi polovici.¹ V času, ko v Celju ni bilo še niti enega samega industrijskega podjetja, jih je bilo samo v Spodnji Savinjski dolini že kar nekaj, npr.: steklarna v Libojah (1807), tovarna keramičnih izdelkov v Nemškem dolu (1815), predilnica in tkalnica v Št. Pavlu pri Preboldu (1839), pivovarna v Žalcu (1842), tovarna špirta v Novem Celju (1843). Pomembnejši podjetji v širši celjski okolici sta bili še Rudnik in železarna Štore (1851) in pivovarna v Laškem (1825).

Večina teh podjetij je sčasoma prerasla v pomembne industrijske obrate, od katerih nekateri obstajajo še danes. Tovarna špirta v Novem Celju npr. je bila pomemben obrat že ob svoji ustanovitvi, saj je predstavljala prvo tovrstno podjetje v vsej Notranji Avstriji.² Prvo podjetje v širši okolici Celja, ki je začelo uporabljati parni stroj, je bila predilnica in tkalnica v Št. Pavlu pri Preboldu. Dobila ga je že leta 1844, to pa je bil tudi prvi parni stroj na vsem območju slovenskega dela Štajerske.

V Celju je tako vse do sredine prejšnjega stoletja obstajala samo obrtna proizvodnja, ki je bila organizirana v okviru cehov. Ti so se ohranili vse do revolucije leta 1848, dejansko pa jih je dokončno odpravil šele obrtni red iz leta 1859. Ravno v Celju pa je bil že v začetku 16. stoletja ustanovljen tudi eden najstarejših zgodnjekapitalističnih obratov na vsem Slovenskem. Leta 1522 je namreč deželni knez v Celju ustanovil fužino za izdelovanje orožja, v kateri so vliвали predvsem topove.³ Izdelovanje orožja v tej celjski deželnoknežji fužini je, kot to domneva dr. Ferdo Gestrin, že bilo organizirano na manufakturni način.⁴ Ker je fužina kmalu prenehala obratovati, se seveda iz nje ni mogel razviti industrijski obrat.

Da so tudi nekateri celjski meščani imeli podjetniško žilico, dokazuje primer Franca Maurerja in njegovih sinov Franca Ksaverija in Ignacija Pavla. Franc Maurer je v začetku prejšnjega stoletja začel kopati premog v Trbovljah; leta 1823 je premogovnik prepustil sinovoma Ignaciju Pavlu in Ksaveriju, ki sta naslednje leto ustanovila steklarno.⁵ Kakšen ugled je Franc Ksaver Maurer kot podjetnik užival med celjskimi meščani, dokazuje tudi to, da je bil leta 1850 izvoljen za prvega župana mestne občine Celje.

¹ Začetke industrije na širšem celjskem območju obravnavajo naslednja dela oziroma razprave: Jože Šorn, Začetki industrije na Slovenskem, Založba Obzorja, Maribor 1984; Orožen-Felicijan, Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice, Celje 1952; Milko Mikola, Stara industrijska podjetja na Celjskem, Celje 1996; Janko Orožen, O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju, Celjski zbornik 1951; Janko Orožen, Kratka zgodovina rudarstva in industrije v Spodnji Savinjski dolini, Savinjski zbornik 1959; Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice II, Celje 1974.

² Jože Šorn, Začetki industrije na Slovenskem, Založba Obzorja, Maribor 1984, str. 214 in 244.

³ Ferdo Gestrin, Pojav podjetij v času od poznega srednjega veka do manufakturnega obdobja, Prispevki za novejšo zgodovino, Podjetništvo na Slovenskem, Letnik XXXIV, številka 1, Ljubljana 1994, str. 15.

⁴ Prav tam.

⁵ Janko Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, I, Od početka do 1918, Trbovlje 1958, str. 305.

Razvoj industrije na območju Celja in njegove bližnje okolice, ki je po letu 1849 spadalo pod mestno in okoliško občino Celje, se je dejansko začel šele konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 19. stoletja. Edino industrijsko podjetje, ki je na tem območju nastalo že pred tem, je bila tovarna vinskega kamna in kisa v Zavodni, ki je bila ustanovljena že leta 1857. Šele konec šestdesetih let sta se ji pridružili dve novi podjetji, in sicer Di Centovo lesno podjetje ter parni mlin na Spodnji Hudinji. Ti dve podjetji sta že uporabljali parni stroj, s čimer se je tudi v Celju uveljavil ta najpomembnejši izum prve industrijske revolucije. V letih pred prvo svetovno vojno so nekatera celjska podjetja že začela uporabljati tudi električno energijo, ki so jo pridobivala v lastnih električnih centralah. Pred letom 1913 so lastne elektrarne imela naslednja podjetja: Cinkarna Celje, Zvezna tiskarna, Prvi mestni mlin, mlin Petra Majdiča in Westnova tovarna emajlirane posode.

Prelomnico v razvoju industrije v Celju je pomenila ustanovitev državnega podjetja za topljenje cinkove rude (1873) in Westnove tovarne emajlirane posode (1894) v Gaberjeh. Šele z ustanovitvijo teh dveh podjetij in še nekaterih drugih, je Celje postalo industrijsko mesto in eno najpomembnejših industrijskih središč v Sloveniji.

Za hiter razvoj industrije v Celju je bilo odločilnih več okoliščin. V prvi vrsti je treba ta razvoj pripisati izredno ugodni prometni legi mesta. Ta je postala še ugodnejša, ko je bila leta 1846 do njega zgrajena Južna železnica. Pomembno je na razvoj industrije v Celju vplivalo tudi odpiranje premogovnikov v njegovi bližnji in širši okolici, ki so celjskim industrijskim podjetjem zagotavljali premog kot osnovni energetski vir. Za postavitev cinkarne v Celju npr. je bilo odločilno ravno to, da je v bližnjem Velenju bilo dovolj lignita. Do izgradnje železniške proge Celje - Velenje - Dravograd je prišlo v veliki meri zaradi oskrbovanja celjske cinkarne z velenjskim lignitom in s cinkovo rudo iz rudnika Rabelj na Koroškem. Širše zaledje je razen premoga nudilo tudi dovolj potrebne delovne sile, s čimer je bil izpolnjen še en osnovni pogoj, da so se podjetniki odločali za ustanavljanje industrijskih podjetij v Celju.

V določenem oziru je razvoj industrije v Celju pospešila tudi zaostritev nacionalnih nasprotij med tamkajšnjimi Nemci in Slovenci, do katere je prišlo na prelomu stoletja.⁶ Ob koncu prejšnjega stoletja je bilo namreč podjetništvo v Celju skoraj v celoti v rokah samo nemških in slovenskih podjetnikov. Poleg Nemcev in Slovencev so bili pred prvo svetovno vojno med ustanovitelji industrijskih podjetij v Celju samo še trije Italijani in en Žid. Italijani, ki so v Celju v prejšnjem stoletju ustanovili svoja industrijska podjetja, so bili: Pacchiaffo, Di Centa in Bontempelli. Trajnejši značaj je imelo samo Pacchiaffovo zlatarsko podjetje, medtem ko sta lesni podjetji Jacoba Di Cente in Jacoba Bontempellija že konec prejšnjega stoletja prenehali obratovati. Edini industrialec židovskega porekla pred prvo svetovno vojno v Celju je bil Robert Diehl, ki je nekaj let pred začetkom prve svetovne vojne tu ustanovil kamnoseško podjetje in podjetje za izdelovanje alkoholnih in brezalkoholnih pijač.

⁶ O tej problematiki glej delo Janeza Cvirna: Boj za Celje, Celje 1988.

Tekmovanje med nemškimi in slovenskimi podjetniki je razvoju industrije in ostalih gospodarskih panog v Celju samo koristilo. V želji, da bi nad nasprotnikom dosegli gospodarsko prevlado, so si tako eni kot drugi prizadevali v Celje privabiti čim več kapitala. Celjskim Nemcem je bila pri tem naklonjena tudi avstrijska država, kar se je najbolj očitno pokazalo leta 1873, ko je na prošnjo celjskega mestnega sveta in njegovega župana Neckermanna cinkarno namesto v Rimskih Toplicah, kjer je bila prvotno predvidena, postavila v Celju. S tem so celjski Nemci dosegli svoj osnovni namen: s postavitvijo cinkarne so zagotovili okrepitev moči nemškega življa v okolici Celja. Bolj kot postavitev cinkarne pa je gospodarski položaj celjskih Nemcev okrepila ustanovitev tovarne emajlirane posode, ki se je pred prvo svetovno vojno razvila v največji industrijski obrat v Celju. To podjetje je v Celju leta 1894 ustanovil vestfalski Nemec, Adolf Westen starejši. Westni so kmalu po svojem prihodu v Celje aktivno posegli v nacionalne spopade med celjskimi Nemci in Slovenci. V tem je prednjačil zlasti Adolf Westen mlajši, ki je že leta 1900 sprejel avstrijsko državljanstvo samo zato, da je lahko pripomogel k nemški zmagi v prvem volilnem razredu v občini Celje-okolica.⁷ Adolf Westen mlajši je tudi podpiral protislovenski organizaciji Schulverein in Südmarko ter nemška društva v Celju in okolici.⁸

Med slovenskimi podjetniki, ki so prišli v Celje od drugod in so pomembno okrepili gospodarsko moč celjskih Slovencev, je bil vsekakor najpomembnejši Peter Majdič. Poleg parnega mlina na Spodnji Hudinji, ki ga je kupil leta 1888 in ga razvil v največji mlin v vseh avstrijskih Vzhodnih Alpah, je leta 1900 v Celju ustanovil še trgovino z železnino "Merkur". S svojo podjetniško dejavnostjo je nadaljeval tudi po prvi svetovni vojni, ko je leta 1926 v Škofji vasi ustanovil tekstilno podjetje, leta 1924 pa je postal tudi lastnik šamotne tovarne v Štorah.

Tekmovanje slovenskega in nemškega kapitala v Celju je prihajalo najbolj do izraza z nastajanjem istovrstnih nemških in slovenskih podjetij. Tako so celjski Nemci na ustanovitev slovenskega podjetja odgovorili z ustanovitvijo istovrstnega svojega in obratno. Takšnih primerov je bila cela vrsta. Kot protiutež Majdičevemu mlinu na Spodnji Hudinji so celjski Nemci leta 1903 v Celju ustanovili svoje mlinsko podjetje (Prvi mestni mlin). Nasprotno pa je Majdičevo trgovsko železninarsko podjetje "Merkur" nastalo kot konkurenca istovrstnemu Rakuschovemu podjetju. Z Rebekovim podjetjem za izdelovanje tehnic in vodovodnih inštalacij (ustanovljeno leta 1894) je tekmovalo istovrstno podjetje celjskega Nemca Gottfrieda Gradta (ustanovljeno leta 1903). Društveni tiskarni Celeja, ki je bila povsem v nemških rokah, so najbolj zavedni celjski Slovenci kot protiutež ustanovili Zvezno tiskarno, ki pa je bila popolnoma v slovenskih rokah.

Razen cinkarne, ki jo je ustanovila država, so vsa ostala industrijska podjetja v Celju ustanovili posamezniki ali pa družbe. Tako so bila industrijska podjetja pri Okrožnem kot trgovskem sodišču v Celju, ki je bilo ustanovljeno leta 1863, registrirana ali kot posamične firme (tvrdke) ali pa kot družbe. Pri družbah je šlo skoraj izključno za t.i. družbe z omejeno zavezo, medtem ko so bile t.i. komanditne in delniške družbe v Celju pred prvo svetovno

⁷ Franjo Baš, Kulturbund v Celju med obema vojnama, ČZN, št. 2, 1966, str. 219.

⁸ Prav tam.

vojno še izjeme. Prvo in edino komanditno družbo v Celju je leta 1896, skupaj s še tremi družabniki (komanditorji), ustanovil Adolf Westen starejši, prevzela pa je njegovo podjetje za izdelovanje emajlirane posode, ki je imelo do tedaj značaj posamične firme. Edina delniška družba, ki je pred prvo svetovno vojno imela svoj sedež v Celju, pa je bila delniška družba Tovarne kemičnih izdelkov v Hrastniku. Podjetje je bilo sicer v Hrastniku, vendar je bil sedež delniške družbe že od njene ustanovitve (1870) dalje v Celju. Ta delniška družba je kasneje prešla v roke Westnov.

***

Eden izmed pokazateljev hitre industrializacije Celja konec 19. in v začetku 20. stoletja je tudi število industrijskih delavcev. Več podatkov o njihovem številu, in še to le za nekatera največja podjetja, imamo za leti 1900 in 1914. Najdemo jih v publikacijah Österreichisches Reichs-Industrie Adressbuch, Teschen-Wien-Leipzig MCM; in v Jahrbuch der österreichischen Industrie, Band I in Band II, Wien 1914. Izjema je Westnova tovarna emajlirane posode, za katero so ohranjene vse moštvene knjige in personalne mape zaposlenih delavcev od njene ustanovitve leta 1894 dalje. Tako je za to podjetje mogoče slediti številu v njem zaposlenih delavcev od leta do leta. Za Cinkarno to, žal, ni mogoče, ker je bila ob veliki poplavi, junija 1954, poleg ostale dokumentacije uničena tudi vsa personalna dokumentacija. Ohranila se je le knjiga zaposlenih uslužbencev iz obdobja 1874 - 1918. Za manjša podjetja, razen zelo redkih izjem, za to obdobje nimamo podatkov o številu v njih zaposlenih delavcev. Vendar je treba domnevati, da to število pri večini ni preseglo deset.

Podjetje	Število v njem zaposlenih delavcev	
	leta 1910	leta 1914
Cinkarna	227	244
Westnova tovarna emajlirane posode	148	868
Pacchiaffova zlatarna	60	80
Majdičev mlin	-	58
Prvi mestni mlin	-	50
Opekarna Unger-Ullman	-	60
Apnenica O. Humpoletza	-	40
Skupaj	435	1400

Če upoštevamo, da je bilo manjše število delavcev zaposlenih tudi v ostalih celjskih industrijskih podjetjih, lahko ugotovimo, da je bilo v celjski industriji leta 1900 zaposlenih okrog 500, leta 1914 pa že blizu 1.500 delavcev. To veliko povečanje števila zaposlenih leta 1914 v primerjavi z letom 1900 je šlo predvsem na rovaš izredno hitrega razvoja Westnove tovarne emajlirane posode. V tem podjetju je namreč število zaposlenih od začetnih 14 do leta 1900 naraslo na 148, do leta 1913 pa že na 1.005, leta 1914 pa se je zmanjšalo na 868.

Ena izmed posledic industrializacije Celja je bilo tudi hitro naraščanje njegovega prebivalstva. To se vidi iz primerjave števila prebivalstva v celjski mestni in okoliški občini v

letih 1850, 1869 in 1910. Podatki, ki jih navajam, so vzeti iz krajevnih repertorijev Vojvodine Štajerske iz let 1872 in 1918 ter iz publikacije Verzeichniss der in den neu constituirten Ortsgemeinden der k.k. Bezirkshauptmannschaft Cilli, Cilli 1850.

Število prebivalstva		
Leto	mestna občina Celje	okoliška občina Celje (Breg)
1850	1677	2372
1869	4224	2867
1910	6919	7118

Pri občini Celje-okolica lahko leta 1910 opazimo velik porast prebivalstva v primerjavi z letom 1869. Ta je znašal celih 248 odstotkov. Tako veliko povečanje prebivalstva v tej občini je mogoče razložiti edinole s hitrim doseljevanjem delavcev in njihovih družin. Ker je največ industrijskih podjetij nastalo na območju Gaberij, se je to naselje z industrializacijo že pred prvo svetovno vojno začelo iz povsem agrarnega naselja hitro razvijati v tipično industrijsko in delavsko naselje. Tako je npr. leta 1869 Gaberje imelo samo 25 hiš in 130 prebivalcev, leta 1910 pa že 135 hiš in 2.006 prebivalcev.

Pregled razvoja posameznih industrijskih panog

Do prve svetovne vojne je industrija v Celju dosegla takšno razvojno stopnjo, da že lahko govorimo o obstoju posameznih industrijskih panog. Najmočnejše so se razvile kovinarska, kemična, lesna in prehrabena industrija. V teh panogah so bila nekatera celjska podjetja vseavstrijskega pomena, saj jih najdemo tudi v pregledih industrijskih podjetij, ki so izšli za celotno Avstrijo.⁹ Že pred prvo svetovno vojno pa so v Celju nastale zasnove še nekaterih drugih industrijskih panog, kot npr. grafične in gradbene industrije, ki sta svoj razcvet doživeli šele v obdobju med obema svetovnima vojnoma.

Kovinarska industrija

Kovinarstvo je imelo v Celju zelo dolgo tradicijo. Omenili smo že, da je bila v Celju že leta 1522 ustanovljena deželnoknežja fužina za izdelovanje orožja, ki pa je z obratovanjem kmalu prenehala. V sedemnajstem stoletju je bila na Jožefovem hribu ustanovljena livarna zvonov, ki je obratovala vse do leta 1861, ko so jo njeni zadnji lastniki, Steinmetzi, opustili.¹⁰ Tako se ta dva obrata nista mogla razviti v industrijski podjetji.

⁹ Pregledi najpomembnejših industrijskih podjetij v Avstriji pred prvo svetovno vojno so podani v Die Grossindustrie Oesterreichs, Wien 1898; Oesterreichisches Reichs-Industrie Adressbuch, Teschen - Wien - Leipzig MCM: Jahrbuch der österreichischen Industrie, Wien 1914.

¹⁰ Orožen - Felicijan, Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice, Celje 1952, str. 15.

Kontinuirani razvoj kovinarske industrije v Celju se je tako začel šele leta 1873 z ustanovitvijo cinkarne. Do prve svetovne vojne so se cinkarni pridružila še posamezna druga kovinarska industrijska podjetja, med katerimi je bilo daleč najpomembnejše Westново podjetje za izdelovanje emajlirane posode, ki je bilo ustanovljeno leta 1894. Z ustanovitvijo cinkarne in Westnovе tovarne emajlirane posode je kovinarska industrija postala najmočnejša industrijska panoga na območju Celja.

Cinkarno je v Gaberjah pri Celju kot svoj erar leta 1873 ustanovila avstrijska država. Prvotno je bilo določeno, da bo stala v Rimskih Toplicah, kjer je nekoč že bila topilnica svinca. Proti temu je protestiral lastnik tamkajšnjega zdravilišča, hkrati pa je marca 1873 celjski mestni občinski odbor, na čelu z županom dr. Neckermannom, naslovil na ministrstvo za kmetijstvo na Dunaju prošnje, da bi cinkarno postavilo v Celju.¹¹ Kot že rečeno, so celjski Nemci s tem hoteli doseči okrepitev nemškega življa v celjski okolici.

Za to, da je bila cinkarna postavljena v Celju, so bili verjetno odločilni gospodarski in ne nacionalni razlogi. Takratni postopek za pridobivanje cinka je namreč zahteval veliko toplotne energije, ki pa jo je bilo mogoče pridobiti tudi iz kalorično manj vrednega premoga, kot je npr. lignit.¹² Prav bližina rudnika lignita v Velenju in državnega rudnika cinkove rude v Rablju na Koroškem sta bila odločilna za to, da je država topilnico cinka postavila v Celju. Poslopja in naprave novoustanovljenega podjetja so bile dokončane leta 1874, z obratovanjem pa je podjetje začelo leta 1875. Od ustanovitve leta 1873 pa do prve svetovne vojne je imelo nemški naziv, in sicer **K. k. Hüttenverwaltung Cilli**.

Ko je podjetje začelo obratovati, je za topljenje cinkove rude imelo šest peči, nato pa so jih zgradili še štiri, tako da jih je imelo do prve svetovne vojne skupaj že deset.¹³ Poleg topilnice so leta 1888 zgradili še valjarno, to je progo za valjanje cinka s pripadajočo kotlovnico in strojarno s parnim strojem tvrdke Schultz & Göbel Wien.¹⁴ Leta 1890 je v neposredni bližini celjske cinkarne Tovarna kemičnih izdelkov v Hrastniku d.d. zgradila svoj obrat, v katerem so za potrebe cinkarne pražili cinkovo svetlico in pridobivali žvepleno kislino. Zaradi povečevanja kapacitet topilnice lastna pražarna in bližnja pražarna Tovarne kemičnih izdelkov nista več zadoščali, zato je cinkarna v letih 1911 - 1912 dogradila novo, sodobnejšo pražilnico in njej priključeno tovarno žveplene kisline po sistemu Opel.¹⁵ Leta 1914 je cinkarna od Lappeja odkupila premogovnika v Zabukovici in v Velenju ter se takrat tudi preimenovala v Berg und Hüttenverwaltung Cilli.¹⁶

¹¹ Zgodovinski arhiv v Celju (dalje: ZAC), Mestna občina Celje (MOC) 1850 - 1918, fasc. 17, delovodna št. spisa: 19/1873.

¹² Ob stoti obletnici Cinkarne, Cinkarnar, glasilo delovnega kolektiva Cinkarne Celje, leto XX, št. 4 - 5, 1973.

¹³ Orožen - Felicijan, Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice, Celje 1952, str. 40.

¹⁴ Ob stoti obletnici Cinkarne, Cinkarnar, glasilo delovnega kolektiva Cinkarna Celje, leto XX, št. 4 - 5, 1973.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

Cinkarna, 1875.
Arhiv podjetja Cinkarna Celje.

Glavni produkt celjske cinkarne so bili surovi cink, cinkov prah in cinkova pločevina. Svoje izdelke je tudi izvažala v tujino - na Balkan, v Italijo, Nemčijo, Anglijo in celo na Kitajsko. Na gospodarski deželni razstavi v Gradcu leta 1890 je zanje prejela častno diplomu.¹⁷ Leta 1912 npr. je proizvedla 38.594 q surovega cinka in 3.381 q cinkovega prahu.¹⁸ Ker je bila v bistvu rudarsko podjetje, jo je vodil rudarski strokovnjak oziroma rudarski svetnik. Njen prvi vodja je bil Albert Brunner. Leta 1900 je zaposlovala 220 delavcev, 3 uradnike, dva pisarniška uslužbenca in 2 nadzornika.¹⁹ Za leto 1914 imamo podatke, da je število zaposlenih naraslo že na 244.²⁰

Delavci celjske cinkarne so tako kot rudarji rabeljskega rudnika ustanovili svojo bratovsko skladišnico, ki je imela svoja skupna pravila.²¹

Vsa ostala kovinarska podjetja v Celju so se razvila iz malih obrtnih obratov. Med njimi je zaradi svojega hitrega razvoja in pomembnosti vsekakor izstopalo Westново podjetje za proizvodnjo emajlirane posode v Gaberjah. Leta 1894 ga je kot obrtno podjetje ustanovil Adolf Westen starejši. Izhajal je iz Westfalije, v Celje pa je prišel iz Knittelfelda na Zgornjem Štajerskem, kjer je bil zaposlen kot trgovski potnik pri svojem stricu Haardtu, lastniku tovarne emajlirane posode.²² Njegovo podjetje je začelo obratovati 8. oktobra 1894, v njem pa je bilo zaposlenih deset delavcev, od katerih so bili štirje domačini, šest pa jih je Westen pripeljal s seboj iz Knittelfelda in so bili določeni za predelavce.²³ Prvotno so samo emajlirali surovo posodo, ki jo je Westen dobival iz stričeve tovarne v Knittelfeldu, že leta 1895 pa so posodo začeli izdelovati v lastnem podjetju. Pri njem sta se takrat zaposlila tudi njegova nečaka, Avgust in Adolf mlajši. Izdelke je Westново podjetje tudi izvažalo, in sicer v južno Rusijo.

Ker je hiter razvoj podjetja terjal vse več kapitala, ki ga Westen sam ni zmožal zbrati, je 23. decembra 1896 ustanovil komanditno družbo, v katero so vstopili Franc Dula, ravnatelj štorske železarnice, ter celjska veletrgovca Julius Rakusch in Gustav Stieger.²⁴ Vsak komanditor je v podjetje vložil po 12.500 goldinarjev, Adolf Westen starejši pa je vložil svoje celotno premoženje. Novoustanovljena firma, z imenom **Adolf Westen & Commandite Emailwarenfabrik** oziroma **Commandit Gesellschaft Adolf Westen** je bila v register družb pri Okrožnem kot trgovskem sodišču v Celju vpisana 27. avgusta 1897.²⁵ Leta 1901 je iz družbe izstopil Franc Dula, ostala družabnika, to je Julius Rakusch in Gustav Stieger, pa sta svoj vložek zvišala: prvi na 40.025, drugi pa na 48.842,74 K.²⁶

¹⁷ Österreichisches Reichs-Industrie Adressbuch, Teschen-Wien-Leipzig, MCM, str. 40 in 190.

¹⁸ Jahrbuch der österreichischen Industrie, Band I, Wien 1914, str. 294.

¹⁹ Österreichisches Reichs-Industrie Adressbuch, Teschen-Wien-Leipzig, MCM, str. 190.

²⁰ Glej opombo pod št. 18.

²¹ ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 122, delovodna številka spisa 6037/1908, Statut bratovske skladišnice Rudnika Rabelj in Cinkarne Celje.

²² Orožen - Felicijan, navedeno delo, str. 40.

²³ ZAC, Westen-EMO Celje, personalne mape delavcev.

²⁴ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadrugiški registri, Reg. družb I, str. 172.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

Adolf Westen starejši.
Zgodovinski arhiv Celje.

Leta 1904 je Westen Juliusa Rakuscha in Gustava Stiegerja izplačal, s tem pa je komanditna družba prenehala. Še istega leta je Adolf Westen starejši ustanovil posamično firmo z nazivom **A. Westen Stanzwerk und Emailblechgeschirrfabrik**, ki je bila v trgovski register vpisana 5. avgusta 1904.²⁷ Adolf Westen starejši je podjetje vodil do leta 1912, ko ga je prepustil nečakoma, Avgustu in Adolfu mlajšemu, sam pa odšel v Gradec. Avgust je prevzel komercialno, Adolf mlajši pa tehnično vodenje podjetja.

Po ustanovitvi komanditne družbe in pozneje je podjetje hitro napredovalo. Prvotno leseno barako je kmalu zamenjala nova velika delavnica, v kateri so bile peči za topljenje, razžarevanje in emajliranje, stroji za prebijanje, stiskanje in obdelavo pločevine.²⁸ Kmalu so zrasle še nove delavnice, skladišča surovin in gotovih izdelkov ter pisarniški prostori. Poleg emajlirane posode je Westnovo podjetje začelo leta 1913 proizvajati tudi pocinkano in brušeno posodo. Svoje izdelke je prodajalo na domačem tržišču, na katerem je imelo popoln monopol, veliko pa jih je tudi izvozilo. Že leta 1910 je začelo uporabljati električno energijo, ki jo je pridobivalo iz lastne električne centrale z močjo 700 KS, z njenimi viški pa je od leta 1913 oskrbovalo tudi mesto, kateremu je letno zagotavljalo 50.000 KWh energije.²⁹

Hitra rast Westnovega podjetja se je izražala tudi v hitrem naraščanju števila zaposlenih, kot je razvidno iz naslednje tabele.³⁰

Pregled števila zaposlenih v Westnovi tovarni emajlirane posode v obdobju 1894 - 1918			
Leto	Število zaposlenih	Leto	Število zaposlenih
1894	14	1907	415
1895	41	1908	484
1896	47	1909	676
1897	82	1910	803
1898	113	1911	952
1899	130	1912	929
1900	148	1913	1005
1901	202	1914	868
1902	243	1915	940
1903	256	1916	966
1904	291	1917	864
1905	313	1918	762
1906	402		

²⁷ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadržni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 189 in Reg. A I, str. 104.

²⁸ Orožen – Felicijan, navedeno delo, str. 41.

²⁹ Bojan Himmelreich, Začetki elektrifikacije mesta Celja, Celjski zbornik 1991, str. 68-69.

³⁰ ZAC, Westen - EMO Celje, matične knjige in personalni kartoni delavcev.

Ivan Rebek.
Arhiv Libele Celje.

№ 491

Gewerbeschein

Ivan Rebeck

geb. den 10ten Novemb. 1847 in der Stadt Cilli
 wohnhaft bei der Gießerei

in der Gemeinde Nr. 14, Stadlgasse in Cilli.

unveräußert, woraus hervorgeht, dass der Inhaber dieses
 gewerblichen Schutzrechts, dieses Gewerbeschein mit dem
 ungetragenen Namen, nicht darüber für sich oder für einen
 Untervernehmer zu veräußern oder, durch irgend einen
 Anwalt beauftragt unter Nr. 709. in der Gewerbeschein
 nummerierung bereits nicht durchzuführen ist, alle
 Übertragung der Schutzrechte oder Schutzrechte
 nach §. 39 des Gewerbescheingesetzes vom 15. März 1830
 durch, bei förmlichem Eintrage der Folge Nr. 132
 Gewerbeschein zur Gewerbescheinnummerierung
 geeignet ist.

Obwohl dem Unterzeichneten dieses Gewerbeschein
 gleich dem Gewerbeschein nicht für die Dauer
 von fünf Jahren zu verfallen.

Stadtamt Cilli den 21. Jänner. 1896
 Der Bürgermeister:

(Handwritten signature)

Obrtno dovoljenje za Ivana Rebecka, 1896.
 Zgodovinski arhiv Celje.

Poleg Cinkarne in Westnove tovarne emajlirane posode, ki sta zaradi svoje velikosti in pomembnosti izrazito izstopali, so v Celju pred prvo svetovno vojno obstajala še tri manjša kovinarska podjetja: Pacchiaffovo zlatarsko podjetje in ključavničarski podjetji Ivana Rebeke ter Gottfrieda Gradta za izdelovanje tehtnic, vodovodnih inštalacij in drugih ključavničarskih izdelkov.

Pacchiaffi so zlatarsko obrt v Celju opravljali že od leta 1844. Avgusta 1894 je Franc Pacchiaffo svoje podjetje pri Okrožnem kot trgovskem sodišču v Celju registriral kot posamično trgovsko firmo z nazivom **Franz Pacchiaffo I. steiermärkische Bijouterie-Fabrik**.³¹ Navedena firma je obstajala do leta 1921. Pacchiaffovo podjetje je svoje izdelke tudi izvažalo v Nemčijo. O njihovi kvaliteti priča podatek, da je podjetje zanje prejelo veliko državno srebrno medaljo in dve veliki srebrni medalji na razstavah.³² Leta 1900 je Pacchiaffovo podjetje zaposlovalo 60, leta 1914 pa že 80 delavcev.³³

Ivan Rebek je svoje obrtno ključavničarsko podjetje ustanovil leta 1894, in sicer na Bregu, ki je takrat pripadal občini Celje-okolica. Kot zavednemu Slovencu mu namreč oblasti opravljanja obrti v mestu niso dovolile.³⁴ Kljub nasprotovanju celjskih Nemcev je uspel kupiti hišo v ožjem mestu, in sicer v Poljski ulici, v kateri je leta 1895 uredil svojo delavnico. Mestne oblasti so mu obrtni list izdale šele leta 1896 in mu tako dovolile opravljati obrt v mestu.³⁵ Njegovo podjetje je imelo vse do konca prve svetovne obrtni značaj. Njegov najpomembnejši proizvod so bile tehtnice.

Podobno podjetje, kot je bilo Rebekevo, je bilo tudi podjetje Heinricha Repitscha in njegovega naslednika Gottfrieda Gradta. Tudi njuno podjetje je poleg vodovodnih inštalacij in drugih ključavničarskih izdelkov izdelovalo tehtnice. Kot posamična firma je bilo registrirano decembra 1904 z imenom **Heinrich Repitsch's Nachfolger Gottfried Gradt**.³⁶

Kemična industrija

Začetki kemične industrije v Celju so bili povezani s proizvodnjo mila, sveč in barv. Ta dejavnost je bila vse do prve svetovne vojne povezana z družino Costa - Kuhn. Svoje obrtno podjetje za proizvodnjo sveč in mila na Spodnji Hudinji je ta družina ustanovila že leta 1835.³⁷ Šele leta 1896 ga je Josef Costa registriral kot posamično trgovsko firmo.³⁸ Njemu je leta 1903 kot lastnik firme sledil Rudolf Costa - Kuhn. Njegovo podjetje se leta

³¹ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 93.

³² Österreichisches Reichs-Industrie Adressbuch, Teschen-Wien-Leipzig, MCM, str. 206; Jahrbuch der österreichischen Industrie, Band I, Wien 1914, str. 771.

³³ Prav tam.

³⁴ Devetdeset let industrije tehtnic in finomehanike Celje 1894-1984, Celje 1984, str. 4.

³⁵ ZAC, MOC 1848 - 1918, fasc. 75, delov. številka spisa: 226.

³⁶ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 192.

³⁷ Jahrbuch der österreichischen Industrie, Band I, Wien 1914, str. 1235.

³⁸ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 114.

1914 omenja kot **Rudolf Costa - Kuhn, Kerzen und Seifenfabrik, Dampftalgschmelzerei und Farben, Unter Kötting**.³⁹ Podjetje Rudolfa Coste - Khuna je bilo iz registra izbrisano leta 1910.⁴⁰

Podobno podjetje, kot je bilo Costovo na Spodnji Hudinji, sta leta 1910 v Košnici pri Celju ustanovila Ivan Pfeifer in Janko Božič.⁴¹ Njuno podjetje je nosilo naziv **Ivan Pfeifer & Co, tovarna mila, sveč in parfumerij**.⁴²

Med podjetja kemične industrije lahko uvrstimo tudi celjsko **mestno plinaro**. Leta 1872 jo je v mestu postavila neka dunajska družba, ki pa jo je že naslednje leto zaradi finančnih težav, v katere je zašla, prodala Mestni hranilnici, ta pa jo je leta 1896 za vsoto 27.273,56 goldinarjev prodala celjski mestni občini.⁴³ Mestna občina je plinaro leta 1904 popolnoma obnovila. Plin, ki ga je proizvajala, so uporabljali predvsem za razsvetljavo. V začetku ga je dnevno proizvedla samo 200 kubičnih metrov, leta 1915 pa že 2.250 kubičnih metrov.⁴⁴

K razvoju kemične industrije v Celju je veliko pripomogla Tovarna kemičnih izdelkov v Hrastniku, ko je leta 1890 poleg cinkarne v Gaberjah postavila svoj obrat za proizvodnjo žveplene kisline, ki se je po prvi svetovni vojni preoblikoval v samostojno delniško družbo.⁴⁵

Razen teh podjetij bi lahko med podjetja kemične industrije v Celju uvrstili še tovarno vinskega kamna in kisa ter podjetji za proizvodnjo alkoholnih in brezalkoholnih pijač, vendar sem jih uvrstil k prehrambeni industriji in bodo obravnavana v okviru te industrijske panoge.

Lesna industrija

V drugi polovici prejšnjega stoletja je Celje postalo pomembno središče lesne industrije. Takrat je bilo ustanovljenih več lesnih podjetij, ki so imela svoje parne žage. Ustanavljali so jih lesni trgovci - predvsem Italijani in Nemci.

Prvo lesno podjetje s parno žago je v Celju leta 1865 ustanovil Italijan **Jacob di Centa**. Njegovo podjetje je stalo pred železniško postajo, kjer je sedaj Mestna hranilnica Celje. Obstajalo je do leta 1894, ko je bilo iz registra posamičnih firm izbrisano.⁴⁶

Drugo lesno podjetje s parno žago v Celju sta ustanovila lesna trgovca **Jacob Bontempelli** in **Josef Blasich**. Njuno podjetje, ki je bilo locirano na prostoru sedanje Prve gimnazije, je imelo značaj javne trgovske družbe. Bontempelli in Blasich sta jo ustanovila septembra

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 139, delovodna številka spisa: 5015/1911.

⁴² Prav tam.

⁴³ Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, II. del, 1849 - 1918, Celje 1974, str. 39.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 626.

⁴⁶ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in združni registri, Reg. posamičnih firm I, str. 89.

1885, registrirana pa je bila aprila 1886, in sicer pod imenom **G. B. Bontempelli & Comp.**⁴⁷ Družba je prenehala obstajati oktobra 1896.⁴⁸

V Gaberjah sta leta 1896 lesno podjetje z žago ustanovila brata Josef in Anton Jarmer.⁴⁹ Njuno podjetje, ki je imelo značaj javne trgovske družbe z imenom **Brüder Jarmer**, je obstajalo do leta 1903. Tega leta je postal edini lastnik podjetja Josef Jarmer, zato se je njegovo podjetje tedaj iz trgovske družbe preoblikovalo v posamično firmo.⁵⁰

V Zavodni je leta 1896 svoje lesno podjetje ustanovil Karl Teppey.⁵¹ Njegovo podjetje je že leta 1910 prenehalo obratovati.⁵² Tri leta kasneje, to je leta 1913, je Karl Teppey skupaj z Rudolfom Gallentom, Friedo Gallent in Richardom Teppeyem ustanovil družbo z omejeno zavezo pod imenom **Karl Teppey, Steiermärkische Holzindustrie Gesellschaft, Cilli.**⁵³ Družba je pod tem imenom delovala do leta 1919, ko se je preimenovala v Prvo jugoslovansko lesno industrijo.

V sklopu svojega stavbnega podjetja na Lavi pri Celju, ki je bilo registrirano leta 1908, je imel žago tudi Vinko Kukovec.⁵⁴

Med podjetji lesne industrije se leta 1900 v Celju omenja tudi tovarna lesne volne Adalberta Wallanda.⁵⁵

Prehrambena industrija

Prehrambena industrija je pred prvo svetovno vojno spadala med najpomembnejše industrijske panoge v Celju. To je veljalo predvsem za mlinarstvo. Na območju Celja sta takrat obstajali dve veliki mlinski industrijski podjetji, eno na Spodnji Hudinji in drugo v Gaberjah. Poleg mlinov so v Celju obstajala še tri druga podjetja prehrambene industrije: tovarna vinskega kamna in kisa ter dve podjetji za proizvodnjo alkoholnih in brezalkoholnih pijač.

Med vsemi temi podjetji je bil najpomembnejši mlin na Spodnji Hudinji. Obstajal je že v 17. stoletju, v industrijsko podjetje pa se je začel razvijati šele po letu 1853, ko je njegov lastnik postal Švicar A. Naeff.⁵⁶ Ta je začel z modernizacijo mlina, tako da je mlinska kolesa nadomestil z vodnimi turbinami, s čimer je njegovo zmogljivost od dotedanjih 50 mernikov moke na teden povečal na 12.000 do 15.000 mernikov moke na leto.⁵⁷

⁴⁷ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. družb I, str. 105.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. družb I, str. 163.

⁵⁰ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 178.

⁵¹ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 113.

⁵² Prav tam.

⁵³ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. C I, str. 8.

⁵⁴ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. A I, str. 74 in 141.

⁵⁵ Österreichisches Reichs - Industrie, Teschen - Wien - Leipzig MCM, str. 281.

⁵⁶ Die Grossindustrie Oesterreichs, Wien 1898, str. 102, 103.

⁵⁷ Prav tam.

Majdičev mlin na Spodnji Hudinji, 1898.

Die Groß-Industrie Österreichs, Wien 1898, str. 102.

Peter Majdič.
Osrednja knjižnica v Celju.

Leta 1868 se je A. Naeffu pridružil Švicar C. A. Lutz in sta ustanovila družbo, ki je bila leta 1869 registrirana pod imenom **Kunstmühle von Cilli, Lutz & Naeff**, obstajala pa je do leta 1884, ko je C. A. Lutz iz nje izstopil in je edini lastnik podjetja znova postal A. Naeff.⁵⁸ V tem času se je mlin dokončno preoblikoval v industrijsko podjetje. V njem so namreč leta 1870 namestili parni stroj z močjo 25 konjskih sil in zmogljivost mlina s tem povečali na 25.000 metrskih stotov letno.⁵⁹ Leta 1872 so namestili še drugo vodno turbino, leta 1883 pa še drugi parni stroj z močjo 45 konjskih sil.⁶⁰ Modernizacija mlina se je nadaljevala tudi po letu 1884, ko je ostal edini lastnik mlina znova samo A. Naeff. Leta 1886 je obe vodni turbini zamenjal z novim parnim strojem z močjo 90 konjskih sil.⁶¹

Junija 1888 je mlin na Spodnji Hudinji od A. Naeffa kupil Peter Majdič iz Kranja in ga registriral pod imenom **Peter Majdič, paromlin, Spodnja Hudinja**.⁶² Novi lastnik je izhajal iz znane mlinarske družine, saj so bili Majdiči začetniki industrijskega mlinarstva na Slovenskem. S tem ko je mlin na Spodnji Hudinji leta 1888 prešel v roke Petra Majdiča, se je gospodarski položaj celjskih Slovencev zelo okrepil, saj je njegov mlin postal eno največjih tovrstnih podjetij v vsej Avstro-Ogrski. Za kako veliko in pomembno podjetje je šlo, med drugim kaže tudi to, da podatke o njem lahko najdemo celo v publikaciji *Die Grossindustrie Österreichs* iz leta 1898, v kateri se omenjajo resnično samo največja industrijska podjetja z območja Avstro-Ogrske.

Majdič je že leta 1888 proizvodnjo v svojem mlinu povečal na 43.000 metrskih stotov letno. V naslednjih letih je mlin še nadalje moderniziral. Tako je v obdobju od 1890 do 1898 k obstoječemu posloplju dogradil več velikih prizidkov. Leta 1894 pa je zmogljivost svojega obrata znatno povečal s postavitvijo dveh novih turbin s po 96 konjskimi silami.⁶³ V letih 1896 - 1897 je prejšnje zastarele naprave, skupaj s parnimi stroji nadomestil z novimi, kar je izvedla dunajska firma *Bühler & Baumann, Wien*.⁶⁴ S temi novitetami je Majdičev mlin postal najmodernejši mlinski industrijski obrat v vsej državi in je upravičeno nosil ime **Prvi avstro-ogerski popolno avtomatični paromlin (Erste österreichisch-ungarischen vollkommen automatische Dampfmühle)**.⁶⁵

Za svoje izdelke je podjetje prejelo vrsto priznanj: častni diplomi v Parizu in na Dunaju leta 1878, zlato medaljo v Trstu leta 1882 in srebrno medaljo v Gradcu leta 1890.⁶⁶

Leta 1914 je bilo v Majdičevem mlinu zaposlenih 58 delavcev.⁶⁷

⁵⁸ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. družb I, str. 34.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Glej opombo pod št. 56.

⁶¹ Prav tam.

⁶² ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 42.

⁶³ Glej opombo pod št. 56.

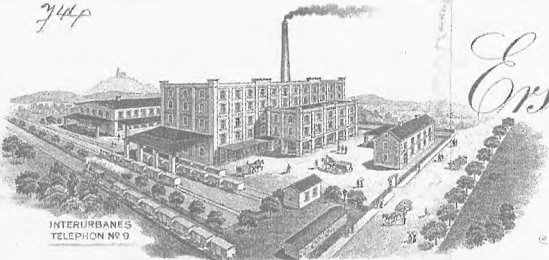
⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ ZAC, Razni dokumenti industrijskih podjetij, račun, ki ga je 7. 9. 1910 izdalo podjetje Peter Majdič, Prvi avstro-ogerski popolno avtomatični paromlin, Spodnja Hudinja. V glavi računa so navedena tudi priznanja, ki jih je podjetje prejelo.

⁶⁷ *Jahrbuch der österreichischen Industrie*, Band I, Wien 1914, str. 1280.

744

Erste Stadtmühle Cilli

JOHANN JESCHOUNIG & COMP

BRIEF-UDYRANTADRESS: STADTMÜHLE CILLI.

ÖSTERR. POSTSPARKASSEN-KONTO
NR 73-220.

UNGARISCHES POSTSPARKASSEN-KONTO
NR 15 046 ICELEARNINGVERKEHR:

TÄGLICHE VERMÄHLUNG 63000 KILOGRAMM.

Cilli am 26. November 1919

Faktura
für *Stadtamt*

Cilli.

sundten auf Ihre Rechnung und Gefahr des Erfolgs. Auftrages

Zahlungen erbiten wir uns mittels beifolgender Erlagecheines, da wir Partii nicht vergüten.
Nach Ablauf der Zahlungsfrist berechnen wir bismalige Zinsen.

Säcke	Gewicht per Sack	Zehbar nur an uns direkt bei Empfang der Ware: klagbar in Cilli.	Nr.	Kilogramms	PREIS		BETRAG	
					K	h	K	h
8	50	<i>Weizenklein</i>		400				
1	25			25				
9				425	19.	-	80.	75
		<i>Fraktion 9 Säcke</i>			6.	60	59.	40
		<i>9 Sackbrot</i>			-	04	-	36
Sofortige Zahlung ohne Abzug.								140.51

Rechnungen werden nur gegen den Empfang der Ware betrocknet. — In der Rechnung oder Verrechnung der Wa. enthält die Tausendziffern über dem vierten Komma keine Verantwortungs-

Auf Schluß vom ..... verbleiben ..... Säcke Mahlprodukte, lieferfähig 191

Drugo veliko mlinsko podjetje je bilo v Gaberjah. Ob svoji ustanovitvi, leta 1903, je bilo registrirano kot **Prvi mestni mlin v Celju (Erste Stadtmühle in Cilli), Josef Lenko & Comp.**⁶⁸ Družabniki so bili: Josef Lenko, posestnik iz Sv. Petra v Savinjski dolini, Franc Matheis, trgovec iz Brežic, Richard Mihelčič, trgovec iz Zagorja ob Savi, Johann Jeschounig, posestnik iz Arje vasi, in Julius Rakusch, trgovec iz Celja.⁶⁹ Leta 1912 sta iz družbe izstopila Josef Lenko in Julius Rakusch,⁷⁰ kot nova družabnika pa sta vanjo stopila ing. Daniel Rakusch in Wilhelm Rakusch.⁷¹ Zaradi te spremembe se je firma preimenovala v **Prvi mestni mlin v Celju (Erste Stadtmühle in Cilli) Johann Jeschounig & Comp.**⁷² Kot vidimo, je bilo podjetje v celoti v rokah celjskih Nemcev in je bilo tekmeč Majdičevemu podjetju.

Prvi mestni mlin Celje je imel leta 1914 parni stroj z močjo 400 konjskih sil, tega leta pa je bilo v podjetju zaposlenih 50 delavcev.⁷³

Med mlini v Celju je treba omeniti še mlin v Medlogu, ki pa pred prvo svetovno še ni imel značaja industrijskega podjetja.

Med najstarejša podjetja prehranske industrije v Celju je spadala **tovarna vinskega kamna in kisa v Zavodni**. Ustanovljena je bila leta 1857 in je bilo kot prvo industrijsko podjetje v Celju registrirano pri Okrožnem kot trgovskemu sodišču v Celju. Imelo je značaj javne trgovske družbe in je bilo registrirano pod imenom **Georg Jäkle & Comp.** Družbo sta 1. februarja 1857 ustanovila Georg Jäkle, industrialec iz Gradca in Franc Kopač, posestnik iz Celja.⁷⁴ Prošnjo za gradbeno dovoljenje za tovarno sta družabnika pri Okrajnem uradu v Celju vložila že leta 1855, istega leta pa so bili že tudi izdelani načrti za tovarniško poslopje.⁷⁵ Firma je obstajala do leta 1866, ko je bila v registru družb izbrisana⁷⁶ in je njen lastnik postal samo Georg Jäkle.⁷⁷ Za njim je leta 1892 podjetje prevzel Viktor Schwab, ki je ostal njegov lastnik do svoje smrti leta 1936.⁷⁸

Pred prvo svetovno vojno sta nastali tudi dve podjetji, ki sta proizvajali alkoholne in brezalkoholne pijače. Prvo tovrstno podjetje v Celju je leta 1908 ustanovil **Robert Diehl**.⁷⁹ Poslovanje njegovega podjetja je obsegalo žganjarno, destilacijo ruma in likerjev ter izdelovanje brezalkoholnih pijač.

⁶⁸ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. družb I, str. 187.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Prav tam.

⁷³ Jahrbuch der österreichischen Industrie, Band I, Wien 1914, str. 1280.

⁷⁴ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. družb I, str. 13.

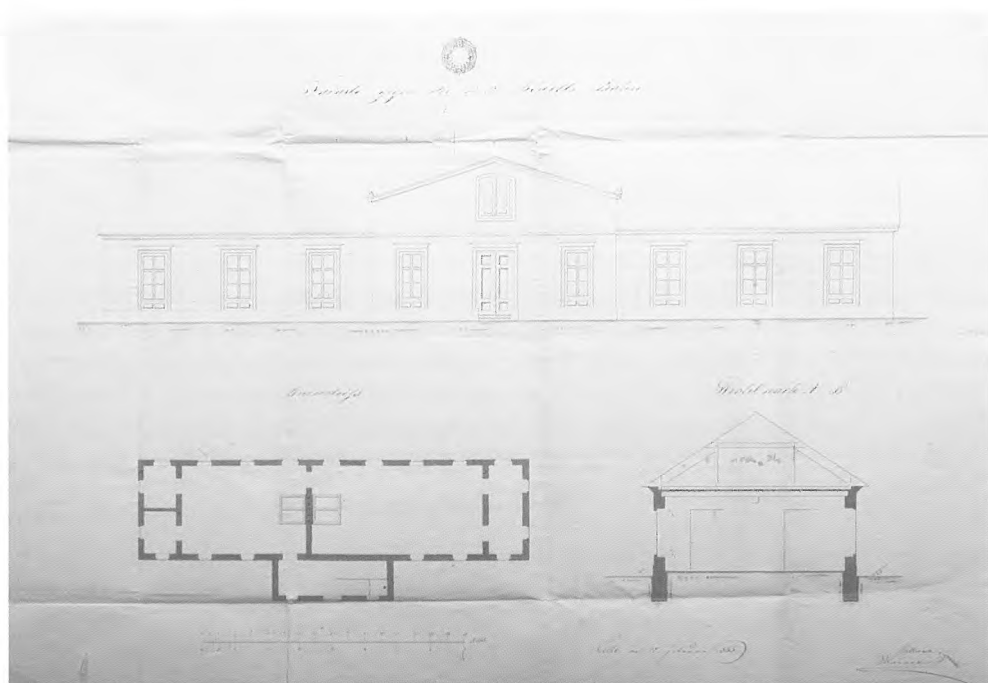
⁷⁵ ZAC, Okrajni urad Celje, fasc. 1, sig. spisa 16.

⁷⁶ Glej opombo pod št. 74.

⁷⁷ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 40.

⁷⁸ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 71.

⁷⁹ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. A I, str. 59.

Načrt poslopja tovarne kisa in vinskega kamna v Zavodni, 1855.
Zgodovinski arhiv Celje.

Podobno podjetje, kot je bilo Diehlovo, je leta 1912 v Celju ustanovil Franc Lukas. Kot posamična trgovska firma je bilo istega leta registrirano pod imenom **F. S. Lukas, izdelovanje in destiliranje grenčice "Adam"**,⁸⁰ leta 1916 pa kot **F. S. Lukas, rastlinska destilacija "Adam"**.⁸¹

Obe ti dve podjetji sta bili ukinjeni šele po drugi svetovni vojni.

Že v 18. stoletju se je v Celju uveljavilo tudi pivovarništvo, vendar se nobena varilnica piva ni razvila v industrijski obrat. Okrog leta 1800 so v Celju varili pivo kar trije, najpomembnejša pa je bila pivovarna v Gosposki ulici.⁸² Njen prvotni lastnik je bil Anton Zabukošek, njemu pa so kot lastniki sledili Joachim Pavel Jant, Johann Tappeiner in Karel Mathes. Slednji je varil zelo kvalitetno pivo, ki ga je izvažal celo v Trst. Zadnji lastnik pivovarne je bil graški pivovarnar Peter pl. Reininghaus, ki jo je ukinil, s tem pa je pivovarništvo v Celju zamrlo.⁸³

Grafična industrija

Tiskarstvo se je v Celju začelo razvijati že konec 18. stoletja, ko je leta 1788 ljubljanski tiskarnar Johann Friedrich Eger tu ustanovil podružnico svoje tiskarne.⁸⁴ Ustanovil jo je ali zaradi hude konkurence med tiskarnarji v Ljubljani ali pa na pobudo Blaža Kumerdeja, ki je leta 1786 prišel iz Ljubljane v Celje za okrožnega šolskega nadzornika. Vodenje celjske tiskarne je prevzel Franc Anton Schütz. Vodil jo je do leta 1791, ko je osnoval svojo tiskarno, ki pa jo je, ker je videl, da za dve tiskarni v Celju ne bo dela, že naslednje leto preselil v Ptuj. Eger je svojo celjsko podružnično tiskarno prodal knjigarnarju Francu Jožefu Jenku, celjskemu meščanu, po rodu Slovencu. Bil je zelo ugleden, saj je bil v letih 1788 in 1790 - 1791 celjski mestni sodnik.⁸⁵ V svoji tiskarni je tiskal knjige v slovenskem in nemškem jeziku. V tiskih, ki jih je natisnila njegova tiskarna, je bilo zapisano: V Zelli; Utisnenu inu se najde per Fr. Jos. Jenku.⁸⁶ Tiskarno je od Jenka leta 1796 nasledil Sebastian Kaiser. Leta 1810 jo je prevzel Josef pl. Bacho de Dezer, uradnik celjskega okrožnega urada, Madžar po narodnosti, ki jo je vodil cela tri desetletja in je v času od 1817 do 1826 natisnil vsaj deset slovenskih knjig, v večini verske in nabožne vsebine.⁸⁷ V štiridesetih letih prejšnjega stoletja je svojo tiskarno prodal tiskarnarju Janezu Krstniku Jeretinu, ki je v Celju deloval vsaj že od leta 1828, ko se omenja kot okrožni tiskar.⁸⁸ V svoji tiskarni, ki je bila opremljena s hitrotiskalnimi stroji, je Jeretin tiskal različne uradne tiskovine, v manjši meri pa tudi knjige in časopise. Tako je leta 1848 začel tiskati prvi celjski nemški časnik Cillier Wochenblatt, ki se je kasneje preimenoval v Cillier Zeitung. Istega leta je začel tiskati tudi še slovenski

⁸⁰ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in združni registri, Reg. A I, str. 146.

⁸¹ Prav tam.

⁸² Orožen - Felicijan, navedeno delo, str. 28 in 29.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ Darko Cafuta in Leonida Sternad, Tiskarstvo v Celju, Celje 1992, tipkopis, hrani ga Zgodovinski arhiv v Celju.

⁸⁵ Aleksander Žižek, Upravni razvoj Celja v letih 1748 - 1850, Odsevi preteklosti 1, Iz zgodovine Celja 1780 - 1848, Celje 1996, str. 25.

⁸⁶ Glej opombo pod št. 84.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Prav tam.

politični časnik Celjske slovenske novine. Med uradnimi tiskovinami, ki jih je natisnila njegova tiskarna, velja omeniti predvsem Seznam novoustanovljenih krajevnih občin in njihovih izvoljenih županov ter odbornikov na območju Okrajnega glavarstva Celje iz leta 1850.

Janezu Krstniku Jeretinu je kot lastnik tiskarne sledil njegov sin Jurij Florijan, temu pa njegov mlajši brat Edvard Jožef. Leta 1875 ali najkasneje 1881 je tiskarno kupil Johann Rakusch, ki je v njej začel tiskati obnovljeni časopis Cillier Zeitung - leta 1883 preimenovan v Deutsche Wacht.⁸⁹ Rakusch je tiskarno leta 1894 prodal novoustanovljenemu tiskarniškemu konzorciju, ki jo je leta 1897 registriral pod imenom **Vereinsbuchdruckerei Celeja in Cilli (Društvena tiskarna Celeja v Celju)**.⁹⁰ V društvenem odboru so bili sami znani celjski Nemci: predsednik je bil Josef Jarmer, trgovec iz Celja, njegov namestnik Josef König, trgovec iz Celja, člani pa celjska trgovca Karl Traun in Julius Rakusch ter celjski advokat Dr. Josef Kovatschitsch.⁹¹

Ker je bila Društvena tiskarna Celeja v celoti v rokah celjskih Nemcev, so bili celjski Slovenci prisiljeni ustanoviti lastno tiskarsko podjetje. Tako je bila predvsem iz narodnih potreb celjskih in okoliških Slovencev v Celju ustanovljena **Zvezna tiskarna**. Njena predhodnica je bila **tiskarna Dragotina Hribarja**, ki jo je ta ustanovil leta 1896.⁹² Leta 1905 je njegovo tiskarno prevzela Zveza slovenskih posojilnic v Celju in jo naslednje leto registrirala pod imenom **Zvezna trgovina in tiskarna v Celju**.⁹³ Leta 1916 pa je bila registrirana kot **Zvezna tiskarna**.⁹⁴ V njenem upravnem odboru so bili sami znani celjski narodnjaki, kot npr.: dr. Josip Ser nec, dr. Vekoslav Kukovec, dr. Anton Božič, dr. Ernest Kalan, dr. Dragotin Koderman, Josip Smertnik itd.

Gradbena industrija

Pred prvo svetovno vojno je na območju Celja nastalo nekaj podjetij, ki so pomenila zametke gradbene industrije. Poleg opekarne pod Golovcem na Spodnji Hudinji, ki je imela že zelo dolgo tradicijo, so na obrobju Celja nastale tudi apnenice in obrati za obdelavo kamna, v samem Celju pa so nastala tudi prva stavbna podjetja.

Najstarejši tovrstni obrat je bila opekarna pod Golovcem na Spodnji Hudinji, ki se prvič omenja že v celjskem župnijskem urbarju iz leta 1542.⁹⁵ Vse do leta 1830 je bila v lasti mesta Celja, tedaj pa jo je kupil Jožef Senica in je prešla v zasebno last. Senici so kot lastniki sledili Mihael Kandušer, Janez Gorišek, Friedrich Dörflinger, Karel Findeisen, Johann

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. družb I, str. 175; zbirka listin za vpis v trgovske in zadružne registre, Društvena tiskarna Celeja v Celju.

⁹¹ Prav tam.

⁹² ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 109.

⁹³ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 197.

⁹⁴ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 199.

⁹⁵ Opekarstvo v Ljubečni, almanah Keramične industrije Ljubečna, str. 8.

Vollmann st. in ml., Valentin Hofer, Johanna Fritsch, Gustav Golitsch, Moritz Kirchschrager in Jurij Zdovc.⁹⁶

V industrijski obrat se je opekarna na Spodnji Hudinji začela razvijati šele v devetdesetih letih. Z njeno modernizacijo je prvi začel Josef Bullmann, stavbenik iz Gradca, ki jo je kupil leta 1890, nadaljevala pa sta Friedrich Wehrhan in Wilhelm Lindauer, ki sta jo od Bullmanna kupila leta 1895.⁹⁷ V industrijski obrat s strojno proizvodnjo in krožno pečjo (sistem Hoffmann) se je dokončno razvila, ko je postal njen lastnik ing. Edmund Unger-Ullmann. Ta je leta 1904 kupil najprej Lindauerjevo, leta 1908 pa še Wehrhanovo polovico in tako postal lastnik celotnega podjetja. Njegova firma je bila leta 1908 registrirana pod imenom **Ziegelwerk Cilli, Ed. Unger-Ullmann**.⁹⁸

Po podatkih iz leta 1914 je tedaj podjetje imelo parni stroj z močjo 42 konjskih moči, v njem pa je bilo takrat zaposlenih od 55 do 60 delavcev.⁹⁹

Žganje apna na območju Celja se je v prejšnjem stoletju razvilo v Pečovniku. Najpomembnejša med tamkajšnjimi apnenicami je bila apnenica Oskarja Humpoletza, ki je bila kot posamična firma, z imenom **Oskar Humpolettz Kalkwerke**, registrirana avgusta 1909, obstajala pa je do leta 1917.¹⁰⁰ Po prvi svetovni vojni je naslednik njegove apnenice postalo podjetje **"Apnenik" Celje, Anton Zeischegg**. V Humpoletzovi apnenici je bilo leta 1914 zaposlenih 40 delavcev.¹⁰¹

V letih pred prvo svetovno vojno je bilo v Celju ustanovljeno tudi kamnoseško podjetje. Ustanovila ga je javna trgovska družba, ki je bila ustanovljena leta 1906, njeni družabniki pa so bili celjski trgovci Robert Diehl, Anton Kolenc in Fran Strupi.¹⁰² Firma je bila pod imenom **Prva južnoštajerska kamnoseška industrijska družba v Celju (Erste südsteierische Stein Industrie Gesellschaft in Cilli) R. Diehl & Comp.** registrirana leta 1907.¹⁰³

Poleg podjetij za izdelovanje gradbenega materiala je pred prvo svetovno vojno v Celju nastalo tudi več stavbnih podjetij. Skoraj vsa so bila v rokah Nemcev. Leta 1914 se od nemških stavbenikov v Celju omenjajo: Anton Dimetz, Rudolf Exner, Alois Kaiser, Wilhelm Lindauer in Michael Wernndl.¹⁰⁴ Uveljavila pa sta se tudi dva slovenska stavbenika: **Ferdinand Gologranc** in **Vinko Kukovec**.

Stavbno podjetje, ki ga je že leta 1888 v Gaberjah ustanovil Ferdinand Gologranc, je dolgo imelo povsem obrtni značaj in se je v industrijsko podjetje razvilo šele po prvi svetovni vojni. Za Ferdinandom Golograncem je podjetje prevzel njegov sin Konrad.

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ Prav tam.

⁹⁸ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadržni registri, Reg. A I, str. 69.

⁹⁹ Jahrbuch der österreichischen Industrie, Band I, Wien 1914, str. 13.

¹⁰⁰ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadržni registri, Reg. A I, str. 93.

¹⁰¹ Jahrbuch der österreichischen Industrie, Band I, Wien 1914, str. 44.

¹⁰² ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadržni registri, Reg. A I, str. 18.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Jahrbuch der österreichischen Industrie, Band I, Wien 1914, str. 117.

Kukovčevo stavbno podjetje se je ukvarjalo s tesarstvom in je imelo tudi lastno žago. Leta 1908 ga je kot posamično trgovsko firmo¹⁰⁵ ustanovil lesarski mojster Vinko Kukovec, ki je v Celje leta 1902 prišel iz Prlekije. Njegovo podjetje je imelo svoj sedež na Lavi pri Celju.

***

Druge industrijske panoge se v Celju pred prvo svetovno vojno niso razvile, čeprav je za nekatere kazalo, da se bodo. To velja predvsem za usnjarstvo. V Celju je namreč iz obdobja od druge polovice 18. in prve polovice 19. stoletja poznanih kar sedem usnjarn ter dve strojnarni.¹⁰⁶ V drugi polovici 19. stoletja so se ohranile samo tri, in sicer **Zabukovškova, Lassnigova in Herzmannova usnjarna**.¹⁰⁷ Vse so stale ob Koprivnici, ki je zato dobila ime "usnjarski potok".¹⁰⁸ Zadnji dve sta izdelovali usnje na tovarniški način. Zabukovski so svojo usnjarno iz Celja preselili v Strmec pri Dobrni, kmalu pa sta prenehali obratovati tudi ostali dve usjnarni. Lassnigova usnjarna je zaradi konkurza prenehala z obratovanjem v osemdesetih letih.¹⁰⁹ Herzmannova usnjarna, ki je bila leta 1893 registrirana kot posamična trgovska firma - **Ludwig Herzmann's Sohn**, je bila iz registra izbrisana leta 1904.¹¹⁰

Nekatere rokodelske dejavnosti, ki so bile v Celju in njegovi okolici nekoč zelo razvite, pa so že v 18. stoletju popolnoma izumrle, tako da jih je bilo treba kasneje razvijati povsem na novo. To se je zgodilo s tkalstvom in predilstvom. O tem, kako močno je bilo v Celju in njegovi širši okolici že v 18. stoletju razvito tkalstvo, kaže podatek, da so leta 1769 v celjskem okrožju bili 104 tkalski mojstri in 29 pomočnikov, skupno število statev pa je znašalo 150.¹¹¹

Na to, da je v 18. stoletju Celje moralo biti pomembno središče tkalstva in predilstva, nas opozarja tudi dejstvo, da je tu leta 1767 začela delovati predilska in tkalska šola, ki jo je ustanovil Josef baron Gallenfels, adjunkt celjskega okrožnega glavarstva.¹¹² Do leta 1771 se je v njej izučilo okoli 250 otrok, po drugem podatku pa 127 predic in predilcev.¹¹³ Šola je imela osem statev, ki jih je baron kupil s svojim denarjem. Njeno delovanje je izpričano še leta 1777.¹¹⁴ Kako povsem je v Celju in njegovi okolici zamrlo nekoč tako razvito tkalstvo in predilstvo, najbolje ponazarja podatek, da je prvi takšen obrat Celje ponovno dobilo šele leta 1929, ko sta bili v Celju ustanovljeni prvi dve tkalnici in predilnici - Weinbergerjeva "Metka" in Bergmanova "Celjska tekstilna tovarna".

¹⁰⁵ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. A I, str. 74.

¹⁰⁶ Orožen - Felicijan, navedeno delo, str. 29.

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Prav tam.

¹⁰⁹ Prav tam.

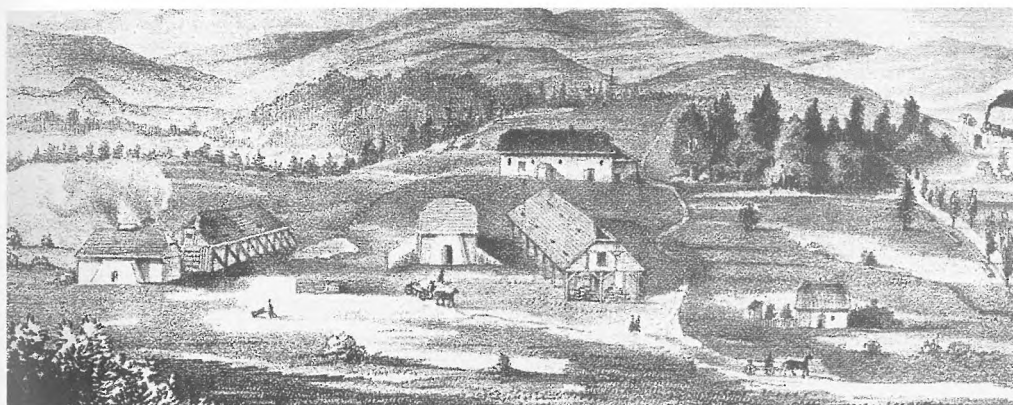
¹¹⁰ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, trgovski in zadružni registri, Reg. posamičnih firm II, str. 77.

¹¹¹ Jože Sorn, Začetki industrije na Slovenskem, Založba Obzorja Maribor, 1984, str. 80.

¹¹² Prav tam, str. 111.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ Prav tam.

Veduta opekarne pod Golovcem, 1858.
Zgodovinski arhiv Celje.

DIE INDUSTRIELLE ENTWICKLUNG IN CELJE VON DEN ANFÄNGEN BIS ZUM ERSTEN WELTKRIEG

Zusammenfassung

In Celje (Cilli) und Umgebung, d.h. in Gaberje (Gabrie) Spodnja Hudinja (Unterkötting, Spodne Hodine), Zavodna (Savodna) und Pečovnik (Petschouwnik), begann sich die Industrie erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zu entwickeln. Trotz der späten Anfänge, erreichte die Industrialisierung am Ende des 19. Jahrhunderts ein solches Ausmaß, daß bereits von der Existenz einzelner Industriezweige die Rede sein kann. Am stärksten waren die Metall- und die chemische Industrie, ferner die Holz- und Nahrungsmittelindustrie entwickelt. Es wurden auch die Grundlagen für die Entwicklung anderer Industriezweige gelegt, etwa die der Papier- und Bauindustrie, die ihren Aufschwung erst nach dem Ersten Weltkrieg erlebten. In allen Industriebetrieben waren im Raum Celje in der Zeit vor Ausbruch des Ersten Weltkriegs bereits über 1300 Arbeiter, beschäftigt, davon ungefähr 1000 allein in der Emailgeschirrfabrik Westen. Der stärkste Industriezweig war bei weitem die Metallindustrie. Die größten und bedeutendsten Unternehmen dieser Branche waren die Staatliche Zinkhütte, die im Jahre 1873 als Ärar vom österreichischen Staat gegründet wurde, und die Emailgeschirrfabrik, die im Jahre 1894 von dem Deutschen Adolf Westen aus Westfalen errichtet wurde. Sie stellten zugleich die größten Celjer Industrieunternehmen überhaupt dar. Außerdem wurden vor dem Ersten Weltkrieg noch einige kleinere Metallindustriebetriebe gegründet, darunter Pachiaffos I. Steiermärkische Bijouteriefabrik und die Betriebe von Ivan Rebek und Gottfried Gradt, die Waagen, Wasserleitungsmaterial und andere Schlossererzeugnisse herstellten.

Das erste größere Unternehmen im Bereich der chemischen Industrie war außer der Staatlichen Zinkhütte der im Jahre 1890 in Gaberje gegründete Betrieb der Chemiewerke Hrastnik. Es gab schon vorher zwei solche Betriebe, doch ihre Bedeutung war nicht so groß wie die des oben erwähnten. Es handelte sich um die Kerzen- und Seifenfabrik in Spodnja Hudinja, die als Gewerbebetrieb bereits in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts gegründet worden war, sowie die im Jahre 1872 gegründeten Städtischen Gaswerke.

Die Holzindustrie begann sich in Celje in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts zu entwickeln, als hier Holzverarbeitungsbetriebe mit Dampfsägewerken entstanden. Der erste wurde bereits im Jahre 1865 von Jacob di Centa, der zweite im Jahre 1885 von den Gesellschaftern G.B. Bontempelli und Josef Blasich gegründet. Im Jahre 1896 entstanden in Celje noch zwei Holzverarbeitungsbetriebe, der eine wurde von den Brüdern Josef und Anton Jarmer, der andere von Karl Teppey gegründet.

Die bedeutendsten Unternehmen der Verarbeitungsindustrie waren die Mühlen in Spodnja Hudinja und Gaberje. Die Dampfmühle in Spodnja Hudinja, die im Jahre 1888 in den Besitz von Peter Majdič übergang, war der modernste derartige Betrieb im österreichischen Staat. Die Mühle in Gaberje, die im Jahre 1903 unter dem Namen Erste Stadtmühle im Jahre 1903 gegründet worden war, ging im Jahre 1912 in die Hände der Familie Rakusch über. Außer den genannten Mühlen existierten noch drei Betriebe der Lebensmittelbranche: eine Weinstein- und Essigfabrik und noch zwei weitere Betriebe

zur Herstellung von Alkohol- und alkoholfreien Getränken. Die Weinstein- und Essigfabrik, die im Jahre 1857 in Zavodna von den Gesellschaftern Georg Jäkle und Franc Kopač gegründet wurde, war der älteste Celjer Industriebetrieb überhaupt; die beiden Betriebe zur Herstellung der Alkohol- und alkoholfreien Getränken wurden in den Jahren 1908 bzw. 1912 von Robert Diehl und Franc Lukas gegründet.

Außer diesen bereits gut entwickelten Industriezweigen begannen sich vor dem Ersten Weltkrieg auch Papier- und Bauindustrie zu entwickeln. In Celje gab es zwei Graphikunternehmen (Druckereien): Die Društvena tiskarna und die Zvezna tiskarna. Die erste war in Besitz der Celjer Deutschen, die zweite lag in der Hand der Celjer Slowenen. Im Bereich der Bauindustrie gab es Betriebe zur Herstellung von Baumaterial und Bauunternehmen. Von den Betrieben zur Herstellung von Baumaterial waren das Ziegelwerk von Ing. Unger-Ulmann in Spodnja Hudinja und die Kalkbrennerei von Oskar Humpoletz in Pečovnik von größter Bedeutung. Bauunternehmen besaßen vor dem Ersten Weltkrieg in Celje folgende Unternehmer: Anton Dimetz, Rudolf Exner, Alois Kaiser, Wilhelm Lindauer, Michael Werndl, Ferdinand Gologranc und Vinko Kukovec.

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts war in Celje auch die Lederherstellung von Bedeutung. Nur zwei Lederkleinbetriebe entwickelten sich zu Industriebetrieben: der von Lassnig und der von Herzmann, die jedoch bereits vor dem Ersten Weltkrieg ihre Produktion einstellten. Dadurch fand die Lederindustrie in Celje ihr Ende. Dasselbe Schicksal erlebte in Celje auch das Bierbrauen.

INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN CELJE FROM ITS BEGINNINGS TO WORLD WAR I

Summary

In Celje and the surrounding townships of Gaberje, Spodnja Hudinja, Zavodna, and Pečovnik, the development of industry started as late as the second half of the 19th century. Despite this late development, there were specialised industries already in the late 19th century. The strongest of these were the metal, chemical, wood and food industries. Some of them, like the printing and construction industries, were in their infancy at that time and boomed only after the First World War. In the years before World War I, industrial enterprises in Celje and its surroundings employed over 1,300 workers; about 1,000 of them worked for the Westen enamelled crockery factory.

The metal industry was by far the strongest. The biggest and the most important enterprises here were the Zinc factory, established in 1873 by the state as its public treasury, and the enamelled crockery factory, established by a Westphalian German Adolf Westen in 1894. They were the largest industrial enterprises in Celje. Beside these, several smaller metal enterprises were established before World War I, among them Pacchiaffo Goldsmiths, and the companies of Ivan Rebek and Gottfried Gradt for the production of scales, water pipes and locks.

The Chemical Factory in Hrastnik established a plant in Gaberje near the Zinc factory in 1890. It was the first large chemical enterprise in the area. Before this, two other similar companies were established, although they weren't nearly as important as this plant. One was the candle and soap factory at Spodnja Hudinja, established as a workshop business in the early 19th century, the other was the city's gasworks, established in 1872.

The wood industry started to develop in Celje in the 1860s when the first woodworking businesses with steam saws were established. The first was established by Jacob di Centa in 1865 and the second by G. B. Bontempelli and Josef Blasich in 1885. In 1896, another two woodworking businesses were established in Celje, one by brothers Josef and Anton Jarmer and the other by Karl Teppey.

The most important food producers were the mills in Spodnja Hudinja and Gaberje. The mill in Spodnja Hudinja, in 1888 owned by Peter Majdič, was the most modern business of its kind in Austria. The mill in Gaberje was established in 1903 – it was called the First Municipal Mill. In 1912, the Rakusch family became the new owners. Besides these two mills, there were another three food-processing businesses in Celje: the tartar and vinegar factory and two companies for the production of alcohol and non-alcoholic beverages. The tartar and vinegar factory was established by business partners Georg Jäkle and Franc Kopač in Zavodna in 1857. It was the oldest industrial enterprise in Celje. Two soft drink factories were established by Robert Diehl and Franc Lukas in 1908 and 1912.

In addition, highly-developed printing and construction industries started to develop before the First World War. There were two printing companies in Celje at the time: Društvena Tiskarna Celeja and the Zvezna Tiskarna. The first was owned by the Germans

of Celje, and the second by the Slovenes of Celje. In the construction industry, there were building material and construction enterprises. The most important of the former were the Under-Ullmann Kiln at Spodnja Hudinja and the Oskar Humpoletz Lime Kiln at Pečovnik. Before World War I, the following businessmen had construction companies in Celje: Anton Dimetz, Rudolf Exner, Alois Kaiser, Wilhelm Lindauer, Michael Werndl, Ferdinand Gologranc and Vinko Kukovec.

Leather production was also developed in Celje in the second half of the 19th century. From several smaller workshops, only Lassnig's and Herzmann's leather production developed into industries. Both, however, stopped their production before World War I. Thus, the leather industry in Celje declined. The brewery in Celje shared the destiny of the leather industry as well.

Marija Počivavšek

**CELJSKA OBRT IN TRGOVINA
PO SPREJETJU OBRTNEGA
ZAKONA LETA 1859**

V drugi polovici 19. stoletja se je Celje razvilo v eno pomembnejših gospodarskih središč na Štajerskem. K temu je veliko pripomogla tudi železnica, ki je do Celja pripeljala leta 1846. Po podatkih ljudskega štetja je leta 1869 Celje štelo 4224 prebivalcev, leta 1910 pa že 6993¹.

Poleg doseljevanja okoliškega prebivalstva pa je rasel tudi dotok kapitala. V obdobju 1869-1910 je občina Celje-mesto, za razliko od celjske okoliške občine, kjer se je skoncentrirala industrija, imela značaj trgovsko-obrtnega središča.² Prevladovali so srednji in manjši obrtni obrati različnih strok. Po podatkih³ iz leta 1902 je bilo vseh obratov 536, v njih pa je bilo zaposlenih 1648 oseb:

Proizvodni obrati			Trgovski in prometni obrati		
Vrsta obrata	Število obratov	Število zaposlenih	Vrsta obrata	Število obratov	Število zaposlenih
pridobiv. surovin	5	8	trgovine	164	428
steklarski	4	20	krošnjarije	3	3
kovinski	21	137	kred. zavarovaln.	4	17
strojni	17	41	pom. trg. obrati	8	10
lesni	22	61	prevoznništvo	18	28
usnjarski	10	38	nega telesa	3	7
tekstilni	5	11	Skupaj	200	493
tapetniški	6	13			
oblačilni	115	300			
papirni	6	12			
prehrambeni	35	119			
gostinski	60	213			
kemični	5	26			
gradbeni	19	120			
grafični	6	36			
Skupaj	336	1155			

Cehom so dnevi šteti

Sredi 19. stoletja pride do postopnega uvajanja svobodnega gospodarskega udejstvovanja, kar je imelo za posledico tudi postopno ukinjanje cehev, gospodarsko-socialnih združenj, značilnih še za prvo polovico istega stoletja.⁴

Obrtni red iz leta 1859 je formalno odpravil cehe in razglasil vse obrti za osebne. Po tem zakonu⁵ je za pridobitev obrtne pravice v večini primerov zadostovala samo prijava (proste obrti), pridobitev koncesije (dovoljenja) pa so zahtevali samo za določene obrti,

¹ Statistisches Handbuch für das Herzogthum Steiermark, erster Jahrgang, Graz 1912, str. 6.

² Janez Cvirn, Urbanizacija ter njeni vplivi na socialno in nacionalno strukturo Celja (1867-1914). Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1992, Maribor 1993, str. 296.

³ Statistisches Handbuch für das Herzogthum Steiermark, erster Jahrgang, Graz 1912, str. 108-109.

⁴ Več o tem glej Žarko Lazarevič, Gospodarska podoba Celja v prvi polovici 19. stoletja, Iz zgodovine Celja 1780-1848, Odsevi preteklosti 1. Celje 1996, str. 244-247.

⁵ Ernst Mayerhofer: Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern..., Wien 1881, 3. Band, str. 567-626; glej prevod obrtnega reda v: Aleksander Žižek, Zbirka obrtnih listin 1692-1932 (ZAC), Celje 1994, 1995; v nadaljevanju: Obrtni red iz leta 1859.

med drugim za tisk in prodajo knjig, prevoz oseb, stavbeništvo, dimnikarstvo, starinarstvo, trgovanje z orožjem, strupi in zdravilnimi zelišči ter gostinstvo.

Kot neke vrste nadomestilo za odpravljene cehe je obrtni red iz leta 1859 za obrtnike istih ali sorodnih obrti (v isti ali sosednjih občinah) predvidel možnost ustanovitve posebnih obrtnih združenj (zadruge), ki pa so zaživela šele četrto stoletje kasneje. Združenja so bila namenjena ustvarjanju pogojev za napredek obrti, skrbela so za spoštovanje delovnih in učnih pogojev, za ustrezne odnose med mojstri in zaposlenimi, za reševanje sporov, za strokovno šolstvo in vzpostavljanje ustanov za podporo članov v primeru bolezni, za posredovanje zahtevanih informacij in mnenj oblastvom in okrajni trgovsko obrtni zbornici o razmerah na njihovem območju delovanja, sodelovala pa so tudi z javno upravo v vseh obrtnih zahtevah.⁶

Slabega četrto stoletja kasneje je izšla novela k obrtnemu redu,⁷ ki je poleg prostih oz. svobodnih in koncesioniranih uvedla še kategorijo rokodelskih obrti, za katere je bil potreben izkaz o strokovni usposobljenosti. Za vajence je bilo uzakonjeno obvezno obiskovanje večernega in nedeljskega pouka. Novela je določila tudi splošne osebne pogoje za opravljanje obrtne dejavnosti: polnoletnost in opravilno sposobnost, prosilci niso smeli biti nosilci javnih funkcij (duhovniki, uradniki, učitelji itd.), biti so morali moralno primerni za pridobitev obrtne pravice.⁸ Novost je bila tudi dolžnost obrtnih združenj, da so za primere bolezni ustanavljala bolniške blagajne.⁹ Na podlagi zakona o bolniškem zavarovanju delavcev so v Celju osnovali naslednje bolniške blagajne:¹⁰

- okrajno bolniško blagajno za sodne okraje Celje, Vrnsko in Gornji Grad
- pomočniško bolniško blagajno mesarske, klobasičarske in prekajevalske zadruge v Celju
- vajeniško bolniško blagajno mesarske, klobasičarske in prekajevalske zadruge
- pomočniško bolniško blagajno čevljarске in krojaške zadruge v Celju
- vajeniško bolniško blagajno čevljarске in krojaške zadruge v Celju
- pomočniško bolniško blagajno kovinske in stavbne zadruge v Celju
- vajeniško bolniško blagajno kovinske in stavbne zadruge v Celju, ki je bila skupna z bolniško blagajno kolektivne zadruge.

Prispevke v te sklade so morali plačevati tako obrtniki kot tudi pomožni obrtni delavci, razen učencev. Denarna pomoč, ki jo je bolniška blagajna namenila bolnemu članu, je za moške predvidevala najmanj polovico, za ženske pa najmanj tretjino dnevne mezde. V primeru dalj časa trajajoče bolezni je član prejemal denarno pomoč trinajst tednov, če pa je bil v bolnišnici, mu je blagajna krila stroške za štiritedensko zdravljenje.

⁶ Obrtni red iz leta 1859, § 114.

⁷ Postava od 15. marca 1883, s katero se obrtni red izpreminja in dopolnjuje. Državni zakonik za kraljevino in dežele v državnem zboru zastopane, letnik 1883; v nadaljevanju: Novela k obrtnemu redu iz leta 1883.

⁸ Janko Orožen, Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji, Celje 1971, str. 166.

⁹ Leta 1886 so sprejeli zakon o invalidskem zavarovanju, dve leti kasneje pa je bilo uvedeno obvezno bolniško zavarovanje.

¹⁰ Prim. Thomas Fürstbauer, Cilli 1867-1892, Celje 1892, str. 139 in Andreas Gubo, Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart, Graz 1909, str. 431-432.

Leta 1907 je izšla še ena novela, ki je koncesionirane obrti razdelila v dve skupini: pri prvi podelitev koncesije ni bila vezana na strokovno usposobljenost, pri drugi pa je bil dokaz strokovne usposobljenosti bistveni pogoj za podelitev.¹¹

Vsesplošni napredek se dotakne tudi obrti

V tem obdobju se je v določenih obrteh, zlasti rokodelskih, začela čutiti konkurenca; ne samo zaradi (pre)velikega števila obrtnikov, ampak tudi širjenja industrijske proizvodnje. V kontekst zaščite obrtnišтва kot pripadnikov srednjega sloja, ki so bili najbolj prizadeti zaradi industrializacije, je šla tudi zakonodaja.¹² Pa tudi obrt sama se je tem razmeram skušala prilagajati po svojih najboljših močeh, tako da je sledila splošnemu tehničnemu napredku. Posledica tega je bil na eni strani propad oz. diferenciacija določenih obrtnih panog, na drugi strani pa seveda pojav novih obrti, predvsem na področju tehnike in elektrike.¹³

Od obrti, ki so ostale v mestu prisotne vse obravnavano obdobje in jih industrija ni močnejše prizadela, omenimo samo nekatere:

- pekovstvo (z rastjo prebivalstva se število pekov poveča, pojavijo se nove pekovske obrti, npr. slaščičarstvo in prodaja sladoleda)
- mesarstvo (ta obrt je še vedno pogosto združena z gostilničarstvo; obvezno postane klanje živine in živilski pregled mesa v novi klavnici v Zavodni; predvsem manj premožni sloji prebivalstva v začetku 20. stoletja začno uživati tudi konjsko meso)
- čevljarstvo (čevljarji so precej občutili konkurenco prodajaln čevljev; prodajalne čevljarskih potrebščin pa so bile obrtnikom dobrodošle)
- krojaštvo (tudi krojači in šivilje občutijo konkurenco konfekcijskih izdelkov, ki se pojavijo v 70. letih 19. stoletja)
- klobučarstvo (tudi tu je opazna konkurenca industrijskih izdelkov, se pa precej poveča število modistin)
- krznarstvo
- tapetništvo in sedlarstvo
- steklarstvo
- zlatarstvo (med zlatarji je najmočnejši Pacchiaffo, katerega podjetje je ob prelomu stoletja dobilo industrijski značaj)
- urarstvo
- kamnoseštvo
- kovaštvo
- dimnikarstvo
- lekarnarstvo¹⁴

¹¹ Orožen - Felician, *Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice*, Celje 1952, str. 26.

¹² Prim. Karl Heinrich Kauffhold, *Das Handwerk zwischen Anpassung und Verdrängung. Sozialgeschichtliche Probleme in der Zeit der Hochindustrialisierung (1870-1914)*, Herausgegeben von Hans Pohl, 1979, Ferdinand Schöningh, str. 132-141.

¹³ Glej Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, Celje 1974, str. 65-70.

¹⁴ Najstarejša celjska lekarna je bila lekarna »Pri orlu« na Glavnem trgu št. 1; druga lekarna »Pri Mariji Pomagaj« je bila ustanovljena 1894 prav tako na Glavnem trgu (v bližini Marijinega znamenja).

Napredek v razvoju tehnike ter industrijska proizvodnja sta prizadela kar nekaj obrti, ki so ali izginile ali pa se je njihovo število močno zmanjšalo:

- usnjarstvo (precej se zmanjša število obratov)
- tkalstvo in barvarstvo (v mestu popolnoma izgineta)
- lončarstvo (tudi močno reducirana obrt)
- kotlarstvo in izdelovanje bakrenih predmetov
- pasarstvo (v tem času je bil v mestu samo en obrtnik)
- milarstvo (obdržalo se je na obrobju mesta)

Ni pa obrtnikov prizadel samo napredek v razvoju tehnike, ampak jim je začela precej škodovati tudi trgovina, ki je prodajala industrijske izdelke po konkurenčnih cenah. Obrtniki so se proti temu skušali zavarovati z boljšo kvaliteto svojih izdelkov, po drugi strani pa so začeli posvečati večjo pozornost strokovnemu izobraževanju.

Novo obrtne panoge se pojavijo predvsem v kovinarski obrti:

- kleparstvo
- mehaništvo (predvsem popravila koles in šivalnih strojev)
- električna obrt
- izdelovanje cementnih izdelkov
- sodavičarstvo
- brivska obrt
- fotografska obrt¹⁵

V začetku 20. stoletja pa je večina obrti začela uporabljati strojno proizvodnjo. Kot pogonsko silo (energijo) so sprva uporabljali plin, nato so si nekateri omislili bencinske motorje. Ščasoma pa se je začela uveljavljati električna; elektrifikacijo mesta so izvedli leta 1913.

Tudi gostinstvo sodi med obrti

Z obrtnim redom iz leta 1859 je bila pridobitev obrtne pravice na področju gostinstva vezana na koncesijo (prej svobodna obrt).¹⁶ Že omenjeni obrtni red in kasneje novela iz leta 1883 navajata vrste gostinskih obratov: upravljanje prenočišč; pripravo hrane; točenje piva, vina in sadjevca; točenje žganih pijač; točenje »umetnih vin in polvin«; prodaja toplih pijač (kave, čaja, čokolade) in prirejanje dovoljenih iger.¹⁷

V obravnavanem obdobju je Celje že slovelo kot turistično mesto, v katerega so, predvsem zaradi kristalno čiste Savinje, prihajali številni gostje.¹⁸ V zvezi s tem je Celje premoglo kar nekaj hotelov: Pri belem volu, Pri zamorcu, Nadvojvoda Janez in Pri kroni. Sredi druge polovice prejšnjega stoletja pa so v mestu nastali še trije: hotel Slon na mestu kasnejšega

¹⁵ Prvi fotograf v Celju se pojavi l. 1877; znani fotografski mojstri so bili Martini, Lenz, Perissich in Pick.

¹⁶ Izjema je bila »vinočtje pod vejo«, t.j. prodaja doma pridelanega vina, kar je po obrtnem zakonu spadalo k dopolnim kmetijskim dejavnostim. Prim. Janko Orožen, Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji, Celje 1971, str. 167.

¹⁷ Obrtni red iz 1859, § 28 ter Novela k obrtnemu redu iz leta 1883, § 16.

¹⁸ Janez Cvirn, Biser na Savinji, Maribor 1993, str. 23.

Železnega dvora, Mesto Dunaj, predhodnik današnjega hotela Evropa, iz manjše gostilne pa je nastal hotel Pošta.¹⁹ Predvsem slednji in hotel Pri zamorcu sta bila zaradi svoje lege tudi postaji za kmečke vozove in kmečko prebivalstvo. Krajši ali daljši čas pa je v mestu obstajala še vrsta gostiln in kavarn.²⁰ Leta 1897 je gostilniško koncesijo z možnostjo prenočevanja dobil tudi Narodni dom, deset let kasneje pa še Nemška hiša.²¹

Poleg omenjenih hotelov pa je bila v Celju del družabnega življenja v drugi polovici prejšnjega stoletja še cela vrsta gostiln in kavarn,²² v katerih se se zbirali prebivalci mesta ob Savinji.

Š hoteli in gostilnami je bilo povezano tudi prevažanje potnikov, številni hotelirji in gostilničarji so namreč imeli tudi to koncesijo, čeprav je od šestdesetih let 19. stoletja prevažanje potnikov lahko bila tudi samostojna obrt. V sedemdesetih letih so v Celju osnovali tudi prvi zavod postreščkov, približno takrat se pojavi tudi špedicijska obrt.²³

Svetovna vojna je prizadela tudi gostinstvo: gostilničarjem je primanjkovalo mesa, vojaki so smeli gostilne obiskovati omejeno, hotelirji so morali oficirjem oddajati sobe pod ceno. Ker celjskim gostilničarjem država ni priskočila na pomoč, so se organizirali sami: izvolili so poseben gospodarski odsek in s soglasjem župana sestavili komisijo za določitev cen.²⁴

Organiziranje obrti v zadruga

V skladu z zgoraj omenjeno novelo k obrtnemu redu iz leta 1883 so tudi v Celju začeli z ustanavljanjem obrtnih zadrug. Imele so stanovsko-upravni značaj, kar pomeni, da so delovale v korist obrtnega članstva in skrbele za kvaliteto obrti, po drugi strani pa so predstavljale pomožne oblastne organe. Pomen zadrug je bil tudi v tem, da so zagotavljale zavarovanje v primeru bolezni. Zadruga so namreč vsaka posebej ali po dve skupaj ustanovile bolniške blagajne. V letih 1886-1888 so v Celju ustanovili sledeče obrtne zadruga:²⁵

- kovinska in stavbna zadruga (1886); vključevala je kovinske, stavbne, zidarske, tesarske in kamnoseške obrti, teritorialno pa je poleg Celja obsegala še bližnjo okolico (do Dobrne in Dramelj);
- mesarska, klobasičarska in prekajevalska zadruga (1886); obsegala je tudi okraje Celje, Laško, Konjice in Vransko;

¹⁹ Prim. Janko Orožen, *Posestna in gradbena zgodovina Celja*, Celje 1957, ter *Zgodovina Celja in okolice* II. del, Celje 1974, str. 73, istega avtorja.

²⁰ Glej Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, Celje 1974, str. 74.

²¹ Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, Celje 1974, str. 74.

²² Prim. Janez Cvirn, *Biser na Savinji*, Maribor 1993, str. 76-78 in Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice* II. del, Celje 1974, str. 74.

²³ Janko Orožen, *Zgodovina celjske obrti. Obrtna razstava v Celju, 4.-18. avgusta 1935. Vodič po razstavi in mesto Celje z okolico*, Celje 1935, str. 84.

²⁴ Janko Orožen, *Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji*, Celje 1971, str. 193.

²⁵ Prim: Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, Celje 1974, str. 75, 76 ter Thomas Fürstbauer, *Cilli 1867-1892*, Celje 1892, str. 137-138 in Andreas Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*, Graz 1909, str. 427-428.

- gostilničarska zadruga (1886); združevala je gostilničarje in točilce, kavarnarje, sodavičarje, fijakarje in prevoznike, teritorialno pa je bila omejena le na Celje;
- krojaška in čevljska zadruga (1886); poleg krojačev in čevljarjev je združevala tudi kaparje, rokavičarje, modiste, dežnikarje, krznarje, barvarje in vrvarje, obsegala pa je tudi okolico Celja. Leta 1904 sta se iz te zadruge izločili samostojni:
  - krojaška (moški in ženski krojači, šivilje in izdelovalci perila) in
  - čevljska zadruga,
 modisti, krznarji, čepičarji, barvarji, dežnikarji, vrvarji, rokavičarji in tkalci pa so se vključili v kolektivno zadrugo;
- kolektivna zadruga (1888); vključevala je obrtnike različnih strok: slikarje, pleskarje, lončarje, mizarje, steklarje, milarje, ščetkarje, slaščičarje in sladoledarje, klobučarje, strugarje, tapetarje, glavničarje, pozlatarje, kiparje, sedlarje, jermenarje, lectarje in voskarje, brivce, košarje in pletarje, knjigoveze, vrtnarje, usnarje, strojarje in peke, teritorialno pa je segala tudi v okolico Celja.

Obrtne zadruge, ki so jih vodili načelniki in zadrudni odbori, niso imele skupne organizacije, ampak je vsaka pripadala ustreznim (stanovski) deželni zvezi. Šele med 1. svetovno vojno so pristopile k Zvezi okrajnih zvez in zadrug.²⁶

Skrb za obrtni naraščaj

Tudi celjskim obrtnikom ni bilo vseeno, kakšne učence in vajence vzgajajo. Zanje so večkrat organizirali strokovne tečaje, pa tudi sodelovanje na obrtnih razstavah so jim omogočili. Učna doba je bila praviloma triletna, izjemoma dvo- ali štiriletna. Potem ko so najprej leta 1875 pri Mestni deški ljudski šoli v Celju organizirali učni tečaj za izobraževanje obrtnih vajencev, so tri leta zatem ustanovili še dvorazredno obrtno nadaljevalno šolo.²⁷ Obisk te šole pa je bil slab; vajenci zaradi (pre)zaposlenosti pri mojstarih niso mogli redno obiskovati pouka. Zlasti v letih pred 1. svetovno vojno pa so postajale vedno glasnejše zahteve po strokovnem izobraževanju na obrtni nadaljevalni šoli, da bi lahko opravljali mojstrske izpite tudi v Celju (prej v Gradcu), pa tudi zahteve po obveznem zdravniškem pregledu pred vstopom v uk.²⁸ Od leta 1908 so posamezne zadruge začele zavarovati vajence pri okrajni bolniški blagajni, možna pa je bila tudi njihova vključitev v splošno delavsko bolniško blagajno, ki je bila centraliziran zavod za področje Štajerske in Koroške.²⁹

²⁶ Janko Orožen, *Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji*, Celje 1971, str. 192.

²⁷ Prim. Thomas Fürstbauer, *Cilli 1867-1892*, Celje 1892, str. 121 in Milko Mikola, *Obrtna nadaljevalna šola v Celju 1878-1941*, Celjski zbornik 1987, Celje 1987, str. 279-291.

²⁸ Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, Celje 1974, str. 77.

²⁹ Janko Orožen, *Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji*, Celje 1971, str. 190-191.

Obrtna društva

Konec 19. stoletja so se tudi celjski obrtniki začeli organizirati v društva: leta 1890 so ustanovili Obrtno zvezo, marca 1893 pa še Občeslovensko obrtno društvo.³⁰ V društvo organizirani obrtniki³¹ so se udeleževali številnih obrtnih shodov; eden večjih je bil spodnještajerski obrtni shod v Celju maja 1912, ki se ga je udeležilo okrog 250 obrtnikov. Shod je imel več ciljev:³² med drugim so želeli posamezne obrtne zadruge vključiti v Zvezo obrtnih spodnještajerskih zadrug, ki je zaradi vojne začela delovati takoj po njenem koncu; drugi cilj pa je bilo kreditiranje obrtnikov, ki je v polni meri zaživelo z ustanovitvijo Trgovsko-obrtno kreditne zadruga leta 1913.³³

Obrt v vojnih razmerah

Prva svetovna vojna je tudi celjsko obrtništvo močno prizadela. Precej obrtnikov je moralo med vojno zapustiti svoja delovna mesta, uvedli so različne prispevke, npr. za Rdeči križ, za mobilizirance, za padle in ranjene v vojni, za vojno posojilo itd. Po drugi strani pa so določeni obrtniki zaradi vojaških naročil dobili več dela, npr. kovinarji, krojači in čevljarji, čeprav njihov zaslužek kljub temu ni bil velik. Občutno je bilo tudi pomanjkanje surovin, zlasti železa, blaga in sukanca, usnja, živine in mesa ter petroleja.³⁴

Trgovina doživi nove razsežnosti

Osnovo so razvoju celjske trgovine dajali tržni dnevi, ki so potekali ob sobotah, od leta 1847 še ob sredah, pa tudi sejmi, ki so obrtnikom omogočali prodajo svojih izdelkov.³⁵ Na sejmih je bilo dovoljeno prodajati vse v prostem prometu dovoljeno blago, razen v primerih, ko so bili ti sejmi omejeni na samo eno vrsto blaga, npr. živino, žito ipd.³⁶ Ko je bil v Celju tržni dan, so mesto preplavile stojnice: na Glavnem trgu so okoliške kmetice prodajale kmečke pridelke, italijanski prodajalci pa južno sadje. Na Cerkvenem trgu so stale kramarske stojnice z lončenimi izdelki, na Trgu cesarja Jožefa II. pa so prodajali kurivo – les, premog in slamo.³⁷

Že sama geografska lega je mestu nudila veliko možnosti za razvoj trgovine v večjem obsegu. Celje je namreč s svojo trgovino obvladovalo velik del ozemlja: Savinjsko dolino, na zahodu območje do Litije, na jugu in vzhodu pa področje do Save in Sotle.

³⁰ Prvi predsednik društva je bil Dragotin Hribar, leta 1902 ga je nasledil Peter Kostić, 1904 pa Ivan Rebek.

³¹ Poleg obrtnikov so bili člani društva tudi nekateri trgovci in podporni člani.

³² Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, II. del, Celje 1974, str. 80.

³³ Zadruga je bila kot družba z omejeno zavezo ustanovljena julija 1913, njen namen pa je bil pospeševati gospodarski položaj svojih članov, zlasti s kreditiranjem in podpiranjem ustanavljanja obrtnih produktivnih zadrug. Njen prvi predsednik je bil Rudolf Stermecki. Zgodovinski arhiv Celje, Mestna občina Celje 1850-1918, AŠ 153.

³⁴ Janko Orožen, Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji, Celje 1971, str. 193.

³⁵ Orožen - Felicijan, Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice. Celje 1952, str. 17.

³⁶ Obrtni red iz leta 1859, § 65.

³⁷ Prim. Janez Cvirn, Biser na Savinji, Maribor 1993, str. 57.

Vpis trgovin v register po posameznih letih					
Leto	JTD ³⁸	Posam. firme ³⁹	D. z o. z. ⁴⁰	Ostale trg. ⁴¹	Skupaj
1863	3				3
1864	1				1
1867	1				1
1868	2				2
1869	1				1
1870	1				1
1871	1				1
1872	1				1
1873	2				2
1875	2				2
1878	1				1
1879	1				1
1883	1				1
1884	1				1
1886	3				3
1887	1				1
1890	1				1
1893				1	1
1896	1				1
1897	2				2
1898	1			2	3
1900				1	1
1903	1			1	2
1904	1				1
1906	1	1		1	3
1907		13		3	16
1908		5		1	6
1909		5		1	6
1910		1	1	2	4
1911		3		3	6
1912		2		1	3
1913				2	2
1914		1	1	2	4
1915			1	1	2
1916		4		2	6
1917			1	1	2
1918			2	4	6
skupaj	31	35	6	29	101

³⁸ ZAC, Trgovski in zadrudni registri, Reg družb I in Rg družb II.³⁹ ZAC, Trgovski in zadrudni registri, Reg A I in Rg A II.⁴⁰ ZAC, Trgovski in zadrudni registri, Reg C I.⁴¹ ZAC, Seznam obrtnih registrov II A3 / Kartoteka zasebnih trgovin Celje-mesto.

Po obrtnem redu iz leta 1859 je trgovina sodila med proste obrti, saj je za opravljanje te dejavnosti zadoščala le prijava, trgovci pa so morali za opravljanje svoje dejavnosti pridobiti obrtni list. Toda novela, ki je leta 1907 dopolnila prejšnji zakon, je za trgovanje z mešanim, kolonialnim, špecerijskim, manufakturnim ter materialnim blagom zahtevala dokaz usposobljenosti (le-ta ni bil potreben za sejmarstvo). Kljub temu določilo je v Celju v letih pred 1. svetovno vojno nastalo precej novih trgovin. Med njimi so prevladovala trgovine z mešanim blagom, sledile pa so jim manufakturne trgovine ter trgovine s špecerijskim blagom. Precej trgovin je obstajalo le kratek čas; številne so propadale, druge pa so na novo vznikale.⁴²

V letih pred prvo svetovno vojno je tudi celjska trgovina doživela nove razsežnosti. Prevoz z železnico, pa tudi večja konkurenca in uvajanje industrijskega načina proizvodnje nekaterih prej obrtnih izdelkov in specializacija trgovin so povzročili pocenitev izdelkov.

Do 1. svetovne vojne je bila celjska trgovina v glavnem v nemških rokah. Trgovci so se, da bi zavarovali svoje interese, prav kmalu povezali v strokovno društvo - leta 1890 so namreč ustanovili trgovski gremij. Njegov prvi načelnik je bil Karel Traun.⁴³ Leta 1903 pa so tudi slovenski trgovci ustanovili svoje društvo, ki se je tri leta pozneje preoblikovalo v Slovensko trgovsko društvo. Načelniki tega društva so bili Peter Kostić, Rudolf Stermecki, Ivan Ravnikar in Franc Lukas.⁴⁴

V obravnavanem obdobju je bilo v mestu še vedno veliko trgovin z mešanim blagom, katerih lastniki so bili manjši trgovci, čeprav se je že začela specializacija trgovin: pojavijo se manufakturne, špecerijske, trgovine s kolonialnim blagom,⁴⁵ trgovine z moko in deželnimi pridelki, knjigarne, trgovine s premogom in lesom itd. Trgovina z lesom⁴⁶ je bila za Celje še posebej pomembna, saj je dajala delo precejšnjemu številu prebivalcev.

Poleg specializacije pa na prelomu stoletja zasledimo tudi že prve primere koncentracije trgovine; taki so bili primeri ustanovitve celjske podružnice Avstrijske petrolejske družbe,⁴⁷ zaloge petroleja Styria⁴⁸ ter družbe za trgovanje s kolonialnim blagom Union.⁴⁹

Med trgovine z najdaljšo tradicijo lahko nedvomno štejemo veletrgovino z železno družine Rakusch, ustanovljeno že leta 1810. Le-ta je svoje blago s pomočjo kataloga prodajnih artiklov tudi razpošiljala trgovcem po vsej tedanji državi.

⁴² Prim. Trgovske registre in kartoteke zasebnih trgovin Celje-mesto od 1888 dalje v Zgodovinskem arhivu Celje.

⁴³ Thomas Fürstbauer, Cilli 1867-1892, Celje 1892, str. 138.

⁴⁴ Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, II. del, str. 81.

⁴⁵ Blago, ki so ga uvozili iz prekomorskih dežel.

⁴⁶ Lesna trgovina je bila deloma združena z žagami, zato, pa tudi iz varnostnih razlogov (požari), se je v glavnem nahajala v neposredni bližini mesta.

⁴⁷ Österreichische Petroleum Vertriebsgesellschaft, s sedežem v Mariboru in podružnico v Celju, registrirano leta 1914; ZAC, trgovski in zadrudni registri, Reg C I.

⁴⁸ Petrolejska prometna družba; ZAC, trgovski in zadrudni registri, Reg C I.

⁴⁹ ZAC, trgovski in zadrudni registri, Reg B I.

K.K. PULVER -
GROSS-Verschleiss

ALLEINVERKAUF DER ZINKBLECHE
DES K.K. ZINKWALZWERKES IN CILLI
FÜR DEN SÜDEN DER OLMONARCHIE

EISENGROSSHANDLUNG

INTERURBANER
TELEFONANSCHLUSS № 11

TELEGRAMME: RAKUSCH CILLI
POSTSPARKASSEN-KONTI ...
ÖSTERR. № 6061; UNGAR. № 820

D. RAKUSCH, CILLI
STEIERMARK

Cilli, den *Hergil* 19. 11

Herrn *Th. Kurhausleitung v. Lauerbrunn*

*Ich beehre mich Ihnen hiermit über den mir
gütigst erteilten Auftrag Faktura zu überwachen, deren Betrag mit
K. Sie meinem Konto gefälligst zuzuschreiben und, beifolgende gleichliche
Futur akzeptiert, retournieren wollen.*

Um baldige Erneuerung Ihrer geschätzten Aufträge ersuchend, empfehle ich mich Ihnen

hochachtungsvoll

pr pa D. Rakusch

Faktura Kopie

Rakusch

*zahlbar und klagbar in Cilli per Massa mit 2% Lichte oder 4. Monat Ziel gegen Akzept.
Bei Überschreitung des Hauptpreises werden 6% Verzugszinsen berechnet*

stichtig:	KOLU	Gewicht in Kilogramm	Sandiz <i>ingeh</i> für Ihre werthe Rechnung und Gefahr durch <i>Salz</i>	PREIS:	K	h	K	h
-----------	------	-------------------------	--	--------	---	---	---	---

Veletrgovina z železnino Rakusch ima dolgoletno tradicijo, saj je bila ustanovljena že leta 1810. Zgodovinski arhiv Celje.

Vpis trgovin v register glede na oblike trgovskih družb

Vrste trgovin	JTD ⁵⁰ 1863-1906	Pos. firme ⁵¹ 1906-1916	D. z o. z. ⁵² 1910-1918	Ostale ⁵³ 1893-1918	Skupaj
trgovine z mešanim blagom	7	8		10	25
manufakturne trgovine	4	2			6
špecerijske trgovine	5				5
trgovine z moko	1				1
trgovine z deželnimi pridelki	1		1		2
trgovine s kolonialnim blagom			2		2
pekarnice		5			5
slaščičarne		1			1
mesnice		9			9
trgovine z delikatesami		1			1
trgovine z železnino	1				1
trgovine z lesom	5	1	1	1	8
trgovine s premogom	1				1
trgovine s steklom		1		1	2
trgovine z železnino		1			1
trgovine s kolesi in galanterijo				1	1
knjižarne in papirnice	1	1		1	3
trgovine s pisarniškimi in tobačnimi izd.				1	1
trgovine s pisalnimi stroji				1	1
trgovine z zlatnino in urami		2		2	4
trgovine s starinami				1	1
trgovine s čevljarskimi potrebščinami	1				1
trgovine z oblekami in čevlji				1	1
trgovine z usnjem		1		1	2
trgovine s krznom		1			1
drogerije		1			1
lekarne		1			1
promet s petrolejem			2		2
trgovine z vsem v prostem prometu dovoljenim blagom		1		1	2
kramarije, branjarije				7	7
trgovinske agenture		2			2
ostalo	4				4
skupaj	31	39	6	29	105

⁵⁰ ZAC, Trgovski in združni registri, Reg družb I in Reg družb II.

⁵¹ ZAC, Trgovski in združni registri, Reg A I in Reg A II.

⁵² ZAC, Trgovski in združni registri, Reg C I.

⁵³ ZAC, Seznam obrtnih registrov II A3 / Kartoteka zasebnih trgovin Celje-mesto.

Med najbolj znane trgovine v Celju v obravnavanem obdobju sodijo naslednje:⁵⁴

- trgovine z mešanim blagom: Traun & Stiger (1875-1909), Wogg & Radakowits (1890-1894, nato Wogg do 1946), König (1898-1945), Kolenc (1898-1928, nato do 1940 A. Kolenc nasl.), Ranzinger & Hönigmann (1907-1916, 1916-1946 samo Hönigmann), Ravnikar (1908-1948), Prica & Kramar (1910-1919, 1919-1923 Kramar, 1923-1938 Kramar & Mislej, 1938-1941 Mislej);
- manufakturne trgovine: Schmiedl & Comp. (1867-1893), Vanič & Jerman (1886-1893), Traun & Stiger nasl. (1898-1916), Stermecki (1905-1946), Putan (1905-1941), Urch (1913-1920), Weren (1914-1946);
- papirnice in knjigarne: Goričar & Leskovšek (1909-1936);
- trgovine s steklom in porcelanom: Jul. Weinerja nasl. (1908 dalje);
- trgovine z urami in zlatnino: Salmič (1911-1952);
- trgovine z železnino: Rakusch (1810-1948), Wogg & Radakowits (1868-1890), Majdič (1900 dalje);
- trgovine z usnjem: Stössl (1908-1941).

Med pomembnejša trgovska podjetja v Celju je sodila tudi trgovska hiša Stermecki, v trgovski register vpisana leta 1905, znana tudi po za tedanje razmere zelo razviti kataloški prodaji.⁵⁵ Kot je Rudolf Stermecki zapisal v uvodu k drugi številki Ilustrovanega cenika, je »s tem vstrežena želja marsikaterega rodoljuba in rodoljubkinje, ki lahko sedaj podpira svoj lastni narod ne pa različne nemške in židovske tvrdke, katere prodajajo svoje blago z večkratnim dobičkom kakor jaz. Omenim pa vnaprej, da ne bodem tolike važnosti polagal na krasno izpeljavo cenika in kričečo reklamo kakor na strogo solidno postrežbo, to je, razpošiljal bodem samo dobro blago po nizki ceni. Moj princip je in bode vedno: mali dobiček velik promet, da pa to res lahko izpeljam, ni nobena tajnost. Jaz kupim samo velike množine blaga, plačam takoj in na ta način dobim res po najnižjih cenah naravnost in sicer od samih prvih in najboljših fabrikantov. Povrh tega izdajam in razpošiljam svojim odjemalcem samo navadne cenike in vzorce, torej nimam nobenih dragih potnikov in agentov, ne dajem nič na up, da bi moral z zgubami računati, ampak pošiljam samo po povzetju in s tem prihranim tudi stroške velikega knjigovodstva.« Naročniki, ki so s katalogi prejeli tudi naročilnice s kuvertami, so lahko izbirali med različnimi konfekcijskimi izdelki, sešitimi v lastni delavnici, od delavskih, turistovskih, belih likanih, pisanih kreton in cefir srajc, belih platnenih ovratnikov, moških in ženskih triko hlač, klotastih spodnjih kril pa vse do otroških predpasnikov, gamaš, sibirskih kap, japonskih posteljnih prtov, stenskih in sobnih preprog ter flanelastih odevj. V katalogu so bile poleg risb izdelkov navedene velikosti ter cene. Zanimivo je, da se v vojnih letih obseg prodajnih artiklov ni zmanjšal, je pa bilo poleg cen opozorilo, da so zaradi pomanjkanja surovin cene nestalne. Na posebno zahtevo je trgovska hiša zainteresiranim kupcem poslala tudi vzorce blaga za obleke. Poleg konfekcijskih izdelkov je Stermecki s pomočjo kataloga prodajal tudi modne dodatke, čevlje, dežnike, ženske torbice, denarnice cigaretne doze ipd.

⁵⁴ ZAC, Trgovski in zadružni registri, Reg A I ter Reg družb I in II.

⁵⁵ Letno sta izšla dva kataloga: pomlad-poletje in jesen-zima. Skupaj je izšlo 61 števil, od št. 1 (pomlad/poletje) 1911 do št. 61 (pomlad/poletje) 1941; večino jih hranimo v Muzeju novejšje zgodovine Celje.

■ Razpošiljalni dom ■

Otročje hanbice in obleke

R. STERMECKI V CELJU

1874. Zelo priljubljena pletena venecijanska čepica. (Zipfolmutze) za otroke r rdeči, zeleni in drugih mod barvah K 3 80
1875. Enobarvna rdeča čisto svil. „ 4 50

1876. Srčkana otročje hanbica iz belega batista s svilenimi traki lispana K 4 60
1877. Enaka iz belega piketa K 4 60

1878. Jako srčkana hanbica iz fine svilenih traki lispana s svilenimi traki lispana K 5 40

1879. Kraina hanbica iz najfinjšega čipkastega blaga in najmodernejše izpeljana s kras. svilen. kokardami v roza ali avitlo modri barvi K 5 —, 7 20

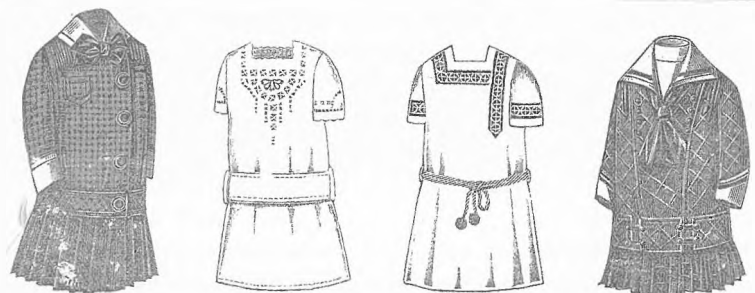

1880. Solidno izdelana kreton obleka iz lepih vzorcih z globoko ležečim pasom, za leta
1-2 2-3 3-4
K 12 40 13 60 14 80

1881. Srčkana ripsobleka bela z modrimi pikami, z belim lepo štik rips ovratnikom in svil. zanjko, za leta
1-2 2-3 3-4 4-5
K 18 — 19 — 20 — 21 —

1882. Rips obleka v beli ali ekri barvi z lepo obšitim modrim ovrat., pasom in čedno svil. zanko, za leta
1-2 2-3 3-4
K 14 — 15 — 16 —

1883. Kraina obleka iz finnega ekri rips platna z rdečo borduro in gumbi krašena, za leta
1-2 2-3 3-4 4-5
K 17 — 18 — 19 — 19 —

1884. Zelo modernna rips obleka za deklice, v gube položeno temno modro krilo, bluzo belo modro črtasta z belim ovratnikom, žepom in gumbi krašena, za leta
2-3 3-4 4-6 6-8
K 24- 26- 28- 30-

1885. Fina in srčkana rips obleka s pasom in krasno štikana, bela ali ekri, za leta
1-2 2-3 3-4
K 16 — 17 — 18 —

1887. Kraina obleka za deklice iz batista ali rips platna, lepo z vezentno krašena, za leta
1-2 2-3 3-4
K 18 — 19 — 20 —

1889. Zelo fino in moderno izdelana obleka iz temno modrega volnenega blaga z belim čipkastim ovratnikom, za leta
3-4 4-5 5-6 7-8 9-10 10-11
K 30- 32- 34- 36- 38- 40-
1890. Ista iz finega listra z lakstnim pasom, za leta
3-4 4-5 5-6 7-8 9-10 10-11
K 28- 30- 32- 34- 36- 38-

1886. Kraina obleka za birmanke iz belega perinoga etamina v najšir izpeljavi, za leta
8-9 9-10 10-11 11-12
K 37 50 39 50 41 50 43 50

1888. Podoba r finejše in lepše izdelana, za leta
1-2 2-3 3-4
K 20 — 21 — 22 —

Trgovska hiša Stermecki je imela zelo dobro organizirano katalogsko prodajo. Muzej novejšje zgodovine Celje.

Delovni čas v trgovskih obratih je trajal praviloma 11 oz. 12 ur. Trgovci so svoje lokale odprli zjutraj ob 6. (špecerijske trgovine) oz. ob 7. uri (trgovine z železnino, manufakturo, deželnimi pridelki in lesom) in jih zaprli zvečer ob 19. uri. Opoldne (od 12.30 do 13.30) je bil enourni odmor za kosilo. Pozimi je bil delovni čas od pol do ene ure krajši kot poleti. Trgovine so bile odprte tudi ob nedeljah, in sicer od 6. oz. 7. ure zjutraj do 12. ure oz. pol enih popoldne.⁵⁶

V skladu z zakonom o obveznem bolniškem zavarovanju iz leta 1888 so se organizirali tudi celjski trgovci. Iz njihovega statuta⁵⁷ je razvidno, da je bila za člane gremija zagotovljena bolezenska podpora (denarno nadomestilo v primeru bolezni) oz. zdravniška pomoč (vključno s pomočjo pri porodu) v primeru bolezni ali nesreče pri delu, gremij pa je plačal tudi potrebna zdravila in terapevtske pripomočke ter v primeru smrti pogrebno.

Izobraževanju trgovcev sta bili namenjeni dve šoli: leta 1869 je skupina trgovcev ustanovila Nedeljsko privatno trgovsko šolo za trgovske praktikante in vajence, ki je leta 1892 prerasla v trirazredno trgovsko nadaljevalno šolo. Predvsem dekletom, ki so uspešno končala meščansko šolo, pa je bila namenjena trgovska šola, ki je trajala dve leti. Leta 1914 pa je pristojno ministrstvo združilo mestno trgovsko in trgovsko nadaljevalno šolo v enotno trgovsko šolo.⁵⁸

Med prvo svetovno vojno je trgovina delovala v oteženih razmerah. Primanjkovalo je osnovnih življenjskih potrebščin, določena živila so se dobila samo na karte. Takšne razmere so trajale še nekaj časa po vojni. Zaradi pomanjkanja posameznih artiklov so cene skokovito naraščale, zato je oblast določala cene živilom in leta 1920 sprejela zakon proti druginji.

⁵⁶ Statistisches Handbuch für das Herzogthum Steiermark, erster Jahrgang, Graz 1912, str. 126-127.

⁵⁷ ZAC, Mestna občina Celje 1850-1918, AŠ 192, Statut der Krankenkasse des Handelsgremiums in Cilli, Cilli 1910.

⁵⁸ Več o oblikih izobraževanja glej v prispevku Ivanke Zajc Cizelj Šolstvo v Celju 1848-1918 v tem zborniku, str. 286-287, 290.

HANDEL UND GEWERBE IN CELJE NACH DER ANNAHME DES GEWERBEGESETZES VON 1859

Zusammenfassung

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts entwickelte sich Celje zu einem der bedeutendsten Wirtschaftszentren in der Steiermark, wozu in großem Maße auch die Südbahn beitrug, die im Jahre 1846 Celje erreichte. Unter den Gewerbebetrieben überwogen mittlere und kleine Betriebe verschiedener Gewerbebezüge. Die Gewerbeordnung von 1859 hob die Zünfte formal auf und führte die Gewerbefreiheit ein. Als eine Art Ersatz für die aufgehobenen Zünfte sah die Gewerbeordnung für Gewerbetreibende gleicher oder ähnlicher Gewerbebezüge die Gründung von besonderen Gewerbevereinigungen vor - von Genossenschaften, die einen ständisch-amtlichen Charakter hatten, d.h. sie wirkten zum Nutzen ihrer Mitglieder und sorgten für die Qualität der gewerblichen Produktion, auf der anderen Seite stellten sie aber auch Hilfsbehörden dar. Die Bedeutung der Genossenschaften bestand auch darin, daß sie für Krankenversicherung ihrer Mitglieder sorgten. In den Jahren 1886-1888 wurden in Celje fünf Genossenschaften gegründet: die Genossenschaft der Metall- und Baugewerbe, die Genossenschaft der Fleischhauer und Kleinschlächter, die Genossenschaft der Gast- und Schankgewerbe, die Genossenschaft der Kleider- und Schuhmacher, (die letztere verselbständigte sich am Anfang des 20. Jahrhunderts) sowie die Kollektiv-Genossenschaft. Am Ende des 19. Jahrhunderts gründeten auch die Celjer Gewerbetreibenden ihre Vereine: im Jahre 1890 den *Gewerbeverband* (Obrtna zveza), drei Jahre später noch den *Gesamtslowenischen Gewerbeverein* (Občeslovensko obrtno društvo).

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts begann man in bestimmten Gewerbebezügen, vor allem im Handwerk wegen der immer größeren Industrieproduktion die Konkurrenz zu spüren. Das Gewerbe selbst versuchte, sich nach bestem Vermögen an die neuen Verhältnisse anzupassen, indem es dem allgemeinen Fortschritt der Technik folgte. Die Folge war einerseits der Verfall bzw. die Differenzierung bestimmter Gewerbebezüge (Lederherstellung, Weberei und Färberei, Töpferei, Kesselschmiede, Kupferschmiede, Gürtlerhandwerk und Seifensiederei), andererseits aber die Entstehung neuer Gewerbebezüge, vor allem im Bereich der Technik und Elektrizität.

Im behandelten Zeitraum galt Celje auch als ein Fremdenverkehrsort, der wegen der kristallklaren Savinja (Sann) zahlreiche Gäste anlockte. Celje besaß ein paar Hotels, in der Stadt befand sich eine Anzahl von Gaststätten und Kaffeehäusern, die Bestandteil des geselligen Lebens der Einwohner von Celje waren. Im Jahre 1879 bekam der *Narodni dom* die gastgewerbliche Konzession mit der Möglichkeit, Übernachtungen anzubieten, zehn Jahre später auch *das Deutsche Haus*.

Die geographische Lage von Celje allein bot große Möglichkeiten für die Entwicklung des Handels. Es überwogen Geschäfte mit Gemischtwaren, es folgten Kurzwaren- und Lebensmittelgeschäfte. Außer der Spezialisierung sind an der Jahrhundertwende die ersten Anzeichen einer Konzentration des Handels zu verzeichnen.

Bis zum Ersten Weltkrieg lag der Celjer Handel überwiegend in deutscher Hand. Die Händler schlossen sich, um ihre Interessen zu wahren, sehr bald zu einem Fachverein zusammen - im Jahre 1890 gründeten sie nämlich ein *Handelsgremium*. Im Jahre 1903 gründeten auch die slowenischen Händler einen Verein, der nach drei Jahren zum *Slowenischen Handelsverein* (Slovensko trgovsko društvo) umgebildet wurde. Für die Mitglieder des Gremiums waren unter anderem eine Krankenunterstützung bzw. ärztliche Hilfe im Krankheitsfall und beim Unfall am Arbeitsplatz sowie die nötigen Medikamente und Therapeutika gesichert.

Zu den Geschäften mit ältester Tradition kann man zweifelsohne die 1810 gegründete *Eisengroßhandlung D. Rakusch* zählen, die die Händler im ganzen Land mit Eisenwaren belieferte. Seiner Bedeutung nach stand das *Kaufhaus Stermecki* der Handelsfirma Rakusch nicht nach. Es wurde 1905 gegründet und deckte mit seinem Katalogverkaufsnetz den ganzen Staat ab. Außer Konsumwaren verkaufte es in der eigenen Werkstätte angefertigte Konfektion.

Der Erste Weltkrieg setzte dem Celjer Handel und Gewerbestark zu. Viele Gewerbetreibende mußten wegen Einberufung ihre Arbeitsplätze verlassen, es wurden verschiedene Kontributionen eingeführt, auch den Mangel an Rohstoffen bekam man stark zu spüren. Auch der Handel arbeitete während des Krieges unter erschwerten Verhältnissen. Es mangelte an notwendigsten Lebensmitteln, bestimmte Nahrungsmittel konnte man nur mit Lebensmittelkarten beziehen. Diese Verhältnisse dauerten noch einige Zeit nach Kriegsende an.

THE SMALL BUSINESS AND TRADE SECTORS IN CELJE AFTER THE ADOPTION OF THE CRAFT LAW OF 1859

Summary

In the second half of the 19th century, Celje developed into one of the more important industrial and trade centres of Styria. One of the principal factors contributing to this development was the Southern Railroad, which reached Celje in 1846. The predominant types of small businesses were various kinds of middle-sized and small factories. The Craft Law of 1859 formally abolished guilds and placed all crafts on the level of private enterprises. As a kind of alternative to the abolished guilds, the Craft Law provided the possibility of founding special trade associations, or cooperatives, which united the same or similar trades. These were of an official trade character, which meant that they operated to benefit the tradesmen who were their members and ensured a consistent level of quality in their respective trades, while on the other hand, they acted as auxiliary institutes of authority. One of the most important benefits offered by these cooperatives was the health insurance they provided for their members. From 1886 to 1888, five such cooperatives were founded in Celje: the metal-workers' and construction workers' cooperative; the butchers', sausage-makers' and smoked-meat producers' cooperative; the innkeepers' cooperative, the tailors' and cobblers' cooperative (which became independent cooperatives at the beginning of the 20th century); and the collective cooperative. At the end of the 19th century, the tradesmen of Celje also organised themselves in the form of associations, forming the Trade Association in 1890, which was followed three years later by the Slovene Trade Association.

In the second half of the 19th century, competition had already begun to develop within certain trades, particularly in the handicrafts sector, owing to the rapid spread of innovations in industrial manufacturing. The trades attempted to adapt to these new conditions to the best of their abilities by keeping pace with the newest technological developments. This resulted in the decline of certain trades and a greater diversity within them, such as in leather-working, weaving, painting, pottery, the boilermakers' and copper-working trades, and the fashion accessories and millinery making trades, while on the other hand, new trades appeared, especially in the fields of modern technology and electronics.

During the time dealt with in this article, Celje also gained renown as a tourist destination to which many guests were drawn by the crystal-clear waters of the Savinja river. As a result of this, the city boasted several hotels, as well as a row of inns and cafés, all of which were an important part of the city's social life and favourite venues of the city's inhabitants. In 1897, the Narodni Dom (i.e. National House) was granted a concession to operate as an inn and provide board and lodging, and was followed ten years later by the Nemška Hiša (i.e. German House).

The geographical location of Celje alone afforded the city great possibilities for the development of trade. The majority of shops sold mixed goods. These were closely followed in popularity by workshops and grocery stores, indicating that specialisation had already begun in the retail sector. In addition to this specialisation, the first examples of areas in which shops were concentrated also began to appear at the turn of the century.

Up until the First World War, trade in Celje was mainly in the hands of the city's German entrepreneurs. In order to protect their interests, German store-owners soon united in professional associations, and a store-owners' association was formed in 1890. Not to be outdone, the Slovene tradesmen soon responded and founded an association in 1903, which developed three years later into the Slovene Trade Association. The benefits provided to its members were, amongst others, medical benefits and assistance in the event of illnesses or accidents at work, as well as all necessary medication and therapeutic aids.

Amongst the stores with the longest tradition, the wholesale ironmongers' business owned by the Rakusch family, which was founded as early as 1810 and shipped its goods to tradesmen all over the country, must be mentioned. Of no less importance, though, was the commercial house of Stermecki, founded in 1905, which had a highly developed sales network throughout the country. In addition to consumer goods, the House of Stermecki also sold ready-made clothes, sewn in the store's own factory.

The First World War also brought great damage to the Celje trade and retail sectors. Many tradesmen were drafted into the army and had to leave their working positions. Various contributions were introduced to bolster the war-budget and the lack of certain raw materials also left its mark on industry. Trading was made difficult by the war and there was a scarcity of basic provisions. Certain kinds of food were obtainable only with food ration cards. These conditions prevailed until some time after the war.

Ivanka Zajc Cizelj

**DRUŠTVENO ŽIVLJENJE V
CELJU DO LETA 1918**

Društva do leta 1867

Avstrija do leta 1840, ko je izdala prve predpise za ustanavljanje privatnih društev in postopanje z njimi, ni poznala nobenih splošnih veljavnih predpisov o društvih; omejevala se je le na odobritev pravil večjih in važnejših društev. Cesarski patent, izdan 4. marca 1849. leta, je zagotavljal ustanavljanje društev brez vsakega oblastnega dovoljenja - seveda le, če cilji oziroma sredstva združevanja niso bila protizakoniti in državi nevarni. Temu je še isti mesec sledil nov patent, ki je urejal svobodo združevanja in zborovanja, kar naj bi bilo v interesu javnega reda in varnosti državljanov. Društva je delil na politična in nepolitična in za politična postavil strožje pogoje ustanavljanja, včlanjevanja in delovanja. Nepolitična društva, ki se niso ukvarjala s pridobitno dejavnostjo, so morala štirinajst dni pred ustanovitvijo okrajnemu glavarju predložiti statut in prijaviti svojo ustanovitev; za gospodarska in delniška društva, ki so s svojo dejavnostjo ustvarjala dobiček ali je bil njihov kapital v celoti oziroma delno vezan na delnice, pa so še nadalje veljali že sprejeti predpisi. Ustanovitelji političnega društva so morali poleg zgoraj navedenih zahtev (statut, prijava) navesti še ustanovitelje, namen društva in vsako spremembo statuta. Ženskam in mladoletnim osebam je bilo članstvo in vsako udejstvovanje v političnih društvih prepovedano.¹

Cesarski patent iz leta 1852 je društva razdelil glede na njihovo dejavnost - tako so lahko ustanavljali društva za:

- pospeševanje znanosti in umetnosti,
- spodbujanje kmetijstva, gospodarstva, trgovine in obrti,
- vzdrževanje prometnih zvez po suhem in po vodi,
- gradnjo cest, mostov, kopenskih in vodnih poti,
- rudarska podjetja,
- naseljevanje,
- posojilnice,
- zavarovalnice,
- splošne oskrbovalnice in rentne ustanove,
- hranilnice,
- zastavljalnice,
- podružnice z dovoljenjem matičnega društva.²

Celjska društva

V tem prvem obdobju je v Celju delovalo bolj malo društev - kot eno prvih je v literaturi omenjeno 1822. leta ustanovljeno društvo za preskrbo revežev (Verein zur Unterstützung einheimischer Armer und armer Reisender), ki je imelo nalogo poskrbeti za mestne in potujoče reveže, za katere ni bilo prostora v mestni ubožnici, in s tem zmanjšati poulično beračenje. Pobudnika za ustanovitev sta bila kaplan Žiga Juwantschitsch in trgovec Pavel Kaindelsdorfer, predsednik pa je postal Jožef M. Wokaun, lastnik steklarne; osnovno

¹ Reich Gesetz und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich, letnik 1849, predpis 171; cesarski patent 17/3-1849, ki uravnava svobodo združevanja in zborovanja, Dunaj 1850.

² Allgemeines Landesgesetz und Regierungsblatt für das Herzothum Steiermark, letnik 1852, predpis 495; cesarski patent 26/11-1852, ki uvaja nova določila glede ustanavljanja društev.

premoženje je znašalo 2.980 gld., zadnji finančni pregled (1859 ?) pa je izkazoval precej večje prihodke kot izdatke.

Gubo v kronološkem pregledu celjske zgodovine omenja še dve društvi, ki sta delovali v tem času; eno je bilo namenjeno zabavi in druženju - verjetno gre za neke vrste dramatično društvo, saj omenja gledališke predstave, ki naj bi jih obiskovalo "staro in mlado". Društvo je vodil tiskarnar Janez (Johann) Jeretin in pozneje njegov sin Edvard; drugo pa je bilo na začetku stoletja ustanovljeno glasbeno društvo, ki je priredilo uspešne glasbene prireditve - 21. aprila 1823 (?) je v grofiji priredilo takrat dokaj priljubljeno opero Švicarska družina (Die Schweizer Familie).

To naj bi bil tudi začetek prave nemške domačnosti in meščanske družabnosti v Celju ("Das war der Anfang echt deutscher Gemütlichkeit und bürgerlicher Geselligkeit in unserer Stadt"), ugotavlja Gubo ob koncu kronološkega pregleda za leto 1823.³

Ne smemo pa iti mimo za gospodarski in tehnični napredek tako pomembnega dogodka, kot je odprtje železniške proge do Ljubljane in s tem povezanega kulturnega dogodka, ki je bil vsekakor dolga leta zapisan v slovensko nacionalno zavest z zlatimi črkami - to je bila predstava celjskega dramatičnega društva, ki je ob tej priložnosti pod vodstvom Janeza Jeretina postavilo na oder slovensko veseloigro Županova Micka.

Tudi sicer je bilo amatersko gledališče (dramatično društvo - Gubo jih titulira kot Dilletantentheater) zelo aktivno; nacionalnih trenj takrat še ni bilo in brez izjeme so uprizarjali tako nemške kot tudi slovenske predstave, kar je bilo za to obdobje z nacionalnega vidika docela sprejemljivo.

24. aprila 1853 so društveniki z dobrodelno predstavo za pomoč pogorelim Braslovčanom zbrali 151 guldnov (gld.).⁴

Glasbeno društvo, ki je bilo eno med prvimi, je bilo tudi kmalu razpuščeno in kot navaja Gubo leta 1836 drugič ustanovljeno; ustanovitelj je bil direktor okrožne glavne šole v Celju Simon Rudmasch, glavni pokrovitelj pa knezoškof Ignac Zimmermann. Društvo je delovalo do leta 1846, ko je bilo zaradi pomanjkanja članstva razpuščeno.⁵

Leto 1848 je tudi za Celjane pomenilo prebujanje narodne zavesti - 10. maja se je v Celju zbral slovenski odbor, da bi razpravljal o nacionalnih vprašanjih -, takrat naj bi bilo krščeno tudi geslo o ustanovitvi kraljevine Slovenije ("Bildung eines Königreiches "Slowenien"), ki je bilo omenjeno na slovanskem kongresu v Pragi.

Napetosti, ki so v Celju začele ustvarjati nacionalni razkol med nemškim in slovenskim prebivalstvom, je poskušalo pomiriti 16. maja ustanovljeno društvo za posredovanje med Slovenci in Nemci (Verein zur Vermittlung zwischen der slawischen und deutschen Nationalität) pod vodstvom dr. Matije Foreggerja. Ta cvet pa ni bil "dolgega veka", saj že po štirih tednih ni bilo o tem društvu niti najmanjšega sledu.⁶

³ Andreas Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*, Graz 1909, str. 348.

⁴ A. Gubo, *Geschichte.....*, str. 370, 377, 378.

⁵ A. Gubo, *Geschichte.....*, str. 356 in 362.

⁶ A. Gubo, *Geschichte.....*, str. 365.

Leto 1848 je pomenilo tudi razcvet celjskega časnikarstva - tiskarna Janeza Jeretina je 1. aprila začela izdajati Celjski tednik (Cillier Wochenblatt) in 1. julija Celjske slovenske novine, ki so se z novim letom 1849 preimenovali v Slovenske novine. Vendar pa sta tako nemški kot tudi slovenski časopis kmalu prenehala izhajati. 1850. leta je Jeretin ponovno poskusil z izdajo slovenskega časopisa, katerega uredništvo je prevzel začasni gimnazijski učitelj Jože Drobnič. "Slovenska bčela" je "brenčala" komaj četrletje, ko je zaradi pomanjkanja naročnikov prenehala izhajati in tako je z njo za nekaj časa zamrla misel o prosvetljevanju ljudstva na ta način.⁷

V začetku leta 1851 je bilo v Celju ustanovljeno pevsko društvo (die Liedertafel). To se je formiralo na osnovi 1849. leta zbrane manjše pevske skupine, ki jo je osnoval učitelj Franc Xaver Krainz iz štirih učiteljev pripravnikov, katere je poučeval generalni bas, zborovsko petje in igranje orgel; obenem pa je izkoristil tudi vsako priložnost, da jih je vabil petja v kvartetu. Iz veselja do petja se je tej skupini pridružilo več sposobnih sedmo- in osmošolcev in kvartet je kmalu prerastel v zbor, ki je v prvi polovici leta 1850 štel že 20 članov. Nacionalnost pri včlanitvi ni bila pomembna - edina pogoja sta bila strokovnost in veselje do petja.

Učitelj Krainz, ki je bil član graškega pevskega društva, je imel izkušnje pri ustanavljanju in vodenju zbora - kar mu je zelo prav prišlo v Celju.

Javno je pevski zbor prvič nastopil 15. maja 1851 na predvečer godu okrajnega glavarja Janeza Schmelzerja; po tej krstni prireditvi so ga meščani lahko redno poslušali v mestni farni cerkvi pri slovesnih mašah, pri dijaških mašah v nemški cerkvi in ob raznih drugih svečanih priložnostih.

Že v začetku oktobra so se pevci odločili, da spremenijo ime in izberejo društveni znak - tako so se prekrstili v Moški pevski zbor (Männer=Chor) in si za znak izbrali liro. Prepevali so slovenske in nemške pesmi.

V skladu z novimi predpisi 1852. leta je društvo predložilo mestnemu uradu statut, ki je bil izdelan po predlogi statuta graškega društva. Predsednik in zborovodja je postal Franc Xaver Krainz, namestnik zborovodje pa Anton Zinauer, c.k. kanclist. Leta 1856 je bilo društvo zaradi sporov med meščani in uslužbenci razpuščeno in v začetku naslednjega leta sta se tako formirali dve društvi - "Liedertafel" pod vodstvom Zinauerja in "Männergesangverein" pod vodstvom učitelja Tribnigga. Obe društvi sta se še isto leto združili in nadaljevali delo v nemškem duhu ali kot piše Gubo - ostali zvesti nemški pesmi ("... der bis Heute treu den Zwecken deutschen Sängertums dient").⁸

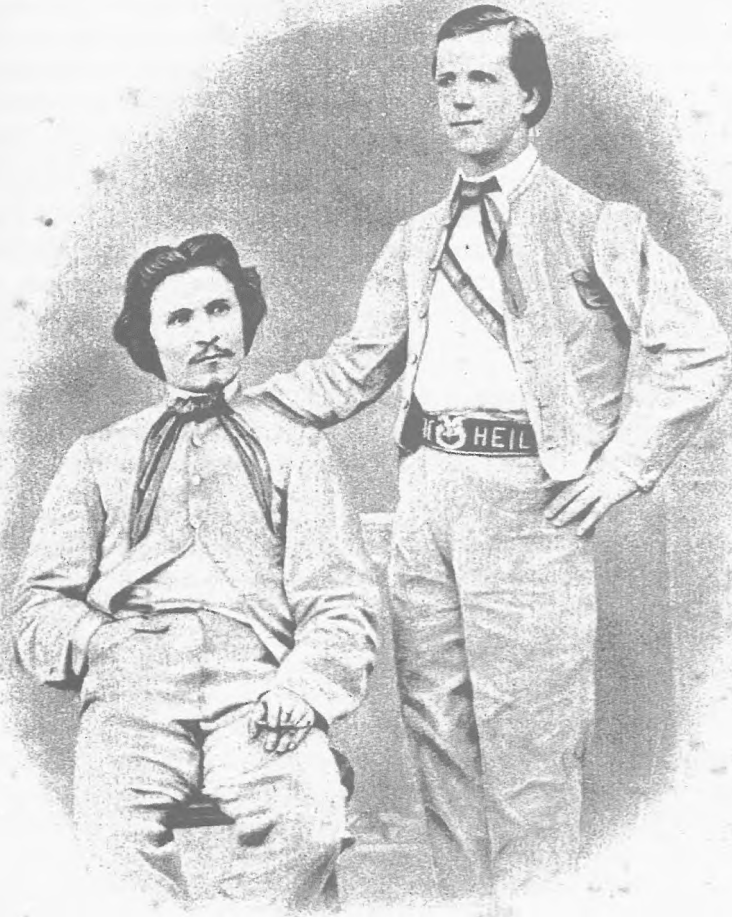
Štajerska kmetijska družba, ustanovljena leta 1819, je imela 1850. leta 25 podružnic, katerih število se je v slabih desetih letih povečalo na 47. Ena teh podružnic je delovala tudi v Celju pod predsedstvom Jožefa Wokauna, steklarnarja in posestnika; v odboru so bili še: Matija Vodušek, opat in mestni župnik; Matija Foregger, doktor prava in advokat; Štefan Kočever, doktor medicine in Anton Kodermann, učitelj na dekliški šoli.⁹

⁷ A. Gubo, Geschichte..., str. 364, 366.

⁸ A. Gubo, Geschichte..., str. 375, 376.

⁹ Dr. F. X. Hlubek, Ein treues Bild des Herzogthumes Steiermark, Gratz 1860, str. 401-411.

Gründer des Cillier Turnvereines.

Mathias Orel [1862] Josef Jaky.

50jähriges Gründungsfest
:: des Cillier Turnvereines ::
am 28. u. 29. Bradmonds 1913

93068 Joh. Martin Lenz. Photograph, Cilli (Steiermark).

Ustanovitelja celjskega športnega društva, 1862.
Zgodovinski arhiv Celje.

Leta 1857 je bilo ustanovljeno društvo Kazina z namenom, da bi skrbelo za druženje in zabavo najprej vseh meščanov, pozneje pa samo Nemcev. Svoje prostore je imelo najprej v starem samostanskem poslopiju (okrožni urad), pozneje pa v hotelu Slon ("Elefant").¹⁰

Začetki delovanja telovadnega društva segajo nekaj let nazaj od uradne ustanovitve društva v Celju; takrat se je v okrožju formirala manjša skupina poklicnih kolegov, ki so delovali v duhu Matije Orla; njihov začasni načelnik je bil Jožef Jaky, ki se je leta 1862 priključil nemškimi turnerjem. V Celju pa je prevzel vodstvo novoustanovljenega društva dr. Jožef Neckermann in poskrbel za hiter napredek telesne vzgoje - kot predsednik šolske sekcije v občinskem svetu je speljal akcijo vpeljave pouka telovadbe v osnovne šole; telesna vzgoja se je začela poučevati v šolskem letu 1863/64 in je leta 1869 postala obvezen predmet.

Prelom v delovanju društva pa je pomenil prihod učitelja telovadbe (21/9-1863) Avgusta Tischa iz Gmunda v Zgornji Avstriji, ki je poslej deloval tudi kot učitelj na meščanski in osnovni šoli. Tisch ni naredil ogromno samo kot učitelj telesne vzgoje, ampak je tudi sposobno vodil društvo in vešče krmaril skozi vse ovire, ki so se pojavljale pri delovanju društva vse do imenovanja za ravnatelja na meščanski šoli v Voitsbergu.

Leta 1865 je bilo v društvu 37 delujočih in 46 podpornih članov. Prvi izlet je društvo organiziralo leta 1867 v Laško in naslednje leto ob prihodu graškega moškega pevskega zbora tudi razvilo svoj prapor v belo-zeleni barvi z društvenim emblemom in grbom mesta Celje.

Poleg telesnih vaj je bila glavna naloga društva negovanje prave nemške zavesti ("Außer den körperlichen Übungen waren die Pflege echt deutscher Gemütlichkeit und Gesinnung die Hauptaufgaben des Vereines").¹¹

Društva po letu 1867

Leto 1867 je pomenilo prelomnico pri ustanavljanju in delovanju društev, takrat sta bila na osnovi 12. člena avstrijskega državnega zakona o pravicah državljanov sprejeta dva predpisa, ki sta regulirala ustanavljanje društev in organizacijo zborovanj. Iz društvenega zakona so bila izvzeta vsa profitna društva in družbe, ki so se ukvarjale z bančnimi, kreditnimi in zavarovalniškimi posli ter zastavljalnice, cerkveni redovi, verska občestva, bratske skladnice in obrtne zadruge; tako se je delovanje društev omejilo le na ljubiteljsko, neprofitno dejavnost.

Ustanovitelji so morali pred ustanovitvijo društva obvestiti politično deželno glavarstvo in predložiti statut, iz katerega je moralo biti razvidno:

- namen društva, sredstva, s katerimi bo ta namen dosežen ter način pridobivanja sredstev,
- kraj delovanja,
- pravice in dolžnosti članov,

¹⁰ A. Gubo, Geschichte..., str. 379.

¹¹ A. Gubo, Geschichte..., str. 382.

- način delovanja društva,
- kdo bo zastopal društvo navzven,
- kako se bodo urejala nesoglasja in spori med člani društva,
- kako postopati ob eventualni ukinitvi društva.

Če je pristojna deželna oblast na osnovi predloženih dokumentov ugotovila, da bi bilo predlagano društvo lahko državi nevarno ali da ni osnovano v skladu z veljavnimi predpisi, ni dovolila njegove ustanovitve. Če ni bilo nič spornega, je bil lahko sklican ustanovni zbor. Tri dni po ustanovitvi je moralo društvo sporočiti podatke o članih, posebej še o tistih, ki so bili zadolženi, da zastopajo društvo navzven.

Društveni zbori so bili javni, vendar so se jih lahko udeležili le člani in povabljeni gostje. Na zборе ni bilo dovoljeno nositi orožja. Vsako društveno zborovanje je moralo biti najavljeno najmanj 24 ur pred začetkom; gosposka je lahko nanj poslala predstavnika ali pa ga prepovedala, če je ugotovila, da ni v skladu s predpisi.

O shodih, ki niso bili omejeni samo na povabljene goste, je morala biti obveščena pristojna gosposka najmanj tri dni pred najavljenim datumom. Shode na prostem in tudi javne obhode je morala gosposka vnaprej dovoliti; na te prireditve je lahko poslala enega ali več predstavnikov. Predsednik in redarji so skrbeli za zakonitost zborovanja ter javni red in mir in so imeli pravico in dolžnost, da ob eventualni kršitvi zakonskih predpisov z besedami ali dejanji razpustijo zborovanje.

Ustanavljanje političnih društev je ta zakon omejil do skrajnosti. Oblast je zahtevala popoln nadzor nad članstvom in delovanjem teh društev in jim prepovedovala ustanavljanje podružnic in združevanje v zveze; prepovedano jim je bilo tudi kakršnokoli sodelovanje z drugimi društvi.¹²

Oblasti so bile dolžne voditi seznam društev - kataster, v katerem je bilo vpisano ime društva, kraj delovanja in leto registracije društva oziroma potrditve statuta ter poznejše tudi letnica eventualne dopolnitve ali spremembe statuta.

Seznam društev, ki so delovala na našem območju, najdemo v društvenem katastru, ki ga hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu; kataster je bil osnovna evidenca o delovanju društev, v njem so bila registrirana vsa društva in družbe, ki so delovale na določenem območju. Društva in družbe so v katastru razdeljene glede na dejavnost na:

- delniške družbe (banke in kreditne ustanove),
- izobraževalna društva,
- kazine,
- pridobitniške in gospodarske družbe:
  - A - konzumna društva,
  - B - hranilna in posojilna društva,
- strokovna društva,

¹² Državni zakonik 134/LVIII, št. 102, Postava od 15. novembra 1867 o pravici združevati se (napravljati društva) in 135/LVIII, št. 13, Postava od 15. novembra 1867 o pravici shajati se (napravljati shode), 24/11-1867.

- gasilska društva,
- pevska društva,
- družabna društva,
- društva za pospeševanje obrti in trgovine,
- društva veteranov,
- društva za podporo bolnikov in pogrebna društva,
- umetnostna društva,
- kmetijska društva,
- učiteljska društva,
- bralna društva,
- glasbena društva,
- politična društva,
- strelska društva,
- hranilniška društva,
- hranilniška in loterijska društva,
- društva stenografov,
- telovadna in druga društva za urjenje telesnih spretnosti,
- olupševalna in vrtnarska društva,
- vzajemno zavarovalna društva,
- znanstvena društva,
- podporna društva in
- druga društva.¹³

Celjska društva

Arhivsko gradivo o delovanju celjskih društev je zelo slabo ohranjeno; del se ga je ohranil predvsem po zaslugi prosvetljenih posameznikov - tako se je ohranilo gradivo celjske čitalnice, moškega pevskega zbora, celjskega pevskega društva in še nekaj drobcev gradiva o obstoju in delovanju nekaterih drugih društev, ki so shranjeni v osebnih fondih in zbirkah. Del gradiva se je ohranil tudi v upravnih fondih, vendar tudi tu ne smemo pričakovati preveč, kajti navadno gre le za prijavo prireditve in le redko najdemo kakšen pomembnejši dokument - kot na primer statut ali poročilo.

Ko pa izkoristimo vse navedene možnosti, nam ostanejo še časopisi, ki so pri proučevanju delovanja društev nepogrešljivi!

V tem obdobju so nadaljevala svoje delo še nekatera pred 1867. letom ustanovljena društva, in sicer: telovadno, pevsko, čitalnica... Počasi pa so se rojevala tudi druga društva - pravi razcvet je društveno življenje v Celju doseglo na prelomu stoletja in prva desetletja 20. stol. Kot je razvidno iz seznama društev, je leta 1893 v Celju delovalo vsega 32 in 1918. leta 110 društev, podružnic in sekcij.

¹³ Verein und Genossenschafts-Kataster, 67 b, Štajerski deželni arhiv v Gradcu.

Osmega maja 1919 je vodstvo državne policije v Celju naredilo seznam društev s podatki o datumu in številki statuta; datum je ob imenu društva naveden v oklepaju in pomeni zadnjo potrditev statuta ali spremembe statuta in se lahko pokriva z datumom ustanovitve društva, ni pa to pravilo.

Seznam v začetku leta 1919 obstoječih društev:

1. Bürgerliche Schützgesellschaft Cilli (6/7-1909), Družba za zaščito državljanov;
2. Cillier Turnverein (7/5-1910), Celjsko telovadno društvo;
3. Stadtverschönerungsverein in Cilli (8/2-1891), Mestno olepševalno društvo v Celju;
4. Cillier Männergesangverein (22/11-1873), Celjsko moško pevsko društvo;
5. Lehrerverein Cilli (28/2-1876), Učiteljsko društvo Celje;
6. Ärzteverein, Sektion Cilli (11/11-1876), Zdravniško društvo, sekcija Celje;
7. Verein zur Unterstützung dürftigen Schüler des k.k. Gymnasiums zu Cilli (21/1-1874), Društvo za podporo revnih dijakov c.k. gimnazije v Celju;
8. Juristenverein Cilli (2/8-1878), Društvo pravnikov Celje;
9. Evangelischen Frauenverein Cilli (16/11-1878), Evangeličansko žensko društvo Celje;
10. Cillier Musikverein (14/1-1888), Celjsko godbeno društvo;
11. Katholischer Aushilfsverein Cilli (23/12-1881), Katoliško podporno društvo Celje;
12. Narodna čitalnica v Celju (7/8-1913);
13. Ortsgruppe des deutschen Schulvereines Cilli und Umgebung (7/7-1871), Krajevna skupina nemškega šolskega društva za Celje in okolico;
14. Musealverein in Cilli (23/1-1883), Muzejsko društvo v Celju;
15. Verein der Lehrer und Schulfreunde in Cilli (20/8-1883), Društvo učiteljev in prijateljev šole v Celju;
16. Militärbequartierungsverein der Stadt Cilli (20/2-1884), Društvo za namestitev vojaštva mesta Celje;
17. Deutscher und österreichischer Alpenverein, Sektion Cilli (2/4-1884), Nemško in avstrijsko planinsko društvo, sekcija Celje;
18. Ferialverein deutscher Hochschüler "Germania" in Untersteiermark (28/1-1885), Ferijalno društvo nemških visokošolcev "Germania" na Spodnjem Štajerskem;
19. Zveza slovenskih posojilnic v Celju (4/3-1885);
20. Heilig Ciril und Methodverein, Filiale Cilli (9/4-1885), Društvo sv. Cirila in Metoda, podružnica Celje;
21. Edmund Freiherr v. Knobloch, Militärveteranenverein Cilli und Umgebung (29/11-1885), Edmund baron von Knobloch, Društvo vojaških veteranov Celje in okolica;
22. Zweigsverein Stadt Cilli des Landes und Frauenhilfsverein von Roten Kreuze v. Steiermark (27/2-1913), Celjska podružnica štajerskega deželnega in ženskega društva za pomoč Rdeči križ;
23. Cillier Radfahrerverein (23/10-1886), Celjsko kolesarsko društvo;
24. Studentenküche in Cilli (4/2-1887), Dijaška kuhinja v Celju;
25. Cillier Männergesangverein "Liederkrantz" (11/4-1891), Celjsko moško pevsko društvo "Liederkrantz";

26. Verein "Südmark", Ortsgruppe Cilli und Umgebung (11/2-1890), Društvo "Südmark", krajevna skupina Celje in okolica;
27. Celjski Sokol (16/7-1890);
28. Cillier Aerzteverein (31/10-1892), Celjsko zdravniško društvo;
29. Gewerbeverein in Cilli (7/1-1893), Obrtno društvo v Celju;
30. Frauenzweigverein des in Laibach bestehenden Vereines von heil. Ciril und Method (19/11-1893), Ženska podružnica društva sv. Cirila in Metoda v Ljubljani;
31. Frauenortsgruppe Cilli des Vereines "Südmark" in Graz (18/2-1894), Ženska krajevna skupina Celje društva "Südmark" v Gradcu;
32. Cillier Gesangverein (29/11-1894), Celjsko pevsko društvo,
33. Vereinsbuchdruckerei Celeja in Cilli (27/10-1895), Društvena tiskarna Celeja v Celju;
34. Verein "Deutsches Studentenheim in Cilli (3/4-1896), Društvo "Nemški dijaški dom" v Celju;
35. Podporno društvo za uboge učence c.k. samostojnih nemško-slovenskih gimnazijskih razredov v Celju (14/12-1898);
36. Društvo odvetniških in notarskih uradnikov na Spodnjem Štajerskem v Celju (19/8-1896);
37. Ortsgruppe Cilli des Verbandes der Eisen und Metallarbeiter Oesterreichs (5/11-1896), Krajevna skupina Celje zveze železarskih in metalurških delavcev Avstrije;
38. Zweigverein Cilli des allg. deutschen Sprachvereines (5/11-1896), Podružnica Celje splošnega nemškega jezikovnega društva;
39. Arbeiter Unterstützungsverein in Cilli (29/12-1897), Delavsko podporno društvo v Celju;
40. Deutsches Haus in Cilli (26/2-1898), Nemški dom v Celju;
41. Deutscher Ortsverein des österr. ung. Musikverbandes für Cilli (5/5-1899), Nemško krajevno društvo avstrijsko-madžarske glasbene zveze v Celju;
42. Cillier Lawn Tennisclub (16/5-1899), Celjski Lawn tenis klub;
43. Röm. kath. Frauenverein der werktätigen christl. Nächstenliebe in Cilli (25/8-1899), Rimsko katoliško žensko društvo dejanske krščanske ljubezni do bližnjega v Celju;
44. Slovensko stenografsko društvo v Celju (31/8-1900);
45. Podporno društvo organistov v Celju (10/10-1900);
46. Verband deutschvölkischer Gehilfen Cillis und Umgebung des Bundes deutscher Arbeiter "Germania" mit dem Sitze in Cilli (21/4-1901), Zveza nemških pomočnikov Celja in okolice kot del zveze nemških delavcev "Germania" s sedežem v Celju;
47. Deutscher Verein zur Erbauung einer ewangelischen Kirche in Cilli (3/6-1901), Nemško društvo za izgradnjo evangeličanske cerkve v Celju;
48. Arbeitergesangverein "Vorwärts" in Cilli (2/8-1902), Delavsko pevsko društvo "Naprej" v Celju;
49. Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic v Celju (15/8-1902);
50. Klub slovenskih kolesarjev v Celju (19/11-1903);
51. Ortsgruppe Cilli des Deutsch-ewangelischen Bundes für die Ostmark (31/3-1904), Krajevna skupina Celje nemške evangeličanske zveze za Vzhodno marko;

52. Verband deutschen Hochschüler Cillis (13/5-1904), Zveza nemških visokošolcev iz Celja;
53. Wirtschaftsverband Cilli (25/9-1904), Gospodarska zveza Celje;
54. Verband alpenländischer Handelsangestellter in Graz, Zweigverein Cilli (21/7-1904), Zveza trgovskih nameščencev alpskih dežel v Gradcu, podružnica Celje;
55. Ortsgruppe Cilli des Vereines für Tierschutz und Tierzucht mit dem Sitze in Marburg (6/4-1905), Celjska krajevna skupina društva za zaščito in vzrejo živali s sedežem v Mariboru;
56. Ortsgruppe Cilli des deutschnationalen Handlungsgehilfenverbandes, Sitz Wien (24/10-1905), Krajevna skupina Celje nemške nacionalne zveze;
57. Ortsgruppe Cilli des Verbandes der Schneider und verwandter Berufe Österreich (19/5-1906), Celjska krajevna skupina zveze krojaških in sorodnih poklicev;
58. Slovensko trgovsko društvo v Celju (19/5-1906);
59. Cillier Musikverein (19/2-1906), Celjsko godbeno društvo;
60. Ortsgruppe Cilli des Reichsverbandes "Anker" der deutschen Handels- Industrie und Privatangestellten Österreich (23/7-1906), Celjska krajevna skupina državne zveze "Anker" nemških trgovskih, industrijskih in zasebnih nameščencev Avstrije;
61. Slovensko izobraževalno društvo (1/12-1906);
62. Deutscher Athletiksportklub in Cilli (18/6-1912), Nemški atletsko športni klub v Celju;
63. Slovensko čebelarstvo društvo za Spodnjo Štajersko v Celju (23/12-1906);
64. Südsteirischer Lehrerverein in Cilli (25/12-1906), Južnoštajersko učiteljsko društvo v Celju;
65. Ortsgruppe Cilli des Salzburgerhochschulvereines (7/2-1906), Krajevna skupina Celje salzburškega visokošolskega društva;
66. Deutschvölkischer Arbeiterverband f. Zilli und Umgebung des Bundes deutscher Arbeiter "Germania" für Steiermark und Kärnten (26/4-1907), Zveza nemških delavcev za Celje in okolico zveze nemških delavcev "Germania" za Štajersko in Koroško;
67. Slovensko zdravniško društvo v Celju (1/5-1906);
68. Ortsgruppe Cilli des Innerösterr. Staatsdienstvereines Sitz Cilli, Kreisgerichtssprengel Cilli (9/12-1907), Celjska krajevna skupina društva notranjeavstrijskih državnih uslužbencev, sodni okraj Celje;
69. Cillier Geselligkeits- und Leseverein (19/2-1908), Celjsko družabno in bralno društvo;
70. Werkmeister und Industriebeamten Bezirksverein Cilli und Umgebung in Cilli (21/2-1908), Okrajno društvo delovodij in uslužbencev Celja in okolice v Celju;
71. Klub naprednih slovenskih akademikov v Celju (13/5-1908);
72. Ortsgruppe Cilli des allg. Rechtsschutz- und Gewerkschaftsverein für Österreich (11/5-1908), Krajevna skupina Celje splošnega pravovarstvenega in sindikalnega društva za Avstrijo;
73. Verein zur Unterstützung deutscher Hochschüler aus Untersteiermark in Cilli (30/6-1908), Društvo za podporo nemških visokošolcev iz Spodnje Štajerske v Celju;
74. Hausfrauenschulverein in Cilli (30/7-1908), Gospodinjstvo šolsko društvo v Celju;

75. Verband nationaler Vereine in Steiermark und Kärnten in Cilli (22/5-1908), Zveza narodnih društev Štajerske in Koroške v Celju;
76. Deutscher Kinderschutz und Fürsorgeverein des Gerichtbez. Cilli (18/9-1908), Nemško društvo za zaščito in oskrbo otrok v celjskem sodnem okraju;
77. Gau Südsteiermark des Vereines Südmark in Cilli (7/9-1908), Južnoštajerska župa društva Südmark v Celju;
78. Ortsgruppe Cilli des Vereines freie deutsche Schule in Cilli (24/10-1908), Celjska krajevna skupina društva svobodna nemška šola v Celju;
79. Društvo za varstvo in preskrbovanje otrok v sodnem okraju Celje (25/11-1908);
80. Landesverein der staatlichen Vertragsbeamten von Steiermark in Graz, Ortsgruppe Cilli (23/3-1909), Krajevna skupina Celje deželnega društva državnih pogodbenih uslužbencev Štajerske v Gradcu;
81. Frauen und Mädchen Ortsgruppe Cilli des deutschen Schulvereines (23/3-1909), Ženska in dekliška krajevna skupina Celje nemškega šolskega društva;
82. Aerztenverband des Kammersprengels 9. Wahlgruppe in Steiermark, Sitz Cilli (28/9-1909), Zveza zdravnikov katedralnega okr. IX. volilne enote na Štajerskem s sedežem v Celju;
83. Ortsgruppe Cilli und Umgebung (IX. Aertzewahlgruppe) des Vereines deutscher Aerzte in Österreich (19/9-1909), Krajevna skupina za Celje in okolico (IX. zdravniška volilna enota) društva nemških zdravnikov Avstrije;
84. Zveza slovenske napredne mladine v Celju (12/11-1909);
85. Delavsko telovadno društvo "Svoboda" v Celju (24/1-1910);
86. Deutsch-evangelische Jungmannschaft "Schafenu" in Cilli (23/1-1910), Nemška evangeličanska mladina "Schafenu" v Celju;
87. Verband deutscher Arbeiterjugend in Cilli (21/4-1910), Zveza nemške delavske mladine v Celju;
88. Celjska sokolska župa (17/5-1910);
89. Krajevna skupina Celje društva slovenske straže iz Ljubljane (7/7-1910);
90. Ortsgruppesektion A des Reichsverbandes österr. Eisenbahner, Ortsgruppe der Südbahner in Cilli (9/10-1910), Celjska krajevna sekcija grupe A državne zveze avstrijskih železničarjev, krajevna skupina za južno železnico v Celju;
91. Slovensko katoliško politično društvo za politični okraj Celje (23/1-1911);
92. Dramatično društvo v Celju (3/2-1911);
93. Verein deutsche Mittelschulen in Untersteiermark, Sitz am Amtssitze des Vorstandes Marburg, Cilli, Pettau (23/2-1911), Društvo nemških srednjih šol na Spodnjem Štajerskem, uradni sedež predstojništva Maribor, Celje, Ptuj;
94. Ortsgruppe Cilli des Vereines der Gerichtskanzleioffizianten und Gehilfen für Steiermark in Graz (20/4-1911), Celjska krajevna skupina društva sodnih uradnikov in pomočnikov za Štajersko v Gradcu;
95. Ortsgruppe Cilli des Vereines des deutschen Staatsangestellten in Steiermark (20/4-1911), Krajevna skupina Celje nemških državnih uslužbencev za Štajersko;
96. Ortsgruppe Cilli des Reichsbundes deutscher Eisenbahner Österr. (10/7-1911), Krajevna skupina Celje zveze nemških železnic Avstrije;
97. Celjska moška krajevna skupina društva Branibor v Ljubljani (20/12-1911);
98. Ženska krajevna skupina Celje društva Branibor v Ljubljani (20/12-1911);
99. Izobraževalni klub v Celju (4/1-1912);
100. Verein zur Bekämpfung der Tuberkuloze des pol. Bezirkes Cilli (12/1-1912), Društvo za boj proti tuberkulozi v političnem okraju Celje;

101. Fischereibezirksverein Südsteiermark in Cilli (8/12-1912), Okrajno ribiško društvo za Južno Štajersko v Celju;
102. Gruppe Cilli des Reichsverbandes österr. Forstleute und Berufsjäger (7/5-1912), Celjska skupina državne zveze avstrijskih gozdarjev in poklicnih lovcev;
103. Unterstützungsverein der deutschen Handelsangestellten in Cilli (12/9-1912), Podporno društvo nemških trgovskih nameščencev v Celju;
104. Celjska krajevna skupina društva jugoslovanskih denarnih zavodov v Trstu (26/12-1912);
105. Krščansko socialno politično društvo "Naprej" v Celju (23/5-1898);
106. Mädchenortsgruppe Cilli, Bez. Hauptmannschaft des Vereines "Südmark" (25/5-1913), Dekliška krajevna skupina Celje društva "Südmark";
107. Kirchenchor der deutschen Marienkirche in Cilli (6/3-1914), Cerkvni zbor nemške Marijine cerkve v Celju;
108. Ortsgruppe Cilli des Verbandes der Bürgerschullehrer Steiermarks in Graz (4/9-1914), Celjska krajevna skupina zveze učiteljev meščanskih šol Štajerske v Gradcu;
109. Celjska podružnica društva Pravniki iz Ljubljane (8/2-1915);
110. Ortsgruppe Cilli des Katholischen Kreuzbündnisses Österr. in Graz (12/9-1916), Celjska krajevna skupina katoliške krščanske zveze Avstrije v Gradcu.¹⁴

Iz navedenega seznama je vidna pestrost društev in njihovih podružnic, ki so bolj ali manj uspešno delovala v Celju in njegovi okolici; viden je tudi očiten porast narodnoobrambnih društev proti koncu 19. in v začetku 20. stol., ko se je med slovenskim in nemškim življenjem v Celju začel ostrejši boj za prevlado. Treba je reči, da so tudi ostala postajala nacionalno čistejša. Če je bilo še v šestdesetih in sedemdesetih letih povsem običajno in sprejemljivo, da so Slovenci in Nemci družno delovali v nekem društvu, je bilo to pozneje neprimerno in uporaba enega ali drugega jezika je kazala na nacionalno pripadnost članov društva. Dvojezičnost se je umaknila uporabi enega od jezikov slovenskega oziroma nemškega. Sicer pa so se nekatera društva, ki niso bila strogo nacionalno usmerjena, prilagajala situaciji – imela so knjige in časopise v več jezikih, prilagajala jezik predavanja glede na poslušalstvo in kraj predavanja. Predvsem gre tu za strokovna društva, ki se navadno niso strogo delila na slovenska in nemška.

Glede na dejavnost bi zgoraj navedena društva lahko delili na :

- kulturna in prosvetna,
- športna,
- izobraževalna,
- strokovna,
- stanovska,
- humanitarna,

¹⁴Zgodovinski arhiv v Celju (ZAC), fond Mestna občina Celje (MOC) II, fasc. 7, št. 1919/76.

173
1901

Cilli, am 17. 7. 1901.

Turn-Verein in Cilli.

Gegründet 1862.

Südböhmischer Turngau.

Liebster Haupttribunal!

Das Cillier Turnverein veranstaltet am 20. November, 7 1/2 Uhr abend, in der mainingensplatzener Turnhalle ein Eröffnungsturnen, wozu wir ein Turnen abend im Lokal Hauptstube einfließen wird.

Das angelegte Turnen wird auch bei zu diesem Veranstaltungspunkte gegenseitig einzuweisen.

Mit Freude!

für den Turnverein der Cillier T. V.

Alte Ambrosits
Haupttribunal

Carlson
Vz. Haupttribunal

Dopis telovadnega društva, 1901.
Zgodovinski arhiv Celje.

- verska,
- podporna,
- narodnoobrambna,
- naravovarstvena...

Delovanje društev je bilo dokaj pestro. Tako so npr. izobraževalna društva prirejala tudi kulturne in zabavne prireditve (igre, glasbene in plesne večere) poleg poljudnoznanstvenih predavanj. Čisto splošnoizobraževalna predavanja in strokovne ekskurzije pa so organizirala celo športna društva.

Delovanje nekaterih pomembnejših društev

Narodna čitalnica v Celju (1862-1927)

Celjska čitalnica je bila ustanovljena spomladi 1862. leta in je na binkoštni ponedeljek priredila svojo prvo "besedo". V uvodnem govoru je takratni predsednik seznanil navzoče, da ima čitalnica trenutno 130 članov, med katerimi je bilo tudi precej predstavnikov kmečkega stanu. Med predstavitvijo dejavnosti čitalnice je posebej poudaril izobraževalni moment, kajti "...ona bode slovenski jezik popravljala, izobraženost iz mesta v vasi popeljevala... Izobraženost je izvor narodnega blagostanja..."¹⁵

Na prvi odborovi seji 23. marca so se dogovorili, katere časopise bodo naročili in sestavili čitalniški red, ki naj bi v bodoče urejal branje in izposojo časopisov ter knjig: "Potem je sklenjeno bilo: Čitavni red /Leseordnung/ ustanoviti, po katerem bi imel vsak društvenik pri čitanju in izposojevanju časopisov in društvenih knjig natanko se ravnati. Da bo vsakemu udu znan, naj se, v slovenskem in nemškem jeziku pisan, v čitavnični veliki sobi na steno obesi ali prilepi."¹⁶

Čitalnica je bila prvenstveno namenjena družabnemu življenju - organizirala je kulturno zabavne prireditve in imela urejeno knjižnico ter naročene časopise.

Čitalniške prireditve so bile organizirane le za člane čitalnice, ki so lahko s seboj na čitalniško prireditev pripeljali (vpeljevali - po točki 4 čitalniških pravil) tiste izobražene tujce (tu ne gre za tujce v današnjem pomenu besede, ampak za ljudi, ki niso bili domačini, kar se vidi iz pojasnila v zapisniku ene od naslednjih odborovih sej, na kateri so se odločili, da besedo tujci v statutu zamenjajo z izrazom ljudje), ki niso stanovali v Celju.¹⁷

Delovanje čitalnice v prvih letih obstoja najbolje ponazarja poročilo dr. Kočevarja na seji odbora konec leta 1868, v katerem jasno nakaže dvojno nalogo čitalnice - kot navaja zapisnik: "... On kaže, da je bila zmiraj glavna skrb odbora sedanjega dopolniti dvojni namen čitalnice - po katerem bi bila čitalnica društvenikom prvič podučevna in koristna. Drugič ugodna in prijetna. Kar se tiče prvega namena naročevali so se najprimernejši časopisi in kupovale bukve, kolikor so dopuščale denarne razmere... Govornik obžaluje, da se je opustila hvalevredna navada, po kateri so se zbrali člani vsaki teden in čitali knjige - vpeljavajo

¹⁵ Ivan Prijatelj Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895. DZS, knjiga II, str. 159.

¹⁶ ZAC, fond Narodna čitalnica v Celju (N.č.), zap. 23/3-1862.

¹⁷ ZAC, N.č., zap. 17/1-1864 in 26/12-1865.

tega se naloži novemu odboru. Ker si je bil odbor svest, da nobena reč ne pospešuje bolj napredka maternega jezika nego dramatične igre, skrbel je za to, da se je vsaj tri igre spravilo na oder..."¹⁸

Začetnemu navdušenju je sledila stagnacija. Člani so zapuščali čitalnico in razpuščen je bil pevski zbor. Vendar pa čitalniški odbor ni obupal, z novim poletom je nastopil v poznih osemdesetih in na začetku devetdesetih let.

Leta 1879 so bila sprejeta nova pravila o delovanju čitalnice; namen čitalnice je bil pospeševati omiko in društveno življenje z branjem časopisov in knjig, pisanih v slovanskih in tudi drugih jezikih ter z druženjem na kulturnih in zabavnih prireditvah. Pravice članov so bile, da berejo knjige in časopise ter obiskujejo čitalniške prireditve.

Da bi odbor pridobil nazaj kar največ starih članov in zainteresiral za vključitev tudi nove, je najprej poskusil ponovno osnovati pevski zbor in začel pospešeno organizirati kulturne in zabavne prireditve.

Nov elan pa je čitalnica dobila šele po letu 1896, ko se je preselila v nove prostore v Narodnem domu in razširila svojo dejavnost še na gostinstvo in izobraževanje. Za svoje člane je odprla kavarnico in v nova čitalniška pravila vključila tudi poljudna predavanja in govore. Tako je leta 1900 čitalnica imela že 156 rednih in 20 zunanjih članov (leta 1881 jih je bilo samo še 30).

V tem obdobju so organizirali tečaj ruščine, izlet v Ljubljano in predavanje dr. Vekoslava Kukovca.¹⁹

Konec leta 1906 je v okviru čitalnice začela poslovati ljudska knjižnica, v kateri so si lahko izposojali knjige tudi nečlani. Prva leta je bila izposoja brezplačna. Knjižnico je vodil prof. Dolar in je žela prav lepe uspehe. O njenem delovanju poroča zapisnik občnega zbora iz novembra 1909: "Tako težko je prodrlo pred leti naziranje, da se osnuje v čitalnici javna ljudska knjižnica, ki bode vsem brezplačno pristopna. Danes pa vidimo koliko dobrega ustvarjajo te knjige med slovenskim celjskim življem; zlasti med naraščajem iz mesta in okolice - ljudje so se navadili čitati in hoditi po knjige tu sem v Narodni dom in ta institucija mora ostati in se še izpopolniti.

G. dr. Janko Sernek priporoča, da bi se pobirali posebni prispevki od čitalničarjev za ljudsko knjižnico, ki zahteva vedno novih knjig, ako naj ima trajno vrednost."²⁰

Čitalnica je tudi v poznejših letih posvečala največ pozornosti ljudski knjižnici, obenem pa je še vedno gojila družabno življenje, ki ga je poskušala popestriti s čajnimi večeri.

Med prvo svetovno vojno je čitalnica delovala v omejenem obsegu. Stanje nazorno prikazuje zapisnik občnega zbora s konca leta 1916: "V preteklem vojnem letu čitalnica vsled razmer ni dosti delovala. Veselice niso bile na mestu; za predavanja ni bilo ne

¹⁸ ZAC, N.č., zap. 27/12-1868.

¹⁹ Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1997/45, št. 1-2, str. 63/64, članek Ivanke Zajc-Cizelj Izobraževanje odraslih v okviru celjskih društev do leta 1918.

²⁰ ZAC, N.č., zap. 19/12-1906 in 13/11-1909.

predavateljev, ne občinstva, prostori društva so služili za bolnišnico, društvo se je moralo zadovoljiti s prostorom v gostilni, kjer so bili na razpolago časopisi.²¹

Konec vojne je čitalnica dočkala člansko osiromašena; svoje delovanje pa je vse do leta 1927, ko je bila v Celju ustanovljena mestna knjižnica, posvečala bogati knjižnični dejavnosti.

Celjski Sokol (1890-1918)

Na prvi nacionalni manifestaciji Savinjanov - žalskem taboru so leta 1868 nastopili tudi sokoli. Prišli so iz Ljubljane in s svojim nastopom navdušili zbrano občinstvo.

Leta 1882 so ustanovili sokolsko društvo za Savinjsko dolino v Mozirju in tudi v Celju se je že porajala ideja o ustanovitvi podobnega društva, ki jo je leta 1890 uresničila skupina mladih pod vodstvom dr. Dragotina Trea, ki je prišel iz Novega mesta, kjer je telovadil pri dolenskem Sokolu. Ustanovitvena slovesnost je potekala deloma v Celju in deloma v Žalcu. Sokol je imel redne in podperne člane. Prvi starosta je bil dr. Josip Vrečko, njegov namestnik pa dr. Ivan Dečko; oba od imenovanih pa sta se zaradi ukvarjanja s politiko odpovedala funkciji in tako je kot starosta nastopil dr. Alojzij Brenčič in dr. Fran Tomišek kot njegov namestnik.

Leta 1899 je Sokol prišel v krizo. Starosta dr. Alojzij Brenčič je zaradi prezaposlenosti odložil to delo in društvo trenutno ni moglo dobiti nobenega drugega ustreznega odvetnika, ki bi prevzel njegovo funkcijo, zato je starosto začasno nadomeščal njegov namestnik dr. Josip Karlovšek, ki je zamenjal dr. Frana Tomiška, ko se je ta preselil v Ljubljano. Od leta 1900 do 1905 je prevzel delo staroste dr. Ivan Dečko, po tem letu pa ponovno Josip Karlovšek.

Telovadbo je do leta 1893 vodil dr. Treo, ko je to delo prevzel uspešen telovadec in nekdanji načelnik ljubljanskega Sokola Matija Benčan. Pod njegovim desetletnim vodstvom so se izoblikovali številni dobri telovadci. Leta 1902 je načelniško delo prevzel Jože Smertnik, ki je dobro poznal strokovno literaturo in telovadne sisteme. Njegov prihod je pomenil reorganizacijo delovanja Sokola - dejavnost članstva je usmeril predvsem v telovadbo in telovadne prireditve in posvečal manj pozornosti zabavi in kolesarjenju.²²

Leta 1903 je bil sprejet nov statut in ustanovljen oddelek članic. Omenjeni statut je imel to posebnost, da je izrazilo izpostavil nacionalni moment pri delovanju društva - poudarjal je, da je glavni društveni namen krepitev telesnih in duševnih moči v slovenskem (!) ljudstvu.²³

Narodno budilno delo so opravljali predvsem na izletih v bližnjo in daljno okolico; zlasti odmeven je bil izlet v Šentilj leta 1906.

Nov pristop do dela je kmalu obrodil uspehe, ki so se pokazali pri tekmah in še posebej na vsesokolskem zletu leta 1904 v Ljubljani, ko je celjska sokolska skupina nastopala kar

²¹ ZAC, N.č., zap. 21/12-1916.

²² ZAC, Osebni fond mag. Fedorja Gradišnika, sig. XI/18.

²³ Kronika, časopis...., 1997/45, št. 1-2, str. 67

z 69 člani. Tako so se počasi tudi ustvarjali pogoji za ustanovitev celjske sokolske župe, ki je formalno začela delovati že leta 1908 in bila dejansko ustanovljena dve leti pozneje; starosta župe je postal dr. Gvidon Serneč, načelnik pa Smertnik, ki so mu sledili kot načelniki Anton Jager, Prostoslav Furlan in Viktor Moškon.

Za dobro delo društva pa so bili potrebni tudi ustrezni prostori, zato tu ne smemo mimo tega problema, ki jim ga je v začetku pomagala reševati okoliška šola v Razlagovi ulici s tem, da jim je dala na razpolago svojo telovadnico. Sokoli so telovadnico ustrezno opremili in je od leta 1895 služila tudi slovenskim gimnazijcem za pouk telesne vzgoje.

Telovadnica je naraščajočemu številu članstva postala kmalu pretesna, zato si je društvo v Gaberjah zgradilo Sokolski dom. Njegovo odprtje je bilo povezano z velikim zletom Slovenske sokolske zveze leta 1910. Policija je prireditve ovirala do skrajnosti - tako so morali udeleženci izstopati iz vlaka v Štorah oziroma v Petrovčah, da ne bi hodili po mestu v sokolskih uniformah.

Med prvo svetovno vojno je delovanje Sokola zamrlo; aktiviste Sokola so preganjali, njihov "dom" pa je zasedlo vojaštvo. Arhiv in prapor je pred uničenjem rešil tajnik društva Stanko Erhatic in ga shranil na podstrešju stanovanjske hiše.²⁴

Sokol je bilo v bistvu športno društvo, katerega glavni namen je bil dajati priložnost in spodbudo za pravilne telesne vaje; društvo naj bi poskrbelo za telovadnico in strokovno usposobljene telovadne učitelje, organiziralo javne telovadne nastope, izlete in kulturno-zabavne društvene prireditve s petjem, gledališkimi igrami in plesom.

Klub slovenskih kolesarjev "Celje" (1903-1924)

Predhodnik Kluba slovenskih kolesarjev "Celje" je bila kolesarska sekcija celjskega Sokola, ki je že v okviru le-tega delovala dokaj samostojno - imela je lastna pravila in svoj odbor, ki je leta 1903 sklenil, da ustanovi samostojno društvo, ki bo nasledilo tudi premoženje sekcije. Tako je bil imenovan pripravljalni odbor (Franjo Jošt, Franjo Krajnc, Franjo Voglar), ki je pripravil pravila in organiziral ustanovni sestanek v Narodnem domu 28. oktobra leta 1903.

Pravila o delovanju društva so bila potrjena 19. novembra, zataknilo pa se je pri klubskem znaku, ki ga je izdelal Franjo Kranjc; v osnutku je bil to grb mesta Celje z napisom Klub slovenskih kolesarjev "Celje". Omenjeni znak je društvo predložilo c.k. štajerskemu deželnemu namestništvu, ki pa je zadevo odstopilo v reševanje celjskemu mestnemu uradu. Ta je z dopisom št. 243 znak prepovedal z obrazložitvijo, da slovenski klub ne more nositi grba nemškega mesta, ker bi to povzročilo nered...²⁵

Na tako odločitev mestnega urada se je klub pritožil - kot sledi:

²⁴ ZAC, os.f. mag. F. Gradišnika, sig. XI/18.

²⁵ ZAC, fond Klub slovenskih kolesarjev (KSK), knjiga zapisnikov.

“Slavni mestni urad!

Z dopisom dne 21. prosinca 1904, št. 243 je mestni urad kot politična oblast podpisaneu društvu prepovedal, omisliti si in nositi klubni znak, kakršnega kaže v prigibu se nahajajoča kolorirana risba v naravni velikosti....

Ta prepoved je proti postavi in žali istočasno narodno jednopravnost. Razlogi, katere navaja mestni urad, sploh niso razlogi v smislu postave. Ako se trdi, da je celjsko mesto nemško, da so domačini nemške narodnosti, ne bomo polemizirali z mestnim uradom; statistika kaže, da pripada velik del celjskega prebivalstva slovenski narodnosti. Sicer pa bi bilo čudno, da bi se celjsko prebivalstvo že vznemirjalo zaradi našega znaka, omikani človek se vendar ne more razjeziti, ako vidi znak na prsih Celjana - Slovenca, neomikanca pa naj kroti policija, če je treba.

Celjski grb t.j. modro polje s tremi zlatimi zvezdami je dediščina po celjskih grofih, tedaj si ne more prisvojati pravice do njega le ena v Celju živečih strank, pač pa gre pravica do grba vsemu prebivalstvu celjskega mesta. Ako se tedaj ta znak v Celju prepove slovenskim društvom, prepovedati se mora logično tudi nemškim.

Mi protestujemo, da mi kot Celjani, ne bi smeli imeti v naših znakih grba celjskega mesta; kakor smo glede dolžnosti, tako hočemo biti tudi glede pravic jednakopravni. Naše društvo se imenuje Klub slovenskih kolesarjev v Celju. Kaj je tedaj naravnejše, kakor da si izberemo ravno grb celjskega mesta.

Podpisano društvo je trdnega prepričanja, da noša omenjenega znaka ne more povzročati najmanjšega nereda; ono ne prosi milosti, temveč le zahteva pravico.

Omenjeno bodi tudi še to, da je Klub slovenskih kolesarjev zgolj športno, ne pa politično društvo.

Oziraje se na te razloge prosi podpisano društvo: “Visoko c.kr. namestništvo naj prepoved mestnega urada Celje z dne 21. prosinca 1904, št. 243 razveljavi in dopusti omenjeni znak.”

Za “Klub slovenskih kolesarjev “Celje”, dne 3. svečana 1904. Predsednik Franjo Krajnc, tajnik F. Voglar.”²⁶

Na citirani rekurz društvo ni dobilo odgovora, zato so na seji 1. aprila 1905 sklenili, da zaprosijo poslanca g. Robiča, da pri c.k. namestništvu razišče, kako je s to zadevo. Kljub trikratni pismeni prošnji od poslanca Robiča niso dobili odgovora, zato sta se k njemu podala predsednik in tajnik društva. V Gradcu ju je sprejel podpredsednik Netolicka in jima obljubil, da se bo za zadevo osebno pozanimal; v odgovoru, ki ga je društvo od njega prejelo, pa je bilo samo privatno sporočilo, da se vsi spisi v zvezi s klubskim znakom nahajajo na celjskem mestnem uradu.

Iz zapisnika občnega zbora z dne 27. aprila 1907 je razvidno, da je namestništvo rekurz zavrnilo. Društvo je vztrajalo in iskalo pravico še na ministrstvu za zunanje zadeve. Kako se je zadeva s prvotnim predlogom razpletala naprej, iz dokumentov ni razvidno. V arhivu ohranjeni klubski znak pa nam da slutiti, kdo je potegnil “ta kratko” - od prvotnega

²⁶ ZAC, KSK, knjiga zapisnikov.

osnutka je ostala samo oblika. Klubski znak je tako obdržal obliko grba, ostalo pa je bilo spremenjeno: na zeleni (prej modri) podlagi je na zgornjem delu znaka napis KSK (Klub slovenskih kolesarjev) in na spodnjem CELJE, črke so zlate barve, enako tudi športno kolo, ki je zamenjalo "sporne" celjske zvezde.

Društvo je v glavnem prirejalo kolesarske izlete in dirke. Posebnost so bile t.i. polževe dirke; ena izmed prvih dirk je bila 16. julija 1905 v Gotovljah. Na njej je startalo osem dirkačev, na cilj pa so pripeljali samo trije. Zanimiva so bila pravila dirke, ki so jih ob tej priložnosti sprejeli:

1. "Dirkati smejo le udi Kluba slovenskih kolesarjev "Celje" brez vstopnine; neudom lahko dovoli udeležbo odbor oz. predsednik s porazumljenjem oglašanih dirkačev proti vstopnini 1K.
Prijavo je oglasiti najmanj 1/4 ure pred začetkom dirke pri odboru ali predsedniku. Že prijavljeni dirkači plačajo globo 1 K, ako brezvzročno izostanejo od dirke.
2. a) S cilja se odvozi na dano znamenje.
b) Po danem znamenju se ne sme stopiti raz kolo.
c) Nazaj se ne vozi.
č) Vozi se kolikor mogoče v premi (ravni) črti na določen cilj; cik cak črta je absolutno prepovedana.
d) Vozač, ki spravi sodirkača po lastni krivdi raz kolo, ne sme več voziti; sodirkaču pa je dovoljeno iz istega mesta voziti dalje, če kolo takoj zasede.
3. Vožnja ne sme trajati čez pol ure. Ako več sovozačev istočasno dospe na cilj, vozijo samo ti vozači še enkrat po odboru določeni krajši poti in če tudi v tem slučaju dospeta dva ali več dirkačev na cilj istočasno, odloči žreb.
4. O izidu in eventuelnih prepirih določuje dirkališki odbor. Proti sklepu dirkališkega odbora ni priziva.
Dirkališki odbor se sestoji iz predsednika kluba, ki je ob enem predsednik dirkališkemu odboru in 4 na mestu dirke od klubovega odbora določenih članov."²⁷

Začetnemu navdušenju je kmalu sledila stagnacija - število članov je v dveh letih padlo iz 28 na 22. Zanimanje za kolesarski šport pa ni upadalo samo v Celju - v ta čas sovпада tudi ukinitve Zveze slovenskih kolesarjev v Ljubljani.

O delovanju društva in njegovih problemih je spregovoril tajnik KSK na občnem zboru aprila 1906 in med drugim dejal: "Upoštevajoč dejstvo, da zanimanje za kolesarski šport leto za letom precej pojenja, moramo reči, da se je naše društvo v minulem letu kolikor toliko trudilo oživiti ono živahnost in bratsko razveseljevanje v društvu, kakor je vladalo še pred nekaj leti, ko so tovariši kolesarji kar hrepeneli po skupnih izletih v nedeljah in praznikih v naše kraje prelepe slovenske domovine, da se v prijetnih uricah razvedrijo po duhomornem tedenskem delu.

Tudi pretečeno leto je prirejalo društvo skupne izlete s tovariši člani v razne kraje celjske okolice in drugam. Žalibog, da nam je neugodno vreme večkrat tudi onemogočilo skupni

²⁷ ZAC, KSK, zapisnik seje odbora 12/7-1905.

izlet. Posebno lansko leto v pričetku sezone je skoraj vsako nedeljo ali praznik deževalo ali pa nam nebo žugalo, da ne smemo zleteti izven Celja..."²⁸

Naslednje leto je štelu društvo le še 15 članov in tajnik je znova s spodbudnimi besedami poskušal obdržati društvo pri življenju: "...kolesarski šport pojenjava vedno bolj; kolo je izgubilo nekdanjo športno vrednost in služi večinoma danes še samo v praktično porabo. Nekdanja kolesarska tekmovanja, velikanske dirke in druge enake priredbe so nam danes samo še v prijetnih spominih. Zazdi se marsikomu zaradi tega, da je tudi kolesarsko društvo danes brezpomembno. Vendar kazalo ne bi, da bi naše društvo razpustili. To je edino društvo slovensko te vrste na vročih zgodovinskih tleh celjskih. Tudi se, dasiravno v majhnem številu, kakor nekdanj, še vedno združujejo člani pod okriljem tega društva in še vedno se prirejajo izleti v naše prelepe slovenske krajine. Zaradi tega pa držimo še društvo in oklenimo se ga..."²⁹

Po zmanjšanju zanimanja za kolesarski šport in upadu članstva je društvo povečalo aktivnosti (dirke, izleti) in popestrilo dejavnost z organiziranjem kegljaških večerov. Uspeh ni izostal - na občnem zboru 2. maja 1914 je bilo ugotovljeno, da šteje društvo že 44 članov.

Prva svetovna vojna je v celoti prekinila delovanje društva, ki je ponovno začelo delovati leta 1920; prvenstveno so prirejali tekme in izlete.

12. julija 1924 se je Klub slovenskih kolesarjev "Celje" priključil Podsavezu in kot samostojno društvo prenehal delovati.³⁰

Savinjsko planinsko društvo

Statut planinskega in gozdnogospodarskega društva za Štajersko iz leta 1872, ki je imelo svoj sedež v Gradcu in je delovalo tudi na celjskem območju, je imel v svojem programu med drugim tudi dvig planinskega in gozdnega gospodarstva, kar naj bi društvo doseglo z zborovanji, ekskurzijami, predavanji in kvalitetno strokovno literaturo.

Nekoliko pozneje ustanovljeno Savinjsko planinsko društvo s sedežem v Celju je vzelo za vzorec pri sestavljanju svojega statuta zgoraj omenjeni statut in ga dopolnilo glede na področje delovanja.

Planinsko društvo je združevalo prijatelje narave in planin; prirejalo je izlete in skrbelo za planinske poti, organiziralo poučne izlete v planine in predavanja posameznih planincev o gorskih izletih in vrhovih. Zbiralo je denar za urejanje planinskih in izletniških postojank. Posamezne naravne znamenitosti so opisovali in izdajali brošure. Tako npr. je prof. Reibenschuch opisal podzemeljske jame na Žalskem in dal 100 izvodov brošure na razpolago Savinjskemu planinskemu društvu.³¹

²⁸ ZAC, KSK, zapisnik občnega zbora 30/4-1906.

²⁹ ZAC, KSK, zapisnik občnega zbora 27/4-1907.

³⁰ ZAC, KSK, knjiga zapisnikov.

³¹ Kronika, časopis... 1997/45, št. 1-2, str. 67.

Čebelarsko društvo (1876-1918)

Čebelarsko društvo v Celju je bilo ustanovljeno leta 1876 na pobudo učiteljev deške mestne šole Kresnika in Weissa. Glavna namena društva sta bila združevanje čebelarjev in ljubiteljev čebel ter popularizacija te kmetijske dejavnosti med ljudstvom.

V tem času je na celotnem območju Štajerske delovalo 6 čebelarskih društev, ki so bila med seboj povezana v zvezo. Celjska podružnica je štela 120 članov, zveza pa 600.

Društvo je imelo svoj čebelnjak pod Miklavškim hribom; ob njem so člani organizirali predavanja, ki jih je navadno spremljal praktičen prikaz dela s čebelami in uporaba posameznih predmetov. Panji so bili narejeni po najnovejši (dzierdzonovi) metodi, ki je imela več prednosti:

- vsako bolezen čebel so lahko pravočasno odkrili,
- lahko so delali umetne roje,
- lahko so gojili matice,
- točenje medu je bilo bolj enostavno.

Društvo je marljivo spremljalo napredek v čebeloreji in z novimi dognanji seznanjalo člane. Tako so bili leta 1878 organizirani društveni shodi v Šentjurju, Galiciji in celjski okolici. Poleg shodov in predavanj je društvo organiziralo tudi razstave čebeljih proizvodov s praktičnim prikazom dela s čebelami. Za napredek in razširitev čebeloreje je veliko naredil tudi društveni potovalni učitelj Matevž Kresnik.

Čebelarsko društvo je bilo dokaj uspešno tudi pri ustanavljanju podružnic - leta 1906 je bila ustanovljena podružnica za Savinjsko dolino, ki je tudi imela svojega potovalnega učitelja, in sicer g. Jurančiča.

Čebelarska društva so bila ena od izredno aktivnih in uspešno delujočih društev, ki so veliko prispevala za napredek in razvoj čebelarstva pri nas.³²

Celjsko učiteljsko društvo (1870-1918)

Leta 1870 ustanovljeno celjsko učiteljsko društvo si je prizadevalo za napredek učne metode in razvoj pouka. Osnovano je bilo na strokovni podlagi in s statutom je bilo urejeno tudi jezikovno vprašanje - člani so lahko razpravljali v jeziku, ki so si ga sami izbrali. Posamezne obravnavane tematike pa so tako ali tako same po sebi narekovale uporabo ustreznega jezika, med drugim tudi zaradi lažjega razumevanja in poznejšega podajanja snovi pri pouku. Glavni namen društva je bil, da so člani osvojili dodatna znanja in se čim bolj usposobili za vzgajanje in izobraževanje.

Na željo učiteljev celjskega političnega okraja so se učitelji mestnih šol odločili, da ustanovijo novo pedagoško društvo pod imenom Društvo učiteljev in prijateljev šole, katerega glavna naloga je bila boj za sodobno in napredno šolo.

³² Kronika, časopis.... 1997/45, št. 1-2, str. 67 in 68.

Delitev članov na nacionalni osnovi in ustanavljanje nacionalno čistejših društev se je začela kazati pri učiteljskih društvih konec 19. stoletja.³³

Zdravniško društvo (1876-1918)

Leta 1876 je bila v Celju ustanovljena podružnica Štajerskega zdravniškega društva, ki je združevala v Celju in bližnji okolici delujoče zdravnike. Člani so skrbeli za tekoče seznanjanje z napredkom medicine in uspehi posameznikov na strokovnem področju. Precej pozornosti so namenili tudi negi bolnikov na podeželju. Leta 1881 je dr. Kočevar na občnem zboru društva predlagal, da se nega bolnikov na podeželju uredi v okviru naslednjih točk:

1. Občina je dolžna nuditi pomoč revnim bolnikom.
2. K revnim bolnikom pokliče zdravnika občina.
3. Občina je dolžna prepovedati delo neizučnim babicam in na njihovo mesto postaviti strokovno izprašane babice.
4. K revnim porodnicam mora občina poklicati babico.
5. Če zboli 6 - 8 občanov za isto nalezljivo boleznijo, je občina dolžna obvestiti o tem okrajno glavarstvo, ki odredi za epidemijo predpisane ukrepe.
6. Občina mora poskrbeti, da slaboumne in duševno prizadete hospitalizirajo v umobolnicah.
7. Za neozdravljive duševne bolnike in bolehnje mora poskrbeti občina.
8. V primeru, da kdo zboli za neznano boleznijo, ga pregleda zdravnik in odredi hospitalizacijo.
9. Vsak gospodar mora takoj javiti pojav nalezljive bolezni pristojni občini.³⁴

Delavsko podporno društvo (1897-1918)

Delavsko podporno društvo s sedežem v Celju je s svojim delovanjem posegalo tudi v ostale slovenske pokrajine. Osnovano je bilo na katoliško-narodni podlagi.

Namen društva je bil:

- pospeševati verski, duševni in gmotni napredek delavcev,
- pomagati bolnim in pomoči potrebnim članom,
- gojiti domoljubje in narodno zavest svojih članov.

Da je društvo izpolnjevalo v statutu zastavljene cilje je:

- organiziralo javne shode,
- prirejalo strokovna predavanja s poudarkom na temah, ki so se ukvarjale z delavsko problematiko,
- organiziralo večerne zabave in poučne društvene shode,
- uredilo društveno čitalnico in knjižnico ter tako poskrbelo za razširjanje primernih spisov ter verodostojne politične in strokovne literature.

Čeprav se je društvo imenovalo delavsko, so se v njem lahko zbirali vsi, ne glede na stan in spol; posebej so bili dobrodošli kmetje.³⁵

³³ Kronika, časopis..., 1997/45, št. 1-2, str. 68 in 69.

³⁴ Cillier Zeitung, 23/1-1881, št. 7.

³⁵ ZAC, MOC, fasc. 80, št. 8781.

Prostovoljno gasilsko društvo Celje (1871-1918)

Iz potrebe človeka pomagati sočloveku v boju proti naravnim nesrečam in pri odpravljanju njihovih posledic, je bilo v Celju leta 1871 ustanovljeno prostovoljno gasilsko društvo.

Ustanovni občni zbor prostovoljnega gasilskega društva je bil 1. avgusta 1871 pod vodstvom Jožefa Wokauna. Na tem zboru je bil sprejet tudi statut, ki ga je deželna oblast potrdila 28. avgusta. Tako je bilo po organizacijski strani narejeno vse, da bi društvo lahko začelo delati. Ker pa brez osnovnih sredstev (gasilnih naprav) ne bi šlo, je društvu priskočila na pomoč občina in mu v uporabo prepustila nekaj brizgaln, dva vozova za vodo, vedra in kavlje. Vsa naštetá orodja so bila v bolj slabem stanju, zato je društvo takoj začelo zbirati prostovoljne prispevke za nakup nove brizgalne; mestni posestniki so za ta namen prispevali 413 gld, okoliški 64 gld, ostali donatorji pa 580 gld in ko je občina primaknila 500 gld, so zbrali dovolj sredstev, da so kupili novo brizgalno, na katero so na eno stran napisali Prostovoljno gasilsko društvo Celje, na drugo pa Mestna brizgalna I. Nekateré druge naprave pa so kupili iz izkupička, ki so ga dobili od prodaje stare občinske rumeno pobarvane brizgalne.

Poleg primernega orodja so bile za učinkovito delo potrebne tudi izkušnje in znanje, zato so se morali gasilci teoretično izobraževati in praktično vaditi. Pri iskanju ustreznega vadišča jim je šla na roko vojska in jim dovolila vadbo na travniku ob Ljubljanski cesti (Glazija), ki ga je imela v najemu za svoje potrebe.

Največja težava, s katero so se začeli spopadati že takoj po ustanovitvi, je bil prevoz (v mestu so težko najeli stalnega kočijaža) in s tem pravočasen prihod na kraj požara.

Za obveščanje o izbruhu požara so imeli na Miklavškem hribu urejeno signalno točko in dogovorjene zvočne in vidne signale - en strel je pomenil, da nekje gori, dva strela sta pomenila, da je izbruhnil požar v enem od okoliških krajev in trije, da je požar v mestu. Z vidnimi znaki so kraj požara še bolj natančno lokalizirali - tako so trije dvignjeni "koši" podnevi ali rumena luč ponoči pomenili, da je požar v smeri Žalca, dva koša oziroma rdeča luč, da je požar v smeri Vojnika in koš ter zelena luč, da je v smeri Teharij.

Leta 1872 je bilo v Celju 74 gasilcev in 4224 prebivalcev, kar je zneslo približno 17 gasilcev na 1000 prebivalcev.³⁶

Društvo je uspešno delovalo in urilo svoje člane; ti so morali namreč obvladati določena znanja in spretnosti, da so lahko izpolnjevali s statutom sprejete naloge. Izobraževanje s pomočjo ustrezne literature, s predavanji in praktičnimi vajami je bilo obvezno za vse člane.

Društvo je veliko naredilo tudi na področju preprečevanja požarov. Prebivalce je opozarjalo na nevarnosti preko časopisov in na društvenih prireditvah, katerih glavni namen je sicer bil pridobivanje dodatnih sredstev, potrebnih za nakup gasilskih priprav in popularizacija dejavnosti.

³⁶ ZAC, MOC, fasc. 148.

Celjsko gasilsko društvo je v statutu 6. februarja 1895 zapisalo, da gre za zaključeno društvo, ki ga je ustanovila mestna občina in zato je tudi njej odgovorno za svoje delo.

Glavni namen društva je bil preprečevanje škode, ki bi lahko nastala zaradi požara. Za izpolnjevanje te naloge so lahko skrbeli le disciplinirani, teoretično in praktično usposobljeni gasilci.³⁷

Klub slovenskih naprednih akademikov v Celju (1907-1918)

Aprila 1907 so juristi Šandor, Hrašovec, Vrečko in Krajnc v Celju ustanovili odsek celjskih akademikov, katerega glavna naloga je bila podpiranje in ustanavljanje ljudskih knjižnic v tistih krajih Štajerske in Koroške, kjer je bilo slovenstvo ogroženo. V začetku je odsek deloval tako, da je apeliral na ljudi, naj prispevajo knjige ali denar za podporo že delujočih in ustanavljanje novih knjižnic.

Že konec leta 1907 pa se je odsek odločil, da svoje delo zastavi širše in ustanovi društvo - izvolil je pripravljalni odbor, ki je imel nalogo, da sestavi pravila in poskrbi za ustanovitev društva. Pravila so bila potrjena 13. maja 1908. leta in 17. julija je bil ustanovni občni zbor v mali dvorani Narodnega doma.

Namen društva je bil:

- združevanje celjskih naprednih slovenskih akademikov,
- pospeševanje prijateljstva med njimi in
- širjenje izobrazbe med vsemi sloji slovenskega življa, ki mu je potrebno vcepiti pravo narodno zavest in ga združevati v plemenitem družabnem življenju.

Število članov je bilo majhno, njihovo delovanje pa složno in uspešno; organizirali so zbiranje denarja, s katerim so podpirali Ciril - Metodovo družbo, knjižnice, sokolske domove in dijaške kuhinje ter po slovenskih deželah nastopali na raznih prireditvah kot predavatelji in govorniki.

Med prvo svetovno vojno Klub ni deloval. Po vojni pa so ga hoteli razpustiti, ker kot narodno obrambna organizacija na tem področju ni bil več potreben, vendar se je obdržal še nekaj let in posvetil svoje narodnoobrambno delovanje Koroški.³⁸

Spodnještajerski narodni svet (1906-1918)

Nardni sveti v bistvu niso bili društva, ampak neke vrste narodnoobrambne organizacije, v katerih naj bi sodelovale politične stranke za obrambo narodnih interesov.

Začetki delovanja Spodnještajerskega narodnega sveta segajo v leto 1906, ko je bil narejen osnutek statuta po češkem vzorcu. Ustanovni sestanek Sveta je bil v Mariboru 7. februarja 1907, kjer so se na zaupnem shodu zbrali v ta namen izvoljeni "zaupniki" dr. Anton Korošec, dr. Vekoslav Kukovec in dr. Juro Hrašovec in potrdili pravila Narodnega

³⁷ ZAC, MOC, fas. 71.

³⁸ Kronika, časopis... 1997/45, št. 1-2, str. 65 in 66.

sveta, ki se bo ukvarjal s kulturnimi, gospodarskimi, narodno-političnimi in socialnimi zadevami spodnje-štajerskih Slovencev in se pri tem ne bo v nobenem pogledu vmešaval niti v program niti v delovanje posameznih v Narodni svet združenih strank.

Delovanje Narodnega sveta proti ponemčevanju je potekalo v obliki posameznih akcij; sredstva in način so si izbrali glede na posamezen primer - tako so v akciji za slovensko gimnazijo v Celju nastopili s spomenico, ki jo je podpisalo več kot tisoč oseb. Glavne zahteve so bile:

1. "Takojšnja izpopolnitev c.k. samostojnih nemško-slovenskih gimnazijskih razredov v Celju v višjo gimnazijo pod samostojnim ravnateljstvom in definitivnim učiteljskim zborom.
2. Ureditev učnega jezika na tej slovenski gimnaziji, kakor je na kranjskih slovenskih gimnazijah.
3. Takojšnjo novo zgradbo za slovensko gimnazijo v Celju.
4. Da se za to potrebne vsote postavijo v državni proračun."

Eden od načinov dela naj bi bil tudi preko potovalnega učitelja, ki bi bil zadolžen predvsem za informacije o stanju v posameznih krajih, kar bi aktivistom in zaupnikom precej olajšalo delo. Tako je bilo vprašanje potovalnega učitelja aktualno že na eni od prvih sej in ker za najem ustreznega človeka Narodni svet ni imel dovolj denarja, je za sodelovanje zaprosil Družbo sv. Cirila in Metoda - ta naj bi najela potovalnega učitelja, ki bi poleg njenih nalog opravljal tudi tajniške posle Narodnega sveta. V dopisu Narodnega sveta Družbi med drugim piše: "...da bi tak učitelj za Družbo lahko opravljal delo potovalnega učitelja, ustanavljal bi nove podružnice, spodbujal obstoječe k aktivnejšemu delovanju, skrbel, da bi razna društva Družbi v korist prirejala veselice.... Ob enem pa bi opravljal tudi posle tajnika za Narodni svet." Delovanje, pri katerem bi potovalni učitelj podpiral Narodni svet, naj bi bilo "pravzaprav jako nedolžno, zares narodno in tudi Družbi koristno. Pomagal bi nabirati gradivo za narodno statistiko in Narodnemu svetu poročal, kake uradnike in učitelje povsod imamo, kako se v uradih uraduje, na šolah poučuje, kje bi bilo dobro nastaviti slovenske obrtnike, nam poročati, kako posamezne občine poslujejo v narodnem oziru, v občinskem odboru. Seveda tam, kjer se na primer bojujeta dve politični stranki za nadvlado v občini, tam bi moral Narodni svet molčati."³⁹

Družba sv. Cirila in Metoda, ki v začetku ni pristala na nikakršno sodelovanje potovalnega učitelja z Narodnim svetom, se je na koncu le omeščala in izjavila, da formalno ne dovoljuje sodelovanja, kot privatna oseba pa potovalni učitelj lahko daje informacije o narodnih razmerah in potrebah.

Narodni svet je deloval proti ponemčevanju in se boril za uveljavljanje slovenščine v uradih in šolah, najbolj pogosta oblika delovanja so bili dopisi in peticije. Pri delu so jim pomagali zaupniki, ki so jih imeli v posameznih krajih, in tudi slovensko usmerjena društva.⁴⁰

³⁹ ZAC, fond Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1.

⁴⁰ Ivanka Zajc-Cizelj Spodnještajerski narodni svet, Celjski zbornik 1984, str. 265-277.

Gledališka dejavnost v Celju (1822-1920)

Leta 1822 je bilo v Celju ustanovljeno dramatično društvo, ki je skrbelo za redne gledališke predstave.

Z razvojem in popularizacijo dejavnosti se je postavilo tudi vprašanje stalnega odra - to vprašanje so začasno rešili v letih 1836-1846. Trajno rešitev pa je pomenilo poslopje, last celjskega meščana in posestnika Jakoba Smrekarja, ki ga je odkupila mestna občina 6. oktobra 1875.

Leta 1876 so gledališče obnovili; stavba, v kateri je gledališče še danes, je zidana v renesančnem slogu in prizidana k staremu mestnemu stolpu, ki so ga preuredili v skladišča in garderobe.

Do leta 1848, ko je nastopil tiskarnar Janez Krstnik Jeretin, so bile predstave v glavnem v nemškem jeziku; tega leta pa se je s celjskega odra prvič oglasila slovenska pesem, in sicer kot vložek v gledališki predstavi.

Jeretinu je pri gledališkem delovanju od leta 1850 pomagal še župnik in profesor verouka na celjski gimnaziji Josip Drobnič, ki je še isto leto v Celju ustanovil prvo dramatično šolo.

V sezoni 1851/52 je Drobniču uspelo postaviti na oder celjskega gledališča kar štiri slovenske predstave. Z odhodom Drobniča iz Celja pa je slovensko gledališko delovanje zamrlo; obudilo se je šele v okviru celjske čitalnice pod vodstvom Evgena Jeretina. Predstave so bile v Tapeinerjevi vili; na oder v mestnem gledališču jim je uspelo priti le s predstavami, ki so jih izvajali v dobrodelne namene. Zadnja taka predstava je bila decembra 1866, nato pa so bila vrata mestnega gledališča zaprta za slovenske predstave vse do leta 1918.

Po letu 1868 je gledališko delovanje celjskih Slovencev ponovno usahnilo in tudi čitalnica je v teh letih doživljala krizo.

Prelomnico v gledališkem delovanju je pomenila ustanovitev Celjskega pevskega društva, ki se je v letih 1898-1911 ukvarjalo med drugim tudi z dramatiko in prirejanjem proslav; v okviru pevskega društva je dokaj aktivno deloval dramski odsek.

Nove možnosti za razvoj slovenske gledališke dejavnosti je pomenilo odprtje Narodnega doma. Z rednimi gledališkimi predstavami so začeli leta 1899.

15. januarja 1911 se je dramski odsek odcepil od pevskega društva in se osamosvojil pod vodstvom Rafka Salmiča, ki ga je pozneje zamenjal Ivan Prekoršek.

V letih 1914-1918 društvo zaradi vojnih razmer ni delovalo.

Drugačno pot pa je šlo mestno gledališče, ki je bilo v rokah nemško govorečih Celjanov. Gledališče je upravljal poseben odbor, katerega predsednik je bil hkrati tudi gledališki intendant. Zaradi vse večjih zahtev po filmskih predstavah je bil gledališki prostor v letih 1914-1918 prirejen tudi v "oder za svetlobne igre".

Leta 1918 je gledališče dokončno prešlo v slovenske roke in začela so se prizadevanja za ureditev poklicne gledališke dejavnosti. 19. februarja je bil izredni občni zbor dramatičnega društva, na katerem so sklenili, da si pridobijo stalnega režiserja in se preselijo v stavbo

mestnega gledališča, kjer naj bi si uredili tudi stalno pisarno. V tem obdobju je za napredek gledališke dejavnost veliko naredil Milan Skrbinšek, ki je prišel v Celje leta 1920 in tu ustanovil dramatično šolo.⁴¹

Kinogledališče (1909-1918)

Prvi poskusi pripeljati kino v Celje, so dokumentirani za leto 1909. 1. julija 1909 je poslal prošnjo za odobritev kinopredstav in najem prostora za čas od 29. avgusta do 19. septembra J. Bachmaier iz Zagreba, lastnik podjetja Grand-elektro-bioskop. Mestni urad je v odgovoru navedel, da je na razpolago prostor za prireditve - t.i. Festwiese za ceno 4 - 8 K na dan.

Naslednjo ponudbo je še isto leto poslal Eduard Pres iz Linza, direktor The Amerikan Star, predstave naj bi predvajal od 15. do 30. novembra. Občina mu je ponudila na razpolago isti prostor za isto ceno in navedla, da zaprtega prostora nima na razpolago, zato si ga mora sam poiskati.⁴²

Leta 1911 se je zasebni uslužbenec Ernest Zöttl iz Beljaka pozanimal o možnostih za ureditev kinodvorane v Celju in poslal mestnemu uradu nekaj vprašanj, na katera je dobil naslednje odgovore:

1. "V Celju ni stalnega kino - gledališča.
2. Celje nima ustreznega električnega priključka na katerega bi se lahko priključil najemnik.
3. Prebivalcev je sedem tisoč.
4. Kar se vojaštva tiče sta trenutno v mestu bataljon pehote in bataljon deželne brambe.
5. Pristojna za dodelitev tovrstne koncesije je deželna uprava v Gradcu."

Mestni urad je bil mnenja, da kinogledališče v Celju ne bi prinašalo stalnega dohodka in je odklonil, da bi priskrbel ustrezen lokal za kinopredstave.⁴³

Iz povedanega lahko sklepamo, da v Celju v tem obdobju ni bilo stalnega kinogledališča in so filmske predstave vrteli le občasno. "Novotarija" pa je, kot kaže, kljub temu pritegnila dovolj gledalcev, saj je stvar začela zanimati tudi mesto samo. To je razvidno iz odgovora na vlogo Janeza Semmerla z Dunaja, ki je želel najeti prostor Pri belem volu, da bi ga opremil na lastne stroške, poskrbel za primerno varnost in tam predvajal filme. Mestni urad namreč v omenjenem odgovoru z dne 18. marca 1914 navaja, da si mestna občina sama prizadeva za pridobitev koncesije za predvajanje kinopredstav in namerava zgraditi lastno kinogledališče.⁴⁴

Kakor marsikatero načrte je tudi tega prekinila vojna, v tem času pa so občasno vrteli filme v mestnem gledališču.

⁴¹ Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, VIII/1-2, 1985, Ivanka Zajc-Cizelj, Gledališče - ustvarjalec arhivskega gradiva, str. 41.

⁴² ZAC, fond Mestna občina Celje (MOC), fasc. 129.

⁴³ ZAC, MOC, fasc. 141.

⁴⁴ ZAC, MOC, fasc. 153.

DAS VEREINSLEBEN IN CELJE BIS 1918

Zusammenfassung

Bis das Gesetz über das Vereinsrecht 1867 verabschiedet wurde, regelten die Kaiserpatente von 1849 und 1852 das Gründen und Wirken der Vereine.

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts wirkten in Celje (Cilli) folgende Vereine: der Musikverein, der Unterstützungsverein, der Theaterverein, der Gesangverein, der Turnverein u.a.

Nach der Annahme des Gesetzes über das Vereinsrecht im Jahre 1867 setzten einige der bereits vor der Annahme dieses Gesetzes wirkende Vereine, und zwar der Turnverein, der Gesangverein, der Leseverein u.a., ihre Tätigkeit fort.

Zunächst zögernd, gegen Jahrhundertende aber mit immer größerem Eifer wurden neue Vereine gegründet, die über kürzere oder längere Perioden mit mehr oder weniger Erfolg ihre Tätigkeit entfalteten, was man noch heutzutage im Wirken der Vereine beobachten kann.

Einen echten Aufbruch erlebten die Vereine an der Jahrhundertwende. Den erhaltenen Verzeichnissen der Vereine ist zu entnehmen, daß im Jahre 1893 in Celje insgesamt 32, 25 Jahre später aber schon 110 Vereine tätig waren.

Die Ursache für einen zahlenmäßig so großen Zuwachs von Vereinen in einer so kurzen Zeitspanne ist teilweise in der Struktur der Stadtbevölkerung und in den zugespitzten zwischennationalen Beziehungen zu suchen. Es kam zur Spaltung einiger Vereine, zur Konstituierung von Vereinen auf nationaler Basis und zur Gründung von nationalen Schutzvereinen.

Im Hinblick auf ihren Tätigkeitsbereich gliedern sich die Vereine in Kultur-, Sport-, Bildungs-, Fach-, Wohlfahrts-, Religions-, Unterstützungs-, Schutz- und andere Vereine.

Die Vereine entfalteten eine vielseitige Tätigkeit. Bildungsvereine etwa veranstalteten außer den Bildungskursen und populärwissenschaftlichen Vorträgen auch Kultur- und Unterhaltungsveranstaltungen (Spiele, Musik- und Tanzabende). Rein allgemeinbildende Vortragsveranstaltungen und Fachexkursionen wurden hingegen sogar von Sportvereinen organisiert.

SOCIETIES IN CELJE UNTIL 1918

Summary

Until 1867, when the Law on Societies and Meetings was adopted, the foundation and activities of societies had been regulated by the Emperor's patents of 1849 and 1852.

In the first half of the 19th century, musical, welfare, drama, choral, sports, and several other societies operated in Celje.

After the Law on Societies and Meetings was adopted in 1867, only some of the previously established societies, such as the sports society, a choral and a reading society, continued with their work.

At a slower pace in the beginning and with much greater vigour in the late 20th century, a number of new societies were established which operated fairly successfully and were active for longer or shorter periods of time – a characteristic that can be attributed to all sorts of societies nowadays as well.

The boom in the number of societies began at the turn of the century. The preserved lists of societies show that only 32 operated in Celje in 1893. Twenty-five years later, however, the number had risen to 110.

The reason for such a sharp increase in the number of societies in such a short time span lies partly in the national identities of Celje's inhabitants and the strained relations between the Germans and the Slovenes in the city. As a result, several societies split up, new societies were organised on national bases, and national defence societies were established.

According to their activities, the societies could be divided into the following categories: cultural and educational, sports, training, professional, trade and interest, charity, religious, welfare, national defence, etc.

The activities of the societies were quite lively. Besides training courses and lectures on different topics, the educational societies, for example, organised cultural and entertainment events (plays, musical and dancing evenings) as well. Even sport clubs organised general educational lectures and professional excursions.

Jožica Vodeb

**CELJSKA NARODNA
ČITALNICA 1862-1873**

Odprtje Čitalnice in njena prva béseada

Narodno čitalnico v Celju¹ so ustanovili štirje spodnještajerski rodoljubi: dr. Štefan Kočevar - mestni zdravnik in kasnejši dolgoletni predsednik Čitalnice, trgovec Franc Kapus, lastnik rudnika v Grižah Ivan Žuža, Andrej Pirnat, montanist in noviški pesnik ter Ivan Krušič, učitelj verouka in slovenščine na celjski gimnaziji.

Ti štirje možje so oblikovali pripravljalni odbor za ustanovitev celjske Čitalnice. »Vstreči mnogim željam Celjanov in daljne okolice«, so v jeseni 1861 sestavili pravila in prošnjo za ustanovitev »des slovenischen Lesevereines in Cilli«².

Prvi predlagatelj društva Franc Kapus je dne 11. novembra 1861 nesel v nemškem jeziku pisano prošnjo in nemško-slovenska pravila k okrajnemu glavarju Schmelzerju. C. kr. namestništvo v Gradcu je z odlokom dne 20. novembra 1861 pravila odobrilo. Okrajno glavarstvo v Celju je o tem s posebnim odlokom z dne 16. decembra 1861 obvestilo pripravljalni odbor.³

Pripravljalni odbor je vest o odprtju slovenske Čitalnice v Celju in njeni odobritvi sporočil ljudem preko Bleiweisovih Novic 1. januarja 1862. Hkrati so ustanovitelji celjske Čitalnice povabili »vse prijatle naše slovenščine in naroda našega, da se obilno zapišejo v to občekoristno narodno društvo«.⁴ Vsi, ki so se želeli pridružiti Čitalnici, so se lahko oglasili osebno ali pismeno pri g. Francu Kapusu. Za pomoč pri zbiranju članov so se obrnili na rodoljube v različnih krajih, katerim je bilo mar za uspeh »čitavnice«, še posebej na duhovščino. Kot namen Čitalnice so navedli »branje in čitanje slovanskih in tudi drugih novin in knjig po potrebi sedanjega časa«.⁵

Čitalnico so sprva nameravali odpreti na svečnico, vendar so datum, ker so imeli težave z najetjem primernih prostorov, pomaknili na 16. februar. Ustanovitelji Čitalnice so upali, »da jim družnikov ne bode manjkalo, in ako Bog da in pravična reč domača, bode čitavnica napredovala veselo«.⁶

¹ Pri pisanju naloge sem se srečala s problemom, ali naj pišem imena čitalnic z veliko ali malo začetnico. V virih in starejši literaturi so besedo čitalnica - ime za narodnokulturno društvo - pisali z malo začetnico. Mlajši avtorji pišejo imena čitalniških društev z veliko. Različni avtorji so za imenovanje celjske Čitalnice uporabljali daljša ali krajša poimenovanja in tudi glede pisanja malih in velikih začetnic so uporabljali različne načine, npr.: celjska Čitalnica, Celjska čitalnica, narodna Čitalnica v Celju, Narodna čitalnica v Celju, na kratko kar Čitalnica ipd. Glede pisanja velikih in malih začetnic pri pisanju imena društva sem se odločila, da pri daljšem nazivu celjske Čitalnice (Narodna čitalnica v Celju), pišem besedo narodna z veliko, besedo čitalnica pa z malo. Kadar pa društvo poimenujem s krajšo obliko »čitalnica«, pa pišem besedo Čitalnica z veliko. Tudi, kadar sem uporabljala besedo Čitalnica kot oznako za bralno društvo v splošnem pomenu, sem jo pisala z veliko začetnico, da ne bi prišlo do zamenjave z besedo čitalnica, ki označuje le prostor, namenjen branju (časopisna čitalnica, javna čitalnica...). Pri citiranju sem ime društva pisala tako, kot je bilo zapisano v virih ali literaturi.

² Novice, 1. januar 1862.

³ Bruno Hartman, Prvo leto celjske čitalnice, Celjski zbornik 1958, str. 66; prim. tudi Ivan Prekoršek, Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev, Nova doba 5. 5. 1921, str. 2.

⁴ Novice, 1. januar 1862; prim. tudi Fedor Gradišnik, Zgodovina celjskega gledališkega življenja, Gledališki list mestnega gledališča celjskega 1950/51, str. 34.

⁵ Novice, 1. januar 1862.

⁶ Prav tam.

Čeprav je bila Celjanom prošnja za odprtje Narodne čitalnice odobrena s strani c. k. namestništva v Gradcu že novembra 1861. leta, začne celjska Čitalnica formalno delovati šele z njenim odprtjem 16. februarja 1862.

Celjsko Čitalnico so slovesno odprli 16. februarja 1862. Navdušenje je bilo izjemno. Še isti večer je dopisnik iz Celja sestavil kratko poročilo, ki so ga Novice objavile 19. februarja 1862: »Ravnokar smo končali besedo, s katero smo odprli danes č i t a v n i c o celjsko. Bilo je vse tako slovesno, tako veselo, tako ljubeznivo, da se ne da popisati z malo vrsticami, kaj smo dosihmal doživeli radostnega, in kaj nas še pričakuje, preden bo ura polnoči odbila. Zato nesite drage »Novice« le ta kratek telegram po svetu, pa rečite vsem, ki so se nas ta večer spominjali, da jim boste povedale drugi pot več o današnji častni narodni veselici.«

O tem slovesnem, veselem dogodku so res obširno poročale Novice dne 26. februarja 1862. Članek je obsegal več strani in se je začel z besedami: »16. svečan smo z zlatimi črkami v kroniko starodavnega in staroslavnega mesta »Celja« zapisali. Odprla se je naimer ta dan »celjska čitavnica«. Že dolgo smo se veselili tega dneva, ko se ima nova moralna moč štajerskih Slovincov očitati in razviti, in hvala Bogu! nismo se prevarili v naši veri, da staroslavna celjska okrajina hranjuje v svojem krilu tisoč in tisoč domoljubnih sinov«. ⁷

Slavnost Čitalnice se je odvijala v Kapusovem stanovanju. Sobana je bila okrašena »s Slovincem svetih oseb«. Poleg cesarjeve podobe in državnih simbolov so sobane krasile podobe »slavnih zastopnikov narodnosti slovanske«: Palackega, Riegerja, Tomana, Smolke, Pražaka ter Svetopolkova podoba, ki naj bi udeležence opominjala na slovansko slogo.

Slavnosti so se udeležili tudi predstavniki mariborske in ljubljanske Čitalnice. Iz mariborske Čitalnice je prišlo šest predstavnikov s predsednikom dr. Sernecem. V Celje so se pripeljali z vlakom že dopoldne, popoldne okoli pete ure pa je večja množica ljudi na celjskem kolodvoru sprejela ugledne goste s Kranjske, med njimi dr. Bleiweisa in Tomana. Prišel je tudi vodja ljubljanskih pevcev dr. Nedved.

Celjani in okoličani so gostoljubno pričakali goste, zanje so pripravili slovesno okrašene kočije, ozaljšane z narodnimi trakovi. Goste so sprejeli gospod dr. Štefan Kočevar, začasni predsednik Čitalnice, in gospodje odborniki. Gostoljubni celjski opat Matija Vodušek je povabil dr. Bleiweisa, dr. Tomana, župnika Varla in še nekatere goste v opatijo, kjer so jih pogostili.

Slovesnost v čitalnici se je začela ob šesti uri. Udeležence slavnosti, ki so se oblekli v narodne noše, je ob vhodu v čitalnico pozdravljala transparent z napisom »Dobrodošli«.

Slavnostno odprtje je z govorom začel dr. Štefan Kočevar: »Z velikim srcem pozdravljam Vas, naše sosede in prijatelje iz Kranjskega, ki ste se potrudili v Celje, da povikšate slovesnost pri začetju naše čitavnice«. Posebej je pozdravil dr. Bleiweisa, predstavnike mariborske Čitalnice in iskrene domoljube iz Celja in celjske okolice, ki so zedinili svoje moči, da so

⁷ Dopisnik je zaradi silnega navdušenja nad odprtjem Čitalnice pretiraval s številkami. Hotel je le povedati, da je odprtje Čitalnice pozdravilo veliko ljudi in da je že na začetku k društvu pristopilo precej rodoljubov, kar je obetalo dober razvoj čitalniške dejavnosti na Celjskem.

ustanovili v Celju prvo slovensko društvo. Dr. Štefan Kočevar je pozdravil tedanje čase, ko je močno naraslo število domoljubov, obenem je opozoril na očitke nekaterih Nemcev, ki so bili mnenja, da je namen Čitalnice razdreti tukajšnjo Kazino.⁸ Dr. Kočevar je poudaril, da ima Čitalnica drugačen pomen kot Kazina, ki je namenjena zabavi. Prvi namen Čitalnice je čitanje časopisov: »Neumnost bi tedaj bila, ako bi mi hotli kazino razdreti; in za hinavce bi nas moral svet imeti, ako bi njenemu društvu škodo storiti namerjali, v katerem smo se že večkrat razveseljevali. Sram bi moralo vsakega rodoljuba biti, ki bi kaj takošnega mislil. Kazina in čitavnica obe lahko v Celji obstojita«. Čitalnici so očitali tudi, »da bode svajo in razpor med mestjani spravila«. Ta očitek je dr. Kočevar označil za nesmiseln. Kajti, če bi Čitalnica povzročala spore med meščani, okrajna oblast prošnje za ustanovitev Čitalnice deželnemu glavarstvu ne bi sporočila in tako prošnja tudi uslišana ne bi bila.

Ustanovitev Čitalnice je imela torej zakonsko podlago. Čitalnici se je lahko brez pomisleka pridružil »vsaki duhovnik, urednik, obrtnik, rokodelnik in kmet«. In kdor se ji je pridružil, zato ni postal »neprijatelj« tistih, ki zanj niso marali.

Nekateri so že na začetku bili mnenja, da se celjska Čitalnica »ne more obdržati«. Toda pošteni nemški rodoljubi so pozdravljali ustanovitev Čitalnice.

O Čitalnici je dr. Kočevar izrekel tudi naslednje besede:

»Naša čitavnica je zavod mira in ne prepira. Mi nikomur ne zamerimo, če je za vse druge jezike zavzet, samo za naš jezik ne. In mi druge jezike spoštujemo, posebno nemški, al za slovenski jezik pa posebno ljubav občutimo«.

V govoru se je dr. Kočevar zahvalil še cesarju, ki je v oktobrski diplomi z dne 20. oktobra 1861 izenačil enakopravnost narodov. Dr. Kočevar je zaključil govor z besedami: »Naj živi tedaj naša čitavnica neštevilne leta, - naj živi v močni Avstrii, živila!«.

Ko je nato g. Kapus prebral pismene pozdrave tržaške in varaždinske Čitalnice, je stopil na govorniški oder dr. Bleiweis, ki je sporočil pozdrave ljubljanske Čitalnice. Imel je tudi krajši govor, v katerem je celjski Čitalnici zaželel uspešno delovanje in opozoril, da so v njenem postopanju pomembne štiri reči:

1. odločnost - mirno postopati z nemško stranjo in niti za las odstopiti od svojih pravic,
2. složnost - med Slovenci naj vedno kraljuje sloga, še posebej naj to velja za odbornike vsake Čitalnice,
3. narodna značajnost - besede in vse druge veselice naj v Narodni čitalnici ostanejo vedno narodne,
4. varčno gospodarjenje - Čitalnica naj ne hrepeni po vsem, kar bi rada imela, ampak po tistem, kar zares potrebuje.

Bleiweisovemu končnemu vzkliku: »Bog poživi čitavnico celjsko!« je sledilo navdušeno ploskanje. Ploskanje je ponehalo šele ob nastopu ljubljanskih pevcev, ki so zapeli Praprotnikovo pesem Domovina in z njo začeli umetniški program.

⁸ Nemška Kazina je bila v Celju ustanovljena že leta 1857. Društvo je bilo namenjeno razveseljevanju tako Nemcev kot Slovencev. Po ustanovitvi Čitalnice postane Kazina izključno nemško društvo.

V nadaljevanju programa je šentjurski zdravnik Ripšl zapel Trstenjakovo pesmico O polnoči, ki jo je uglasbil dr. Gustav Ipavic. Nato je zadonela junaška srbska popotnica Rado ide u vojnike. Sledila je Prešernova pesem Strunam v Maškovi uglasbitvi. Poslušalcem je bil najbolj všeč Nedvedov Venec narodnih slovanskih pesmi, ki se je končal s cesarsko himno. Cesarsko himno je občinstvo poslušalo stoje in ob koncu vzdiknilo: »Živio presvitli Cesar!« Kapusova žena, rojena Celjanka, je zapela nežno pesmico Sarafan, ki so jo poslušalci sprejeli zelo pohvalno. Sledila je deklamacija profesorja celjske gimnazije Hafnerja, v kateri je predstavil Trstenjakovo pesem Prisega. Ob koncu so ljubljanski pevci zapeli četverospev Pod oknom in Jenkovo pesem Naprej, ki so jo morali ponavljati.

Po zaključku umetniškega programa je na govorniški oder stopil celjski opat. Izrekel je veliko zahvalo ljubljanskim gostom in njihovim pevcem za udeležbo in njihov prispevek pri odprtju celjske Čitalnice. Povedal je tudi basen o levici in desnici, v kateri je razložil, zakaj se slovenska narodnost in omika še sedaj ne moreta meriti z nemško. Poudaril je, da Slovenci ne smemo obupati in da je današnji večer pokazal, »da še v Slovencih živi zdravo jedro in krepek duh«.

Nato so gostje sedli za mizo, da bi okrepili svoje telo. Ob mizah so nazdravljali z zlato kapljico slovenskih goric. Celjski župan Stepišnik je najprej nazdravil dr. Bleiweisu in dr. Tomanu, gostje so nazdravili županu, nakar je dr. Toman nazdravil bratovski složnosti med Štajerci in Kranjci. Pri nazdravljanju niso pozabili nobene osebe, »ktera svoje dušne in materialne moči daruje domovini«. Zato so nazdravili vsem domoljubom, najprej gospodu Trstenjaku in presvetlemu cesarju, škofu Antonu Martinu Slomšku, utemeljitelju jugoslovanske akademije Strossmayerju, predstavnikom slovanske znanosti in pisemstva, celjskemu opatu, poslancu Černetu - iskrenem zagovorniku slovenskih pravic in vsem avstrijskim bratom v želji, da bi se ljubili v mogočni svobodni Avstriji. V imenu bratov Čehov sta se v češkem jeziku zahvalila tukajšnja gimnazijska profesorja Lindner in Hluščik v »srčnih in do srca segajočih besedah«. Sledile so zdravice gospodu Pirnatu, ki je poslovenil prekrasno češko pesem Kje moj je dom, gospodu fajmoštru Orožnu - pesniku narodne pesmice Kje so tiste rožice. Nazdraviti niso pozabili tudi začasnemu odboru, ki je z velikim trudom osnoval Čitalnico.

Posebno veselje je bilo pri »besedi« videti »nježni ženski spol z narodnimi znamenji«. Posebno ozaljšane so bile Žalčanke. Gostov je bilo čez 200 in to je bil dokaz, »da slovenska narodnost na Štajerskem nima za branitelje samo kje trojico »fantastov in fanatikov«, kot je lagal znani graški časopis (Tagespost).

Odprtja Čitalnice so se udeležile ugledne osebe duhovnega in posvetnega stanu, zato »ne bodo mogli tedaj več po svetu lagati dopisuni, da se za slovenščino le potegujejo dijačici in kaplančici«. Slovesnosti so se udeležili tudi kmetje, ki so »dr. Bleiweisa kuševali in ga na glas hvalili, da tako modro in podučno ureduje Novice«.

Teharski kmet in mlinar Anton Grabič je za to slovesnost zložil pesmico Od čitavnice v Celju, ki jo je tudi zapel ob pomoči dveh pevcev.

Po polnoči se je začel ples, »da so se domoljubi lahko v plesu en malo zasukali«.

Obsežno poročilo o odprtju celjske Čitalnice se je zaključilo s stavkom: »Tako se je obhajal ta dan narodne radosti lepo in pošteno; Bog daj več takošnih dni!«.⁹

Vodstvo celjske Narodne čitalnice

Vodstvo Čitalnice so izbirali na začetku (l. 1862 in 1863) ali ob koncu vsakega leta (l. 1864 in vsa naslednja leta) na t. i. velikih ali glavnih skupščinah, oz. občnih zborih ali volitvah.

Po 6. členu društvenih pravil so se skupščin oz. zborov lahko udeležili poleg dotedanjega vodstva (odbornikov) tudi vsi drugi člani Čitalnice.

Datume glavnih skupščin je bilo potrebno skupaj s predvidenim dnevnim redom predhodno javno objaviti (časopisje, oglasne deske). Za glavno skupščino je bil določen obvezen dnevni red. Ravnateljevemu govoru, v katerem je predstavil delovanje Čitalnice v preteklem letu, je sledilo blagajnikovo poročilo o materialnem stanju društva (knjižničar je včasih poročal o delovanju knjižnice in povečanju knjižnih enot), zatem je sledila volitev novega vodstva in družabno srečanje. Na glavnih skupščinah so se društveniki odločali tudi o naročanju novih časopisov in o prodaji starih.

Na velikih skupščinah so lahko (vsi) člani Čitalnice volili svoje novo vodstvo - odbor, ki je bil sprva sestavljen iz sedmih, po letu 1865 pa iz devetih odbornikov. Po spremembi društvenih pravil leta 1865 je bilo poleg števila odbornikov novo tudi to, da je moralo biti iz mesta šest odbornikov in trije namestniki.¹⁰ Odbor so volili za dobo enega leta.

Na naslednji izredni seji, ki je morala biti sklicana največ 14 dni po veliki skupščini, pa so izbrani odborniki izvolili sami med sabo ravnatelja, podravnatelja, tajnika, blagajnika, knjižničarja... Na skupščinah in odborovih sejah je odločala večina od prisotnih glasov. V primeru, da bi bilo število glasov enako, je odločal glas ravnatelja. Kasneje so v pravilih določili, da je za sklepčnost odbora potrebno, da se seje udeleži vsaj šest odbornikov.¹¹

Za svoje delo v društvu odborniki niso prejeli nobenega plačila in niso imeli nobenih prednosti pred ostalimi člani Čitalnice (npr. da bi bili oproščeni plačevanja članarine ipd.).

Med odborniki so najpomembnejša mesta imeli ravnatelj, podravnatelj, tajnik in blagajnik.

Predsednik ali ravnatelj Čitalnice je po društvenih pravilih skliceval in vodil skupščine, odborove seje, vodil je razprave, podpisoval je vsa društvena pisma in zapisnike ter zastopal društvo v zunanjih zadevah. V primeru ravnateljeve odsotnosti je njegove naloge začasno opravljal podravnatelj. V primeru, da bi bila odsotna tako ravnatelj kot podravnatelj, bi njune naloge začasno opravljal najstarejši odbornik.¹²

⁹ O odprtju celjske Čitalnice so pisale Novice 26. februarja 1862, ta dogodek pa sta opisala tudi Hartman, Prvo leto..., str. 66-70 in Gradišnik, Zgodovina..., str. 34-36 in str. 45-46.

¹⁰ Glej Zapisnik sej Narodne čitalnice v Celju 1862 - 1885, str. 39. Gradivo o celjski Čitalnici hranil Zgodovinski arhiv v Celju.

¹¹ Seja 28. maja 1865, Zapisnik, str. 39.

¹² Prav tam.

Tajnik je moral podpirati ravnatelja v vseh zadevah. Na sejah in zborih je pisal zapisnike. Podpisoval je vsa društvena pisma in zapisnike.

Blagajnik je vodil in urejal denarne zadeve. Bil je odgovoren za društveno premoženje. Pobiral je denar za članarine, prostovoljne prispevke ipd.; po ukazih, ki sta jih podpisovala ravnatelj in tajnik, je razpolagal z denarjem iz društvene blagajne. Vsake tri mesece je moral odboru predložiti račun z vsemi dokazili, ob koncu vsakega leta pa je moral izdelati poročilo o denarnem poslovanju Čitalnice v preteklem letu.

Knjižničar je opravljala knjižničarska opravila, skrbel je za časnike in knjige, ob koncu leta pa je izdelal poročilo o stanju v knjižnici.

Po društvenih pravilih naj bi se odbor sestajal navadno enkrat mesečno. Na svojih sejah je sprejemal važne sklepe, pri čemer so morali biti prisotni vsi odborniki. Po spremembi društvenih pravil je moralo biti na sejah za sklepčnost prisotnih vsaj šest odbornikov. O manj važnih stvareh sta odločala skupaj ravnatelj in tajnik; o svojih sklepih sta morala odbor obvestiti na njegovih prvi seji.

Čitalnično vodstvo je bilo, kar se tiče najpomembnejših funkcij, sorazmerno stalno.

Dr. Kočevar je bil ravnatelj Čitalnice od njene ustanovitve 1862. do leta 1873/75. Krajši čas je predsedniško funkcijo opravljala tudi leta 1877, zaradi odsotnosti dr. Josipa Serneca. Prav tako je ves ta čas čitalnične denarne zadeve urejal Franc Kapus. Na mestu podravnatelja sta se zamenjala v obdobju 1862/70 Davorin Trstenjak (1862-april 1867) in Ivan Žuža (april 1867-1870). Čitalnično knjižnico so vodili Gustav Lindner (1862-1863), Franc Hafner (1864-1865) in Gregor Jesenko (1866-1870). Naloge tajnika je štiri leta opravljala prof. Ivan Krušič (1862-1865), za njim dve leti Martin Mihelj (1866-1867); v naslednjih letih pa so z vsakim letom izvolili drugega tajnika: Škofleka (1868), Levičnika (1869) in Pesariča (1870). Med odbornike so bili v obdobju 1862-1870 večkrat izvoljeni: Andrej Pirnat (šestkrat), Moric Ripšl (petkrat), Edvard Jeretin in Ernst Ripšl (štirikrat), Ivan Žuža, Gustav Lindner in Pozevnik (dvakrat) ter Pesarič (enkrat).

Bésede in druge prireditve, ki jih je organizirala celjska Čitalnica v obdobju 1862-1873

Prvo básedo je celjska Čitalnica priredila na dan njenega odprtja 16. februarja 1862 v stanovanju trgovca Kapusa. Svojo drugo básedo pa je organizirala 27. aprila 1862, tokrat že v novem stanovanju, v gostilni Jurija Balanta Pri zamorcu. Obvestilo in povabilo k drugi básedi je izšlo v Novicah 16. aprila 1862, poročilo o básedi pa je bilo objavljeno v istem časniku dne 7. maja istega leta.¹³

Na básedi se je zbralo lepo število duhovnih in svetnih družbenikov iz Celja in okolice. Prireditve je obiskalo tudi precej kmetov. V kulturnem programu je nastopil pevski zbor

¹³ Glej tudi Hartman, str. 72; Seja 4. aprila 1862, Zapisnik str. 3.

celjske Čitalnice, ki ga je v kratkem času (v dveh mesecih) izuril neutrudljivi učitelj petja, gospod Gregor Tribnik. Poslušalstvo je bilo nad nastopom zbora tako navdušeno, da so morali vse pesmi še enkrat ponoviti. Na začetku Čitalnica še ni imela lastnega glasovirja, zato ji ga je za prvi béseedi posodil šentjurski zdravnik Nikolaj Ripšl. Kulturnemu programu je sledilo narodno veseljevanje, ki je trajalo precéj čez polnoč.

Od maja dalje so se zbirali društveniki tudi vsak torek zvečer na t. i. malih skupščinah, ki jih je vodil odbor. Na njih so se udje »pridno zbirali, pretresavali mnenja, se pogovarjali v znanstvenih, zgodovinskih, jezikoslovnih in drugih narodnih, se ve da ne političnih zadevah in predmetih, pevali, igrali ali drugače kratkočasili se«. V čitalničnih prostorih so lahko društveniki tudi igrali karte ali druge z zakonom dovoljene igre, brez vsakega posebnega plačila.¹⁴

Tretja béseada je v celjski Čitalnici potekala na binkoštni ponedeljek 9. junija 1862. Poročilo o béseedi so objavile Novice šele 9. julija 1862.

Ponovno se je zbralo mnogo društvenikov raznih stanov in obeh spolov. Zabava je bila kljub sparini v sobah zelo vesela. Béseado je s prijaznim nagovorom pričel ravnatelj Čitalnice, dr. Kočevar. Med drugim je omenil, da celjska Čitalnica vsakodnevno napreduje, saj se je število članov povečalo na 130. Vsak domoljub pa je najbolj vesel tega, da čitalnični člani v vse večjem številu postajajo tudi kmetje, saj predstavljajo jedro naroda. S posebnim veseljem je zbranim predstavil nov klavir - glasovir Skuthanovega dela, ki ga je na Dunaju z zbranim čitalničnim denarjem kupil gospod Benjamin Ipavic. Klavir so tudi prvič javno preizkusili.

Za četrtek 31. julija 1862 je bila napovedana »mala béseada«, ki pa je postala »velika«, sicer ne po številu udeležencev, ampak po »važnosti in zanimivosti, po lepoti pesem in po občnem veselji, ki je oživljalo vse«. Opis zadnjega julijskega večera v celjski Čitalnici so ponesle Novice med bralce 13. avgusta 1862.¹⁵

Uvodoma je dr. Kočevar poročal ostalim društvenikom o sklepkih seje z dne 4. aprila, na kateri so se odborniki odločili, da imenujejo nekatere pomembne gospode: gospoda knezoškofa Slomška, Strossmayerja, dr. Tomana, Černeta, dr. Bleiweisa, Riegerja, Pražaka, Braunerja, Palackega, Klavdija, Miklošiča in Muršca za častne člane celjske Čitalnice. Častni člani so se Čitalnici pismeno zahvaljevali za izkazano čast ter za prejete diplome. Še posebej pa je Čitalnico razveselil gospod vladika Strossmayer, ker ji je podaril 200 forintov.¹⁶

Zanimive govore so imeli tudi opat M. Vodušek, abiturient celjske gimnazije J. Kočevar in teharski kmet Anton Bizjak. Opat je v govoru zahteval, da Slovenci dajemo prednost domačemu jeziku. Sin dr. Kočevarja je govoril o nalogah slovenske mladine. Za geslo

¹⁴ Seja 4. maja 1862, Zapisnik, str. 4.

¹⁵ Glej tudi: Hartman, str. 73-74 in Gradišnik, str. 70-71.

¹⁶ V zapisnikih celjske Narodne čitalnice srečamo dve poimenovanji za takratno denarno enoto - goldinar in forint. Goldinar je bil prvotno na ozemlju severno od Alp oznaka za zlatnik (gulden). Kovali so ga po zgledu florentinskega dukata, zato so ga imenovali tudi florint. Leta 1484, za časa nadvojvoda Sigismunda, so na Tirolskem začeli kovati srebrne polgoldinarje, 1486 pa srebrni ekvivalent guldu, ki so mu rekli goldinar. Okoli leta 1542 ga je v veliki meri izpodrinil tolar. Konec 15. stol. je znašala vrednost srebrnega goldinarja 60 krajcarjev, od 1857. leta pa 100 krajcarjev (tedaj so goldinar imenovali forint ali poltolar). (Enciklopedija Slovenije 3, Ljubljana 1989, str. 259).

je povzel Cegnarjeve besede: »Dovršujmo nam od zgoraj dano naročilo, da ne bo nam sonce za gorami zatonilo«. A. Bizjak pa je svoj govor namenil predvsem v čitalnici zbranim kmetom. Poudaril je, kako je pomembno, da se kmet ob svojem delu tudi izobražuje. Kmetom je toplo priporočil v branje Bleiweisove Novice in Zalokarjevo Umno kmetovanje. Na lastem primeru je poudaril koristnost kmetijskih družb. Glede jezika je bil odločen v tem, da kmetje vztrajajo pri uporabi slovenskega jezika.

Naslednjo besedo je Čitalnica priredila šele 23. novembra 1862.¹⁷ Kljub deževnemu vremenu se je zbralo okoli 130 oseb, med njimi precej gospa in gospodičen. V kulturnem programu je med drugimi nastopila tudi skupina Čehov, ki se je občinstvu predstavila z Riegerjevo Kovaško in z nekaterimi češkimi narodnimi pesmimi. Dr. Kočevar je v posvetilo septembra umrlemu škofu Antonu Martinu Slomšku prebral govor spirituala Franca Kosarja o njegovem slovstvenem delovanju. Novembrska beseda je bila zadnja pomembna prireditve, ki jo je pripravila celjska Čitalnica v letu 1862. Druženje čitalničarjev pa ni bilo omejeno le na prireditve z umetniškokulturnim programom, ampak so se srečevali tudi tedensko - ob torkih zvečer.¹⁸ Tudi nekaterim sejam so včasih sledile zabave s plesom.

Skupaj z vabilom celjske Čitalnice, ki je vabila svoje člane dne 11. januarja na veliko skupščino, je bil v Novicah 7. januarja 1863 objavljen tudi razpored bodočih besed s plesom, ki so bile 18. januarja v čitalnici, 25. januarja v Laškem, 2. februarja v čitalnici, 8. februarja v Žalcu in 16. februarja, na obletnico ustanovitve Čitalnice, ponovno v čitalnici.

Med omenjenimi prireditvami je bila pomembnejša po vrsti sedma beseda, ki jo je celjska Čitalnica prvič doslej organizirala izven Celja, v Žalcu. Z organiziranjem besed izven Celja je Čitalnica ustregla tistim društvenikom, ko so želeli organizirati besede v krajih, od koder so prihajali. Hkrati je bil to tudi interes celotne Čitalnice, saj je na tak način pridobivala nove člane in širila narodnoprebujevalno dejavnost med ljudi na širšem celjskem območju. Opis laške besede je bil 11. februarja 1863 objavljen v Novicah.

V Laško so prišli gostje iz Bistrice, Šentjurja, Celja, Šoštanja, Žalca in okolice. Besedo so priredili v »krasno olišpani, s podobo presvitlega cesarja, s slikami drugih slovečih Slovanov in s slovenskimi zastavami okinčani veliki dvorani g. Slanca, laškega tržana«. Besede se je udeležilo tudi nad 60 domoljubnih gospa in gospodičen, mnoge med njimi so bile oblečene v slovenske narodne barve. Govoroma laškega župana Valentiniča in dr. Kočevarja je sledil kulturni program, v katerem sta nastopila tudi čitalnični pevski zbor in šentjurski pevci. Petju je sledilo igranje na klavir, nato se je začel ples. Mlajši, plesa željni udeleženci, so po dvorani zaplesali hitro kolo, drugi so se posedli za bogato mizo in »ondi pri sladkem vincu in dobrem pivu vesele slovenske zdravičke in druge narodne pesmi prepevali«.

¹⁷ Novice, 3. december 1862.

¹⁸ Prav tam.

Dopisnik ni mogel zamolčati naslednjega dogodka: »Ko so po živem in neutrudljivem plesu gospodične po dvorani v kolu šetaje hladile in oddihvale si, povzdignejo, kakor da bi se bile pomenile, enoglasno svoje čiste glasove in zapojejo tako milo in lepo Mila mila lunica, da nam je veselja srce igralo in da so mnogim oči radosti se solzile«.

Po odhodu gostov iz oddaljenejših krajev ob tretji uri zjutraj »so še ostali veselivci v ožjem, pa nič manj veselem krogu še do zlatega svita«.

2. februarja 1863 so imeli v celjski Čitalnici Vodnikovo spominsko slovesnost, 8. februarja 1863 pa je Čitalnica priredila bésedo v Žalcu.¹⁹

Béseda v Žalcu je uspela ravno tako kot laška. Čitalnici je dal prostore na razpolago žalski župan Janič. V umetniškem programu so žalski pevci pod vodstvom domačega učitelja Franca Kovača navduševali s svojim krasnim petjem.

Na pustni ponedeljek 16. februarja 1863 je Čitalnica v svojih prostorih proslavila prvo obletnico.²⁰ Zbralo se je toliko ženskega spola kot še nikdar doslej. Davorin Trstenjak je govoril o usodi jezikov. Mariborska in varaždinska Čitalnica sta poslali celjskim čitalničarjem pozdravni brzojavki. Po zaključku kulturnega programa so se zbrani prepustili prijetnemu rajanju.

Spominu tisočletnice bratov Cirila in Metoda je bila posvečena béseba 15. (ali 16.?) marca 1863. Vsebino spominske marčne bésebe so objavile Novice 8. aprila 1863. Davorin Trstenjak je v lepem govoru, »s svojo znano, temeljito učenostjo«, razložil življenje in delovanje, trpljenje in zasluge bratov Cirila in Metoda.

Naslednja béseba je bila v celjski Čitalnici zadnjo nedeljo v aprilu, dne 26. aprila 1863.²¹ »Ponovno je bilo veselo«, so o zadnji prireditvi zapisale Novice 6. maja 1863. Med udeleženci bésebe je potrebno omeniti tudi gospoda Ribiča, okrajnega predstojnika vranskega in novega celjskega predstojnika gospoda J. Lichteneggerja, »kteri se je s svojo ljubeznivo priljudnostjo s vsem, ki ga še niso poznali, prikupil in med družimi presrčno napil zdravico naši čitavnici«.

V nedeljo 12. julija 1863²² ob osmi uri zvečer se je v čitalnici začela béseba, ki je bila vnovič posvečena bratoma Cirilu in Metodu.

Svečanosti praznovanja tisočletnice dohoda bratov Cirila in Metoda so se začele 5. julija s slavnostjo v cerkvi sv. Jožefa. Cerkvene slavnosti so trajale ves teden, zaključile pa so se 12. julija z veliko mašo v mestni farni cerkvi.²³ Pri obeh mašah je nastopil tudi čitalnični zbor. Béseba z dne 12. julija²⁴ se je prav dobro obnesla. Razen mnogih gospa in gospodičen, domačih in zunanjih članov Čitalnice, sta zbrane s svojim obiskom še posebej počastila gospod dr. Gustav Ipavic, slavni slovenski skladatelj, in dr. Josip Vošnjak iz Slovenske

¹⁹ Novice, 4. marec 1863.

²⁰ Glej tudi: Hartman, str. 78.

²¹ Seja 8. aprila 1863, Zapisnik str. 16.

²² Datum bésebe so določili na seji 22. junija 1863, glej: Zapisnik, str. 17.

²³ Novice, 1. julij 1863.

²⁴ Novice, 22. julij 1863.

Bistrice. Pomemben govor je imel Davorin Trstenjak, ki je poudaril pomen bratov Cirila in Metoda pri razširjanju krščanske ideje in osvobajanju slovanskega duha.

Naslednjo bése do v letu 1863 je celjska Čitalnica priredila 12. ali 13. avgusta v Mozirju.²⁵ To je bila za laško in žalsko bése do tretja bése do, ki so jo celjski čitalničarji organizirali izven Celja. V Mozirju so jo priredili predvsem na prošnjo g. Janeza Lipolda. K njej so bili vabljeni vsi društveniki celjske in drugih narodnih čitalnic in vsi slovenski rodoljubi. Narodno praznovanje se je v Mozirju začelo že v nedeljo 9. avgusta z dvojno sveto novo mašo bratrancev J. Lipolda in F. Pirkoviča. Opis mozirske bése do so 2. septembra 1863 objavile Novice.

Mozirski trg se je ob priliki posvetitve novomašnikov in prireditve bése do »oblekel v slovensko, narodno nošo«. Pred Lipoldovo hišo in z mnogo drugih poslopij so vihrale avstrijske in narodne zastave. »Slavoloki z lepimi slovenskimi napisi bili so sem ter tja razpeti. Možnarji in nakla so pokali, da so tla se tresle, celjska godba pa je rezala vmes, da si mislil, večega veselja ni mogoče ti podeliti, kot je bilo to. Pri bogato obloženi mizi in v krasno okinčanih Lipoldovih sobah, krog ktere je sedelo blizu 200 častitih gostov, med temi nad 20 venčanih devic, je vladal le en duh; bilo je vse le ena misel, ena hvala, eno veselje. Slovenski je pogovarjalo se, napivalo in zabavalo slovenski, kakor pri obedu, tako tudi na prostornem, s cveticami, banderi in krasnimi slikami ozaljšanem plesišču. In veselica ta, ki se je na večer v malo »besedo« prevrgla, trpela je s kratkimi prenehljaji do srede, ko so častiti gostje od blizu in daleč začeli shajati se „k slovesni besedi v Mozirji“«.

Na prireditve so se na ozaljšanih vozovih pripeljali Šoštanjčani, Celjani in Žalčani.

Bése do se je začela ob pol desetih. Zbralo se je okoli 300 ljudi. Najprej je čitalnični zbor zapel pesem Pobratimija, nato je zbrano društvo pozdravil dr. Kočevar. Ivan Lipold je odzdravil njegovemu pozdravu. Nato so se izmenjavali govori, pesmi in deklamacije, od katerih sta bili občinstvu najbolj všeč Bilčeva Slovenija oživljena in Proklete grablje v izvedbi celjskih dijakov.

Mozirska bése do »izvrstna in od kraja do konca brez vsake motnjave dosegla je v zgornji savinjski dolini v mašem to, kar je bil sad in nasledek mariborske velike besede. Godrnjačem zavezala je jezik, nemškutarjem, saj nekaterim, razvedrila um, zaspancem pa odprla oči, da vidijo zdaj čisto jasno, kako kratkočasijo se in kaj zahtevajo Slovenci«. Šele vzhajajoče sonce je prekinilo veselje.

Naslednji dan je nekaj gostov obiskalo stene žolcpaške gore in slap Savinje, pod katerim so prepevali slovenske pesmi; drugi pa so se razšli in ponesli veselje in nepozabljivi spomin na to bése do, v razne kraje ob spodnjesavinjskem nabrežju.

V nedeljo 8. novembra 1863 ob sedmi uri zvečer je celjska Čitalnica pripravila bése do s plesom že v novem »stanovališču« v Tapajnerjevi hiši nasproti kolodvora.²⁶ »Bése do je bila lepa, vesela in zanimiva, da bi boljša biti ne mogla«, so poročale Novice z dne 18. novembra. V krasno okrašenih in razsvetljenih sobah se je zbralo toliko ljudi, da je

²⁵ Najprej je bila bése do napovedana za sredo 12. avgusta 1863. Glej Novice z dne 29. julija 1863 in zapisnik seje dne 23. julija istega leta.

²⁶ Novice, 28. oktober 1863.

bilo v resnici pretesno. Uvodni govor je imel gospod ravnatelj, kulturni program pa sta zapolnjevala čitalnični zbor in celjska »jako izurjena« godba pod vodstvom A. Cinaverja.

Na izredni mesečni seji dne 27. novembra 1863 je odbor za bésede in veselice predložil program veselic za zimski čas 1863/64: v nedeljo 20. decembra 1863 so predvideli organizirati bésedo v nedeljo 10. januarja 1864 bésedo s plesom, v sredo 20. januarja ples, na svečnico 2. februarja bésedo s plesom, v ponedeljek 8. februarja ples, v nedeljo 21. februarja »bésedo, v nedeljo 6. marca bésedo, v nedeljo 20. marca bésedo in v nedeljo 17. aprila bésedo s plesom.

Od omenjenih prireditev je v virih na kratko opisana le veselica, ki je 10. januarja sledila občnemu zboru.²⁷ Ta je bila zelo živa. Premnogim plesalcem in plesalkam je igrala mestna godba »premle slovenske melodije«. Ponovno se je pokazalo, da so čitalnični prostori za veselice (plese) pretesni. Mnogi so priljubljeno »veselišče« zapustili »znojni in trudni« šele proti jutru.

Naslednjo bésedo je celjska Čitalnica organizirala 10. julija 1864.²⁸ K dobremu vzdušju na tej večerni veselici so pripomogli tudi šentjurski pevci in Anton Grabič s svojimi šaljivimi.

18. septembra 1864 so se celjski čitalničarji znova zbrali na bésedi v Mozirju. Dogodek, ki je bil radosten za vso Gornje Savinjsko dolino, opisujejo Novice z dne 28. septembra 1864: »Že v soboto v večerko so možnarji pokali, da si misli, jutri mora se poseben praznik za Mozirje obhajati. Celjska mestna godba je zvečer domoljubne tržane med gromovitim strelom vabila in spominjala jutranje veselice, v nedeljo jutro pa jih je dramila iz sladkega spanja po trgu gori in doli trose mile slovenske glasove. Od vseh krajev vrelo je ljudstvo v trg, in vsak voz, ki je pripeljal gostov, pozdravljali so možnarji in godba. Iz koščate lipe sred trga vihrala ti je slovenska zastava nasproti, druga kazala je iznad lepe visoke hiše, kjer bodo zvečer Slovenci se radovali, pri vходу v trg pa te je z zastavami in cvetjem ovenčan in z lepimi slovenskimi napisi ozaljšan slavolok sprejel in spustil te tako rekoč skoz častne vrata v „slovenski trg“«.

Pevci so v Mozirje prispeli že v nedeljo zjutraj, ob deseti uri so se udeležili slovesne sv. maše, kjer so izvrstno zapeli Tribnikovo slovensko mašo. Pevce so nato pogostili v Goričarjevi hiši, kjer se je ob 6. uri zvečer začela béseda.²⁹

Ob začetku bésede je zbrane pozdravil novi mozirski župan g. Janez Lipold, odzdravil pa mu je predsednik Čitalnice dr. Kočever, ki je povzdignil in pohvalil izvrstno domoljubje Mozirjanov. Po končanem petju so zapele izvrstne Mozirjanke. S svojimi čistimi grli in lepimi pesmimi, večidel od flosarjev, so razvemale mnogobrojno društvo. Mestna godba je zaigrala cesarsko pesem, vmes so v zrak švigale rakete. Nato se je začelo rajanje, ki je trajalo do jutra.

Na koncu se je pisec članka zahvalil domoljubnim Mozirjanom za tak sprejem in tako zabavo, še posebej se je zahvalil novemu županu g. Janezu Lipoldu in vsej njegovi družini,

²⁷ Novice, 20. januar 1864.

²⁸ Novice, 20. julij 1864.

²⁹ Novice, 7. september 1864.

g. M. Blažu, ki je veliko naredil, »da se je 'beseda' v Mozirji napravila«, in pa g. M. Goričarju, »ki je tako radovoljen svojo hišo odprl in tako lepo gostom postregel«.

Mozirjani so bésedo že v drugo izredno vestno in lepo pripravili. Za ta »narodni praznik« so okrasili trg v narodne barve, razobesili slovenske zastave, slovenske napise in tako poudarili slovenski značaj trga. Podobno kot prvič se je prireditve udeležilo mnogo ljudi od blizu in daleč. Gostitelj čitalničarjev pa je bil tokrat g. J. Goričar.

Na seji 8. oktobra 1864³⁰ je odbor celjske Čitalnice odločil, da se bodo poslej njeni člani lahko učili slovenščine vsak torek med 8. in 9. uro, vsako sredo zvečer ob 8. uri pa bodo organizirali plesne vaje. Napovedali so tudi program prihodnjih prireditev, ki so potekale ob nedeljah, in sicer: 13. novembra béseda s plesom, 4. decembra béseda s tombolo, 18. decembra pa béseda in tombola z deklamacijami in igrami; na ta dan je bila tudi velika skupščina. Vse prireditve so potekale v čitalnici, začele pa so se vsakič ob 8. uri zvečer. O bésedah 13. novembra in 4. decembra (na ta dan je Čitalnica organizirala tudi tombolo) Novice ne poročajo.

V nedeljo 18. decembra 1864 je celjska Čitalnica pripravila prvo gledališko predstavo, veseloigro *Domači prepir*. Veseloigri je sledila tombola. Pred kulturnim in zabavnim programom je bil tega dne tudi občni letni zbor, na katerem so izvolili ves poprejšnji odbor in določili datume in kraje veselice v zimskem času.³¹

31. decembra 1864 je Čitalnica priredila večerno novoletno zabavo in šaloigro *Raztresenci*, 8. januarja 1865 veliki ples v dvorani gostilne Pri jelenu, 22. januarja bésedo in ples v čitalnici, 2. februarja bésedo v spomin Vodniku, 12. februarja veliki ples, ponovno v gostilni Pri jelenu, 27. februarja ples v čitalnici (o katerem ni poročil), 19. marca bésedo in tombolo v čitalnici, 2. aprila bésedo in tombolo in 30. aprila ples. Vse veselice so se začele ob pol osmih zvečer.

Spored čitalničnih prireditev v zimskem času 1864/65 je bil zelo pester. V tem času je celjska Čitalnica uprizorila več gledaliških iger, ki so s svojo šaljivo vsebino razveseljevale občinstvo in ga spravljalje v smeh. Novice z dne 1. mārca 1865 so navdušeno zapisale, da se je z 18. decembrom 1864 začela nova doba za celjsko Čitalnico in da so se že toliko zaželjene gledališke igre vendarle enkrat v njej prikazale. Avtor obvestila je sporočil, da bodo bralci o uprizoritvi prve gledališke igre v celjski Čitalnici obveščeni prihodnjič, vendar se to ni zgodilo.

Čeprav je celjska Čitalnica uprizorila prvo gledališko predstavo šele decembra 1864. leta, so vendarle čitalničarji že od samega začetka začeli razmišljati, da bi začeli z gledališko dejavnostjo. Velik problem v uprizarjanju slovenskih gledaliških iger je bilo poleg primanjkojanja denarnih sredstev, režiserjev, igralcev tudi primanjkojanje gledaliških iger v slovenskem jeziku.³²

³⁰ Glej tudi Novice, 2. november 1864.

³¹ Novice 28. december 1864.

³² Gradišnik, str. 47.

Čitalničarji pa se niso srečevali samo na večjih prireditvah, ampak tudi ob sredah in še ob nedeljah zvečer. Sredini in nedeljski večeri so bili posebno prijetni, priljubljeni in močno obiskani »zavoljo čisto domačega obnašanja«. ³³

Ker so bili čitalnični prostori pretesni, da bi v njih organizirali večje plesе, so dva velika plesa 8. in 12. februarja 1865 priredili v gostilni Pri jelenu. Drugi ples je bil posebno lep in zelo obiskan. Zbralo se je tudi čez 70 gospa in gospodičen. Plesali so osem različnih plesov. Žalostno je bilo le to, da se je stari, daleč sloveči narodni »štajerski ples« tako zanemaril, da ga tamkajšnji mladi ljudje niso več znali plesati. ³⁴

Po govorih, deklamacijah in pesmih je 2. februarja 1865 na bése di, ki so jo posvetili Vodniku, nastopila gledališka skupina celjske Čitalnice, ki je prav izvrstno in »con animo« odigrala Linhartovo igro *Županova Micka*. O prireditvi, zlasti pa o igri, so pisale Novice 1. marca 1865. Dopisnik je gospodičnam in gospodom, ki so igro pripravili, izrekel svoje prischčne zahvale, čeravno gledališke igre prirejene v društvih, kot so Čitalnice, ne spadajo v javno kritiko v časopisih.

»Pri ti igri je 5 udov prvokrat na oder stopilo. Gospodična V. M. je glavno rolo »Miciko« ravno tako gladko in prijetno, kakor umetno igrala, in nam pokazala, da je svojo nalogo temeljito premislila; upamo je prav kmali zopet na odru pozdraviti; gospod Š. je bil izvrsten župan, ravno tako moder, kakor prijazen mož; Súsheim in Windberg sta svoji bolj težki in nehvaležni nalogi prav hvalevredno dovršila; gospod P. pa je bil »Glažek«, kar ga je, od vrha do tal. Anže in Podgorska sta nam že iz poprejšnjih iger priljubljena znanca, ki sta nam vnovič pokazala, da sta desák, ki svet pomenijo že dobro privajena«.

Dopisnik je v svojem imenu in tudi v imenu drugih društvnikov izrazil željo in prošnjo, da bi čitalnični odbor poleg plesov še posebej skrbel za duševno stran prireditev, za umetniške produkcije (igre), deklamacije in koncerte pianistov, violinistov, violončelistov in drugih umetnikov.

19. marca in 2. aprila 1865 je celjska Čitalnica organizirala bése di s tombolo. Pri prvi bése di so čitalnični gledališniki odigrali veseloigro *Strup*, aprila pa so uprizorili igro *Filozof*. ³⁵

V zimskem času 1864/65 je Čitalnica pripravila celo vrsto prireditev na katerih se je plesalo, deklamiralo, uprizarjalo gledališke igre, igralo tombolo; organizatorji prireditev pa so pozabili na koncertne nastope, ki so jih nekateri čitalničarji zelo pogrešali. V tem obdobju je Čitalnica pripravila štiri gledališke igre: Domači prepir, Raztresence, Strup in Filozofa, začela pa se je pripravljati na uprizoritev nove, obsežnejše z naslovom Dobro jutro. Do konca leta je gledališka skupina predstavila še: maja veseloigro *Župan*, septembra Dvoboj, decembra pa igro z naslovom Pravi Slovenec.

Že 28. maja 1865 so v »bése di s petjem in slovenskim glediščem« uprizorili Vilharjevo šaloigro *Župan*. ³⁶ Pred to prireditvijo naj bi celjska Čitalnica organizirala 30. aprila 1865 ³⁷ še en ples v svojih prostorih, vendar Novice o njem niso zapisale ničesar.

³³ Novice, 1. marec 1865.

³⁴ Prav tam.

³⁵ O obeh igradah so pisale Novice 12. aprila 1865.

³⁶ Novice, 17. maj 1865.

³⁷ Novice, 28. december 1864.

Po poletnem zatišju je bila naslednja béseada 3. septembra 1865 v čitalnici. O tej igri in veselici so se odborniki posvetovali na seji 15. julija 1865; ker je gledališka skupina rabila večje število igralcev, so sklenili, da jih poiščejo med dijaki in vseučilišču in domačimi abiturienti. Dolgi opis septembrske béseade, na kateri so uprizorili tudi igro *Dvoboj*, beremo v Novicah z dne 13. septembra 1865. Avtor dopisa je poudaril, da je bila béseada posebno zanimiva zaradi izvrstne gledališke igre in navzočnosti imenitnih gospodov. Béseade so se poleg drugih udeležili: opat g. Vodušek, predsednik okrožne sodnije gospod pl. Vest, gospod profesor Hešel - rektor magnifikus graškega vseučilišča, profesorja mariborskega bogoslovja dr. Vлага in Kovačič in gospod okrajni predstojnik Lichtenegger. »Čitalnica je bila tako polna, da za tiste, ki so prišli pozneje, v dvorani ni bilo prostora več. Igra »Dvoboj« je res tako izvrstno tekla, da mora žal biti vsacemu, kdor je ni videl«.

Na seji 16. oktobra 1865 je odbor Čitalnice določil, da bodo, razen v adventnem času, vsako nedeljo zvečer ob osmi uri veselice in vaje v plesu, vsako sredo zvečer pa se bodo čitalničarji zabavali s streljanjem puščic v tarčo.³⁸ Določili so tudi datum igre in tombole za 19. november, za 26. december pa so napovedali veliko skupščino. Na veliki skupščini so predstavili račun preteklega leta, spremenjena čitalnična pravila in volili novi odbor. Skupščini je sledila igra *Pravi Slovenec*, po igri pa je bila tombola. 31. decembra 1865 je Čitalnica organizirala silvestrsko zabavo.

V januarju 1866 je Čitalnica organizirala štiri veselice, in sicer 7., 14., 21., in 28. januarja.³⁹ 2. februarja 1866 je priredila béseado v spomin Vodniku, 11. in 13. februarja pa ples. Za 25. februar napovedani igra in tombola sta bili zaradi »nenadjanih zadržkov« preloženi na 4. marec. Tega dne so predstavili šaloigro *Kteri bo?*⁴⁰ Igro in tombolo naj bi priredili tudi 19. marca, 15. aprila pa igro in ples.⁴¹

Na seji 8. maja 1866 so odborniki odločili, da bodo 3. junija priredili igro, vendar o tem dogodku časopisi niso poročali. Z organiziranjem prireditev so čitalničarji nadaljevali po »poletnih počitnicah«. Dne 23. septembra 1866⁴² so uprizorili gledališko igro z naslovom *Dobro jutro*. Na uprizoritev te igre se je gledališka skupina začela pripravljati že spomladi prejšnjega leta.⁴³ Novo, iz nemškega jezika poslovenjeno igro *Le naravnost* so celjski čitalničarji predstavili občinstvu 28. oktobra 1866. Igri, ki je bila vsem navzočim zelo všeč, saj je imela dosti komičnih prizorov, je sledila tombola.⁴⁴

³⁸ Glej tudi Novice, 1. november 1865.

³⁹ Novice, 10. januar 1866; glej tudi zapisnik seje 1. januarja 1866, Zapisnik, str. 46 - 47.

⁴⁰ Novice, 21. februar 1866.

⁴¹ Novice, 10. januar 1866.

⁴² Novice, 19. september 1866.

⁴³ Novice, 12. april 1865.

⁴⁴ Novice, 24. oktober 1866.

18. novembra 1866 je bil v čitalnici ples,⁴⁵ 2. decembra 1866 pa so zaigrali šaloigro *Črni Peter*.⁴⁶ V nedeljo 16. decembra 1866 so čitalnični igralci, prvičkrat doslej, na odru mestnega gledališča celjskega odigrali dve šaloigri *Bob iz Kranja* in *Le naravnost*.⁴⁷

Igrati slovensko gledališko igro v mestnem gledališču celjskem, kjer od leta 1851 niso odigrali nobene slovenske igre več (takrat so odigrali Županovo Micko in Goljufanega starca), je bil velik dogodek. Z uprizoritvijo slovenske igre na velikem odru je bilo izrečeno priznanje in potrditev celjskim čitalničarjem, da so se pri uprizarjanju gledaliških iger trudili doseči čim višjo kvaliteto in da so uspešno nadaljevali razvoj gledališke dejavnosti celjskih Slovencev, ki jo je v času svobode po l. 1848 začel razvijati celjski tiskar in založnik, gospod Janez Jeretin. Po njegovi smrti je z gledališkim delom nadaljeval njegov sin Edvard, ki je bil ravno tako »vrl Slovenec«, kot je bil njegov oče. Edvard Jeretin je v Čitalnici režiral igre in vodil gledališke navdušence. Da se je 16. decembra 1866. leta v celjskem mestnem gledališču slovensko igralo, je bila ravno zasluga njegovih prizadevanj, spraviti slovensko igro na »mestni oder«.

Celjski čitalničarji so se tega večera odrekli zaslužku v korist tamkajšnje bolnišnice. O vzdušju na tem večeru je govoril celjski dopis z dne 17. decembra, ki je bil objavljen 26. decembra v Novicah.

»Včerajšnji večer je bil za tukajšnje domoljube nenavadno zanimiv in vesel, pa tudi za naš narodni živelj silno odvažen, in zatorej vreden, da ga v spomeniku našega narodnega početja posebno zaznamvamo; imeli smo namreč, kakor so »Novice« že v zadnjem listu naznanile, v našem mestnem gledališču po 15 letnem prenehanju sopet očitno slovensko igranje. Na korist tukajšnje bolnišnice so predstavljali čitalnični igralci naznanjeni dve igri: »Bob iz Kranja« in »Le naravnost«, igrali so vsi tako izvrstno, in dovršili tako umetno vsaki svojo nalogo, da bi nam zares težko bilo, družemu dajati prednost pred drugim«.

Vrli igralci so ta večer v korist bolnišnice zaslužili 142 goldinarjev. Dopisnik se je ob koncu zahvalil dr. Kočvarju, ki je prvi spoznal važnost javnega gledališkega igranja, ki je Čitalnico z zmernim korakom in odločnostjo vodil k narodnemu cilju, k duševni omiki, s pomočjo uveljavljanja domačega slovenskega jezika. Ta večer 16. decembra 1866 je bil dokaz, da v Celju »še zmeraj stanuje slovenski rod«.

23. decembra 1866 je Čitalnica organizirala veliko skupščino, na kateri so izvolili nov odbor za prihodnje leto. Od leta 1866 pa so se poslovlili na večerni zabavi 31. decembra, na katero so povabili svoje člane in člane drugih Čitalnic.⁴⁸

V prvih treh mesecih leta 1867 je Čitalnica pripravila štiri veselice, ki so bile 20. januarja, 10. in 24. februarja ter 4. marca.⁴⁹ Novo igro z naslovom *Tat v mlinu* so čitalničarji na svojem odru uprizorili 5. maja 1867.⁵⁰ V letu 1867 je Čitalnica organizirala še bésebo

⁴⁵ Seja 30. oktobra 1866.

⁴⁶ Novice, 28. november 1866.

⁴⁷ Novice, 12. december 1866.

⁴⁸ Novice, 28. november 1866.

⁴⁹ Seja 10. januarja 1867.

⁵⁰ Novice, 1. maj 1867.

28. avgusta in letni občni zbor ob koncu leta. Letni občni zbor je potekal v nedeljo 29. decembra 1867.⁵¹ Po končani skupščini so zaigrali gledališko igro *Ultra*. Igrri je sledila še tombola. Na občnem zboru so sestavili tudi načrt prihodnjih veselic v dvorani celjske Narodne čitalnice. Za 12. januar 1868 sta bili napovedani tombola in ples, 26. januarja veliki ples, 2. februarja gledališka igra in ples; prireditev je bila posvečena Vodniku, 16. februarja veliki ples, 8. marca gledališka igra, ki je bila kasneje preložena na 19. marec.⁵² Tudi za 29. marec napovedana prireditev z igro in tombolo je bila preložena (ne vemo pa spremenjenega datuma in če so jo sploh izvedli). Začetek vsake veselice je bil ob pol osmi uri zvečer. Vsak torek in petek je bilo v čitalnici streljanje s »pušicami v tarčo«. Odbor Čitalnice je tudi zaprosil, da se v Celju stanujoči, ki niso člani Čitalnice, ne udeležujejo teh prireditev. Gospod ravnatelj se je zahvalil igralcem, posebno pa gosp. Jeretinu ter gospe in gospodični Kapus za njihov trud pri oblikovanju gledaliških predstav. Veselic v letu 1867 ni bilo veliko, zaradi pomanjkanja denarnih sredstev.⁵³

O prireditvi 2. februarja, ki je bila posvečena »očetu slovenskih pevcev - Vodniku« so poročale Novice 26. februarja. Čitalnični gledališčniki so se predstavili občinstvu z igro *Zakonska sol*, o kateri so Novice zapisale: »Videli smo v čitalničnem kazališči našem že marsikako izvrstno igro. Alkdor je videl in slišal ta večer v Zakonski soli iskreno domorodkinjo gospo Kapusovo, reči mora, da igrala je, kakor je unidan Nemeč pri lutomerski besedi rekel »gottvoll«. Da je g. Jeretin, duša našemu kazališču, se skušenega mojstra popolnoma skazal, ni nam treba še le praviti; saj vsak našinec ve, da je on za to kot nalašč stvarjen. Stari »stric« g. Škoflek pa je zopet pokazal, da je vsegdar popolnoma na svojem mestu, naj mu šaljiva zadača je dolga ali kratka.« Igrri je sledil ples, na katerem je »mladina nekoliko porajala«.

3. maja 1868 je Čitalnica pripravila tombolo z namenom, da pomaga zaradi požara oškodovanim Teharčanom. 23. aprila je »Teharjane« prizadel požar, v katerem so mnogi izgubili vse svoje premoženje. Izkupiček od tombole je znašal 60 goldinarjev in so ga čitalničarji že naslednjega dne, ob županovi prisotnosti, razdelili med pogorelce.⁵⁴

16. maja so v čitalnici imeli bése do v spomin položitve temeljnega kamna češkemu narodnemu gledališču.⁵⁵ Po dolgem odmoru je šele 25. novembra 1868 izšlo v Novicah novo oznanilo celjske Čitalnice, v katerem je napovedovala sledeče veselice: 2. decembra 1868 - tihi večer v spomin dr. Prešerna, 20. decembra gledališko veseloigro *Strup*, 27. decembra glavno skupščino in »srečkanje« v korist blagajnice. Začetka glavne skupščine in prodaje časopisov sta bila napovedana ob šesti uri, druge veselice pa ob pol osmi uri zvečer. Pri prvi veselici naj bi se pogovorili tudi o streljanju puščic v tarčo. Znova je bilo objavljeno, da naj se ne vpeljujejo v čitalnico »tisti, v Celju stanujoči, ki niso člani Čitalnice«. Glede objavljanja datumov veselic in plesov po novem letu so določili, da jih bodi oznanjali v posebnih listih.

⁵¹ Novice, 24. december 1867; Slovenski gospodar, 26. december 1867.

⁵² Novice, 4. marec 1868.

⁵³ Glavna skupščina 29. decembra 1867.

⁵⁴ Slovenski narod, 7. maj 1868.

⁵⁵ Seja 27. julija 1868.

Ob koncu leta 1868 je Čitalnico »nov duh vnel«. ⁵⁶ Prvo znamenje oživljenja čitalnične dejavnosti je bilo vidno v oživitvi pevskega zbora. Vanj je stopilo lepo število samih izurjenih pevcev. Obnovljeni pevski zbor je svoj prvi javni nastop načrtoval na dan odprtja Čitalnice na Vranskem. ⁵⁷

Na seji 9. januarja 1869 je odbor sestavil program veselic v prihodnjem pustu: 17. januarja so načrtovali ples, 2. februarja besedo v Vodnikov spomin in ples, 9. februarja ples, 28. februarja in 14. marca tombolo in 11. aprila ples. Za 11. april napovedani ples je odpadel, zaradi »nenadanih okoliščin«. Namesto njega naj bi bili v kratkem pripravili igro s tombolo.

V Slovenskem narodu je dne 11. februarja 1869 izšlo kratko poročilo o plesu 2. februarja. Tega dne je celjska Čitalnica pripravila sijajen ples, »kakršnega že več let ni videla«. Ples je trajal do ranih jutranjih ur. Dvorana je bila prenapolnjena s krasnimi in mladimi plesalkami iz najodličnejših celjskih, vranskih, laških in drugih hiš, gospodje pa so večji del izhajali iz kroga izobraženstva.

27. decembra 1869 so sklicali glavno skupščino, ki je bila slabo obiskana, ⁵⁸ 31. decembra pa priredili tombolo. ⁵⁹

V letu 1870 Čitalnica ni bila aktivna, odborniki so se, po zapisniku sodeč, sestali le na decembrski seji 2. decembra, na kateri so napovedali sklic glavne skupščine za 26. december 1870. Z neaktivnostjo društva je povezano tudi zamiranje kulturnih prireditev.

Nato sledi obdobje, v katerem do novembra 1873 Čitalnica ni imela nobene seje. Ponovno so se odborniki: dr. Kočevar, Kapus, Jesenko in Ripšl zbrali 25. novembra 1873. Na seji so ugotovili, da je število društvenikov premajhno, da bi lahko še vnaprej plačevali najemnino za stanovanje. Odločili so se, da prodajo čitalnično pohištvo po polovični ceni. Knjižnica je še naprej ostala lastnina Čitalnice, začasno pa so jo preselili v stanovanje dr. Kočevarja, kjer so jo lahko še naprej obiskovali vsi člani. Čitalnica je pri g. ravnatelju imela tudi bralno sobo.

30. decembra 1873 je imela Čitalnica glavno skupščino, katere pa sta se udeležila le Kapus in dr. Kočevar. ⁶⁰ Z njo je bilo sklenjeno prvo obdobje delovanja celjske Čitalnice. Po omenjeni skupščini so se odborniki sestali šele dve leti pozneje - 30. decembra 1875. ⁶¹ Z oživitvijo društvenih aktivnosti so ponovno oživele tudi njene kulturne aktivnosti.

Čitalnična stanovanja, inventar in uslužnostno osebje

Pripravljalni odbor je takoj zatem, ko je 16. decembra 1861 izvedel novico od celjskega okrajnega glavarstva, da je c. k. namestništvo v Gradcu z odlokom z dne 20. novembra

⁵⁶ Slovenski narod, 19. december 1868.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Seja 27. decembra 1869, Zapisnik, str. 79 - 80.

⁵⁹ Seja 20. decembra 1869, Zapisnik, str. 76.

⁶⁰ Seja 25. novembra 1873, Zapisnik, str. 88.

⁶¹ Zapisnik, str. 89.

1861 odobrilo pravila celjske Čitalnice in tako v Celju dovolilo osnovanje slovenskega čitalniškega društva, začel z iskanjem primerne stanovanja.

Najprej se je pripravljali odbor dogovarjal z gostilničarjem Balantom, ki naj bi Čitalnici odstopil dve prostorni sobi. Vendar se je z njim nekaj zataknilo, zaradi česar so morali preložiti, na svečnico 1862 načrtovano, odprtje Čitalnice.⁶²

Tako je svoje prvo zatočišče celjska Čitalnica dobila v stanovanju njenega prvega ustanovnega pobudnika, trgovca Franca Kapusa. Kapusovo stanovanje se je nahajalo v Dereanijevi hiši, na vogalu današnje Prešernove ulice, kamor se je Čitalnica naselila 1. februarja 1862.⁶³ V Kapusovem stanovanju so se začeli zbirati čitalničarji; tja pa so začeli pošiljati tudi časopise, ki so jih posojali posamezniki.

V Kapusovem stanovanju je bilo tudi slavnostno odprtje Čitalnice in njena prva beseda dne 16. februarja 1862. V ta namen so Kapusovo stanovanje lepo okrasili in po stenah razobesili podobe »Slovencom svetih oseb«. V istih prostorih so potekale tudi prve seje čitalničnega odbora dne 19. in 23. marca ter 4. aprila 1862.

Na seji 4. aprila 1862 se je odbor odločil Čitalnici poiskati »novo streho nad glavo«. Glede stanovanja je sklenil, da se ravnatelj in tajnik pogodita z gospodom Balantom.

Ob začetku delovanja Čitalnica ni razpolagala z veliko denarja, zato je le-tega porabila le za najnujnejše in potrebne stvari. Za shranjevanje časopisov so sklenili narediti navadno polico, za potrebe knjižnice pa so nameravali nabaviti omaro za »bukve«. V čitalničnih prostorih so razobesili v slovenščini in nemščini pisan Čitalnični red (Leseordnung), da je bil poznan vsakemu članu.

Za prirejanje kulturno-umetniškega programa je Čitalnica nujno rabila klavir. Le-tega je za njeno drugo besedo, verjetno pa tudi za prvo, posodil šentjurski zdravnik Ripšl. Ker Čitalnica ni imela dovolj denarja za nakup »glasovirja«, so sklenili del denarja zbrati s pomočjo prostovoljnih prispevkov družbenikov, manjkajoči denar pa dodati iz čitalnične blagajne. 10. maja 1862⁶⁴ so odborniki pooblastili gospoda dr. Gustava Ipavca iz Šentjurja, da Čitalnici priskrbi »pripraven in popolnoma dober glasovir«. Osem dni po prejemu glasovirja, ki naj bi ga dobili že do binkošti, bi dr. Ipavcu poslali 100 goldinarjev, nato pa vsakega pol leta 100 goldinarjev, dokler glasovir ne bi bil izplačan.

Da bi bili čitalničarji seznanjeni s pomembnimi stvarmi in sklepi odbornikov, so se odločili, da je potrebno v čitalnični sobi razobesiti oglasno desko (»tablico ali okvir napraviti«), na katero bi razobešali posebna in važna oznanila.⁶⁵

V letu 1862 je Čitalnica nakupila pohištvo v vrednosti ok. 800 goldinarjev, za katerega pa so morali odplačati v naslednjem letu še 300 goldinarjev.⁶⁶

⁶² Novice, 29. januar 1962.

⁶³ Prekoršek, Nova doba, 5. 5. 1921.

⁶⁴ Zapisnik, str. 6.

⁶⁵ Seja 4. maja 1862.

⁶⁶ Novice, 11. januar 1863; Hartman, str. 76.

Druga béseada dne 27. aprila je potekala že v novih prostorih, v gostilni g. Jurija Balanta Pri zamorcu v Ljubljanskem predmestju (današnja Ojstrica).

Gospod Balant, posestnik novega čitalničnega poslopja, je dal Čitalnici na voljo tudi strežaja; od Čitalnice je zahteval, da bi strežaju za njegove usluge plačevala mesečno 8 goldinarjev, kar se je zdelo Čitalnici previsoko, zato je pristala le na 5 goldinarjev.⁶⁷ Maja 1862 je čitalnični odbor sklenil pogodbo z g. Balantom glede čitalničnega stranišča.⁶⁸ V istem mesecu se je v gostilni Pri zamorcu zgodil incident, v katerem je član Čitalnice A. Kleindienst govoril vpričo več gostov žaljivo zoper Nemce.⁶⁹ Čitalnica je imela svoje prostore v Balantovi gostilni do novembra 1863. Ker so bili tukajšnji prostori premajhni, da bi lahko v njih prirejala večje veselice in ples, katerih program bi lahko popestrila tudi mestna godba, si je poiskala večje in primernejše prostore v Tapajnerjevi hiši nasproti kolodvora.⁷⁰

Z gospodom J. Tapajnerjem sta se glede novih prostorov pogodila dr. Kočevar in Lindner. Oktobra 1863 je Čitalnica sklenila z lastnikom pogodbo za najem, sprva le dveh velikih soban v prvem nadstropju na zahodni strani. Ob selitvi v novo stanovanje so nakupili zrcalo, svetila in druge pomembne stvari. Razpisali so tudi službo za novega čitalničnega strežaja. Na razpis sta se oglasili dve osebi, med katerima so se odborniki odločili za »Zorkota«.⁷¹

V novem stanovanju so prvo béseado s plesom priredili 8. novembra 1863. Na izredni mesečni seji 27. novembra 1863 je odbor, zaradi pomanjkanja prostora ob večjih veselicah, sklenil g. Tapajnerja poprositi še za najetje ene sobe, ki se je držala čitalnične dvorane. Načrtovali so tudi preureditev kuhinje v obednico ob béseadah; naredili naj bi tudi žensko oblačilnico iz desk pred vhodom v srednjo sobo, da bi pridobili več prostora. V čitalnici so pogrešali nujno potrebno uro, zato so blagajnika naprosili, da jo priskrbi.

Ob večjih prireditvah postrežba v Tapajnerjevi hiši ni bila zadostna in dovolj kvalitetna, primanjkovalo je tudi strežnega osebja. 11. februarja 1864 je odbor sklenil, da se bo pritožil gospe Tapajnerjevi zaradi postrežbe pri zadnji béseadi (8. februarja). Odbor je zahteval izboljšanje postrežbe: več strežajev, »ker en sam človek po treh sobah vsega preskrbeti ne more«, boljše mero pri pivu in obilnejše in boljše jedi. Ker se je ob zadnjih veselicah izkazalo, da v čitalnici še vedno primanjkuje stolov in je nerodno, da bi si jih vedno sposojevali, je odbor na isti seji naročil blagajniku, da kupi dva ducata novih stolov.

Čitalnica je v poletnem času dovolila svojemu strežaju, da točari v Matisovi kleti. Ker pa je strežaj zanemarjal svoje obveznosti do Čitalnice, saj je bila čitalnica večkrat do devete ure zvečer zaprta, se je po pritožbah mnogih članov odbor odločil, strežaju prepovedati točarjenje v Matisovi kleti in mu zaukazal, da mora biti čitalnica zmeraj odprta.⁷²

⁶⁷ Seja 4. maja 1862.

⁶⁸ Seja 10. maja 1862.

⁶⁹ Izredna seja 29. maja 1862.

⁷⁰ Čitalnica je delovala v t. i. Guggenmossovi hiši nasproti železniške postaje. Na mestu Guggenmossove hiše so kasneje Nemci zgradili svojo Nemško hišo (Dom OF, Celjski dom).

⁷¹ Seja 16. oktobra 1863.

⁷² Seja 17. novembra 1864.

V letu 1865 je g. Pečnak dvakrat brezplačno posodil Čitalnici dvorano v gostilni Pri jelenu. Čitalnica je v dvorani Pri jelenu priredila velika plesa 8. januarja in 12. februarja 1865.⁷³

Obiskovalci čitalnice so imeli na voljo knjigo, v katero so lahko zapisovali svoje želje, nasvete in pritožbe. Čitalnični odbor je vsake toliko časa na svojih sejah razpravljajl o stvareh, ki so jih obiskovalci pribeležili v Knjigo želja, nasvetov in pritožb. Da bi bili člani seznanjeni s sklepi odbora, so sklepe po končani seji kot odgovore vpisovali v omenjeno knjigo.

V letu 1865 so se nekateri člani pritožili čez razsvetljavo v čitalničnih prostorih. Le-te so do sedaj razsvetljevali z repičnim oljem, želja obiskovalcev pa je bila, da bi repično olje nadomestili s petrolejem. Ker Čitalnica ni imela dovolj denarja, je odbor le obljubil, da se bo v čitalnici uporabljal za razsvetljavo petrolej, vendar le, ko bo imela Čitalnica zanj dovolj denarja, oz. če ta ne bo dražji od navadnega olja.⁷⁴ Tako je pri razsvetljavi zaradi varčevalnih razlogov ostalo po starem.

Če so se jeseni 1864 čitalnični udje pritoževali čez strežaja, ki je na račun dodatnega zaslužka v Matisovi kleti, začel zanemarjati obveznosti do Čitalnice in je vrata čitalnice odpiral šele v poznih večernih urah, se je na redni mesečni seji 16. oktobra 1865 neki g. odbornik v imenu čitalničnega strežaja pritožil, da je ta preveč obremenjen, »da ima preveč opraviti "sosebno", ker ga razni člani včasi predaleč pošiljajo«. Odbor je obljubil strežaju glede tega pomagati in ga razbremeniti.

Čitalnica je imela domovanje v Tapajnerjevi hiši zanesljivo do konca januarja leta 1866, domnevam pa, da je v tem stanovanju ostala vse do konca leta 1873.

»Zavolj neprostranosti ino nezadostne postrežbe od strani Tapajnerjeve krčme«, se odbor na seji 10. januarja 1866 na predlog dr. Kočevarja odloči, da odpove dotedanje čitalnično stanovanje v Tapajnerjevi hiši. Na isti seji odbor pooblasti dr. Kočevarja, da se zaradi najetja novih prostorov pogodi s hišnim posestnikom J. Vagnerjem.

Čitalnica je želela v njegovi hiši najeti pet sob v prvem nadstropju in eno prodajalnico v pritličju. Za najemnino sob naj bi Čitalnica plačevala 300 f., za prodajalnico pa 80 f. V najemno pogodbo je moralo biti vneseno tudi zagotovilo, da pet let ne sme razdreti pogodbe nobena stranka, da se najemnina v tem času ne sme povišati; po pretečenem času pa mora vsaka stranka 6 mesecev prej javiti, če ne želi podaljšati pogodbe. Ostale prostore v prvem nadstropju pa bi lahko Vagner oddal drugim v najem le, če jih ne bi zase zahtevala Čitalnica.

Ta določila pogodbe so bila pisana v dobro samo ene od dveh strank, zato je težko verjetno, da bi jih g. Vagner sprejel. Domnevam, da se je odbor ponovno spraval s Tapajnerjem in z njim podaljšal najemno pogodbo.⁷⁵ V prid tej domnevi govori tudi poročilo o povečanju dvorane in cena stanarine, ki ostane nespremenjena.

⁷³ Izredna seja 26. novembra 1864.

⁷⁴ Seja 10. novembra 1865.

⁷⁵ Čitalnica ostane v Tapajnerjem stanovanju do krize leta 1873.

Ker je bila dvorana v Tepajnerjevem stanovanju za igre in večje veselice premajhna, sklene odbor dvorano povečati z odstranitvijo vmesnega zidu med drugo in tretjo sobo. Za razširitev dvorane in njeno okrasitev je bil zadolžen odsek za veselice. Povečanje in olepšanje dvorane in ureditev gledališča v njej sta Čitalnico veliko stali. Ker Čitalnica ni imela denarja (bila je v dolgovih), da bi plačala vse stroške, so odborniki naprosili svoje člane, da bi Čitalnici darovali nekaj denarja v te namene. Društvenike so za zbiranje prostovoljnih prispevkov pozvali na posebnih polah.⁷⁶

Ker se je stari strežaj naveličal službe v Čitalnici, je g. ravnatelj dobil nalogo izbrati drugega strežaja, ki bi imel plačo treh godinarjev na mesec.⁷⁷

Čitalnica je za najem stanovanja leta 1866 plačala 340 f. Zaradi slabih finančnih razmer sklenejo odborniki na seji 6. julija 1867 prodati stekleni svetilnik, ki ga niso več potrebovali. Želeli pa so prodati tudi garnituro po ceni 80 f. Za zbrani denar naj bi kupili stole.

V poročilu dr. Kočevarja o delovanju Čitalnice v letu 1868 je omenjeno, da je društvo v zadnjem pustu organiziralo tri plesе. Vzdušje na njih je bilo prijetno, čeprav je na veselicah manjkala postrežba »z jestvinami in pijačo«. Za slabo postrežbo pa ni bil kriv odbor, ampak tukajšnja krčma, ki ni za Čitalnico ničesar naredila. Zaradi takšnih razmer je moral odbor najeti kuharico, ki je v čitalnični kuhinji kuhala in pekla. Pri pripravi jedi in serviranju pa je kuharici pomagala gospa Kapusova.⁷⁸

Na odborovi seji 9. januarja 1869 je g. Kapus predlagal, da bi izvolili dva gospoda, ki bi prevzela skrb za kuhinjo. Iz zgoraj navedenega je očitno, da Čitalnica, zaradi nezadovoljive postrežbe, ni imela dobrih odnosov s tamkajšnjo krčmo. Na redni mesečni seji 26. januarja 1865 so se nekateri člani pritožili zoper gostilničarja, ki si je v čitalnici dovolil urejati zadeve glede »kredencije«. Sklenili so, da nima gostilničar v čitalnici »zavoljo nobene reči, tudi ne zavolj »kredencije« nikdar in nobenkrat razsojati«.

Konec leta 1873 je bilo število društvenikov premajhno, da bi lahko tudi vnaprej imeli najeto stanovanje.

Na seji 25. novembra 1873⁷⁹ so se odborniki odločili, da bodo čitalnično pohištvo prodali po polovični ceni. S tako zbranim denarjem bodo najprej poplačali vse dolgove, preostali denar pa bodo položili v hranilnico na obresti. Glasovir bo za 200 f. kupil dr. Kočevar, če ne bi bilo boljšega ponudnika. Knjižnica še vnaprej ostane last Čitalnice, začasno pa se bo preselila k ravnatelju, kjer jo bo lahko obiskoval vsak soud. Pri g. ravnatelju bo imela Čitalnica tudi bralno sobo; člani bodo lahko v njej prebirali časopise, ki jih bo, kot je obljubil, posojal dr. Kočevar.

Čitalnica je konec leta 1873 zaspala, saj dve leti ne zasledimo novic o njenem delovanju v zapisniku ali časopisju. Vnovič se čitalničarji zberejo na občnem zboru 30. decembra 1875. Vsebine odborovih sej med 30. decembrom 1875 in 11. decembrom 1879 ne

⁷⁶ Seja 28. junija 1866.

⁷⁷ Seja 28. junija 1866.

⁷⁸ Glavna skupščina, 27. december 1868.

⁷⁹ Zapisnik, str. 88.

poznamo, saj poročila o sejah niso zapisovali v isti zapisnik, ampak drugam. Žal se ta zvezek ni ohranil. Na kratko je to obdobje v članku »Kako so celjski Slovenci društvovali pred 50 leti« osvetlil Ivan Prekoršek v celjskem listu Nova doba.

Po prihodu dr. Josipa Serneca leta 1876 v Celje dobi Celje novo moč v vodenju Narodne čitalnice. Čitalnica ponovno postane aktivnejša, uspe ji pridobiti nove člane. Ko si vnovič opomore, si priskrbi tudi novo stanovanje, tokrat pri čitalničnem tajniku g. Vinku Krušiču. Zaradi prostorske stiske so si čitalničarji našli lepše in večje stanovanje pri Straussu v poslopju nekdanjega hotela Pošta (današnja osrednja pošta). Čitalnica se je k Straussu preselila v jeseni leta 1882. Tam je ostala do oktobra leta 1896, ko se je preselila v novozgrajeni Narodni dom. V Narodnem domu je Čitalnica domovala do svojega razpada leta 1927.

Nacionalna nasprotja v celjski Čitalnici

Z vidika kasnejšega zaostrenega odnosa med Slovenci in Nemci v 80. in 90. letih 19. stoletja so bile razmere v 60. pa tudi v 70. letih »časi nacionalne koeksistence, ko so bili Nemci člani slovenske Čitalnice, Slovenci pa nemške Kazine«. ⁸⁰ Vendar je kljub na splošno dobrim odnosom med Slovenci in Nemci v 60. letih tudi takrat prišlo do posamičnih obojestranskih nacionalnih izbruhov, kar je razvidno tudi iz podatkov o delovanju celjske Čitalnice.

Čitalnica naj bi bila zavod miru in ne prepira, vendar sta že v prvem letu njenega delovanja »izbruhnila« med Nemci in Slovenci dva dogodka (primera »Kleindinst« in »Fassl«), ki sta pretresla celo društvo.

Delovanje Čitalnice je bilo od vsega začetka na veliki preizkušnji, saj so nekateri Nemci, nasprotniki Čitalnice, nenehno iskali povodov in utemeljitev, da bi lahko od državnih oblasti zahtevali zaprtje čitalniškega društva. Tega se je vodstvo Čitalnice zavedalo od vsega začetka, zato v strahu pred prepovedjo delovanja društva ni odobravalo nikakršnih izzivanj nemške strani.

1. primer »Kleindinst«

Dogodek, ki se je zgodil sredi maja 1862 v gostilni Pri zamorcu, ko je član Čitalnice govoril žaljivo zoper Nemce, je zahteval resno in čimprejšnjo obravnavo. Odbor se je prvič v svojem delovanju zbral na izredni seji 29. maja 1862, ⁸¹ ki je bila namenjena reševanju tega neljubega dogodka. Gospod ravnatelj je odbornikom naznanil, da je družbenik njihove Narodne čitalnice A. Kleindinst »pred 14. dnevi v gostionici K zamorcu v pričo več gostov žaljivo govoril zoper Nemce«. Po posvetovanju so se odborniki glede rešitve primera Kleindinst odločili, da bodo A. Kleindinstu poslali »prijazni in resni dopis«, v katerem ga bodo prosili, da bi se v prihodnje zadržal takega govorjenja in da bi imel namen Čitalnice in njena pravila vedno pred očmi.

⁸⁰ Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 110.

⁸¹ Zapisnik, str. 7; Prekoršek, Nova doba, 7. 5. 1921.

Z odposlanim dopisom se je primer »Kleindinst« ugodno rešil: g. Kleindinsta je vodstvo Čitalnice vljudno naprosilo, da ne bi več razkrival javno svojih nacionalnih čustev, še naprej pa je lahko ostal član Čitalnice. Anton Kleindinst je bil po poklicu poštni uradnik, doma v Celju, in je bil med prvimi, ki so postali člani Čitalnice. Član društva je ostal do meseca septembra 1862. leta, ko je iz njega pravilno izstopil.⁸² Na naslednjih sejah odborniki niso obravnavali nobenega primera več, pri katerem bi morali ukrepati zaradi slovenske nestrpnosti do nemške strani. Primer »Kleindinst« je bil torej izjema, bil pa je hkrati tudi poučen za ostale Slovence, ki so se lahko iz primera poučili, kako potebno je upoštevati društvena pravila in sklepe, da ne bi nehote škodili društvu.

Pri prvem primeru, primeru »Kleindinst«, je šlo za izžarevanje nacionalne nestrpnosti s strani enega člana Narodne čitalnice do Nemcev; v drugem primeru, primeru »Fassl«, pa so bili s strani enega Nemca napadeni nekateri posamezniki v Čitalnici, posredno pa tudi celotno čitalniško društvo.

2. primer »Fassl«

Že na redni mesečni seji 7. decembra 1862⁸³ so se nekateri odborniki pritožili, da neki gospod F. hudo opravlja in zmerja čitalniško družbo. Odbor je sklenil, da se bo o tej zadevi pogovoril na prihodnji seji 10. decembra.

Na izredni seji 10. decembra 1862⁸⁴ so se odborniki zbrali, da bi se pogovorili o učitelju glavnih šol v Celju g. Francu Fasslu, zoper katerega so se nekateri društveniki pritožili, »da njihovo društvo hudo opravlja in čez-nj laže in mu zabavlja«. Seja je potekala tako, da so k besedi pristopili tisti odborniki, ko so kaj gotovega vedeli o opravljanju g. Fassla.

Franc Fassl je bil po rodu Nemec s Češkega in je v Celje prišel leta 1834. Slovenščine se ni hotel nikoli dobro naučiti in ji ni bil naklonjen. Drugače naj bi bil dober učitelj in priljubljen. Veliko je storil za godbo in za dvig nemškega socialnega življenja ter za nemško politiko. Deloval je v mestnem zboru in v Kazini. Nazadnje je živel v Gradcu, kjer je v graškem časopisu Lehr- und Lehrmittelmagazin opisoval šolske in učiteljske, pa tudi socialne razmere v Celju med leti 1830 in 1870.⁸⁵

Prvi se je k besedi prijavil g. Anton Hlušček, učitelj tukajšnje gimnazije in član Čitalnice. Hlušček je ostalim odbornikom prebral že sestavljeno pritožbo zoper Fassla, ki jo je sam poimenoval »Note«; g. tajnik je v zapisniku povzel njeno kratko vsebino: »Fassl je pravil v Kasinu (nemškem) g. Fichnatu,⁸⁶ gimn. učit.; da sta v neki čitavnični seji predlogu, naj bi se čitavnica s kasinom sjediniła, le samo A. Hlušček in g. Lindner hudo nasprotovala; - kar je huda in gola laž, ker Hlušček nobeden odbornik ni, toraj tudi pri seji, in že sploh 5 mescov v čitavnici bil ni; g. Lindner pa je ravno tisti, ki je sam privatno enkrat o sjejnjenju čitavnice s kasinom govoril. Nato dokazuje Hlušček hudobo te laži na dve strani: - Prvič se on (Hlušček)

⁸² Glej zaporedno številko 3 v Članski knjigi. Člansko knjigo celjske Narodne čitalnice hrani ZAC.

⁸³ Zapisnik, str. 10; Prekoršek, Nova doba, 7. 5. 1921.

⁸⁴ Zapisnik, str. 11 - 13.

⁸⁵ Domovina, 4. julij 1891.

⁸⁶ Prof. Anton Fichna.

črni kot najhujši »Ultra«, »Panslavist« in se mu kot učitelju čast krati in sposobnost taji, da bi v takih okoljščinah veljal za odgojitelja mladeži. - Drugič se tudi s razširjanjem takih laži obstanek čitavnice spodkopuje, ker se članovi njeni kot »prenapeteži, sovražniki Nemcov in podpihovavci narodnega sovražstva« obrekujejo. Da Fassl čitavnico res razdreti hoče in jo obrekuje kot društvo, ki mladino zapeljuje, kaže spet druga velikanska laž, po kateri je v besedi 23. novembra t. l. učenec Ignaci Herman v nekem strastnem govoru zoper Nemce tudi tole rekel, da »čas ni več tako daleč, ko se bo slovenski jezik vpeljal v šole in vradnije, in ko bodo tudi iz Celja nemške učitelje ravno tako izpodili, kakor se je to drugod že zgodilo.«

»To laž ni samo le gimnazialno učiteljstvo in vse mestjanstvo strašno razdražila in razkačila, ampak ko bi bilo to res, imenovani učenec, drugače priden in pošten in še nikdar grajan mladenič, bi moral biti izključen iz vsih austrijskih učilišč. Ali osjtra preiskava (zapisniki gimnazialnih učiteljskih sej dokazujejo to), je razodela popolnoma nedolžnost učencovo. - To kaže dovolj hudoben značaj Fasslnov«.

Ob koncu je Hluščik svoj spis »Note« izročil g. ravnatelju. Za Hluščikom je povzel besedo g. odbornik Kapus. Prebral je dva spisa, ki sta ga sestavila dva lanska Škorjančeva pripravnika.⁸⁷

V spisih sta »popisala in zapisala vse grde laži in zabavljice zoper čitavnico, nje ude, in zoper pripravnike same, in celo zoper šolskega ravnatelja, posebno pa, kako si je Fassl prizadeval na vso moč in s vsemi zvijačami in s vsem grdenjem, pripravnike odvrniti od čitavnice in jih jej izneveriti«. - Tudi ta dva spisa sta bila izročena ravnatelju v »daljno porabo«.

Gospoda odbornika Lindnerja so poprosili, »naj popiše in razloži razmere, v katerih pripravniki s čitavnico stojé in razjasni, zakaj pripravnikom ni od nikakove škode, nego v naj večo korist, ako se pridno hodijo v čitavnico popevati učiti«.

Lindner je sestavek, ki ga je že imel pripravljenega, izročil g. ravnatelju.

Po pogovarjanju in medsebojnem posvetovanju so g. odborniki in drugi društveniki, ki so se udeležili seje, poprosili g. ravnatelja, da bi on »iz vsega tega gradiva pritožbo sestavil«. Po nasvetu nekaterih udeležencev seje, naj bi v pritožbi tudi na kratko opisal, »kako je čitavnica in njeni odbor vkljub vsemu obrekovanju in natolcevanju unega g. F... vedno le pohlevno trpela in molčala, da, kako je celo takim gg. društvenikom, koji bi se predrznili žaljivo proti komurkoli bodi, naj si bo o narodnosti ali o čem drugem govoriti, pretiła, jih hudo grajati, in ako bi vtegnilo to brez uspeha biti, jih iz društva izključiti in izobčiti, kar se je po zapisniku VI. 29. maja t. l. tudi bilo zgodilo, in naj bi s tem dokazal, kako je res čitavnica zmirom le miroljubno in prizanesljivo se skazovala, dokler jej ni za čast, dobro ime in obstanek šlo«.

Odbor je ravnatelja zaprosil, da bi sestavil pritožbo in jo skupaj z vsemi prilogami poslal slavnemu c. k. namestništvu v Gradec s prošnjo, češ, »naj bi slavno c. k. namestništvo blagovolilo, g. Fasselna zavolj njegovega natolcevanja in njegovih laži o našej čitavnici

⁸⁷ Mišljena sta pripravnika z glavne šole.

pokarati in posvariti, ter mu prepovedati, zanaprej se vsega takega in enakega početja zoper njo zdržati«. G. ravnatelj dr. Štefan Kočevar se je zavzel, da bo v kratkem sestavil prošnjo in jo poslal v Gradec na slavno c. k. namestništvo.

Pritožba je bila odposlana v Gradec kot »Polizeilische Anklage«. Opis vsebine prijave se je glasil: »Die Direktion der Čitalnica in Cilli zeigt einen den Nationalfrieden storenden Vorgang an und bittet um Abhilfe«. ⁸⁸ Prijava je bila oddana 17. decembra 1862 in jo hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu (številka prijave: 5-3710/1862). ⁸⁹

O razvoju poteka dogodkov najdemo podatke v zapisniku redne mesečne seje dne 3. novembra 1863, ⁹⁰ kjer pa o razrešitvi vloge ne izvemo nič konkretnega. Na imenovani seji je ravnatelj Čitalnice razložil sklep tožbe zoper Fassla, ki ga je slišal iz ust deželnega namestnika grofa Strassolda; na žalost tajnik ni opisal vsebine sklepa. Domnevamo lahko, da se Fasslu ni zgodilo nič hudega, ⁹¹ verjetno je bil le opozorjen in naprošen, da se naj raje zadrži nadaljnega obrekovanja čitalniškega društva; odbor pa je sklenil tožbeno pismo od namestništva nazaj terjati.

Razburjenje, nastalo ob tem dogodku, se je kmalu poleglo, »in v vseh prihodnjih letih vlada v Celju narodno sporazumljenje in sloga«. ⁹²

Obeh dogodkov, ki sta se v Celju zgodila leta 1862, ne smemo označevati za večje nacionalne nemire, saj sta oba dogodka izzvala dva nacionalna prenapeteža, v prvem primeru slovenskega rodu, v drugem pa nemškega. Nemci in Slovenci so imeli v 60. letih dobre medsebojne odnose in oboji so bili člani tako slovenskih kot nemških društev.

Vključevanje in izključevanje članov, »(p)tujci« v Čitalnici

Vsakdo, ki se je želel včlaniti v Čitalnico, se je moral po 2. členu društvenih pravil najprej pisмено (ali osebno) zglasiti pri ravnatelju. O njegovem sprejetju je nato odločal odbor na svojih sejah z večino glasov. Če pa se je želela v društvo vključiti oseba, ki je bila odboru popolnoma nepoznana, je morala pri ravnatelju vložiti pisno prošnjo ⁷⁶³. Vpisnina je znašala za vsakega člana 1 forint. Čeprav v društvenih pravilih celjske Čitalnice ni posebej poudarjeno, so lahko k društvu pristopile le polnoletne in ekonomsko neodvisne osebe. V društvenih pravilih celjske Čitalnice tudi ni tako jasno opredeljen status društvnikov kot v primeru ljubljanske. Ljubljanska Čitalnica je društvnike razdelila na »tukajšnje« ali mestne, med katere so sodili samci, ki so v društvo pristopili samo s svojo osebo in udje, ki so pristopili s svojo rodbino, in na »zunanje«, to je tiste, ki v Ljubljani niso imeli stalnega bivališča. Glede na višino članarine lahko sklepamo, da v okviru celjske Čitalnice ni bilo razlik med osebnim ali družinskim pristopom k društvu.

⁸⁸ Prekoršek, Nova doba, 7. 5. 1921.

⁸⁹ Janez Cvirn: Spodnještajerski ustavoverci v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja, ZČ 1995, str. 198.

⁹⁰ Prekoršek, Nova doba 7. 5. 1921.

⁹¹ Prekoršek, Nova doba 7. 5. 1921.

⁹² Prekoršek, Nova doba 7. 5. 1921.

⁹³ Zapisnik seje 3. novembra 1863, str. 20; glej tudi 3. člen društvenih pravil.

V celjsko Narodno čitalnico so se v začetku vključevali poleg Slovencev tudi Nemci, saj so tudi Slovenci bili hkrati člani nemške Kazine. Na začetku je celo živela ideja, da bi se Čitalnica združila z nemško Kazino.

V Čitalnico so pogosto zahajali tudi dijaki: prebirat časopise, si sposojevati knjige, bili so člani pevskega zbora, dramatične skupine in so s svojo aktivnostjo pomagali sooblikovati umetniško-kulturni program čitalničnih prireditev. Čitalničnih prireditev so se smeli udeleževati dijaki v spremstvu svojih staršev; udeleževali pa so se jih lahko tudi brez njihovega spremstva, vendar so morali imeti za obisk vsake prireditve pismeno dovoljenje ravnatelja.⁹⁴ Verjetno je na čitalnične prireditve uspelo priti tudi dijakom, ki ravnateljevega dovoljenja niso imeli, zato so odborniki na seji 30. oktobra 1866⁹⁵ glede pripuščenja dijakov na veselice sklenili, da naj bi ravnateljstvo ob veselicah poslalo posebnega nadzornika, ki bi vedel, kateri dijaki se smejo po ravnateljevem odobrenju udeležiti prireditve. Na tak način bi nadzirali udeleževanje dijakov na veselicah.

Vsak član Čitalnice (društvenik) je imel med drugimi pravicami tudi to, da je lahko v Čitalnico »vpeljeval izobražene ptujce«, to je ljudi, ki niso bili njeni člani. Čitalnica je upala, da bo tudi na tak način pridobila nove člane. S pravili ljubljanske Čitalnice je bilo točno določeno, da je potrebno tako vpeljanega gosta najprej predstaviti enemu odborniku, nato pa ga vpisati v posebno knjigo. Gost je lahko v Čitalnici 14 dni prebiral časopise in knjige ter obiskoval takratne veselice brez vsakega plačila. V pravilih celjske Čitalnice pa status gosta ni bil natančno opredeljen in tudi doba, ko je lahko gost brezplačno zahajal v čitalnico, ni bila določena. Mnogi, predvsem Celjani, so status gosta izkoriščali za brezplačne obiske Čitalnice in njenih prireditev. Da bi odbor preprečil takšne negativne odklone, je na seji 17. januarja 1864⁹⁶ sklenil, da smejo društveniki v Čitalnico vpeljevati samo izobražene »tujce«, ki ne stanujejo v Celju. S tem ukrepom in s spremembo 4. člena pravil so skušali doseči, da Celjani ne bi obiskovali Čitalnice, ne da bi se vanjo včlanili, oz. da bi status gostov izkoriščali za neplačevanje članarine. Društveniki so lahko poslej še vnaprej povabili v čitalnico ali na besedo kakšnega tujca (nečlana), vendar pa ta ni smel stanovati v Celju. Vsakega povabljenca je moral društvenik odtlej vpisati v za to pripravljeno knjigo. Tudi vsak društvenik, ki bi želel v prihodnje deklamirati ali govoriti, je moral govor ali deklamacijo vnaprej naznaniti posebnemu odborniku, ki je odločal o tem, ali bo društvenik smel nastopiti.

Na veselicah je poleg prijetnih stvari prišlo mnogokrat do izgrediv zaradi nespodobnega obnašanja posameznikov. Po društvenih pravilih so se morali društveniki na prireditvah spodobno obnašati, v nasprotnem primeru so lahko bili izključeni iz Čitalnice. O izključitvi društvenikov so odločali odborniki z dvotretjinsko večino. Ker so se na veselicah večinoma nespodobno obnašali tisti, ki niso bili člani Čitalnice in Čitalnica zoper nje ni mogla ničesar ukreniti, da bi jih kaznovala, je 26. decembra 1869⁹⁷ na seji glavne skupščine odbornik M. Koželj predlagal, da bi prepovedali v Čitalnico prihajati vsakomur, ki ni vanjo vpisan. Predlog je bil v nasprotju z društvenimi pravili, zato odborniki o njem niso glasovali.

⁹⁴ Seja 26. januarja 1865, Zapisnik str. 36.

⁹⁵ Zapisnik, str. 53.

⁹⁶ Zapisnik, str. 24.

⁹⁷ Zapisnik, str. 79 - 80.

Vsak društvenik je lahko zapustil čitalniško društvo samovoljno kadarkoli, svoj nameravani odstop pa je moral tri mesece prej javiti ravnatelju. Odbor si je pridržal pravico, da je z dvema tretjinama glasov iz društva izključil tiste društvenike, ki so kršili društvena pravila, predvsem pri plačevanju svojih denarnih obveznosti do društva. Društvenik, ki ga je odbor izbrisal iz društva zaradi neplačevanja obveznosti, kljub dvakratnim ali večkratnim opominom, je po društvenih pravilih moral plačati zaostali dolg in še članarino za tri mesece naprej, od dneva, ko je bil izbrisan. Pri prelistavanju Članske knjige celjske Čitalnice opazimo, da je kar precej društvenikov pozabilo na določila o pravilnem izstopu iz društva. Nekateri med nepravilno izstopnimi člani so pozabili pravočasno javiti svoj izstop iz društva, mnoge med njimi pa so izključili odborniki zaradi neplačevanja članarine (glej zapisnike sej celjske Čitalnice).

Poklicna in stanovska struktura članov celjske Čitalnice

(analiza novovpisanih članov, narejena po Članski knjigi)

V prvem letu delovanja celjske Čitalnice je bilo med 152 novovpisanimi člani največ članov, kar 40, po poklicu duhovnikov, 20 je bilo trgovcev, 5 trgovskih pomočnikov in en trgovski knjigovodja. Ravno tako precejšnje število je bilo posestnikov - 20, kmet je bil samo eden, hišni posestniki pa so bili štirje. Med vpisanimi je imelo 18 članov pedagoško izobrazbo (ravnatelj, vodja glavne šole, 4 profesorji, 8 učiteljev, 3 nadučitelji in podučitelj). Med 15 obrtniki so bili poleg dveh krojačev in dveh gostilničarjev še po en čevljar, cinar, knjigotržec, marelar, krznar, mlinar, usnjar, steklar, pivar, remenar in kolar. Uradnikov je bilo majhno število - le 8 (trije rudarski uradniki, poštni uradnik, uradnik železnice, uradnik, tajnik in občinski blagajnik), med industrialci pa sta se v Čitalnico prvo leto včlanila le dva. V Čitalnico so se včlanili tudi po en sodnik, dr. prava, jurist in dva notarja. Tudi članov z medicinsko izobrazbo je bilo nekaj: med njimi dva doktorja medicine, pet zdravnikov, »medicinar« in apotekar. Člana društva sta postala tudi po en inženir in župan.

Glede na poklic se je v letu 1862 včlanilo v Čitalnico največ duhovnikov (40), trgovcev (20), posestnikov (20) in ljudi s pedagoško izobrazbo (18). Število duhovnikov ne preseneča, saj so bili kot predstavniki izobraženstva močna opora slovenskemu narodnostnemu gibanju. Najbolj znani duhovniki so bili zgodovinarja Davorin Trstenjak in Ignac Orožen ter pesnik Valentin Orožen. Precej je bilo tudi trgovcev, ki so bili prva plast našega meščanstva⁹⁸ (Franc Kapus, Ernst in Moric Ripšl...). Med kmeti so prevladovali večji posestniki. Najbolj poznani kmet in mlinar je bil Teharčan Anton Grabič, ki je v čast Čitalnice zložil precejšnje število verzov. Med člani ni bilo veliko uradnikov pa tudi učiteljev ne. Oboji so morali biti, zaradi neugodnega položaja in podrejenosti oblastem večinoma narodnostno mlačni. Tako so se npr. od celjskega proforskega zbora, ki je štel 13 članov, v Čitalnico včlanili le štirje: Krušič, Hafner, Lindner in Hluščik. Član društva je bil tudi vodja glavne šole Franc Kalin. Doktorsko izobrazbo so imeli trije člani: Kočevar in Gustav Ipavic sta doktorirala iz medicine, Johann Mörtl pa je doktoriral iz prava in je kasneje postal velik nasprotnik Slovencev. Med gospodarstveniki, včlanjenimi v čitalniško društvo, sta bila najpomembnejša Ivan in Franc Žuža.

⁹⁸ Hartman, str. 78.

Leta 1863 se je v Čitalnico včlanilo 59 članov. Med njimi je bilo največ duhovnikov (14), trgovskih pomočnikov (10) in trgovcev (8). Od šestih obrtnikov so se včlanili po en tiskar, gostilničar, zidarski mojster, kavarnar, krznar in podobar (Ignacij Oblak). Člani društva so postali tudi trije predstojniki, štirje uradniki in poštar. Posestnikov je bilo malo, le trije; med člani so bili tudi po en gospodarski oskrbnik, meščan in trije župani. Med izobraženci sta se društvu pridružila tudi dva doktorja prava (Razlag in Bratkovič), dva zdravnika in notarski konceptient.

V letu 1864 se je čitalniškemu društvu pridružilo 42 ljudi: osem trgovskih pomočnikov, dva trgovca, po en klobučar, fotograf in barvar, trije duhovniki, trije učitelji (med njimi učiteljica) dva profesorja, sedem uradnikov, pravnik, svetovalec okrajne sodnije, dva inženirja, farmacevt, štirje posestniki, hišni posestnik, vdova, rudarski oskrbnik in še dva druga.⁹⁹

V letu 1865 se je v Čitalnico včlanilo skupaj 59 udov, med njimi je bilo največ članov, ki so opravljali trgovske ali obrtniške poklice. Med trgovci so se včlanili trije trgovci in kar trinajst trgovskih pomočnikov. Obrtnikov je bilo trinajst, od tega trije gostilničarji in po en brivec, malar, kovač, knjigotržec, krojač, puškar, marelar, mesar, farmacevt in pivar. Od pedagoških delavcev sta se društvu pridružila dva, ravnatelj in učitelj; društvu pa se je pridružil tudi gimnazijski strežaj. Članov Čitalnice je postalo tudi pet uradnikov, po en notar, notarski konceptient, knjigovodja, župan in graščinski oskrbnik, trije duhovniki, pet posestnikov, dva hišna posestnika, štirje meščani in tri vdove.

V letu 1866 se je do konca leta Čitalnici pridružilo samo dvajset novih članov: trije trgovski pomočniki, trgovec, krojač, c. k. pravniki, odvetnik, provizor, pet uradnikov, vodja telegr., farmacevt, dve gospodični, meščanka, podžupnik in še ena oseba, pri kateri poklic ni naveden.

Leta 1867 se je v društvo včlanilo še manj udov, to leto samo 18. Med njimi so bili po poklicu štirje trgovski pomočniki, en notar in podobar, dva meščana in dva duhovnika, po en učitelj, hišni posestnik, posestnik, uradnik, c. k. tajnik okrajne sodnije, državni pravnik in še ena oseba, pri kateri poklic ni napisan čitljivo.

Število novovpisanih članov se je zniževalo tudi v prihodnjih dveh letih. Leta 1868 se je v Čitalnico vpisalo 14 udov: po dva trgovska pomočnika in askulta, po en učitelj, kaplan, uradnik, doktorand, graščak in ena vdova - meščanka. Čitalnici sta se pridružili še dve osebi, pri katerih poklica ni navedenega, oziroma je le-ta prečrtan.

V letu 1869 se je Čitalnici pridružilo 12 članov: po trije uradniki in duhovniki, po dva trgovca in trgovska pomočnika ter po en askult in gimnazijski suplent.

Leta 1870 se je v Čitalnico včlanilo kar 41 novih udov, med njimi 21 trgovskih pomočnikov, trije trgovci, šest meščanov in ena meščanka, po en krojač, kaplan, farmacevt, hišni posestnik, rudarski lastnik, c. k. svetovalec, učitelj, profesor in dva c. k. suplenta.

⁹⁹ Zaradi nečitljive pisave nisem znala prebrati njenega poklica.

Le 11 udov se je včlanilo v čitalniško društvo leta 1871. Glede na poklic so štirje opravljali poklic trgovskega pomočnika, dva poklic knjigoveza, po eden pa poklic peka, krojača, mareljarja, hišnega posestnika in kateheta.

Med sedmimi člani, ki so se Čitalnici pridružili leta 1872, so bili trije farmacevti, dva c. k. profesorja, en c. k. svetovalec ter oseba, pri kateri poklic ni naveden.

V obdobju od ustanovitve Čitalnice do konca leta 1872 se je v čitalniško društvo včlanilo največ trgovskih pomočnikov in duhovnikov (obojih po ok. 70), zatem obrtnikov (ok. 45) in trgovcev (ok. 40). Njim so po številčnosti sledili uradniki (ok. 35), posestniki in učitelji (obojih je bilo po ok. 30) in drugi izobraženci: zdravniki, lekarnarji, pravniki, notarji... (vseh skupaj je bilo ok. 40). Pri nekaterih članih je bil namesto poklica naveden stan. Med temi člani je bilo največ meščanov, bilo pa je tudi nekaj vdov in gospodičen.

Ženske v Čitalnici

Delež včlanjenih žensk v celjsko Čitalnico je bil zelo nizek, a tudi te niso bile tako društveno aktivne, da bi sodelovale pri vodenju in upravljanju društva. Mesta odbornikov so bila rezervirana izključno za moške. Kljub vsemu je v Čitalnico prihajalo mnogo žensk: žena in hčera čitalniških domoljubov.

Ženske so imele pomembno vlogo pri organiziranju prireditev, saj so pomagale »kinčati«
dvorano, nastopale so tudi v umetniško-kulturnem programu, ob veselicah so prevzemale skrb za kuhinjo, bile so nepogrešljive pri družabnih srečanjih, saj plesa brez njihove prisotnosti ni bilo mogoče organizirati. Ženske, gospe in gospodične, so se rade udeleževale čitalničnih prireditev. Ob posebnih priložnostih so se oblekle v narodne noše in tako še bolj poudarile narodni značaj društva. Po družabnih srečanjih so rade prepevale narodne pesmi, pri umetniško-kulturnem programu so sodelovale s pevskimi nastopi, zbranimu poslušalstvu sta prepevali Kapusova žena in žena Benjamina Ipavca, gospodična Erna Š. je nastopila z igranjem na klavir... Nekatero so s sodelovanjem pri uprizarjanju gledaliških iger uresničile svoje igralske ambicije. V gledaliških igran so nastopile gospa in gospodična Kapusovi, gospodična Kočvarjeva, gospodična V. M., Podgorska, Barbka in Micka, Tanika Mihova... Med njimi se je kot igralka najbolj proslavila gospa Kapusova.

V obdobju 1862-1870 se je v Čitalnico včlanilo le devet žensk, vse pa so bile doma v Celju. Januarja 1864 se je kot prva ženska včlanila vdova Elise Kamrad (?). Že novembra 1863 je odbor na seji obravnaval željo neke njim nepoznane ženske, ki se je želela včlaniti v društvo (verjetno je šlo ravno za zgoraj omenjeno gospo). V marcu istega leta je k društvu pristopila še učiteljica Johana Ravkl. V naslednjem letu sta se v Čitalnico vključili še dve ženski, vdova Julie Sluga in vdova - posestnica Elise Senica. Leta 1866 so se Čitalnici pridružile »mestjanka« Marie Hedl in dve gospodični A. Westermayerjeva in Rautharterjeva. Gospodična Westermayerjeva je iz društva pravilno izstopila že maja istega leta. Leni Kreuzberger, po stanu vdova - »mestjanka«, je društvu pristopila julija 1868. Kot zadnja v tem obdobju je postala članica Čitalnice »mestjanka« Ordingova, ki je društvu pristopila marca 1870, istega meseca pa je iz Čitalnice tudi izstopila. Zgoraj

naštete so ostale članice Čitalnice različno dolgo, od nekaj mesecev, do dveh ali treh let. Najdlje, sedem let in pol, je bila članica Čitalnice učiteljica Johana Ravk.¹⁰⁰

Ženskam je Čitalnica namenjala posebno pozornost. Po eni strani je ženske rabila zaradi galantnih običajev takratne dobe, po drugi strani pa jih je v svoje vrste pritegovala zaradi spoznanja, da so in bodo, kot rodnice in vzgojiteljice mladega rodu, zelo pomembne za razvoj slovenske narodne stvari, za kar si je Čitalnica venomer prizadevala.¹⁰¹

Dr. Ser nec, ki je bil zelo dober in neutrudljiv plesalec, je pri čitalniških plesih pogosto plesal tudi z manj vabljivimi damami, z razlogom, da bi te ostale društvu zveste članice.¹⁰²

Zakaj celjska Čitalnica konec leta 1873 zaspí?

Pisec prispevkov iz zgodovine delovanja celjske Čitalnice za celjski časopis Nova Doba - Ivan Prekoršek je razdelil zgodovino društva v tri obdobja.

Prvo obdobje predstavlja čas od njene ustanovitve februarja 1862 do konca leta 1873, ko čitalniške dejavnosti povsem zaspíjo. To je tudi doba, ko Čitalnici predseduje dr. Štefan Kočev ar.

Drugo, vmesno obdobje zajema čas od konca leta 1873 do konca leta 1875, ko se začne po dvoletnem spanju čitalniško življenje ponovno prebujati in traja do prihoda dr. Ser neca v Celje v začetku leta 1877, oz. do njegove izvolitve na mesto predsednika Čitalnice decembra 1877. V tem obdobju se je na predsedniškem mestu zvrstilo kar nekaj imen: dr. Jakob Pirnat, Matevž Koželj, prof. Krušič.

Tretje obdobje v zgodovini celjske Čitalnice pa nastopi, ko prevzame predsedniško mesto dr. Josip Ser nec. V času njegove odsotnosti, poleti 1878, ko je bil vpoklican k vojakom, sta ga na predsedniškem mestu nadomeščala Franjo Brežnik in dr. Kočev ar.

In kakšni so bili razlogi, da je celjska Čitalnica ob začetku 70. let zaspala?

1. Konec 60. let nastopi novo pomembno obdobje v zgodovini Slovencev, obdobje organiziranja množičnih političnih manifestacij - taborov, na katerih so Slovenci odločno zahtevali ustrezno mesto slovenščine v javnih zavodih in uresničitev zahteve po Zedinjeni Sloveniji. Že drugi slovenski tabor je bil po zaslugi spodnještajerskih domoljubov organiziran v Žalcu pri Celju. Glavni propagatorji in organizatorji tabora so bili ravno rodoljubi, katerih imena poznamo iz kroga celjske Čitalnice. Konec 60. in začetek 70. let je bilo torej obdobje, ko so se spodnještajerski rodoljubi udeleževali zlasti na političnem področju - pri organiziranju taborov in tudi na volitvah poslancev v deželni in v državni zbor; čitalniške dejavnosti pa so bile v tem obdobju potisnjene v ozadje.

¹⁰⁰ Povzeto po Članski knjigi.

¹⁰¹ Hartman, str. 80.

¹⁰² Josip Ser nec, Spomini, Ljubljana 1927, str. 70.

2. Zamiranje čitalnične dejavnosti je bilo povezano tudi z zmanjševanjem števila njenih članov. Zmanjševanje števila njenih članov je bilo povezano tudi z nastajanjem novih čitalniških društev (Žalec, Vranksko...) konec 60. let, ki so celjski Čitalnici odtegnila del članov.
3. Zanimanje za napredovanje narodnega dela v okviru Čitalnice se zelo zmanjša. Leta 1873 je ostalo le še devet rodoljubov, ki so nadaljevali z narodnim delom v njenih okvirih.
4. Eden izmed razlogov za zamiranje čitalniške dejavnosti pa je bil povezan z njenim predsednikom dr. Štefanom Kočevarjem, ki je bil v tem obdobju preobremenjen z raznovrstnimi opravili, v osebem življenju pa sta ga hudo prizadeli ženina in sinova smrt.

In kako so na zamiranje čitalniške dejavnosti gledali sodobniki?

V Slovenskem gospodarju z dne 22. sušca 1874 je izšel dopis neznanega celjskega dopisnika, ki je kritično ocenil obstoječe razmere v Čitalnici: »Tudi v Celju, v mestu, ki leži na pripravnem kraju Slov. Štirske, se je bilo ustanovilo društvo »čitalnica«. - Navdušeno so delovali tukajšnji narodnjaki, z vrlim domoljubom dr. Kočevarjem, da se je vzdrževala čitalnica ali »tempora mutantur«. - Dr. Kočevar, predsednik čitalnice, je preobložen z mnogostranskimi opravili in kakor hitro se je od odtegnil delovanju, jela je tudi čitalnica hirati - in sedaj? sedaj je - zaspala! Navdušenost je omrzela in tudi narodnost mnogo trpi pred navali tukajšnjih nemčurjev, za mesto, katero ima izključljivo slovenske okoličane, je to neodpustljiva napaka. Še celo čitalniške kulise in druga orodja se bode poprodala in tako bode Slovencu ostajalo edino le gledati, kako se nasprotniki združujejo v našo kvar! To je bridko, prav bridko! Dobro vem, da bi bilo brezvsespešno, spodbujati na novo ustanovljenje društva; tisti pa, katerim velja ta sostavek, morajo si priznati, da zaslužijo oestro očitanje«.

Celjska Čitalnica ponovno zaživi v letih 1876/77. V Slovenskem gospodarju 1. februarja 1877 je izšel dopis, ki je sporočil razveseljivo novico, da se je tukajšnja Čitalnica vnovič začela nekoliko gibati: 24. januarja je priredila večjo veselico in vse je bilo prav, le preveč nemškutarije je bilo še slišati.

»Poteklo je nekaj let, predno se je čitalnica iz prejšnjega mrtvila docela opomogla. Društveni boji in prepiri ponajvečkrat iz osebnih nasprostev, deloma pa tudi kot zunanji odmev notranjega društvenega očiščenja so pretresali društvo celo prihodnje desetletje, a močna roka in železna volja predsednikova je držala društvo skupaj in ga dvigala vedno višje.«¹⁰³

Celjska Čitalnica, »buditeljica narodne zavesti«, silnika slovenskega društvenega življenja je v svojih prostorih vzpodbujala zanimanje za slovanske jezike, predvsem pa si prizadevala za uveljavitev slovenskega jezika med meščani in tržani, z narodnoprebujevalnim delom je med prebivalstvom krepila slovensko narodno zavest, njeni prostori so bili pomembna celica družabnega življenja v mestu. Z veliko zagnanostjo je prirejela kulturne prireditve, katere so v začetnem obdobju zapolnjevale recitacije, deklamacije, nastopi pevskega zbora, klavirski koncerti, kasneje pa gledališke igre, plesi, tombole. Podobno kot druge slovenske čitalnice tudi celjska Čitalnica ni uvidela potrebe po višji kvaliteti svojih prireditev;

¹⁰³ Josip Serbec, Spomini, Ljubljana 1927, str. 70.

nasprotno, njene prireditve so se vedno bolj približevale narodnim veselicam. Čitalnica se kot nepolitično društvo ni smela ukvarjati s političnimi zadevami, njeni voditelji pa kot pravi narodnjaki pri svojem narodnem udejstvovanju teh zadev niso mogli obiti, zato so se o političnih zadevah, predvsem o volilnih kandidatih, raje pogovarjali izven društvenih prostorov, najpogosteje v Kočevarjevem in Kapusovem stanovanju.

DER NATIONALE LESEVEREIN CELJE 1862-1873

Zusammenfassung

Der Nationale Leseverein Celje (Cilli) wurde von den vier untersteirischen Patrioten Dr. Štefan Kočevar, Franc Kapus, Andrej Pirnat und Ivan Krušič gegründet. Obwohl das Gesuch der Celjer um Eröffnung des Nationalen Lesevereins von der k.u.k. Statthalterei in Graz bereits im November 1861 günstig beschieden worden war, nahm der Leseverein in Celje seine Tätigkeit formal erst nach der Eröffnung am 16. Februar 1862 auf. Die Celjer Patrioten gaben sich große Mühe um eine möglichst feierliche Eröffnung des Lesevereins und mit seiner ersten Veranstaltung (béseďa). An der Eröffnung sollen über 200 Personen teilgenommen haben, darunter auch Vertreter des öffentlichen Lebens, der Kirche und des Bauernstandes.

Die Leitung des Lesevereins blieb im Hinblick auf die führenden Funktionen beinahe unverändert. In den Jahren 1862-1873 war Dr. Štefan Kočevar Vorsitzender, Franz Kapus Schatzmeister. Im Amt des stellvertretenden Vorsitzenden wechselten sich in den Jahren 1862-1870 Davorin Trstenjak und Ivan Źuža ab. Die Bibliothek des Lesevereins wurde von Gustav Lindner, Franc Hafner und Gregor Jesenko geleitet. Die Funktion des Sekretärs hatten Prof. Ivan Krušič, Martin Miheljak, Škoflek, Levičnik und Pesarič inne.

Die Mitglieder des Celjer Lesevereins organisierten mit großem Eifer Kulturveranstaltungen (béseďe), die in der Anfangsphase Rezitationen, Deklamationen, Chorauftritte, Klavierkonzerte, später Theateraufführungen, Tanz- und Tombolaveranstaltungen umfaßten. Ähnlich wie bei anderen slowenischen Lesevereinen verspürte man auch in Celje kein Bedürfnis nach der Hebung des künstlerischen Niveaus der Veranstaltungen. Ganz im Gegenteil - die Veranstaltungen des Lesevereins Celje nahmen zunehmend den Charakter von Volksfesten an.

Der Leseverein wechselte während seines 66jährigen Bestehens (1862-1927) aus Raum- oder Geldmangel mehrmals seine Räumlichkeiten. Zu Beginn seines Wirkens war er für ein paar Monate beim Kaufmann Franc Kapus im Dereani-Haus, an der Ecke der heutigen Prešeren-Straße, untergebracht. Im April 1862 zog er in die Wohnung von Jurij Balant im Wirtshaus *Pri zamorcu* (heute *Ojstrica*) um. Erneut wechselte er seine Vereinsräumlichkeiten im November 1863, als er in die Wohnung von Tapajner gegenüber dem Bahnhof, im ehemaligen Gugenmoss-Haus umzog, wo später das *Deutsche Haus* erbaut wurde (*Dom OF, Celjska hiša*). Hier blieb er bis zu seiner Krise im Jahre 1873. Da der Leseverein wegen geringer Mitgliederzahl und Schulden die teure Miete nicht mehr bezahlen konnte, wurde die Bibliothek des Lesevereins in Kočevars Haus in der Gosposka ulica untergebracht, wo den Lesevereinsmitgliedern auch ein Lesezimmer zur Verfügung stand. Nach der Wiederaufnahme der Tätigkeit des Lesevereins (1875/76) fand der Leseverein seine Räumlichkeiten im Hause des Sekretärs Vinko Krušič (hier befand sich bis zum Zusammenbruch Österreich-Ungarns im Jahre 1918 das slowenische Gymnasium). Dort blieb der Leseverein bis 1882. Im Spätherbst 1882 zog er wieder um in die Strauß-Räume des Hotelgebäudes *Pošta* (heute Hauptpostamt). Hier blieb er bis zur Errichtung

des *Narodni dom* im Jahre 1896. Der Leseverein zog im Oktober 1896 in den *Narodni dom* ein und blieb dort bis zu seiner Auflösung im Jahre 1927.

Im Gegensatz zu den späteren Nationalitätenkonflikten zwischen Slowenen und Deutschen in den 80er und 90er Jahren des 19. Jahrhunderts waren die 60er und 70er Jahre eine Zeit der nationalen Koexistenz, wo Deutsche Mitglieder des slowenischen Lesevereins und Slowenen des deutschen Kasinovereins waren. Trotz allgemein guter Beziehungen zwischen Slowenen und Deutschen in den 60er Jahren, kam es dennoch vereinzelt zu nationalen Exzessen. Beim erstenmal, im Fall "Kleindienst" (Mai 1862), handelte es sich um nationale Intoleranz eines Lesevereinsmitglieds in Celje gegenüber den Deutschen. Beim zweitenmal, im Fall "Fassl" (Dezember 1862), wurden Einzelmitglieder des Lesevereins, mittelbar aber auch der gesamte Leseverein zur Zielscheibe des Angriffs eines Deutschen.

Außer Slowenen gab es im Nationalen Leseverein Celje auch deutsche Mitglieder. Wer Mitglied des Vereins werden wollte, mußte sich in schriftlicher Form oder persönlich an den Vereinsvorsitzenden wenden. Über seine Aufnahme wurde im Ausschuß mit einfacher Stimmenmehrheit entschieden. Vereinsmitglieder konnten frei aus dem Verein austreten, der Austritt mußte dem Vorsitzenden drei Monate im voraus angekündigt werden. Der Ausschuß behielt sich das Recht vor, Vereinsmitglieder mit Zwei-Drittel-Mehrheit auszuschließen, die die Vereinsbestimmungen durch ungehöriges Benehmen verletzten oder den finanziellen Verpflichtungen nicht nachkamen.

Im Zeitabschnitt von der Gründung des Lesevereins bis Ende des Jahres 1872 waren unter den Vereinsmitgliedern Kaufleute, Kaufmannsgehilfe, Geistliche und Gewerbetreibende am stärksten vertreten. Ihrer Zahl nach folgten Beamte, Besitzer, Lehrer und andere Gebildete: Ärzte, Apotheker, Juristen, Notare u.a.

Der Anteil der weiblichen Mitglieder des Lesevereins Celje war sehr gering, und auch diese waren nicht so aktiv, daß sie führende Funktionen bei Leitung und Verwaltung des Vereins übernehmen könnten. Die Frauen spielten eine bedeutende Rolle bei der Organisation der Veranstaltungen, sie schmückten den Saal und traten im Kulturprogramm auf. Bei Volksfesten kümmerten sie sich um die Küche, sie waren unentbehrlich bei geselligem Beisammensein, Tanzveranstaltungen waren ohne ihre Anwesenheit natürlich nicht möglich.

Zu Anfang der 70er Jahre stellte der Leseverein seine Tätigkeit ein. Ende der 60er Jahre war in der Geschichte der Slowenen die Zeit der politischen Massenveranstaltungen, der Tabori, angebrochen. Die Celjer Patrioten waren in diesem Zeitabschnitt vor allem mit organisatorischer Arbeit bei der Durchführung der Tabori, bei den Wahlen von Abgeordneten in den Landtag und den Reichsrat befaßt. Die Aktivitäten der Lesevereine traten deswegen in den Hintergrund.

THE NATIONAL READING SOCIETY OF CELJE 1862-1873

Summary

The National Reading Society in Celje was founded by four patriots from Lower Styria: Dr. Štefan Kočevar, Franc Kapus, Andrej Pirnat and Ivan Krušič. Although the request lodged by the citizens of Celje for the opening of their National Reading Society's building was approved by the Emperor's authorities in Graz in November 1861, the Celje Reading Society began formally performing its functions only after its opening on February 16, 1862. The Celje patriots took pains to make the opening of the Reading Society and its "first words" as festive as possible. Over 200 people were invited to the opening from all walks of life, from priests to farmers.

The management of the Reading Society as regards the most important functions was more or less permanent. In the years 1862 - 1873, the Reading Society was presided over by Dr. Štefan Kočevar, while Franc Kapus was its treasurer. Halfway between 1862 and 1880, Ivan Žuža took Davorin Trstenjak's place as Deputy Chairman, while the society's library was run by Gustav Lindner, Franc Hafner and Jesenko. The society's secretarial duties were discharged by Professor Ivan Krušič, Miheljak, Škoflek, Levičnik and Pesarič.

The members of the society organised cultural events with great enthusiasm, like poetry and other literary readings, choral performances, piano concerts, and later by theatre and dance performances and even bingo. Like the other Slovene reading societies of the time, the Celje society did not see a need to stage events of a higher quality. On the contrary, the events it organised became more and more similar each year to the popular celebrations in the style of country fairs known as "veselice".

During the 66 years of its existence, the Reading Society often changed its location - mostly due to either a lack of space, or a lack of funding. At the beginning, it was situated for several months in the house of the tradesman Franc Kapus in Dereani House on the corner of what is now Prešeren Street. In April 1862, it moved to the apartments of Jurij Balant, in the building of the Inn Pri Zamorcu (now Ojstrica). The Reading Society moved yet again in November 1863, when it found a new location for its offices in Tapajner's apartments, opposite the railway station. Once known as "Gugenmoss House", this building stood on the site where the future Nemška Hiša (German House), Dom OF (House of the Liberation Front) and Celjska Hiša (Celje House) were to be located in the future. Here it remained until the year of its crisis in 1873 when, owing to a decline in its membership and the many debts it had accumulated, the Reading Society was unable to pay the expensive rent for the premises. As a result of this, the library moved into Kočevar's house in Gosposka Street, where its members even had a reading room at their disposal. Following the revival of its activities in 1875/76, the Reading Society moved into the apartments of its secretary, Vinko Krušič (where the Slovene grammar school was also housed until the decline of Austria in 1918), where it remained right until the autumn of 1882. Before the end of the season, however, the society had already moved into Strauss' premises in the building of the Pošta Hotel (now the Central Post Office). Here it remained until the construction of

the Narodni Dom in 1896. The Reading Society moved into the Narodni Dom building in October 1896 and remained there until it was dissolved in 1927.

From the point of view of the later strained relations between the Slovenes and the Germans in the 1880's and 90's, the 1860's and 70's were times of national coexistence, in which the Slovene Reading Society also had German members and the German Kazina was frequented by Slovenes. Despite the generally good relations between the Slovenes and the Germans in the 1860's, individual incidents of national enmity still broke out, provoked by both sides. In the first case, known as the "Kleindienst" case (May 1862), the incident was the result of national intolerance against the Germans expressed by a member of the Celje Reading Society, while in the second case, listed as the "Fassl" case (December 1862), certain individuals were attacked in the Society's Reading Room by the German whom the case is named after, in an indirect attack on the entire Reading Society.

At the beginning of its operations, the Celje National Reading Society also had German members. Anyone wishing to join the society had to write to the society's chairman or pay him a visit. Whether membership was granted or not was decided by a majority vote taken by the committee. Members could resign their membership whenever they wished, the only condition being that they notify the chairman of their decision three months in advance. The committee withheld the right to expel all members who violated the committee rules through inappropriate behaviour or failed to settle their financial dues with a 2/3 majority vote.

From the time of the founding of the Reading Room until its closing in 1872, the Reading Society was most popular with the city's store owners and shop assistants, priests and tradesmen. These were followed by officials, land and real-estate owners, teachers and other people with higher educations such as doctors, pharmacists, public notaries, and so forth.

The percentage of female members in the Celje Reading Society was very low, and no women were socially active enough to participate in the society's management and administration. The women did however play an important role in organising society events, helping decorate the hall, performing in its artistic and cultural programme, and cooking during the celebrations or "veselice". In addition, they were indispensable to the society's social gatherings, as dancing would have been impossible without their presence.

In the beginning of the 1870's, the Celje Reading Society entered a dormant phase. Possibly this is due to the advent in the 1860's of a new phase in the history of the Slovenes: an age in which mass political manifestations known as "Tabori" were organised. The Celje patriots were more active in this period on the political front in organising the Tabor gatherings and the elections for the delegation to the Provincial and National Assembly. As a result of these developments, the Reading Society's activities faded into the background.

Ivanka Zajc Cizelj

**ŠOLSTVO V CELJU
1848 – 1918**

Osnovne šole

Mestne osnovne šole

Leta 1848 so v Celju delovale tri osnovne šole, in sicer glavna (deška) šola, ki je leta 1855 dokončno postala štirirazredna, trivialka (dekliška šola) in slovenska nedeljska šola.

Tretji osnovnošolski zakon, sprejet leta 1864, je vpeljal splošno šolsko obveznost od 6. do 14. leta in v celoti reorganiziral osnovno šolstvo. Ukinjene so bile trivialke, glavne šole in normalke ter vpeljane meščanske in ljudske šole; slednje so se delile glede na število učiteljev na eno-, dvo-, tri-, štiri-, pet-, šest-, sedem- in osemrazredne. Cerkev je svojo vlogo pri vodenju in nadzoru šol izgubila. Za nadzornike nad didaktično-pedagoškim stanjem šol so bili postavljeni šolski inšpektorji, za vodstvo in nadzor nad vzgojo pa ustanovljeni šolski sveti.

Tako je celjska glavna šola postala štirirazredna deška šola, trivialka pa dvorazredna dekliška šola; slovenska nedeljska šola je bila v skladu z novo zakonodajo in razvojem rednega šolstva ukinjena.

Ustanovljen je bil mestni šolski svet, ki je začel delovati 1870. leta. Že na začetku delovanja je na pobudo svojega predsednika dr. Jožefa Neckermanna obravnaval telesne kazni v mestnih šolah in jih kot vzgojno sredstvo prepovedal ter zadolžil učiteljsko konferenco, naj odloči, s katerim vzgojnim sredstvom bi jih nadomestili.¹

Telesne kazni pa kljub temu niso zapustile šolskih razredov, kar je razvidno tudi iz zapisnika učiteljske konference na deški šoli leta 1910, ki navaja, da so bili učitelji ponovno opozorjeni, da bodo v primeru sodne obravnave zaradi uporabe telesne kazni kot vzgojnega sredstva sami nosili posledice - sodišče je namreč lahko že po eni ovadbi spoznalo učitelja za nesposobnega.²

Leto 1869 pa je pomenilo tudi konec tolerance do slovenskega jezika v obeh osnovnih šolah; v kroniki glavne šole piše za leto 1869, da se mora pouk po novem odvijati izključno v nemškem jeziku. V kroniki dekliške šole preberemo, da je bila na podlagi odločitve občinskega odbora z dne 1. oktobra 1869 nemščina razglašena za učni jezik na dekliški šoli.³

Mestni šolski inšpektor je ob pregledu razmer na dekliški šoli aprila 1872. leta ugotovil, da so delovni pogoji na tej šoli izredno težki - razredi so bili prenatrpani in učitelji preobremenjeni; poleg tega pa navaja, da več kot polovica učenk ne zna nemškega jezika. K reševanju problema sta pristopila mestna občina, ki je odobrila sredstva za namestitve še dveh učiteljic, in mestni šolski svet, ki je sprejel odločitev o organizaciji samostojne štirirazredne dekliške šole, na kateri naj bi bili polno zaposleni: nadučitelj, dva učitelja ali učiteljici in podučitelj oziroma podučiteljica. Razpis naj bi izpeljali do konca avgusta, kot posebni pogoji pa so navedli tudi, da je zaželeno znanje slovenskega jezika.

¹ Zgodovinski arhiv v Celju (ZAC), fond Mestni šolski svet (MŠS) fasc. 2, sig. 2/5.

² ZAC, MŠS, fasc. 16, sig. 16/1.

³ ZAC, fond Mestne šole Celje (MŠC), kronika.

Deželni šolski svet je 5. decembra 1872 z odredbo št. 6478 potrdil odločitev mestnega šolskega sveta o razširitvi in osamosvojitvi mestne deklinške šole: Mestna občina je poskrbela za prostorsko rešitev, ne samo deklinške šole, ampak tudi deške in meščanske; šoli je namenila prostore v stari grofiji in jih v letih 1871 in 1872 ustrezno adaptirala. Tako so v tej stavbi 1873. leta dobile prostore: deška šola v prvem nadstropju desno, deklinška v pritličju levo in meščanska v prvem nadstropju levo; v pritličju desno je bila skupna telovadnica.⁴

Pomembno prelomnico v razvoju osnovnega šolstva v Celju pomeni leto 1875, ko je bila na osnovi odredbe deželnega šolskega sveta št. 7350 z dne 8. januarja 1875 ustanovljena ljudska šola za občino Celje - okolica.⁵ Tako je prišlo do ostrejšje delitve med slovenskimi in nemškimi učenci in do razvoja mestne deklinške in deške šole kot nemške in okoliške kot slovenske ustanove, čeprav moramo imeti pred očmi, da mestni šoli nista bili nikoli nacionalno čisti. Omenjenemu odloku je sledilo izšolanje okoliške občine, kar je še posebej z navdušenjem pozdravil kronist deklinške šole, ker je za glavno oviro za razvoj zavoda štel prenatrpanost razredov in dejstvo, da je ustanova kljub nemškemu učnemu jeziku imela dobro tretjino učenk, ki so znale samo slovensko. Kronist dalje ugotavlja, da je z ustanovitvijo okoliške šole dolgoletni trud mestne šolske oblasti, da bi okoliška občina začela delovati za ustanovitev lastne šole bogato poplačan. Tako naj bi bila po besedah kronista odpravljena glavna ovira za nacionalni razvoj in razcvet mestne šole.⁶

Z izšolanjem okoliške občine se je število učencev na obeh mestnih šolah občutno znižalo. Zaradi premajhnega števila učencev je bil peti razred na deški mestni šoli v šolskem letu 1876/77 ukinjen, odprta pa vzporednica k četrtemu razredu, ki je vključevala tiste učence iz celjske okolice, ki so želeli nadaljevati šolanje na meščanski šoli ali gimnaziji in naj bi se tu izpopolnjevali v znanju nemščine.

Vprašanje mestnih otrok s slovenskim maternim jezikom (brez znanja nemščine) in otrok z nemškim maternim jezikom všolanih v okoliško šolo je obravnaval mestni šolski svet 6. marca 1877. leta. Sklenil je, da se dogovori z okrajnim šolskim svetom, da bi bili vsi otroci z nemškim maternim jezikom, kolikor daleč dovoljuje prostor, brezpogojno sprejeti v mestne šole in obratno, slovenski otroci iz mesta naj bi toliko časa obiskovali okoliško šolo, da bi si pridobili zadostno znanje nemščine za obiskovanje mestne šole.⁷

Sledila je obravnava na okrajnem šolskem svetu, ki je 4. septembra 1877. leta izdal odredbo št. 613, v kateri je določil, da v mestnem šolskem okolišu živeči otroci s slovenskim maternim jezikom ne bodo sprejeti v nižje razrede mestnih šol, v četrtega pa samo po uspešno opravljenem sprejemnem izpitu, na katerem morajo dokazati, da obvladajo nemščino v tolikšnem obsegu, kot je potrebno za nemoteno spremljanje pouka.

⁴ ZAC, MŠC, kronika.

⁵ ZAC, MŠC, kronika.

⁶ ZAC, MŠC, kronika.

⁷ ZAC, MŠC, kronika.

K šolskemu okolišu Celje - okolica pripadajoči otroci z nemškim maternim jezikom pa tako daleč, kot to dovoljuje prostor, brezpogojno poslani v mestne šole.⁸

27. januarja 1878. leta so na peti učiteljski konferenci med drugim obravnavali tudi zahtevo po ureditvi obrtnega nadaljevalnega tečaja na deški šoli v Celju in poslali predlog na deželni šolski svet, ki je že 23. maja izdal odredbo o ustanovitvi obrtne nadaljevalne šole (Gewerbliche Fortbildungsschule). Ta je bila odprta 9. novembra istega leta in je imela dva oddelka. Prvo leto je sprejela 128 učencev, ki so obiskovali pouk trikrat tedensko.⁹

Na dekliški šoli je bil organiziran nadaljevalni tečaj - oziroma tako imenovani specialni kurz, ki ga je navadno obiskovalo 10 do 20 deklic letno in ga je skoraj v celoti materialno podpirala nemška šolska zveza.¹⁰

Ženski komite je decembra 1884. leta na dekliški šoli odprl okrepčevalnico (šolsko kuhinjo), kjer so revni otroci mestnih šol (dečki in deklice) v zimskih mesecih dobivali enkrat dnevno topel obrok. Navadno je okrepčevalnica delovala v hladnejših mesecih - od začetka decembra do začetka marca.¹¹

Od 1. marca je bila dekliška šola na osnovi odloka deželnega šolskega sveta št. 5107 urejena po učnem načrtu za petrazredne šole.¹²

Leta 1877 so v mestnem šolskem svetu obravnavali vprašanje ustanovitve dekliške nadaljevalne šole (die Töchterschule);

postavil ga je mestni šolski inšpektor, ki je tudi poskrbel, da je bil predlog soglasno sprejet.¹³

Dekliško nadaljevalno šolo (Höhere Töchterschule) je leta 1884 odprla Emilija Haussenbüchel, ki je bila lastnica in upravnica zavoda obenem. Leta 1866 ji je deželni šolski svet dovolil še ustanovitev privatne ljudske šole.¹⁴

Statistično poročilo za šolsko leto 1890/91 nam pove o tej učni ustanovi naslednje:

“Učna in vzgojna ustanova za deklice se sestoji iz:

- a) zasebne ljudske šole,
- b) nadaljevalne šole gospodične Emilije Haussenbüchel.

Ustanova obstaja od leta 1884 za ženski spol.

- a) Ljudska šola se deli na prvi, drugi, tretji, četrti in peti razred;
- b) nadaljevalna šola na šesti, sedmi in osmi razred.”

V tem letu je na šoli delovalo 11 učiteljev in ostalega osebja; na zavodu je prebivalo 9 učenk, 32 pa je bilo zunanjih.¹⁵

⁸ ZAC, Okoliška šola Celje (OŠC), fasc. 15.

⁹ ZAC, MŠC, kronika.

¹⁰ ZAC, MŠC, kronika.

¹¹ ZAC, MŠC, kronika.

¹² ZAC, MŠC, kronika.

¹³ ZAC, MŠC, kronika.

¹⁴ ZAC, MŠS, fasc. 6, sig. 6/17.

¹⁵ ZAC, MŠS, fasc. 6, sig. 6/87 in fasc. 7, sig. 7/14.

V šolskem letu 1898/99 je bilo ob istem številu učnega in vzgojnega osebja na zavodu 56 deklic.¹⁶

Omenjena nadaljevalna šola ni imela statusa niti meščanske niti obrtne šole in ni usposabljala za poklic; dekletom, ki so končala osnovnošolsko obveznost, je nudila možnost za nadaljnje izpopolnjevanje v znanju.

Z začetkom šolskega leta 1902/03 je bila petrazredna dekliška šola razširjena v sedemrazredno - s tem je bila ustanovljena dekliška meščanska šola v Celju. Pouk v 6. in 7. razredu je namreč potekal po učnem načrtu za 1. in 2. razred meščanske šole.

Z razvojem šolstva in rastjo števila učencev je postalo poslopje stare grofije pretesno; tako so se odločili za novogradnjo - leta 1905 je svoje poslopje dobila dekliška šola, 1912. leta pa še deška šola. V novih prostorih so bili le nekaj let. Leta 1914 je vojaštvo zasedlo prostore deške, naslednje leto pa še dekliške šole. Za potrebe pouka so dobili na razpolago štiri sobe, ki so morale sprejeti 20 razredov. Pouk so imeli vsak drugi dan, in to izmenično: en dan dečki, drugi pa deklice.¹⁷

Zaradi vojnih razmer se je zmanjšal tudi šolski obisk, kar je bilo opazno zlasti v višjih razredih, in sicer pri dečkih nekoliko bolj kot pri deklicah. Pouk je bil sicer okrnjen, vendar je osnovna šola vsa štiri leta vojne delovala.

Malo pobliže bi si ogledali še, kako je bilo z materinščino na obeh mestnih osnovnih šolah v letih, ko so bila v Celju huda nacionalna trenja. Žal lahko posežemo le do leta 1906, saj za nazaj v katalogih ni podatkov, za kateri materni jezik so se izrekli otroci. Kot bomo videli, to ni bil vedno res "materni jezik". Zanimivo je tudi to, da se je v celotnem obravnavanem obdobju izreklo za slovenski materni jezik več deklic kot dečkov, kar je razvidno tudi iz naslednje tabele.

Šoloobiskujoči otroci na mestnih šolah glede na materinščino (v %)								
v letih	1906/07		1913/14		1918/19-a		1918/19-b	
	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice
nem.	58	63,4	67	55,4	68,6	50	38,4	27,7
slov.	24	33,6	30,9	42,2	29,5	46,2	60	70
sl.nem.	4,9	-	1	0,2	0,6	-	-	-
drugi	0,7	2	0,8	2,2	1,2	3,8	0,7	1,6

Iz tabele je razvidno, da je najnižja prikazana razlika v materinščini med dečki in deklicami v šolskem letu 1906/07: pri dečkih so postavke v tem letu nekoliko nižje, ker podatki o materinščini v katalogih niso popolni.

Največja razlika v korist slovenskega jezika pri deklicah je bila v šolskem letu 1918/19 (katalogi a - nemški katalogi). Za slovenščino se jih je izreklo kar 16,7 % več kot dečkov in za nemščino 18,6 % manj kot dečkov.

¹⁶ ZAC, MŠS, fasc. 9, sig. 9/4.

¹⁷ ZAC, MŠC, kronika.

Razlika je precej velika tudi v katalogih b, ki so bili nastavljeni po razpadu monarhije. Ob njih se nam nehote postavi vprašanje, zakaj so starši vztrajali na nemškem jeziku tudi tedaj, ko o odkritem nemškem nacionalnem pritisku ne moremo več govoriti.

Dokumenti namreč pričajo, da je imela nova oblast precej težav s starši, ki so hoteli otroke še naprej pošiljati v razrede z nemškim učnim jezikom, čeprav so bili dodeljeni v slovenske razrede.

Postopek razčiščevanja materinščine je na dekliški šoli potekal takole: "Dne 1. marca ob 10. uri se učenke odpuste domov, učiteljstvo pa se zbere v sobi voditeljice.

Na podlagi lastne izkušnje pove prvi mestni kaplan in katehet dekliške šole Anton Lasbacher, katere učenke pripadajo v slovenske, katere pa v nemške razrede.

Pri tem uvrščanju se je ravnalo po principu: otroci slovenskih staršev spadajo v slovensko šolo. Narodnost posameznih učenk se zabeleži v imenik; na podlagi teh dat se sestavijo novi seznami otrok...¹⁸

Temu je sledila burna reakcija staršev ("...so v prihodnjih dneh prihrumeli deloma nahujskani, deloma razvajeni in neuki starši nad učiteljstvo..."), ki niso bili zadovoljni s prerazporeditvijo deklic v slovenske razrede, zato je bil za razčiščevanje tega problema sklican sestanek: "Za ponedeljek 3. marca so bili naročeni starši vseh onih otrok, katerih niso bili zadovoljni s pridelitvijo v slovenske razrede. Zbrani učiteljski zbor pod vodstvom Zupanek Barbare je ob 7 uri zjutraj pričakoval starše, vzel njihove izjave na znanje ter jih pozneje predložil mestnemu šolskemu svetu. Pri tej priliki je prišlo deloma do burnih nastopov, posebno se je opazalo, da so nastopali delavci tovarne Westen organizirano."¹⁹

Svoj epilog je dobilo "nacionalno" vprašanje otrok na seji mestnega šolskega sveta 6. marca 1919. leta. Kronist je dogodek opisal takole: "Začetek šolskega leta je bil z dnem 22. septembra, kateri dan se je vpisovalo vse učenke, one ki so že lani obiskovale in novinke. To priliko pa so naglo porabili nemškutarski roditelji in dali vpisati svoje otroke, ki so bili vsled posebne komisije določeni za obisk slovenskih razredov, zopet nazaj v nemške paralelke. Seveda je vodstvo šole poskrbelo, da se ta neupravičeni manever ni obnesel. Pametnejši starši so poslali kmalu nato svoje otroke vendar-le v slovenske razrede, kamor so že lani hodili, zagrizenci pa so jih vzeli iz šole in jih pustili poučevati privatno do rešitve ugovorov, katere so istočasno vložili na višji šolski svet v Ljubljani. In ker ti rekurzi celo leto niso bili rešeni, so došli ti privatno poučevani otroci koncem šolskega leta 24. junija 1920 k izpitu, katere so pa splošno le slabo prestali, akoravno se je izpraševalo v nemškem jeziku."²⁰

Stanje se je počasi umirilo in tudi nemške vzporednice so bile v nekaj letih ukinjene.

¹⁸ ZAC, MŠC, kronika.

¹⁹ ZAC, MŠC, kronika.

²⁰ ZAC, MŠC, kronika.

Bl. št. 252

Verzeichnis

der Schulkinder in Altlochel gemessen

Name der Schule	Jahresbeginn		Jahresende		Jahresbeginn	Jahresende	Anmerkung
	Zahl der Schulkinder	Zahl der Schulkinder	Zahl der Schulkinder	Zahl der Schulkinder			
Privat. Knaben- und Mädchenschule in Celje	469	14	393	52	0	0	<p>Unvollständige Aufzeichnungen der Schule in der Tabelle. Die in der Tabelle angeführten Zahlen sind die Zahlen der Schulkinder, die in der Tabelle angegeben sind. Die in der Tabelle angegebenen Zahlen sind die Zahlen der Schulkinder, die in der Tabelle angegeben sind.</p> <p>Erhebung der schreib. Knaben- und Mädchenschule in Celje, am 10. Januar 1900.</p> <p>J. J. J.</p>

Verzeichnis

der Schulkinder in Altlochel gemessen

Name der Schule	Zahl der Schulkinder	Zahl der Schulkinder	Zahl der Schulkinder	Zahl der Schulkinder	Zahl der Schulkinder	Zahl der Schulkinder	Anmerkung
Städt. Mädel- und Knaben-Parallelschule in Celje	514	21	389	104	0	0	<p>Unvollständige Aufzeichnungen der Schule in der Tabelle. Die in der Tabelle angegebenen Zahlen sind die Zahlen der Schulkinder, die in der Tabelle angegeben sind.</p> <p>Erhebung der schreib. Knaben- und Mädchenschule in Celje, am 10. Januar 1900.</p> <p>J. J. J.</p>

Uživanje alkohola pri šolski mladini, 1909.
Zgodovinski arhiv Celje.

Mestni šolski svet

V skladu z novo zakonodajo so bili za nadzor nad vzgojo in izobraževanjem v osnovnih (ljudskih) šolah in na učiteljiščih ustanovljeni šolski sveti. Za vojvodino Štajersko je bil zakon o šolskem nadzorstvu sprejet 8. februarja 1869. leta - s tem zakonom so bili predpisani:

- deželni šolski svet v Gradcu kot najvišja deželna šolska oblast,
- okrajni šolski sveti na sedežih posameznih okrajev in
- krajevni šolski sveti v vsaki šolski občini.

V mestih z lastnim statutom je funkcijo krajevnega in okrajnega šolskega sveta opravljal mestni šolski svet.

Šolski sveti so bili organi, ki so bili delno imenovani (cca. 1/3 članov) in delno voljeni, delo v šolskem svetu ni bilo plačano. Voljeni so lahko bili vsi tisti, ki so lahko bili voljeni v občinski zastop (krajevni in mestni šolski sveti) in okrajni zastop (okrajni šolski sveti); deželni šolski svet je bil sestavljen po drugačnem ključu.

Mestni šolski svet so sestavljali:

- predsednik, ki je bil obenem tudi mestni župan,
- namestnik predsednika, ki ga je mestni šolski svet izvolil izmed svojih članov,
- veroučitelj tiste veroizpovedi, ki je imela v mestu več kot 500 vernikov,
- učitelj (strokovnjak), ki ga je izvolil učiteljski zbor,
- mestni šolski inšpektor in
- pet članov, ki jih je izvolil občinski zastop.

Delovanje mestnega šolskega sveta je obsegalo:

- skrb za izvrševanje veljavnih predpisov ter zastopanje šolske občine in njenih koristi navzven,
- upravljanje krajevnega šolskega fonda in skrb za finančne zadeve občinskih šolskih ustanov,
- skrb za šole: šolska poslopja, učilnice oziroma razrede, šolske vrtove, šolski inventar in učila,
- skrb za učence: popisovanje šoloobveznih otrok, obravnavanje šolskih zamud, skrb za učbenike in učne pripomočke za revne šolarje...,
- skrb za učitelje, njihove plače, izobraževanje in strokovno izpopolnjevanje, skrb za stanovanjsko problematiko učiteljev (stanovanja ali denarna nadomestila), reševanje prošenj in pritožb učiteljev v gospodarskih in policijskih zadevah, razčiščevanje disciplinskih prekrškov učiteljev na prvi stopnji, začasno dodeljevanje izpraznjenih učiteljskih mest...,
- izvajanje nadzora nad vzgojo in izobraževanjem (inšpekcijske služba),
- odločanje na prvi stopnji o učnem jeziku - kateri deželni jezik se bo uporabljal na posamezni šoli kot učni jezik...

Mandat delovanja mestnega šolskega sveta je trajal šest let. V primeru, da je v mandatnem obdobju prišlo do izpada katerega od članov, so ga nadomestili z novim po predpisanem postopku - z imenovanjem ali volitvami. V primeru, da se je kdo branil delovanja v šolskem svetu, je moral plačati kazen 100 gld. To je bilo za tiste čase kar precej, če pomislimo, da je znašala letna plača učitelja od 350 do 600 gld.

Mestni šolski svet Celje je začel delovati leta 1870 v sestavi:

- predsednik: dr. Jožef Neckermann, deželnozborski poslanec in celjski župan,
- namestnik predsednika: dr. Karel Higersperger, advokat v Celju, zastopnik občine,
- člani: Anton Hluščik, gimnazijski profesor, zastopnik občine; Janez Kruschitz, gimnazijski profesor, veroučitelj; Vencel Marek, gimnazijski profesor, zastopnik občine; Moric Sajowitz, c.k. notar, zastopnik občine; Gregor Triebnig, nadučitelj, kot strokovnjak; Jožef Wokaun, tovarnar, zastopnik občine in Gustav Lindner, doktor filozofije, c.k. gimnazijski profesor, mestni šolski inšpektor.

Celjski mestni šolski svet je deloval v okviru z zakonom sprejetih nalog.²¹

Okoliški osnovni šoli

Krajevna občina Celje okolica ²²		
kraj	število všolanih hiš v letih	
	1875	1884
Babno	20	20
Breg	21	21
Dobrova	24	24
Gaberje	25	25
Košnica	-	26
Lava	26	26
Lisce	16	35
Lokrovec	-	26
Ložnica	15	15
Medlog	-	26
Miklavški hrib	28	28
Ostrožno	40	40
Pečovnik	22	46
Polule	20	28
Spodnja Hudinja	18	18
Zgornja Hudinja	30	30
Zagrad	93	93
Zavodna	-	-
Skupaj	398	527

Na podlagi odloka deželnega šolskega sveta je bila 1875. leta ustanovljena trirazredna okoliška šola, ki so jo obiskovali dečki in deklince. Pouk je prvo leto potekal v najetih prostorih. Prvi razred je imel pouk v hiši št. 19 v Gosposki ulici, drugi v mestni ubožnici za farno cerkvijo in tretji v občinskem poslopju na Bregu. Jeseni 1876. leta je okoliška občina kupila enonadstropno hišo v Novi ulici in jo prilagodila šolskim potrebam.²³

²¹ Ivanka Zajc - Cizelj, Šolski sveti in šolski odbori v letih 1869-1941, Arhivi XVII/1-2, str. 69-73, Ljubljana 1994.

²² Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel, str. 18, Dunaj 1918.

²³ ZAC, OŠC, fasc. 15.

Skupna šola takratnim razmeram ni najbolj ustrezala, zato je v akcijo stopila celjska duhovščina. Leta 1878 je začela delovati samostojna okoliška dekliška šola kot privatna učna ustanova šolskih sester brez pravice javnosti (pravico javnosti je dobila novembra 1881. leta).

Trirazredna ljudska šola Celje - okolica je z ustanovitvijo dvorazredne dekliške šole šolskih sester postala trirazredna deška šola.

Šolske sestre so dobile v najem prostore za stanovanje in dve učilnici v poslopju deške šole. Ker pa je bila dekliška šola privatna ustanova, se je morala vzdrževati sama; najprej so za njeno vzdrževanje porabili v ta namen zbrane prostovoljne prispevke, ki pa so že leta 1879 skopneli in zavod je prišel v takšno krizo, da so mislili, da ga bodo morali zapreti. V tej krizni situaciji so v Celju ustanovili Katoliško podporno društvo, katerega glavna naloga je bila podpirati učenke in učiteljice okoliške šole. Prej omenjena prostorska rešitev je bila le začasna, kajti za nemoten razvoj šole so bili potrebni novi prostori, tega se je zavedalo tudi Katoliško podporno društvo, ki je že kmalu po ustanovitvi začelo zbirati potrebna sredstva za novo stavbo. Leta 1880 je v ta namen kupilo zemljišče, na katerem je že naslednje leto stala nova šola, ki so jo nato leta 1906 dozidali in obnovili.

V okviru dekliške šole je od leta 1886 deloval tudi otroški vrtec, ki ga je materialno vzdrževala Ciril - Metodova družba.

Šola šolskih sester se je po pridobitvi novih prostorov hitro razvijala - tako je leta 1909 postala že osemrazredna.²⁴

Deška šola se je razvijala nekoliko bolj počasi - leta 1902 je postala petrazredna in se do leta 1918 ni več širila.

Težave je imela tudi pri reševanju prostorskega problema. Krajevni šolski svet je kupil zemljišče za novo šolsko poslopje v mestu, in sicer na Karolinini ulici, vendar mu dovoljenja za gradnjo ni uspelo dobiti. Prostorski problem je moral zato reševati z najetimi učilnicami.²⁵

V obdobju prve svetovne vojne sta obe šoli delovali.

Strokovne šole - nedeljske, obrtne in meščanske

Nedeljska nadaljevalna šola za dečke

Nedeljska nadaljevalna šola je delovala v okviru celjske glavne šole in je bila namenjena dečkom, ki so se odločili za obrtne poklice. Pouk v splošnih predmetih je bil ob nedeljah in praznikih, in sicer po dve uri tedensko; učil jih je navadno eden od učiteljev glavne šole, verouk pa kaplan mestne fare. Med tednom so bili učenci zaposleni pri mojstrih.

²⁴ Ivanka Zajc-Cizelj, Dekliška šola šolskih sester, Celjski zbornik 1985, str. 65-72.

²⁵ ZAC, OŠC, fasc. 15.

Šola je imela tri oddelke, v katerih so poučevali naslednje predmete:

- v prvem oddelku (pripravljalnem) verouk, branje, pisanje, računanje in nravnost;
- v drugem oddelku verouk, branje, pisanje, računanje, pravopis, pisne izdelke, pisanje po nareku in nravnost;
- v tretjem oddelku (risarskem) risanje.²⁶

To šolo je obiskovalo največ otrok v starosti od 14. do 19. leta.²⁷

Obrtna šola je kot nadaljevalna delovala vse od leta 1829 pa do leta 1869 in bila v vseh teh letih kar dobro obiskana. Število šoloobiskujočih dečkov je vse do leta 1864 raslo, potem pa je naglo padalo, kar je razvidno tudi iz naslednje tabele.

Šoloobiskujoči dečki na nedeljski nadaljevalni šoli							
v letih	1829	1837	1845	1852	1855	1864	1869
štev. učencev	84	89	131	164	137	178	107

Leta 1864 je šolo obiskovalo 178 dečkov, pet let pozneje pa samo še 107. V zadnjem letu je bila šola verjetno ukinjena - saj je kot oblika izobraževanja preživela. Z osemletno šolsko obveznostjo je bilo predznanje učencev boljše in tudi samo strokovno šolstvo je postalo bolj zahtevno.

Obrtna nadaljevalna šola

Ponovno so z obrtnim šolstvom začeli leta 1875, ko je bil v okviru deške mestne šole organiziran kurz za teoretično izobraževanje vajencev.

Obrtno nadaljevalno šolo pa so ustanovili leta 1878.

Pouk je potekal v dveh oddelkih; v prvem je bilo 65, v drugem 53 učencev. Vajenci zaradi dela pri mojstrih pouka niso mogli redno obiskovati; učni mojstri, ki so bili dolžni, v skladu z zakonskimi predpisi, redno pošiljati vajence k pouku, so se tega predpisa bolj slabo držali. Temu primeren je bil tudi šolski uspeh, kar je razvidno iz letnih statističnih poročil.

Obrtni mojstri so se morali pred začetkom pouka zglašiti pri nadučitelju deške šole, kjer so bili seznanjeni s pravicami in dolžnostmi, ki so jih morali izpolnjevati kot učni mojstri - tako so bili dolžni poskrbeti, da so učenci imeli predpisane učne pripomočke, in da so redno prihajali k pouku.

Prva leta delovanja šole je bil pouk samo ob nedeljah, in sicer dopoldne od 10. do 12. ure in popoldne od 13. do 15. ure.²⁸

Poročilo za šolsko leto 1879/80 navaja, da je bila šola razdeljena na dva kurza in je trajala 42 tednov po 4 ure na teden. Vpisalo se je 145 vajencev, izdelalo jih je 57, neizprašanih je bilo 78, negativnih pa 10.

²⁶ ZAC, MŠC, fasc. 10.

²⁷ Arhiv Slovenskega šolskega muzeja, fasc. 81 in ZAC, fasc. 10.

²⁸ ZAC, MŠS, fasc. 4, sig. 4/60.

Po nacionalni strukturi je šolo obiskovalo 16 Nemcev in 107 Slovencev (upoštevani niso vajenci, ki so med letom nehali obiskovati šolo).

Obravnavano leto so obiskovali šolo vajenci, ki so se učili naslednjih obrti: čevljarške, mizarske, kjučavničarske, krojaške, kovaške, pekovske, kleparske, vrvarske, pečarske, sodarske, klobučarske, kolarske, mesarske, urarske, knjigoveške, milarske, dimnikarske, pilarske, strojarske in kiparske (našteti so po pogostosti - od najštevilčnejših vajencev v posameznih strokah /čevljarških 24/ do najnižjega števila, ko je šolo obiskoval samo po en obrtni vajenec /kiparski, strojarski/).²⁹

Učno razmerje je bilo sklenjeno z učno pogodbo, ki sta jo podpisala mojster in eden od staršev ali skrbnikov. Kaj je bilo zajeto v učni pogodbi, lahko vidimo na primeru ohranjene listine, ki sta jo 1. junija 1893 na mestnem uradu v Celju podpisala posestnik Janez Planinc iz Vojskega in usnjarski mojster Janez Herzmann iz Celja:

1. "Jaz Janez Herzmann vzamem v mojem poslu Alojza Planinca v uk in se obvežem, da ga bom izučil usnjarstva in mu v učnem obdobju uredil brezplačno oskrbo in stanovanje ter mu omogočil obiskovanje obrtno nadaljevalne šole in poskrbel, da bo po končani učni dobi postal pomočnik.
2. Učna doba traja tri leta in se začne 1. junija 1893.
3. Stroške zdravstvenega zavarovanja vajenca nosi gospod Herzmann.
4. Po preteku prvega učnega leta mora g. Herzmann s svojimi sredstvi kupiti vajencu popolno nedeljsko obleko, ki se sestoji iz: hlač, suknjiča, telovnika, klobuka in naramnic (?).
5. Za pranje perila med učno dobo poskrbi učitelj (mojster!).
6. Domovnico priskrbi oče."

Ko so pogodbo prebrali v nemščini in v slovenskem prevodu, da sta jo v celoti razumeli obe udeleženi stranki, sta se mojster in oče podpisala.³⁰

Nedeljska privatna trgovska šola

Nedeljsko privatno trgovsko šolo za dečke je 1869. leta ustanovilo in v nadaljnjih letih tudi vzdrževalo posebno društvo trgovcev, ki je bilo ustanovljeno prav s tem namenom.

Šola je bila privatna ustanova brez pravice javnosti in je za trgovski poklic usposabljala učence in praktikante trgovskega stanu.

Poročilo za leto 1876/77 navaja, da je šola imela en oddelek, ki ga je obiskovalo 12 učencev; poučeval jih je en učitelj, in to v naslednjih predmetih: nemški jezik s korespondenco, trgovska aritmetika, trgovsko knjigovodstvo in menično poslovanje.³¹

²⁹ ZAC, MŠS, fasc. 5, sig. 5/24.

* Več podatkov o obrtni nadaljevalni šoli dobimo v članku Milka Mikole, objavljenem v Celjskem zborniku 1987 na straneh 279 - 291.

³⁰ ZAC, MOC, fasc. 64.

³¹ ZAC, MŠS, fasc. 4, sig. 4/37.

Leta 1880 je imela šola dva oddelka in poleg prej omenjenih predmetov še lepomis.³²

V šolskem letu 1891/92 je šolo obiskovalo že 24 učencev, ki so jih poučevali trije učitelji. Jeseni leta 1892 je šola postala trirazredna trgovska nadaljevalna šola s statutom in učnim načrtom.³³

Dekliška meščanska šola

Mestni šolski svet je v soglasju z občinskim odborom na seji 20. oktobra 1900 sprejel sklep o ustanovitvi dekliške meščanske šole, kajti glede na število šoloobveznih deklic (104) iz Celja, ki so bile prisiljene obiskovati tovrstni pouk drugje ali imele privatnega učitelja, naj bi bilo odprtje meščanske šole le še vprašanje časa.³⁴

Ponovno akcijo za ustanovitev dekliške meščanske šole je Mestni šolski svet sprožil junija 1902. leta. Na deželni šolski svet je poslal prošnjo za odobritev z naslednjo utemeljitvijo in predlogom: "Predlog širokega sloja prebivalstva mesta in delno tudi okolice je, da je nujna ustanovitev nemške meščanske šole, kar vidi Mestni šolski svet v odobritvi 6. in 7. razreda na sedanji petrazredni mestni dekliški šoli in sicer v š.l. 1902/03, kjer naj bi potekal pouk v 6. in 7. razredu po učnem načrtu za 1. in 2. razred meščanske šole."³⁵

Tako je bila z začetkom šolskega leta 1902/03 petrazredna mestna dekliška šola razširjena v sedemrazredno; pouk v šestem in sedmem razredu je potekal po učnem načrtu za prvi in drugi razred meščanske šole. S tem je bila v Celju ustanovljena dekliška meščanska šola, ki je kmalu postala samostojna. Služila je kot dopolnilna izobrazba osnovni šoli in predizobrazba za učiteljišča in tiste strokovne šole, za katere srednješolska predizobrazba ni bila predvidena. Obiskovale so jo deklice, ki so uspešno končale peto leto splošne ljudske šole z nemškim učnim jezikom. Če uspeh v zadnjem razredu ni bil zadovoljiv, so morale kandidatke za sprejem v meščansko šolo opravljati sprejemni izpit.

Iz letnega poročila dekliške meščanske šole za šolsko leto 1909/10 je razvidno, da so imeli v vseh treh razredih, prvem, drugem in tretjem, tedensko po 29 ur pouka. Poudarek je bil na nemškem jeziku in ženskih ročnih delih. Poučevali pa so naslednje predmete: verouk, nemščino, zgodovino, prirodopis, naravoslovje, računanje in knjigovodstvo, geometrijo, prostoročno risanje, lepomis, petje, telovadbo in ženska ročna dela; neobvezna predmeta sta bila tuj jezik (francoščina, nekaj časa tudi slovenščina) in stenografija.

V omenjenem letu je bilo v prvem razredu 54, v drugem 32 in v tretjem 26 deklic.³⁶

³² ZAC, MŠS, fasc. 5, sig. 5/29.

³³ ZAC, MŠS, fasc. 7, sig. 7/14.

³⁴ ZAC, MŠS, fasc. 9, sig. 9/39.

³⁵ ZAC, MŠS, fasc. 10, sig. 10/9.

³⁶ Ivanka Zajc - Cizelj, Dekliške izobraževalne ustanove v Celju do leta 1918, Celjski zbornik 1988, str. 253/54.

V šolske letu 1911/12 pa je bilo v prvem razredu 32, drugem 32 in tretjem 9 učenk.³⁷

Leta 1918 je šolo obiskovalo kar 209 deklic, in sicer prvi razred 81, drugi 76 in tretji 52 - iz teh podatkov lahko sklepamo, da je šola kljub vojnim letom lepo napredovala.³⁸

Mestni šolski svet je 24. septembra 1903 sprejel precej obširen šolski red za meščansko deklinško šolo, ki se je delil na splošna navodila, šolski red ob začetku pouka, red med poukom in navodila za obnašanje učenk v šoli in izven nje.

Splošni šolski red:

1. Nobena učenka ne sme brez tehtnega vzroka zamuditi pouka ali šolske maše.
2. Med šolskim letom lahko opraviči pouka telovadbe le direkcija.
3. Vloga za spregled obiskovanja določenega predmeta se vloži pri mestnem zdravniku.
4. Če učenka zaradi bolezni izostane več kot tri dni, morajo starši pisno javiti razredniku.
5. Opravičila so pisna.
6. Če učenka zboli za nalezljivo boleznijo jo je treba takoj odstraniti iz šole in se k pouku vrne šele po pretečenem določenem času, in sicer:
  - pri oslovskem kašlju po 6 do 8 tednih,
  - pri kozah po 5 do 6 tednih,
  - pri škrlatinki po 5 do 6 tednih,
  - pri davici, tifusu in ošpicah po 4 do 5 tednih,
  - pri mumpsu in griži po 3 do 4 tednih,
  - pri vodenih kozah (noricah) po 2 do 3 tednih.
7. Ta časovna omejitev je veljala le v primeru, da med tem časom učenka ni zbolela za kakšno drugo nalezljivo boleznijo. Poleg teh bolj pogostih nalezljivih bolezni so morali biti učitelji pozorni tudi na eventuelen pojav kolere in nalezljivega vnetja oči.
8. Zdrave učenke ne obiskujejo pouka, če v domačem gospodinjstvu zboli kdo za prej navedeno boleznijo in se lahko pouka udeleže šele, ko pristojni zdravnik ugotovi, da je oboleli ozdravel; enaki varnostni ukrepi veljajo tudi, če zboli sostanovalec.
9. Učenkam je prepovedan vstop v stanovanje, kjer razsaja (omenjena) nalezljiva bolezen, prav tako velja prepoved za občevanje s sostanovalci obolelega. Učenkam je tudi prepovedana udeležba na pogrebu za človekom, ki je umrl za nalezljivo boleznijo.

Šolski red ob začetku pouka:

1. Zadrževanje in divjanje pred šolo in v njej je prepovedano.
2. Zgornjih oblačil ni dovoljeno jemati s seboj v učilnico, potrebno jih je odložiti v za to primeren prostor; enako velja za galoše in dežnike. Učenke imajo nadomestna oblačila in obuvala shranjena v prostoru za obleko.
3. Igrač in predmetov, ki za pouk niso potrebni, ni dovoljeno nositi v šolo.

³⁷ ZAC, MŠS, fasc. 19, sig. 19/4.

³⁸ Isto kot 36.

4. Nošenje knjig pod levo pazduho je prepovedano; za nošenje knjig je najbolj primeren nahrbtnik.
5. Učenke morajo hoditi v šolo čiste in v celi (zašiti) obleki.
6. Učenke, ki so jih napadli zajedalci (bolhe, uši), je treba poslati domov, da se preprečijo okužbe ostalih učenk.
7. Učitelja učenke pričakajo v popolni tišini in ob njegovem prihodu vstanejo.

Red med poukom:

1. Med poukom morajo učenke gledati učitelja v obraz, roke morajo imeti prekrizane na klopi ali za hrbtom; noge so na tleh in mirujejo, z njimi ne smejo ropotati.
2. Odgovori morajo biti glasni in jasni.
3. Vse knjige in zvezki morajo biti zaviti.
4. Če stopi v razred kdorkoli, ki so mu učenke dolžne izkazati pozornost, morajo tiho vstati in šele na znak učitelja ali obiskovalca tiho sestiti.
5. Ko učitelj ali obiskovalec zapusti razred, mu mora za to zadolžena učenka odpreti vrata.
6. Učila in telovadno orodje lahko uporabljajo samo ob prisotnosti učitelja.
7. Samovoljno odpiranje in zapiranje oken, prižiganje in ugašanje luči in kurjave ni zaželeno.
8. Med odmorom morajo posamezne učenke, če je tako določeno, zapustiti razred.
9. Iz šolskega dvorišča se ne sme nobena učenka brez posebnega dovoljenja vrniti na hodnik ali v razred ali zapustiti šolo.
10. V šolskem prostoru lahko učenke pustijo učne pripomočke in ostale stvari.

Obnašanje učenk v šoli in izven nje:

1. Poškodovanje šolske stavbe, opreme in učil ter predmetov, ki so last sošolk, je strogo prepovedano - starši eventuelne kršiteljice so dolžni poravnati škodo.
2. Učila in učbenike je treba skrbno varovati - eventuelno poškodbo ali izgubo krijejo starši.
3. Učenke ne smejo dajati oziroma podarjati denarja ali dragocenosti.
4. Zbiranje denarja med učenkami za šolske potrebe ali za strokovnega učitelja je strogo prepovedano. Zbiranje denarja za kak drug namen se sme izvajati samo s pisnim dovoljenjem deželne šolske oblasti.
5. S prošnjami, pripombami, mnenjem in pritožbami se morajo učenke najprej obrniti na razrednika, enako naj storijo tudi starši, ki pa naj tega ne opravljajo med poukom - čas za sporočila in pritožbe je med dopoldanskim odmorom od 9.55 do 10.10 in od 11. do 11.10 ure.
6. Učenke se morajo spoštljivo obnašati in na cesti pazljivo pozdravljati učitelje in vse, ki so jih dolžne spoštovati. Če sedijo, morajo, preden pozdravijo, vstati.
7. Učenke se morajo med seboj primerno obnašati in pozdravljati in se, če to zahteva situacija, na primeren način zahvaliti. Neprijazne pripombe, ki zadevajo oblačila ali kakršnekoli hibe kot tudi stan staršev, so najstrožje prepovedane.
8. Paradiranje in brezciljno sprehajanje po ulicah, še posebej zvečer, kakor tudi zadrževanje na javnih mestih, je prav tako prepovedano kakor udeležba na prireditvah, ki so namenjene samo odraslim.

9. Obisk gledališč je možen samo z dovoljenjem razrednika in z odgovarjajočim spremstvom.
10. Obisk javnih drsališč in kopališč je brez ustreznega nadzora prepovedan. Na vseh javnih mestih se morajo učenke primerno obnašati.
11. Krošnjarjenje s cveticami in drugimi predmeti, zaposlovanje v trgovinah in udeležba na javnih gledaliških prireditvah ter plesnih zabavah se učenkam ne priporoča, ker to zanje ni primerno.
12. Vsaka učenka je dolžna šolske stvari in ostale predmete, ki jih je našla, takoj vrniti lastniku; če ta ni znan ali domneva, da je stvar last sošolke, izroči najdeni predmet šolskemu slugi. V primeru, da gre za predmet večje vrednosti, ga izroči razredniku.
13. Učenke so se dolžne, glede na svojo veroizpoved, udeleževati verskih vaj. Eventuelno odsotnost je potrebno pravočasno in na primeren način sporočiti veroučitelju.³⁹

Trgovska nadaljevalna šola

Dekleta, ki so uspešno končala meščansko šolo, so lahko nadaljevala šolanje na trgovski šoli, ostale pa so morale opravljati sprejemni izpit.

Za vse šoloobiskujoče deklice je bila predpisana šolnina, ki je v šolskem letu 1909/10 znašala 100 K (kron); vpisnina je bila 4 K, prispevek za učila 2 K. Kandidatke, ki niso spadale v avstrijsko polovico države, so morale plačati vse prispevke dvojno - torej skupaj 212 K.

Šola je trajala dve leti. Predmetnik je bil razdeljen na obvezne predmete (nemščina, francoščina, italijanščina ali slovenščina, trgovska aritmetika, trgovsko in menično poslovanje, enostavno knjigovodstvo, dvojno knjigovodstvo, trgovski dopisi in računi, zemljepis, stenografija, lepopis) in na predmete po izbiri (ženska ročna dela, strojepisje, bonton, zdravstvo, nega otrok in bolnikov, vzgoja, prostoročno risanje, telovadba).

V navedenem šolskem letu je trgovsko šolo obiskovalo 39 deklic, in sicer jih je bilo v prvem razredu 27 in v drugem 12.⁴⁰

Junija 1914. leta je gremij celjskih trgovcev podal predlog na ministrstvo za bogočastje in uk, da bi trgovsko in trgovsko nadaljevalno šolo združili, ker bi s tem obe šoli pridobili na strokovnosti.⁴¹

C.k. ministrstvo za bogočastje in uk je 26. oktobra 1914 sprejelo predlog kuratorija dvorazredne mestne trgovske šole in na podlagi soglasja odbora trgovske nadaljevalne šole izdalo odredbo št. 36506 o združitvi obeh imenovanih šol v enotno trgovsko šolo, ki naj se organizira po vzoru salzburške trgovske šole.⁴²

³⁹ ZAC, MŠS, fasc. 10, sig. 10/28.

⁴⁰ Ivanka Zajc...nav. delo, Celjski zbornik 1988, str. 255.

⁴¹ ZAC, MŠS, fasc. 20, sig. 20/23.

⁴² ZAC, MOC, fasc. 159.

Nadaljevalni (gospodinjski) tečaj

Na podlagi odloka deželnega šolskega sveta z dne 1. septembra 1883 je bil na mestni dekliški šoli za dekleta, ki so končala šolsko obveznost odprt nadaljevalni tečaj; ta naj bi jih usposobil za vestne gospodinje oziroma njihove pomočnice.

Tečaj se je začel v šolskem letu 1884/85 in je imel predpisane naslednje učne predmete:

1. nemški jezik z literaturo	3 ure tedensko
2. naravoslovje in gospodinjstvo	2 uri "
3. računanje s posebnim poudarkom na uporabi v gospodinjstvu	1 uro "
4. geografija in zgodovina	2 uri "
5. šivanje spodnjega perila in podobna ženska ročna dela	6 ur "
6. damsko krojaštvo, urezovanje, krojenje...	6 ur "

Jeseni 1886. leta je bil za vse deklice, ki so uspešno zaključile tečaj, odprt še drugi oddelek, v učni načrt pa so vključili še dva neobvezna predmeta:

- pouk o telesni in duševni vzgoji .....1 uro tedensko in
- praktični pouk v otroškem vrtcu .....6 ur tedensko.

Praksa v otroškem vrtcu je trajala 4 mesece.

Stroške tečaja (učni pripomočki, plačilo učiteljev) so delno pokrili s sredstvi, zbranimi s šolnino, delno pa s subvencijami nemškega šolskega društva in mestne občine. Nemško šolsko društvo je kmalu nehalo podpirati gospodinjski tečaj in tako je bilo v obračunu izkazanih več kot 4/5 nepokritih stroškov.⁴³

Gospodinjska šola

V gospodinjsko šolo so se lahko vpisala dekleta, ki so končala šolsko obveznost. Bila je neke vrste šola za življenje (nadaljevanje gospodinjskega tečaja) in se je delila na tri oddelke:

1. gospodinjski tečaj,
2. kuharska in gospodinjska šola in
3. ostali tečaji.

Gospodinjski tečaj je trajal šest mesecev in obsegal naslednje predmete: nemščino, računanje, zdravstvo in prvo pomoč pri poškodbah, hranoslovje, gospodinjstvo, vaje iz gospodinjstva, kuhanje, petje in telovadbo. Skupno je pouk trajal 18 ur tedensko.

Učenke, ki so morale biti stare več kot 14 let, so se delile na redne in izredne; redne so obiskovale vse predpisane predmete in na koncu tečaja dobile spričevalo, izredne pa so obiskovale samo predmete po lastni izbiri. Šolnino in prispevek za učila je bilo potrebno poravnati ob vpisu.

⁴³ ZAC, MOC, fasc. 18.

Kuharska in gospodinjska šola je trajala 10 mesecev in je imela namen dekleta usposobiti za vodenje večjega gospodinjstva ali gostilne. Učenke so se delile na redne in izredne in so morale biti ob vpisu stare najmanj 16 let, poleg tega sta bila postavljena še dva pogoja za sprejem, in sicer končana šolska obveznost in posedovanje določenih znanj, zajetih v gospodinjskem tečaju; šolnina je bila za tretjino višja kot v gospodinjskem tečaju. Pouk je trajal 20 ur tedensko, od tega je bilo samo za kuhanje rezerviranih 12 ur, 8 ur pa so si razdelili naslednji predmeti: nemški jezik, računanje, zdravstvo in prva pomoč pri poškodbah, hranoslovje, gospodinjstvo, gospodinjske vaje in serviranje.

Po končani šoli so redne učenke dobile spričevalo, izredne pa potrdilo, v katerem je bilo navedeno, koliko časa so obiskovale ustanovo in katere predmete so poslušale.

Med ostale tečaje so spadali:

- tečaj za šivanje, ki je trajal 5 mesecev, tedensko po 24 ur,
- tečaj za izdelovanje oblek, ki je trajal 5 mesece, po 24 ur na teden,
- tečaj za pranje boljšega perila, ki je trajal 3 mesece po 4 ure na teden,
- tečaj za modistke, ki je tudi trajal 3 mesece po 4 ure na teden in
- tečaj za ples in lepo vedenje, ki je trajal 3 mesece po 4 ure na teden.

Vsak posamezen tečaj je bil dvakrat letno - prvič v zimskem in drugič v poletnem času. Kandidatke so morale biti stare najmanj 14 let in so morale imeti psihične in fizične sposobnosti za obiskovanje določenega tečaja.

Po uspešno končanem tečaju so tečajnice dobile potrdilo o opravljenem tečaju.⁴⁴

Glasbeni šoli

Glasbena šola glasbenega društva v Celju (nemška)

Leta 1879 je bilo v Celju na pobudo dr. Roberta Prossinagga ustanovljeno glasbeno društvo, katerega glavni namen je bil, da bi glasba zaživela v kulturi, šolah in dala pečat mestnemu utripu življenja, kar bi dosegli: "...z glasbeno šolo za petje, klavir, gosli in druge instrumente, s prirejanjem umetniških in ljudskih koncertov s pomočjo sposobne godbe..."

V bistvu je društvena šola v začetku skrbela predvsem za svoj naraščaj, tako da je prava glasbena šola začela delovati šele leta 1888 na podlagi koncesije št. 26917.⁴⁵

Januarja 1894 je šolo obiskovalo 57 učencev. Največ zanimanja je bilo za klavir in violino - kar 50 učencev se je odločilo za enega od omenjenih inštrumentov. Poučevala sta samo dva učitelja, ki sta poleg tega še dirigirala mestni godbi. Zaradi preobremenjenosti učiteljev je glasbeno društvo na Mestni šolski svet vložilo prošnjo za dodelitev potrebnih sredstev za namestitvev dodatnega učitelja, kajti v nasprotnem primeru bi morali omejiti število učencev.⁴⁶

⁴⁴ ZAC, MOC, fasc. 39.

⁴⁵ Ivanka Zajc - Cizelj, Prva glasbena šola v Celju, Celjski zbornik 1986, str. 251-255.

⁴⁶ ZAC, MŠS, fasc. 7, sig. 7/37.

Kaže, da so prošnje glasbenega društva za podporo šole padle na plodna tla. Iz poročila za šolsko leto 1899/1900 je namreč razvidno, da je šola v dobrih petih letih doživela prav skokovito rast - saj jo je v omenjenem šolskem letu obiskovalo kar 132 učencev, ki so bili razdeljeni v štiri oddelke: za klavir, violino, pihala in godala, ob tem pa so obiskovali še teorijo in po želji pouk zborovskega petja. Poučevalo je sedem učiteljev.⁴⁷

Že naslednje šolsko leto je obisk glasbene šole upadel za tretjino.⁴⁸ To pa v bistvu ni nič nenavadnega, saj je nihanje števila učencev na tovrstnih šolah še v današnjem času dokaj normalen pojav.

V bistvu se je v naslednjih letih delovanja šole število otrok, ki so obiskovali glasbeno šolo gibalo okrog številke sto.

Iz poročila za leto 1909 je razvidno, da je glasbeno šolo obiskovalo 115 učencev, ki so jih poučevali naslednji učitelji:

- Moric Schachenhofer, violino kot glavni instrument in klavir kot pomožni;
- Ana Marija Prasch, klavir;
- Ernest Eckl, klarinet kot glavni instrument ter klavir in pavke kot pomožna instrumenta;
- Avgust Fischer in še nekateri člani celjske društvene godbe pa so poučevali ostale orkestralne instrumente.

Mestna občina je dala društvu za potrebe glasbene šole na razpolago tri učilnice v poslopju bivše okrožne glavne šole.⁴⁹

Glasbena šola Glasbene Matice iz Ljubljane (slovenska)

Glasbena Matica iz Ljubljane je v skladu s svojim statutom v Celju ustanovila glasbeno šolo, ki pa naj bi že takoj na začetku svojega delovanja naletela na odpor mestnih oblasti. Iz samih dokumentov, ki so se ohranili, je razvidno, da je šlo v bistvu za nesporazum, kajti Glasbena Matica v dopisu, ki ga je poslala na mestni urad, nikjer jasno ne navaja, da v Celju ustanavlja glasbeno šolo in tudi iz samega konteksta ni razvidno, za kaj konkretno gre; v omenjenem dopisu namreč piše:

“Temeljem priloženih, od c. kr. deželne vlade Kranjske potrjenih društvenih pravil prijavimo ustanovitev podružnice v Celju v prostorih Narodnega doma.

Podružnica prične s poslovanjem začetkom decembra.

Zastopniki Glasbene Matice v Celju so:

- predsednik. A. Jošt, c. kr. gimnaz. profesor (Vrtnarska 12);
- podpredsednik: dr. Jos. Srnec, odvetnik;

⁴⁷ ZAC, MŠS, fasc. 9, sig. 9/24.

⁴⁸ ZAC, MŠS, fasc. 9, sig. 9/42

⁴⁹ ZAC, MŠS, fasc. 9, sig. 9/42

- tajnik: I. Žagar, učitelj na okoliški šoli;
- namestnica: Dora Bergmann, Žalec pri Celju;
- blagajnik: Iv. Likar, gl. zastopnik banke Slavije;
- namestnica: Minka Mos (Hermanova ulica 10);
- šolski nadzornik: Jos. Kožuh, c. kr. profesor, sl. gimnazija;

Predstoječo prigrasitev v vednost slavnemu mestnemu uradu s prošnjo v nadaljno poslovanje.”

Mestni urad je 19. decembra odgovoril na (citirani) dopis, češ da postopek ustanavljanja podružnice v Celju ni potekal v skladu z zakonskimi določili in je zato tudi vsako njeno nadaljnje delovanje ustavljeno.

Glasbena Matica se je nato obrnila na deželno predstojništvo v Gradcu s prošnjo za ustanovitev glasbene šole v Celju in obrazložitvijo nesporazuma glede “ustanovitve podružnice”.

5. januarja 1909 je sledil dopis na mestni urad v Celju, v katerem piše: “Z ozirom na odlok slavnega mestnega urada z dne 19. decembra 1908 št. 14273, s katerim se nam je naznanilo, da slavni mestni urad ne dovoljuje ustanovitev glasbene šole v Celju in da ob enem zaustavlja njeno delovanje, češ ker se ustanovitev ni naznanila visokemu c. kr. namestništvu se usojam podati nastopna pojasnila.

“Glasbena Matica” v Ljubljani namerava ustanoviti v Celju privatno glasbeno šolo, za kar ima pravico v smislu točke III & 2. oblastveno potrjenih pravil. Imenovana glasbena šola ne bo nikako novo društvo ampak zgolj šola, ki jo bo upravljala “Glasbena Matica” v Ljubljani po svojih celjskih članih in poverjenikih, ki smo vam jih naznanili v naši vlogi z dne 21. novembra 1908 št. 503. Povdarjamo da...(nečit.) z besedo “podružnica v Celju”, nikakor ni mislilo na kak “Zweigverein”, kakor to tolmači slavni mestni urad, in da se tudi imenoma navedeni člani in poverjeniki “Glasbene Matice” nikakor niso “volili” kakor zopet tolmači slavni mestni urad rekoč, “dass die erfolgte Ausschusswahl als gesetzwidrig aufgehoben wird”; resnica je zgolj ta, da hočemo ustanoviti samo lastno privatno glasbeno šolo in nič drugega in da smo imenovane člane le naprosili, naj v našem imenu vodijo šolo.

Ob enem javljamo, da smo ustanovitev te glasbene šole naznanili sedaj tudi visokemu c. kr. namestništvu.

Na podlagi teh pojasnil prosimo, da slavni mestni urad prekličje svojo prepoved in to nam javiti blagovoli.”

Ker se je končno razjasnilo, kaj naj se ustanovi, je dobil zadevo v reševanje Mestni šolski svet, ki je zahteval dodatna pojasnila v zvezi z ustanovitvijo glasbene šole. Dobil je naslednje odgovore:

1. “Učenci glasbene šole v Celju bodo tudi otroci, ki imajo še dolžnost v šolo hoditi. Poduk se bode vršil tako, da se ne bodo vedno le dečki in vedno le deklice ob enem podučevale, in sicer na gosli 1-4 dečki in ločeno 1-4 deklice na uro, na glasovirju pa 1-2 dečka, oziroma 1-2 deklici na uro.
Le teorija, ki se podučuje v dveh učnih urah na teden, se podučuje vkupno, in je pri tem poduku navzočih 20-35 učencev.

Pogoji § 70 dr.š.z. so popolnoma izpolnjeni kakor razvidno iz svoječasne vloge "Glasbene Maticice".

2. Razven gd. glasbenega ravnatelja Adolfa Feix za sedaj ne bode nobene druge učne moči. Če bode pa potreba narastla, bode se predlagala nova učna moč v odobrenje.
3. Kot učne sobe so na razpolago tri in sicer dve manjši le za pouk na gosli in na glasovirju. Ti dve sobi sta prilično enake velikosti in je vsaka dolga 7,90 m in široka 5,30 m, visoka 2,80 m. Na teh sobah ste dve veliki okni, vsako visoko 2 m in široko 1,50 m. Razsvetljena je ona kakor druga soba s tremi auer-svetilkami na plin. Tretja soba, ki je v prvi vrsti namenjena za poduk v teoriji, je dolga 11 m, široka 8,95 m, visoka 4,50 m. Ta soba, pravzaprav dvorana je razsvetljena z auerjevim lustrom na plin. Za navaden poduk na goslih in glasovirju ste pa prvi dve imenovani sobi zaradi tega bolj pripravni, ker se po zimi ložje kurijo in enako temperirajo. Vse sobe so popolnoma suhe in zračne in zdrave ter brez napak in se nahajajo vse tri v "Narodnem domu" v Celju. Nadejam se, da bodo zadostovale tudi najbolj ozkosrčnim zahtevam."

Mestni šolski svet je za mnenje o ustreznosti prostorov zaprosil mestnega zdravnika dr. Edvarda Gollitscha, ki si je prostore ogledal in jih v celoti ocenil kot primerne - tudi kar se tiče higienskih zahtev.

In končno je 20. oktobra 1909 Glasbena Matica iz Ljubljane dobila dovoljenje Štajerskega deželnega šolskega sveta iz Gradca, da lahko ustanovi glasbeno šolo v Celju.⁵⁰

Vzgojno-varstvene ustanove (vrtci, igralnice)

Vrtci kot vzgojno-varstvene ustanove predšolskih otrok so se začeli pojavljati bolj pozno, kajti v prejšnjem stoletju so bile matere v glavnem doma, tako da so skrbele za dom in družino in je bila vzgoja predšolskih otrok v bistvu družinska zadeva. Prvi vrtci (ali bolje igralnice), ki so nastajali najprej v privatni režiji, so nudili otrokom nekajurno varstvo, igranje in eventuelne sprehode. O načrtovani vzgoji torej tedaj še ne moremo govoriti.

Prvi vrtec, ki ga je v Celju leta 1872 odprla Terezija Koderman, že po nekaj letih delovanja, zaradi sprejetja novih zakonskih predpisov, ni več ustrejal normativom, zato se je lastnica odločila, da ga reorganizira v igralnico za nekaj mestnih otrok, ki jih je na željo nekaterih pomembnejših mestnih gospa vzela v varstvo. Denar, ki ga je za svoje delo dobila, je zadoščal komaj za osnovne igrače ter za čiščenje in ogrevanje igralnice.

Za pridobitev koncesije je bila za »otroško vrtnarico« predpisana določena predizobrazba in opravljena trimesečna praksa v otroškem vrtcu - vse to pa je bilo povezano s finančnimi stroški, zato je Terezija Koderman zaprosila za:

- letno subvencijo za pridobitev ustrezne izobrazbe,
- podporo pri odprtju in vzdrževanju vrtca in
- denarna sredstva za plačilo vrtnarice.

⁵⁰ ZAC, MŠS, fasc. 15, sig. 15/15, konvolut.

Z vlogo za odobritev subvencije se je 15. aprila 1876 obrnila na občino in obenem mestni šolski svet zaprosila, da jo pri njenih prizadevanjih podpre in ji omogoči opravljanje predpisane prakse v vrtcu, kar je pogoj za pridobitev koncesije.⁵¹

Iz nadaljnjih dokumentov je razvidno, da je Terezija Koderman dobila časovno omejeno dovoljenje za privatni otroški vrtec, ki naj bi ob ustanovitvi javnega otroškega vrtca prenehal z delovanjem.

Ustanovitev javnega otroškega vrtca zaradi finančnih zapletov (posojilnica je lahko šele z novim letom sprostila ustanovitvi vrtca namenjena sredstva) ni bila leta 1882, kot je bilo planirano, ampak šele naslednje leto. Vsa dela v zvezi z organizacijo in ustanavljanjem otroškega vrtca je vodil kuratorij, katerega predsednik je bil Vencel Mareck.

Z ustanovitvijo javnega otroškega vrtca leta 1883 je poteklo dovoljenje za delovanje privatnega otroškega vrtca gdč. Mariji Koderman (verjetno hčerka Terezije Koderman) in deželni šolski svet je 8. decembra izdal odlok o ukinitvi omenjenega vrtca.

V tem času je v Celju deloval še en privatni otroški vrtec (igralnica), ki pa za svoje delovanje ni imel oblastnega dovoljenja - za zaprtje tega je dal zahtevek kuratorij javnega otroškega vrtca na osnovi sklepa Mestnega šolskega sveta.

Lastnico vrtca Ernestino Roqqueroll so povabili na mestni urad, kjer je 15. maja 1883 med drugim izjavila, da je 6. aprila 1883 sprejela sklep mestnega šolskega sveta, da mora brez dovoljenja odprti vrtec zapreti. Obenem se je pritožila zaradi izjave kuratorija javnega otroškega vrtca, češ da je svoje varovance zbirala po hišah. Povedala je tudi, da je takoj po prejemu sklepa razpustila vrtec in opustila delo vrtnarice. Še vedno pa, na željo nekaterih staršev, skrbi za občasno varstvo sedmih otrok, in sicer: za triletno hčerko direktorja hranilnice, za šestletno hčerko stotnika Sallerja, šestletnega sina g. Felleisna, za otroka g. Miklauza, stara pet in šest let in za otroka stotnika Schildenfelda, stara sedem in štiri leta.

Starši so ji za varstvo plačevali.

Otroci so prihajali v varstvo popoldne ali dopoldne - čas prihoda ni bil določen. Če je vreme dopuščalo, jih je gdč. peljala na sprehod, če pa je deževalo ali snežilo, jih je zaposlila v stanovanju. Navadno so se zadržali v varstvu eno do poldruge uro. Včasih je otroke pobrala tudi na domu in jih peljala na sprehod - od tod verjetno trditev, da otroke za svoj vrtec nabira po hišah.⁵²

Iz poročila o delovanju javnega otroškega vrtca za šolsko leto 1888/89 je razvidno, da je bila ustanova najbolj obiskana junija (94 otrok), najmanj pa septembra (57 otrok).

⁵¹ ZAC, MŠS, fasc. 4, sig. 4/30.

⁵² ZAC, MŠS, fasc. 6, sig. 6/5.

Poročilo o obisku vrtca v letih 1888/1889 ⁵³			
	dečki	deklice	skupaj
že preteklo leto obiskovali vrtec	19/17	25/24	44/41
na novo sprejeti	30/31	42/42	72/73
skupaj	49/48	67/66	116/114
med letom izstopili	13/12	10/11	23/23
stanje na koncu leta	36/36	57/55	93/91
stanje junija	40/41	54/56	94/97
stanje septembra	28/30	29/42	57/72
v celoti oproščeni plačila	33/32	49/48	82/80
delno oproščeni plačila	8/8	4/4	12/12
plačali polno oskrbnino	8/8	14/14	22/22

V osemdesetih letih sta v Celju začela delovati še dva privatna otroška vrtca. Leta 1887 je ustanovilo vrtec Šolsko društvo za Nemce, ki je bilo pozneje razpuščeno in vrtec so vzdrževali nekateri zasebniki. Za obstoj te ustanove se je zavzel tudi kuratorij javnega otroškega vrtca in za pomoč zaprosil Nemško šolsko društvo na Dunaju. V utemeljitvi o potrebi za obstoj tega vrtca med drugim piše: "...., da je sredstev za vzdrževanje le še do 1. marca 1890 in ga bo po tem času potrebno ukiniti, kar bi pomenilo veliko izgubo za nemško vzgojo in izobraževanje.

Mestna občina vzdržuje javni vrtec, in sicer z veliko požrtvovalnostjo in je veliko premajhen za zadostitev potreb nemških družin v Celju in okolici, zlasti manj premožnih družin.

Če bo zgoraj navedeni društveni vrtec razpuščen, bodo nemške družine prisiljene poslati svoje otroke v novo ustanovljeni slovenski vrtec, ki ga vodijo šolske sestre - tako se bodo ti otroci, ko bodo dozoreli osnovni šoli, namesto v nemško, vpisovali v slovensko šolo (to leži kot na dlani).

Kako potreben je bil ta društveni vrtec, nam pove dejstvo, da je bil že takoj po ustanovitvi prenatrpan.⁵⁴

Leta 1890 je tudi ta vrtec prevzela v upravljanje občina.⁵⁵

Kot je razvidno iz poročil, je imel javni vrtec v oskrbi v glavnem otroke iz revnejših družin, zato je bil reden dotok oskrbnine prenizek, da bi skupaj z dotacijami pokrili tekoče stroške.

Poleg stroškov za tekoče vzdrževanje ter za najemnino in plačo vzgojnega osebja je kuratorij potreboval določena sredstva tudi za honorarno zaposlenega učitelja, katerega je plačeval glede na število otrok - po 2 gld. mesečno za posameznega otroka, če pa je šlo za več otrok istih staršev pa 3 gld. za dva otroka.

Za revne otroke je ta denar preskrbel kuratorij, premožnejšim pa so poleg vzgojnine tudi "šolnino" plačali starši, ki so vse bolj z nezaupanjem gledali na vrtec, kajti vse bolj jih je

⁵³ ZAC, MŠS, fasc. 6, sig. 6/32.

⁵⁴ ZAC, MŠS, fasc. 6, sig. 6/32.

⁵⁵ Gubo, nav. delo, str. 428.

motilo dejstvo, da svoje otroke pošiljajo v družbo otrok iz nižjih družbenih razredov in s tem tvegajo okužbo v primeru izbruha sporadičnih bolezni.⁵⁶

Ob razpravi, kako iz finančnih težav, je kuratorij poudaril, da je treba poskrbeti, da se število otrok, katerih starši lahko plačajo oskrbnino, poveča. S tem v zvezi je bil podan predlog o znižanju učiteljevega honorarja, ki ga je kuratorij odklonil kot neutemeljenega.

Decembra 1896. leta je kuratorij naredil desetletni pregled finančnih prejemkov in ugotovil, da se je reden pritek sredstev znižal za slabo polovico, ob tem pa se je povečala najemnina in plača vrtnarice, število plačila zmožnih otrok pa se je iz leta v leto manjšalo. Prvi deficit v višini 10 gld. 99 kr. je bil zabeležen v šolskem letu 1889/90 in je do leta 1894/95 narastel na 309 gld. 44 kr.

Kuratorij je na omenjeni seji sprejel tri predloge za sanacijo finančnih težav:

1. Potrebno je poskrbeti za cenejšo prostorsko namestitev vrtca, kajti najemnina za obstoječe prostore se je v slabih desetih letih dvignila z 216 gld. na 450 gld. letno.
2. Otroci premožnejših staršev naj bi imeli z naslednjim šolskim letom pouk dopoldne, plačila oproščeni pa popoldne; s tem naj bi povečali zanimanje za vrtec pri prvi skupini staršev.
3. Za pokritje stroškov v višini 350 gld. zaprosijo za subvencijo celjsko hranilnico.⁵⁷

Na osnovi predloga kuratorija je Mestni šolski svet na seji 25. avgusta 1896 sprejel sklep o delitvi pouka - tako so imeli otroci premožnejših staršev pouk dopoldne od 9. do 12. ure in so lahko obenem obiskovali tudi popoldanski pouk, ki je bil od 13. do 16. ure in namenjen otrokom, katerih starši so bili oproščeni plačila.⁵⁸

Kljub vsem prizadevanjem pa so premožnejši starši vse manj pošiljali otroke v vrtec - tako, da leta 1913 ni bilo nobenega otroka več, ki bi mu starši pokrili celotno oskrbnino.

Poročilo o obisku vrtca za leto 1913

	dečki	deklince	skupaj
že preteklo leto obiskovali vrtec	40	49	89
na novo sprejeti	41	30	71
skupaj	81	79	160
med letom izstopili	29	34	63
stanje ob koncu leta	52	45	97
stanje novembra, največji obisk	53	47	100
stanje januarja, najmanjši obisk	32	38	70
v celoti oproščeni plačila	56	65	121
delno oproščeni plačila	25	14	39

⁵⁶ ZAC, MŠS, fasc. 7, sig. 7/43.

⁵⁷ ZAC, MŠS, fasc. 8, sig. 8/21

⁵⁸ ZAC, MŠS, fasc. 8, sig. 8/21.

Leta 1913 sta bili v mestnem vrtcu zaposleni dve otroški vrtnarici in dve varuhinji.⁵⁹

Dijaški dom

Ideja o ustanovitvi dijaškega doma v Celju se je porodila po ustanovitvi slovenske nižje gimnazije v Celju, kajti pojavila se je bojazen, da bo nemška gimnazija zaradi odliva slovenskih dijakov okrnjena. Problem je bil dokaj akuten in župan Gustav Stiger je 24. julija 1895 sklical izredno sejo občinskega sveta z glavno točko dnevnega reda - ustanovitev dijaškega doma v Celju. Na tej seji so imenovali strokovni odbor, ki je na seji 27. oktobra imenoval pododbor z nalogo, da ustanovi društvo Nemški dijaški dom (Deutsches Studentenheim in Cilli); 3. aprila 1896 je bilo društvo ustanovljeno, predsednik je postal Stiger, njegov namestnik pa Wertheim.

Pred novoustanovljeno društvo je bila postavljena težka naloga - čim prej so morali v mestu poiskati ustrezno stavbo in zbrati potreben denar, kajti dom naj bi začel delovati že z začetkom šolskega leta 1896/97.

Ob iskanju ustreznega poslopja se je občina odločila, da društvu preda v upravljanje staro kasarno deželne brambe v predmestju Gaberij; sklep je bil sprejet na seji 1. maja 1896.

Vojska je morala takoj izprazniti vozni park, ki ga je imela v pritličju in začela se je pospešena adaptacija stavbe za potrebe dijaškega doma.

Več sreče kot pri iskanju ustreznih prostorov so imeli pri strokovnem kadru, saj je mesto upravnika doma in vzgojitelja prevzel gimnazijski profesor Karel Duffek s soprogo.

Dom so odprli 15. septembra 1896. leta. V njem je bilo prostora za 49 dijakov.

Prvo leto je v domu prebivalo 34 gojencev. Polna oskrbnina je znašala 60 K in jo je plačalo le nekaj gojencev, za ostale je stroške pokrilo društvo, ki je bilo pri zbiranju materialnih sredstev dokaj uspešno, saj so donacije prihajale od blizu in daleč in v celoti omogočale vzdrževanje doma in regresiranje oskrbnine dijakom.

Društvo je v prvih letih delovanja štelo 15 ustanovnih članov in preko 200 podpornih.

Da bi dom v čim večji meri služil prvotnemu namenu - podpori nemštva v Celju in preprečitvi slovenizacije nemške gimnazije - so morali kar kmalu po njegovi ustanovitvi misliti na njegovo širitev oziroma novogradnjo.

Kot hitrejša in ugodnejša rešitev je tisti čas prišla v poštev adaptacija obstoječe zgradbe, ki je bila izpeljana v poletnih mesecih leta 1898 - tako je bilo septembra v domu prostora za 66 dijakov. Za izboljšanje bivalnih razmer in počutja gojencev so načrtovali še novo opremo, ureditev ogrevanja kopalnic, ureditev dvorišča in vrta, zgraditev kegljišča in tenis igrišča ter nabavo telovadnega orodja.

⁵⁹ ZAC, MŠS, fasc. 21, sig. 21/9.

Leta 1904 so za potrebe gojencev pridobili še dve sobi, ki jih je do tedaj zasedal upravnik in povečali ter uredili ločene prostore za obolele gojence. Prvih deset let delovanja doma niso zabeležili nobene težje bolezni pri gojencih. Za higienske razmere v domu in za zdravstveno stanje gojencev je skrbel dr. Gregor Jesenko.

V dijaški dom so prihajali gojenci od blizu in daleč in je njihovo število v nekaj letih delovanja doma zraslo na 80.

Tudi vzgojiteljski kader je bil na izobrazbeno visoki ravni, saj se je v desetih letih delovanja ustanove na delovnem mestu vzgojitelja izmenjalo 22 juristov in absolvent visoke rudarske šole.

Za nadaljnjo širitev doma na obstoječem prostoru ni bilo možnosti, zato je župan Julij Rakusch predvideval novogradnjo na otoku, "kjer je zgrajenih precej vil, so lepe zelenice, aleje, čist zrak in po želji svetlobe in sonca; v bližini krasne Savinje in poraslih gričev, ki nudijo možnost čudovitih sprehodov in čudovit razgled na s snegom pokrite Savinjske alpe, kar ne bi bilo ugodno samo za zgradbo, ampak tudi za ustrezen športni prostor..."

Stanje gojencev v prvih desetih letih delovanja doma

šol. leto	zač./konec	izdelali	oskrbnina		
			cela	znižana	oproščeni
1896/97	34/31	90,3%	12	15	4
1897/98	45/43	95,4%	17	25	1
1898/99	69/64	92,4%	29	32	3
1899/00	78/70	91,4%	30	37	3
1900/01	70/68	97,1%	27	38	3
1901/02	71/70	87,1%	27	41	2
1902/03	76/73	83,6%	38	33	2
1903/04	77/73	98,6%	44	28	1
1904/05	83/80	86,3%	46	33	1
1905/06	82/80	-	46	33	1

Poleg podpore nemški gimnaziji je imel nemški dijaški dom še eno pomembno nalogo, in sicer "vzgojiti marljive in za Spodnjo Štajersko uporabne može", zato se je odbor odločil, da v domu organizira tečaj slovenskega jezika, ki so ga morali obiskovati vsi dijaki, ki so imeli znižano oskrbnino ali so bili v domu brezplačno. Pouk slovenskega jezika se je začel 20. novembra 1900 in ga je vodil ravnatelj ljudske šole Jožef Bobisut.⁶⁰ Celjsko nemštvo je bilo ponosno na nemški dijaški dom, o tem kako so ga videli gimnazijci, pa govori naslednja pesmica:

Eine architektonische Studie aus Cilli

An herrlichen Gebäuden

Ist reich das Steierland:

Doch nirgends etwas Schöneres ich

Als wie in Cilli fand.

⁶⁰ ZAC, Zbirka Radovana Brenčiča, sig. 22.

*Hier steht der Häuser Krone,
Ein einz'ger Edelstein;
Seht, wo Ihr noch ins findet,
Ein solch' Studentenheim.*

*Ein unbefang'ner Wandersmann
Könnt freilich leicht sich irren;
Beim Anblick hört man fast im Geist
Darinnen Ketten Klirren.*

*Doch Täuschung ist's gewiß, ich sags,
Man bildet sich's nur ein;
In großen Lettern steht ja drauf
"Deutsches Studentenheim".*

*Und fragst du, lieber Leser, dann,
Was sieht so arg denn aus,
Daß man zum Glauben wird gebracht,
Es wär's Gefangnenhaus?*

*Schau selbst und überzeuge Dich,
Ob Du ein Fenster sieht,
Wo nicht ein hübsches Gitterchen
Die Fensteröffnung schließt.*

*Im Souterrain, da sind es gar
Rollbalken, fest, aus Stahl
Und jedes Loch ein Gitter trägt,
Natürlich aus Metall.*

*Das breite Tor ist wohl verwahrt.
Wie Ihrs wohl selber saht,
Mit Riegel, Schlössern ohne Zahl,
Glasscherben, Stacheldraht.*

*Des zweiten Stockwerks Fenster sind
Zwar nicht so schön bekränzt
Dafür an jedem Fensterkreuz
Ein zierlich Schließlein glänzt.*

*Und so geht's fort, treppauf, treppab
's ist wahrlich keine Lüge,
Es gibt im ganzen Haus kein Loch
Das nicht ein Gitter trüge,*

-----
*Bis auf die Löcher im Abort;
Man sagt, daß dies genüge.⁶¹*

⁶¹ ZAC, Os. fond Edvarda Gollitscha, Svečana pisma nemških maturantov, str. 37/38, izdano v samozaložbi leta 1905.

Nemški dijaški dom, 1898.
Zgodovinski arhiv Celje.

Gimnazija

Cesarsko kraljeva gimnazija v Celju je leta 1849 dobila še sedmi in naslednje leto osmi razred in tako postala popolna. Da je bilo dovolj učilnic, so morali leta 1850 zgraditi prizidek k obstoječi stavbi - tako je v šolskem letu 1850/51 lahko začel s poukom tudi osmi razred. Poučevalo je šest rednih in prav toliko izrednih učiteljev, ki so bili v glavnem posvetnega stanu.

Gimnazijo so obiskovali v glavnem Slovenci. Učni jezik je bil do leta 1849 latinski, pozneje pa nemški; slovenščina je bila le obvezen učni predmet.

Število dijakov je hitro raslo, saj je bila to edina srednja šola daleč naokoli - tako je v šolskem letu 1855/56 obiskovalo gimnazijo že nad dvesto dijakov.⁶²

Leta 1895 so v parlamentu in v poslanski zbornici razpravljali o vprašanju slovenskih vzporednic na celjski gimnaziji. Z odlokom ministrstva za prosveto so bile leta 1895 odobrene vzporednice: s šolskim letom 1895/96 k prvemu razredu in postopoma v naslednjih letih še k ostalim trem. Novi razredi so bili začasno nameščeni v okoliški osnovni šoli kot Državna nižja gimnazija v Celju. Leta 1897 je bila Državna nižja gimnazija ukinjena, njeni razredi pa so prišli v okvir nemške gimnazije in so delovali kot samostojni razredi z nemško-slovenskim učnim jezikom.

Boj za slovensko gimnazijo

Do leta 1895 so bili na celjski gimnaziji prisotni tako dijaki kot tudi učitelji obeh nacionalnosti.

Slovenski dijaki so bili v slabšem položaju, saj so morali, da so lahko sledili pouku v nemščini, obiskovati pripravljalni razred in so ob tem izgubili celo šolsko leto. Končno je bila leta 1895 ustanovljena samostojna slovenska nižja gimnazija v Celju "K.k. Staats-Untergymnasium in Cilli", ki je bila zaradi nemškega pritiska že čez dve leti razpuščena in priključena k višji gimnaziji kot samostojni nemško-slovenski gimnazijski razredi "K.k. selbständige deutsch - slowenische Gymnasialklassen in Cilli".

V petnajstih letih delovanja so obiskovali to ustanovo številni dijaki iz Celja, bližnje in daljne okolice - prihajali so z območja okrajnih glavarstev Celje, Konjice, Slovenj Gradec in Brežice, kajti na tem območju ni bilo niti meščanske niti srednje šole s poukom v slovenščini. Frekvenca dijakov v prvih petnajstih letih delovanja je bila naslednja: 143, 130, 150, 164, 190, 198, 216, 212, 214, 183, 147, 162, 176, 193 in 194.

Razvoj ustanove sta ovirali predvsem dve stvari:

1. Gimnazijski razredi so bili nameščeni v poslopju, ki ni bilo prilagojeno šolskim potrebam in ni ustrezalo varnostnim in higienskim prepisom; učilnice so bile premajhne in prenatrane.
2. Gimnazija je bila nepopolna in s tem odvisna od nemške gimnazije - tako so morali dijaki, ki so končali slovensko nemške gimnazijske razrede, nadaljevati šolanje na višji

⁶² Gubo, nav. delo, str. 371, 374.

(nemški) gimnaziji. Zaradi tega dejstva so se marsikateri slovenski starši odločili, da otroke vpišejo na nemško gimnazijo.

Učni jezik je bil samo pri štirih predmetih slovenski, pri ostalih je bil nemški, kar je dajalo ustanovi utrakvističen status.

Decembra 1913 so predstavniki slovenskih občin in strank v imenu slovenskega prebivalstva ministrstvu za bogočastje in uk predložili memorandum z naslednjimi zahtevami:

1. "Takojšnja reorganizacija nemško-slovenskih gimnazijskih razredov v višjo gimnazijo z definitivno zaposlenim učnim kadrom in lastnim vodstvom.
2. Takšno ureditev učnega jezika, kot velja za gimnazije na Kranjskem.
3. Takojšnjo novogradnjo za to slovensko gimnazijo.
4. Zagotovitev sredstev za slovensko gimnazijo v naslednjem državnem proračunu".

Na citirani memorandum je občinski odbor kmalu odreagirjal in na seji 19. decembra 1913 sklenil, da pri ministrstvu za bogočastje in uk nastopi proti slovenski gimnaziji z naslednjimi utemeljitvami: "Ureditev slovenske gimnazije v Celju, ki je imela ob tem nem. slov. vzporednice je leta 1895, 1896 in 1897 krepko vznemirila ne samo celjske meščane, ampak celotno državo, ker naj bi ta ustanova v nobenem primeru ne pomenila kulturne potrebe, ampak le udarec slovenske politike proti nemškemu Celju.

Ti nem. slov. razredi imajo močno frekvenco zaradi zunanje agitacije in je napolnjena z manj sposobnimi šolarji ("...mit einem höchst minderwertigen Schülermaterial Gefüllt"). Učni uspeh učencev, ki končajo nem. slov. gimnazijske razrede in nadaljujejo šolanje na nemški gimnaziji je takšen, da že iz pedagoškega stališča lahko podvomimo v nem. slov. nižje gimnazijske razrede.

Preureditev teh razredov v popolno gimnazijo ne pride v poštev predvsem zaradi dveh razlogov:

- močan pritisk slovenstva na nemško posestno stanje v mestu; pritisk, ki je razplamtel nacionalna in politična čustva, zato ureditev popolne gimnazije iz nem. slov. niž. gim. ni v interesu nacionalnega miru;
- proti slovenski gimnaziji govori tudi dejstvo, da bi bil pouk nemščine na tej ustanovi premalo zahteven glede na potrebe praktičnega življenja, ki je povezano z znanjem nemščine, ki jo uporabljajo organi državnih oblasti v pisarnah in uradih južnih provinc.

Slovensko prebivalstvo Kranjske si želi, da bi bil pouk nemščine intenzivnejši, saj so študenti, ki končajo slovensko gimnazijo in nato študirajo v Krakovu ali Pragi ter se zaposlijo na sodiščih, nesposobni sestavljati nemške protokole in odredbe. Ustanovitev nove slovenske gimnazije bi te težave še povečala in v interesu sodstva je, da smo proti.

Štajerski deželni zbor je že pred osemnajstimi leti izrazil najvažnejše pomisleke in občinski svet Celje upa, da do ustanovitve popolne slovenske gimnazije ne bo prišlo.⁶³

⁶³ ZAC, MOC, fasc. 22.

DAS SCHULWESEN IN CELJE 1848-1918

Zusammenfassung

An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert wirkten in Celje (Cilli) zwei ordentliche Volksschulen, die Sonntagsschule für Anfänger und die Sonntagsschule für Fortgeschrittene (Gewerbeschule) sowie das Gymnasium.

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden auch zwei Volksschulen in Celje-Umgebung und eine ansehnliche Zahl von Fachkursen und -schulen eingerichtet. Dabei handelte es sich teils um staatliche, teils um private Einrichtungen, mit oder ohne Öffentlichkeitsrecht.

Was die Erziehungsaufgaben anbelangt, ging die Entwicklung etwas langsamer vonstatten, die Mütter waren damals normalerweise zu Hause und sorgten selbst für die Erziehung ihrer Kinder.

Aus der Geschichte der Schulen und Kurse geht hervor, daß eine stattliche Zahl von Lehrstunden der Erziehung der Mädchen zu guten Hausfrauen und Müttern gewidmet war.

Die ersten Kindergärten bzw. Spielhäuser entstanden in Privatregie, und von einer planmäßigen Erziehung kann noch nicht die Rede sein - den Kindern wurde eine mehrstündige Aufsicht mit Spaziergang oder Beschäftigung mit Spielzeug zuteil. Den ersten öffentlichen Kindergarten richtete die Stadtgemeinde im Jahre 1883 ein. Wie aus den Dokumenten hervorgeht, wurde er im wesentlichen von den Kindern weniger wohlhabender Eltern besucht.

Die Gründung eines Schülerheims war in der Tat der Angst zuzuschreiben, das deutsche Gymnasium könnte infolge der Eröffnung des slowenischen Untergymnasiums geschmälert werden. Auf diese Weise versuchte man, eine möglichst große Zahl von Schülern deutscher Nationalität zu erlangen.

SCHOOLS IN CELJE 1848-1918

Summary

At the turn of the 19th century, two regular primary schools (the Sunday beginners' school and the Sunday continuation school, i.e. the craft school) and a grammar school operated in Celje.

In the second half of the 19th century, two more primary schools started to operate in the outskirts of Celje, as did several vocational courses and schools.

Some of them were state schools, the others were private institutions, with or without the right of public schooling.

The development was slightly slower in the field of education, since the mothers stayed at home and took care of the upbringing of their children by themselves.

The history of the schools and courses show that the majority of lessons were dedicated to educating young girls on how to be proper housewives and mothers.

The first nursery schools or, more accurately, playgroups were privately owned establishments. Therefore, we cannot speak of any organised education: all the children received was several hours of care – they played with toys or were taken for a walk. The Celje municipality opened a public nursery school in 1883. As the documents show, the majority of children were from poorer families.

The main reason for establishing a boarding house was the fear by the German community in Celje that after the establishment of the lower Slovene-language grammar school, the German grammar school would have lost many of its students. Thus, the boarding house wished to attract as many students of German nationality as possible.

Ivanka Zajc Cizelj

**ZDRAVSTVO IN SOCIALNO
VARSTVO V CELJU
1848-1918**

Bolnišnice

Celje na prelomu 19. stoletja ni imelo bolnišnične ustanove, zato je vprašanje hospitalizacije bolnih meščanov reševalo z mestnim špitalom, ki je bil sicer prvenstveno ubožnica in zato namenjen revežem.

S stalnim vojaškim oddelkom v mestu se je postavilo tudi vprašanje, kam z bolnimi vojaki, zato je vojna uprava leta 1811 kupila parcelo (sedaj Šlandrov trg) od celjskega podjetnika Ivana Steinmetza in tu zgradila bolnišnico, ki je služila svojemu namenu, dokler niso v Gaberjah postavili vojašnice in poleg nje tudi stavbe za bolne vojake.

V drugi polovici 19. stol. so v tej ustanovi delovali znani zdravniki: dr. Cyppl iz Plzna (1853-1886), dr. Rogoszinski iz Ptuja in dr. Ivan Vučinić.

Špital, ki je imel nekaj postelj, namenjenih bolnikom, je imel tudi svojega špitalskega zdravnika. Na prelomu stoletja je bil to Rudolf Neckermann, ki ga je leta 1860 zamenjal sin Jožef Neckermann; ta je bil do leta 1856 rudniški zdravnik v Pečovniku in nekaj časa tudi mestni mesni oglednik - pozneje so to delo opravljali samo živinozdravniki.

Dr. Jožef Neckerman je krepko občutil, da ima stari špital občutno premajhno kapaciteto in ne zadošča niti najnujnejšim potrebam (naraščajočega) mestnega prebivalstva. Ob upoštevanju dejstva, da so se v njem občasno zdravili tudi bolniki iz širše celjske okolice, je bil problem še toliko bolj akuten, zato je dr. Neckermann kot občinski svetnik vztrajno poudarjal nujnost razširitve obstoječega špitala ali graditve nove bolnišnice. Ob tem je opozarjal, da je za to akcijo potrebno dobiti pomoč deželnega odbora. Pri teh prizadevanjih mu je bil v veliko pomoč dr. Štefan Kočever, ki je bil občinski odbornik in si kot tak prizadeval pridobiti čim več materialnih sredstev za rešitev prostorskega problema bolnišnice.

Leta 1867 je mesto dobilo avtonomijo in tako so bili izpolnjeni nekateri pogoji za izboljšanje razmer v zdravstvu. Kot prvo je mestni odbor uredil status špitalskega zdravnika - ta naj bi poslej za svoje delo prejemal redno mesečno plačo v znesku 300 gld. in dodatek za stanovanje 50 gld. Objavljen je bil razpis, na katerega se je prijavilo več kandidatov. Za špitalskega in ubožnega zdravnika je bil izbran dr. Jožef Neckermann, ki je moral najmanj enkrat dnevno obiskati bolnike, opravljati zdravniško-policijske posle, izdajati zdravniška potrdila in brezplačno zdraviti mestne oskrbovance in reveže.

V špitalu je špitalskemu zdravniku pomagal bolniški strežnik, ki je bil tudi neke vrste upravnik.

Ko je leta 1870 Jožef Neckerman postal celjski župan, mu je za delo v špitalu ostajalo bolj malo časa, zato je občinski odbor v špitalu zaposlil pomožnega zdravnika - tako je kot zdravnik-asistent nastopil kirurg Gregor Jesenko. Za upravne posle, ki jih je dotlej opravljal strežnik, pa je bil poslej nameščen upravnik - prvi upravnik je bil Friderik Peer.

Po letu 1871 je deželni odbor vse bolj posegal v organizacijo bolnišnic; leta 1872 je izdal začasne bolniške statute, v katerih je določil način upravljanja bolnišnic - te naj bi v imenu

občin upravljalo tričlansko predstojništvo; v Celju so bili v upravni odbor izvoljeni dr. Karel Higersperger, odvetnik; Leopold Wanbrechtsammer, krojaški mojster in Ernest Rükschl, trgovec. Odbor je bil voljen za tri leta. Ta način uprave je trajal do leta 1884, ko je bolnišnico v upravljanje prevzel deželni odbor.

Z organizacijskimi spremembami je vzporedno tekla tudi akcija za rešitev prostorskega vprašanja. Razmišljali so o novogradnji oziroma o odkupu ustrezne že obstoječe zgradbe. Ker v špitalskem fondu za novogradnjo ni bilo dovolj denarja, so se odločili za nakup že zgrajenega poslopja. Na razpolago sta bili dve stavbi, in sicer Hoferjeva hiša na Dolgem polju in vojna bolnišnica. Vojna uprava je dala na vlogo negativen odgovor in 1874. leta je občina kupila Hoferjevo domačijo, ki je bila v bistvu dvojna stavba; na glavno poslopje je bila prislonjena (nižja) stranska zgradba, ki je imela med dvema kriloma ožje dvorišče. Poslopje so nekoliko obnovili in še isto leto so bolnišnico preselili.

Glavno poslopje ("gosposka hiša") je postalo jedro bolnišnice:

- v pritličju je bilo osem prostorov; na severni strani so bili: kurilnica, klet, kopalnica in dve bolniški sobi in na južni pisarna ter dve bolniški sobi,
- v nadstropju je bilo sedem bolniških sob in ordinacija.

Vhod je bil eden in je vodil direktno v ordinacijo. Na podstrešju je bilo stanovanje, namenjeno bolniškemu strežniku, in dve sobi namenjeni čistemu oziroma umazanemu perilu.

Stranska zgradba je obsegala:

- v krilu, ki se je naslanjalo na glavno zgradbo, kuhinjo, shrambo in dve sobi - eno za medicinske sestre in drugo za dekle ter dve stranišči,
- v severnem krilu stanovanje za pomožnega zdravnika,
- v povezovalnem delu pa hodnik in dve sobi.

Leta 1875 je bolniška uprava dala podreti staro leseno barako in na njenem mestu zgraditi poslopje, v katerem je bilo stanovanje za hišnika, pralnica in sušilnica. Leto 1880 pa je prineslo spremembe še v vzhodnem krilu stranske zgradbe, kjer so prizidali dezinfekcijsko komoro.

Stroške za nakup in adaptacijo je v celoti pokrilo mesto.

Ko je bilo (začasno) rešeno vprašanje bolnišnične zgradbe, se je postavilo še vprašanje imena, ki naj bi ga ustanova nosila - priložnost za poimenovanje se jim je ponudila ob poroki cesarjeve hčere Gizele s princem Leopoldom 1873. leta. Občinski odbor je sklenil, da bolnišnico in ulico ob njej v znak lojalnosti do vladarske družine imenuje "Gizelina bolnica" in "Gizelina ulica", za kar je dobil tudi ustrezno dovoljenje.

V tako preurejenem in adaptiranem poslopju je bil prostor za 60 do 80 bolnikov, ki so jih glede na bolezen ločili na kirurške in splošno medicinske. Ta delitev na oddelke je le delno ustrezala strokovnim in drugim zahtevam.

Poseben problem so še vedno predstavljali bolniki z nalezljivimi boleznimi (kolera, koze, davica...), za te so po zakonskih predpisih morale poskrbeti občine in jih osamiti. Okoliška občina je v ta namen zgradila izolirnico na Bregu tik nad Savinjo t.i. kolera-špital. Mestna občina je za izolirnico v začetku uporabljala Zimovo stavbo na strelišču pod gradom.

Kolera špital po poplavi, 1901.
Zgodovinski arhiv Celje.

Ko pa je ta stavba postala last strelskega društva, je le-to postavilo tako visoko najemnino, da je morala občina za potrebe izolirnice iskati drugo rešitev.

Strah pred nalezljivimi boleznimi je bil takrat zelo velik in mesto ni smelo biti brez ustreznega prostora, kjer bi nalezljivo bolne osamili, zato je 1873. leta deželni odbor zahteval, da je v bolnišnici vedno na razpolago prazna soba, če bi slučajno kdo zbolel za koleru. Ta zahteva pa je bila zelo težko izvedljiva, saj niti preurejena Hoferjeva domačija ni imela dovolj prostorov, da bi bili bolniki lahko ustrezno ločeni.

Leta 1884 je prišla bolnišnica pod deželno upravo - s tem pa je tudi ideja o postavitvi nove bolniške zgradbe dobila bolj realno podlago. Narejeni so bili vzorčni projekti in odločili so se za najbolj obširnega, ki je zagotavljal hospitalizacijo 150 bolnikov ter predvideval ločitev bolnikov po spolu in diagnozah.

Stavbni prostor (njiva in travnik), ki je bil na razpolago, je ležal na severni strani obstoječe bolnice in ga je občina na pobudo dr. Neckermanna odkupila novembra 1883. leta. Odločitev o novogradnji je bila sprejeta leta 1885.

Ko se je deželni odbor odločil za gradnjo nove bolnišnice, je staro ponudil občini, da jo odkupi za potrebe občinske izolirnice. Občina je ponudbo odklonila in ponudila finančno pomoč pri gradnji in opremljenosti infekcijskega (izolirnega) oddelka v novi zgradbi pod pogojem, da se bodo v njem lahko zdravili "občinski" bolniki z nalezljivimi boleznimi brez kakršnegakoli plačila.

Z gradbenimi deli so začeli leta 1886 in oktobra 1887 je bila bolnišnica pod streho:

- v kleti je bila centralna kurjava in vodovodne naprave s katerimi so črpali vodo iz vodnjaka zunaj stavbe in jo po posebnem sistemu preko rezervoarjev na podstrešju pošiljali do pip,
- v pritličju so bile delavnice, kuhinja, soba za sestre pripravnice, kopalnica in sanitarije,
- v prvem nadstropju je bil kirurški oddelek z ordinacijo in operacijsko sobo ter sobo, namenjeno duševnim bolnikom,
- v drugem nadstropju je bil interni oddelek, priročna lekarna, nekaj sob, namenjenih bolnim otrokom ter sestrski soba.

Oddelki so se delili na moške in ženske; vsak oddelek je imel še posebne sobe za bogatejše bolnike, posebne sobe za bolnike, ki jih je bilo potrebno osamiti, sanitarije in kopalnico za težje bolnike.

Poleg glavnega poslopja so zgradili še pralnico in razkuževalnico ter mrtvašnico s secirnico.

Po odprtju nove bolnišnice (27. 10. 1887) so staro poslopje preuredili:

- v glavni stavbi so uredili stanovanja, ki so bila namenjena pomožnemu zdravniku in pripravnicam,
- stransko stavbo so namenili infekcijskim bolnikom.

Stroški novogradnje so znašali 90.000 gld. in kar tretjino teh sredstev so dobili iz špitalskega fonda, ki je bil zaradi donacij precej bogat.

Okolico bolnišnice so uredili in zasadili park ter leta 1888 zgradili še rastlinjak in zaposlili vrtnarja.

Naraščajoče potrebe zlasti po razširitvi izolirnice (oddelka za nalezljive bolezni) so znova spodbudile deželni odbor, da je začel iskati novo rešitev in odločili so se za novogradnjo - tako je infekcijski oddelek dobil novo stavbo, ki so jo postavili vzhodno od glavne bolnišnične zgradbe.

Poleg novogradnje so istočasno naredili še prizidek k severnemu traktu glavnega poslopja; tu je bila poslej operacijska dvorana s prostorom za narkozo in dezinfekcijo, soba za rentgen in bolniška soba.

Po ureditvi in opremlitvi novih prostorov je deželni odbor sklenil adaptirati staro bolniško poslopje, ki je bilo do takrat namenjeno stanovanjem in izolirnici. Glavno poslopje (gosposka hiša) je bila še vedno namenjena stanovanjem, stransko zgradbo pa so po adaptaciji koristili delno za stanovanja in delno za bolniške sobe, v katere so namestili rakaste in obubožane bolnike.

Leta 1905 so ob infekcijski bolnišnici zgradili še novo dezinfekcijsko poslopje ter podrli leseno motorno hišico in jo nadomestili z zidano.

Tako je lahko, za tiste čase dokaj sodobno urejena bolnišnica, sprejela 260 bolnikov in v izrednih razmerah tudi 380.¹

Zdravstveni delavci

Na prelomu stoletja je opravljal delo špitalskega zdravnika dr. Rudolf Neckermann, ki ga je 1860. leta zamenjal sin Jožef. Dr. Jožef Neckermann je 1870. leta postal celjski župan in zato so mu za delo v špitalu odobrili pomočnika; kot zdravnik-asistent je bil sprejet kirurg Gregor Jesenko, ko je ta umrl, je na njegovo mesto prišel dr. Jožef Kočever, sin dr. Štefana Kočeverja, ki je bil mestni in sodni zdravnik. Usoda je hotela, da sta oba špitalska zdravnika umrla isto leto (1893) - tako je celjska bolnišnica ostala brez glavnega in pomožnega zdravnika.

Na izpraznjeni mesti sta prišla: za glavnega zdravnika (ordinarija) dr. Gregor Jesenko, sin prej omenjenega kirurga Gregorja Jesenka in za pomožnega zdravnika (sekundarija) dr. Goltsch, ki je po štirih letih dela odšel na drugo službeno mesto in ga je v celjski bolnišnici zamenjal dr. Edvard Gollitsch, sin celjskega trgovca.

Leta 1901 se je deželni odbor odločil, da poveča število zaposlenih zdravnikov v celjski bolnišnici. Dr. Gregor Jesenko je bil imenovan za glavnega zdravnika na kirurškem oddelku, dr. Edvard Gollitsch pa na internem. Na novo so zaposlili dr. Ernesta Jaklina, ki je postal pomožni zdravnik - na tem delovnem mestu ga je leta 1903 zamenjal dr. Karel Kokoschinegg in leta 1907 dr. Ignac Pavlič, ki je 1912. leta odšel za primarija v Novo mesto.

Ob izpraznitvi delovnega mesta pomožnega zdravnika je dr. Gollitsch deželnemu odboru predlagal, da zaradi povečanja delovnih obveznosti in preobremenjenosti zdravnikov

¹ Podatki, ki jih navajam so v celoti povzeti po knjigi Zdravstvo v Celju in okolici, Celje 1952, str. 17-43.

odobri še enega pomožnega zdravnika. Tako sta bili razpisani dve prosti delovni mesti in na novo zaposlena dva pomožna zdravnika, in sicer za delo na internem oddelku dr. Karel Maresch ter na kirurškem dr. Valter Negri, ki je bil poleg tega tudi izučen porodničar.

Osnovno nego bolnika so opravljale sestre - usmiljenke.²

Zdravstvena služba izven bolnišnice je bila organizirana tako, da so okrajna glavarstva imela svoje zdravnike, prav tako tudi mestna občina. Kot prvi mestni zdravnik se v dokumentih navaja dr. Jožef Kočevar; po njegovi smrti 1893. leta pa je mesto mestnega zdravnika zasedel dr. Edvard Gollitsch.

O dolžnostih, ki jih je imel dr. Golitsch kot mestni zdravnik, izvemo iz vloge za zvišanje osebnih prejemkov, v kateri utemeljuje svojo zahtevo z navedbo del, ki jih je bil kot mestni zdravnik dolžan opravljati. Kot obvezna opravila navaja:

1. Opravljanje mrliških ogledov na področju mesta, ki v mnogih primerih zaradi nezmožnosti plačila, ostanejo neplačani.
2. Brezplačno zdravljenje bolnikov v mestnih ubožnicah.
3. Brezplačen pregled in zdravljenje v celjske zapore pripeljanih ljudi.
4. Sanitetni ukrepi v primeru izbruha nalezljivih bolezni na območju Celja.
5. Pošiljanje mesečnih poročil o pojavu nalezljivih bolezni na državno upravo.
6. Vodenje statistike.
7. Dnevno reševanje tekočih odredb državne uprave.
8. Nadzorovanje in eventuelno odstranjevanje sanitetnih nepravilnosti na mestnem območju.
9. Sodelovanje z gradbenimi komisijami pri kolavdacijah in nadziranje izvajanja sanitetnih predpisov pri novogradnjah.
10. Sodelovanje v naborni komisiji in pri sprejemu nabornikov na mestnem območju.

V nadaljevanju navaja, da ga omenjena dela v celoti zaposlujejo in je zato nemogoče, da bi ob tem opravljal še privatno prakso. Vlogi so ugodili in letne dohodke mestnega zdravnika zvišali iz 400 na 600 glđ.³

Leta 1916 je v Celju delovalo osem zdravnikov: dr. Emerik Breschar, dr. Edvard Gollitsch, dr. Gregor Jesenko, dr. Karel Maresch, dr. Valter Negri, dr. Franc Premeschak, dr. Rudolf Sodnik in dr. Anton Schwab.⁴

Zdravstveno zavarovanje

Plačilo zdravstvenih storitev je bilo problematično pri osebah brez ali z majhnim premoženjem, zato so že na začetku 19. stoletja ustanavljali društva za pomoč onemoglim in ubožanim. Za mestne reveže so bile dolžne poskrbeti občine.

² Isto kot 1.

³ Zgodovinski arhiv v Celju (ZAC), fond Mestna občina Celje (MOC), fasc. 20.

⁴ ZAC, MOC, fasc. 174.

Za zaposlene so poskrbeli tako, da so zaposleni in njihovi delodajalci plačevali določene zneske v "zdravniško blagajno", ki je služila v primeru bolezni - tako so bile na področju obrti ustanovljene bratske skladnice in bolniške blagajnice.

V dopolnitvah obrtnega reda (zakon št. 39 z dne 13/3-1883) je natančno opredeljeno ustanavljanje in delovanje bolniških blagajn, ki so jih bile dolžne ustanoviti obrtne zadruge, ki še niso imele urejenega vprašanja zdravstvenega zavarovanja svojih članov. V bolniško blagajnico so določen znesek plačevali delodajalci, določen pa člani - obrtniki, pomočniki in ostali delavci, razen učencev.

Denarna pomoč, ki jo je v primeru bolezni dobil posamezen član, je morala za moške znašati najmanj polovico in za ženske najmanj tretjino mezde. Pri dolgotrajni bolezni so dobivali to pomoč najmanj trinajst tednov. V primeru hospitalizacije, je blagajnica pokrila stroške zdravljenja za štiri tedne in za porabljeno vsoto znižala mesečno boleznino.

28. decembra 1887 je bil sprejet zakon o nezgodnem zavarovanju delavcev, po katerem so bili lahko zavarovani vsi delavci, ne glede na bolniške in druge blgajnice ter sklade.

Bolniške blagajnice pa so lahko ustanovljali tudi po teritorialnem principu. Tako je bila za celjski okraj ustanovljena okrajna bolniška blagajna v Celju, ki je svoje člane 28. julija 1898 seznanila z njihovimi pravicami in dolžnostmi s temle razglasom: "Ud kateri zbolí, ima takoj naznaniti to v pisarni okrajne bolniške blagajnice. Zunanji udje, imajo se oglasiti pri bližnem zdravniku blagajnice, kateri po razdeljenih dopisnicah na gospode zdravnike te blagajnice, po tej dopisnici naznani bolniški blagajnici. Poštino za odpošiljatev dopisnice ima trpeti ud, in se bode ozir jemalo le na tiste oglasitve, katere se bode najdalje oglasile v 3 dneh.

Pri porodu se ima s predložitvijo spričal oglasitva od babice ali krstnega lista dotičnega župnijskega urada naznaniti.

Boleznina se izplača bolnim udom le v tem slučaju, če so nasledki bolezni popolnoma nesposobni za delo ter dalje kakor 3 dni trpijo.

Vsled &a 6. zakona o bolniškem zavarovanju in &. 13 blagajnih pravil, zavezani so oboleli udje, boleznino le v tednu in sicer vsako soboto vzdigniti med 9. do 12. uro.

Tisti udje, kateri se teh naredb ne ravnaajo, in boleznino ne vzdignejo v soboto, zgubijo pravico boleznine za pretečeni teden.

Od Celja oddaljeni stanujoči udje imajo skrbeti, da se določje bolezni list po preteku vsakega tedna.

Udje, kateri si pridobijo bolezen vsled razsajanja, v tepenju ali pijančevanju, nimajo nikake pravice do boleznine.

Tisti oboleli udje, kateri hočejo in morajo v vsaki vrstni bolezni, ali iz drugih vzrokov vskrbljeni biti v javni bolnišnici, se ima poprej od blagajniškega zdravnika izdati bolniška odkaznica, in šele tedaj dobijo proti predložitvi tiste v pisarni bolniške blagajnice izdatno bolniško nakaznico.

Držati se mora na natančno prijave bolezni, da se zamore strogo nadzorovati, kako dolgo da je ud bolan in nesposoben za delo.

Oboleli udje, kateri so o bolezni v postelji, ne smejo zapustiti postelje brez zdravnikovega dovoljenja.

Bolniki kateri znajo se sprehajati, morajo na bolniškem listu od blagajniškega zdravnika dobiti potrjeno dovoljenje.

Bolniki kateri so k zdravniški preiskavi določeni, imajo ubogati temu ukazu.

Pri udih kateri brez zdravnikovega dovoljenja zopet sprejmejo delo, brez da bi takoj ovadli naznanilo zdravstvenosti, se vzame tedaj odpoved na bolniško podporo na znanje.

Od gospodov zdravnikov ali od lekarjev priskrbljene posode, steklenice, kozarci itd. se le enkrat izdaja na račun blagajnice. Ako se zopet naročajo od zdravnika zdravila (arcneje) se mora posoda osnažena seboj prinesiti ali pa od udov se plačati.

Pogrebni stroški za umrlega se le plačajo vsled predležčega mrtvaškega lista. To plačilo sprejme še živi zakonski ali dedič kateri prisrbi pogreb.

Udje kateri so bili oboleli, imajo v teku 8 dni svojo bolezninsko podporo po ozdravju vzdigniti.

Udi, kateri predstoječi naredbi in določbi nasprotno ravnaajo, izgubijo pravice do podpore.

Udi, kateri blagajno skoz ravnanje krivih ali lažnivih oglasitev, terditev o bolezni ali v nesposobnosti za delo poškodujejo, se bodo imeli opravičiti in po kazenski postavi vršila se bode denarna ali zaporna kazen in izven tega še, se bo morala dvojna pristojbina tako dolgo plačevati, da bo škoda popolnoma poravnana, katera se je povzročila na tak način."⁵

Veterinarska služba

Kdaj je mesto dobilo veterinarja, iz dokumentov ni možno točno datirati. Prof. Orožen v zgodovini zdravstva navaja, da je bil dr. Jožef Neckermann, preden je prevzel službo zdravnika v Špitalu (to je na začetku druge polovice 19. stol.), tudi mestni mesni oglednik, kar je bila pozneje naloga mestnih veterinarjev.

Leta 1893 je nastopil službo mestnega živinozdravnika Franc Schille, ki je naletel na popolnoma neurejene razmere v tej službi. Tako se je moral še le boriti za sistematizacijo delovnega mesta, osemurni delavnik in stanu primerno plačo.

Franc Schille je imel diplomu živinozdravstvenega inštituta in opravljen izpit za fizika ter deset let delovne dobe, ko je prišel v Celje za mestnega živinozdravnika. Službo je nastopil julija 1893. leta in ...da mu ne bi očitali samovolje, je občino zaprosil za službeni red, še posebej, kar se tiče ogledov mesa; tako je podpisani imel 10 do 14 urni delavnik in je bil ves dan priklenjen na mesto in to toliko bolj, ker se mesarji in gostilničarji niti enkrat

⁵ ZAC; MOC, fasc. 112, Razglas okrajne bolniške blagajnice v Celji o obnašanju v ostopivši bolezni udov.

niso hoteli držati dogovorjenega reda in glede na to tudi naznanila niso do sedaj imela uspeha. Poleg tega sedaj v Celju zakoljejo 10 do 40 živali, vsak zakol pa zahteva 3 - 4 poti živinozdravnika - tako ima mestni živinozdravnik 10 - 60 poti samo, da poskrbi za ogled mesa. K temu pride še ostalo delo:

- izpolnjevanje in odobritev uradnih dokumentov,
- pisanje tedenskih, mesečnih in letnih poročil ter izkazov,
- nadzorovanje sedmih živinskih sejmov,
- pregled policijsko pridržanih živali,
- posredovanje (ukrepanje) pri pojavu živinske kuge,
- v primeru reguliranja tržnega nadzora - izpeljava le-tega,
- veterinarska oskrba mestnih konj (kar do sedaj ni bilo všteto).

Poleg navedenih del, za katere je dobil letno plačo 600 gld., je Schille pregledoval še živali pred transportom na železniški postaji. To delo je bilo normirano in je zanj dobil, ne glede na število živali, na pol dneva 1 gld.

Ne glede na vsa navedena dejstva mu povišanja plače vseeno niso odobrili.⁶

Če pogledamo nekoliko nazaj, vidimo, da je za isto plačo delal tudi mestni zdravnik.

Iz veterinarskega poročila za leti 1897 in 1898 izvemo, da je bilo v mestu 1897. zaklanih 31 bikov, 709 krav, 1066 volov, 1600 telet, 29 koštrunov, 2 jagnjeti, 69 kozličkov in 766 prašičev; leta 1898 pa 6 bikov, 623 krav, 943 volov, 1255 telet, 10 koštrunov, 2 jagnjeti, 1 koza, 80 kozličkov in 738 prašičev.

Ža živali je skrbel živinozdravnik, konjski zdravnik in trije podkovači. Nalezljivih bolezni leta 1898 pri živalih niso opazili; prašiči so zbolevali za ehinokokom, kar je bilo opaziti na jetrih in trebušnih organih, tetanus pri enem od prašičev se je končal s poginom. Problem so bile garje, ki so jih prenašale mačke. Ker živali niso bile sistematično zdravljene, so se garje prenašale iz bolnih na že ozdravljene mačke.⁷

Leta 1907 sta v Celju delovala že dva živinozdravnika - enega je plačevala država in drugega občina.⁸

Lekarne

V Celju sta v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja delovali dve javni lekarni, in sicer:

- Lekarna pri Mariji Pomagaj (Apotheke zur Maria Hilf) na Glavnem trgu 11 in
- Lekarna pri črnem orlu (Apotheke zum schwarzen Adler ali krajše Adler - Apotheke) na Glavnem trgu 1.

⁶ ZAC, MOC, fasc. 19.

⁷ ZAC, MOC, fasc. 86.

⁸ ZAC, MOC, fasc. 120.

Poleg teh dveh javnih lekarn je bila še priročna lekarna v bolnišnici, zdravniki pa, vsaj tisti, ki so opravljali privatno prakso v mestu in v okoliških krajih, so imeli doma priročne lekarne.

Te hišne lekarne se niso oskrbovale preko javnih lekarn, ampak so dobivale zdravila direktno iz tovarn.

Ko je leta 1911 magister farmacije Robert Richter dal vlogo za odprtje tretje lekarne, so prošnjo zavrnil iz naslednjih razlogov:

1. V Celju sta dve javni lekarni, ki sta ena od druge oddaljeni borih 120 m.
2. Celje ima trenutno le 6993 prebivalcev in slab naravni prirastek; v zadnjih desetih letih se je število prebivalcev povečalo le za 200 duš. Od navedenega števila jih odpade 608 na garnizijo, 188 je kaznjencev in 260 hospitaliziranih v bolnišnici.
3. Na mestnem območju deluje 11 civilnih zdravnikov, od teh ne potrebujejo javne lekarne višji okrajni zdravnik dr. Keppa in sekundant dr. Paulitsch, ki nimata privatne prakse ter zobozdravnik dr. Sadnik. Trije zdravniki so s svojimi dohodki vezani na honorar okrožja in izplačila bolniške blagajne; oba vojaška zdravnika pa sploh ne opravljata privatne prakse.
4. Zdravniki v sodnem okraju Celje imajo vsi brez izjeme hišne lekarne in pokrivajo svoje potrebne prodaje na drobno v drogerijah; tako so obstoječe lekarne potrebne le za izdajanje zdravil na recepte.
5. Iz davčnih napovedi je razvidno, da že obstoječi lekarni nimata kaj posebno visokih dohodkov, ki bi bili v primeru, da se v Celju odpre tretja lekarna, še znatno nižji.
6. Promet v obeh lekarnah ni tako velik, da bi bili preobremenjeni - saj v času dopustov delata obe lekarni s samo eno pomožno delovno silo in brez problemov zadostita vsem tekočim potrebam.⁹

Podatki o lekarnah in lekarnarjih obstojajo v arhivskih dokumentih šele od leta 1894, ko so morali na občinski urad pošiljati poročila o stanju lekarniških delavcev - najprej samo številčno, pozneje pa tudi poimensko.

Lekarna pri Mariji Pomačaj je imela leta 1894 tri zaposlene, dva diplomirana pomočnika in vajenca. Lastnik je bil Karel Gela.¹⁰

Leta 1903 je imela lekarna tri zaposlene:

- kot provizor je bil zaposlen Taube Adalbert, mag. pharm., rojen na Češkem, diplomiral na Dunaju 1876. leta in nastopil službo v tej lekarni 1. maja 1898;
- Izpunar (? , priimek nečitljiv) Jožef, mag. pharm, rojen v Galiciji 8. marca 1876, diplomiral na univerzi v Krakovu, je delal v tej lekarni od 1. septembra 1902 do 1. septembra 1903;
- Vasilij Nieloff Kischev, mag. pharm, rojen na Češkem leta 1873, diplomiral na graški univerzi 22. julija 1902 in se dober teden po opravljeni diplomi zaposlil v Celju;

⁹ ZAC, MOC, fasc. 130.

¹⁰ ZAC, MOC, fasc. 70.

- Konstantin Mojanoff, mag. pharm., rojen 27. aprila 1878 v Bolgariji, diplomiral na graški univerzi leta 1901 in se zaposlil v tej lekarni 1. septembra 1903.¹¹

Lekarna pri črnem orlu je imela leta 1894 zaposlene tri pomočnike, dva z diplomo in enega brez nje. Lastnik je bil Adolf Mareck.¹²

Tri leta pozneje so bili v lekarni zaposleni:

- Karel Kupferschmid, mag. pharm.,
- Jožef Kremling, mag. pharm.,
- Ernest Rükschl, asistent ph.,
- Franc Rubsch, laborant in
- Jožef Walenčak, laborant.

Vodja in lastnik lekarnje je bil Maks Rauscher.¹³

Leta 1903 so bili zaposleni trije asistenti:

- Pavel Interberger, mag. pharm., rojen v Gradcu 23. septembra 1871, diplomiral na graški univerzi 6. julija 1892, službo v tej lekarni nastopil 1. decembra 1901;
- Franc Pecharz, mag. pharm., rojen na Ptujju 15. januarja 1862, diplomiral na graški univerzi 15. maja 1890, v Celju začel delati 1. decembra 1901;
- Edmund Zigma, mag. pharm., rojen v Holešovu na Moravskem, diplomiral na Dunaju 5. februarja 1898, službo v tej lekarni nastopil 1. avgusta 1902.¹⁴

Zdravstvene razmere

V razmerah, ki so vladale v 19. stol., je bil tudi pojav nalezljivih boleznij bolj pogost - proti njim so se borili v glavnem z osamitvijo bolnika in izolacijo njegove okolice. O številu nalezljivih boleznij zveemo iz dokumentov šele proti koncu 19. in v začetku 20. stol., ko so se ohranila poročila o obolelih in umrlih in poročila o opravljenih dezinfekcijah.

Veliko je k širjenju nalezljivih boleznij pripomogla tudi onesnažena voda - štajerski sanitetni inšpektor je v svojem poročilu leta 1896 (?) napisal, da ima Celje 260 hiš, ki se oskrbujejo z vodo iz vodnjakov, od tega je bilo 5 vodnjakov javnih in 163 privatnih. Voda je bila kljub "domnevnemu" čiščenju oporečna.

Na ta dejstva, ki jim je celjska občina namenila veliko manj pozornosti kot boju proti slovenski gimnaziji v Celju, je sledila replika v delavskem časopisu, kjer med drugim piše: " ... der "Arbeiterwille" pa bo hrabrim Nemcem v Celju pokazal na drugo sramoto, katere odstranitev naj bi zahtevala več truda kakor boj proti strašnemu dejstvu, da bi slovenska mladina poslušala pouk v maternem jeziku.

¹¹ ZAC, MOC, fasc. 100.

¹² ZAC, MOC, fasc. 70.

¹³ ZAC, MOC, fasc. 82.

¹⁴ ZAC, MOC, fasc. 100.

Da bi nemško Celje dobilo slovenske vzporednice, se nekaterim Nemcem zdi nedopustno; to da Slovenci in Nemci v Celju pijejo oporečno vodo, je prav gotovo bolj nedopustno.

Svinjarija v Celju ni v obstoju slovenske gimnazije ampak v tem, da nimajo zdrave pitne vode...

Za steber nemštva, kot poslanec dr. Derschatta imenuje Celje, je to zelo žalostno dejstvo in bolje bi bilo, da bi nemška večina deželnemu zboru razložila, da te sramote nebo trpela in se bo borila tako dolgo, dokler nebo za slovenske in nemške prebivalce Celja zdravstveno bolj poskrbljeno, namesto da prežvekuje stare čveke o slovenski gimnaziji.

Slovanska povodenj še zdaleč ni tako nevarna kot je povodenj nesnage, ki curlja iz celjskih vodnjakov iz katerih pijejo Nemci v Celju prav tako kakor Slovenci."¹⁵

Opravljenе dezinfekcije zaradi pojava nalezljivih bolezní v Celju ¹⁶			
leto	1911	1914	1915
število hiš	22	31	22
število obolelih	23	31	22
število umrlih	4	3	5
davica	11	5	6
kolera	-	1	1
meningitis (otrdelost tilnika)	-	-	2
škrlatinka	6	12	1
tifus	-	10	11
tuberkuloza	3	3	1
sumljiva bolezen	2	-	-
zdravljeni doma	8	6	2
hospitalizirani	14	25	20

Priložena tabela nam da okvirni vpogled v zdravstveno stanje prebivalstva, kar se tiče nalezljivih bolezní, nekaj let pred prvo svetovno vojno in prva leta vojne. Kar je najbolj opazno, je to, da so se ljudje pri pojavu nalezljivih bolezní vse bolj posluževali bolnišnice. Največ smrtnih primerov med obravnavanimi bolniki je bilo zaradi tuberkuloze. Ti bolniki so bili navadno v domači negi, kar je tudi razumljivo zaradi daljšega trajanja bolezní.

Z nastopom vojne in s tem tudi poslabšanjem higienskih razmer je očitno porasla oboležlost za tifusom, ki je precej razsajal tudi leta 1899.

Preglednica je v bistvu narejena informativno in ima namen bralca seznaniti z boleznimi, ki so razsajale konec 19. stol. in kih danes zaradi razvite zdravstvene službe in preventivnega cepljenja, ne poznamo več, so pa v tistih časih pomenile pravo "morijo" - kot na primer davica, ki je "pokopala" več kot tretjino obolelih otrok.

¹⁵ ZAC, MOC, fasc. 19.

¹⁶ ZAC, MOC, fasc. 22 (1911), 163 (1914), 173 (1915).

Kužne bolezni v celjskem okraju leta 1899 ¹⁷					
	št. obolelih	odrasli	otroci	v okraju	v mestu
davica	306 (103)	7	299	287 (102)	12 (1)
griža	34 (8)	21	13	29 (7)	5 (1)
norice	88	1	87	86	2
meningitis	17 (6)	4	13	17 (6)	-
oslovski kašelj	228 (6)	-	228	228 (6)	-
ošpice	200 (1)	-	200	199 (1)	1
šen	13 (1)	13	-	7	6 (1)
škrlatinka	72 (12)	1	71	71 (12)	1
trahom	38 (5)	33	5	38 (5)	-
tifus	130 (11)	82	48	102 (7)	28 (4)

Podatki v oklepajih pomenijo število umrlih za posamezno boleznijo.

¹⁷ ZAC, MOC, fasc. 86.

DAS GESUNDHEITS- UND SOZIALWESEN IN CELJE 1848-1918

Zusammenfassung

Celje (Cilli) hatte an der Jahrhundertwende keine Krankenanstalt und die Frage der Unterbringung der Kranken löste die Stadt durch deren Einweisung in das städtische Spital, das im übrigen zugleich ein Armenhaus war.

Das bestehende Problem löste die Gemeinde im Jahre 1874 durch den Ankauf eines bereits bestehenden Gebäudes, das als Krankenhaus eingerichtet wurde. Mit der Änderung der Gesetzgebung im Bereich des Gesundheitswesens wurde das Krankenhaus im Jahre 1884 der Landesverwaltung unterstellt, und bald darauf begann man mit den Vorbereitungen für einen Neubau.

Das neue moderne Krankenhaus wurde im Jahre 1887 eröffnet, und konnte durch die Errichtung eines Gebäudes für Infektionskrankheiten 260, notfalls auch 380 Patienten aufnehmen.

Die bekannten Celjer Ärzte aus dieser Periode waren: Rudolf und Jožef Neckermann (Vater und Sohn), Gregor Jesenko, Štefan und Jožef Kočevar (Vater und Sohn), Edvard Gollitsch, Valter Negri und Anton Schwab.

In dieser Zeit gab es in Celje zwei Apotheken: die Apotheke bei der Maria-Hilf-Kirche auf dem Hauptplatz 11 und die Apotheke zum schwarzen Adler auf dem Hauptplatz 1.

Die Gesundheitsverhältnisse der damaligen Zeit zeigen, daß die Menschen (Kinder) meistens an Krankheiten starben, die man heute nicht mehr kennt.

HEALTH CARE SERVICES AND SOCIAL SECURITY IN CELJE FROM 1848 TO 1918

Summary

At the turn of the century, Celje did not have a hospital, and thus solved the problems of hospitalisation with a municipal charitable home, which was a home for the needy sick.

The municipality solved the problem in 1874 by buying an old building and restoring it as a hospital. After the health care legislation was changed, the Celje hospital came under the jurisdiction of the provincial administration in 1884. Soon after, the preliminary work for the construction of a new hospital building began.

A new, modern hospital was opened in 1887. After the construction of a new ward for infectious diseases, it could have admitted 260 patients and, in the case of an emergency, 380.

The most famous doctors in Celje at the time were: Rudolf and Jožef Neckermann (father and son), Gregor Jesenko, Štefan and Jožef Kočever (father and son) Edvard Gollitsch, Valter Negri and Anton Schwab.

Two chemists operated in Celje at the time:

- the Marija Pomagaj chemist at Glavni Trg 11
- the Črni Orel chemist at Glavni Trg 1.

A study into the sanitary conditions of the time found that the majority of people (particularly children) died from diseases completely unfamiliar nowadays.

Bojan Cvelfar, Andrej Studen

**POSAMEZNOSTI IZ
VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA
V CELJU PRED PRVO
SVETOVNO VOJNO**

Mačja muzika v revolucionarnem letu 1848

Mačja muzika (srednjeveški charivari) je pravzaprav študentski izraz iz 18. stoletja za zasramovalno podoknico. Gre za namerno, ušesa parajočo muziko, ki so jo zaradi nezadovoljstva in zamere priredili nekemu v obliki podoknice.¹ V revolucionarnem letu 1848 je bila mačja muzika metoda za nezadovoljne posameznike, da bi si sami poiskali pravico. Mačja muzika je bila obred, ki je služil pobegu od natančno določenih pravil družbe. Poglavitni elementi mačje muzike so si bili od kraja do kraja podobni, razlikovali in prilagajali pa so se seveda lokalnim okoliščinam. Socialno ozadje mačje muzike so predstavljali predvsem vladajoča stiska in revščina, draginja in brezposelnost. V revolucionarnem letu 1848 je bila mačja muzika naperjena proti konservativni politiki cerkve. K temu je botrovala zlasti državna cerkvena politika. Zelo povedna je zlasti cerkvi sovražna kampanja revolucije, ki pravi, da so bili samostani in cerkve bogati in da je bil ljudem obljubljen "kruh v nebesih", medtem ko se jožefinska podržavljena cerkev za socialne reforme ni čutila pristojno. In odtod tudi vse strašno sovraštvo do duhovnikov in redovnikov. Hkrati pa je bila mačja muzika, vsaj na začetku in v večjih avstrijskih središčih, kot sta Dunaj in Gradec, naperjena tudi proti državni politiki.²

Sprva je bila mačja muzika, ki so jo mačji godci odigrali proti cerkvi ali osovraženim politikom, sicer dobrodošla za tiste revolucionarje, ki so hoteli izpeljati "legalno revolucijo". Toda nočni pohodi pripadnikov obubožanega nižjega sloja (delavci in samostojni mali rokodelci), ki pri tem niso imeli več kaj izgubiti in so se pogosto borili za golo preživetje, so jim kmalu postali strašni, nerazumljivi in odveč. Živahni in bučni nočni koncerti mačjih godcev so namreč že v maju in juniju revolucionarnega leta prešli v zgolj zasebno področje, ki ni bilo več v prvi vrsti uperjeno proti Cerkvi in politikom, temveč proti zasebnikom iz bolj ali manj "zasebnih" vzrokov. Mačja muzika je ušla kontroli zagrehtih revolucionarjev. Medtem ko je bila prej mačja muzika oblika političnega protesta, jo imamo lahko odtlej le še za socialni protest obubožanih mačjih godcev.

Med nižjim slojem prebivalstva na Slovenskem so leta 1848 vladale revščina, uboštvo in pomanjkanje. Tudi Celju, mestecu ob Savinji, vse te nadloge niso prizanesle. V predmarčni dobi je kilogram najcenejšega kruha stal 4 krajcarje. Včasih je bil seveda precej dražji, tako zlasti v letih hude lakote, 1815–1817 in 1847. Septembra 1816 je stal kilogram kar 9,9 krajcarja. Včasih pa je bil tudi cenejši, tako zlasti v dvajsetih letih. Septembra 1824 in 1825 je stal kilogram najcenejšega kruha le 2,4 krajcarja. Tako nizkih cen, kakor so bile v dvajsetih letih 19. stoletja, ni bilo pozneje nikdar več.³ Neizmerna draginja je nastopila tudi v revolucionarnem letu 1848 in to kljub dobri letini ne samo v mestih, temveč zlasti

¹ Meyers großes Konversations=Lexikon, geslo Katzenmusik, Bd. 10, Leipzig / Dunaj 1907, str. 761.

² Več o tem: Regina Hackl, Freiheit – Ausgang – oder Ankunftspunkt? Die Katzenmusik als politische und soziale Protest- und Demonstrationsform in der Wiener Revolution von 1848. – Diplomsko delo, tipkopis, Dunaj 1987; Gerhard Pfeisinger, Die Revolution von 1848 in Graz. – Europa Verlag, Dunaj / Zürich 1986.

³ Več o tem: Vasilij Melik, Ljubljanske cene kruha in mesa v predmarčni dobi. – Kronika 29 (1981), št. 1, str. 27-33; Vasilij Melik, Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi. – Zgodovinski časopis 39 (1985), št. 1-2, str. 67-73.

na podeželju. 12. julija 1848 zasledimo v Novicah članek Dajte nam kruha po pošteni vagi! Pisec v njem poziva, da bi se tudi na kmetih, podobno kakor v mestih, postavila "gotova tarifa, koliko de naj ima kruh za prodajo vagati, de bi nas ne goljufali brezvestni ljudje in de bi nam po kmetih še dražjiga kruha ne prodajali, kakor po mestih". Pisec je namreč na kmetih kupil hlebec kruha za 12 krajcarjev, tehtal pa je le 2 funta (1 dunajski funt = 0,56 kg), čeprav bi moral po takratni ljubljanski tarifi tehtati 2 funta in 20 lotov (1 lot = približno 0,02 kg) ter se čudil: "Lejte, 20 lotov ložeji je bil, kakor v mestu, kjer je vse dražji!"⁴

O mačji muziki na Slovenskem so ohranjeni le skopi podatki. Vzrok za to je - v primerjavi z Dunajem in Gradcem - zlasti pomanjkanje časopisnih poročil. V Orožnovi Celski kroniki iz leta 1854 sta ohranjena dva zapisa o njej. Prvo mačjo muziko v Celju (30. junij 1848) lahko imamo za protest proti Cerkvi, za protest proti osovraženemu duhovniku:

"Vikar celske fare je nekega luteranca, ki je bil v Savini vtonil, tiho h pogrebu spremil brez molitve ino blagoslova, kakor cerkvene ino deželske zapovedi velijo." To je raztogotilo tamkajšnje delavce na železnici in nekatere meščane. Nemudoma so se odločili, da bodo svojemu duhovniku zagodli že dolgo časa namenjeno mačjo muziko. "Spravili so oni svoje delavce ino druge poredne ljudi, vsih vkup okoli 20 glav, v kerčmo, kjer so jih prav napojili ino dražili, da so ob 9. zvečer svojim dušnim pastirjem mačjo muziko zagodili." Orožen v nadaljevanju poroča, da se razen okrožnega glavarja temu surovemu početju ni nihče postavil po robu. Po zagodeni mačji muziki so se mačji godci naslednji večer podali na celjske ulice ter se z gorečimi baklami v rokah in z godbo zahvaljevali Celjanom, da jim niso preprečili mačje muzike.⁵

Drugo mačjo muziko, ki so jo celjski mačji godci zagodli že čez deset dni, 10. julija 1848, pa lahko imamo v teh časih draginje in pomanjkanja za tipičen socialni protest. Tokrat sta delavce na celjskem kolodvoru razkačila pek J. W. in pekovska vdova A. W., ker sta jim pekla skorajda neužiten in predrag kruh, katerega teža ni ustrezala tarifi. Ker pritožbe na rotovžu niso pomagale, so razjarjeni mačji godci ob 9. uri zvečer obkolili njuni hiši. Celjske Slovenske novine poročajo, da so tako "žvižgali in se derli, de je bil strah". Z gorjačami so tolkli po oknih in vratih ter zasuli hiši s točo kamenja ter s tem povzročili ogromno škodo. Na srečo goljufivega peka in pekovke se je hitro zbrala narodna straža in prepodila mačje godce. Narodna straža je morala potem še dolgo časa ponoči patroljirati po mestu, preprečila naj bi, da bi meščanom ponovno ponagajali mačji godci.⁶

Prva porotna obravnava v avstrijskem cesarstvu

Bleiweisove Novice so že konec maja 1850 pohvalile uvedbo porotnih sodb po zapriseženih možeh ali porotnikih in slovesno oznanile, da se je s tem tudi Avstrija pridružila mnogim

⁴ Novice, 12. VII. 1848.

⁵ Ignac Orožen, Celska kronika. – Natisnil Julius Jeretin, Celje 1854, str. 208-209.

⁶ Ibidem, str. 209 in celjske Slovenske novine, 15. VII. 1848.

naprednim deželam sveta. Bralcem so razložile, da je porotna sodba javna "sodba za to po postavi prostovoljno izvoljenih prisežnih mož, kateri, če je kdo kakiga pregreška ali hudodelca obdolžen in zapert, po svoji vesti sodijo: ali ga kriviga spoznajo, ali ne. Le po ti rzsodbi porotcov določijo potem cesarski sodniki kazin ali štrafingo, ako je bil kdo kriv spoznan, – če pa prisežni možje izgovore, de ni kriv, se pa obdolženi človek izpusti."⁷

11. novembra 1850 je bila v Celju tudi prva porotna obravnava v avstrijskem cesarstvu. Ignac Orožen v Celski kroniki takole poroča o tem velepomembnem dogodku: "V dvorani tukajšne knezije, ki je pripravljena bila za porotno obravnavo, so naj prej predsednik porote vitez Ljudevik Azula, svetovavec vikše deželne sodnije, ino državni pravdnik doktor Herman Mulej v nemškem ino slovenskem jeziku, vikši državni pravdnik Franc Reiner pa samo v nemškem jeziku od važnosti porotne sodnije govorili. Po končanih govorih se je začela sodba s nekoj 24 let staroj dekloj, iz Ptuja doma, ki je detomora obdolžena bila."⁸

V nabitto polni dvorani se je začela obravnava proti Urši Janšič, ki je bila obdolžena, da je po porodu umorila svojega otroka. Gospod predsednik, štirje sodniki in zapisnikar so sedeli za veliko zeleno mizo, na desni je sedel državni tožilec, na levi pa zagovornik obdolženke. Spredaj je na štirih klopeh sedelo 12 porotnikov in dva namestnika. Na posebni nizki klopci je sedela mlada obdolženka. Obravnava, ki je potekala večinoma v slovenskem jeziku, je trajala dva dni. Urša Janšič detomora ni priznala, pa tudi zdravniški izvedenci in zaslišane priče umora niso mogli dokazati. Porotniki so izjavili, da mlada dekla ni kriva hudodelstva, za katero je bila obdolžena. Naredila pa je prekršek, ker svojega poroda ni prijavila in zato so jo sodniki po rzsodbi porotnikov in na podlagi zakona obsodili na tri mesece težke ječe.⁹

Mnogo bolj razburljivo in napeto pa je bilo sojenje pred porotnim sodiščem v Celju leta 1851. Za hudodelstvo naklepnege umora je bila obdolžena triindvajsetletna Ana Aleksander. Prelepo dekle s slamnikom na glavi, s črnimi rokavicami na rokah, "srednje, lepe postave, pohlevno oblečeno" in všečno moškemu spolu, je v letu 1849 z arzenom (mišnico) zastrepila Ano in Matijo Wurceln, ki sta jo že v otroških letih vzela v rejo in jo ljubila kot svojega lastnega otroka. Sojenje je trajalo 7 dni, sodna dvorana pa je bila vseskozi polna radovednih poslušalcev in zlasti poslušalk. Ana Aleksander, ki ji po dveletnem trpljenju v zaporu ni usahnil cvet njene mladosti, je s svojim milim, rahločutnim in "nedolžnim" pogledom ganila državnega tožilca, svojega odvetnika in poroto. Rzsodba porotnikov se je glasila, da obtožena ni kriva. Ko je brhka Ana slišala rzsodbo, se je onesvestila in zgrudila na tla. Novice so zapisale, da je prišla k sebi šele čez pol ure.¹⁰

⁷ Novice, 29. V. 1850.

⁸ Ignac Orožen, Celska kronika. – Natisnil Julius Jeretin, Celje 1854, str. 222.

⁹ Novice, 27. XI. 1850.

¹⁰ Novice, 1., 8., 15. in 22. X. 1851.

Velika sodna obravnava proti razbojnikom v Celju

Kisle in neprijazne dneve celjskega vsakdanjika je od 16. do 24. marca 1857 na cesarsko-kraljevem okrožnem sodišču popestrila osemdnevna "glavna obravnava zoper veliko četo razbojniško". Na zatožnih klopeh je sedelo "21 hudodelnikov, med temi 4 ženske", zaslišanih pa je bilo kar 59 prič. Predmet obravnave so bila sledeča hudodelstva: rop in tatvine, nagovarjanje in udeležbe pri ropu, javno nasilje in umori.

"Hudobneži so bili tisti tolovaji, od katerih se je od leta 1849 do 1853 veliko hudobij slišalo" in ki so, dokler niso padli v roke pravice, ustražovali mnoge kraje na Spodnjem Štajerskem v okolici Brežic, Rogatca in Laškega, pa tudi na Hrvaškem in Kranjskem. Ker so hudodelci trdovratno zanikali storjena hudodelstva, pa tudi zato, ker je bilo število kaznivih dejanj veliko, nekatera med njimi pa zelo zapletena, je preiskava trajala vse do leta 1853. Sodnik je 3. avgusta istega leta obsodil dva hudodelca "v težko železje za vse žive dni", enega razbojnika pa na 20 let ječe. Drugi razbojniki so glede na udeležbo pri ropih bili obsojeni na več let težke ječe, nekatere pa so zaradi pomanjkanja dokazov izpustili.

Toda sodna obravnava s tem še ni bila končana, saj so se že naslednji dan oglasili trije najhujši razbojniki, ki so prejeli najtežje kazni, in rekli sodniku, da bodo sodišču natančno razodeli vse podrobnosti, tudi tiste, ki so jih doslej tajili. Rekli so, da bodo sodišču pojasnili še mnoge druge okoliščine in ovadili še nekatere udeležence storjenih zločinov. Tako se je začela nova preiskava, ki je zaradi ogromnega gradiva trajala do leta 1857 in "na beli dan so prišle grozovitne dogodbe". Zatožni spis, ki našteva vsa storjena hudodelstva, je obsegal kar 13 drobno napisanih pol, vseh ostalih uradnih spisov o tej pravdi pa se je nagrmadilo kar za sedem velikih zabojev.

Tolovaji so storili kar 32 kaznivih dejanj, med njimi 8 velikih ropov. Poleg tega so tudi trpinčili ljudi in zagrešili nekaj ubojev. Roparskih pohodov se je udeleževalo po pet in več "hudobnežev". "Ti strašni ljudje" so napadali predvsem samotne hiše, hrame, mline ipd., "po katerih so, našemljeni in preoblečeni, pa oboroženi z gorjačami, pistolami, puškami, sekirami ljudi napadali, jih vezali, zvezane pa bodli, davili, suvali, tolkli, žgali, jim nož ali pistolo na persi, na vrat stavili, ter jim grozili, da čejo jim 'odrezati glavo' ali 'črepinjo razbiti', ako jim ne dajo dnarja, ali ne povedo, kje da imajo shranjeno gotovino."

Na koncu sodne obravnave je bilo obsojenih 16 obtožencev. "Najsilovitejši tolovaj" je bil obsojen na težko dosmrtno ječo, njegov pajdaš je bil obsojen na 18 let, ena ženska na 14 let težke ječe, drugi pa na 8, na 6 in manj let "ojstre ječe". Zaradi pomanjkanja dokazov so bili oproščeni štirje moški in ena ženska. Novice so poročilo o sodni obravnavi zaključile takole: "Razun teh letos tukaj pravednih in obsojenih hudodelcev je bilo še 19 deležnikov, ki so pa med dolgoletnim preiskovanjem umerli v zaporu in stopili pred obličje drugega sodnika."¹¹

¹¹ Celoten sestavek je povzet po Novicah, 1857, str. 99-100.

Nemški ustavni dan v Celju

Množični slovenski tabori v letih 1868–1871 so na Spodnjem Štajerskem naleteli na svoj odmev tudi na nasprotni, nemški strani. Vendar pa so nemška ustavoverna zborovanja za taborskim gibanjem močno zaostajala – tako po množičnosti kot po odmevnosti.

Eno izmed takšnih prireditev so 8. avgusta 1869 organizirali tudi v mestu ob Savinji. Predtem so nemški ustavoverci (prvo) takšno zborovanje pripravili 30. maja 1869 v Slovenski Bistrici, za tretje (in hkrati zadnje) prizorišče pa so si izbrali Radvanje.

Politični program vseh treh taborov se je držal načela, da je ustavo potrebno varovati, pravice in svoboščine, ki jih zagotavlja, pa narediti za splošno dobro vseh ljudi. Iz tega je izhajalo, da je dolžnost vsakega Štajerca – patriota, da odločno nasprotuje glasnim zahtevam po zedinjeni Sloveniji, predvsem pa si prizadeva za slogo med Nemci in Slovenci ter za štajerski regionalizem. Vse to pa je bila tudi kulisa za odločen nastop proti zahtevam po enakopravnosti slovenskega jezika v upravi in šolstvu.¹²

Na prvi prireditvi v Slovenski Bistrici so se odločili, da bodo odslej organizirali javna zborovanja na prostem (podobno kot slovenski tabori). Organizacijo tega je prevzelo celjsko Ustavno društvo, ki se je takoj povežalo z ljubljanskimi ustavoverci – ti naj bi zagotovili čim večjo udeležbo kranjskih somišljenikov na zborovanju v Celju. Močno oporo je društvo dobilo tudi v celjski mestni občini in njenem županu Higerspergerju.

Slovenski narod pa je 31. julija Slovence pozval, naj se udeležijo javnega zborovanja v hrastovem gozdičku pri Celju. Namera Slovencev, da aktivno sodelujejo pri ustavoverskih razpravljanjih o slovenskem narodnem vprašanju (prijavilo se je že 12 slovenskih govornikov¹³) ter tako zminirajo prvo in tretjo programsko točko zborovanja, je organizatorje tako prestrašila, da so se odpovedali javnemu zborovanju ter ga prestavili v zaprt samostanski vrt v mestu – vstop pa omogočili le povabljenecem.¹⁴

Pri umirjanju napetega položaja se je izkazal celjski okrajni glavar Bratič. Odpravil se je k dr. Štefanu Kočevarju ter ga zaprosil, naj poskrbi, da se slovensko prebivalstvo tega zborovanja ne bi udeležilo. Ta mu je to tudi obljubil. Tako 6. avgusta v Slovenskem narodu zasledimo nov oklic, ki je pozival: "Slovenci se shoda v Celji ne vdeležujemo!"¹⁵

Sprva predvideno veliko javno zborovanje se je tako sprevrglo v ozko društveno s povabljenimi gosti. Kar precej jih je prispelo iz Ljubljane (na čelu z Dragotinom Dežmanom), seveda pa so prevladovali ustavaki iz spodnještajerskih mest in trgov.

¹² Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869). – ZČ 46, št. 2, Ljubljana 1992, str. 175–176.

¹³ Slovenski narod, 6. VIII. 1869. Med drugimi so se prijavili tudi dr. Vošnjak, dr. Zarnik, dr. Ploj, J. Kukovec, J. Levstik, D. Koceli, J. Železnikar in A. Tomšič.

¹⁴ Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869). – ZČ 46, št. 2, Ljubljana 1992, str. 177.

¹⁵ Slovenski narod, 6. VIII. 1869.

Celje je goste pričakalo v praznični obleki. Veliko hiš je bilo okrašenih z nemškimi, štajerskimi in avstrijskimi zastavami, pa tudi s cvetjem in venci. "Naj bolj moderna barva je bila ta dan zelenobela; klobuki pevcev, kape, pušenci, kateri so se med prišedše goste delili, roba gospodičin, traki na prsih, vse je bilo zeleno-belo, vse za nerazdružljivo Štirsko."¹⁶ Kot je zapisal poročevalec Slovenskega naroda, je goste na kolodvoru pričakalo pol Celja. Nato so se razvrstili v spreved in korakali, "najprej 6 štajerskih konjenikov, po gosposki ulici, nazaj po poštni, proti 'Slonu', kder se je zajutrkovalo, in od tod na dvorišče - v kloster".¹⁷ Vstop na zborovanje je bil mogoč le s posebno vstopnico.

Zborovanje je odprl predsednik celjskega Ustavnega društva Lassnigg, nato pa so se zvrstili prijavljeni govorniki k posameznim točkam dnevnega reda. V prvi točki (Zakaj bi škodovala ločitev Spodnje Štajerske od Zgornje?) so vsi štirje govorniki poudarjali zlasti gospodarske posledice takšne nepremišljene poteze ter izpostavljali štajersko regionalno zavest. K drugi in tretji točki (O škodljivosti nacionalnega prepira in o vlogi slovenskega jezika v šolah) se je prijavilo pet govornikov. Vsi so si bili edini v zavračanju enakopravnosti slovenskega jezika. O konkordatu sta razpravljala le dva govornika - oba sta zaključila, da je konkordat v nasprotju z ustavo.

Tudi k zadnji točki dnevnega reda (O potrebi ustanovitve demokratične stranke) sta se prijavila le dva govornika. Mariborski prvak Brandstetter je nekoliko skrenil s smeri in velik del svojega govora posvetil napadu na celjskega okrajnega glavarja, češ da nasprotuje ustavi, ker je pozival prebivalstvo, naj se zborovanja ne udeleži.¹⁸

Čeravno slovenski tisk govori o 400 udeležencih, ustavoverci in celjski župan Higersperger pa so poročali celo o 2500 udeležencih (med njimi naj bi bilo tudi okoli 500 okoliških kmetov), med zidove samostanskega vrta niso mogli spraviti več kot 1500 ljudi (o takšni številki poroča tudi Triglav), zborovanja pa so se resnično udeležili tudi nekateri slovenski kmetje in delavci iz Celja in Zagorja.¹⁹

Albert Brunner, nesojeni Nobelov svak?

Leta 1873 je bila v Gaberjeh pri Celju ustanovljena državna cinkarna. Mestni veljaki so si zelo prizadevali za njeno pridobitev, kajti prvotno je bila njena izgradnja predvidena v okolici Rimskih Toplic. Še posebej se je z vsem svojim ugledom za cinkarno zavzemal celjski župan dr. Josef Neckermann. Njegova prizadevanja niso bila zaman - mestni očetje so bili nad novo pridobitvijo tako navdušeni, da so ob cesarjevem obisku na Ptuj leta 1873 sestavili delegacijo, ki se mu je v imenu mesta poklonila in zahvalila za njegovo odobritev.²⁰

¹⁶ Slovenski narod, 10. VIII. 1869.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869). – ZČ 46, št. 2, Ljubljana 1992, str. 180, 181.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Thomas Fürstbauer, Cilli 1867-1892, Fünfundzwanzig Jahre selbständigen Gemeindewesens. – Natisnil Johann Rakusch, Celje 1892, str. 16. Najprej se je na poljedelskega ministra Johanna Ritterja von Chlumetzkyja obrnil s prošnjo, da naj cinkarno postavijo v bližini Celja, hkrati pa poudaril pripravljenost mestnih oblasti, da bodo zanjo priskrbele zemljišče.

Za prvega ravnatelja cinkarne je bil imenovan takratni rudarski mojster in kasnejši rudarski svetnik Albert Brunner,²¹ ki si je s svojo prijaznostjo in delovanjem v prid mestne občine pridobil močne simpatije in velik ugled med mestnim prebivalstvom.

Albert Brunner je tako po naročilu ministrstva leta 1873 prispel v Celje. Njegova naloga je bila zgraditi cinkarno. Naredil je načrte za tovarno in svojo bodočo stanovanjsko hišo, katere spodnji prostori so hkrati služili kot upravno poslopje. Pred hišo si je uredil čudovit park, poleg njega pa še zelenjavni vrt in sadovnjak. K hiši je spadal tudi velik travnik z njivo, na kateri je rasla koruza. Gradnjo je vodil Brunner sam.

Usoda je nanesa, da se je istočasno v Celju naselila družina trgovca z lesom Heinricha Hessa z Dunaja.²² Na nekem slavju na Starem gradu je Albert Brunner spoznal njegovo ljubko hčer Amalijo, ki je bila kar 17 let mlajša od njega in se je še igrala s punčkami. Ko je Brunner prihajal k Hessovim na obisk, je bilo Amaliji zelo nerodno in se je hitro zatekla v druge prostore.

3. oktobra 1874 je Franc Ogradi v znani romarski cerkvi v Petrovčah poročil ravnatelja državne cinkarne v izgradnji Alberta Brunnerja, rojen 10. 4. 1839 v Welsu na Gornjem Avstrijskem, stanujoč v Celju, hišna številka 84, in Amalijo Hess, rojena 9. 6. 1856 v dunajskem Leopoldstadtu, stanujoča v Celju, hišna številka 129. Poročni priči sta bila Eulogius Dirmhirm, ravnatelj meščanske šole, in učitelj Avgust Tisch.

Mladoporočenca sta se naselila v Gaberjah, v vili pri tovarni. V zakonu sta se jima rodili dve deklici, Adela je zagledala luč sveta 26. 11. 1879, mlajša Friderika Ana pa 20. 3. 1885.

Albert Brunner je bil umirjen človek, za družabnost nič kaj preveč ogret. Vedno pa se je udeleževal praznovanja na telovo. Kot ravnatelj cinkarne je moral obleči svečano rudarsko uniformo. Tudi žena si je nadela svojo najlepšo, svileno obleko v lila barvi s klobukom, posutim z lila vijolicami. Seveda sta se tudi deklici pokazali v čudovitih oblekicah. Procesija

²¹ Njegov oče Wenzel Brunner, rojen v Gornji Avstriji, se je 12. XI. 1838 v Welsu poročil z Josepho Sturm. Albert je kot najstarejši izmed osmih otrok privekal na svet 10. IV. 1839. Oče je kmalu utonil pri reševanju neke ženske in ker je bila pokojnina majhna, je velika družina težko shajala. Gimnazijo v Linzu je opravil z odliko, nato pa se je s svojim bratom Heinrichom podal na popotovanje po Štajerski, Tirolski in Gornji Avstriji. Študiral je na rudarski in gozdarski akademiji v Banski Štiavnici, nato pa so ga namestili na Češken. Kmalu zatem je prišel na ministrstvo na Dunaj, na akademiji v Leobnu pa je tudi predaval. Sicer pa je vseh osem Brunnerjevih otrok bolj ali manj uspelo v življenju. Heinrich je bil znan pravni strokovnjak in tajni svetnik. Tudi August je bil pravnik, Karl je kot profesor predaval organsko kemijo v Innsbrucku, Rudolf je vodil tovarno, Eduard pa je postal bančni direktor. Tudi obe sestri sta se znašli: ena je bila poštna uradnica, druga pa se je dobro poročila.

²² Družina Heinricha Hessa je izvirala iz geta v moravskem mestu Prostějov. Bil je trgovec z lesom, zato se je z družino pogosto selil. Kot veliko Židov, je tudi Hess prišel na odprtje geta na Dunaju in se naselil v Leopoldstadtu. Tu je umrla njegova prva žena, Amalija Hess, rojena Stork. Ta mu je rodila tri hčere: Berto, Sofijo in Amalijo. Druga žena pa še tri: Hermino, Käthe in Ano, ter nazadnje še sina Louisa. Sklepamo lahko, da se je družina Hess zadrževala v Celju le v času izgradnje cinkarne (1873-1875), nato pa se je vrnila na Dunaj.

je šla skozi mesto in družina se je odpravila na mestni trg. Ko je bilo vsega konec, so zavili še v slaščičarno ter si naročili vanilijev sladoled z dvema vafijema.

Ko so v cinkarni prvič preizkusili novi visoki dimnik, je z Dunaja prispel tudi minister von Chlumetzky. Brunnerju je omenil, da je zgraditi tako visok dimnik bil drzen podvig in da bi lahko bil tudi poševen. Brunner pa mu je odvrnil, da jim je pač uspelo postaviti ravnega. Minister je bil Brunnerju nenaklonjen in dokler je ta mož živel, je bil Brunner slabe volje, ker je bil pri povišanjih vedno spregledan. Ko pa je Chlumetzky iz neprevidnosti požrl slivovo koščico in se zadušil, se je položaj spremenil. Brunner je postal rudarski svetnik (1892). Za izboljšavo destilacijske peči, s katero je dosegel skorajda popolno kondenzacijo cinkove pare, je bil leta 1886 odlikovan z viteškim križcem Francjožefovega reda. Že takrat je iz tovarne v hišo napeljal tudi elektriko in telefon.

Leta 1891 je Celje obiskal cesar Franc Jožef. Ogledal si je tudi državno cinkarno. Brunnerjeva hči Friderika mu je izročila šopek in naredila poklon, ki pa ni bil popolnoma brezhiben. Brunner je bil povabljen na slavnostno večerjo ter domov prinesel čudovito okrašene bonbone.²³

Sorodnike je povabil na obisk le poredko. Tovarna in družina sta mu očitno zadostovala. Nikakor se ni mogel ločiti od svojega dela, od "svoje" cinkarne.

Albert Brunner pa je bil tudi precej strog. Nekega dne si je njegova hči Friderika privoščila majhno šalo - med večerjo je namreč izklopila električno luč. Oče ji je takoj primazal zaušnico. Seveda tega ni nikoli več storila. Poleg tega je zelo užival v naravi. Zelo rad se je odpravil na bližnji Reitterjev hrib, ki je ponujal prečudovit razgled.

Božič je bil tudi pri Brunnerjevih velik družinski praznik. Dnevno sobo so vedno najprej popolnoma izpraznili. Na sredo sobe so nato postavili veliko božično drevo, ki ga je hišni sluga prinesel iz gozda. Okraski (pozlačeni orehi, zvezdice itn.) so bili shranjeni v šestih velikih kartonastih škatlah. Brunner je drevo sam očistil in okrasil - zato je potreboval tri večere in med tem časom ni nikomur dovolil vstopa v sobo. Koščke okrasov je ponoči posul pred postelje otrok. Ko sta deklici zjutraj vstali, je zašumelo in to je bil znak, da bo Jezušček kmalu prišel. Na ključavnici je bila obešena hudičkova glava, kar je otroško radovednost še bolj podžigalo. Tako sta otroka nekoč kukala skozi špranjo pod vrati v sobo - vendar pa je Brunner naredil "potres" in deklicama pojasnil, da je božično drevo izginilo.

Na božični večer se je družina zbrala v temni sobici. Ko je ura odbila polnoč, so se dvojna vrata v dnevno sobo na stežaj odprla - od nenadnega sija luči so bili vsi popolnoma zaslepljeni. Na mizi so ležala darila. Najprej so jih odprli kuharica, hišni sluga in njegova žena, šele nato pa sta na vrsto prišli deklici. Tovarna keramike Schütz iz Liboj je Brunnerju vsako leto za božič podarila vazo, stenski krožnik ali posodo.

²⁴ Vabilo se je glasilo takole: "Povabilo k slavnostni dvorni mizi v torek, 1. septembra 1891 ob 5. uri v Celju za gospoda višjega metalurškega upravnika Brunnerja - oprema: vojaške osebe v vrhnjih suknyah in salonskih hlačah, civilisti pa v frakih."

Miza je bila vedno bogato pogrnjena. Vsak dan opoldne se je na mizi znašla govedina, znameniti "federspitz"²⁴, še pred tem pa so pojedli juho z zakuho. H govedini je bilo treba vsak dan skuhati drugačno omako (iz ribeza, iz rozin, morsko...). Za poobede je bila vedno sladica. Ob nedeljah so ponavadi jedli pečenko, za poobede pa torto. Zajtrkovali so le kavo in žemljo, brez masla ali marmelade. Večerje so bile vedno kuhane, nikoli se ni zgodilo, da bi bil za večerjo kakšen obložen kruhek ali kaj podobnega. Žena Amalija je vedno skrbela, da je bil obrok okusen in da je na mizo prispel točno ob uri.

18. XII. 1899 je Albert Brunner nenadoma umrl.²⁵ Pogreba so se udeležili skoraj vsi celjski meščani. Pogrebni sprevod je šel izpred cinkarne v mesto ter nato na mestno pokopališče. Ob mrliškem vozu so korakali cinkarniški delavci s prižganimi rudarskimi svetilkami. Vdova Amalija je z dvema hčerkama smela ostati v hiši pri cinkarni še nekaj mesecev, nato pa so se morale preseliti v trosobno stanovanje na Gosposki ulici.

In Alfred Nobel? Sestra Brunnerjeve žene, Sofija Hess, je namreč bila njegova dolgoletna nesrečna ljubezen. Sofija Hess je živela pravo pustolovsko življenje. Pri dvajsetih letih je pobegnila od doma ter odpotovala v Baden pri Dunaju. Tu se je preživljala kot prodajalka v slaščičarni. Bila je tako ljubka in šarmantna, da je v slaščičarno privabljala veliko gostov.

Med drugimi je v lokal zahajal tudi Alfred Nobel, ki je bil leta 1876 v Badnu na zdravljenju. Sofija se mu je takoj prikupila ter mu pripovedovala "pravljice", češ, kako mačeha z njo grdo ravna ter tako v njem vzbudila sočutje. Lastnica slaščičarne ji je očitala, da se ves čas pogovarja le z Nobelom in tako zanemarija druge stranke. Sofija je službo odpovedala ter odšla z Nobelom v Pariz, kjer ji je kupil razkošno opremljeno stanovanje.

Tu je živela na veliki nogi - neprestano je kupovala drage francoske obleke ter obiskovala mondena evropska letovišča. Rezultat so bili visoki dolgovi, ki jih je poravnal Alfred Nobel. Nekoliko kasneje ji je kupil še vilo v Bad Ischlu. Bila je zelo domišljava in koketna. Zelo rada se je predstavljala kot "Madame Nobel" in si pridobivala nove oboževalce. Z Nobelom sta se večkrat sprla, ker je denar skozi njene prste še vedno zelo hitro polzel. Na enem od svojih potovanj je spoznala konjeniškega stotnika von Kapyja ter se zaljubila vanj. Ko je z njim zanosila, je razmerje z Nobelom prekinila, svojo novo ljubezen pa prisilila k poroki. Leta 1891 je rodila hčerko Margareto.

²⁴ Federspitz - narezek iz jušne zelenjave in govedine, iz katere so kuhali juho.

²⁵ Tega pretresljivega dogodka se njegova hči Friderika spominja takole: "18. decembra popoldne se je oče odpravil v mesto po božičnih nakupih. Za pot v mesto je bilo potrebno dobre pol ure. Nenadoma je začutil slabost, zato se je oglasil k svojemu prijatelju, županu Juliusu Rakuschu. Ta mu je ponudil prevoz s konjsko vprego, a ga je zaradi svoje skromnosti oče odklonil ter se odpravil peš proti domu. Kaj kmalu se je slabost ponovila, zato je prosil otroke, ki so se v bližini sankali, če ga domov peljejo na sankah. Med vožnjo na sankah se je zaradi srčne kapi zgrudil mrtev na tla. Nek moški ga je nesel v bližnjo gostilno ter poklical mater in uradnike iz tovarne. Mati nikakor ni mogla verjeti, da je mrtev - položila ga je v posteljo in ga pokrila s toplo odejo. Nato je padla skupaj, tudi sestra je postala vsa ornotična. Zanju je poskrbel očetov prijatelj dr. Neckermann, meni pa je naročil, naj grem v posteljo. Tudi jaz sem mislila, da se bo oče spet zbudil. Nihče ni opazil, da sem sedla na njegovo posteljo in pazila nanj vso noč. Noč je bila zelo grozljiva, na vrtu se je slišalo skovikanje čuka. Molila sem in strmela v očetov obraz. Proti jutru je iz njegovega nosa pritekla nekakšna sluz, bil je trd in ledenohladen. Kot je bilo tedaj v navadi, so mu najprej prebodli srce ter ga šele nato položili na pare. Oblečen je bil v rudarsko uniformo. Njegova delovna soba je bila zavita v črnilo. Krsta je ležala na sredi med tremi stoječimi svetilkami."

Vendar pa ni mogla iz svoje kože - spet se je zadolževala in zakon je kmalu doživel žalosten konec. Nobel ji je tudi takrat finančno pomagal ter skrbel za njeno hčerko. Zadnjič jo je obiskal leta 1894 na Dunaju. Po Nobelovi smrti 1896 naj bi od izvršilcev poroke zahtevala alimentacijo za svojega otroka, ki pa je ni dosegla. Dobila pa je odpravnino, s katero je lahko poravnala svoje dolgove. Umrla je v vojaški bolnišnici na Dunaju leta 1922.

Sicer pa se je Alfred Nobel (v spremstvu svoje usodne ljubezni ali brez nje) večkrat mudil pri Brunnerjevih v Celju. Ko sta nekoč prišla na obisk oba, je Alfred Nobel pregovarjal Brunnerja, naj gre z njim na Švedsko. Vendar pa je Brunner takšne ponudbe vztrajno zavračal.

Nobel se je vsaj enkrat ustavil v Celju tudi sam. Takrat se je vračal iz Italije. Brunnerju je potožil o neznosnem Sofijinem obnašanju ter mu zaupal, da ga je prevarala celo z nekim natakarnjem. Sicer pa je bil Nobel nasploh velikodušen človek. Deklicama je iz Italije prinesel lepa darila: starejša je dobila dragoceno žepno uro, mlajša pa igračko - gondolo na školjki. Ko je v pogovoru Brunner izrazil željo po igranju klavirja, mu je Nobel brez pomislekov podaril polovico vsote za nakup novega klavirja.²⁶

Slavnostno odkritje spomenika cesarju Jožefu II.

Kult cesarja Jožefa II. je v Habsburški monarhiji cvetel predvsem v kriznih časih in je bil zunanji znak kritike tedanje družbe. Njegovi privrženci so prihajali iz različnih političnih in socialnih skupin. Liberalci so v njem videli predvsem energičnega reformatorja, ki je odpravil stare pravice Cerkve in plemstva ter omilil cenzuro tiska. Protestantje in Židje so ga imeli v čislih zaradi tolerančnega patenta. Nižji sloji pa so ga spoštovali kot ljudskega cesarja, ki je odpravil nevoljništvo ter vedno znal prisluhniti revežem. Še posebej znan in razširjen je bil mit o Jožefu II., ki se je v neki moravski vasi odločil sam poprijeti za plug in tako na najbolj prepričljiv način pokazal spoštovanje do kmečkega stanu.

Najbolj vneto pa so cesarja Jožefa II. častili nemški nacionalisti – predvsem tisti, ki so živeli na jezikovno mešanih področjih ali ob meji z nenemškimi kronovinami. Ti so mu bili hvaležni za uveljavitev nemškega državnega jezika in centralistično upravljanje avstrijskih dednih dežel, za njih je bil Jožef II. predvsem Nемец. Poleg Bismarckovih in Schönererjevih izrekov so misli Jožefa II. med avstrijskimi Nemci v drugi polovici 19. stoletja dosegale največjo popularnost. S prostovoljno zbranimi prispevki so mu v znak hvaležnosti postavljali spomenike, ki so postajali prizorišča za praznovanje vseh nemških nacionalnih praznikov.

²⁶ Celoten sestavek je povzet po: Prof. dr. H. Dietrich, *Handschriftliche Aufzeichnungen - in deutscher Schrift - meiner Mutter Friderika Dietrich, geb. Brunner (1885-1973), die ich (in Klammern) und unterm Strich - mihi et meis - kommentiert habe.* – Gradivo mi je posredoval dr. Janez Cvirn.

Povpraševanje po takšnih spomenikih je bilo okoli leta 1900 tako veliko, da je njihova proizvodnja postala že kar industrijska.²⁷

Ta ideja je kaj kmalu padla na plodna tla tudi med Nemci v spodnještajerskih mestih. Prvenstvo pri tem, za Nemce vsekakor plemenitem dejanju, je pripadlo Mariboru. Že 8. septembra 1882 se je na slavnostnem prostoru v Mestnem parku zbrala množica Mariborčanov in gostov ter z navdušenjem prisostvovala odkritju prvega spomenika velikemu, kot so nenehno poudarjali, nemškemu cesarju Jožefu II. na štajerskih tleh. Kot se je za takšno slavnost spodobilo, se je končala z veličastnim banketom, na katerem so govorniki s svojimi zdravicami kar tekmovali v povelečevanju nemštva. Podobni slavnosti sta se kmalu nato ponovili še v Celju (29. oktobra 1882) in na Ptujju (14. maja 1883).²⁸

Celjski Nemci so že v začetku leta 1882 ustanovili Komite za postavitev spomenika cesarju Jožefu II., ki je nemudoma začel zbirati prostovoljne prispevke. Potem ko je Komiteju uspelo pridobiti lokacijo na Grajskem trgu in je naročeni kip prispel v mesto, je zadnjo oktobrsko nedeljo 1882 napočil že dolgo pričakovan trenutek – svečano odkritje spomenika.

Slavnost se je začela že večer prej "z razsvitljenjem mesta in bakljado". Prebivalci mesta so v svojih hišah prižgali svetilke, le hiše slovenskih posestnikov in meščanov, opatija in kaplanija, vojašnica ter poslopje šolskih sester so kazile veličasten prizor. Sprevod z baklami in lampijoni, ki so jih nosili dijaki celjske meščanske šole, se je začel ob osmih zvečer. Udeleženci baklade so glasno kričali: "Hoch!", vendar pa je njihovo dobro voljo kaj kmalu pokvarila ploha, ki se je ulila nekje na sredi poti tega spreveda. Nato je sledil še moški večer v hotelu Pri zlatem levu.²⁹

V nedeljo ob sedmih zjutraj je mesto predramila jutranja budnica. Dopoldne so ljudje okrasili svoje hiše, po mestu pa je bilo "razobešenih mnogo prusačkih, cesarskih, štajerskih in drugih zastav".³⁰ Kar osem zastav je plapolalo na zvoniku Marijine cerkve, tudi na gimnazijskem posloppju je ponosno vihrala "črno-rudečo-žolta" zastava. Ob pol enajstih so se povabljeni društva in ostali gostje zbrali na kolodvoru, od koder so v slavnostnem sprevodu odkorakali na prizorišče. Slovesnosti so se začele ob enajsti uri. Ob zvokih nacionalnih pesmi so na znak župana dr. Neckermanna s spomenika povlekli pregrinjalo. Ob tem je godba zaigrala nacionalno himno, slavnostni trenutek pa je popestrilo še bobnenje možnarjev in navdušeni vzkliki tisočglave množice. Ob tem se je na govorniški oder povzpел učitelj meščanske šole August Tisch, za njim pa še posestnik Lenko iz Šempetra, ki je v svojem govoru v slovenščini "zbuja kmete k zavezi z nemškutarji in liberalci" ter si "predrznil vladanje sedanjega cesarja z ono Jožefa II. nekako čudno primerjati". Pred odkrito podobo cesarja Jožefa so nato položili več vencev, med njimi je venec v imenu nemških gimnazijcev položil osmošolec Jesenko. Slovesnosti so se namreč udeležili skoraj

²⁷ Brigitte Hamann, *Hitlers Wien*. – München 1996, str. 163.

²⁸ Hugo Suetter, *Der Nationale Kampf in der Südsteiermark 1867 bis 1897*. – München 1936, str. 77.

²⁹ *Cillier Zeitung*, 2. XI. 1882.

³⁰ *Slovenec*, 30. X. 1882.

vsi profesorji celjske gimnazije na čelu z ravnateljem dr. Svobodo, velik del slavnostnega prostora pa so zapolnili z nemškimi učenci.

Po odkritju spomenika so se slavnosti nadaljevale z banketom v kazini. Ta se je začel s številnimi zdravicami. Eden od nemških dijakov je v eni od njih parafraziral, "da je stari vek črn, srednji vek rudeč, čas Jožefa II. pa zlat". Nato je sledil govor šentpavelskega župana, deželnega in državnega poslanca barona Hackelberga, v katerem je odkrito rovaril proti tedanji vladi.³¹

Ves ta trušč je bil znak nemoči nemških ustavovernih liberalcev, ki so leta 1879 izgubili zaupanje cesarja in volivcev. To pa si je s podporo Slovanov in nemških konservativcev pridobil grof Taaffe, s katerim je Avstrija zavila na drugačno pot. Nemški liberalci pa so pozornost med ljudmi skušali vzbujati z raznimi gibanji, naperjenimi proti Taaffeju in tudi cesarju. Eno takšnih je bilo tudi čaščenje spomina na velikega cesarja reformatorja Jožefa II. Pa ne zaradi koristnih in naprednih reform, pač pa predvsem zato, "ker je liberalno vladaril, centraliziral in narode germaniziral" ter so nameravali s temi "hrupnimi demonstracijami ministerstvu grof Taaffejevemu neprilik delati" in mu s tem pokazati, kako pravilno vladati.³²

Sčasoma pa se je tudi v Celju veliko navdušenje nad liberalnim cesarjem poleglo, kip Jožefa II. (po katerem je leta 1889 dobil ime tudi trg, na katerem je stal), obdan z lično ograjo, je ostal ter kasneje dobil prav zanimivega soseda – Narodni dom. Po propadu habsburške monarhije pa so tudi za bronastega Jožefa prišli drugačni časi in že 29. novembra so neznanzi z veliko mero humorja okrasili spomenik, "in sicer se je odbil podobi nos ter ročaj meča; ogrnjen je bil z starim raztrganim dežnim plaščem, na glavo mu je bila posajena tropna čelada, za glavo je bil privezan z vrvjo k bližnjemu drevesu ter pri njem postavljen lesen drog"³³. V noči na 2. januar 1919 pa je kip dokončno "izgubil ravnotežje in je ležal na tleh". Nova doba je hudomušno ugotavljala, da "na trg pred Narodnim domom naravno spada drug spomenik, zato mu je pač Jožef pravočasno hotel napraviti prostor".³⁵ Še istega dne so podrti spomenik pod nadzorom straže odstranili in ga prodali za staro železo.³⁵

Poslednje slovo od dr. Štefana Kočevarja

V noči z 22. na 23. februar 1883 je v 75. letu starosti umrl "velezaslužni prvak in oče Slovencev", domoljub in narodni buditelj, osrednja osebnost političnega in narodnega življenja v Celju, dobrotljivi nestor spodnještajerskih zdravnikov, upokojeni c. kr. okrajni zdravnik in cesarski svetnik, dr. Štefan Kočevar.³⁶ Nad

³¹ Cillier Zeitung, 2. XI. 1882.

³² Slovenski narod, 27. X. 1882.

³³ Zgodovinski arhiv v Celju (v nadaljevanju ZAC), Mestna občina Celje (v nadaljevanju MOC) 1850-1918: A.Š. 196 (1918).

³⁴ Nova doba, 4. I. 1919.

³⁵ Deutsche Wacht, 4. I. 1919.

³⁶ Slovenski narod, 23. II. 1883; Slovenski gospodar, 1. III. 1883; Deutsche Wacht, 25. II. 1883. Podrobneje o

Dr. Štefan Kočever.

Božidar Flegerič, Dr. Štefan Kočever, rodoljub in pisatelj slovenski, Ljubljana 1890.

---

dr. Štefanu Kočeverju glej: Slovenski biografski leksikon, 1. knjiga, Ljubljana 1925-1932, geslo Kočever, Štefan, str. 486-487 in Enciklopedija Slovenije, 5. del, Ljubljana 1991, geslo Kočever, Štefan, str. 179 in tam navedeno literaturo.

celjsko čitalnico je zavihrala velika črna zastava, pogreb pokojnega pa je bil napovedan za nedeljo, 25. februarja ob 3. uri popoldne.³⁷

Tako impozantnega pogreba v Celju še "ni bilo in tudi kmalu ne bode", je zapisal Slovenski narod.³⁸ Na pogrebni slovesnosti, ki je pomenila pravo narodno manifestacijo, se je zbrala ogromna množica žalujočih. Samo iz Ljubljane je prišlo 80 oseb, med njimi 23 sokolov z zastavo, pevski zbor z zastavo, zastopniki Slovenske matice, Glasbene matice, Narodne tiskarne in Slovenskega naroda. S poštnim in brzim vlakom so se pripeljale deputacije iz Maribora, Ptuja, Šentjurja in drugod. Mozirskih Sokolov je prišlo 25. Iz Zagreba je prišlo 8 zastopnikov hrvatskega Sokola.³⁹

Po 2. uri popoldne so zbrane deputacije društev na čelu s Sokolom in ljubljanskim pevskim zborom iz čitalnice odšle v Gosposko ulico in se zbrale pred Kočevarjevo hišo. Po celi ulici je bila takšna gneča, da se je sprevod, v katerem so po trije dijaki nosili vence deputacij, komaj prebil do hiše. Točno ob treh je pod vodstvom opata Vrečka v dolgi vrsti prišlo 21 duhovnikov, kapucinov in redovnikov sv. Jožefa, ter opravilo cerkveni obred. Po njem so pevci celjske čitalnice in ljubljanski pevski zbor zapeli žalostinko Usliši nas gospod. Takoj zatem se je začel veličasten pogrebni sprevod, "vreden in primeren zaslugam dr. Kočevarja".⁴⁰ Vence s trakovi je prispevalo 36 deputacij, 6 deputacij pa je bilo brez venca.⁴¹

Po ureditvi deputacij se je sprevod začel počasi pomikati proti slovenskemu pokopališču na Golovcu, ki si ga je pokojni izbral za zadnje počivališče. Deputacije so se pomikale pred vozom prvega razreda celjskega pogrebnega zavoda s "krasno metalno krsto", ki je bila čez in čez obložena z venci. Za vozom je šla rodbina rajnkega, za njimi pa meščanstvo, ki "je bilo zastopano vse od bogataša do manjše vrste rokodelca", na koncu pa še brezštevila množica ljudi iz okolice. "Ulice, po katerih se je pomikal sprevod, so bile natlačene občinstva. Pri vseh sosednih farah in podružnicah se je zvonilo. Velikansk utis tega sprevoda se je polastil vseh in nehote so se človeku predočevale mnogobrojne zasluge ranjkega, odsevajoče v tem slovesnem dokazu ljubavi do preblagega pokojnika. Izmej vseh, ki so se udeleževali sprevoda, bi bilo težko najti jedno dušo, koji ni bil ranjki dr. Kočevar tešitelj, zanesljiv svetovalec. Zatoraj so se ljudem kakeršne koli narodnosti utrinjale solze in nijedna teh solz ni bila hinavska – to so bile solze prave, globoko segajoče žalosti in tuge."⁴²

Pri cerkvi sv. Maksimilijana je bilo drugo blagoslovljenje, pevci pa so zapeli Stegnarjevo žalostinko Na gomili. Ker je bila cesta do okoliškega pokopališča ravna in široka, je bila podoba sprevoda naravnost impozantna, saj je bila "sprevodna vrsta videti od križa pa do poslednjega para". Na pokopališču so "v nemoteni tihoti pogreznili krsto v grob... in ko je rahla prst, po svečeniku iz lopate vsuta, padla votlim donom na krsto, čuti je bilo mnogo

³⁷ Slovenski narod, 24. II. 1883.

³⁸ Slovenski narod, 26. II. 1883.

³⁹ Slovenski narod, 26. in 27. II. 1883, Slovenski gospodar, 1. III. 1883.

⁴⁰ Slovenski narod, 27., 28. II. ter 1., 2. in 3. III. 1883; Slovenski gospodar, 1. III. 1883.

⁴¹ Slovenski narod, 28. II. 1883.

⁴² Slovenski narod, 1. III. 1883.

bolestnih vzdihov". Sokolovci so s ponosno dvignjenimi zastavami okoli groba napravili karé, v katerem so imeli prostor sorodniki, duhovniki in pevci. Po končanih molitvah je pevski zbor milo zapel nagrobnico Nad zvezdami.⁴³

Slavnostni govornik na pogrebni slovesnosti, dr. Valentin Zarnik, je v jedrnatem in krepkem govoru naslikal pokojnikovo življenje, delovanje in trud za povzdigo narodnih koristi ter očetovsko skrb, s katero je vedno dajal dobre nasvete. Poudaril je tudi, da se še niso zacelile rane ob izgubi dveh slovenskih veljakov, dr. Bleiweisa in Jurčiča, in spet moramo Slovenci izročiti črni zemlji zvesto dušo. Po Zarnikovem govoru je v imenu Hrvatov govoril še dr. Folnegovič, ki je prav tako proslavljal pokojnega "kot vzor pravega človekoljuba in značajnega narodnjaka".⁴⁴

Velikanskega pogreba se je menda udeležilo čez 5000 ljudi. O smrti dr. Kočevarja je z velikim spoštovanjem poročalo tudi glasilo celjskih Nemcev.⁴⁵ Navkljub vsem simpatijam do pokojnega pa so celjski Nemci obsodili "neokusnost in netaktnost" Slovencev na pogrebni slovesnosti. Deutsche Wacht je zapisala, da so "aranžerji menda popolnoma pozabili, da gre za pogrebni in ne za praznični ali pustni sprevod". Nemce so motili zlasti "smešno opremljeni Sokolisti, s plapolajočimi zastavami... in samo z modro = belo = rdečimi trakovi okrašeni venci...". Menili so, da si je rajniki "zaslužil resnejši in dostojanstvenejši pogreb".⁴⁶

Odprtje nemškega gledališča

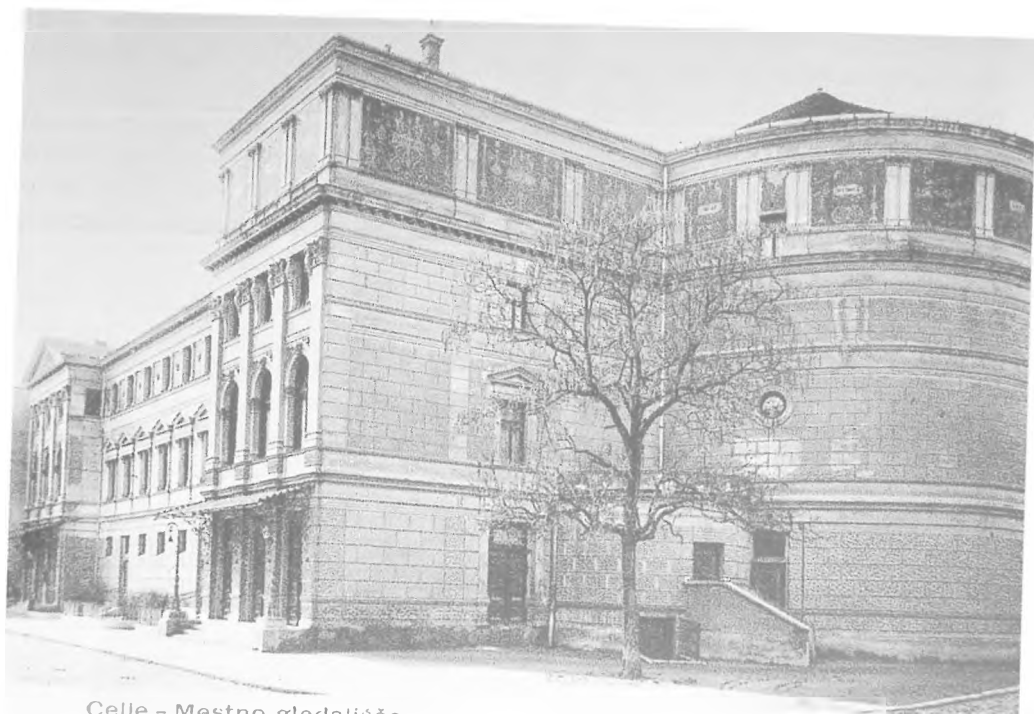
20. oktobra 1885 se je na otvoritveni predstavi veličastnega Talijinega templja zbrala omikana celjska družba. V popolnoma razprodani dvorani je vzvišenost slavnostnega trenutka poudarjal zlasti razkošen venček mikavnih, praznično oblečenih dam. Čeprav je poročevalec Deutsche Wacht menil, da je izbor lahkotne veseloigre za otvoritveno predstavo gotovo spodrseljaj, pa je bil s celotnim vtisom, ki ga je nanj napravil poln, praznično razsvetljeni teater in še zlasti vsenaokoli razporejene lože s prelepimi celjskimi damami, več kot samo zadovoljen. Svetlo in zmerno arhitektonsko okrasje se je od elegantne temnordeče draperije in od tapet v ložah, ki so bile hladnih in temnih barv, v celotnem notranjem prostoru, ko je bil razsvetljen, odražalo z dvojnimi efekti. Še poseben učinek so imele tudi z barvami zasičene zavese, ki so po vzoru

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Slovenski narod, 2. III. 1883; Slovenski gospodar, 1. III. 1883.

⁴⁵ Deutsche Wacht, 25. II. 1883. O dr. Kočevarju je že šest let pred smrtjo izredno lepo pisala tudi Cillier Zeitung, čeprav je poudarjala pomen nemškega jezika in kulture ter se borila za vsestranski napredek nemštva, saj je ob banketu na čast dr. Štefana Kočevarja februarja 1877, ko je le-ta dobil naziv dvornega svetnika, izredno toplo opisala značaj slovenskega someščana: "Mislimo, da se ne motimo, če rečemo, da nima dr. Kočevar nobenega sovražnika. Ljubi in spoštuje ga vsakdo, ki ga pozna, in njegov plemeniti značaj, njegovo nesebično, neutrudno delo lepo opravičujeta to splošno spoštovanje in ljubezen." Na koncu mu zaželi še mnogo let življenja. – Janez Cvirn, Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907. – Zbirka Zgodovinskega časopisa, 5, Ljubljana 1988, str. 13.

⁴⁶ Deutsche Wacht, 1. III. 1883.

Celje - Mestno gledališče

Mestno gledališče v Celju.
Osrednja knjižnica Celje.

zastora v dresdenskem mestnem gledališču v sredini prikazovale genija umetnosti, na katerega prestol sta položena pesništvo in glasba.⁴⁷

Novo in moderno poslopje,⁴⁸ ki je bilo sezidano ob izdatni podpori celjskega meščanstva (med njimi zlasti Josefa Rakuscha),⁴⁹ je bilo tako predano svojemu namenu – negovanju in služenju umetnosti. Celjski Nemci so seveda poudarjali, da bo novi teater "v nemškem Celju odslej nova trdnjava nemškega plemena in civilizacije, saj se s to ponosno stavbo že tudi na zunaj, s tem ko ji je dodan mogočen stolp nekdanjega mestnega obzidja, povezuje nekdanja zgodovinska bojevita preteklost z neposredno sedanostjo".⁵⁰ Tudi v slavnostni pesmi, ki jo je ob odprtju celjskega mestnega gledališča napisal Adolf Hagen, ne manjka poudarkov, da je novi teater tempelj nemške kulture, nova trdnjava nemške duhovne moči, ponosna stavba nemške umetnosti, ki bo pomagala držati stražo na Savinji.⁵¹

Navkljub tem poudarkom pa za obiskovanje teatra, ki "seveda ni bila samo kulturna potreba, temveč predvsem statusna zadeva celjskega meščanstva",⁵² dolgo časa ni bilo pomembno, kakšne narodnosti so obiskovalci. Vsak uglednejši Celjan si je namreč na posebni občinski licitaciji že na začetku gledališke sezone za drag denar nabavil gledališki abonma. Občina je s tem zbrala dovolj sredstev za vzdrževanje te pomembne ustanove, meščani pa so s tem okrepili reprezentativno vlogo, ki jo je v okviru meščanskega kulturnega habitusa igralo obiskovanje gledališča.

Celjski gledališki ansambel je od leta 1885 začel delovati na profesionalni osnovi in "stara ljubezen Celjanov do teatra", ki je prej deloval na ljubiteljski osnovi, se je še okrepila.⁵³ Kot poroča Fritz Zangger, je zastavo celjskih gledaliških entuzijastov dolga leta nosil Josef Rakusch, ki je bil tudi "nobel mecen" gledališča. Tako repertoar domačega ansambla kot tudi gostujočih skupin je bil v 80. in 90. letih izredno pester. Publika je lahko uživala tako v klasičnih tragedijah kot tudi v različnih ljudskih igrah, komedijah in komičnih pozah znanih in manj znanih avtorjev. Hkrati so v teatru uprizarjali tudi najpriljubljenejše operete in celo opere najbolj znanih skladateljev, pri čemer je "instrumentalni del vseh oper in operet opravil orkester Glasbenega društva po eni, največ dveh vajah".⁵⁴

⁴⁷ Deutsche Wacht, 22. X. 1885. Glej tudi: Marburger Zeitung, 25. X. 1885.

⁴⁸ Gledališče je delo arhitekta Wladimirja Walterja.

⁴⁹ Marburger Zeitung, 7. VI. 1885.

⁵⁰ Deutsche Wacht, 22. X. 1885.

⁵¹ Adolf Hagen, Festgedicht zur Eröffnung des Stadttheaters in Cilli. – Deutsche Wacht, 22. X. 1885. Slavnostno pesem ob otvoritvi pa je napisal tudi Max Reiniger, Zur Eröffnung des neuen Schauspielhauses in Cilli. – Marburger Zeitung, 21. X. 1885. Tudi Reiniger poudarja, da bo novo gledališče zaščitnik pravega nemštva in da naj od Nemcev ustanovljeni oder tako kot danes za vse čase ostane nemški.

⁵² Janez Cvirn, Kri v luft! Čreve na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja. – Celje 1990, str. 79.

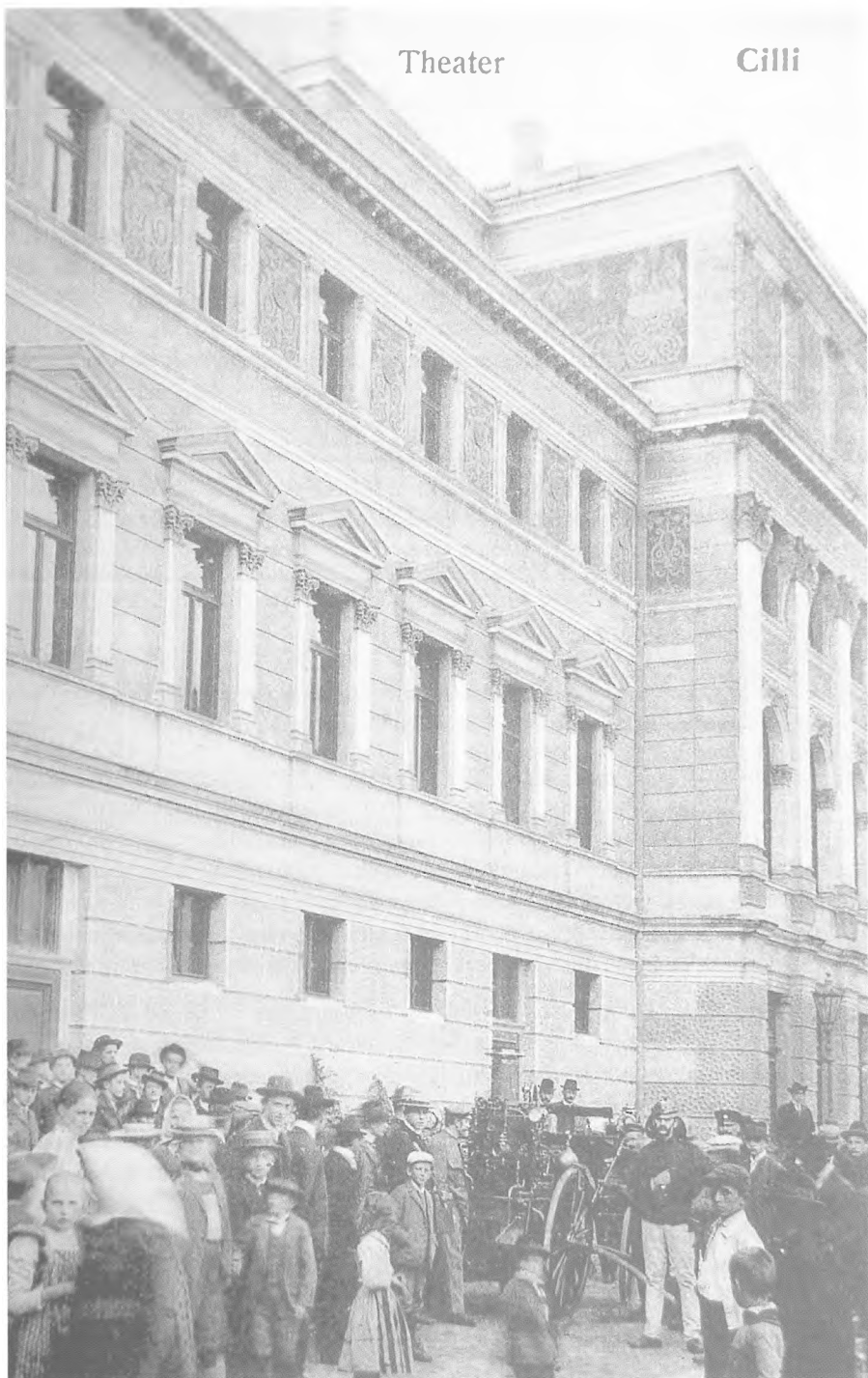
⁵³ Janez Cvirn, Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju. – To in ono o meščanstvu v provinci, Celje 1995, str. 31.

⁵⁴ Fritz Zangger, Das ewige Feuer im fernen Land. – Celje 1937, str. 47-48.

Theater

Cilli

Množica pred celjskim mestnim gledališčem.
Osrednja knjižnica Celje.

Čeprav so v novem celjskem gledališču igrali izključno v nemškem jeziku, so tudi vodilni slovenski meščani redno obiskovali teater. "Šele od leta 1893, ko je mestni urad zavrnil prošnjo Slovencev – prosili so za dovoljenje, da bi smeli dve gledališki predstavi odigrati v slovenščini, in to v korist pogorelcev v Šentrupertu – Slovenci niso več zahajali v mestno gledališče. Tako je segregacijski ukrep mestne občine dosegel prav nasproten učinek: v naslednjih letih se je v Celju (zlasti po odprtju Narodnega doma) razvila živahna slovenska gledališka dejavnost."⁵⁵

Ustanovitev Celjskega Sokola

Vse bolj potencirana nacionalna nasprotja so se v devetdesetih letih prenesla tudi na mestne ulice. Tako nemška kot slovenska stran sta namreč ob nacionalnih praznikih ali pa novih pridobitvah prirejali množične kulturne, zabavne in politične prireditve. Z njimi sta tudi navzven želeli pokazati prevladujoči nacionalni značaj Celja. Medtem ko so nemške slavnosti potekale brez provokacij in neredov, ki bi jih povzročil slovenski del prebivalstva, pa so vse večje slovenske prireditve spremljale nemške demonstracije.

Prvo mesto na lestvici najbolj osovražanih znakov slovanstva je med celjskim nemštvom prav gotovo zavzemala sokolska oprava. Veliko zaslug zato ima tudi slavnostna ustanovitev Celjskega Sokola 7. in 8. septembra 1890, pri kateri so Slovenci doživeli pravi ognjeni krst, ki ga je v režiji mestnih oblasti izvedel del celjskega nemškega prebivalstva. Mestni urad je prepovedal slavnostni sprevod skozi mesto, Deutsche Wacht pa je glasno pozivala na obrambo pred slovanskim vdorom v nemško Celje.

Slovesen prihod posebnega vlaka iz smeri Zidanega Mosta, s katerim so se pripeljali gostje, so spremljali glasni vzkliki živio in na zdravje. Vendar pa je vsa veličastnost prihoda kranjskih in hrvaških gostov popolnoma zbledela, ko so zapustili kolodvor. Sprevod čez mesto do hotela Pri belem volu (kjer je bila nastanjena večina gostov) je potekal brez godbe, zastave pa so skrbno zavite v črne zavoje mirovale. Na ulicah se je sicer zbralo veliko občinstva, ki je bolj paslo svojo radovednost, kot pa kazalo kakšne sovražne namene. Po zajtrku in odmoru so se udeleženci podali na slavnostni prostor pri gostilni Simona Kukca na Skalni kleti. Izven mesta, pri mostu čez Voglajno, jih je pričakala godba, Sokoli pa so veselo razvili in visoko dvignili svoje zastave.⁵⁶

V nabito polni cerkvi sv. Jožefa se je ob 11. uri začela slovesna sv. maša s petjem. Po maši so se udeleženci slavnosti vrnili do Kukčeve gostilne, od koder so se okoli ene popoldne vrnili v mesto, kjer se je v hotelu Pri belem volu odvijal slavnostni banket. Popoldne so se udeleženci ponovno odpravili na slavnostni prostor pri Kukčevi gostilni, kjer se je odvijala velika veselica s slavnostno telovadbo. Proti večeru so se gostje odpravili nazaj v mesto. Nekateri so se živahno zabavali v prostorih čitalnice: "V gorenjih sijajno nakičenih prostorih je bil jako lep in eleganten ples. Mnogo krasnih gospodičin in gospej v elegantnih toaletah

⁵⁵ Janez Cvirn, Kri v luft! Čreve na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja. – Celje 1990, str. 79.

⁵⁶ Slovenski narod, 10. IX. 1890.

dajalo je poseben sijaj zares lepej zabavi".⁵⁷ Drugi del sokolov pa je ostal v hotelu, kjer se seveda tudi niso dolgočasili.

Prvi dan so tako vse slavnosti potekale mirno in brez izgredov. Ko pa se je zmračilo, je nemška fakinaža odprla lov na sokolska peresa - zvrstilo se je namreč več napadov na udeležence slavnosti. V enem od teh se je izkazal Johann Schaupp, ki je "kakor pravi ropar zavratno napadel g. Antona Porekarja iz Huma pri Ormoži, ko je ravno hotel iti v svoje stanovanje v hotelu Koscherjevem, ter ga je tako od zadaj udaril čez glavo, da je bil g. Porekar kaj hitro s krvjo polit. Po zvršenem činu pobrusil je Schaupp pete, in potem šel naprej tako, kakor da ne bi nič bilo".⁵⁸ Pogumni napadalec si je prislužil 14 dni prenočišča v zaporu, poleg tega pa je oškodovancu moral plačati še 33 gld. in 28 kr. za bolečine in zdravljenje.

Naslednje jutro so prireditelji goste popeljali na izlet na Stari grad, po vrnitvi v mesto pa so se v parku razporedili v vrste za slavnostni odhod v Žalec. Kljub deževnemu vremenu so sokoli ponosno korakali do Levca, kjer so jih čakali lepo okrašeni vozovi.

Ob prihodu v Žalec jim je prijazno dobrodošlico izrekel župan Hausenbichler, savinjska dekleta pa so jih obsipavala s cvetjem. Po tem čudovitem sprejemu so se sokoli razkropili po trških gostilnah, da so se malo okrepčali, nato pa krenili na veliko ljudsko veselico v park pred dvorcem Novo Celje. Petje, vratolomna telovadba raznih sokolskih društev, govori in zdravice, ognjemet - vse to je prispevalo k prijetnemu vzdušju.

Pozno zvečer so se slavljenci z vozovi vrnil v Celje. Zaradi napetega ozračja so jih pred mestno mejo pričakali vojaki in žandarji, ki so jih pospremili proti kolodvoru. Ne zastonj, kajti pred kavarno Central so sprevod pričakali nemški burši, ki so prepevali nacionalne pesmi. Sokoli jim niso ostali dolžni - iz njihovih grl so zadoneli gromoviti klici živio. Nemški pobalini so na njih usuli točo kamenja in gnilih jajc, da pa ni prišlo do večjih izgredov, sta poskrbeli vojska in orožništvo.⁵⁹

Zmagoslavje nemške fakinaže, ki je uživala polno podporo mestne straže in župana, se je zaključilo šele 9. septembra, ko so pred kavarno Central obesili slovensko trikoloro in s pasjim bičem udrihali po njej.⁶⁰

Tako se je že ob tej slavnosti utrdila praksa mestnih oblasti, ki se je nadaljevala pri vseh nadaljnjih podobnih prireditvah. Cilj mestnih očetov je vseskozi bil najprej poskušati prepovedati najavljeno slavnost z različnimi občinskimi odloki, češ da bi lahko izzvala nemire in odgnala številne turiste. Če se to ni izšlo, so jo z nadaljnjim sprejemanjem z ustavo in zakoni nezdržljivih odlokov poskušali vsaj omejiti, in če še pri tem niso poželi nobenega uspeha, je preostala še zadnja možnost - nahujskati nemško prebivalstvo na slovenske someščane in njihove goste. Bolj ko se je bližalo 20. stoletje, bolj so vsi ti uradni in podtalni ukrepi mestnih oblasti, predvsem pa njihove posledice, dobivali radikalno obliko.

⁵⁷ Slovenski narod, 12. IX. 1890.

⁵⁸ Slovenski narod, 27. IX. 1890.

⁵⁹ Slovenski narod, 13. in 15. IX. 1890.

⁶⁰ Janez Cvirn, Kri v luft! Čreve na plot!, Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja. - Celje 1990, str. 56.

Cesar v Celju

Že v drugi polovici julija leta 1891 se je med Celjani razširila novica, da bo cesar v času velikih vojaških manevrov v okolici Celja, ki bodo potekali pod komando generalmajorja barona Commersa, obiskal tudi mesto ob Savinji. Celjski župan Josef Neckermann pa je 25. julija 1891 prejel še uradno obvestilo, da bo "njegovo c. in kr. apostolsko veličanstvo Franc Jožef v nedeljo, 30. avgusta, obiskalo Celje".⁶¹

V mestu kot tudi v njegovi neposredni okolici so se začele pospešene priprave na veličasten sprejem presvetlega cesarja. Trije komiteji prazničnega odbora, ki je bil ustanovljen v občinskem svetu, so s polno paro poprijeli za delo. Dekoracijski komite, kateremu je načeloval gospod Franc Pacchiaffo, je sklenil, da bo glavno pozornost namenil okrasitvi trga pred železniško postajo in Trgu cesarja Jožefa, ulice in hiše pa naj bi bile kolikor mogoče enotno okrašene. Primerno okrašena naj bi bila tudi Kapucinski most in brv čez Savinjo. V večernih urah, ko naj bi se cesar popeljal po mestu, naj bi bilo poskrbljeno za slavnostno iluminacijo mesta. Razsvetljene naj bi bile tudi grajske ruševine. Tam naj bi bil tudi ognjemet, na okoliških hribih pa naj bi goreli kresovi. Komite za red, ki mu je načeloval Alois Walland, je med drugim sklenil, da bo vstop na peron ob prihodu in ob odhodu cesarja dovoljen le osebam, ki jim bo vstopnico podelil gospod Walland. Ta komite je bil zadožben tudi za izvedbo večerne baklade, pri kateri pa naj bi, da bi se izognili dimu, namesto bakel uporabili lampijone. Sprevod z baklami naj bi bil ob spremljavi godbe in celjskega moškega pevskega društva na Grajskem trgu. Tretji komite pa naj bi pod vodstvom gospoda Gustava Schmidla poskrbel za imenitno slavnost v mestnem parku, na katero bi bil vstop dovoljen samo z vstopnicami.⁶²

Mestni občinski moške so začrtali tudi celodnevni potek programa ob cesarjevem obisku. Cesar naj bi prispel v Celje ob 7. uri zjutraj. Na kolodvoru naj bi ga kar najponižneje pozdravil celjski župan dr. Josef Neckermann, nato pa naj bi sledila vožnja do stavbe c. kr. okrajnega glavarstva. Ob 8. uri naj bi bila tiha maša v nemški cerkvi, po njej pa sprejemi v stavbi c. kr. okrajnega glavarstva. Cesarju naj bi se poklonili duhovščina, v Celju živeči dvorni dostojanstveniki, predstojniki c. kr. lokalnih oblasti, župan in podžupan ter občinski zastop mesta Celja, načelnik okrajnega zastopa Celje s svojim namestnikom in okrajnim odborom, od društev pa samo odbor podružnice Rdečega križa, ker je cesar njegov pokrovitelj. Po 2. uri popoldne naj bi si cesar ogledal še novo Gizelino bolnišnico, opatijo in župnijsko cerkev sv. Danijela, lokalni muzej, nato pa naj bi se udeležil svečane prireditve v mestnem parku. Svečani večerji naj bi, kot omenjeno, sledili še iluminacija ter baklada, pred spanjem pa je bila načrtovana še serenada. Mestni občinski svet je tudi

⁶¹ ZAC, MOC 1850-1918: A.Š. 18 (1891).

⁶² Deutsche Wacht, 9. VIII. 1891.

sklenil, da bodo vsi občinski možje oblečeni v enotne praznične obleke: črn frak, cilinder, belo kravato in globlje sive rokavice.⁶³

Stroške ob obisku cesarja je imela tudi občina Celje – okolica, ki je pri občinski hiši na Bregu postavila slavalok in okrasila hiše.⁶⁴

Cesarski svétnik in celjski župan dr. Neckermann je 21. avgusta 1891 v posebnem razglasu pozval someščane, da naj izkoristijo redko čast, ki je doletela mesto, in da naj veselih src slavnostno sprejmejo njegovo veličanstvo, da bo dobilo prijazen vtis o mestu, ki je bilo vedno zvesto cesarju.⁶⁵

In mesto ob Savinji, ki se je obleklo v praznično obleko, je po osmih letih končno le ponovno dočakalo cesarjev obisk.⁶⁶ Točno ob 7. uri zjutraj je na celjsko železniško postajo prisopihal poseben dvorni vlak. Godba je zaigrala himno, v mestu pa je cesarja pozdravilo zvonjenje zvonov. Cesar je najprej pozdravil nadvojvodi Albrehta in Wilhelma in prijazno nagovoril generale, nato pa se je podal na peron, kjer ga je čakal občinski zastop. Svečanemu nagovoru župana in cesarjevi zahvali za lep sprejem je sledil sprevod skozi mesto. Navdušena množica je viharno pozdravljala cesarja. V prvem vozu sta se peljala župan in c. kr. okrajni glavar, v drugem kraljevi namestnik, v tretjem cesar in nadvojvoda Albrecht, v četrtem nadvojvoda Wilhelm s svojim adjutantom, v preostalih pa ostale uradne osebnosti in cesarjevo spremstvo. Sprevod je sestavljalo 22 voz, ki so se ustavili pred stavbo c. kr. glavarstva, kjer so bili v prvem nadstropju tudi nastanitveni prostori za cesarja. Po 8. uri je bila tiha maša v nemški cerkvi; slovesno jo je opravil opat Ogradi. Vstop v cerkev je bil dovoljen samo s posebno vstopnico. Cesar si je nato ogledal tudi znamenite lobanje celjskih grofov, ki so bile razstavljene za velikim oltarjem.⁶⁷

Iz cerkve je šel cesar peš v stavbo c. kr. okrajnega glavarstva, kjer so se zvrstile številne avdience. Ob 2. uri popoldne je cesar, kot je bilo načrtovano, obiskal pokrajinsko Gizelino bolnišnico, po kateri ga je vodil vodilni primarij dr. Neckermann. Ob ogledu opatije in župnijske cerkve sv. Danijela so cesarja sprejeli opat Ogradi in duhovščina. Nato si je cesar z velikim zanimanjem ogledal še lokalni muzej, potem pa se je vrnil v stavbo c. kr. okrajnega glavarstva.⁶⁸

Po kratkem počitku se je cesar Franc Jožef z vozom popeljal do Pallosove brvi ter se v spremstvu župana dr. Neckermanna peš odpravil čez Savinjo v mestni park, kjer ga je navdušeno pozdravila množica. Najprej si je ogledal otroško igrišče, kjer mu je v belo oblečena deklica izročila šopek rož. V štajerske noše oblečeni otroci so nato cesarju zapeli pesem in zaplesali v krogu. Na koncu so vsi šolarji zapeli himno. Po predstavi, ki je cesarja ganila do srca, se je cesar ob viharnem vzklikanju množice odpravil do sijajno okrašenega

⁶³ ZAC, MOC 1850-1918: A.Š. 18 (1891); Domovina, 15. VIII. 1891.

⁶⁴ ZAC, Občina Celje – okolica, Stroški za ureditev slavaloka in okrasitev hiš ob prihodu cesarja, A.Š. 23, sig. 33, 1891.

⁶⁵ Deutsche Wacht, 27. VIII. 1891.

⁶⁶ Cesar je bil v Celju leta 1883, ob šestoletnici vladanja Habsburžanov v notranjeavstrijskih deželah.

⁶⁷ Deutsche Wacht, 1. IX. 1891.

⁶⁸ Ibidem.

cesarskega paviljona, kjer so ga z osvežilnimi pijačami pričakale in mu izrazile spoštovanje dame komiteja, gospa Neckermann, Kummer, Rakusch in Zangger ter gospodične Gertscher, Schmidl in Herzmann. Cesar si je pozorno ogledal veliko sliko Celja in okolice štajerskega deželnega uradnika Leopolda Petschniga, ki je vsebovala situacijski načrt mesta Celja in okolice, označene poti, izletniške točke ter akvarele s pogledom na Gozdno hišo, Breg z grajskim hribom in vilo višjega štabnega zdravnika dr. Bergerja. Cesar se je okrepčal z jagodami in grozdem, ki mu ga je ponudila gospa Zangger. Nato se je cesar podal na Reitterjev hrib (Steirerkogel) ter se v tamkajšnjem paviljonu vpisal v spominsko knjigo. Ogledal si je še Gozdno hišo in tamkajšnja kopališča, nato pa se je po promenadi odpravil proti Kapucinskemu mostu.⁶⁹

Na Bregu, ki je spadal pod okoliško občino, je cesarja z vzkliki "živijo" navdušeno pozdravila množica Slovencev. Celjska čitalnica, združena s Slovenskim pevskim društvom je v zboru 70 pevcev pod vodstvom šmarskega nadučitelja Jurkoviča zapelo pesem Moja Avstrija.⁷⁰ "Cesar je pohvalil pevovodjo rekoč: 'Vi imate jako dobre, izbrane pevce. Zahvaljujem se vam; jako me je vaše petje razveselilo'. Z županom Glinškom je blagovilil govoriti slovensko."⁷¹

Brez nacionalnih razprtij, ki so vladale med Nemci in Slovenci, pa tudi ob obisku presvetlega vladarja ni šlo. Najbolj razgreti turnarji so namreč med petjem kričali svoj "hoch" in skušali motiti dokaj ubrane pevce. Slovenci so bili seveda ogorčeni nad "culujskim obnašanjem" celjskih Nemcev in nemškutarjev.⁷²

Ob 6. uri zvečer se je cesar odpeljal v hotel Slon (Elefant) na slovesno večerjo v dvorani Kazine. Na dvorni jedilni mizi je bilo 40 pogrinjkov.⁷³ Povabljeni so jedli uro in pol, jedilnik pa je bil sledeč:

Potage à l' orientale.
Mayonnaise d' ecrevisses en belle-vue.
Pièce de boeuf et jambon.
Poulardes à la Perigueux.
Perdreaux rôtis, salade, compote.
Cardons à la moëlle.
Parfait au chocolat en surprise.
Fromages.
Glaces aux griottes et au café.
*Dessert.*⁷⁴

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Domovina, 19. IX. 1891.

⁷¹ Jožef Apih, Naš cesar. Spomenica ob petdesetletnici njegove vlade. – Celovec 1898, str. 198.

⁷² Celjska Domovina je pisala, da je sijajen obisk cesarja za Slovence ostal le grenak spomin, saj so jih celjski Nemci kakor tujce potisnili nazaj. Čudila se je nad nacionalno nestrpnim početjem Nemcev, ki ga niso pričakovali v navzočnosti presvetlega cesarja. – Domovina, 19. IX. in 3. X. 1891. Omenim naj še, da Deutsche Wacht o dogodkih pri Kapucinskem mostu ni zapisala niti besede.

⁷³ Večerjo so kuhali dvorni kuharji, ki so s sedemnajstimi kuhinjskimi vozovi in vsemi potrebščinami prispeli v hotel Slon že dva dni pred prihodom cesarja. – Deutsche Wacht, 30. VIII. 1891.

⁷⁴ Deutsche Wacht, 1. IX. 1891.

Po večerji si je cesar ogledal razsvetljeno mesto in sijajno baklado, v kateri je bilo več kot tisoč udeležencev. Po štirje moške v vrsti so v urejenem sprevodu pod vodstvom Juliusa Rakuscha in ob spremljavi dveh godb korakali skozi mesto. Pogled na baklado je bil fenomenalen. Tisoč lampijonov v vseh mogočih barvah je ponujalo čaroben pogled. Sprevod je šel najprej po Graški ulici do Glavnega trga, nato pa po Gosposki ulici do Trga cesarja Jožefa ter se lepo razporedil okrog spomenika cesarja Jožefa, ki je stal nasproti stavbe c. kr. okrajnega glavarstva. Ko se je cesar pojavil na oknu, ga je množica navdušeno pozdravila, moško pevsko društvo pa je zapelo dve pesmi. Po serenadi je šel sprevod naprej po mestu, cesar pa se je odpravil k počitku. Šele po 10. uri so se v mestu, ki je plavalo v morju luči, izpraznile ulice in zavladal je običajen mir.⁷⁵

Naslednji dan si je cesar ogledal manevre v okolici, popoldne pa se je zopet vrnil v mesto. Zvečer je bila zopet slavnostna večerja v hotelu Slon, tokratni meni pa je bil sledeč:

Potage crème de gibier.
Foie-gras en bordure à la gelée.
Pièce de boeuf et selle de veau.
Grenadins de cerf à la Robert.
Chapons rôtis, salade, compote.
Quartiers d' artichauts à l'italienne.
Bombe aux fraises.
Fromages.
Glaces aux ananas et au chocolat.
Dessert.

Medtem ko so izbrani povabljeni jedli dobrote dvorne kuhinje, je bila zunaj strašna nevihta s točo, ki je bila menda debela kot golobja jajca.⁷⁶ Naslednji dan je cesar zapustil mesto, ki je odložilo praznično obleko, celjski vsakdanjik pa se je povrnil v ustaljene tirnice.

Odprtje Narodnega doma

Z vztrajnim in požrtvovalnim delovanjem je 26. oktobra 1891 dr. Ivanu Dečku v imenu Posojilnice za 25.000 gld. uspelo kupiti Reitterjevo zemljišče na vogalu Ljubljanske ceste in Trga cesarja Jožefa za postavitev Narodnega doma. Takoj po tem nakupu je mestna oblast hotela prav čez to parcelo speljati 12 metrov široko cesto, vendar pri tej nameri ni uspela. Za arhitekta je Posojilnici uspelo pridobiti inženirja Vladimírja Hraskyja. Gradbena dela so se z odkopavanjem zemlje začela 5. oktobra 1894; pri tem so naleteli na ostanke rimskih zgradb. 8. aprila leta 1895 je opat Ogradi blagoslovil temeljni kamen, do konca tega leta pa je bila stavba že pod streho. Podstrešne prostore in sobe v prvem in drugem nadstropju so uredili do jeseni 1896, velika dvorana, gostilne in prodajalne pa so bile nared spomladi

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

1897. Zadnji kamen, spominska plošča, je bil vgrajen julija 1897.⁷⁷ Ta veličastna zgradba je kasneje predstavljala dom in zavetišče mnogim slovenskim društvom, bila prizorišče slovenskega družabnega življenja ter postala pravi simbol slovenstva v mestu.

Tudi za 7. in 8. avgusta 1897 napovedano slavnostno odprtje Narodnega doma in blagoslovitev sokolske zastave so se ostro brusila peresa tako v nemškem kot v slovenskem tisku. Za zagotovitev varnosti slovanskih gostov so poleg mestne policije angažirali tudi vojsko in orožništvo, mestna oblast pa je za ves javni promet zaprla Trg cesarja Jožefa.

Ob 20. uri se je v nabito polni in lepo okrašeni veliki dvorani Narodnega doma začel obsežen in zanimiv kulturni program, vrhunec tega sta predstavljala deklamiranje Funtkovega prologa⁷⁸ ter uprizoritev igre V Diogenovem sodu. Po kulturnem programu pa se je razvila živahna prosta zabava.

Medtem pa se je pred Narodnim domom zbrala množica razburjenih Nemcev, ki so v znak kljubovalnosti prepevali "Wacht am Rhein" in druge nemške nacionalne pesmi, ponoči pa "naskakovala posameznike, da bi jim vzeli čepice, na skupine pa so metali jajca".⁷⁹

Naslednji dan je nemška drhal z žvižganjem, tuljenjem in psovkami pozdravila glavnilno slovanskih gostov (med njimi okoli 200 sokolov v društveni opravi), ki so prispeli z dopoldanskimi vlaki.⁸⁰ Po zajtrku so se zastopstva vseh, preko 65 prispelih društev, odpravila proti slavnostnemu prostoru pri Zgornjem Lanovžu. Brž ko so prestopili mestno mejo, je zaigrala godba, zaslišali so se sokolski rogovi, društva pa so navdušeno razgrnila svoje zastave. Po slovesni sveti maši pred okoli 8000-glavo množico je opat Ogradi blagoslovil še novo društveno zastavo Celjskega Sokola, kateri je botrovala Mara pl. Berks - Čopova.

Nato so udeleženci odšli v mesto, kjer so po nagovoru dr. Josipa Serneca na stopnišču Narodnega doma slovesno odkrili marmornato spominsko ploščo. Okoli 400 povablencev se je nato preselilo v veliko dvorano, kjer so organizatorji pripravili veličasten banket. Ostali pa so se razkropili mestu, seveda predvsem po gostilnah.

Po banketu so se vsa društva ponovno vrnila k Zgornjemu Lanovžu, kjer so sokolska društva pripravila zanimiv telovadni program. Postavni močje v modrih telovadnih hlačah in triko srajcah so številnemu občinstvu pokazali svoje znanje v prostih vajah, kroženju s kiji, v vajah z ročki, na orodju, v boksu in batonu.

Do ponovnih izgredov je prišlo zopet zvečer, ko so povabljeni društva in posamezniki prispeli v Narodni dom ter se nato v manjših skupinah pod varstvom redarjev, orožnikov

⁷⁷ Iz slavnostnega govora dr. Josipa Serneca ob odkritju spominske plošče (Slovenski narod, 9. VIII. 1897, Slovenski gospodar, 12. VIII. 1897), Janez Cvirn, Thomas Fürstbauer: Kronika mesta Celja 1892-1907. - Celjski zbornik 1990, str. 234, 235.

⁷⁸ Cenura, ki jo je opravilo namestništvo, je prolog osiromašila na dveh mestih. Pri deklamiranju so tako morali izpustiti del, v katerem je Funtek vzneseno poimenoval Celje za "stolico slovenske Štajerske" ter verze "A tujec bodi gost, nikdar gospod!" (Janko Orožen, Zgodovina Celjskega Sokola 1890-1940. - Celje 1940, str. 45).

⁷⁹ Slovenski narod, 9. VIII. 1897.

⁸⁰ Ibidem.

in vojakov odpravljali na kolodvor. Nemški burši so se na vse pretege trudili povzročiti škandal, kričali so znane psovke ter obmetavali slovanske goste s kamni, gnilimi jajci, steklenicami, napolnjenimi s črnolom in hudičevim oljem. Še dolgo v noč pa so odmevali glasni kriki - zdaj se je zaslišalo heil, zdaj živio.⁸¹

Nemci pa so razgrajali še dan po slavnosti - naskočili so Narodni dom ter razbili veliko šipo, svetilko pri vhodnih vratih, polomili žlebove, stavbo pa okrasili z gnilimi jajci.⁸²

Hugo Wolf in Celje

V svetu družabnega življenja celjskega meščanstva je imela zlasti glasba osrednje mesto in izredno velik pomen. "Skoraj vsaka boljša meščanska hiša je premogla klavir, ki je igral pomembno vlogo pri različnih družinskih slavnostih. Večina celjskih meščanov pa je z navdušenjem obiskovala tudi številne glasbene koncerte, ki jih je z vedno večjim uspehom prirejalo leta 1879 obnovljeno celjsko Glasbeno društvo s svojo godbo. V prvih letih so v celjski godbi sicer igrali predvsem priučeni "podeželski muzikantje" (najboljši glasbenik v njej je bil mestni policaj), v nekaj letih pa so se vanjo vključili tudi izobraženi glasbeniki, ki so bili sposobni zahtevnejšega muziciranja. Ko je prišel za vodjo celjske mestne godbe Adolf Diessl (1889), odličen pianist in vsestranski glasbenik, je začela godba prirejati redne nedeljske promenadne koncerte v mestnem parku, vsako leto pa je priredila tudi po 3 ali 4 simfonične koncerte. Od preloma stoletja pa so postajali večeri komorne glasbe bolj pogosti (enkrat mesečno) in vedno bolj kvalitetni. Na njih je lahko celjska glasbena publika uživala v glasbi Beethovna, Straussa, Mozarta, Schuberta, Brahmsa, Haydna, Chopina in slovenjegraškega "rojaka" Huga Wolfa, katerega skladbe so bile na repertoarju celjske godbe še posebej pogoste.⁸³

Fritz Zangger, ugleden meščan in velik navdušenec za glasbo, je sicer obžaloval, da so bili stiki Huga Wolfa, "ustvarjalca nesmrtnih samospევov", z mestom ob Savinji nezadostni. Pravi, da je svojo zgodnjo mladost, torej čas, ko so nastale edine možnosti za ožje vezi z mestom Celjem, skladatelj preživel v Slovenj Gradcu, Gradcu, Šentpavlu in Mariboru. Že kot petnajstletni deček pa se je nato za vedno preselil na Dunaj.⁸⁴

Na višku glasbene ustvarjalnosti je še relativno mladi Wolf (roj. 1860) septembra 1897 zbolel za progresivno paralizo.⁸⁵ Po odpustu iz Zavoda za živčne bolezni dr. Svetlin na Dunaju (24. januarja 1898) je skladatelj na začetku februarja najbrž prvič v svojem življenju prišel v mesto Celje. Najprej se je naselil v sobi za goste pri sestri Käthe, ki je bila predstojnica hiše rudarskega svetnika Emanuela Riedla na Gosposki ulici 4. Toda tam je v

⁸¹ Slovenski narod, 9. in 26. VIII. 1897, Deutsche Wacht 12. VIII. 1897

⁸² Slovenski narod, 10. VIII. 1897.

⁸³ Janez Cvirn, Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju. – To in ono o meščanstvu v provinci, Celje 1995, str. 30-31.

⁸⁴ Fritz Zangger, Künstlergäste. Ein Ausschnitt aus dem Kulturleben der deutschen Minderheit in Slowenien. – Celeja, Celje 1933, str. 131.

⁸⁵ Sifilitično mehčanje možganov; sifilitično slabounje; paralična slabounnost; duševna bolezen, ki izbruhne v t. i. terciarnem stadiju sifilisa, in to 10 – 15 let po okužbi s spolno kugo.

turobnem meglenem vremenu zdržal le dva dni, nato pa je sprejel velikodušno ponudbo takratnega prisednika deželnega odbora Moritza Stallnerja in se naselil v njegovi vili v Vojniku.⁸⁶

Iz Wolfove korespondence z Roso Manreder, pesnico Wolfove opere Corregidor, je razvidno, da se mu je soba za goste na Gosposki ulici zdela "popolnoma soliden in primeren refugij za kaznjence, slepce ali mrličje", medtem ko je bila zanj vila poslanca Stallnerja naravnost čudovita. Na razpolago je imel "konjušnico in kočije ter zelo prijaznega, starega in škilastega hišnega zmaja", ki je zanj materinsko skrbel z močno podeželsko hrano in imel "samo eno usodno lastnost..., namreč, ta ženska je bila t. i. packa, ki sploh ni očistila krožnikov, kozarcev in jedilnega pribora in se je tudi sicer skrbno izogibala vsake čistoče. Toda imela je – in to je bilo odločilno – pošteno srce in dober humor". Wolf je zato sam skrbel za pomivanje, čiščenje in brisanje prahu, s "hišnim zmajem" pa sta se kar dobro prenašala. Sicer pa, kot sam pravi v pismu, tako ali tako ne bo dolgo ostal v Vojniku, saj jo bo kmalu mahnil proti jugu.⁸⁷

Še bolj zanimivo pa je prav tako v Celju napisano pismo, ki ga je skladatelj poslal prijatelju Hugu Faištu, odvetniku v Stuttgartu, saj na pretresljiv način razkriva takratno duševno stanje glasbenega mojstra:

"Najdražji Faischti! Tvojo na Semmering naslovljeno karto so mi poslali v Vojnik pri Celju, kjer že tri dni prebivam v prazni vili deželnega poslanca Moritza Stallnerja. Danes sem obiskal svojo sestro v Celju, ki mi je izročila tvoje drago pismo. Teh nekaj vrstic pišem pred vrnitvijo v Vojnik še pri moji sestri, ki te kar najlepše pozdravlja in se navdušeno spominja večerov v Gradcu, kjer je donel tvoj močni bariton. Danes zvečer se bom s kočijo ponovno vrnil v Vojnik. V vsakem primeru bom zaenkrat ostal v Vojniku še približno en teden, nato pa bom naredil izlet na Mali Lošinj (Jadran) in tam prebil februar. Zaradi kakšnih prevelikih naporov, kar se tiče delavnosti, si ni treba delati nobenih skrbi. Nasprotno, polastila se me je prava delomrznost in zdi se mi, kot da ne bom nikoli več zapisal ene note. Moja nedokončana druga opera me niti najmanj ne mika, da bi jo izvedel do konca, in sploh ne maram kakršnegakoli muziciranja. Do tega so me moji zaskrbljeni prijatelji zdaj vendarle pripeljali. Kako se bom znašel v svojem penzionističnem položaju, mi je za zdaj še uganka, toda že toliko sem moral prestati, da upam, da bom srečno prešel tudi čez to čer, pa naj bo to na kakršenkoli način. Nenazadnje smo tako vsi dekadenti, in to je tudi tolažba, pa čeprav le majcena. Kot vidiš, nisem ravno človekoljubno razpoložen, zato bom pravočasno prekinil s pisanjem. Ah, vi zlati švabski "poletni telovniki", kako ste zavidanja vredni ljudje! Ali ne bi radi nikoli izumrli! Pozdravi mi Tvojo lepo in krasno Švabsko in bodi srčno objet od Tvojega potrtega in odsluženega Huga Wolfa. Celje, 2. februar 1898."⁸⁸

⁸⁶ Fritz Zangger, *Künstlergäste. Ein Ausschnitt aus dem Kulturleben der deutschen Minderheit in Slowenien.* – Celeja, Celje 1933, str. 131-132.

⁸⁷ Ibidem, str. 133.

⁸⁸ Ibidem, str. 133-134.

V teh dneh je Hugo Wolf na enem izmed sprehodov s sestro obiskal tudi podružnico podjetja za izdelavo klavirjev M. Ropas poleg mosta čez Ložnico in preizkusil nekaj instrumentov. Zabučale so nikoli slišane demonske harmonije, stari Martin Ropas pa je šele mnogo kasneje od Fritza Zanggerja izvedel, kdo je bil njegov gost. Drugi sprehodi so mojstra vodili na grajski grič in v Lisce. Zangger pravi, da je bil skladatelj takrat dobro razpoložen in mnogo bolj družaben kot v zgodnejših časih.⁸⁹

Po osmih dneh je Wolf zapustil vilo Stallner in odpotoval na jug. Na povratnem potovanju na Dunaj se je še enkrat peljal skozi Celje. Tokrat je bilo zadnjič. Jeseni 1898 je namreč ponovno hudo zbolel in prepeljali so ga v spodnjeavstrijsko deželno umobolnico, kjer je 22. februarja leta 1903 ugasnilo njegovo življenje.⁹⁰

Ob 50. obletnici skladateljevega rojstva, 6. novembra 1910, je celjsko pevsko društvo priredilo v Nemški hiši veličastno in sijajno proslavo, ki je postala "družaben in umetniški dogodek, ki mu v zgodovini našega mesta še ni bilo para". Župan Julius Rakusch je velikodušno financiral slavlje, na katerem je pelo 120 pevcev, kot solista pa sta nastopila operni pevec Herman Jessen in dr. Heinrich Potpetschnigg. Na sporedu je bila simfonična pesnitev Penthesilea, deset pesmi ob spremljavi klavirja in deloma tudi orkestra ter velikega zbora. Navdušenost občinstva je bila brezmejna, prijetno slavlje pa se je nadaljevalo tudi po proslavi, vse do zgodnjih jutranjih ur.⁹¹

Izgredi ob obisku čeških visokošolcev v Celju

"Od pevske slavnosti leta 1886 sèm bila je na dnevnem redu gorjača in kamen, gnjila jajca, črnilo in hudičevo olje, orodje, s katerim je celjska druhal, ki je bila plačana in napojena od znanih aranžerjev, vsakokrat po cele dneve in noči brez vsake bojazni in žalibože tudi nemoteno od političnih oblasti divjala zoper Slovence, jih insultirala, napadala in ranila."

S temi besedami je Ivan Bovha, tajnik v odvetniški pisarni dr. Ivana Dečka, 27. septembra 1899 slikovito opisal razmere v Celju, ki je bilo, kar zadeva nacionalne odnose, najbolj zanikrno mesto v monarhiji. Časi nacionalnega sožitja med Nemci in Slovenci so konec 80. let postali neponovljiva preteklost. Pretepi med Nemci in Slovenci, ki so včasih spominjali na prave male vojne, so sodili v običajen inventar celjskega vsakdanjika. Ob slovenskih kulturnih in družabnih prireditvah, ki so jih celjski Nemci praviloma razumeli kot navadno izzivanje, je običajno prihajalo do množičnih spopadov med Slovenci in Nemci. Razmere so se še posebno zaostriale v drugi polovici 90. let, po letu 1895, ko so bile "prastaremu nemškemu" mestu "vsiljene" slovensko-nemške vzporednice na nižji gimnaziji.

Julija 1899 so se po mestu razširile novice, da namerava v začetku avgusta več kot sto čeških visokošolcev obiskati Celje. Odziv celjskih Nemcev, ki so se takoj spomnili ekscesnih dogodkov iz prejšnjih let, je bil seveda pričakovan. Nemudoma so začeli s kampanjo proti

⁸⁹ Ibidem, str. 135.

⁹⁰ Ibidem, str. 135-136.

⁹¹ Ibidem, str. 137-138.

obisku čeških visokošolcev ter pozvali Celjane, naj preprečijo "načrtovani panslavistični napad na naše nemško mesto". Deutsche Wacht je hujskala svoje bralce, da hočejo "nemško" Celje obiskati praški pretepači, cestni razbojniki, divjaki z noži, požigalci in njihovi najsurevnejši pomagači Slovenci.

9. avgust pa se je nezadržno bližal. Slovenska stran je še naprej opozarjala, da lahko pride do sramotnega škandala, kjer bo tekla tudi kri, pa tudi hujskanje celjskih Nemcev se ni poglelo. Nemška mestna fakinaža, še zlasti capini zloglasnega pretepača Oechsa, kot tudi nemški burši iz Gradca in drugih krajev, so se vneto pripravljali na sprejem neljubih gostov.

Na Kranjskem (Bled, Ljubljana, Postojna) je bil sprejem čeških izletnikov "povsod najsijajnejši in nad vse ljubezniv". V Celju pa je Čehe pričakala do zob oborožena (s palicami, piščalkami, gnilimi jajci, granitnimi kockami in kamenjem) nemška fakinaža. Več kot 120 čeških izletnikov je zato na poti do slovenskega Narodnega doma, kjer je bil popoldne banket, moral varovati vojaški kordon. Orožniki so spremljali Čehe in Slovence tudi na izletu na Stari grad.

Takoj po vrnitvi z gradu, ko se je c. kr. žandarmerija umaknila in ko je skrb za red in mir ponovno prešla v roke celjske mestne policije, je nemška "drhal" začela tuliti in žvižgati, na "barbarske Slované" in na Narodni dom se je usulo kakor pest debelo kamenje, ki je nekaj ljudi ranilo ter pobilo več šip in svetilk. Celjska mestna policija si je ob vsem tem zatiskala oči.

Ob 8. uri zvečer se je v Narodnem domu začel koncert, na katerega je kljub divjanju nemških razgrajčev prišlo "precej celjskega občinstva in mnogo gostov iz bližnjih trgov". Uradnemu delu sporeda je sledila veselica, ki je trajala do zgodnjih jutranjih ur. Na nevarnih celjskih ulicah pa so Nemci v manjših skupinah na temačnih krajih neprestano prežali na Slovence in Slovenke, ki so se vračali z veselice, ter jih izzivali, psovali in preteпали. Okrog 1. ure ponoči je prišlo tudi do streljanja. Pri tem je učitelj Franc Gostinčar iz Griž pri ljubljanski mitnici ranil Josefa Pollantza, pripadnika nemške tolpe, ki je bila oborožena s poleni in noži. Skoraj istočasno je Ivan Bovha, sicer tajnik v Dečkovi pisarni, v Gosposki ulici ustrelil dninarja Juliusa Grabitscha.

Zaradi opisanih dogodkov je razburjenje celjskih Nemcev zopet naraslo in pred Narodnim domom se je ponovno zbrala množica, ki se ni in ni hotela pomiriti. Deželna bramba je obkolila Narodni dom in nihče ni mogel vstopiti ali oditi. Ob 9. uri zjutraj so vojaki napravili kordon. Češki gostje so morali po predpisani poti v senci bajonetov na kolodvor. Nemci so tulili: "Abzug! Slavisches Gesindel! Slavische Hunde!" ter jih obmetavali s kamenjem. Ob 10. uri so se Čehi odpeljali iz mesta.

Razburjenje Nemcev pa se tudi po odhodu Čehov ni poglelo. Proti večeru se je pred Narodnim domom zbrala 2000-glava množica, ki je kakšne pol ure demonstrirala in prepevala "Wacht am Rhein". Ob 7. uri zvečer je celjska fakinaža napadla vilo osovraženega slovenskega prvaka dr. Josipa Serneca in s kamenjem pobila vse šipe. Ob mižanju mestne

policije se je nato znesla še nad Narodnim domom in nad opatijo, kjer je vpila "los von Rom". Razmere so se pomirile šele naslednji dan.⁹²

Huda povodenj leta 1901

Mesto ob Savinji je bilo že od nekdaj znano tudi po tem, da so ga večkrat prizadele katastrofalne povodnji. Tudi sredi novembra leta 1901 je skoraj celotno Slovenijo preplavilo močno deževje. Celje, kjer so bile povodnji zaradi nerešenega vpašanja regulacije Savinje nekaj vsakdanjega, je bilo takrat med najbolj prizadetimi kraji. "Že po dvodnevem deževju... so Savinja in njeni pritoki v soboto 16. novembra prestopili bregove in se razlili po mestu in okolici. Ob sedmih zjutraj je vodno merilo pri Kapucinskem mostu pokazalo, da je višina vode dosegla 3,20 metra nad normalno, deroča reka pa je iz ure v uro naraščala. V zgodnjih jutranjih urah je bila poplavljen celotna celjska okolica, tako da je mesto bilo podobno otočku sredi mogočnega morja, dodobra pa so bili zaliti tudi nekateri predeli mestnega jedra. Že do dvanajste ure pa je voda prodrla do Wokaunovega trga in Ljubljanske ceste ter popolnoma zalila mestni park, Glazijo in naselje z vilami na Otoku (Villenviertel), kjer je bilo po poročilih kot v malih Benetkah."⁹³

Pogled na deročo Savinjo, ki je opoldne dosegla višino petih metrov nad normalo, je bil proti večeru še grozovitejši, saj je narasla še za en meter. Podivjana reka se je še sunkoviteje zaganjala proti mestu in ga skoraj v celoti preplavila. Voda se je od Wokaunovega trga in Ljubljanske ceste, kjer je vdrla v hlev Skobernetovega hotela Pri zamorcu, v valovih zlivala po Gizelini ulici ter poplavlila pritličje Gizeline bolnišnice. Hudo prizadeta je bila tudi vila dr. Josipa Serneca, o čemer je nemška Deutsche Wacht čez nekaj dni škodoželjno zapisala: "Dr. Serneec in njegova historična gnojna jama sta bila povsem v vodi".⁹⁴ Savinja je poplavlila tudi celotno Dolgo polje, na drugi strani mesta pa je po Novi ulici prodrla do poslopja mestne hranilnice, zalila železniški podhod pri hotelu Strauss, vrtove v Vrtni ulici ter igrišče pri nemškem dijaškem domu. Že ob 13. uri je reka odnesla staro Grenadirjevo brv na Bregu in nevarno ogrozila tudi ostale mostove v mestu, še zlasti Pallosovo brv pri mestnem parku. Otok se je spremenil v pravo jezero in stanovalci tamkajšnjih imenitnih vil so bili več kot en dan popolnoma odrezani od mesta. Mestnemu ekonomu Petru Derganzu je šele v nedeljo popoldne uspelo priti do njih s čolnom. "Kritično pa je bilo tudi v celjski mestni plinarni, kjer so se člani požarne brambe pod vodstvom načelnika Eichbergerja ves dan trudili s črpalkami sproti odstranjevati vodo, da ne bi dosegla plinomera, ker bi bilo sicer mesto ob razsvetljavo."⁹⁵

Še huje kot samo mesto, kjer je voda vdrla v večino kleti in pritličnih stanovanj in bila ponekod po in trgih visoka tudi 1 meter, pa so poplave prizadele

⁹² Celoten sestavek je povzetek podrobnejše razprave o ekscsiah v Celju leta 1899: Andrej Studen, "Bojimo se, da bo tekla kri!" Ekscsiai ob obisku čeških visokošolcev v Celju leta 1899. – Zgodovina za vse 2 (1995), št. 2, str. 1-8.

⁹³ Janez Cvirn, Velika povodenj v Celju 1901. – Kronika 33 (1985), št. 1, str. 76.

⁹⁴ Dr. Serneec und seine historische Mistgrube waren gänzlich im Wasser. – Deutsche Wacht, 21. XI. 1901.

⁹⁵ Janez Cvirn, Velika povodenj v Celju 1901. – Kronika 33 (1985), št. 1, str. 77.

Radovedna množica se je zbrala ob Pallosovi brvi in zaskrbljeno opazovala podivjano Savinjo in poplavljeni mestni park.
Zgodovinski arhiv Celje.

Pogled z zvonika Marijine cerkve na poplavljeno Savinjsko dolino.
Zgodovinski arhiv Celje.

celjsko okolico. Thomas Fürstbauer je v Kroniki mesta Celja zapisal, da "pogled iz zvonika nemške cerkve proti Savinjski dolini daje vtis, da stojiš sredi jezera z mnogimi otočki".⁹⁶ Podivjana Ložnica je popolnoma preplavila polja in travnike na Ložnici, Babnem, Lavi in v Medlogu in naredila ogromno škodo. Na več mestih je bila preplavljena tudi državna cesta proti Ljubljani, tako da je bil promet popolnoma onemogočen. Široko območje pa sta ob svojih bregovih poplavlili tudi Voglajna in še v večji meri Hudinja. Povodenj je prizadela Zavodno, Gaberje, Spodnjo Hudinjo, okoli Cinkarne in Westnove tovarne emajlirane posode pa je bilo sploh eno samo jezero.

"Enako, kot so Savinja in vanjo izlivajoče se rečice hitro narasle, so tudi kmalu upadle. Že v soboto zvečer je voda začela upadati, kajti v teku dneva se je količina padavin znatno zmanjšala. V nedeljo pa so se reke vrnile v svoje struge in za seboj pustile silno razdejanje."⁹⁷

Celjski občinski možje so se v katastrofalnih razmerah dobro znašli. Župan Gustav Stiger je že v soboto poslal na namestništvo in deželni odbor telegram s prošnjo, naj v Celje nemudoma pošljejo strokovnjake, da ocenijo škodo in vzroke za povodnji. "Poudaril je tudi, da bi že delna regulacija Savinje pri Celju odvrnila nevarnost od mesta. Naslednji dan je Stiger izdal tudi poseben oklic, s katerim je pozval celotno prebivalstvo, naj složno deluje pri uresničevanju vprašanja regulacije Savinje. V ponedeljek pa je po zasedanju občinskega sveta, na katerem so sklenili poslati na deželne in državne organe v Gradec in na Dunaj posebno peticijo, skupaj z občinskimi svetovalci prekrizal mesto in na najbolj prizadetih krajih z vodnimi znaki označil najvišji sobotni nivo vode kot dokaz velike katastrofe."⁹⁸ Prizadeven in sposoben celjski župan pa je naredil še eno dobro potezo. Več celjskih fotografov je namreč že v soboto naprosil, naj posnamejo čim več fotografij narasle vode. Fotografji Johann Martin Lenz, Julija Martini, Alfred Alesi in Vučinič mlajši so se odzvali županovi prošnji in na najbolj ogroženih mestih naredili posnetke razdejanja. "In ko si je v torek 19. novembra prišel ogledat posledice katastrofe štajerski namestnik grof Clary, so mu celjski občinski možje na več mestih poleg vodnih znakov v ilustracijo pokazali tudi fotografije, da je lahko s primerjavo na mestu lažje dojel razsežnosti ujme, ki je prizadela mesto."⁹⁹

Evangeličani in gibanje "Proč od Rima"

"22. ino 23. januara so zvonove iz luterškega tempelna, ki je v Šarfenavu bil, v Cele pripeljali, tempel pa s smodnikom do tal porušili. Hurter pripoveduje, da je slovensko ljudstvo od veselja vriskalo, ko se je ta tempel razsul."¹⁰⁰

Tako so leta 1600 celjski protestantje ostali brez svojega hrama v Govčah pri Žalcu. Protireformacija je svoje delo opravila učinkovito, saj se je obnovev organiziranega

⁹⁶ Janez Cvirn, Thomas Fürstbauer: Kronika mesta Celja 1892-1907, II. del. – Celjski zbornik 1991, str. 221.

⁹⁷ Janez Cvirn, Velika povodenj v Celju 1901. – Kronika 33 (1985), št. 1, str. 78.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem, str. 79.

¹⁰⁰ Ignac Orožen, Celska kronika. – Natisnil Julius Jeretin, Celje 1854, str. 135.

protestantskega verskega življenja v Celju začela šele čez 250 let. V letu 1854 je namreč 179 duš v mestu ob Savinji ustanovilo podružnico ljubljanske evangeličanske občine. Februarja naslednjega leta so celjski evangeličani kupili že močno prezidano bivšo cerkveno sv. Andreja ob Koprivnici ter si jo preuredili za opravljanje verskih obredov. Svečana posvetitev prostorov je sledila naslednje leto.¹⁰¹ Istega leta so uredili še pokopališče. Ljubljanski duhovnik je prihajal v Celje zaradi bogoslužja in verouka le štiri do desetkrat na leto.¹⁰²

Celjska mestna občina je evangeličane večkrat tudi gmotno podprla. Tako jim je npr. leta 1885 namenila 200 gl. za gradnjo župnišča in šole.¹⁰³ Leta 1890 pa je občinska komisija sklenila podeliti celjski evangeličanski podružnici v najem 55 grobov na mestnem pokopališču v Čretu ter ji dovolila uporabljati mrtvašnico.¹⁰⁴

Počasi, a vztrajno so evangeličani pridobivali vse več vernikov. Najbolj se je njihovo število povečalo na prelomu stoletja, ko so se tudi celjski Nemci navdušili za gibanje "los von Rom".¹⁰⁵ Od leta 1898 dalje je Deutsche Wacht skorajda v vsaki številki agitirala za prestopanje iz katoliške vere, navajala pa tudi razloge za takšno ravnanje: 1) ker je politična potreba, da se uniči državi nevarna moč papeštva, 2) ker je to nacionalna potreba, saj klerikalci delujejo proti nemškemu narodu, 3) ker je to religiozna potreba, saj katoliška cerkev ni v skladu z resničnim Kristusovim duhom, 4) ker je to tudi socialna zahteva.¹⁰⁶

Pravi razmah pa je celjsko evangeličansko gibanje doseglo s prihodom prvega dušnega pastirja vikarja Fritza Maya z Dunaja, ko je bila 8. decembra 1901 vzpostavljena tudi samostojna celjska evangeličanska občina. Ob tej priliki je takrat govoril dr. Fritz Zangger ter poudaril, da lahko nemško ljudstvo ponovno ozdravi le v znamenju evangelizma.¹⁰⁷

Za gradnjo nove evangeličanske cerkve in župnišča je mestna občina dala na voljo zemljišče na Otoku. Že 4. julija 1902 so slavnostno posvetili novo župnišče.¹⁰⁸ Temeljni kamen za novo cerkev, v katerega so simbolično vzdali tudi delček ruševine stare protestantske cerkve iz Govč pri Žalcu (v želji da bi se iz nje porodila nova in boljša bodočnost), pa so postavili 25. avgusta 1904. Nova cerkvena stavba je bila vsekakor nujno potrebna, saj so bili v stari, vlažni in pretesni kapeli pogoji za opravljanje božje službe zagotovo neznosni. Po drugi strani pa so z novo, v tipičnem psevdogotskem slogu zgrajeno cerkvijo,

¹⁰¹ Andreas Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*. – Gradec 1909, str. 379.

¹⁰² Rudolf Pertassek, *Cilli, die Alte Steierische Stadt an der Sann*. – Gradec 1996, str. 221.

¹⁰³ ZAC, MOC 1850-1918: A.Š. 18 (1885).

¹⁰⁴ ZAC, MOC 1850-1918: A.Š. 18 (1890).

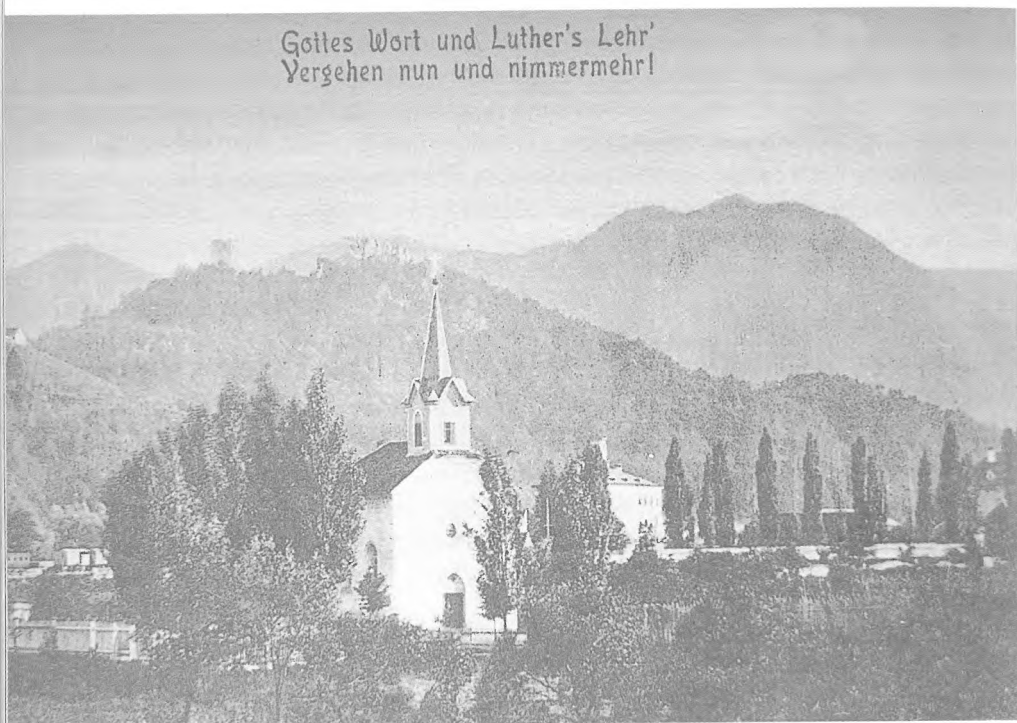
¹⁰⁵ Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*. – Maribor 1997, str. 237-241. Gibanje se na avstrijskem političnem prizorišču pojavi v času boja zoper Badenijeve jezikovne naredbe. Spodnještajerski nemški tisk začne z močno agitacijo za izstopanje iz rimokatoliške cerkve novembra 1898, ko izide Schönererjev poziv k prestopanju v protestantizem.

¹⁰⁶ Janez Cvirn, *Boj za Celje, Ljubljana 1988*, str. 77.

¹⁰⁷ Deutsche Wacht, 15. VII. 1906. Ta je zajemala prostor od meje s Koroško na zahodu do Hrvaške na vzhodu ter od reke Save na jugu do reke Drave na severu. Verske obrede so organizirali tudi v Topolšici, Novem Kletu, Vitanju, Sevnici, Štorah in na Dobrni. V Brežicah, Preboldu in na Polzeli pa je potekal verouk.

¹⁰⁸ ZAC, MOC 1850-1918: A.Š. 20 (1902).

Gottes Wort und Luther's Lehr'
Vergehen nun und nimmermehr!

Cerkvica sv. Andreja s pokopališčem, ki je v letih 1855-1906 nudila zavetje celjskim evangeličanom.

Zgodovinski arhiv Celje.

želeli tudi na zunaj pokazati svojo prisotnost v mestu in s tem tudi popularizirati svojo vero in gibanje los von Rom. Zato so tudi pridobili preizkušenega arhitekta Karla Steinhoferja, ki je podobni zgradbi postavil že v Mürzzuschlagu in Trautenuu. Za novo cerkveno stavbo je skupaj z notranjo opremo bilo potrebno zbrati ogromno vsoto (65 000 mark).

Medtem ko je v protestantizmu prestopalo vse več ljudi (po pisanju *Deutsche Wacht* je bilo v Celju leta 1905 takih prestopov skorajda 60), se je na drugi, katoliški strani, kazala vse večja nestrpnost do protestantov. Na to je opozarjal tudi letak, ki ga je izdal evangeličanski župnijski urad pred posvetitvijo nove cerkve leta 1906. V njem je svojim vernikom sporočal, da njihovi sokristjani širijo sovraštvo do njih pri misijonih, šmarnicah ter celo pri verouku.

Vidni znak katoliške nestrpnosti do evangeličanov je še pred slovesno posvetitvijo dobila nova evangeličanska cerkvena stavba, ki je bila sramotno oskrunjena, vikarju pa so neznani storilci na vrata nabili grozilno pismo. Hkrati pa so celjski evangeličani ugotavljali, da je s srditim odporom do "nemških krivovercev" bilo navdahnjeno predvsem slovensko neomikano preprosto ljudstvo.¹⁰⁹ Seveda pa je takšne reakcije izzval bolj nacionalni kot verski moment.

Velika slavnost ob posvetitvi nove cerkve je bila napovedana za nedeljo, 16. julija 1906. Praznovanje se je začelo že v soboto s pozdravnim večerom, na katerem so predstavniki prezbiterija, odbora za gradnjo cerkve in mnogi drugi člani evangelistične cerkve pristrčno pozdravili goste, kurator Adler pa je še posebne pozdrave namenil predstavnikom dveh nemških mest: Halleja in Lübecka.

Praznično jutro je naznanilo "cerkveno topništvo". Slavnostni prostor je že na daleč dajal prazničen vtis: hišni posestniki na Otoku so svoje vile, obdane s čudovitimi cvetočimi vrtovi, okinčali z okrasnimi zastavicami ter nemškimi banderami; na visokih drogovich, povezanih s hrastovimi venci, so vihrale zastave v državnih, deželnih, mestnih ter seveda nemških nacionalnih barvah; iz zvonika pa so se slišali nežni zvoki stare luteranske pesmi "Ein feste Burg ist unser Gott".¹¹⁰ Slovenski narod pa je poročal: "V poveličevanje vse te demonstracije je vihrala iznad mesta velika frankfurtarica na Šmiklavškem hribu, torej na terenu slovenske okoliške občine."¹¹¹

Ob tričetrt na štiri popoldne so se člani celjske evangeličanske občine in njihovi gostje zbrali v stari cerkvi sv. Andreja ter se od nje poslovili s pesmijo "Unsern Ausgang segne Gott" ter slavnostnim govorom superintendenta Schacka z Dunaja.

Nato so se postavili v vrste za slavnostni sprevod skozi mesto - najprej godba, za njo otroci in duhovščina, nato pa so se zvrstili predstavniki odbora za gradnjo cerkve in prezbiterija, nato častni gostje¹¹² ter na koncu evangeličanske družine iz Celja in okolice.

¹⁰⁹ *Deutsche Wacht*, 15. VII. 1906.

¹¹⁰ *Deutsche Wacht*, 19. VII. 1906.

¹¹¹ Slovenski narod, 16. VII. 1906.

¹¹² Najprej seveda predstavnika mesta Halle, nato pa predstojnik mestnega urada dr. Ambroschitsch kot predstavnik mestne občine ter predstavniki evangeličanskih občin iz Maribora, Gradca, Ljubljane, Trsta in drugih krajev.

Po mestnih ulicah je slavnostni sprevod opazovalo veliko občinstva in tudi pred novo cerkvijo se je zbrala velika množica. Pred vrati nove zgradbe je sprevod pričakal otroški pevski zbor, arhitekt Karl Steinhofler pa je slavnostno predal ključke cerkvenih vrat kuratorju celjske evangeličanske občine Georgu Adlerju, ta pa jih je ob lepih željah dal v roke vikarju Fritzu Mayu, ki je z njimi odklenil cerkvena vrata. Množica se je vsula v cerkev in prisotni so lahko uživali v prečudovitem pogledu na lepo razsvetljeno ter urejeno notranjost.¹¹³

Po petju vernikov je superintendent Schach z vidnim navdušenjem opravil posvetitev novega božjega hrama, nato pa so se ob spremljavi orgel s kora oglasili člani obeh celjskih nemških pevskih društev.

Slavnostno pridigo s temeljno mislijo "Bog je ljubezen" je namesto obolelega celjskega vikarja Fritza Maya podal mariborski pastor Ludwig Mahnert. Ob koncu tega prazničnega bogoslužja je senior Schwarz med evangeličane sprejel še devet, sicer že bolj ali manj osivelih spreobrnencev.

Zvečer so organizatorji priredili še množično obiskan družinski večer v Gozdni hiši. Prijazno dobrodošlico je vsem prisotnim izrekel inženir Fritz Wehrhan, nato pa je ves ganjen spregovoril kurator Georg Adler. Ta je še enkrat poudaril velik pomen te nove pridobitve ter ob radostnih klicih heil predstavniku mesta Halle, sodnemu svetniku Eltzu, slovesno izročil akvarelno sliko s podobo nove evangeličanske cerkve, delo domačega umetnika O. Blüthgena. Sledila je prisrčna zahvala gosta iz nemškega mesta Halle, ki je poudaril, da tako evangeličanstvo kot nemštvo ne poznata meja - segata namreč od reke Saal do Savinje, isti duh pa preveva tako prebivalce Halleja kot Celja.

Nato se je zvrstilo še nekaj govornikov, na koncu pa so javno prebrali še dolg seznam podpornikov in darovalcev za novo evangeličansko cerkev. Pozdravna pisma in telegrami (vseh skupaj so našteali kar 74) so prispeli celo iz Norveške, Švedske, Anglije in Švice.

Praznovanje pa se je nadaljevalo še v ponedeljek popoldne z izletom na Stari grad. Gostje so lahko uživali v lepem razgledu. Nemške žene in dekleta so jih pogostile z raznovrstnimi dobrotami, za tekoče okrepčilo pa je poskrbel oskrbnik grajskega stolpa Eckschlager. Sproščeno in prijetno razpoloženje je trajalo kar nekaj ur, ko pa se je zmračilo, so se s svetilkami v rokah odpravili nazaj v mesto.¹¹⁴

Kasnejši Maroltov opis evangeličanske cerkve nas seznanja z zanimivimi podrobnostmi. Cerkvica, ki je stala sredi čudovitega parka, je bila obrnjena od vzhoda proti zahodu. V dolžino je merila 27,5 m, v širino (v prečni ladji) pa 18 m. Na vzhodni strani se je dvigoval

¹¹³ Kot poroča Deutsche Wacht (19. VII. 1906) so se te maše udeležili tudi predstavniki častnikov celjskega pehotnega in brambovskega bataljona, mestnega sveta, okrajnega glavarstva, okrožnega in okrajnega sodišča, davčnega in poštnega urada, železniške postaje...

¹¹⁴ Deutsche Wacht, 19. VII. 1906.

stolp, ki se je proti vrhu zoževal in prehajal iz štirikotnika v osemstrano piramido. Ob stolpu sta stala dva okrogla stolpiča. Stavba se je nadaljevala v vzdolžno ladjo z nižjima stranskima hodnikoma. Sledila je prečna ladja, oltarni prostor pa je bil zaključen s stremi stranicami osmerokotnika. Levo od oltarnega prostora se je nahajala zakristija. Cerkvica, pozidana v psevdogotskem slogu iz surove rdeče opeke, je na vogalih imela kamnito rustiko in opornike. Oltar in prižnica, tudi delo arhitekta Steinhoferja, sta bila preprosta. Orgle so bile starejše (znamke Christof, 18. stoletje), obnovljene leta 1887 na Dunaju. Cerkvica je bila opremljena z zvonovi "Bochumer Verain" iz leta 1905.¹¹⁵

Po preobratu leta 1918, še bolj pa po zmagi nad nacizmom leta 1945, je celjska evangeličanska občina vse bolj izgubljala svoj pomen in vernike. Posledica tega je bila, da je po letu 1945 tudi cerkvena stavba na Otoku postajala vse bolj osamljena ter začela nezadržno propadati. V 60. letih pa je doživela enako žalosten konec kot tista v Govčah leta 1600.

Nemška hiša

Ideja o postavitvi Nemške hiše v mestu ob Savinji se je začela porajati sredi 90. let 19. stoletja. Takrat so namreč celjski Slovenci dosegli slovenske paralelke na celjski gimnaziji, skoraj sredi mesta pa je zrasel veličasten Narodni dom, ki je postal pravo središče slovenskega društvenega, kulturnega in političnega udejstvovanja v mestu. Na prelomu stoletja so namreč Slovenci v mestu nezadržno napredovali, Nemci pa so se počutili vse bolj ogrožene.

Vse to je celjske Nemce vzpodbudilo, da so začeli zbirati prispevke za izgradnjo stavbe, ki bi pomenila protiutež slovenskemu Narodnemu domu. V ta namen so ustanovili tudi društvo Nemška hiša, katerega pravila je namestništvo potrdilo 13. marca 1898.¹¹⁶

Že junija istega leta je občinski odbor sklenil prodati društvu Nemška hiša staro Guggenmosovo hišo z vrtom. Ker pa je bila hiša stara, se je vodstvo odločilo za novogradnjo ter je leta 1900 razpisalo natečaj za najboljšo arhitekturno rešitev.¹¹⁷ Odbor je ponudnikom med drugim predpisal tudi to, da mora projekt vsebovati germanski tip fasade.¹¹⁸ Komisija je izmed 37 prispelih načrtov izbrala projekt dunajskega arhitekta Petra Pavla Branga, s katerim je v Celje prispela nemška neogotika in neorenesansa, nemški slog Altdeutsch.¹¹⁹

¹¹⁵ Marijan Marolt, Dekanija Celje. - Umetnostni spomeniki Slovenije, III. del, Maribor 1931, str. 8-9.

¹¹⁶ Janez Cvirn, Thomas Fürstbauer: Kronika mesta Celja 1892-1907, I. del. - Celjski zbornik 1990, str. 246.

¹¹⁷ Janez Cvirn, Kri v luft! Čreve na plot!, Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja. - Celje 1990, str. 39.

¹¹⁸ Andrej Studen, Beseda, dve o Nemški hiši v Celju. - Celjski zbornik 1991, str. 41.

¹¹⁹ Janez Cvirn, Kri v luft! Čreve na plot!, Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja. - Celje 1990, str. 40.

Zaradi pomanjkanja cekinov so se prizadevanja za gradnjo Nemške hiše upočasnila, tako da so šele leta 1905 zbrali toliko denarja, da so se lahko odločili za gradnjo. Spomladi istega leta so začeli rušiti staro Guggenmosovo hišo, 26. julija 1905 pa so slavnostno položili temeljni kamen. Na lepo okrašenem gradbišču se je zbrala množica ljudi, slavnost pa so popestrili člani dunajskega Schubertbunda, ki so zapeli dve nacionalni pesmi. V pozdravnem govoru je načelnik društva Nemška hiša Fritz Wehrhan na kratko orisal zgodovino gradnje te stavbe. Josef König pa je prebral listino, ki so jo vzdali v temeljni kamen.¹²⁰

Zaradi zasramovalnega in nizkotnega pisanja Domovine ob polaganju temeljnega kamna za Nemško hišo (stavbišče je žaljivo poimenovala "konjski britof"), so 7. avgusta s "freibierom" opogumljeni celjski Nemci uprizorili pravi nočni pohod. Prva postaja je bil seveda Narodni dom - poleg kričanja in psovanja so v zgradbo metali kamenje ter s koli tolkli po vratih. Nato so podobne reči počeli tudi pred poslopjem Zvezne tiskarne, pred hišo dr. Kukovca ter se ponovno vrnili pred Narodni dom.

Gradbena dela so pod vodstvom mestnega zidarja in tesarja Antona Dimetza hitro stekla. Že novembra 1905 je zgradba začela dobivati streho, spomladi 1907 pa je bila impozantna stavba dokončana.

Maja 1907 so v Nemški hiši odprli gostilno in hotel, v njej pa so še kako potreben prostor dobila vsa celjska nemška društva, ki so prej domovala po različnih gostilnah in hotelih. Nemška hiša je tako postala osrednje prizorišče različnih nemških zabavnih in kulturnih prireditev, ki so bile vse do vojne 1914 zelo dobro obiskane.¹²¹

Nemška hiša je sestavljala tudi pomemben člen v celjskem ideološkem aparatu, ki naj bi tako domačinom kot tujcem dokazovala večno nemški značaj Celja. Lokacija je bila skrbno izbrana, saj je popotniku takoj, ko je stopil skozi glavna vrata celjskega kolodvora, prvo dobrodošlico izrekla impozantna stavba s tipično nemško fasado in z napisom Nemška hiša. Mogočen in visok stolp s krožnim reliefom, ki je prikazoval prihod Germanov, je dominiral nad okolico. Prišlek naj bi tako dobil vtis, da je vstopil v staro in tipično nemško mesto. Cilj je bil dosežen.

Sokol si je pred vrati nemškega Celja zgradil čvrsto gnezdo

Predloge za pridobitev novih, predvsem pa ustrežnejših prostorov za telovadbo celjskih Sokolov so resneje oblikovali na občnem zboru društva 23. septembra 1905.¹²² Hkrati z zbiranjem denarnih sredstev so začeli tudi razmišljati o lokaciji za novo sokolsko gnezdo. Po dolgih obravnavah so se odločili za Gaberje. Pri tej odločitvi je pomembno vlogo odigral

¹²⁰ Janez Cvirn, Thomas Fürstbauer: Kronika mesta Celja 1892-1907, II. del. – Celjski zbornik 1991, 242.

¹²¹ Več o notranji razporeditvi prostorov glej: Andrej Studen, Beseda, dve o Nemški hiši v Celju. – Celjski zbornik 1991, str. 44-47.

¹²² Celjski Sokol je do leta 1892 telovadil kar na vrtnem salonu hotela Pri belem volu. Tega leta pa jim je okrajni šolski svet za telovadbo dal na razpolago telovadnico okoliške šole. Ti prostori pa so bili "skrajno nezdravi s svojim slabim zrakom, prenasičenim mokrote in prahu". Zato so leta 1905 začeli telovaditi v veliki dvorani Narodnega doma. Posojilnica pa jim je že naslednje leto ta prostor odpovedala. Tako je Celjski Sokol ostal brez strehe nad glavo. (Narodni dnevnik, 13. VIII. 1910)

politični moment, saj je vodstvo Celjskega Sokola pravilno začutilo hiter (predvsem demografski) razvoj Gaberij. Jasno jim je bilo, da bo gospodar okoliške občine tisti, ki bo nadzoroval to hitro se razvijajoče industrijsko predmestje. Sokolski dom v Gaberjah naj bi tako prispeval k dodatni okrepitvi okoliških Slovencev.

8. marca 1907 so ustanovili društvo Sokolski dom. Novo društvo je aktivno nadaljevalo z zbiranjem prostovoljnih prispevkov, priskrbelo pa je tudi načrte za novogradnjo, ki jih je izdelal inž. Koch iz Ljubljane. Dobro leto po ustanovitvi je društvo Sokolski dom od dr. Josipa Serneca, gospe Adele Dečko in trgovca Cvenkla za gradnjo odkupilo bivšo Kosmovo hišo in zemljišče, sredi Gaberij, tik ob glavni cesti. Gradnja se je lahko začela. Zidarska dela je opravil Ferdinand Golgranc, mizarska Jurij Jezernik, vodovodno napeljavo je uredil Ivan Rebek... Konec leta 1908 so bila dela v grobem končana. Poleg telovadnice (za katero so nabavili tudi veliko nove opreme) so v stavbi svoj prostor dobili še gostilna in nekaj stanovanj. 4. marca 1909 pa so celjski Sokoli že prvič telovadili v novi telovadnici.¹²³

Slovesno odprtje Sokolskega doma so želeli združiti z velikim zletom Slovenske sokolske zveze. V letu 1909 do tega velikega zleta ni prišlo, v začetku prihodnjega leta pa je padla odločitev o odprtju Sokolskega doma in "Celjskem zletu" 14. in 15. avgusta. V tem letu je Celjski Sokol praznoval tudi 20-letnico svojega delovanja. Peter Majdič je za prireditveni prostor dal na razpolago velik travnik pri mlinu na Spodnji Hudinji.¹²⁴

Vendar pa so se, kot pri vsaki slovenski slavnosti, pojavile prepreke, ki jih je postavljala nemška mestna oblast. Ker so se odločili dvodnevno slavnost organizirati v okoliški občini, so jo prireditelji prijavili le na okrajno glavarstvo. Celjski okrajni glavar, baron Müller, pa je od njih zahteval tudi dovoljenje mestne občine za prehod njenega ozemlja od kolodvora do mestne meje v Gaberjah. Organizatorji so morali tako vložiti prošnjo za dovoljenje tudi na mestni urad - v njej pa so zagovarjali stališče, da je železniška postaja skupna, tako za mesto kot za okolico. Mestni urad za kaj takega seveda ni kazal nobenega razumevanja ter je 18. junija izdal odredbo, v kateri je za 14. in 15. avgust prepovedal "na mestnem ozemlju nositi društvene znake in društveni kroj in hoditi v večjih, kakor iz pet oseb obstoječih skupinah po ulicah in trgih".

Vse pritožbe društva Sokolski dom na občinski svet, na namestništvo in štajerski deželni odbor so bile zaman. Tako jim je preostalo le to, da so slavnost morali skrócić le na en dan (14. avgust), kot izstopno postajo za udeležence pa so predvideli Štore. Vendar pa okrajno glavarstvo na podlagi junijske odredbe mestnega urada ni dovolilo uporabe državne ceste skozi Gaberje, ki je razmejevala mestno in okoliško občino. Mestni urad se je omehčal šele dan pred slavnostjo ter dovolil uporabo te ceste, vendar le med 11. in 15. uro. Poleg tega pa je 6. avgusta okrajno glavarstvo izdalo razglas, v katerem je odredilo,

¹²³ Janko Orožen, *Zgodovina Celjskega Sokola 1890-1940*. – Celje 1940, str. 86-92.

¹²⁴ *Ibidem*, str. 101-105.

da morajo biti vse gostilne v Gaberjah in na Spodnji Hudinji zaprte do 9. ure zvečer, 12. avgusta pa je prepovedalo še streljanje z možnarji v občinah Celje - okolica, Teharje in Sv. Lovrenc pri Prožinu.¹²⁵

Na predvečer slavnosti je celjska Narodna godba v novi "sokolski trdnjavi" pripravila koncert. Občinstvo, med katerim so bili tudi nekateri že prispeli gostje, je z navdušenjem spremljalo vesele koračnice in številne slovanske pesmi.

Člani Celjskega Sokola so se v meglenem in neprijaznem jutru odpravili peš in na konjih v Štore, kjer so na tamkajšnji železniški postaji slovesno pričakali štajerske, kranjske in hrvaške Sokole. Goste je prijazno pozdravil in nagovoril starosta domačega Sokola Jože Smertnik.

Nato se je kakšna dva kilometra dolg sprevod vil preko Teharij - kjer je bil pred hišama mizarja Stojana in gostilničarja Cajhna postavljen prelep slavolok - proti prostoru za telovadbo na Spodnji Hudinji. Veličasten prizor je celjski dnevnik opisal takole: "Rdeče srajce, sive obleke in zelenilo kroginkrog - to je bila posebna pestrobojna slika".¹²⁶ Pri Majdičevem mlinu so telovadci opravili vajo pred javnim nastopom.

Nato so se Sokoli odpravili v Gaberje, kjer se je opoldne začelo slavnosno odprtje Sokolskega doma. Gostje so se zbrali na dvorišču ter navdušeno pozdravljali otvoritvene govore predsednika društva Sokolski dom dr. Antona Božiča, staroste Celjskega Sokola Jožeta Smertnika ter načelnika praškega Sokola dr. Urbana.

Večina gostov se je nato razkropila po gostilnah v Gaberjah in okolici, okrog 120 povabljenecv pa je prisostvovalo banketu v veliki telovadnici, kjer so napitnice in slavnostni govori kar deževali. Po banketu je prišlo do neljubega dogodka. Ko so se Sokoli hoteli odpraviti proti Spodnji Hudinji, jim je komisar celjskega okrajnega glavarstva dr. Hoffmann prepovedal hojo po glavni državni cesti. Po posredovanju g. Robleka in g. dr. Kukovca pri okrajnem glavarju, se je stvar le uredila.

Kljub kislemu vremenu se je pri Majdičevem mlinu zbralo preko 5000 gledalcev, ki so spremljali nastope preko 300 telovadcev, med njimi so svoje znanje pokazale tudi ljubljanske in brežiške sokolice. Po javni telovadbi pa se je razvila živahna veselica. Vreme se je zjasnilo, na obeh straneh prostora za telovadbo so bile postavljene kolibe in šotori "za telesno okrepčilo obiskovalcev. Bila sta po dva šotor za vino, pivo in jestvine, dalje kavarna, šotor za likerje, šotor za šampanjec, bazar, pohorska koč, šotor gaberskih koštrunčkov in dr."¹²⁷

Večina sokolov (vseh skupaj jih je prispelo okoli 1300¹²⁸) se je že po javni telovadbi odpravila proti Štoram. Slavnost je potekala mirno, prišlo je le do manjših izzivanj. Slovenci so zavračali nemška pisanja po časopisih, češ da so Sokoli napadli nemški Studentenheim

¹²⁵ ZAC, MOC 1850-1918: A.Š. 133 (1910).

¹²⁶ Narodni dnevnik, 16. VIII. 1910.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Čez tisoč je bilo slovenskih Sokolov, številne so bile tudi delegacije Hrvatov in hrvaških Srbov, svoje predstavnike pa so poslali tudi Čehi, srbsko telovadno društvo Dušan Silni iz Beograda, bolgarski Junaki iz stare Zagore ter celo rusinsko sokolsko društvo Sič.

ter ga pomazali z barvo. To preprosto ni bilo mogoče, saj je to poslopje bilo zavarovano z orožniki. Ker je močna orožniška patrulja budno stražila tudi prehod iz Gaberij v mesto, Sokoli tudi niso mogli vdreti v mesto, ampak so jim oblasti dovolile le prehod na kolodvor.

Ker je bila slavnost dobro zastražena, so se vsi protislovenski izlivi dogajali v mestu. Celjski Nemci so se namreč zvečer začeli zbirati Pri jelenu v Graški ulici ter na ves glas kričali Heil Cilli, Nieder mit den Windischen, nato pa pričakali dva Slovence, ki sta se mirno vračala domov ter ju pretepli. Pri celjskem kolodvoru pa so nemški pobalini pričakali poseben vlak, s katerim so se Sokoli peljali proti domu ter ga zasuli s kamenjem.¹²⁹ Neki Žwetko pa si je hladil svojo veliko jezo s tem, da je z enega od slovenskih voz izpulil slovensko zastavo. "Ko je šel skozi mesto z ukradenim plenom, slovensko zastavico, jo je metal ob tla, pljuval na njo, preklinjal bindišarje in vse mogoče."¹³⁰

¹²⁹ O tem dogodku je pisala tudi dunajska Neue Freie Presse 16. VIII. 1910. "Ko se je posebni vlak pomikal mimo celjskega kolodvora, so Sokoli skozi okna kupejev mahali z zastavicami v slovanskih barvah, Nemci, ki so se nahajali pred kolodvorom, so jih pa izžvižgali". Mestna oblast je na takšno pisanje takoj reagirala in uredništvu tega lista poslala pojasnilo, da so žvižgali sokoli sami ter da razen uradnih oseb na kolodvoru ni bilo nikogar. (ZAC, MOC 1850-1918: A.Š. 133)

¹³⁰ Narodni dnevnik, 16. VIII. 1910.

EINZELHEITEN AUS DEM CELJER ALLTAG IN DER ZEIT VOR DEM ERSTEN WELTKRIEG

Zusammenfassung

Der Beitrag behandelt einige bedeutende Ereignisse aus dem Celjer (Cillier) Alltag vor dem Ersten Weltkrieg. Das erste reicht in das Revolutionsjahr 1848 zurück. Dargelegt wird die Rolle der "Katzenmusik" als spezifischer Form des Protests gegen Kirche und Politiker, aber auch Gewerbetreibende. Im Jahre 1848 kam es in Celje zu mindestens zwei Protestaktionen dieser Art. Die erste richtete sich gegen einen gehaßten Geistlichen, die andere gegen einen trügerischen Bäcker.

Im Jahre 1850 fand in Celje die erste Verhandlung vor einem Geschworenengericht im Habsburgerreich statt. Die 24jährige, eines Kindsmordes beschuldigte Urša Janšič, wurde von 12 Geschworenen freigesprochen. Da sie die Fehlgeburt aber nicht angemeldet hatte, wurde sie zu drei Monaten Zuchthaus verurteilt.

Sehr interessant ist auch eine große Gerichtsverhandlung gegen 21 Räuber im Jahre 1857. Die Aktenunterlagen füllten sieben große Behälter. Die Täter wurden des Raubes, des Diebstahls, der Gewalttätigkeit und des Mordes beschuldigt. 16 von ihnen wurden schuldiggesprochen und verurteilt.

Der deutsche Verfassungstag im Jahre 1869 im Klostergarten der Celjer Innenstadt wandelte sich von einer großangekündigten, öffentlichen Kundgebung zu einer geschlossenen Vereinsversammlung mit geladenen Gästen. Die deutschen Verfassungstreuen diskutierten über die Schädlichkeit der Trennung von Unter- und Obersteiermark, und über die Schädlichkeit der nationalen Zwietracht, über die Rolle der slowenischen Sprache in den Schulen, über das Konkordat sowie über die Notwendigkeit der Gründung einer demokratischen Partei.

Die Memoiren der Tochter Albert Brunners, des ersten Direktors der Staatlichen Zinkwerke in Celje, enthalten Szenen aus dem Leben einer Beamtenfamilie am Ende des 19. Jahrhunderts. Zugleich bestätigen sie, daß sich der berühmte Erfinder des Dynamits Alfred Nobel (unglücklich verliebt in Sophie, die Schwester von Brunners Frau) wenigstens zweimal in Celje aufhielt.

Im Jahre 1882 erhielt auch die Stadt an der Savinja (Sann) ein Denkmal Kaiser Josefs II. Das war vor allem eine Folge der Ohnmacht der deutschen Verfassungsliberalen, die Aufsehen erregen wollten durch solche und ähnliche Aktionen, die sich auf staatlicher Ebene gegen die damalige Regierung Taaffe und gegen den Kaiser, auf lokaler aber gegen die slowenischen Mitbürger richteten.

Es folgt die Beschreibung des imposanten Begräbnisses des großen slowenischen Patrioten Dr. Štefan Kočevar im Jahre 1883, dem über 5000 Menschen das letzte Geleit gaben. Interessanterweise berichtete auch das Organ der Celjer Deutschen - trotz der angeheizten nationalen Stimmung in dieser Zeit - respektvoll über den Tod dieses großen Slowenischnationalen.

Im Jahre 1885 wurde unter großzügiger Unterstützung des deutschen Bürgertums von Celje der Bau des neuen Stadttheaters beendet, das bereits bei der feierlichen Eröffnung als Tempel der deutschen Kultur bezeichnet wurde. Obwohl im neuen Theater ausschließlich in deutscher Sprache gespielt wurde, besuchten auch die führenden slowenischen Bürger regelmäßig die Theateraufführungen. Dies geschah bis 1893, wo ihnen das Stadtamt nicht erlaubte, zwei slowenische Theaterstücke zugunsten der Brandopfer aus Šentrupert aufzuführen.

Einer der aktivsten slowenischen Vereine der Stadt, der Celjer Sokol-Verein, wurde im Jahre 1890 feierlich gegründet. Obwohl die deutsche Stadtbehörde eine zweitägige Kundgebung des Sokol behinderte (der Umzug durch die Stadt mußte ohne Musikkapelle und mit eingerollten Fahnen erfolgen), machten die Einheimischen und ihre krainischen und kroatischen Gäste in der Stadtumgebung ihrem Herzen Luft, am ersten Tag im Gasthaus Kuček in Skalna klet, am nächsten in Novo Celje (Neucilli) und Žalec (Sachsenfeld). Tagsüber verliefen die Feierlichkeiten in bester Ruhe, nachts hingegen schreckte die deutsche Jugend nicht davor zurück, die Sokol-Mitglieder zu provozieren.

Für den zweitägigen Besuch Kaiser Franz Josefs zur Zeit der großen Manöver in der Umgebung von Celje im Jahre 1891 waren umfangreiche Vorbereitungen notwendig. Die Stadt wurde feierlich geschmückt und bereitete seiner kaiserlichen Majestät einen freundlichen Empfang. Der Kaiser besichtigte die Sehenswürdigkeiten der Stadt, im Stadtpark boten die Kinder ein kurzes Programm dar. In Breg (Rann) (Gemeinde Celje-Umgebung) wurde er auch von der Slowenenvertretung offiziell begrüßt. Sehr interessant ist auch die detailliert wiedergegebene Speisekarte der beiden abendlichen Bankette.

An der feierlichen Eröffnung des slowenischen Volkshauses *Narodni dom* und an der Weihe der Sokol-Fahne nahm eine große Menge der Slowenen und ihrer Gäste teil, die vom deutschen Teil der Celjer Bevölkerung mit Pfeifen, Johlen und Schimpfen begrüßt wurde. Während in der neuen slowenischen Festung in der Stadtmitte ein Kulturprogramm dargeboten wurde, versammelten sich die Deutschen zu einer Kundgebung vor dem Gebäude. Das Hauptprogramm wurde bei Zgornji Lanovž (Ober Lahnhof), außerhalb der Stadt veranstaltet. Im *Narodni dom*, das bald zum Mittelpunkt des kulturellen, geselligen und politischen Lebens der Stadt wurde, enthüllte man feierlich auch eine Gedenktafel.

Der Komponist Hugo Wolf verbrachte nach seiner Entlassung aus der Anstalt für Nervenkrankheiten in Wien im Januar 1898 zwei Tage bei seiner Schwester Käthe in Celje, dann noch acht Tage in der Villa des Landtagsabgeordneten Stallner in Vojnik (Hochenegg). Seine Kompositionen standen oft auf dem Programm der Celjer Musikkapelle. Anlässlich seines 50. Geburtstags veranstaltete der Celjer Männergesangverein eine großartige Feier im *Deutschen Haus*.

Im Jahre 1899 kam es anlässlich eines Besuchs tschechischer Hochschüler in Celje zu heftigen Ausschreitungen. Die Gäste wurden durch deutsche Jugendliche, die mit Knüppeln, Pfeifen, Eiern, Pflastersteinen und Steinen bewaffnet waren, empfangen. Es mußten Soldaten und Gendarmen eingreifen. Nachts fielen auch Schüsse - der Lehrer Franc Gostinčar und der Sekretär in Dečkos Büro Ivan Bovha wehrten sich mit Pistolen vor den Angriffen der Deutschen.

Celje ist auch dafür bekannt, daß es mehrmals von katastrophalen Überschwemmungen heimgesucht wurde, wie etwa im Jahre 1901, als die ganze Umgebung von Celje unter Wasser stand und die Stadt selbst Ähnlichkeit mit Venedig zeigte. Der Bürgermeister Stiger wandte sich an mehrere Photographen mit der Bitte, die Katastrophe detailliert zu dokumentieren.

Im Jahre 1906 wurde in Celje die evangelische Kirche im Ortsteil Otok (Auf der Insel) eingeweiht. An der Jahrhundertwende, als sich auch die Celjer Deutschen für die Bewegung 'Los von Rom' begeisterten, gewann die Celjer evangelische Gemeinde, die bis 1901 eine Außenstelle der Ljubljanaer Gemeinde war, immer mehr Gläubige. An dem relativ erfolgreichen Wirken der evangelischen Gemeinde hat sich vor allem Vikar Fritz May große Verdienste erworben.

Mit der Gründung des *Vereins Deutsches Haus* im Jahre 1898 setzten die Bemühungen der Celjer Deutschen ein, ein Gebäude in der Stadt zu errichten, eine Art Gegenpol zum slowenischen *Narodni dom*. Im öffentlichen Wettbewerb bekam das Projekt des Wiener Architekten Peter Paul Brang den Zuschlag, der die deutsche Neugotik und Neurenaissance, die deutsche Stilrichtung 'Altdeutsch', in Celje einführte. Im Jahre 1907 war der Bau des *Deutschen Hauses* beendet. In dem Gebäude wurden die bisher über verschiedene Gaststätten verteilten deutschen Vereine untergebracht, ferner eine Gaststätte und ein Hotel. Das imposante Gebäude erfüllte aber auch eine wichtige ideologische Funktion: es sollte sowohl den Einheimischen als auch den Fremden den ewig deutschen Charakter der Stadt Celje vor Augen führen.

In Gaberje wurde im Jahre 1910 das Sokol-Heim feierlich eröffnet, in dem der Sokol-Verein eine hochmoderne Turnhalle erhielt. Die Entscheidung zugunsten von Gaberje war auf jeden Fall richtig, entwickelte sich doch die Industrievorstadt (vor allem demographisch) sehr schnell. Am Sokol-Treffen nahmen zahlreiche Sokol-Vereine teil. Die Veranstaltung wurde von den Deutschen auf die alte Weise behindert. Den Gästen wurde nämlich der Weg durch die Stadtgemeinde vom Bahnhof nach Gaberje versperrt. So mußten die Sokolisten, die mit der Bahn anreisten, bereits in Štore aussteigen.

SOME FRAGMENTS FROM EVERYDAY LIFE IN CELJE BEFORE WORLD WAR I

Summary

The article describes some of the more important events in the everyday life of Celje before World War I. The first is concerned with the revolutionary year of 1848. The authors describe the importance of the *Katzenmusik* (charivari protest) as a special way of protesting against the Church, politicians, as well as against other selected individuals. There were at least two charivari protests in Celje in 1848. One was carried out as a protest against an unpopular clergyman; the other against a fraudulent baker.

The first trial-by-jury in the Austrian Empire was in Celje in 1850. Twelve members of the jury acquitted Urša Janšič, aged 24, who was accused of infanticide. However, because she did not report the birth to the authorities, she was sentenced to three months of heavy labour.

The trial of 21 bandits in 1857 was also very interesting. A total of seven large boxes of evidence were gathered against them. They were tried for theft, violent behaviour, and murder. Sixteen of them were convicted.

On February 16, 1862 a small number of Slovene patriots from Celje, led by Dr. Štefan Kočevar, held a grand opening of the National Reading Society in Celje. The magnificent festivity at its opening was attended also by Dr. Bleiweis and Dr. Toman, the most prominent Slovene politicians of the time. The guests were warmly greeted by the Celje abbot Vodušek. At the evening banquet, the Celje mayor Stepišnik gave a warm welcoming speech to the guests.

The German Constitutional Day in the monastery garden in the centre of Celje in 1869 was transformed from a great public meeting, as was publicised, into a meeting of a small group of its followers and a few invited guests. The German advocates of the Constitution discussed the harm of the secession of Lower Styria from Upper Styria, the harm of national disputes, the role of the Slovene language in schools, the Concordat of 1855, and the need to establish a democratic political party.

The memoirs of the daughter of Albert Brunner, the first director of the state zinc factory in Celje, expose some fragments from the life of a state official family in the late 19th century. At the same time, her memoirs confirm that the famous inventor of dynamite Alfred Nobel (who was hopelessly in love with Sofija, the sister of Brunner's wife) visited Celje at least twice.

In 1882, Celje, the city by the Savinja river, unveiled the monument to Emperor Joseph II. The event was more or less an expression of weakness by the German constitutional liberals, who tried to attract attention by organising such events. On the state level, their activities were aimed against the Taaffe government and the Emperor, and on the local level against the Slovene community in the city.

On the next pages, the authors described the grandiose funeral of the great Slovene patriot Dr. Štefan Kočevar in 1883, which was attended by over 5,000 people. It is interesting, however, that despite heated national relations of the time, the paper for the German community in Celje wrote with respect to the death of this great Slovene patriot.

With extensive support from the German citizens of Celje, the new city theatre was constructed in 1885. At the grand opening, the city theatre was presented as the temple of German culture. Although all the plays in the new Celje theatre were performed exclusively in German, prominent Slovene citizens visited the theatre regularly until 1893, when the city's authorities did not allow the performance of two Slovene plays which should have been played to benefit several victims of the fire at Šentrupert.

One of the most active Slovene associations in Celje, the Sokol Sports Society, was founded with its grand opening in 1890. Although the municipal authorities, mainly Germans, hindered the two-day celebration (the parade was performed without musical bands or furled flags), the Slovenes of Celje and their guests from Carniola and Croatia gave vent to their feelings in the surroundings, the first day in the Skalna Klet Inn by Kukec, and the next day in Novo Celje and Žalec. During the day, the celebrations went on peacefully, at night, however, the German good-for-nothings of Celje organised quarrels and riots.

During a two-day visit by Emperor Francis Joseph in the time of great military manoeuvres in the surroundings of Celje in 1891, great preparations were necessary. The city of Celje was decorated to wait upon his majesty the Emperor. The Emperor Francis Joseph went sightseeing in the city, and watched a short programme that the children prepared for him in the city's park. In the surrounding township of Breg, he was officially welcomed by the Slovenes. A detailed presentation of the dishes at two sumptuous banquets is particularly interesting.

Numerous Slovenes and their guests attended the inaugural opening of the National House and the blessing of the Sokoli (i.e. the Hawks) flag in 1897. The Germans of Celje, however, greeted them with boos, hisses, and a hail of abuse. While a cultural programme went on inside this new Slovene fort in the centre of Celje, the Germans organised demonstrations in front of it. The main part of the programme was staged outside the city, at Zgornji Lanovž. On this occasion, a memorial plaque was unveiled in Narodni Dom (the National House), a venue which soon became a hub of cultural, social and political life for the Slovenes of Celje.

After he was dismissed from the Institute for Nervous Diseases in Vienna in January, 1898, the composer Hugo Wolf spent two days at his sister Käthe's in Celje, and a further eight days in the villa of the provincial MP Stallner in Vojnik. His compositions were often performed by the Celje Orchestra. On his 50th birthday, the male choir of Celje organised a magnificent celebration in Nemška Hiša (The German House).

A visit by Czech high school students to Celje in 1899 triggered off strong riots in the streets, which marked the peak of German-Slovene national conflicts. The guests were greeted by German layabouts armed to the teeth with sticks, whistles, rotten eggs, cobblestones, and rocks. Soldiers and constables had to interfere in the riots. At night, some shots were fired in the streets of Celje – a teacher Franc Gostinčar and a secretary at

Deček's office, Ivan Bovha, defended themselves against the assaults of Germans armed with revolvers.

Celje is famous for being struck by catastrophic floods several times in its history. In 1901, the Savinja river overflowed and the surroundings of the city were flooded, causing Celje to look like a miniature Venice. At the request of Celje's mayor Stiger, several photographers took pictures of the catastrophe to document it.

In 1906, a new Evangelist church was opened in the Otok section of Celje. At the turn of the century, when the "away from Rome" movement aroused a lot of interest by the Germans of Celje, the Evangelist community in Celje (a branch of the Evangelists of Ljubljana until 1901) attracted more and more believers. The success of the relatively successful operation of the Evangelist community in Celje can be attributed to its vicar Fritz May, in particular.

In 1898, the Germans of Celje founded Nemška Hiša and arranged for the construction a building in the city, which would represent a kind of counterbalance to the Slovene Narodni Dom. By public tender they had chosen a project of Peter Pavel Brang, an architect from Vienna, who brought German neogothic and neorenaissance, the German style Altdeutsch, to Celje. Nemška Hiša was built in 1907. It harboured several German societies, up till then scattered all over the city, an inn and a hotel. An extravagant building represented an important part of the German ideology, which proved to visitors and citizens of an eternally German character in Celje.

In 1910, the Slovenes opened the Sokolski Dom with a celebration at Gaberje, where the Sokoli received a very modern recreational centre. A decision for constructing Gaberje was more than justified, since the industrial suburbs of Celje saw a very rapid and particularly demographical development. The opening was attended by numerous Sokol Sports Societies. As usual, the Germans hindered the celebration. They did not allow the guests to go from the railway station to Gaberje, i.e. through the municipality. Thus, the participants of the festivity arriving by trains had to get off at the Štore station.

SINOPISI

35.071(497.4 Celje)"1848/1918":352/353

Tone KREGAR, prof. zgodovine in sociologije, Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje

UPRAVNI RAZVOJ CELJA V LETIH 1848-1918

Upravno-politične spremembe v Habsburški monarhiji, ki jih je povzročila revolucija l. 1848, so prišle do izraza tudi v Celju, drugem največjem mestu na Spodnjem Štajerskem.

Njegov položaj se bistveno spremeni tako v okviru državne uprave kot tudi na lokalnem, občinskem nivoju. Še posebej po letu 1867, ko pridobi svoj statut, živi namreč mesto v okviru občinske samouprave svoje lastno življenje. Na kakšen način je bilo le-to organizirano, kdo ga je vodil in upravljal, kje so se pojavljali problemi...? Na to in še na marsikaj skuša odgovoriti pričujoč prispevek.

711.424(497.4 Celje) "1850/1918"

Branko GOROPEVŠEK, prof. zgodovine in geografije, Osrednja knjižnica Celje, Muzejski trg 1 a, SI-3000 Celje

"VAŠI POMISLEKI MOREBITI NISO BILI POVSEM UPRAVIČENI, MESTO SE VENDAR RAZVIJA"

Prostorska širitev celjskega mesta od srede 19. stoletja do leta 1918

Razprava v uvodu pojasnjuje problematiko mestne meje, tj. črte, kjer mesto prehaja v podeželje. Kjer so se obmestna naselja Gaberje, Spodnja Hudinja in Zavodna kot samostojne gospodarske sile v tem obdobju topografsko strnile z mestom. Zanimivost je še toliko večja, ker sta bila celjski mestni in predmestni prostor upravno (in nacionalno) ločena na dve občini. Tako sta si vse tja do leta 1918 pri prostorskem razvoju mesta nasprotovali gospodarska in politična komponenta.

V nadaljevanju avtor obravnava spremembe v miselnosti Celjanov pri razvoju mesta, ki je bilo posebno vidno po letu 1867. Regulacijski načrti so v mestno zasnovo vnesli urbani in gradbeni red, hkrati pa posegli v vedutno podobo mesta. Povsem drugače je bilo v okolici. Tu razvoj ni bil učinkovito kontroliran, zato je v naselbinsko aglomeracijo vnesel precej stihijske regulacijske okvire s pretežno kvantiteto prostora in prebivalstva, s spremljajočimi komunalnimi in prometnimi težavami.

35.071(497.4 Celje)"1848/1918":352/353

Tone KREGAR, History and Sociology Teacher, Museum of Modern History of Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje

THE ADMINISTRATIVE DEVELOPMENT OF CELJE IN THE PERIOD 1848-1918

The administrative and political changes in the Hapsburg monarchy, following the Revolution of 1848, also had an impact on Celje, the second largest city of Lower Styria.

Both the city's national administrative bodies and local or municipal administrative bodies underwent fundamental changes. Particularly after 1876, when it was granted a city charter, Celje lived its own life within the municipal autonomy granted it. How the city was organised, who were the people in the leading administrative positions and what problems the city had to face are only a few of the questions the article attempts to find answers to.

711.424(497.4 Celje) "1850/1918"

Branko GOROPEVŠEK, History and Geography Teacher, Central Library of Celje, Muzejski Trg 1 a, SI-3000 Celje

"DESPITE YOUR SCRUPLES, WHICH MAY NOT HAVE BEEN ALTOGETHER JUSTIFIED, THE CITY CONTINUES TO DEVELOP"

The growth of the city of Celje from the mid-19th century to 1918

In the introduction, the article looks into the issue of the city limits, i.e. the dividing line between a city and its rural surroundings. In this period, the surrounding townships of Gaberje, Spodnja Hudinja and Zavodna were beginning to merge topographically with the city of Celje as independent points of economic power. The situation is even more interesting because the city of Celje and its surroundings were divided administratively and nationally into two municipalities. Thus, the economic and the political components of municipal development were in opposition to each other until 1918.

The author then describes the changes in the mentality of the inhabitants of Celje brought about by the development of the city, the growth of which was particularly rapid after 1867. Regulation plans brought urban planning and constructional order into the core of the city, while at the same time, they changed the city's appearance. The situation was completely different in the outskirts, where the development was not effectively regulated. The rather haphazard regulations governing the urban planning efforts carried out amongst the agglomerated settlements in the city's outskirts resulted in a surplus of both space and inhabitants, accompanied by problems with the municipal services and traffic.

94(497.4 Celje) "1848/1849"

Janez CVIRN, dr., izr. prof., Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

CELJE IN LETO 1848

Kakšni so bili odmevi na marčno revolucijo med celjskim meščanstvom, v katero smer so se razvijale narodno-politične opcije in kako je potekala agitacija za volitve v frankfurtski parlament? Na ta in druga vprašanja o Celju v revolucijskem letu 1848 nam, v veliki meri skozi izvirno govorico obravnavanega časa, odgovarja pričujoč prispevek.

341.32(477) "1853/1856":94(497.4 Celje)
94(497.4 Celje) "1853/1856":341.32(477)

Gorazd STARIHA, dipl. zgodovinar, Zgodovinski arhiv Ljubljana - Enota za Gorenjsko, Stritarjeva ulica 8, SI-4000 Kranj

CELJE IN KRIMSKA VOJNA

Vojna med Rusijo in Turčijo na Krimu (1853-1856) je s svojim dogajanjem prizadevala tudi slovenske kraje, sicer nevtralne Avstrije.

Vojna se je odražala predvsem v pomanjkanju, ki je nastalo zaradi prepovedi izvoza žita iz Rusije, na drugi strani pa so prekupčevalci v naših krajih množično kupovali zakolno živino, seno in živila za oskrbo francoske in angleške vojske na Krimu. Zanimivost v tem oskrbovanju zaveznikov na Krimu predstavlja angleško naročilo montažnih barak v Celju.

94(497.4 Celje) "1848/1849"

Janez CVIRN, Ph.D., Associate Professor, History Department, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

CELJE AND THE YEAR 1848

What were the responses to the March Revolution amongst the middle class of Celje, what were the national and political options and how did the agitation for the elections to the Frankfurt parliament progress? The article tries to answer these and several other questions connected to Celje in the revolutionary year of 1848, using primary sources.

341.32(477) "1853/1856":94(497.4 Celje)
94(497.4 Celje) "1853/1856":341.32(477)

Gorazd STARIHA, B. of History, Historical Archives of Ljubljana, Branch for the Gorenjska Region, Stritarjeva Ulica 8, SI-4000 Kranj

CELJE AND THE CRIMEAN WAR

The war between Russia and Turkey in the Crimea (1853-1856) also left its mark on the conditions in Slovenia, although this was a part of neutral Austria.

As a result of the embargo on all wheat exports from Russia, Slovenia suffered food shortages. On the other hand, however, retailers bought beef cattle, hay and foodstuffs en masse in Slovenia, which they sold as provisions to the French and English armies in the Crimea. One of the most interesting items of information from amongst the supply lists of the Allies in the Crimea is an English order for prefabricated barracks, which was placed with a Celje company.

94(497.4 Celje) "1914/1918"

Bojan HIMMELREICH, prof. zgodovine in angleščine, Zgodovinski arhiv v Celju, Trg Celjskih knezov 10, SI-3000 Celje

CELJE V LETIH PRVE SVETOVNE VOJNE 1914 -1918

Članek obravnava vpliv prve svetovne vojne na življenje mesta Celja. Največji poudarek daje preskrbi prebivalstva z osnovnimi življenjskimi artikli, dotakne se sprememb v gospodarskih dejavnostih, številu prebivalstva, propagande, odnosa lokalnih oblasti do meščanov slovenske narodnosti, prikaže pa tudi vpliva vojne na vsakdanji utrip mesta.

334.732.2(497.4 Celje) "1850/1918"

Žarko LAZAREVIĆ, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI- 1000 Ljubljana

RAZVOJ INSTITUCIJ FINANČNEGA POSREDNIŠTVA V CELJU DO KONCA PRVE SVETOVNE VOJNE

Predmet obravnave v razpravi je razvoj institucij finančnega posredništva v Celju, ki se je z ustanovitvijo mestne hranilnice začel v šestdesetih letih 19. stoletja. Avtor ta razvoj obravnava tako kronološko (po letih ustanovitve in po inštitucijah) kot tudi vsebinsko. Pri slednjem analizira obliko lastništva, ki je statusno ločevala denarne zavode na javne, privatne in zadružne, ter obseg in vsebino poslovanja. Ravno tako izpostavi obseg in strukturo poslovanja ter jasno ločnico med nemško in slovensko finančno sfero, ki je bila v Celju zelo izrazita.

94(497.4 Celje) "1914/1918"

Bojan HIMMELREICH, History and English Language Teacher, Historical Archives of Celje, Trg Celjskih Knezov 10, SI-3000 Celje

CELJE DURING WORLD WAR I (1914-1918)

The article deals with the influence of World War I on life in the city of Celje. The author places particular emphasis on the supply of staple foods in the city, presents some of the changes wrought by the war in the city's commercial activities and also touches upon the number of inhabitants, the propaganda and the attitude of the local authorities towards the Slovene citizens, as well as depicting how the Great War influenced every-day life in the city.

334.732.2(497.4 Celje) "1850/1918"

Žarko LAZAREVIĆ, Ph.D., Scientific Associate, Institute of Modern History, Kongresni Trg 1, SI-1000 Ljubljana

THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL BROKERAGE INSTITUTIONS IN CELJE UNTIL THE END OF WORLD WAR I

The article deals with the development of financial brokerage institutions in Celje, which started after the Municipal Savings Bank was established in the 1860s. The author presents the development of these institutions from two viewpoints: the chronological (according to the year of establishment and according to the institutions) and the contextual. In the latter, he analyses the form of ownership which divided the financial institutions according to their status into public, private and cooperative institutions and analyses the extent and the content of the business they carried out. He also presents the extent and structure of their business dealings and points out the differences between the German and the Slovene financial circles, which were separated in Celje by a particularly strong demarcation line at that time.

330.34(497.4 Celje) "1850/1918"
94(497.4 Celje) "1850/1918":330.34

Milko MIKOLA, mag., arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv v Celju, Trg Celjskih knezov 10, SI-3000 Celje

RAZVOJ INDUSTRIJE V CELJU OD ZAČETKOV DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Prispevek obravnava razvoj industrije na območju Celja in njegove bližnje okolice od njenih začetkov v drugi polovici 19. stoletja do prve svetovne vojne. V njegovem uvodnem delu so podane nekatere splošne značilnosti tega razvoja, temu pa sledi prikaz posameznih industrijskih panog. Pri tem avtor na osnovi arhivskih dokumentov in obstoječe literature navaja osnovne podatke o vseh pomembnejših industrijskih podjetjih, ki so na tem območju obstajala v obravnavanem obdobju.

67/68(497.4 Celje) "1850/1918":334.712
339(497.4 Celje) "1850/1918":334.712

Marija POČIVAVŠEK, prof. zgodovine, Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje

CELJSKA OBRT IN TRGOVINA PO SPREJETJU OBRTNEGA ZAKONA LETA 1859

V drugi polovici 19. stoletja se je Celje razvilo v pomembno trgovsko-obrtno središče na Štajerskem. Prelomnico v normativni ureditvi gospodarskega življenja pomeni obrtni red iz leta 1859, ki je uvedel obrtno svobodo in formalno odpravil cehe, kot neke vrste nadomestilo zanje pa je uvedel obrtne zadruge. V Celju so jih najprej ustanovili pet, na začetku 20. stoletja pa še dve. Tehnični napredek, ki se je proti koncu 19. stoletja čutil na več področjih, je prizadel tudi obrt, kar je imelo za posledico ukinitvev oz. bistveno zmanjšanje nekaterih obrti, po drugi strani pa je povzročil pojav nekaterih novih obrti.

Pred prvo svetovno vojno so v Celju prevladovale trgovine z mešanim blagom, začela pa se je že tudi specializacija in v manjšem obsegu tudi koncentracija trgovine. Za zavarovanje svojih interesov so se trgovci združevali v strokovna društva - gremije.

330.34(497.4 Celje) "1850/1918"
94(497.4 Celje) "1850/1918":330.34

Milko MIKOLA, M. A., Archival Adviser, Historical Archives of Celje, Trg Celjskih Knezov 10, SI-3000 Celje

INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN CELJE FROM ITS BEGINNINGS TO WORLD WAR I

The article presents the industrial development of Celje and its close surroundings from the city's beginnings in the second half of the 19th century to the First World War. In the introduction, the author takes a look at some of the general characteristics of this development, and later on describes some of the industrial branches in greater detail. Based on archival documents and literature, the author presents basic items of information on all the most important industrial enterprises in Celje and its surroundings of the time.

67/68(497.4 Celje) "1850/1918":334.712
339(497.4 Celje) "1850/1918":334.712

Marija POČIVAVŠEK, History Teacher, Museum of Modern History of Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje

THE SMALL BUSINESS AND TRADE SECTOR IN CELJE AFTER THE ADOPTION OF THE CRAFT LAW OF 1859

In the second half of the 19th century Celje developed into an important industrial and trade centre of Styria. The 1859 Craft Law was a turning point in the standards governing the regulation of the city's economic life, as it introduced free trade and formally abolished the guilds, substituting trade cooperatives in their place. Initially, five trade cooperatives were established in Celje, followed by another two at the beginning of the 20th century. The technological progress which could be felt in many areas in the late 19th century, also affected trade in this region. As a result, some trades were abolished or diminished, and some new industries appeared.

Before World War I, the majority of the shops in Celje sold a variety of goods. Some of them, however had already started to specialise and, to a smaller extent, to concentrate their trade. In order to protect their interests, the merchants began establishing professional associations.

061(497.4 Celje) "1850/1918"

Ivanka ZAJC CIZELJ, mag., arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv v Celju, Trg Celjskih knezov 10, SI-3000 Celje

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE V CELJU DO LETA 1918

Avtorica daje informativen vpogled v razvoj društev v Celju. Primarno nas seznanja z zakonskimi predpisi, ki so urejali delovanje društev po letu 1849, sekundarno pa tudi z delovanjem nekaterih celjskih društev in organizacij.

061(497.4 Celje) "1862/1873"

Jožica VODEB, absolventka zgodovine in umetnostne zgodovine, Gorica pri Slivnici 42, SI-3263 Gorica pri Slivnici

CELJSKA NARODNA ČITALNICA 1862-1873

Celjska Čitalnica, Čbuditeljica narodne zavesti«, nosilka slovenskega društvenega življenja, je v svojih prostorih vzpodbujala zanimanje za slovanske jezike, predvsem pa si je prizadevala za uveljavitev slovenskega jezika med meščani in tržani na Celjskem. Z narodnoprrebujevalnim delom je med prebivalstvom krepila slovensko narodno zavest, njeni prostori so bili pomembna celica družabnega življenja v dotlej Čnemškem« Celju.

061(497.4 Celje) "1850/1918"

Ivanka ZAJC CIZELJ, M.A., Archival Adviser, Historical Archives of Celje, Trg Celjskih Knezov 10, SI-3000 Celje

SOCIETIES IN CELJE UNTIL 1918

The author gives an informative outline of the development of societies in Celje. Her article focuses on the legal ordinances which regulated the activities of the societies in Celje after 1849, and presents the activities of a number of the city's societies and organisations at that time.

061(497.4 Celje) "1862/1873"

Jožica VODEB, History and History of Art Student, Gorica Pri Slivnici 42, SI-3263 Gorica Pri Slivnici

THE NATIONAL READING SOCIETY OF CELJE 1862-1873

The National Reading Society in Celje, referred to at the time as "the rouser of national awareness", was a pillar of the social life of the Slovenes of this city. In its halls, it encouraged interest in the Slavonic languages and, its aim was, above all, to establish the usage of the Slovene language amongst the middle class in Celje and its surroundings. It encouraged and strengthened the national awareness of the Slovenes and its rooms became an important nucleus of the social life of the Slovenes in what had been, up until the founding of this institution, known as "German" Celje.

37(497.4 Celje) "1848/1918"

Ivanka ZAJC CIZELJ, mag., arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv v Celju, Trg Celjskih knezov 10, SI-3000 Celje

ŠOLSTVO V CELJU 1848 - 1918

Avtorica pregledno oriše razvoj izobraževanja in vzgoje; seznanj nas z razvojem osnovnega (mestni in okoliški osnovni šoli) in strokovnega šolstva (meščanske, obrtne, trgovske, glasbene, gospodinjske šole in tečajji) ter gimnazije (nemške gimnazije in nemško slovenskih gimnazijskih razredov) in nas popelje v začetke delovanja otroških vrtcev in nemškega dijaškega doma.

614/619(497.4 Celje) "1850/1918"

Ivanka ZAJC CIZELJ, mag., arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv v Celju, Trg Celjskih knezov 10, SI-3000 Celje

ZDRAVSTVO IN SOCIALNO VARSTVO V CELJU 1848-1918

Avtorica z nekoliko zornih kotov osvetli zdravstvo in socialno varstvo v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja. V tem času je, ne samo v Celju, ampak tudi drugod, zdravstveno in socialno varstvo doseglo korenite spremembe, ki so pomenile hiter razvoj bolnišnične, zdravstvene in preventivne dejavnosti.

37(497.4 Celje) "1848/1918"

Ivanka ZAJC CIZELJ, M.A., Archival Adviser, Historical Archives of Celje, Trg Celjskih Knezov 10, SI-3000 Celje

SCHOOLS IN CELJE 1848-1918

The author provides an overview of the development of schooling and education in which she presents the development of Celje's primary schools (two of them municipal and two situated in the city's outskirts) and vocational schools (civic, craft, commercial, music schools, schools of domestic science, and various courses), a grammar school (the German grammar school with some bilingual German-Slovene classes), and the beginnings of the town's nursery schools and the German Boarding House.

614/619(497.4 Celje) "1850/1918"

Ivanka ZAJC CIZELJ, M.A., Archival Adviser, Historical Archives of Celje, Trg Celjskih Knezov 10, SI-3000 Celje

HEALTH CARE SERVICES AND SOCIAL SECURITY IN CELJE FROM 1848 TO 1918

The article sheds light on the situation in Celje as regards the health care and social security services in the second half of the 19th century and the early 20th century from several points of view. At the time, the health care and social security services in Celje, as elsewhere, underwent important changes, which could be seen in the rapid development of hospitals, health care services, and preventive activities.

39(497.4 Celje) "1850/1918":94

94(497.4 Celje) "1850/1918":39

Bojan **CVELFAR**, prof. zgodovine in sociologije, Zgodovinski arhiv v Celju, Trg Celjskih knezov 10, SI-3000 Celje

Andrej **STUDEN**, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

POSAMEZNOSTI IZ VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA V CELJU PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Avtorja sta pod drobnogled vzela nekatere pomembnejše dogodke iz vsakdanjega življenja v Celju pred prvo svetovno vojno: Mačjo muziko v revolucionarnem letu 1848, prvo porotno obravnavo v avstrijskem cesarstvu leta 1850, veliko sodno obravnavo proti razbojnikom 1857, ustanovitev narodne čitalnice 1862, nemški ustavni dan 1869, drobce iz življenja družine ravnatelja cinkarne Alberta Brunnerja, ki jo je večkrat obiskal Alfred Nobel, slavnostno odkritje spomenika cesarju Jožefu II. leta 1882, imponanten pogreb dr. Štefana Kočvarja 1883, odprtje nemškega gledališča 1885, ustanovitev Celjskega Sokola 1890, obisk cesarja Franca Jožefa 1891, slavnostno odprtje Narodnega doma 1897, obisk skladatelja Huga Wolfa v Celju 1898, izgrede ob obisku čeških visokošolcev 1899, hudo povodenj 1901, evangeličane in gibanje "proč od Rima", pomen izgradnje Nemške hiše 1907 in odprtje Sokolskega doma v Gaberjah 1910.

39(497.4 Celje) "1850/1918":94
 94(497.4 Celje) "1850/1918":39

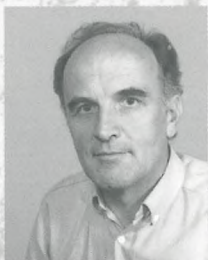
Bojan CVELFAR, History Teacher, Historical Archives of Celje, Trg Celjskih Knezov 10, SI-3000 Celje

Andrej STUDEN, Ph.D., Scientific Associate, Institute of Modern History, Kongresni Trg 1, SI-1000 Ljubljana

SOME FRAGMENTS FROM EVERYDAY LIFE IN CELJE BEFORE WORLD WAR I

The authors give a detailed description of some of the more important events in the everyday life of Celje before World War I: The charivari protests (German: *Katzenmusik*) in the Revolutionary year of 1848; the first petty jury trial in the Austrian Empire in 1850; the great trial against bandits in 1857; the establishment of the National Reading Society in 1862; the German Constitutional Day in 1869; some fragments from the family life of the director of the Celje zinc factory, Albert Brunner, who was often visited by Alfred Nobel; the inaugural opening of the monument to Emperor Joseph II in 1882; the grandiose funeral of Dr Štefan Kočevar in 1883; the opening of the German theatre in 1885; the founding of the Celje branch of the Sokol Sports Society in 1890; the visit of Emperor Francis Joseph in 1891; the inaugural opening of the National House in 1897; the visit of the composer Hugo Wolf to Celje in 1898; the riots upon the occasion of the visit of Czech high school students in 1899; the devastating flood of 1901; the Evangelists and the "away from Rome" movement; the significance of the construction of the German House in 1907; and the opening of the Sokolski Dom at Gaberje in 1910.

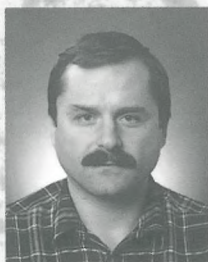

Milko MIKOLA

Marija POČIVAVŠEK

Gorazd STARIHA

Andrej STUDEN

Jožica VODEB

Ivanka ZAJC CIZELJ